

Հարգելի՛ ընթերցող.

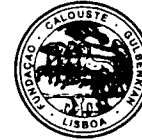
ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

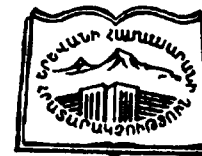
Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

**Գիրքը հրատարակվում է
ԳԱԼՈՒՍԻ ԳՅՈՒԼԲԵՆԿՅԱՆ
հիմնարկության հովանավորությամբ**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY

Г. АЧАРЯН

**ПОЛНАЯ ГРАММАТИКА
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА**

В СРАВНЕНИИ
С 562
ЯЗЫКАМИ

СЕМАНТИКА, ЛЕКСИКОЛОГИЯ,
СИНТАКСИС

Н. АТЧАРЯН

**UNIVERSAL GRAMMAR
OF ARMENIAN**

IN COMPARISON
WITH 562
LANGUAGES

SEMANTICS, LEXICOLOGY,
SYNTAX

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN UNIVERSITY PRESS

ЕРЕВАН – 2005 – YEREVAN

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐԱԶՑԱ ԱՃԱՌՑԱՆ

**ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ**

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՄԲ
562
ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 2005

ՀՏԴ 809.198.1
ԳՄԴ 81.2Հ
Ա 501

Տպագրության պատրաստեցին
և խմբագրեցին՝
«Իմաստաբանություն»
«Բառաքնություն» պրոֆ. Ս. ԳԱԼՍՏՅԱՆ
«Շարահյուսություն» պրոֆ. Խ. ԲԱԴԻԿՑԱՆ

**ՀՐԱՉՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ «ԼԻԱԿԱՍԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ»
ՍԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ «ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ,
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՏՈՐԸ**

Հր. Աճառյանը իր կյանքի վերջին տարիներին վատառողջության և տեսողության խիստ վատթարացման պատճառով զրկված էր աշխատելու հնարավորությունից և ինչպես մյուս լեզվաբանական աշխատությունների, այնպես էլ «Լիակատար քերականության» տպագրության պատրաստելն ու հրատարակելը հանձնարարել էր կատարելու իր գիտական ժառանգորդին՝ ակադեմիկոս Էդ. Աղայանին, որի մեղվաջան աշխատանքի շնորհիվ լույս տեսան նախնական պլանավորմամբ 10 հատորներից 7-ը՝ 8 գրքով՝ նախատեսվածից փոքր-ինչ փոփոխված հաջորդականությամբ: Ըստ որում՝ Էդ. Աղայանը հարկ է համարում նշելու, որ եթե տպագրված հատորների նյութերը «հիմնականում ավարտված էին և հրատարակության համար կարիք ունեին միայն մասնակի լրացումների», ապա «վերջին երեք հատորները (շարահյուսություն, բառաքնություն, իմաստաբանություն) ներկայացնում են անմշակ նյութեր» («Լիակատար քերականություն. ներածություն», էջ XVII):

Համալսարանի հրատարակության կողմից առաջարկություն ստանալով նախապատրաստելու 8-10-րդ հատորների նյութերը Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ հրատարակելու նպատակով և խոր ակնածանքով ձեռնարկելով այդ գործը՝ մենք, առաջին հերթին, Հր. Աճառյանի դստեր՝ Քնարիկի միջոցով պարզեցինք, որ հեղինակի անձնական արխիվում պահպանվել են նշված բոլոր երեք բաժինների մեքենագրված օրինակները՝ տարբեր ձեռագրերով կատարված որոշ հավելումներով և ուղղումներով:

Միաժամանակ մեզ տրամադրվեցին նաև «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերը, մեծ մասը հենց իր՝ Հր. Աճառյանի ձեռքով գրված, մյուսները՝ նրա հանձնարարությամբ մեր վաղամեռիկ երջանկահիշատակ ընկերոջ, երկար տարիներ Հր. Աճառյանի կամավոր ու անշահախնդիր օգնական Գրիգոր Գարեգինյանի կողմից ջանասիրաբար ու հատիկ-հատիկ արտագրված: «Իմաստաբանություն» բաժնի հեղինակային ձեռագրերը չգտնվեցին ցայսօր:

Հր. Աճառյանի ձեռագրերը բանասիրական ու տեքստաբանական հատուկ ուսումնասիրության են արժանի, բայց այդ մեր այսօրվա նպատակից դուրս է:

Հայտնի է, որ բազմավաստակ հայագետը «Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի» բազմահատոր մեքենագրության վրա աշխատել է շուրջ քառասուն տարի, և մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագրերը՝ «ստանդարտ» թղթերի երկօձալ պատահիկները, անտող և տողավոր տետրերի էջերն ու բազմագույն կազմերը, իր՝ մոմաթղթով բազմացված աշխատությունների չօգտագործված էջերի հակառակ «ազատ» երեսները և նույնիսկ՝ «Արմատականի» առաջին հրատարակության

Աճառյան Հրայր
Ա 501 Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (Համեմատություն 562 լեզուների): - Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2005, 352 էջ:

Հատորը ընդգրկում է Հր. Աճառյանի անձնական արխիվի այն ամբողջ նյութը, որի հիման վրա վերջնական ձևավորում պիտի ստանային «Լիակատար քերականության» վերջին երեք հատորները: Դրանք, ըստ նախնական պլանավորման, պետք է նվիրված լինեին իմաստաբանության (8-րդ հատոր), բառաքնության, այդ թվում նաև բառակազմության (9-րդ հատոր) և շարահյուսության (10-րդ հատոր) խնդիրների աճառյանական լուսաբանմանը: Հատորում պահպանված է նյութի բաշխումը ըստ նշված երեք բաժինների:

4602020100
Ա ————— 2005 թ.
704(02)05

ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 5-8084-0697-8

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2005 թ.
© Հր. Աճառյան, 2005 թ.

հերթական հատորը հանձնելիս բաժանորդներից ստացված բաժանորդագրի (1 ռուբլի) ստացականները և՛, իրենց վրա կրում են այդ չորս տասնամյակների տառապանքների և արարումների կնիքը: Դրանք աճառյանական լեզվաբանության ստեղծման կենդանի վկաներն են:

Մեքենագրվելուց առաջ Զր. Աճառյանի ձեռագրերը էջակալվել են, բայց, ցավոք, նյութերը ըստ բովանդակության խստիվ չբաշխելով ըստ երեք թեմաների (իմաստաբանություն, բառաբանություն, շարահյուսություն). շատ են նաև ներբաժնային խախտումները, որի պատճառով նույնիսկ նույն վերնագիրը կրող մասերը մեքենագրելիս հայտնվել են տարբեր տեղերում:

Մի բան ուրախալի էր. բնագրերի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ, բարեխտաբար, վերջին երեք հատորների բոլոր մասերը չէ, որ «անմշակ նյութեր են»: Դրանց զգալի մասը՝ հաճախ ամբողջական թեմաներ, բաժիններ, հեղինակի կողմից վերջնականապես մշակված ու մաքուր արտագրված են, պատրաստված հրատարակության, կամ էլ արդեն նախապես հրատարակվածի համառոտումը, ընդարձակումը կամ վերաշարադրանքն են, թեև բավականին շատ են նաև տարբեր ժամանակներում բազմաբնույթ թղթերի ու թղթիկների վրա Զր. Աճառյանի ձեռքով կատարված դիտարկումներն ու քաղվածքները՝ գրավոր, հաճախ նաև բանավոր տարբեր աղբյուրներից, նշումները, կոնսպեկտներն ու պլանները...

Մեքենագրության համար էջանշված ձեռագրերի թեմատիկ ոչ լիակատար խմբավորումն ու դասդասումը նկատի ունենալով՝ մենք շատ հատվածների ու դիտարկումների տեղափոխություն-վերաբաշխում ենք կատարել՝ միաժամանակ համեմատելով ձեռագրերի հետ, հասկանալի է՝ առանց հեղինակայինի որևէ փոփոխության: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, խստագույն անհրաժեշտության դեպքում պատահականորեն բաց թողնված բառի հավելում, վերնագրի վերականգնում կամ նշում է կատարվել, այդ արվել է անկյունավոր փակագծի՝ [] մեջ, ինչպես էդ. Աղայանը՝ Զր. Աճառյանի մահից հետո իր հրատարակած հատորներում:

Հրաչյա Աճառյանի կատարած աշխատանքի գիտական արժեքը ըստ էության բնութագրված և գնահատված է առաջին հերթին նրա գիտական ժառանգորդի և մեր երախտաշատ ուսուցչի՝ ակադեմիկոս էդ. Աղայանի և շատ ուրիշների կողմից (տե՛ս, հատկապես, «Լիակատար քերականության» «Ներածությունը»), և մենք դրան չենք անդրադառնա:

Այս հատորի ընթերցողները պետք է նկատի ունենան հետևյալ մի քանի համազանցները:

ա. Տեսության մեջ Զր. Աճառյանը, Մ. Աբեղյանի նման, պաշտպանում էր այն տեսակետը, որ ածանցները, ինքնին վերցրած, աննշանակ՝ իմաստ չունեցող մասնիկներ են, բայց միայն տեսության մեջ: Սույն հատորի համապատասխան բաժիններում նա նշում է բազմիցս, որ «մասնիկները բազմազան նշանակություններ ունեն», ու մանրամասնաբար նկարագրում է դրանց առաջացման հիմնական ուղիներից մեկը՝ նյութական նշանակությամբ բառերի և արմատների վերածումը բառակազմական նշանակություն ունեցող մասնիկների՝ ինչպես հայերենում, այնպես էլ աշխարհի մի շարք այլ լեզուներում: Միաժամանակ հավաստի բազմաթիվ օրինակներով Զր. Աճառյանը ցույց է տալիս, որ, բառերի նման, ածանցները ևս կարող են լինել մենիմաստ և բազմիմաստ:

Միայն կարելի է ափսոսանք հայտնել, որ նա չհասցրեց ավարտել ու ամփոփել հայերենի կոնկրետ ածանցներին վերաբերող իր դիտարկումների բաժինը, բայց այդ վիճակում էլ այդ նյութերը արժեքավոր են, ու մենք զետեղում ենք դրանք հատորում որպես հավելված՝ վերադասավորելով տվյալները ըստ ածանցների սկզբնատառերի այբբենական կարգի:

բ. Բառապաշարի և հատկապես առանձին բառերի գործառական առանձնահատկությունների ու խոսքում ձեռք բերած լրացուցիչ նրբերանգների (դրական, բացասական և՛) մասին Զր. Աճառյանի դիտարկումների մի մասը կատարված է նկատի ունենալով իր ժամանակի՝ Խորհրդային Հայաստանի լեզվամտածողությունը և լեզվավիճակը: Այսօրվա ընթերցողը հեշտությամբ կկողմնորոշվի, որ **տեղտեղ, քուրժուա, պարոն** և նման բառերի մասին ասվածները լավագույն վկայություններն են այն բանի, թե աշխարհայացքի և հասարակական վերաբերմունքի փոփոխությունները ինչպես են ազդում բառիմաստի զգայական երանգավորման վրա՝ հաճախ պատճառ դառնալով նաև իմաստափոխության:

գ. Զր. Աճառյանը կարողանում էր լեզվաբանական ամենախրթին խնդիրները ներկայացնել բյուրեղյա պարզությամբ և չէր սիրում խաթարել համատեքստը տմաբույծ դժվարըմբռնելի գիտական եզրերով (տերմիններով): Բայց ներկայացվող հատորի նյութերից շատերը գրվել են ավելի քան կես դար առաջ, և, բնական է, որ օգտագործված եզրերի մի մասը հեղինակին ճիշտ հասկանալու համար լրացուցիչ մեկնաբանության կարիք ունի:

1. Արմատ-ը Զր. Աճառյանը գործածում է և՛ արդի նշանակությամբ (**կարդ-ալ, տ-կար, մտ-ավոր** և՛), և՛ որպես ածական՝ արմատական իմաստով («արմատ բառ»)՝ հաճախ վերջին նշանակությամբ նաև բուն՝ **արմատական** բառը դնելով: Բայց **արմատ-ը** Զր. Աճառյանի լեզվում ըստ տեղի նշանակում է նաև **նախագաղափար, բնիմաստ, առաջնային նշանակություն** (էտիմոն) («արմատ գաղափար»):

2. Այսօրվա **երկրորդական բառակազմական ձևույթ**, արեղյանական **ածանց**, իմաստով Աճառյանը գերադասում է գործածել **մասնիկ**, տեղ-տեղ էլ՝ **ածանց**: Բայց **ածանց-ը** այս հատորում, **արմատ-ի** նման նաև ածական է («ածանց բառ» = ածանցավոր բառ): Հաջորդ նշանակությունն է՝ **ոչ առաջնային, բաղադրյալ, նախատիպ հիմք ունեցող, ուրիշ միավոր(ներ)ից առաջացած՝ կազմված**, այդ թվում նաև **բարդ** (որի մեջ ածանց առհասարակ կարող է չլինել) կամ **բուն ածանցավոր**՝ բառակազմական վերջին քայլում ածանցով բաղադրված («... արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը շարունակ քննադատվում են»): Այս վերջին նշանակությամբ գործածված են նաև ածանցական, **ածանցյալ** և՛: (Հմտ. նաև էդ. Աղայանի դիտարկումը **բարդություն** եզրի մասին. «Լիակատար քերականություն...», հ. III, էջ VII):

3. Զր. Աճառյանը այս հատորում ևս **հնչյուն** իմաստով գործածում է **ծայն** եզրը և նրա բարդ ու ածանցավոր բաղադրությունները, ինչպես որ հրատարակված 6-րդ և մյուս հատորներում (ծայնաբանություն, ծայնախոսություն և՛): Այս հատորում երբեմն երևում է նաև **հնչյուն** եզրը: Բայց **ծայն** բառը այս հատորում գործածված է նաև **հնչյունախումբ, բառի հնչյունական ձև** նշանակություններով («**հարթ** ծայնը ունի երկու իմաստ...»):

Չենք կասկածում, որ ուշադիր ընթերցողը առանց լուրջ դժվարության ըստ համատեքստի կկողմնորոշվի, թե որ իմաստով է գործածված համապատասխան եզրը:

Մի քանի խոսք ձեռագիր-բնագրերի ուղղագրության վերաբերյալ: Նախ պետք է հիշենք պրոֆ. Էդ. Աղայանի դիտարկումը, որ «սույն աշխատության վրա հեղինակը աշխատել է տասնյակ տարիներ, որի հետևանքով և ժամանակի կնիքը մնացել է նրա լեզվի վրա» («Լիակատար քերականություն», «Ներածություն», էջ XXXVI)՝ ավելացնելով միայն, որ ասվածը վերաբերում է հատկապես ուղղագրությանը: «Լիակատար քերականության» այս հատորի հեղինակային պահպանված ձեռագրերը (որոշ դիտարկումներ արված են արևմտահայերեն՝ ենթադրաբար Նոր Նախիջևանում ուսուցչության տարիներին) մեր ուղղագրության կեսդարյա վայրիվերումների կենդանի վկաներն են: «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերի մի մասի ուղղագրությունը, բնականաբար, գրաբարյան է: Այս բաժինների՝ տպագրության համար պատրաստ ձեռագիր հատվածները, մասնավորապես՝ 1940-ից հետո գրվածները (այդ դժվար չէ որոշել մեջբերված օրինակների աղբյուրների լույս տեսնելու թվականների հիման վրա), նաև Աճառյանի հանձնարարությամբ արտագրվածները, շարադրված են նոր՝ բարեփոխված ուղղագրությամբ:

Սկզբնաղբյուրներից մեջբերումներ կատարելիս և օրինակներ դուրս գրելիս Հր. Աճառյանը, որպես սկզբունք, պահպանում է բնագրի ուղղագրությունը, բայց մեքենագրված տեքստում այն կատարողը ձգտել է բոլորը, հաճախ թյուրիմացաբար նաև գրաբարյանը, վերածել նոր ուղղագրության: Ավելորդ է ասել, որ մենք պարտավոր էինք գրաբարյան բոլոր օրինակներում և մեջբերումներում վերականգնել բնագրի՝ գրաբարյան ուղղագրությունը, ինչ որ արել ենք՝ հաճախ համեմատելով և ճշգրտելով դրանք ըստ սկզբնաղբյուրների (Աստվածաշունչ ևն):

Հր. Աճառյանի հեղինակային խոսքը բերվում է լույս տեսած մյուս հատորների ուղղագրությամբ:

Հավատում ենք նաև, որ ժամանակակից գրասերը՝ բարձր դասարանի աշակերտ լինի, ուսանող, ուսուցիչ, հայերենի մասին գրված գրքերը սիրով ընթերցող, թե Հր. Աճառյան-լեզվաբանով հետաքրքրվող, նրանից սովորել ձգտող ասպիրանտ ու գիտնական-հայերենագետ, ներկայացվող հատորում կգտնի հայոց լեզվի իմաստաբանությանը, բառապաշարին, բառակազմությանը և շարահյուսությանը վերաբերող արժեքավոր ու օգտակար շատ բան:

Ս. ԳԱԼՍՅԱՆ
Խ. ԲԱՂԻԿՅԱՆ

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ի Մ Ա Ս Տ

Ինչպես բառի ձևը անփոփոխ չի մնում միշտ, այլ ժամանակի ընթացքում ենթարկվում է շարունակական փոփոխություն, նույնպես և բառի իմաստը կամ նշանակությունը:

Լեզվաբանության այն ճյուղը, որ զբաղվում է այն հարցով, թե՛ ա) առարկաներն ու գաղափարները ի՞նչ ձևով անուն են ստացել լեզվի մեջ և բ) բառերի իմաստը կամ նշանակությունը ի՞նչ օրենքներով զարգանում ու փոփոխվում է ժամանակի ընթացքում, կոչվում է **իմաստաբանություն** կամ **իմաստագիտություն** (sémantique կամ sémasiologie):

Սահմանների այսպիսի բաժանումը ենթադրել է տալիս երկու տարրեր գիտություն, մին՝ բառերի հնարման գիտությունը, մյուսը՝ իմաստների փոփոխություն: Բայց շատ հաճախ այս երկուսը նույնանում և միանում են իրար հետ: Օրինակ՝ երբ քաղաքավարության պահանջների համաձայն «կլինս» ասելու տեղ ասում ենք **ընտանիքս**, սրանով մի կողմից «կին» գաղափարի համար ստեղծեցինք մի բառ և մյուս կողմից **ընտանիք** բառի իմաստը փոխելով՝ դարձրինք «կին»: Երկու երևույթներ նույնացան և միացան:

Նույնիսկ շատ հասարակ մի բառ, որ մեղ համար շատ սովորական իմաստ ունի, կամ կարծում ենք, որ ունի, հարուստ է բազմաթիվ նշանակություններով. օրինակ՝

Փլուխ՝ մարդու, կենդանու, գրքի, սարի, փողոցի, սոխի, կաղամբի, սանդուղքի, իլիկի, նաև կարող է դառնալ ածական և նշանակել «գլխավոր, բնորոշ, վարպետ, տեղյակ» և այլն, դարձյալ՝ «հերթ, անգամ, յուրաքանչյուր» նշանակությամբ գործածված:

Բանալ–ը կարելի է գործածել շատ ու շատ բառերի համար, որոնք ներկայացնում են տարրեր երևույթներ: Ինչպես՝ դուռը բանալ, բանալիով բանալ, գիրքը բանալ, ախորժակ բանալ, հանդեսը բանալ, արևը բացվել, եղանակը բացվել, ծաղիկ բանալ, հաշիվ բանալ, խոսք բանալ, ժողովը բանալ, միտքը բանալ, աչք բանալ, ճամփա բանալ, երես բանալ, լեզուն բացել...

Ինչպես անկախ բառերը, նույնպես և մասնիկները բազմազան նշանակություններ ունեն և կարելի չէ նրանք մի գծի տակ դասավորել: Օրինակ, առնենք **-ություն** մասնիկը, որ մեր լեզվի մեջ ամենից շատ գործածված մասնիկն է և բառ երևույթին նշանակում է «վիճակ կամ հատկություն» (ինչպես՝ հիվանդություն, քաջություն): Բայց այս երկու հիմնական նշանակություններից դուրս, ինչքան տարրեր նշանակություններ ունի նա: Այսպես, կարելի է հիշել՝

1) գործ. ինչպես՝ քննություն, մեկնություն, բացատրություն, բժշկություն....

2) գործի արդյունքը. ինչպես՝ գրություն, աշխատություն, թողություն....

3) հավաքական իմաստ, ամբողջություն. ինչպես՝ ընկերություն, մարդկություն, ազգաբնակչություն, ուսանողություն, բանվորություն և այլն:

Առնենք մի ուրիշ սովորական մասնիկ՝ **-ցի**, որ գործածում ենք «բնակիչ» իմաստով. ինչպես՝ գյուղացի, քաղաքացի, կարնցի, վանցի, երևանցի, պոլսեցի:

Բայց բացի այս սովորական նշանակությունից որքան տարբեր երանգ է ստանում նա և ինչքան տարբեր իմաստներ ստեղծում. Հմմտ.՝ դրացի, աքացի, Հայեցի, բերանացի, մտացի, բառացի...

Կան մասնիկներ էլ, որոնք գործածում ենք իբրև Հնից մնացած ավանդական մի բան, առանց գիտակցելու նրանց նշանակությունը, ինչպես՝ տես-իլ, մթ-ալ, Հավատ-արիւմ և այլն:

-Անոց մասնիկը ունի զանազան նշանակություններ. ինչպես՝

- 1) տեղ, վայր. օրինակ՝ փայտանոց, գործանոց, աշխատանոց, Հարդանոց, գերեզմանոց, ածխանոց, մթերանոց, մսավաճառանոց, պահականոց...
- 2) Շոր կամ զգեստեղեն. օրինակ՝ գոգնոց, փաթեթոց, գլխանոց, թիկնոց, օթոց, կրծանոց, ձեռնոց...
- 3) Զանազան գործիքներ. օրինակ՝ Հովանոց, սղոց, խարտոց, մատնոց, ակնոց, Հատոց...
- 4) Արժեք կամ չափ. օրինակ՝ երկուսանոց, երեքանոց, տասանոց, արչինանոց, կոպեկանոց...
- 5) Գիրք կամ մատյան. օրինակ՝ շարակնոց, գործոց (առաքելոց):

Մասնիկների գործածություն (այն է՝ կցման) եղանակն էլ Հաճախ որոշ չէ: Ընդհանրապես ասում ենք, օրինակ, թե **-ու** թյուն մասնիկը կրում է ածականի վրա. այդպես են, օրինակ՝ մեծություն, լայնություն, Հաստություն և այլն, բայց մյուս կողմից ունենք՝ ուսուցչություն, Հայրություն, մսավաճառություն, վաճառականություն... Ասենք թե սրանք էլ կազմված են ածականաբար առնված գոյականներից: Իսկ ի՞նչ է **իմաստություն**, որ պիտի լինե՞ր «իմաստունություն»: Այսպես նաև շատ ուրիշ մասնիկներ:

Մասնիկները երբեմն կցվում են առանձին և երբեմն էլ՝ մի ուրիշ մասնիկի Հետ միասին, և այն ժամանակ ստացվում է նշանակության տարբերություն կամ երանգ:

Հմմտ., օրինակ՝

Հաջորդություն և Հաջորդականություն,
մահացու և մահկանացու,
անհամեմատ և անհամեմատելի,
անհավատ և անհավատալի:

Մասնիկը նույնն է, կցվում է միևնույն արմատին, բայց արմատը կարող է ըմբռնվել ներգործական կամ կրավորական. ըստ այսմ բառը ստանում է տարբեր իմաստ:

Օրինակ՝ սպանություն նշանակում է թե «չարագործի գործած Հանցանքը» և թե «դատապարտյալի կրած մահվան պատիժը»:

Օրինակ՝ Ո՞վ կազմակերպեց Պապ թագավորի սպանությունը, Մուշեղ Մամիկոնյանի սպանությունը: Կամ՝ Մուրթուշահի սպանությունները չափ ու սահման չունենին:

Ժամանակի ընթացքում մասնիկն էլ կարող է իր նշանակությունը փոխել:

Օրինակ՝ **-ելի** մասնիկը սկզբում նշանակում էր «գործող անձ», Հետո դարձավ «գործածը», որ նախորդի բոլորովին Հակառակն է: Այսպես՝ **ատելի** նշանակում էր «ատող». Հմմտ.՝ Մտթ., Ե., 44. «Բարի արարեք ատելիաց ձերոց»: Այս գործածություն արդյունք են՝ Հոսելի, ունելի, ինչպես նաև՝ Հոտոտելիք, չոչափելիք, տեսանելիք, ճաշակելիք, լսելիք և այլն բառերը: Իսկ **-ելի** մասնիկն ունեցող բառերի մեծագույն մասը այժմ Հակառակն է. ինչպես՝ ատելի, փոփոխելի, ուտելի, սիրելի և այլն: Անտարբեր իմաստ ունեն՝ Հայելի, գործելի «ածուխ» և նմանները:

Այս բոլորի արդյունքը լինում է այն, որ երբ մեկը Հորինում է մի նոր բառ՝ արդի պայմանների պահանջմամբ, Հաճախ ուշադրություն չի դարձնում իմաստին, ընտրում է մի որևէ մասնիկ, բավական է որ ձևով դուրեկան, կոկիկ մի բառ ստացվի:

Այսպես, երբ 1945 թ. կարիք եղավ ուս. ПСОЛ «ղեսպան» բառի կողքին ստեղծել ուս. ПОСЛАВНИК բառի Համազորը, Գ. Ղափանցյանը Հնարեց ղեսպանորդ ձևը, որ անցավ լրագրության և բառարանների մեջ «երկրորդական պետության ղեսպան» նշանակությամբ: Ուշադրություն չդարձվեց այն Հանգամանքի վրա, թե ինչ նշանակություն ունի **-որդ**-ը և ինչպիսի բառերի վրա է դրվում (Հմմտ.՝ նախորդ, հաջորդ, հետևորդ, տասնորդ, Հարյուրերորդ, որսորդ և այլն):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍԸ

Շատ անգամ մարդիկ գործածում են մի բառ՝ առանց իմաստը իմանալու կամ մի անորոշ և ընդհանուր իմաստով, և կամ երբեմն էլ՝ անճիշտ: Օրինակ՝ ամենքս էլ ասում ենք **զահրումար**, **զահր զխկում** և գիտենք, որ վատ կամ անարգական բառեր են: Բայց չգիտենք, թե սրանք պարսկերեն բառեր են և նշանակում են zahr-i mār «օձի թույն», zahr-i zaqqūm «թույն դափնիվարդի» (oléandre), որ, ըստ մահմեդականների, դժոխքում աճող մի բույս է, և որի դառն և թունավոր տերևներով պետք է ապրեն մեղավորները:

Սրիկայ բառը նՂԲ մեկնում է «զող, ավազակ, մարդասպան», բայց սրանք իրարից տարբեր բաներ են: Պոլսում այս բառով Հասկանում էինք «կանանց Հետ լպիրը Հարաբերություններ ունեցող մարդ», իսկ Կովկասում այժմ սրանից մեղմ իմաստ ունի: Որովհետև բառի ծագումը Հայտնի չէ, ուստի բուն իմաստն էլ Հայտնի չէ: (Ընկ. Գևորգ Զահուկյանը ենթադրում էր, թե դա ասորերեն փոխառություն է, ինչպես ցույց է տալիս այ վերջավորությունը, և կապում էր արաբ. sārīq «զող» բառի Հետ. սակայն ասորերեն բառարանում նման բառ չգտա)*:

Նման բաներ են նաև ոուսերեն նախալ, սվոլըչ և այլ բառեր, որոնք գործ ենք անում առանց ճիշտ իմաստը իմանալու:

Իմաստի զարգացման Հետաքրքիր օրինակ է ներկայացնում արաբ. Allah «Աստված» բառը, որից կազմված են մի քանի բառեր և ձայնարկություններ: Սրանք արաբերենից անցել են պարսկերենին և թուրքերենին և սրանց միջոցով էլ՝ ժողովրդական Հայերենին: Այսպես՝ Allah-'ālim, բառացի նշանակությունը՝ «Աստված գիտուն», այն է՝ «Աստված է իմանում», որից՝ «ես չգիտեմ, կարծում

* Ակադեմիկոս Գ. Զահուկյանի Հիմնավորումը տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմություն. նախադրային շրջան», էջ էջ 460, 464, 479, 481, 484 (Ս. Գ.):

նմ, կարծես» (ռուս. այլահայտում ձևով). ռուս. Бог знает, երբևէն էլ արհամարհական ձևով՝ «Бог знает «սատանան գիտե նրան» (այն է՝ «չգիտեմ»): Māsāllah (չ. մա'չալլահ), որի բուն նշանակությունը՝ «ինչ որ Աստված կամենա», բայց գործածվում է իբր գովասանական բացականչություն «bravo!, կեցցես» իմաստով:

Inšallah «եթե Աստված կամենա». այս է բառիս բուն նշանակությունը: Բայց Հետո փոխվելով դարձել է Հաջողություն բարեմաղթելու ձև, իբր ռուս. да́жь Бог «մաղթում եմ, Հաջողություն եմ ցանկանում, տա՛ Աստված, առաջ Աստված»:

չ. կրքոտ ձևով ասում են նաև ի'չալլահ: Bārakallah. Պարսից Ասրպատականի թուրքերի գործածած ձևն է, որի բուն նշանակությունն է «օրհնելու Աստված, Աստված օրհնի» և Հետո իմաստի զարգացմամբ՝ «bravo, կեցցես» և այս վերջին իմաստով գործածվում է նաև Կովկասի Հայոց և Հատկապես Ղարաբաղցոց մեջ:

Yállah, բուն նշանակությունը՝ «ո՛վ Աստված», Հետո դարձել է բացականչություն «օհ, դեհ» իմաստով, որ է՝ «Հայդա». գործածվում է նաև նախատական իմաստով՝ «զնա՛, դո՛ւրս, դո՛ւրս կորիր»:

Լատիներեն album (չեզոք ձևն է albus «սպիտակ») բառը նախապես նշանակում էր սպիտակ ներկված մի տախտակ, որի վրա արձանագրում էին թանաքով մագիստրատների անունները, տոները և այլն. վերջում դարձավ ամեն տեսակի ցուցակ:

Լատիներեն calx «կիր», որից calculi «խիճի կտորտանք», որոնցով երեխաներին Հաշիվ էին սովորեցնում, որից և calculus «Հաշիվ»:

Հնիս. bhrātēr եղբայր բառը շատ լեզուների մեջ (ինչպես և Հայերենում) պահված է, միայն Հունարենում դարձել է ἀδελφός, որի բուն նշանակությունն է «միափոր, Համարգանդ, միևնույն արգանդից»: Սրա նման է նաև թրք. qardaş, ավելի հին՝ qarəndaş, որ կազմված է qarən «փոր»+daş կից «միասին» բառերից. սրա իգականն էլ լինում է qəz-qardaş «քույր» (բառացի՝ «աղջիկ-փորակից»):

Ենթադրում եմ, որ այս բառաձևը արդյունք է այն ժամանակի, երբ Հայրը մեկ էր լինում և ունենում էր մի քանի կանայք, որոնցից ծնված զավակները՝ թեև Համահայր, բայց գանազանվում էին միմյանցից իբրև Համամայր կամ ոչ-Համամայր: — Ձեզման արդյունք է. իբր՝ եղբայր կամ քույր Համամայր:

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կառափն նշանակում է «զլուխ», որից ունենք կառափնատել. այս բառը այժմ նշանակում է «զլխատել», որից էլ կազմել ենք կառափնատ «կախաղան», բայց Մրկ. Փբ, 4 կարդում ենք, Գարձեալ առաքեաց առ նոսա այլ ծառայ, և զնա կառափնատեցին և արձակեցին անարգեալ:

Սրանից երևում է, որ կառափնատել չի նշանակում զլխատել, թեև ատել-«կտրել» բայի Հետ է բարդված, այլ՝ զլխին խփել: Մինչդեռ Մտթ. իև, 33-34 կարդում ենք. Եւ եկեալ ի տեղին անուանեալ Գողգոթա, որ է տեղի կառափնոյ: Այստեղ էլ կառափնել նշանակում է «զլխատել», թեև չկա -ատել բայը:

Մորթել — ծագում է մորթ բառից, և բուն նշանակությունն է «մորթագերծանել, կաշին հանել». այս է նախնական իմաստը. Հետո դարձել է սպանել, փողոտել, ինչպիսի իմաստով գործածվում է այժմ:

Cabinet կաբինետ Փրանսերեն բառը ծագում է cabine «սենյակ» բառից, որի նվազականն է, բայց ստանալով զանազան երանգներ, դառնում է «առանձնասենյակ, զրասենյակ, գիտնականի աշխատանոց, մինիստրների կաբինետ» և վերջապես՝ «տնային արտաքնոց»:

Անգլերեն closet-ը «ներքնասենյակ» փոխ է առնված Փրանս. clos, close «փակ տեղ» բառից, իսկ նրանից կազմված է անգլերեն water-closet, որ նշանակում է «ջրով արտաքնոց»՝ կազմված water «ջուր» և closet բառերից:

Ֆրանս. chanter «երգել», փխբ. «Հիմար-Հիմար խոսել», ինչ.՝ qu'est-ce que vous chantez? «ինչ ես Հիմար-Հիմար դուրս տալիս»: Նաև՝ «մեկին խարել, խարդախել», որից և chantage «խարդախանք», որ գործածական է նաև ռուսերենում և սրանից էլ՝ chantagiste «խարբերա»՝ երկուսն էլ ռուսերենի միջոցով անցած այժմ Հայերենին:

Գրբ. դուլել (նաև՝ դուղել) «խմել» բառը կազմված է պահլ. dōl-ից, որ և արար. delv «ջրհոս կենդանակերպը». բուն նշանակությունը՝ ջրի դուլյ, Հատկապես՝ ջրանիվ, որ գետի Հոսանքի և ջրհորի վրա շինված է և էջի կամ ձիու միջոցով ջուր է հանում պարտեզներում: Գործելու ժամանակ փայտի չորությունից սա ճոռոմ է, և այդ ճոռոցը ջրի Հոսելու ձայնի Հետ շատ դուր է գալիս ջրասեր, ջրակարոտ գյուղացուն:

Քուչակի մեջ մի այսպիսի տող էլ կա.

Քու ձայնդ անուշ կուգայ քան զջրի տալապ:

Նույնը դարձյալ նշանակում է տան մեջ պահարան, որի իմաստի Հարաբերությունը դժվար է գտնել:

Իմաստի տարտամություն: Ամենահայտնի գրողների մոտ անգամ գտնում ենք երբևէն այնպիսի տեղեր, որոնց իմաստը պարզ, Հասկանալի չի լինում: Օրինակ՝ Սմբատ Շահագիրի մի Հայտնի բանաստեղծությունն մեջ («Երագ») կարդում ենք.

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
 Իմ ծերացած մոր մոտ էր,
 Փայլեց նշույլն ուրախության,
 Բայց ափսոս որ երագ էր:

Ինչ է նշանակում «Իմ ծերացած մոր մոտ էր»: Ուտանավորի շարունակությունից գիտենք, որ Հեղինակը երագում տեսել է իր ծերունի մորը, մայրը երգել է, առուն էլ այդ միջոցին Հոսում էր, ինքն էլ լաց է եղել, մոր Համբույրն էլ է զգացել և Հետո երագից արթնացել է: Բայց մոր մոտ էր ի՞նչ է նշանակում. ի՞նքն էր արդյոք մոր մոտ, թե ձայնն էր մոր մոտ: Եթե ինքն էր մոտ, պիտի ասեր՝ մոտ էի, իսկ եթե ձայնն էր մոր մոտ, պիտի ասեր՝ իմ ծերացած մոր ձայնն էր:

Գուցե ասվի, թե տաղաչափության արվեստին առավելություն տալով՝ Հեղինակը արհամարհել է քերականական օրենքները, բայց այդ էլ չի կարելի ասել, որովհետև ոչ մի արվեստ չկա: Առաջին տողի հանգն է ձայն, երրորդ տողի հանգն է ուրախություն, որոնց մեջ միայն ն բաղաձայնն է հանգ, իսկ երկրորդ և չորրորդ տողերի հանգն է միևնույն էական բայը՝ էր:

Սրա նման է արևմտահայ գրողներից Պետրոս Դուրյանը, որ համարվում է լավագույն բանաստեղծը: Սրա ամենից նշանավոր մի բանաստեղծության մեջ («Տրտունջ») կարդում ենք.

Ո՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են...
Աստուծո ծաղրն է աշխարհն ալ արդեն...

Ի՞նչ է նշանակում «աշխարհը Աստուծո ծաղրն է». արդյո՞ք Աստված մարդկանց ծաղրելու համար է ստեղծել աշխարհը, թե աշխարհն է Աստուծուն ծաղրում: Ուրիշ խոսքով՝ Աստուծո ծաղրն է, թե Աստուծուն ծաղրանք է, հայտնի չէ:

Մի ուրիշ տեղ էլ («Դամբանական ի մահ Վարդան Լուծֆյանի») Դուրյանը ասում է. «Ձրսնեք, թե տիեզերք Աստուծո մը ծաղրն է». բայց այնտեղ էլ նույն երկդիմությունը:

Նույն «Տրտունջ»-ի մեջ կարդում ենք՝

Ելնել աստղերու սանդուղքն անալի:

Այստեղ անալի բառը անհասկանալի է, անշուշտ «առանց աղի-անալի» բառը չէ, որովհետև սանդուղքը աղի չի լինում, որ սա անալի լինի: Ընթերցողները իրարից անկախ հասկանում են «անելանելի», բայց այդ էլ ճիշտ չէ, որովհետև եթե սանդուղքը անելանելի էր, ինչպես Դուրյանը հանկարծ բարձրացավ և ասաց.

Ողջույն քեզ Աստված դողդոջ էակին...

Ըստ իս նշանակում է «անհատակ, շատ խոր», և ծագում է ալք «խորք, հատակ» բառից: Այսպես եմ մեկնել Արմ. բու., Ա, 58: Եվ նրանից շատ տարիներ առաջ Շուշում հրատարակած* մեր Դուրյանի տաղերի մեջ:

Միսլ իմաստ: Նուպա «րոպե» - օրինակ՝ ո՛հ, ի՛նչ երջանիկ նուպա էր այն (Մի-րաս, Ձգրված օրենք, 446): Թող լինի այնպես, ինչպես նուպաս կը թելադրի (անդ, 526). Ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն նուպա ավելանում է միշտ (անդ, 529):

* 1903 թ. Շուշում ես և իմ ընկեր Ավետիս Տեր-Հարությունյանը հրատարակեցինք Պետրոս Դուրյանի տաղերը, առաջարանով, Դուրյանի կենսագրությանը և դժվար բառերի բացատրանով: Այդտեղ գտնվում է և անալի բառը, այս բացատրությանը: Գիրքը տպվեց բողոքական հայ [Մահտեսի Բարայանի] փոքրիկ տպարանում: Գիրքը տպված երեկոյին ընկերս ստացավ հարյուր օրինակ՝ իբր հոնորար, նույնքան էլ ես պիտի ստանայի, բայց նույն գիշերը հրդեհ պատահեց տպարանում, և բոլոր գրքերը այրվեցին: Ընկերս այդ գրքերը տարավ Նոր Նախիջևան, ուր վաճառեց բոլորը: Մի օրինակ այդ գրքից ուղարկել եմ Վիեննայի Մխիթարյանների վանքը:

Հ. Աճառյանը տպարանատիրոջ անվան փոխարեն կետեր է դրել (Ս. Գ.):

* * *

Ռազմիկը, հանկարծ սովորելով գրական աշխարհաբարը և բառերի իմաստի համար ուրիշ առաջնորդ չունենալով, եթե ոչ իր լեզվական զգացողությունը, միայն սխալ իմաստներ հնարեց և յուրացրեց:

էջմիածնում մի քահանա գալով գյուղից, հրավիրում են նրան սենյակ.

- Տե՛ր հայր, նե՛րս արի:
- Այո՛, այո՛, մանավանդ սա ձին կապեմ գամ:

Ի՞նչ իմաստ ուներ այդ քահանայի բերանում մանավանդ բառը:

* * *

Գյուղում կատարված ինչ-որ բռնաբարության քննության համար Երևանից մի դատական մարմին է գնում. մի գյուղացի, հարցաքննության ենթարկվելով, ասում է.

- Ի՞նչ պիտի լինի, պարզապես «զեկուցեց»:

Այս «զեկուցեց» բառը գյուղացու բերանում հայտնի է, թե ինչ էր նշանակում: (Հաղորդեց ինձ Մանուկ Աբեղյանը, որին պատմել էր նույն դատական քննիչը):

Նոր Բայազետի Աղո անունով մի գրող կար, որ Հորիզոն թերթի մեջ գանգան հոդվածներ էր գրում: Այս անձը էպիլոգը և վարիանտ բառերի նշանակությունը ճիշտ չէր իմանում և իր հոդվածների մեջ հաճախ շփոթում էր իրար հետ:

Վերջին օրինակը ցույց տվեց, թե հատկապես օտար բառերի իմաստը անհայտ կամ անորոշ է մեր ժողովրդի համար: Շատերը կոնկրետ բառի իմաստը չգիտեն և կարծում են, որ նշանակում է «համառոտ» (խոսքի համար): Մինչև անգամ մեր համայնարանից մի ուսանող մի օր ասաց ինձ. «Երևանից մինչև Քանաքեռ յոթը կիլոմետր է. բայց կոնկրետ ճանապարհ էլ կա, որ հինգ կիլոմետր է»:

Իմ աղջիկը (Քնարիկ) տասներորդ դասարանի աշակերտ եղած միջոցին իր մի շարադրության մեջ գրել էր. «Մաքսիմ Գորկուն ձերբակալեցին Պետրոպոլիսում և փակեցին բանտում»: Ուրեմն նա չգիտեր ձերբակալեցին բառի իմաստը և կարծում էր, թե նշանակում է «բանտարկել»:

Իմաստի նոր երանգ է տալիս երբեմն բառի միջին ձայնավորի ջնջումը: Օրինակ՝ գրաբար ասվում է աշակերտ, և այս ձևը մնում է դպրոցի «աշակերտ» իմաստով, իսկ ա ձայնավորը ջնջելով՝ ստացվում է աշկերտ, որ նշանակում է «խանութի աշկերտ»: Այս իմաստը թեև բարբառային, բայց անցնում է նաև գրականին, հատկապես՝ արևմտահայ գրականում: Այսպիսի բառեր են.

վերանալ - վերնալ,

փոխանորդ - փոխնորդ (առաջինը մի անձ՝ տեղակալն է, իսկ երկրորդը՝ փոխելու նոր սպիտակեղեն)

չատանալ – շատնալ,	ավերիլ – ավրել,
սովորել – սորվիլ,	նեղանալ – նեղնալ,
համարել – համրել,	համարիչ – համրիչ,
հավանիլ – հավնիլ	բանավոր – բանվոր,
ճանապարհ – ճամփա,	վայելել – վայլել,
այլ – ալ (էլ):	

ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՄԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

Polysémie ասելով հասկանում ենք մի բառի մի քանի տարրեր նշանակություններ ունենալը. այս երևույթը չպետք է շփոթել համանունություն (homonymie) հետ: Երկուսի տարրերությունն այն է, որ polysémie նույն բառն է, որ իմաստի զարգացմամբ հասել է այս աստիճանին, իսկ համանունները բոլորովին տարբեր բառեր են, բոլորովին տարբեր իմաստներով, որոնք իրար հետ ամենևին կապ չունեն և միայն ձայնական օրենքների պատճառով հասել են նույն ձևին: Առաջինը պատկանում է իմաստագիտությունը, երկրորդը՝ զուտ ձայնարանական է: Այսպես՝ երբ Փրանսերեն սէն ձայնը 10 տարրեր գրչություն ունի, 10 տարրեր նշանակություն և ներկայացնում է 10 անկախ բառ, homonymic է, իսկ երբ opération բառը նշանակում է

- 1) աստիճան՝ վիրարուժական գործողություն,
- 2) աստիճան՝ էլեմտական գործողություն,
- 3) աստիճան՝ թվաբանական գործողություն,
- 4) աստիճան՝ զինվորական գործողություն, սա polysémie է:

Բառարանը լիքն է այսպիսի օրինակներով:

Երբ տեղի, կլիմայի կամ հանգամանքների փոփոխությամբ որևէ բան փոխվում է, նրա անունը մնում է հաճախ անփոփոխ, բայց ստանում է նոր նշանակություն: Այսպես՝ հճ. դավոյ, որ տավար բառն է, նշանակում է «այծի և ոչխարի հոտ»: Տավարի նախիրը կրիլկյան լեռների վրա այլևս գոյություն չունենալով՝ նրա տեղ անցել է ոչխարի և այծի հոտը:

Ըստ այսմ՝ մեր այսօրվա ամենասովորական բառերը, ինչպես՝ հաց, չապիկ, կոշիկ, ձվածեղ և այլն և այլն, կարող էին բավական տարբեր բաներ նշանակել, քան ինչ որ այժմ հասկանում ենք:

Փրանսերեն boulevard (հին bollewerk՝ հուանդականից անցած) նշանակում էր նախ քաղաքի շուրջը շինված մարտկոցների վրա հողայից հարթ տեղերը: Ավելի ուշ, երբ այդ մարտկոցները ջնջվեցին և վերածվեցին լայն ճանապարհների և հասարակական վայրերի, բառը մնաց նույնը, բայց ստացավ ճեմելիք, ծառուղի նշանակությունը:

Polysémie-ի համար շատ հետաքրքրական օրինակ է ֆրանսերեն bureau, որի նշանակությունները շղթայաչար՝

- 1) bure կոչված բրդե հասարակ կտոր (ծածկում են սեղանը),
- 2) սեղան, որ նույն սփռոցով ծածկված է,
- 3) գրելու հատուկ որևէ սեղան.

- 4) սենյակ, ուր գտնվում է այդ սեղանը,
- 5) այդ սենյակում կատարված գործերը,
- 6) անձինք, որ գրադրվում են այդ գործերով,
- 7) վարչական բաժանումը:

Նշանակությունների աճումը կարող է կատարվել զանազան ուղղություններով: Մի որևէ երկրորդական իմաստ կարող է ինքը դառնալ կենտրոն, և այստեղից կսկսեն ծնունդ առնել նորանոր իմաստներ.

օրինակ՝ bordeau ...

Լատիներեն materia դարձավ maderia և նշանակում է՝ 1. շինության փայտ, 2. կղզին, ուր կար շատ անտառ՝ շինանյութով հարուստ, կոչվեց Մադեյրա (Madeira), 3. գինին:

* * *

Գերմանացի պարոնը, նստած իր բազկաթոռում, լրագիր է կարդում: Ներս է մտնում սափրիչը և բարեկերպ պարոնին, ասում է.

Morgen – (բարի լույս):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (Աստծու բարին):

Սափրիչը հանում է իր ածելին և մոտենում է պարոնին, սափրելու համար: Պարոնը բթամատը հետ շարժելով՝ ասում է.

Morgen – (վաղը):

Սափրիչը հարցնում է. – (վա՞ղը):

Morgen – Պարոնը պատասխանում է. – (վաղը):

Սափրիչը հավաքելով իրերը գնում է դեպի դուռը և խոնարհ ողջույնով ասում է.

Morgen – (մնաք բարով):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (երթաք բարով):

Այս անեկդոտի մեջ morgen բառը գործածված է 6 անգամ, 5 տարրեր իմաստով:

* * *

Բազմիմաստության հետ չպետք է շփոթել համանուն բառերը: Տարբեր իմաստով զանազան բառեր կարող են նույն ձևին հասնել. բայց ձևի նույնությունը ծագման նույնություն չի նշանակում: Այսպես՝ հայ. սան «իր մեծացրած աշակերտը» և սան «կաթնաս» իրարից տարբեր ծագում ունեն և հետևաբար առանձին բառեր են, ուստի չենք կարող սան-ը բազմիմաստ մի բառ համարել: Նույնպես Սվեդիայի բարբառով բիւք նշանակում է «1. համրույր, 2. պահք, 3. սոխի զոխ»: Բայց սա ոչ թե բազմիմաստ բառ է, այլ այդ երեք տարբեր իմաստները տարբեր ծագմամբ տարբեր բառեր են: Այսպես՝ «համրույր» իմաստով առաջանում է պազ բառից, «պահք» իմաստով առաջանում է պահք > պաք բառից, «սոխի զոխ» իմաստով առաջանում է պոկ բառից:

Polysémie-ից տարբերացում: Բազմիմաստությունը պատճառ է դառնում, երբ բնական, երկդիմությունից խուսափելու համար զանազան իմաստներից մեկը պահելու և մյուսի համար տարբեր ձև հնարելու: Այսպես՝ հայերեն լեզվի նշանակում է իբր գոյական «լեզապարկի հյուսթ» և իբր ածական՝ «դառն»: Այս երկուսը իրարից զանազանելու համար շատ բարբառներ լեզվի ձևը պահում են միայն երկրորդ իմաստով, իսկ առաջին իմաստի համար հնարել են լեզուցք ձևը:

ԲԱՌԵՐԻ ՆԱԽԱՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յուրաքանչյուր լեզվի մեջ բառերը ներկայանում են մեզ որոշ նշանակությամբ, որ ավանդությունը հասցրել է մեզ: Սակայն յուրաքանչյուր ավանդություն անհրաժեշտ է որ լինի ստույգ, այսինքն՝ ներկայացնի իրողության հարազատ և հնագույն վիճակը: Մյուս կողմից գիտենք, որ բառերի ինչպես ձևը, նույնպես և նշանակությունը մշտապես կայուն վիճակի մեջ չեն: Այս երկու հանգամանքները ստիպում են մեզ մտածել բառերի նախանշանակության մասին: Ի՞նչ միջոց ունենք բառերի այդ նախանշանակությունը երևան հանելու:

Եթե լեզուն ունի հնագույն գրականություն, առաջին միջոցը, բնականաբար, այդ հնագույն գրականությունը պրպտելով բառերի ավելի հին նշանակությունը իմանալն է: Եթե վաղել բառը գրաբարի մեջ նշանակում է «ցատկել», ուրեմն այս է նրա նախանշանակությունը, իսկ արդի «ընթանալ» իմաստը նոր է առաջացել:

Երկրորդ միջոցն է պատմությունը կամ մանավանդ քաղաքակրթության պատմությունը: Ոչ մի միջոց չպիտի բացատրեր մեզ բորդո (bordo) «չառագույն կարմիր» բառի ծագումը, եթե այդուստ չիմանայինք, թե Ֆրանսիայում կա Bordeaux քաղաքը՝ նշանավոր իր գինիներով, և «չառագույն կարմիրը» ծագել է այդ գինու գույնից:

Պատմական տվյալներն են, որ բացատրում են մեզ, թե, օրինակ՝ պալատ «ապարանք» բառը ծագում է Հռոմի Պալատինյան սարի անունից: Այս սարի վրա ներոն կայսրը մի ոսկյա ապարանք կառուցեց, որ և լեռան անունով կոչվեց palatium, հետո նույնը, ընդհանրանալով, նշանակեց «արքունիք», «թագավորական պալատ» և այս իմաստով տարածված է բազմաթիվ լեզուների մեջ, ինչպես՝ Հուն. παλάτιον, իտալ. palazzo palais, ֆրանս. Palast, ռուս. palata և այլն:

Լատ. Cohors նշանակում էր «բակ, տավարի համար առանձնացրած տեղ», հանրապետության ժամանակ դարձավ «գինվորների մի խումբ», ուշ Հռոմեական շրջանում՝ «կայսրների գինվորական հետևորդ խումբ», որից էլ՝ «պալատ, արքունիք» (ֆրանս. cour և այլն) (Wundt, Völkips, I, 438):

Լատ. salarium ծագում է sal. «աղ» բառից, որ փոքրարժեք բաների համար իբր փոխանակության միջոց էր ծառայում. հետո՝ «գործավորի փոքր վարձ», հետո՝ գինվորի վարձը, վերջապես՝ ընդհանրապես «վարձ, վճար»:

Բայց ամեն լեզու չունի հին գրականություն և եթե ունենա էլ, ոչ մի գրականություն չի կարող հասնել լեզվի հնագույն վիճակին: Միևնույն ժամանակ պատմությունը և քաղաքակրթության պատմությունը ունեն որոշ սահման, և չի կարելի այդ սահմանից այն կողմ եղած երևույթների բացատրությունը որոնել այդ գիտությունների մեջ:

Ուստի անհրաժեշտ է ունենալ տարբեր միջոցներ էլ հասնելու համար բառերի հնագույն վիճակին: Այդ միջոցներն են ստուգաբանությունը, արմատների քրոնոլոգիան և համեմատական լեզվաբանությունը, որոնք, եթե հիմնված լինեն ձայնաբանական հաստատուն օրենքների և տրամաբանական ուղիղ դատողությունների վրա, կարող են հասցնել մեզ որոշ ճշմարտություն:

Հնագույն հնդեվրոպագետների մեջ շատերը կային, որ ամեն գնով աշխատում էին գտնել բառերի նախանշանակությունը: Ըստ այդ գիտունների՝

հնյ. patēr «հայր» ծագում էր pā «պահել, պահպանել» արմատից և նշանակում էր «տան, ընտանիքի պահպանը».

māter «մայր» ծագում էր ma «արտադրել, ստեղծել» և այլն արմատից և նշանակում էր «արտադրող, ծնող».

dhughtēr «ղուստր» ծագում էր dhugh «կաթ, կթել» արմատից և նշանակում էր «ընտանիքի համար կաթ կթողը».

bhrātēr «եղբայր» ծագում էր bher «կրել, բերել» արմատից և նշանակում էր «կրող, պահող» (որ հոր մահից հետո մորն ու քույրերին պիտի պահեր).

stēr «աստղ» ծագում էր stēr «ցրվել» արմատից և նշանակում էր «երկնքի երեսին սփռված»:

Այս բոլորը համարվում են սխալ, և այժմ այս ստուգաբանություններից ոչ մեկը չի ընդունվում: Բոլոր նման դեպքերում չգիտությունը խոստովանելը իմաստնագույն ելքն է:

ԲԱՌԻ [ԱՐՏԱԲԻՆ ԶԵՎԻ] ԵՎ ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեև մենք մանրամասն քննեցինք և հաստատեցինք, որ բառի արտաքին ձևի և նրա իմաստի միջև որևէ կապ չկա, բայց դա արմատական բառերի համար էր, այսինքն՝ այն առաջին պայմանական նշանների, որ նախնական մարդիկ մեզանից մի քանի տասնյակ հազար տարիներ առաջ հատկացրին առարկաներին ու գաղափարներին: Բայց այնուհետև, երբ արդեն մի առարկա կամ մի գաղափար ստացավ իր պայմանական նշանը, դա նրա հետ կապվեց այնպիսի հաստատուն կապով, որ մարդիկ անընդունակ դարձան մեկը առանց մյուսին ըմբռնելու: Երբ ասում ենք ջուր և հասկանում ենք ծանոթ հեղուկը, այս երկուսը իրար հետ արդեն այնքան ամուր կապված են, որ այլևս մեզ համար ջուր ձայնը դադարել է պայմանական նշան լինելուց և մի բնական կոչում է դարձել: Այս հանգամանքից բխում է՝

1) Ինչքան էլ որ բառի ձևը ձայնապես փոփոխվի, նա կապված է իր նշանակության հետ, և այդ նշանակությունը մնում է անփոփոխ. ջուր, ջուր, ճուր, ճիւր և այլ բոլոր ձևերի համար էլ (ամեն մեկը իր տեղում և այսինչ ժամանակ) «ջուր» նշանակությունը նույնն է:

2) Ամեն մի ածանցական գաղափար, որ առաջանում է առաջին ձևից, անհրաժեշտաբար կապված է նրա հետ և այլևս ոչ թե պայմանական նշան է, այլ ունի տրամաբանական կապ իր կազմիչ մասերի հետ:

Եթե գիր գրելու հեղուկը կոչվում է **Թանաք**, այդ հեղուկը պարունակող ամանն էլ պետք է կոչվի **Թանաքաման**: Այն կարելի է բոլորովին մի նոր պայմանական նշանով կոչել **կաղամար**, բայց ոչ բնավ՝ **Չրաման**, որովհետև բառը այս դեպքում կապված պիտի լինի **Չրե** գաղափարի հետ:

Սրա համար է, որ արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը շարունակ քննադատվում, ընդունվում ու մերժվում են: Բացի սրանից, որչափ ժամանակ որ մարդիկ ըմբռնում են այդ կապը, ձևական նույնությունը պահում են երկուսի մեջ, ինչպես՝ գյուղ-գյուղացի, խանութ-խանութպան:

3) Կարող է պատահել, որ բառի արմատական ձևը անհետանա լեզվից: Այդ ժամանակ, բնականաբար, ածանց ձևի և մայր ձևի միջև կապը կտրվում է, և ածանց ձևը կարող է համարվել անկախ գաղափար:

Օրինակ՝ մեր բարբառներում հայել բառը ջնջված է, բայց կա նրանից ածանցված հայելի բառը, որ դարձել է հայլի, հլի, խիլի ևն: Հին հայերը անշուշտ զգում էին հայել և հայելի բառերի կապը, բայց նոր բարբառները չեն կարող զգալ այդ և հլի կամ խիլ արմատ գաղափար է նրանց համար: Այսպիսի խզումը ածանց բառի և արմատ գաղափարի միջև պատճառ է դառնում, որ ածանց բառը ավելի անձուկ կապերով կապվի ածանց գաղափարի հետ և լինի նրա անհրաժեշտ պայմանական նշանը: Այսպես են վերի հլի և այլն ձևերը: Նույնպես են նաև՝ ընթեռնուլ, ըմբռչխնել, հնոց, անդունդ:

4) Կարող է բառի նշանակությունը, հետզհետե զարգանալով, բոլորովին հեռանալ առաջին նշանակությունից, և այն կապը, որ գոգում էր բառը իր առաջին նշանակության հետ, բոլորովին կտրվել, բայց դրա համար ոչինչ չի փոխվում, և բառի նոր նշանակությունը կապված է մնում բառի հետ: Օրինակ՝ plume հավի փետուրն է, հետո եղել է գրիչ, հիմա էլ՝ գրչածայր: Առաջինի և երկրորդի մեջ կապ կար, բայց վերջին նշանակությունը այլևս չի կապվում plume գաղափարի հետ. սակայն շարունակում է իր գոյությունը՝ իբրև նոր պայմանական նշան:

Միևնույն ժամանակ խզումը միջոց է տալիս ածանց բառին՝ զարգանալու ազատորեն և ստանալու բոլորովին նոր առում:

Օրինակ՝ լատիներեն captivus «գերի» բառը ամեն մի լատինախոս անձի համար ածանցյալ էր և սերտորեն կապված capere «բռնել», captus «բռնված» բառերի հետ: Այս բառերի կապակցությունը չէր թողնում, որ «գերի» իմաստը կորչի կամ ձևափոխվի: Բայց նորալատին լեզուների մեջ capere «բռնել» բառը գործածությունից վերացվեց, որով և երկուսի կապը խզվելով՝ captivus «գերի» բառը ազատ մնաց: Այն ժամանակ «գերի» իմաստը փոփոխելով՝ վերջապես դարձավ «թշվառական, ողորմելի, վատ», այսպես՝ իտալերեն cattivo «վատ», ֆրանսերեն chétif «չնչին», պրով. cheti «վատ»:

Գերմ. schlecht և schlicht նշանակում էին «հարթ, պարզ, հասարակ» և կապվում էին schlichten «հարթել, ողորկել» բային. սրանցից schlicht-ը, կապված մնալով schlichten բայի հետ, իր իմաստը պահում է մինչև այժմ, բայց schlecht ձևով բաժանված լինելով՝ նախ հատկացվեց «հասարակ» ժողովրդին՝ ուսման, հետո ստացավ «վատ» իմաստը:

Որովհետև մարդիկ խոսում են իրարից մի բան հասկանալու և ոչ թե զանազան աննպատակ ձայներ հանած լինելու համար, ուստի և ամեն լեզվի մեջ էլ

էականն ու կարևորը բառի իմաստն է, իսկ ձայնը երկրորդական նշանակություն ունի: Առանց իմաստի բառ չկա, այլ աղմուկ: Օր.՝ Ի, օ ձայները արդի հայերենի մեջ ուրիշ բան չեն, եթե ոչ աղմուկ, որովհետև զուրկ են որևէ նշանակությունից: Բայց ուրիշ լեզուների մեջ կարող են դառնալ բառ՝ հենց որ որևէ զանազանություն ստանան: Այսպես՝ գրաբարի մեջ Ի-ն բառ է, որովհետև նշանակում է «մեջ, դեպի», ռուսերենի մեջ նույնպես բառ է, որովհետև նշանակում է «և, ու»: Օ ձայնը ֆրանսերենի մեջ բառ է, որովհետև նշանակում է «ջուր»: Տաճկերենի մեջ նույնպես բառ է, որ նշանակում է «նա» և այլն: Սրանից հետևում է, որ եթե երկու բառ միևնույն իմաստն ունեն, բառ որում ձայնով տարբեր են, հոմանիշ են:

Սրանից հետևում է նաև, որ, եթե մի ձայն ունենա մի քանի իմաստ, այնքան բառ է, որքան իմաստ ունի: Այսպես՝ հայ. հարթ ձայնը ունի երկու իմաստ (տափակ և դարման), ուստի երկու տարբեր բառ է (հարթ և հարդ: Ոմանք այս բանը ավելի առաջ տանելով, ուսուցանում են, որ միևնույն բառի նշանակության տարբերություններն էլ առանձին բառեր են. տարբեր բառ է մարդու գլուխ և տարբեր բառ է սոխի գլուխը, մարդու աչքը կամ կամրջի աչքը (Vendryes, La langage, 208):

Նշանացի խոսակցությունը մի լեզու է, որ իմաստ ունի, բայց ձայն չունի, սակայն այստեղ էլ ձայնի տեղ ձևն է, որ իմաստին մարմին է տալիս: Եթե հնարավոր լիներ խոսելու միջոցին ամեն առարկա և ամեն գործողություն ուզած ժամանակ և ուզած արագությունը մատնանիչ անել, ձայնավոր լեզուն չէր ծնվի: Բայց որովհետև այդ անկարելի է, ուստի մարդիկ էլ հնարել են այդ ձևը՝ իբրև հաղորդակցության միջոցներից ամենակարճը և ամենակատարյալը:

Յուրաքանչյուր բառ մի գաղափարի արտահայտություն է. ուստի բառը չկա, եթե գաղափարը չլինի նախապես: Հնագույն ժամանակներում, երբ մարդիկ դեռ վայրենի էին և գաղափարների կողմից էլ շատ աղքատ, իրենց լեզուն էլ շատ աղքատ էր: Քանի առաջադիմեցին, այսինքն՝ քանի նորանոր գաղափարների տիրացան, իրենց լեզուն էլ այնքան հարստացավ: Հին լեզուներից ամենահարուստն անգամ չունի և չի կարող ունենալ այն բառերը, որոնք մի նոր քաղաքակրթության արդյունքն են, ինչպես՝ շոգենավ, շոգեկառք, երկաթուղի, հեռագիր, հեռախոս, հեռաձայն, հեծանիվ, մանրադեղ և այլն:

Հոգևբանությունը սովորեցնում է մեզ, թե գաղափարների ըմբռնումը նյութական պատկերների միջոցով է հասնում մեր մտքին և ոչ թե վերացական դատողությամբ: Նույնիսկ ամենավերացական գաղափարներ արտահայտող բառերը ամեն լեզվի մեջ էլ կազմված են շատ նյութական թանձրացյալ գաղափարներից: Օրինակ հայերեն ըմբռնողություն, վերացականություն, հասկացողություն, զգացում և այլն բառերը, որոնք բացարձակ վերացական գաղափարներ են, ծագում են բուն «ձեռք», վեր «բարձր տեղ», հասնել, գալ թանձրացյալ գաղափարներից: Ըմբռնել ասելով հասկացվում է մի էակ, որ ձեռքը՝ բուռը, երկարելով բռնում է գաղափարը, ըմբռնում է: Այսպես նաև մյուսները:

Յուրաքանչյուր առարկա անվանելու համար ուրեմն պետք է ունենանք այն պատկերը, որ վերարտադրի մեր հիշողության մեջ այն առարկայի գաղափարը: Բայց չափազանց երկար և թերևս ավելորդ ծանրաբեռնություն կլիներ լեզվի համար հնարել այնպիսի անուններ, որոնք առարկայի ամբողջ պատկերը, այսինքն՝ նրա ամբողջ արտաքին ու ներքին բովանդակությունը, ներկայացնեին իրենց մեջ:

Այս պատճառով մարդիկ աշխատել են գտնել առարկայի ներքին ու արտաքին բովանդակությունից կամ նրա գործածությունից մի այնպիսի գիծ, որ ամենից բնորոշը համարվեր և դրանով էլ կարողանար վերհիշել տալ մեզ նույն առարկան: Օրինակի համար, Հայ. կայծքար բառը ներկայացնում է մեզ մի առարկա, մի շատ կարծր քար՝ սպիտակ կարմրաչորթ գույնով, կոտրելիս ձևացնում է սուր ծայրեր, և այս պատճառով վայրենիները այն գործ էին անում իբրև զենք: Այս քարը, ընդհարվելով ուրիշ մի կարծր մարմնի, կայծեր է արձակում, որի համար էլ գործ են անում իբրև կրակ հանելու գործիք:

Այս բոլոր հիշվածները՝ ձևը, գույնը, քարի տեսակը, հատկությունը և գործածությունը, շատ կարևոր բաներ են, բայց այդ բոլորի մեջ ամենաբնորոշը կայծ կամ կրակ հանելու հատկությունն է, հետևաբար և շատ լավ ընտրություն է արված, երբ առարկան կոչված է կայծքար: Կարելի էր անշուշտ նկատի առնել նրա մյուս հատկությունները և, օրինակի համար, կոչել կարծրաքար, սրաքար, զինաքար և այլն: Բայց այս բոլորը այնքան հարմար անուններ չէին լինի, որովհետև ուրիշ շատ քարեր էլ կան, որոնք կարծր են կամ սուր են և կամ զենքի համար կարող են գործածվել և այլն:

Ֆրանսերեն sauterele «մարախ» (մորելխ) ծագում է ցատկել բայից: Թեև միայն մարախը չէ, որ ցատկում է, այլ լուսն և այլն: Բայց, որովհետև մարախի գլխավոր հատկանիշը ցատկոտելն է, իսկ լվինը՝ արյուն ծծելը, ուստի մարախն է այդպես կոչվել:

Թեև առարկաներն ամեն տեղ նույն հատկություններն ունեն, բայց մարդիկ ամեն տեղ էլ պարտավոր չեն նույն հայացքով մոտենալ առարկային: Այս է պատճառը, որ միևնույն առարկան կարող է մի տեղ մի տեսակ կոչվել, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ տեսակ, կամ ընդհակառակը, այսինչ պատկերով մի տեղ ըմբռնել այսինչ առարկան, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ առարկա: Բնական է, որ այս զանազան անունների մեջ մեկը հաջող, մյուսը նվազ հաջող եղած լինի: Բայց այս բոլորը չի խանգարում բնավ, որ մենք, այնուամենայնիվ, միևնույն առարկան պատկերացնենք մեր մտքի մեջ: Այս իրողությունը ճշմարիտ է ոչ միայն ժողովրդական հասարակ բառերի, այլև նույնիսկ գիտական արվեստական բառերի համար: Օրինակ՝ ճանապարհորդական միևնույն գործիքը կոչվում է ֆրանս. bicyclette կամ vélodrome, գերմ. Rade, Հայ. հեծանիվ: Առաջինը կազմված է լատ. velox, ֆրանս. véloce «արագ» և pedis «ոտք» բառերից, ուստի բուն նշանակում է «արագոտն» կամ «ոտնարագ», և այնչափ հաջող բառ չէ: Ավելի լավ է bicyclette, որ բուն նշանակում է «երկանվակ» և ներկայացնում է առարկայի ավելի հաջող պատկերը՝ իր երկու անիվներով: Գերմաներեն Rade, որ բուն նշանակում է «անիվ», կիսատ պատկեր է և կարող է հարմարվել ամեն տեսակ անիվի: Լավագույն բառը հայերենն է, որ ներկայացնում է մեզ անիվը, որի վրա հեծնում են մի տեղ գնալու համար:

Հուն. կատուն կոչվում է αἰλουρος «պոչ շարժող», մինչդեռ մեզ համար պոչ շարժողը չունն է և, փոխաբերաբար, նաև շողոքորթ, քծնող, կեղծավոր մարդը:

Այսպիսի բառակազմության ժամանակ երբեմն պատահում են այնպիսի ձևեր, որոնք անբավարար, նույնիսկ ծիծաղելու լինելու չափ անհաջող են լինում: Օր. ռուս. «կզակը» կոչվում է ПОДБОРОДОК, որ բուն նշանակում է «միրուսի տակը»:

Իրոք որ կզակը միրուսի տակն է: Բայց ոչ ոք չի անդրադառնում, թե որքան անհաջող է այս բացատրությունը. նախ՝ որ միրուս ունենալը անհրաժեշտ պայման չէ կզակ ունենալու համար, և կզակը ավելի առաջ է, քան միրուսը, երկրորդ՝ երեխաները և պատանիները միրուս չունեն, բայց կզակ ունեն, երրորդ՝ բնավ ի նկատի առնված չէ իզական սերունդը, և մի կնոջ մասին էլ խոսելիս՝ ծիծաղելի ձևով պետք է ասենք՝ «այս կնոջ կզակը», այսինքն՝ «այս կնոջ միրուսի տակը»: Բայց այս բոլորը ոչ մի նշանակություն չունի, որովհետև բառը պայմանական մի նշան է, և բավական է, եթե այդ նշանով այն գաղափարն է հասկացվում:

Պատկերներ ստեղծելու և միևնույն ժամանակ լեզուն նորանոր բառերով չժանրաբեռնելու միջոց է փոխաբերությունը (métaphore), որ գաղափարների զուգորդությամբ ներկայացնում է մեզ այս կամ այն առարկան: Օրինակ՝ մարդու կամ ոչխարի գլուխ ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կաղամբի գլուխ, շաքարի գլուխ, սոխի գլուխ, սխտորի գլուխ, դրամագլուխ, գորգի կամ բանակի գլուխ, մարդու կամ անասունի աչք ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կամուրջի աչք, դարակի աչք, խանութի աչք, կշեռքի աչք, հացի կամ պանիրի աչք, պատուհանի աչքերը, կացնի կամ ուրագի աչքը և այլն:

Որչափ հետաքրքրական է, որ երբ ասում ենք կամուրջի աչքը. սրանով փոխաբերությամբ մենք կամուրջի շենքեր նմանեցնում ենք մի մարդկային գլխի. նրա վրայի աղեղնաձև կամարները, կարծես, մարդկային կոր ունքերն են, որոնց տակ փայլող աչքերն էլ՝ կամուրջի բացվածքները: Այսպիսի փոխաբերություններ են նաև գետի ճյուղը, խաչխաչի կաթը, լեռան լանջը, լուսնի բակը, սեղանի ոտքը, պտուկի ոտքը, աթոռի մեջքը, գրքի կողքը, տեսարակի շապիկը, հրավառության ձեռքը և այլն:

Պատկերների և փոխաբերությունների արդյունք են, հատկապես, անձնական և տեղական հատուկ անունները՝ Արուսյակ, Հրաչյա, Լուսիկ, Մանիշակ, Շուշանիկ, Թուխծամ, Ոսկեհատ, Վարդգես, Կորյուն, Վարդուհի և այլն, որոնք սքանչելի պատկերներ են: Հատուկ անուններից հիշենք մի քանի գեղեցիկ օրինակներ, ինչպես՝ Երկնիստ (Կարնո գյուղերից), որ իբրև թե լեռան լանջի երկու կողմերը նստած է, Զիթհող (Կարնո գյուղերից), որի հողը ձեթի գույն ու փափկություն ունի, Կամարակապ (Ակնա գյուղերից)՝ կամար կապած և այլն:

Այս հանգամանքից է ծագում այն երևույթը, որ ձայնը շարունակ փոփոխվում է լեզուների մեջ, իսկ իմաստը շատ քիչ փոփոխության է ենթարկվում: Հնագույն սերունդները չէին նկատում ձայնի մեջ եղած փոփոխությունները, բայց դրանք, թեև շատ փոքր, սակայն նույնպես էական են, որ դարեր հետո կազմում են ահագին տարբերություն և պատճառ են դառնում նոր լեզուների ձևացման:

Analogie-ն [համարանություն, նմանակություն] նույնպես ոչ միայն պատճառ է դառնում ստեղծելու բառի մեջ ձայնական ձևափոխություններ, այլ նոր հղում, նոր խոնարհում, նոր մասնիկ...

Ֆրանսերեն omnibus ունի լատիներեն ծագում, նշ. «բոլորին» (լատ. հոգ. տր. հոլով): Կար մի տեսակ կառք, որ կոչվում էր un carrosse omnibus, որից, առաջին բառը կրճատելով, եղավ omnibus, երբ հնարվեց automobile-ը, և սա բունց omnibus կառքի տեղը, կոչվեց նրա օրինակով autobus. Հիմա էլ չինվում է aerobus. և այսպես՝ հոգ. տր.— bus մասնիկը դարձավ փոխադրական միջոց կազմող մի մասնիկ (Marouzeau, Lk ling., էջ 84):

Գերմ. sehr «չատ հույժ» առաջանում է հրգ. sêr «ցավ» բառից և բուն նշանակում է «ցավագին»։ ցավը ըմբռնելով իբրև ուժեղ տպավորություն, բառի իմաստը անցել է «ուժգին»-ի (Wundt, Volkerps. I, p մաս, էջ 505)։

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ինչպես որ ձայնական փոփոխությունները ունեն իրենց ժամանակը և մանավանդ՝ հաջորդական կարգը, նմանապես և իմաստի փոփոխությունները։

Ֆրանսերեն Bordeaux բառը քաղաքի անուն է. նա կոչվում է այսպես, որովհետև չինված է ջրի ափին (Փր. bord ափ, ափեր և eau ջուր, սեռ. d'eau ջրի)։ Այս բառի երկրորդ և երրորդ նշանակություններն են «գինու մի տեսակ, որ պատրաստվում է այդ քաղաքում» և «թունդ կարմիր գույն»։ Այս երեքից առաջինը իրոք էլ նախավորն է և հիմնականը, առանց որի մյուս երկուսը չպիտի լինեին. բայց մյուս երկուսից էլ առաջինը (գինին) ավելի առաջ է, քան **թունդ կարմիրը**։ Բորդոյի գինին, ունենալով թունդ կարմիր գույն, ստացվել է երրորդ հերթին այս իմաստը։ Եթե մի օր հնարվի ինչ-որ մի սպեղանի, որ թունդ կարմիր գույն ունենա կամ բորդոյի գույնով պատրաստվի, և հնարողը այն սպեղանին կոչել **բորդո**, այդ կլինի չորրորդ իմաստը՝ ըստ հերթի։

Թուղթ բառը երկու իմաստ ունի հայերենում. 1) այն նյութը, որի վրա գրում ենք, 2) գիր, գրություն, նամակ։

Իմաստաբանորեն ո՞րն է սրանցից նախնականը։

Բոլոր բառարաններն էլ առաջին իմաստը դնում են նյութը, որից հանում են «գրվածք, գրություն, նամակ» իմաստը։ Այսպես են Հայկազյանը, Առձևներ և Արմատականը։ Սակայն ճիշտ չէ այս։

Թուղթ բառը երկրորդ իմաստով գործածված է մեր մեջ հենց Ե դարից՝ «Պաղոսի առաքելոյ առ Կորնթացիս թուղթ առաջին և թուղթ երկրորդ»։ Իսկ առաջին իմաստով գտնում ենք նախ Վրբ., հց., ժը.՝ «Եղբարքն որ գիտէին գործել թուղթ» (Ժբ դար)։

Թուղթը հնարված էր չինացիների մոտ շատ վաղ ժամանակ։ Ն. Ք. 123 թվին Գայ Լուն՝ նախարար երկրագործության, հանձնարարեց թղթի չինարարությունը Չինաստանում։ Շատ ավելի ուշ՝ 8-րդ դարում միայն, սկսեց տարածվել Արևմտյան աշխարհում հետևյալ ձևով։

751 թվին, չինացիք արչավեցին Սամարղանդի վրա, որ պատկանում էր արաբներին։ Արաբները դուրս եկան նրանց դեմ, չինացոց դուրս քշեցին և բռնեցին նրանցից գերիներ։ Գերիների մեջ կային թուղթ չինոզ վարպետներ, որոնց արաբները օգտագործեցին Սամարղանդում թղթի գործարան բանալու համար։ 794 թվին մի գործարան էլ Բաղդադում բացվեց, որից հետո թղթի գործածությունը տարածվեց ամբողջ Արաբական խալիֆայության մեջ։ 9-րդ դարից հասել են մեզ բազմաթիվ արաբերեն ձևագրեր՝ գրված թղթի վրա։ ԺԱ դարի վերջում թղթի գործածությունը հասնում է Պոլիս և տարածվում է 13-րդ դարի կեսից սկսած, ավելի ուշ անցնում է Իսպանիա, Սիցիլիա, Անգլիա և 17-րդ դարումն էլ՝ Ամերիկա։

Եթե ոչ 9-րդ, գոնև 10-րդ դարում թղթի գործածությունը մտած պիտի լինի Հայաստան, որովհետև արդեն 976 թվից ունենք թղթե մի ձևագիր, որ պահվում է մեր Մատենադարանում (№ 2679)։

Այս բոլոր ասվածներից երևում է, որ Ե դարում Հայաստանում և առհասարակ Արևելքում թուղթ չկար դեռ, և հետևաբար **թուղթ** բառի առաջին և նախնական իմաստը ոչ թե **թուղթ** նյութն է, այլ «գրություն, գրվածք»։

Քննությունից երևաց նաև, որ իմաստի ժամանակը որոշելու համար ընդհանուր դատողությունները քիչ են, և հարկավոր է նաև դիմել պատմությունը։

ՀԱԿԱՌԱԿ ԻՄԱՍՏ

Ինչպես բառի ձևը ժամանակի ընթացքում հետզհետև փոփոխվելով հասնում է մի այնպիսի ձևի, որ առաջինի և վերջինի միջև եղած նմանությունը բոլորովին անհետանում է, նույնպես և բառի իմաստը։

Որևէ բառ գործածության մեջ կարող է երբեմն ստանալ բոլորովին հակառակ նշանակություն, և այս բանը լինում է՝ 1) ծաղրի կամ կատակի միջոցով, 2) փոխաբերությամբ կամ այլաբանությամբ և կամ իմաստի աստիճանական զարգացմամբ։ Առաջինը անմիջական է, երկրորդը ձևանում է ժամանակի ընթացքում։

Օրինակ, երբ հասարակ խոսակցության մեջ գործածում ենք **խելոք, դու շատ քաջ ես** և այլն ծաղրական ձևով, դրանք դառնում են հակիմաստ բառեր։ Այսպես՝ **Հայտնի է Նելոք Դավիթը**, որ, **անչուչտ**, նշանավոր մի պարզամիտ մարդ է եղել, և որի անունը այժմ գործ է ածվում «ապուշ» իմաստով։

Նույնպես՝ երբ ասում ենք՝

– Այս ինչ տեղը գնացե՛լ ես կամ այս ինչ բանը արե՛լ ես և այլն...

– Հա՛, ինչպե՛ս չէ, գնացել եմ, արել եմ և այլն... այս բոլորը, ծաղրական ձևով գործածված, դառնում են հակիմաստ բառեր. հա նշանակում է «ոչ» և այլն։

Երկրորդ կարգի հակիմաստ բառերը ավելի ղժվար է ճանաչել, որովհետև հակառակ իմաստներից մինը կամ մյուսը ստիպված է տեղի տալու։ Այնուամենայնիվ հակառակ իմաստով են՝

Փր. apprendre սովորել և սովորեցնել.

Փր. chasser «վճռել» և «որսալ» (ա-ն դուրս են անում, ք-ն՝ ձևոք բերում).

Փր. défendre արգելել և պաշտպանել.

լատ. venio, անգլ. come «գալ»-սանս. gačchāti երթալ.

լատ. plumare «փետրագարդել» - ֆր. plumer «փետրատել»

գերմ. köpfen «գլխատել» (մինչ ձևը ցույց է տալիս «գլուխ դնել»).

Փր. sentir, անգլ. smell, հոլ. ruiken, ֆր. flaire թե «հոտ արձակել, բուրել» է և թե «հոտ առնել, հոտոտել».

Փր. voyant «լավ տեսնող» և «լավ տեսանելի».

անգլ. hateful «ատող, ատեցող» և «ատելի, ատեցյալ».

Փր. vue «տեսողություն» և «տեսարան».

լատ. aspectus, անգլ. sight «նայվածք» և «երևույթ»։

Այսպես և Հայերեն՝ ատելի, գործելի՝ թե «ատող և ատեցյալ» և թե «գործող և գործված» (Հին Հայերենում):

Արաբական մի բարբառում՝ balā «առանց», որից balha «այո՛, անշուշտ» (MSL, 23, 340):

Հակառակ իմաստը արտահայտվում է երկու ձևով.

1) բացասական ձևով. 2) Հականիչ ձևով. այսպես՝

մեծ – բացաս.՝ ոչ մեծ, հակ.՝ փոքր,

փոքր – -»- ոչ փոքր, «մեծ»,

երկար – -»- ոչ երկար «կարճ»,

կարճ – -»- ոչ կարճ «երկար»:

Առաջին դեպքում դրվում է որևէ ժխտական մասնիկ, երկրորդ դեպքում դրվում է բոլորովին նոր բառ:

Ժխտական մասնիկներ են ոչ, չ, ան, ապ, տ, դժ, որոնցից միայն առաջինն է, որ գործածվում է իբրև և զուտ բացասական, մյուսները բռնում են բացասականի և Հականիչի միջին տեղը:

Օրինակ՝ անմիտ, տգեղ, տգետ, ապերախտ, դժգույն և այլն:

Բացի սրանցից՝ Հակառակ իմաստը կարող է սաստկացվել կամ տկարացնել զանազան օժանդակ բառերով, ինչպես՝ ոչ մեծ, ոչ այնքան մեծ, ոչ շատ մեծ, ոչ չափազանց մեծ. փոքր – բավական փոքր, շատ փոքր Նույնիսկ կրկնություններ՝ ոչ այնքան մեծ և ոչ այնքան փոքր:

Բառը կրթման զարմանալի և նույնիսկ անտեղի կերպով փոխում է իմաստը:

Օրինակ, թրք. yeşil «կանաչ» բառը փոխառվել է լատիներենի մեջ yeşili ձևով, բայց ոչ միայն նշանակում է «կանաչ», այլև «կապույտ» (Adjarian, Etude sur la langue laze, 645): Նույնի կրկնությունը տեղի է ունեցել նաև ինդոնեզական լեզվախմբի մեջ, ուր ըստ Brandsteter, «կանաչ» և «կապույտ» բացատրվում են միևնույն բառով, թեև ժողովուրդը այս գույները չի շփոթում իրար հետ (BSL, № 77, էջ 214):

Բրերտոն լեզվով glas՝ «կանաչ» և «կապույտ»:

Ազգագրական զանազան սովորություններ պատճառ են դառնում բառին մի նոր իմաստ տալու: Այսպես՝ արաբները երգվելու ժամանակ փոխադարձաբար բռնում էին իրար աջ ձեռքը. այստեղից էլ արաբերենի մեջ yamin, որ նշանակում է «աջ», ստացավ նաև «երգում» նշանակությունը (Կամուս, Գ., էջ 722):

Հականիչը կրթման միջին աստիճաններ էլ ունի, ինչպես՝

տաք – գոլ – սառը,

բավ – միջակ – վատ,

հարուստ – բարեկեցիկ – աղքատ:

Երբեմն երկու բացասական է դրվում.

Այդ բանը մեզ թվաց ոչ անկարելի՝

Անկարելի չերևաց:

Հաճախ Հայտնի չէ, թե ինչպես է ստացվել Հակառակ իմաստը:

Օրինակ՝ լատիներեն valetudo 1. «առողջություն», 2. «հիվանդություն»: Ֆր. tranchee «խրամատ, փոս» իմաստով է, հիմա հասկացվում է «թումբ» իմաստով (Carnoj, La sciece du mot, էջ 161):

Սրան հակառակ ֆր. motte «հողաթումբ» դարձել է անգլ. moat «փոս, խրամ» (անգլ, էջ 161): Նույնպես անգլ. ditch «փոս, խրամ» նույն բառն է, ինչ որ հայ. dijk և թր. digue «թումբ» (անգլ, 161): Ֆր. hote և հուն. ξένος թե հյուր-ն է և թե հյուրներնկալը (էջ 162): Միջին դարում ֆր. aumônier «ողորմություն ստացող»-ն էր, հիմա՝ «բաշխողը» (էջ 162):

Այս կարգի հակառակ իմաստները բացատրելու համար Carnoy-ը (էջ 160) ասում է, թե Հակառակը բուն գաղափարի լրացուցիչն է, և մեկի մասին խոսել անկարելի է՝ առանց նաև մյուսի մասին մտածելու:

Այսպես՝ երբ ասում ենք «դատարկ», մտածում ենք միաժամանակ «լիք»-նի մասին, և երբ մի որևէ զգացմունքի մասին է խոսքը, անշուշտ նրա առարկան էլ միասին է մտածվում: Երբ այսպիսով երկուսը միասին ներկայացնում են մտքին, շահագրգռվածությունը ուր որ հակի, բառն էլ այդ իմաստը կստանա:

ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆԻՑ ՎԵՐԱՑԱԿԱՆ

Ամեն մի վերացական գաղափարի խորքը նյութն է: Բառը իր ստուգաբանությունը կամ ծագումը կորցնում է. եթե մի պատկեր է, մոռացվում է և ընդունվում է իբրև բնական:

Ստուգաբանն է միայն, որ կարող է բառի ծագումը գտնել, և այդպես է, որովհետև մեզ ծագումը հարկավոր չէ, այլ իմաստը:

Այսպես՝ anecdote հն. նշանակում էր «չհրատարակված», հիմա հազարներ կան տպված. բառը շարունակվում է մնալ.

gymnastic – gymnos «մերկ» բառից, բայց հիմա հատուկ չոր ունեն:

Ellipse-ի այս սովորությունը չափազանց ընդարձակվում է օրեցօր մանավանդ եվրոպայում:

Բույսերի անուններ՝ reine claud (կանաչ սալոր է)՝ Ֆրանսուա Ա-ի կնոջը ի պատիվ. ռուս. РЕЖЛОД.

dahlia (գեղեցիկ ծաղիկ է) – չվեղացի բուսաբան Dahl-ի անունով.

napoléon – տանձի տեսակ:

Ֆիզիկայից՝ նշանավոր ֆիզիկոսների անունով.

ampère,

volte:

Նկարների և երկասիրությունների անուններ. ինչպես՝

Rubens, Raphael, Վերգիլիոս, Բաֆֆի:

Ավտոմոբիլների տեսակներ՝ ըստ ֆարրիկանտների.

մի ford, մի citroën, մի benz և այլն:

Գոյականը կարող է դառնալ ածական: Օրինակ՝

պղինձ (աման),

ոսկի (դրամ),

արծաթ (դրամ) և այլն:

Հետո ենթադրվում է գոյականը ջնջված և նորից գոյականը դառնում է գոյական՝ այլ իմաստով. այլևս պղինձ նշանակում է ոչ թե «պղինձ», այլ որևէ կաթսա, գդալ («փայտյա»):

Ինչ որ ասացինք բառի համար իբրև մի ամբողջություն, նույնը պետք է հասկանալ նաև մասնիկների համար, որոնք միացած են բառին: Սրանք էլ կարող են ժամանակի ընթացքում փոխել իրենց նշանակությունը, որով առաջանում են հետևյալ երևույթները.

1) Միևնույն մասնիկը հնապես ուրիշ բան էր նշանակում, այժմ ուրիշ իմաստ ունի:

2) Միևնույն մասնիկը միևնույն ժամանակ տարբեր իմաստներ ունի: Օրինակ՝ աշակերտությունն նշանակում է թե՛ «աշակերտ լինելու վիճակը» և թե՛ «աշակերտները ամբողջը միասին վերցրած, աշակերտներ». ուրիշ խոսքով -ությունն մասնիկը ա. դեպքում վերացական է, բ. դեպքում՝ հոգնակի [հավաքական]:

3) Միևնույն մասնիկը տարբեր դեպքերում տարբեր իմաստ ունի: Օրինակ՝ տանձենի «տանձի ծառ», այծենի «այծի կաշի», քաղքենի «քաղաքի բնակիչ»: Կամ -որդ մասնիկը որսորդ, բաժանորդ, հաջորդ, երկրորդ բառերի մեջ:

Սրա համեմատ էլ միևնույն մասնիկը տարբեր լեզուների մեջ կարող է տարբեր նշանակություններ ստանալ. այսպես՝ փետուր (լատ. pluma = ֆր. plume) բառից կազմելով բայ՝ ստանում ենք՝ հայերեն փետրիլ և ֆրանսերեն plumer «փետուրները պոկել», իսկ լատիներեն՝ plumare «փետուրներով զարդարել»:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Նշանակության փոփոխությունը կարող է լինել արդյունք մասնավոր մի պարագայի և կամ ընդհանուր մի վիճակի, օրինակ՝ լատ. moneta և pecunia բառերը երկուսն էլ ստացել են «ցրում» նշանակությունը: Առաջինը Juno moneta աստվածուհու անունից է: Ցանոնը Արամազդի քույրն ու կինն էր, որը մի անգամ հայտարարեց հոռմայեցիներին, թե երկրաչարժ պիտի լինի: Հոռմայեցիք տվին նրան moneta «ծանուցող, հայտարարող» տիտղոսը (լատ. moneo «հայտարարել, հիշեցնել, ծանուցանել» բայից), և նրա տաճարն էլ կոչվեց moneta: Հետո այս տաճարում սկսեցին դրամ կտրել, որով moneta բառը ստացավ «դրամահատություն» և հետո՝ «դրամ» նշանակությունը: Սրանից առաջացան իտալ. moneta, ռուս. монета (մանեթ), իսպ. moneda, ֆր. monnaie, անգլ. money, գերմ. münze «դրամ» բառերը:

Իսկ pecunia-ն հնյա. բառից է, որ նշանակում էր «արջառ, տավար»: Արջառը, լինելով հարստության գլխավոր նյութը և վաճառականության առարկան, ստացավ հետո «ապրանք, դրամ» իմաստը, և այս վիճակը շարունակում է լատիներենը:

Առաջինը մի մասնավոր դիպվածի արդյունք է, երկրորդը՝ մի տնտեսական երևույթ. առաջինի բացատրությունը կտա մեզ բառի պատմությունը, երկրորդինը՝ գաղափարի պատմությունը (Wundt, Völkerps, I մաս, էջ 431):

Կարող է նաև բոլորովին կորչել առաջին նշանակությունը և մնալ միայն երկրորդական նշանակությունը: Այսպիսով բառի ու նրա երկրորդ նշանակության միջև ոչ մի կապ չի մնում. ինչպես՝ երեց նշանակում էր՝ 1. տարիքով մեծը, 2. քահանա: Ըստ որում, հին ժամանակ տարիքոտ անձանց էին ընտրում քահանա: Հիմա ոչ երեց «մեծ» նշանակությունն է մնացել ժողովրդի մեջ, և ոչ էլ մեծերին քահանա ընտրելու սովորությունը, բայց մնում է երեց «քահանա» նշանակությունը և թերևս ավելի հաստատուն կերպով, քան թե երեց նշանակել նաև «մեծ»:

Այսպիսի ձևափոխության օրինակներ են՝ volume գրքի «հատոր» (առաջ գլանի պես ոլորելուց), անգլ. book «գիրք» (առաջ hêtre ծառի փայտի կտոր էր), papier «թուղթ» («աղալ». Լեզգն էր papyrus), gazette «լրագիր» (հիմա մի վենետիկյան sou-ի չեն ծախում), banque «դրամատուն» (հիմա չուկայում մի հասարակ սեղան չէ), banqueroute «սնանկ» (էլ սեղան չեն կտրում, այլ շատ ուրիշ պատիժ են տալիս), candidat «թեկնածու» (այլևս սպիտակ չեն համարում), suivre «պղինձ» (էլ կիրոս կղզուց չի գալիս), mousseline «կտորք» (այլևս Մուսուլից չի գալիս), լուսնոտ «դիվահար» (այլևս չեն համարում «լուսնի արդյունք»)

(Whitney, La vie-du Lang. էջ 65): Այսպիսի դեպքերում մեկը, որ չի քննում կամ միջոց չունի քննելու նշանակության ծագումը, անշուշտ պիտի կարծե, թե այդ նշանակությունը բառի հիմնական իմաստն է, և չպիտի էլ կասկածի նրա մասին:

[ԱՆՊԱՑՄԱՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ՊԱՑՄԱՆԱԿԱՆԸ]

Հաճախ պատահում է լեզվի մեջ, որ նախապես անպայմանական բառերը վերածնունդ են պայմանականի:

Այս դեպքերն են՝

1) Լեզվի ածանց բառերը, ենթարկվելով պայմանական փոփոխությունների, այնքան անճանաչելի են դառնում, որ իրենց արմատի հետ ունեցած կապը աներևույթ է դառնում, և մարդիկ, չկարողանալով գտնել այդ կապը, համարում են պայմանական: Այս երևույթը տեղի է ունենում հատկապես, երբ հին լեզուներից առաջանում են նոր լեզուները: Օրինակ, ունենք՝

լատ. vervex «ոչխար», որից vervecarius «հովիվ»՝ դարձած ժող. լատ. berbix և berbicularius, որոնց մեջ ածանցման զգացմունքը կա, բայց սրանից՝ ֆրանս. brebis և berger այնքան տարբեր են իրարից, որ այլևս կարծես ածանցը չէ brebis բառի, և նոր պայմանական ձև է: Նմանապես լատ. decem «10» և undecim «11», որոնցից՝ ֆրանս. dix «10» և onze «11», որոնք ոչ մի տառով կամ գույնով իրար նման չեն և դարձել են առանձին պայմանական բառեր:

2) Արմատից ածանցված զանազան բառերը, որոնց կապը ըմբռնելի է քանի արմատը կա, արմատի զեղչմամբ բաժանվում են իրարից և դառնում են անկախ, ինչ՝ հյ. գդալ և դուռն, երկուսն էլ հնյա. doru «փայտ» արմատից: Ճիշտ այսպես նաև ֆր. abricot «ծիրան» և precoce «կանխահաս», որոնք միևնույն բառերն են:

3) Ածանցման կանոնները կորցնում են իրենց այժմեականությունը, Հետև-
վարար մարդիկ չեն կարող զգալ ածանցների կազմությունը, ինչպես՝ ընտիր –
ընդ դիր:

Սրանց համաձայն, Հնդեվրոպական շատ բառեր, որ ածանց են եղել, այժմ
համարվում են արմատ, ինչպես՝ հայր, մայր և այլն: Այն լեզուները, որոնք ունեն
շատ արմատ բառեր, ինչպես և շատ փոխառություններ, մեծագույն տոկոսով
պայմանական են: Իսկ նրանք, որ ունեն շատ ածանցական ձևեր, պայմանակա-
նություն տոկոսը իջեցրած են լինում: Առաջին կարգին են պատկանում չինարենը
իր արմատներով ու տոներով, երկրորդին՝ Ռուսերենը: Բայց այս երկրորդ խումբն
էլ վտանգի տակ է այն տեսակետից, որ գաղափարների փոփոխությամբ ածանցը
անիրական և անհամապատասխան կդառնա. օրինակ՝ **ЧЕРНЫЯ** և Հայերեն թա-
նաք կամ մելան:

Կա նաև այն հանգամանքը, որ ածանցները կորցնում են իրենց սկզբնական
գաղափարը և նորից դառնում են պայմանական, օրինակ՝ ռուսերեն **զաքազ,**
նաքազ, ատկազ և այլն:

Մարդկանց համար բառը մի նշան է, որ սովորությամբ այնպես է կապված
գաղափարի հետ, որ մին առանց մյուսի չի կարող ըմբռնվել: Բայց մարդու հա-
մար ոչ մի արժեք չունի, թե ինչպես է կազմված այդ բառը, որ ինքն ամեն օր
գործածում է: Օրինակ՝ ի՞նչ են **քար, ծառ, փայտ** բառերը, ի՞նչ է նրանց ծագումը:

Հազվագյուտ հետաքրքրությամբ օժտված մարդիկ միայն կուզեն իմանալ
այդ բառերի ծագումը: Հաճախ մարդիկ ավելի գոհ են լինում, երբ չեն իմանում
որևէ բառի ծագումը, որովհետև ծագումը իմանալու դեպքում գտնում են տրա-
մարանության պակասը:

Օրինակ՝ ռուսերեն **подбородек** «կզակ» բառը շատ սովորական և բնական մի
բառ է նրա համար, որ չգիտե բառի ծագումը, բայց հենց որ բացատրենք, թե
դա նշանակում է իրապես «միտուսի տակ», տեսեք, թե որքան հիմար և անմիտ է
դուրս գալու: Այսպես են նաև օտար բառերից շատերը, որոնց համար ոչ մի
առարկություն չկա, բայց հենց որ նույնը թարգմանաբար կաղմենք մեզ ծանոթ
մի լեզվի (օր. հայերենի), իսկույն անմիտ և ծիծաղելի պիտի երևան:

Երբ մեզ տրված են լինում մի ինչ-որ բառի գնչուերեն, պարսկերեն և ֆրան-
սերեն ձևերը համեմատության համար, մենք աշխատում ենք գտնել նրանց հնա-
գույն վիճակը (այն է՝ սանսկրիտ, հին պարսկերեն և լատիներեն համապատաս-
խան ձևերը), որպեսզի ավելի ճիշտ լինի մեր կատարելիք համեմատությունը:
Այսպես էլ երբ մենք ուզում ենք քննել որևէ բառի հարաբերությունը իր նշանա-
կության հետ, պետք է առնենք այդ նշանակության հնագույնը և այդ միայն
համեմատենք բառի հետ: Հակառակ պարագային սխալներն ու թյուրիմացու-
թյունները անխուսափելի են: Այսպես, օրինակ, **հրեշտակ** նշանակում է. «այն
հրեղեն էակները, որոնք երկնքում կանգնած են Աստուծո ծառայության համար»:
Եթե այս լինելու բառի առաջին նշանակությունը, անշուշտ **հրեշտակ** բառի առաջին
երկու ձայների մեջ պիտի սկսենք փնտրել **հուր** բառը: Բայց վերի իմաստը երկ-
րորդական առում է միայն՝ քրիստոնեության ժամանակ ստեղծված: Բառի հնա-
գույն իմաստն էր «պատգամավոր». օրինակ [հրեշտակ տեառն, հրեշտակք ալ]:
Այս իմաստը գտնելուց հետո՝ պարզվում է մեզ համար հայ. **հրեշտակ** և պհլ.
[frēštak] բառերի հարաբերությունը: Պատարագ բառը նշանակում է քրիստո-

նական մի արարողություն՝ ի հիշատակ հաղորդության առաջին երեկոյին:
Ձեռք առնելով այս իմաստը և փնտրելով պատարագ բառի մեջ, մենք ոչ մի
ճշմարիտ արդյունքի չենք հասնի, որովհետև այս նշանակությունը ետին քրիս-
տոնական շրջանում ձևացած մի առում է միայն: Պատարագ-ի առաջին նշա-
նակությունն է «նվեր, բնծա», և այս իմաստն է, որ կարող է և պետք է որևէ
հարաբերություն ունենա պատարագ բառի հետ:

ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Փիլիսոփայական ճշմարտություն է, թե բնության մեջ ոչինչ չկա բացարձակ,
և ամեն ինչ հարաբերական է:

Այսպես է նաև լեզվի մեջ:

Երբ մեկին հարց տանք, թե ինչ է նշանակում **մեծ**, նա պիտի պատասխանի,
թե ինչ որ փոքր չէ, մեծ է: Բայց ինչպես փոքր և մեծ իրար հետ համեմատած,
նույնպես՝ և ամեն մեկը իրեն վերաբերող առարկայի համեմատ՝ բազմաթիվ
տարբեր աստիճաններ ունեն: **Մեծ** է փիղը, **մեծ** է քաղաքը, **մեծ** է աշխարհը,
մեծ է տիեզերքը: Սրանցից յուրաքանչյուրի մեջ **մեծ** բառը տարբեր իմաստ ունի:

Այս տարբերությունը կոչվում է իմաստի հարաբերականություն:

Իմաստի հարաբերականությունը հատուկ չէ միայն ածականներին, որոնք
այս դեպքում ամենից ավելի օժտվածներն են, այլ նաև՝ բայերին և նույնիսկ
գոյականներին, դերանուններին և մակրայններին:

Ասում ենք՝ **մարդը սլացավ**, **գնդակը սլացավ**, **ժամանակը սլանում է**, երկրա-
գունդը սլանում է տիեզերքի տարածության մեջ և այլն, և այս բոլոր **սլացումները**
տարբեր բաներ են: Ասում ենք **քար** և կարող ենք հասկանալ փողոցում ոտքի
տակ պատահած մի կտոր **քար**, կամ գերեզմանի վրա հաստատված մի **քար** և կամ
լեռան լանջին կանգնած մի **քար** և այս բոլոր **քարերը** հասկանալի-տարբեր
բառեր են:

Ասում ենք **մենք**, և այս բառի տակ կարող ենք հասկանալ երկու հոգի, որ
խոսում են, մի քաղաքի ամբողջ բնակչությունը, մի երկրի ամբողջ ժողովուրդը
կամ ամբողջ մարդկությունը:

Օրինակ՝ **Ես ու եղբայրս գնում էինք**, երբ մենք հասանք մեր տան առաջ...
Մենք՝ երևանցիքս, այժմ խմելու ընտիր ջուր ունենք: **Մենք՝** հայերս, նոր ենք
մտնում կուլտուրական կյանքի մեջ: **Մենք** ներկա մարդկությունը նայում ենք
անցյալ ու ապագա դարերից...:

Ասում ենք **այստեղ** և կարող ենք հասկանալ մի միլիմետր տարածություն
կամ ամբողջ տիեզերքը: Օրինակ՝

Այստեղ պետք է մի միջակետ դնել:

Այստեղ՝ այս սենյակում, մոծակ չկա:

Այստեղ՝ այս քաղաքում, շատ տաք է:

Այստեղ՝ այս երկրում, տպագրությունը չի զարգացած:

Այստեղ՝ տիեզերքի այս անհուն տարածության մեջ,

արևը և բոլոր արևները մի-մի չնչին կետեր են:

Դերանունը կարող է փոխարինել նաև ուրիշ մասունք բանիների և կամ նույնիսկ մի ամբողջ նախադասության կամ նախադասությունների, օրինակ՝ Ինձ արգելվում է քայլել, որովհետև դա ազդում է ոտքիս վերքին (դա = քայլելը)։

Բանակ կոչվածները հավաքվեցին. նրանք մարմնացած ուրախություն ու ժպիտ էին (նրանք = բանակ կոչվածները)։

Եվ-ը, ու-ն, իսկ-ը շողկապում են համադաս անդամներ և նախադասություններ. դրանք համադասական շողկապներ են (դրանք = ևվ, ու, իսկ)։

Կոմունիստական մանիֆեստը վերջանում է այսպես. «Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք»։ դա ամբողջ աշխարհի աշխատավորության նշանաբանն է (դա = ամբողջ նախադասությունը)¹։

Հաճախ բառի իմաստը ընդհանրանում և անորոշ է դառնում, և այդ բանը կարող է լինել ըստ տեղի և ժամանակի։ Օրինակ՝

սիրտ. այժմ անորոշ իմաստ ունի, երբ ասում ենք սիրտս դառնում է, սիրտս խառնում է, սիրտ չունեմ.

մանուկ. գրաբարում թե՛ փոքրիկ երեխան է, թե՛ պատանին և թե՛ երիտասարդը (ըստ ժամանակի)։

տղա. արևմտահայերի համար փոքր-ն է, արևելահայերի համար մեծ-ն է։

Իմաստի հարաբերականությունը որոշելու համար մենք ունենք երկու միջոց.

1) Համեմատություն, երբ երկու նման առարկաներ հիշվում են միասին, և երևան է հանվում մեկի տարբերությունը մյուսից. Արչակը Լևոնից մեծ է։

2) Կապակցություն, երբ բառի հետ անմիջապես հիշվում է նրան վերաբերող բառը, և այդ երկուսի կապակցությամբ միտքը իսկույն ըմբռնվում է (առանց այլ միջոցների) իմաստի հարաբերական աստիճանը. մեծ քար, Մասիսը մեծ է, փողոցի քար, գերեզմանի քար։

Նույնիսկ երկրորդական տրամաբանական կապը, որ ստեղծվում է ածանցված բառի և նշանակության միջև, կարող է կորչել, և բառը կդառնա անտրամաբան կամ նույնիսկ հակառակ տրամաբանությամբ։ Բայց դարձյալ նա իր գոյությունը շարունակում է։

Օրինակներ՝ ուս. червѣла «թանաք» կազմված է «սև» բառից, և հարմար է անշուշտ, երբ թանաքը սև է. բայց ասում են և «կարմիր թանաք»։

Հյ. Չաղացք միայն ջրի համար է, բայց հիմա ասում ենք՝ քամու ջաղաց, կրակով ջաղաց, ձևաքի ջաղաց և այլն։

Ֆր. les mûes sont rouges quand elle sont vertes.

Ֆր. la rivière court dans son lit (փոխանակ հանգստանալու էր անկողնում)։

Ֆր. la tête de la rivière la bouche (իրարից շատ հեռու են գլուխը և բերանը)։

Գետը մարդ է, ունի tête, branche, bras, côté. մի տեղում իմաստները հետզհետե շատանում են, մի ուրիշ դեպքում իմաստները հետզհետե կրճատվում են (ինչպես ֆր. croissant «մահիկ», բայց միայն լուսինը չէ, որ կաճի)։

¹ Օրինակները քաղված են Գ. Սևակի «Յոսֆի մասերի ուսմունքը» աշխատությունից, էջ 234։

ՆՈՐ ԻՄԱՍՏԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ

Նոր իմաստի տարածման միջոցներն են.

1) Նմանողություն, երբ մեկը հնարում է կատակով, հեգնանքով, սրախոսությամբ և այլն մի նոր առում կամ իմաստ, որ իր սրությամբ ուշադրության արժանի է դառնում, հենց սրանով էլ տարածվում է։ Լսողները իսկույն յուրացնում են նույն դարձվածը և կրկնում են իրենք էլ. այսպես նոր իմաստը տարածվում է։

2) Մանուկների միջոցով։ Երբ մի բառ փոխաբերությամբ ստանում է մի նոր իմաստ, և այս իմաստը ուրիշի գործածական է, մանուկները փոխանցմամբ լեզուն ստանալու ժամանակ չեն լսում առաջին անգործածական կամ նվազ գործածական իմաստը և միայն երկրորդն են սովորում։ Սրանով էլ հինը ջնջվում է, և նորը անցնում է հաջորդ սերնդին։ Այսպես ֆր. saoul նշ. «կուշտ, հագեցած», որ պատկերավոր մի դարձվածքով սկսվեց գործածվել հարբածների համար, իբրև թե՛ «գինով հագեցած»։ Հնրի համար պատկերը պարզ էր, և որոնք որ գործ էին ածում այդ բառը «հարբած» իմաստով, գիտեին, որ այդ բառը մի տեսակ euphémisme է. բայց մանուկները լսելով միայն այս իմաստով, բառը կապեցին նոր գաղափարի հետ, և առաջինը իսպառ մոռացվեց։

Ամեն նորմուծության համար կարող ենք ասել, որ ունի երեք [սավ. ա) հենրը, 60-90 տարեկան մարդիկ, որոնք գործ են ածում միայն հին ձևը և նոր ձևը անգիտանում են. բ) միջին սերունդ, 30-60 տարեկան անձինք, որ հավասարապես գիտեն թե հին և թե նոր ձևերը. գ) նոր սերունդ, մինչև 30 տարեկան պատանիներ և երիտասարդներ, որոնք գործ են ածում միայն նոր ձևը և անգիտանում են հինը։ (Jespersen, Mankind, Wation..., էջ 28)։

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Բառի [ձայնական] փոփոխության և իմաստի փոփոխության մեջ երեք էական տարբերություն կա.

1) Մինչդեռ բառերի ձայնական փոփոխությունը հարատև է և գործում է շարունակ, նշանակության փոփոխությունը շատ ավելի սահմանափակ է։ Հնյս. δέξω բառը այսօր հարյուրավոր ձևեր է ընդունել զանազան ժառանգ լեզուների մեջ, բայց նրա նշանակությունը («տասր») մնում է ամեն տեղ անփոփոխ և անշուշտ այդպես էլ պիտի մնա։

2) Բառերի ձայնական փոփոխությունները ընդհանուր են, մի որևէ ձայնական օրենք, որ գործում է այսինչ շրջանում, ընդհանուր է լեզվի բոլոր բառերի համար և չգիտի բացառություն։ Իմաստի փոփոխությունները բոլորովին մասնական բնույթ ունեն։ Օրինակ՝ Սեդեջի մեջ (Բուլթանիա) ծառ նշանակում է «ձիթենի», և Սվեդիայի մեջ պտուղ նշանակում է «ձիթապտուղ». երկուսի մեջ էլ ընդհանուր բառը մասնավորի է վերածվել։ Բայց այս մասնավորացման օրենքը ոչ միայն ընդհանուր չէ նույն բառերի համար ուրիշ բարբառներում, այլև նույն գավառականների մեջ՝ ուրիշ նման բառերի համար։

3) Զայնական փոփոխությունները կույր են և, իբրև արդյունք բնական՝ բնախոսական պայմանների, չեն ենթարկվում բնավ մարդկային գիտակցական գործունեության: Իմաստի փոփոխությունները, ընդհակառակը, հոգեբանական են և մեծապես ենթակա մարդկային գիտակցական գործունեության, խորհրդակցության և կամավոր փոփոխության: Ըստ այսմ՝ բառերի ձայնական փոփոխությունը միշտ ենթակա է կանոնավոր օրենքի, և բացառիկ դեպքերը մասնավոր պարագաներ են: Իմաստի փոփոխության մեջ ընդհակառակն է, և դեռ չի կարելի գտնել այնպիսի ընդհանուր օրենքներ, որոնք կառավարեն իմաստագիտությունը:

4) Երբ մի բառի հնչումը փոխվում է, միշտ նախորդը ջնջվում, և նոր ձևն է բռնում նրա տեղը. մարդիկ չգիտեն մինչև անգամ թե այսինչ բառի նախկին ձևը (ավելի ճիշտ՝ բազմաթիվ ձևերը) ինչ էին:

Այսպես՝ հնիս. δέκτρο δեկտրո մինչև հայերեն տասն եղած բոլոր միջին ձևերը մեզ անծանոթ են: Բայց այսպես չէ նշանակության փոփոխությունը: Կարող է պատահել, որ մի բառ մի նոր նշանակություն ստանա, և հին նշանակությունը բոլորովին կորչի: Օրինակ՝ զգուել հին հայերենում նշանակում է «հարստահարել», նոր հայերենում ստացել է «գարչել» իմաստը: Առաջին իմաստը հիմա բոլորովին կորել է, և գործածական է միայն երկրորդը: Բայց սրանք բացառիկ երևույթներ են: Ընդհանրապես բառը իր առաջին իմաստը պահում է երկրորդ, երրորդ և այլ նշանակությունների հետ կողք-կողքի:

5) Երբ բառի նախկին հնչական վիճակը տեղի է տալիս միշտ նորին, ուրեմն և ամեն մի ժամանակ էլ բառը միայն մի ձև ունի, իսկ իմաստը, հետզհետե զարգանալով, կարող է հասնել տասնյակների, որոնք միասին և միաժամանակ գոյություն ունեն: Այս վիճակը կոչվում է բազմանշունություն (polysémie):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այն բոլոր փոփոխությունները, որոնք առաջանում են բառերի իմաստի մեջ, կարող ենք բաժանել երեք մեծ խմբի.

- 1) Իմաստի փոփոխություններ՝ համաձայն բառի գործածության նախադասության մեջ:
- 2) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են նշանակած առարկայի փոփոխության պատճառով (կուլտուրական փոփոխություն):
- 3) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են բառի գործածությունը մի ընկերական միջավայրից մի ուրիշ միջավայր փոխադրելու պատճառով (սոցիալական փոփոխություն):

Այս երեք պատճառները անվերծանելի են, այսինքն՝ չունեն ոչ մի ընդհանուր կողմ, և նրանց միությունը կայանում է միմիայն արդյունքի միության մեջ, որ է նախորդից տարբեր մի իմաստ:

Առաջին կարգի փոփոխությունները թվով մեծ չեն: Որոշ բառեր, համաձայն նախադասության կազմությանը, ստանում են իսկականից տարբեր մի առում, որ հետո սովորական դառնալով՝ գալիս է նույնիսկ ջնջելու առաջինը: Այսպես՝ մարդ

ասելով հասկանում ենք առհասարակ «մարդ կակր», կամ մի կնոջ բերանում՝ «ամուսինը»: Բայց երբ ասենք մարդ չկա, մարդ եկավ, հասկանում ենք «որևիցե ոք»: Այս կարգի նախադասությունների մեջ մարդ գոյականը դառնում է անորոշ անուն: Այսպես են նաև գոթ. manna, գերմ. Man, անգլ. man և վերջապես լատ. homo «մարդ», որ ֆրանսերենի մեջ այս անորոշ իմաստով դարձել է pas: Rien, personne սովորական գոյականներ են դրական իմաստով. գործածվելով ոչ բացասականի հետ, ստացան բնականաբար բացասական իմաստ, որից հետո ոչ-ն, ավելորդ դառնալով, վերոհիշյալ դրականները վերածվեցին բացասականի: Այդպես նաև հայերեն բան մ'ալ, նշանակում է դրական իմաստով «այլ սա մի բան», բայց գործածվելով բան մ'ալ չկա, բան մ'ալ չեմ տար և այլ նման բացասական նախադասությունների մեջ, բնականաբար, ստացել է բացասական իմաստ, և այժմ երբ ասում ենք՝

- Ի՞նչ կուզես:
- Բան մ'ալ,- հասկացվում է «ոչինչ, ոչ մի բան»:

Իմաստի տարբերությունը կարող է առաջանալ խնդրառությունից. օրինակ՝ ելնել բայը կարող է նշանակել թե դուրս գալ և թե բարձրանալ, ինչպես՝ տնից ելավ նշանակում է տնից դուրս եկավ, իսկ ծառը ելավ նշանակում է ծառը բարձրացավ:

Այս շփոթության առաջն առնելու համար է, որ ելնել բառը առաջին իմաստով ջնջել են և նրա տեղ դրել են դուրս գալ: Ասում են ոչ թե տնից ելավ, այլ տնից դուրս եկավ, մինչև անգամ ասում են դուրս եկավ դուրս, որ է՝ դուրս ելավ: Սրա նմանությունը՝ ներս եկավ ներս, փոխանակ ասելու՝ ներս եկավ:

Երկրորդ կարգի փոփոխությունները ավելի բազմաթիվ են: Բառի նշանակած առարկան զանազան պատճառներով փոխվում է, բայց բառը, մնալով նույնը, հատկացվում է դարձյալ նոր առարկային: Հին ժամանակ զրիչը սագի փետուր էր և այս պատճառով էլ կոչվում է ֆրանս. plume, գերմ. Feder, ռուս. перо: Այնուհետև սագի փետուրը վերացվեց, և նրա տեղ եկավ երկաթե զրիչը, առարկան փոխվեց, բայց նույն լեզուների մեջ բառը շարունակում է իր գոյությունը՝ տարօրինակ հարարերություն մտցնելով առարկայի և նրա անվան միջև:

Ֆր. orgeat և իսպ. horçata զովացուցիչ խմիչքներ են, որոնք պատրաստվում են առաջինը նուշի, երկրորդը chufa կոչված հունդի թուրմից, բայց երկուսն էլ առաջանում են «գարի» բառից, ըստ որում, հին ժամանակ այդ երկու տեսակի խմիչքներն էլ պատրաստվում էին գարիով. հետագայում գարին բոլորովին վերացավ, բայց բառերը դեռ շարունակում են իրենց գոյությունը:

Լատ. cohors նախապես նշանակում էր «ցանցով պատած մի տեղ, ուր տավար են պահում»: Հանրապետության ժամանակ նշանակեց «ձիավոր զորաց մի խումբ», կայսրության շրջանում դարձավ «կայսերական չախումբ», որից անցավ «պալատ» իմաստին (ֆր. cour) և այստեղից էլ՝ «մեծարանք, սիրաբանություն»:

Այսօր մենք շատ բան ըմբռնում ենք այն իմաստով, որ մեզ հասել է գործածությունը, և կարծում ենք, թե բառի հետ առարկան էլ նույնն է եղել միշտ: Բայց որքան սխալվում ենք: «Հաց» կոչում ենք ամենօրյա այն ուտելիքը, որի պատրաստությունը և ձևը անշուշտ հնագույն ժամանակներից սկսած մինչև այժմ

տարբեր-տարբեր է եղել, բայց միշտ էլ հաց ենք կոչել և կոչում ենք: Այսպես նաև ամեն մի առարկա՝ թե նյութական և թե վերացական:

Իմաստի փոփոխությունների ամենամեծ թիվը պատկանում է միջավայրի փոփոխությանը: Այս ընդհանուր բառով հասկանում ենք ոչ միայն իրապես տեղը կամ վայրը, այլև բոլոր ընկերական խավերը, դասակարգերը, արհեստակցությունները և այլն: Քանի ընկերությունը ապրում է վայրենական կյանքով, նրա հասարակական կազմակերպությունն էլ միատեսակ է: Բայց երբ գալիս ենք գիտությունն ու քաղաքակրթությանը, ընկերություն մեջ առաջանում են բազմատեսակ բաժանմունքներ, և ամեն մեկը դրանցից ունի իր շահերը, իր պահանջները, իր պայմանները, իր գաղափարները և իր հասկացողությունները: Մրանց համեմատ էլ զանազան է լինում լեզվի ըմբռնողությունը: Միևնույն բառը հաճախ ուրիշ գունավորում է ստանում կրոնավորի, իշխանավորի, զինվորի, արհեստավորի, գրականագետի ու երկրագործի բերանում, նույնպես նաև՝ երիտասարդի կամ ծերի, տղամարդու կամ կնոջ բերանում: Միևնույն operation բառը վիրաբույժի համար նշանակում է «անզամահատություն», զինվորականի համար՝ «պատերազմական գործողություն», ելեմտագետի համար՝ «դրամական գործածություն», մաթեմատիկոսի համար՝ «թվաբանական չորս գործողությունները», գինեգործի համար՝ «գինիների խառնուրդ» և այլն:

Քանի բառը մի ընդարձակ շրջանից անցնում է մի ուրիշ նեղ շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ամփոփվում է և ընդհակառակը՝ մի բառ քանի նեղ շրջանից անցնում է մի ավելի լայն շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ընդարձակվում է: Ամեն մի խմբակցություն լեզվի ընդհանուր բառերը օգտագործվում է իր մասնավոր պայմանների համեմատ: Այսպիսով՝ բառերը գտնվում են երկու հակադիր ուժերի շարունակական ազդեցության ներքո, մի կողմից՝ ստանալով ընդհանուր և միօրինակ իմաստ ընդհանուր ընկերության համար, մյուս կողմից՝ մասնավոր և անջատ մի իմաստ մասնավոր խմբակցությունների համար: Այս երկուսից առաջինը, այն է՝ ընդհանուրը, ավելի ուժեղ է, տեսական և փոփոխությունների նվազ ենթակա, ըստ որում՝ համայնքի մեծության համեմատ անհատի դերը դառնում է չնչին և նորամուծությունների դեմ հակազդեցությունն ու դիմադրությունը՝ ավելի ուժեղ, իսկ երկրորդը, այն է՝ մասնավորը, ավելի տկար և ենթակա շարունակ փոփոխվելու, ըստ որում՝ անհատի դերը ավելի ուժեղ է, և համերաշխության զգացմունքն էլ պահանջ է դնում շուտ հարմարվելու: Բայց հենց որ բառը մասնավոր շրջանի մեջ ստացավ իր նոր գունավորումը, արդեն պատրաստ է փոխառությանը նաև մյուս խմբակցությունների մեջ տարածվելու, և որքան այդ շրջանը լինի ազդեցիկ կամ ուժեղ, բառի տարածումն էլ կլինի ավելի արագ ու ապահով:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու և մասնավոր իմաստի փոխարեն ընդհանուր իմաստ ստանալու գեղեցիկ օրինակ է Փրանս. arriver-ը: Այս բառը սկզբում գործածական էր նավաստիների շրջանում՝ «եզերքին մոտենալ» (rive «եզերք» բառից), որ է «հասնել»: Նավաստիներից բառը անցավ ընդհանուր լեզվին, բայց այստեղ այլևս նշանակում է ոչ թե միայն նավի ժամանելը, այլ ընդհանրապես «հասնել»: Ծատերը այս կարգի բառերի մեջ տեսնում են բանաստեղծական մի պատկեր, և այդ, իհարկե, ճիշտ կլինեք, եթե մեկնեինք ընդհանուր լեզվից: Բայց, ինչպես ասացինք, բառը նախապես ընդհանուր լեզվի սեփական-

նությունն էլ, այլ առանձին լեզվի, և նավային լեզվի համար «եզերքին մոտենալը» ոչ մի բանաստեղծական պատկեր չի ներկայացնում, այլ իրերի պարզ բացատրությունն է:

Նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք հատուկ անունից են կազմված, դարձյալ մասնավորից ընդհանուրին անցնելու ճանապարհով են տարածված: Օրինակ՝ բոյկոտ բառը: 1880 թվին՝ իռլանդական ազգային շարժման ժամանակ, Boycott անունով իռլանդացի մի կալվածատեր, հակառակ կանգնելով շարժմանը, դատապարտվեց իռլանդացի հարևաններից, որոնք որոշեցին ամեն մի հարարություն կտրել նրա հետ: Այդ օրից կազմվեց անգլ. to boycott բառը իռլանդական ազգային կուսակցության մեջ: Այս մասնավոր շրջանից անցավ անգլերեն ընդհանուր լեզվին և այստեղից էլ՝ ուրիշ եվրոպական լեզուների. ինչպես՝ ֆրանսերեն boycott, գերմաներեն boycotten և հայերեն բոյկոտի ենթարկել, որ և ավելի ընդհանուր իմաստ ունի, քան ուներ Իռլանդիայի ազարակներում այն ժամանակ: Նույնը ենթադրելի է նաև nicotine (Nicot – եղավ ծխախոտ ներմուծողը), և galvanisme (հնարեց ֆիզիկոս Galvani) և այլն:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու դեպքում կատարվում են երբեմն իմաստի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք զարմանալի են: Լատ. lecur «foia» բառը, որ ընդհանուր է շատ հնդեվրոպական լեզուների մեջ, կորել է բոլոր նորայատին լեզուների մեջ: Նրա տեղը անցել է ficatum բառը, որ նշանակում է «թուզով լցրած»: Լատին խոհարարների լեզվով դա մի կերակուր էր, որ պատրաստվում էր foie «լցնելով թուզով», այնուհետև այս բառը խոհարարների լեզվից անցավ ընդհանուրին, և ինչ-որ կերակուրի անունը դարձավ մարմնի մի գործարանի անուն:

ՆՄԱՆՈՂՈՒԹՅԱՄԲ ԱՆՎԱՆՈՒՄ

Անկարելի էր մարդու համար այն բոլոր առարկաները, որոնք չընթացատու էին նրան, անվանել առանձին-առանձին արմատ բառերով: Բայց դա ինչպիսի ծանրաբեռնություն պիտի լիներ մարդկային մտքի համար: Նվազագույն ճիգի օրենքով մարդը մտածեց ուրեմն թեթևացնել իր բերդ գանազան միջոցներով: Այդ միջոցներից առաջինն է նմանողությանը անվանումը:

Ամեն մի առարկա կարող է մի ուրիշ առարկայի հետ նման գծեր ունենալ. կարող էր ուրեմն մարդը վերցնել այդ նման գիծը և նրանով էլ անվանել՝ ավելացնելով, իհարկե, տարրերից հանգամանքը:

Այսպես՝ Փրանսերեն chien de mer – հայերեն «ջրչուն, ծովային խոզ», գերմաներեն Meerschwein, «գետնախնձոր» – pomme de terre, հայերեն սղոցի առամները, սեղանի ոտքը, գետի ճյուղը, չնքի թևը:

Ապագայում կարող է տարբերիչ բառը ջնջվել և բառը պահում է դարձյալ իր իմաստը: Օրինակ, ֆրանսերեն pomme de terre կամ պարզապես pomme (գետնախնձոր), երբ խոհարարի լեզվով խոսենք:

ՍԵՌԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՏԵՍԱԿ

Զիապանը, խոսելիս երբ ասում է «անասունս», Հասկանում ենք «ձի», իսկ երբ Հողագործն է ասում, Հասկանում ենք «կզ»:

Անգլերեն bird (թռչուն) որսորդների լեզվով նշանակում է «կաքավ»:

Տղան՝ ֆրանսերեն garcon-ը, անգլերեն boy նշանակում է «ծառա». Հունարեն ἄλογον «անասուն» > «ձի»:

Մաշին (machine) ասելով Հասկացվում է «locomotive», «վելոսիպեդ», «ավտոմոբիլ», «կարի մեքենա», «պրիմուս», և այլ որևիցե մեքենա, որ սովորական է խոսողների համար:

Նշանակությունները այսպես զարգանում են ըստ արվեստի, նաև՝ ըստ տեղի. ինչպես՝ թատրոնում ունենք balcon, parterre, baignoire, paradis...

Հուն. ὑρνοφ (թռչուն) և հայ. հավ «թռչուն», այժմ «poule»:

Ֆրանս. labourer (աշխատել) նշանակում է «հերկել»:

Փոխառության ժամանակ բառը տարբեր առումով կարող է անցնել մի ուրիշ լեզվի. ինչպես՝ ֆրանսերեն solide «ամուր» > գերմաներեն solid «լուրջ», moderne «արդի», գերմաներեն «մոդայի»:

ՏԵՍԱԿԻՑ ՏԵՍԱԿ

Անգլ. corn բառը, որ նշանակում է «ցորեն», Սկանդինավիայում դարձել է «հաճար», Ամերիկայում՝ «եգիպտացորեն»:

Հնիս. perqu նշանակում է «կաղնի», և այս բառն է լատ. quercus, գերմ. Ferch և այլն: Բայց անգլ. fir, որ նույն բառն է, ստացել է «եղևնի, սոճի» նշանակությունը:

Այս ձևափոխության ճամփան ընդհանուրից մասնավորի անցնելն է. կաղնի-ի վրա այլևս չեն նայում իբր կաղնի, այլ բարձր անտառային ծառ, որով և անցնում են մի ուրիշ տեսակի, որ նույնպես անտառային բարձր ծառ է, ցորենին նայում են իբրև հացահատիկ և այլն:

ՏԵՍԱԿԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՍԵՌ

Լինում է այն դեպքում, երբ այդ տեսակը նույն սեռի մեջ ամենասովորականն ու հաճախ պատահածն է. ինչպես՝ Մրդ. «ճունջուղ» նշանակում է ընդհանրապես թռչուն, որովհետև ամենասովորական թռչունը ճնճողուն է եղել: Այսպես է նաև իսպան. pajarо «թռչուն», որ լատ. passer «ճնճողուկ» բառից է առաջանում:

Պրս. gul, և նրա նմանությամբ Թավրիզի բարբառով վարդ, նշանակում է ընդհանրապես «ծաղիկ»: Այսպես նաև Հարավսլավական լեզուներում roza նշանակում է «ծաղիկ»: (Carnoy, La mot, էջ 117): Նորմանդիայում pommier «խնձորենի» է կոչվում ամեն տեսակի ծառ (անդ, էջ 117):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍՏԻ [ՓՈՒՎԵԼԸ ՏԵՂԱՓՈՒՈՒՅԱՄԲ]

Բառերի իմաստը փոխելու ձևերից մեկն էլ տեղի փոփոխություն կամ փոխանակություն է: Ամենքս էլ առավուտը իրար տեսնելիս ասում ենք «բարի լույս», իսկ երեկոյան և գիշերը՝ իրար ճանապարհ դնելիս՝ «լույս բարի»:

Մահճեղականները իրար բարեկիս ասում են՝ «սալամ ալաջում», իսկ նրա պատասխանն է՝ «ալաջում սալամ»:

Ինչքան տարբեր արտահայտություններ են հայերեն ո՛չ թե և թե ոչ. ինչպես՝ Ո՛չ թե դու ես բերել, այլ ես:

Թե ոչ՝ քեզ տնից դուրս կաննեմ:

Տաճկերենում սուլթան բառը, երբ նախադաս է անունից, նշանակում է «թագավոր, սուլթան», իսկ երբ ետադաս է, դառնում է «թագուհի». օր. Սուլթան Ահմեդ, Սուլթան Սուլեյման, բայց Վալիտե Սուլթան «Մայր թագուհի»:

Պարսկերենում միրզա, որ բառացի նշանակում է «իշխանուհի», անձնանունից առաջ դրված, հասարակ պատվանուն է, ինչպես՝ Միրզա Հուսեյն, Միրզա Կարապետ և այլն, իսկ երբ հետադաս է, ցույց է տալիս «արքայորդի»: Օր. Ֆաթալի շահի որդին էր Աբբաս միրզան, որ ոուսաց դեմ շարունակեց պատերազմը մինչև լիակատար պարտվելը. Մեհմեդ-Ալի շահի որդին էր մանկահասակ «Ահմեդ միրզան», որ հետո գահ բարձրացավ:

Ռուսերենում թվական ածականը դնելով գոյականից առաջ՝ նշանակում է ճիշտ թիվը, իսկ հետադաս՝ ցույց է տալիս մոտավոր թիվը:

Ռուսերենում տարբեր խոսքեր են՝ собака у меня և у меня собака. առաջինը նշանակում է «չունը ինձ մոտ է», իսկ երկրորդը՝ «չուն ունեմ»:

Ֆրանսերենում կան մի քանի ածականներ, որոնք նախադաս և ետադաս տարբեր իմաստ են ստանում: Այսպես են՝ bon, grand... Տաճկերենի մեջ sultan նախադաս արական է, ետադաս՝ իգական:

Այս կարգի օրինակներ հայերենում. կոչեցյալ՝ նախադաս նշանակում է «հռչակավոր, հենց այդ բանի համար կանչված», ինչպես՝ կոչեցյալ բժիշկ Կարապետյանը... ետադաս՝ «անունով միայն, անարժեք»՝ Բժիշկ կոչեցյալ Կարապետյանը:

Այսպես է նաև անվանի բառը, որ ոամիկ լեզվով ետադաս նշանակում է «անունով», ինչպես՝ Անվանի բժիշկ է: Կարապետ անվանի մի տղա կար:

Նույնպես և բարդ բառերի մեջ՝ լուսահոգի – հոգելույս, արժանապատիվ – պատվարժան:

ՄԱՍՆԱՎՈՐԻՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ (extension կամ génération, généralisation)

Աջ «սրբի ձևեր». ընդհանրապես աջ ձևերը լինելու պատճառով ստացել է այս իմաստը: Բայց կա մինչև անգամ ձախի համար ասված աջ. օրինակ՝ Ասաց վասն

Լուսավորչի Աջոյն. դայդ որ Լուսավորչի Աջ ասես, աջոյ Աջն է թէ ձախոյ. մեր ասացուք թէ աջոյ Աջն է. Առաք. պտմ. 320. (զլխատառ գրվածները նշանակ. ձևեր, մանրատառը՝ «աջ»):

Պրակ. čarkūši բուն նշանակում է «քառակուսի». այս բառով Հասկացվում էր առաջ «գինու մի տեսակ քառակուսի աման», բայց ավելի Հետո ընդհանրանալով՝ գինու ամեն աման կոչվեց:

Մասնավորից ընդհանուր իմաստ անցնելուն շատ Հարմար են բայերը: Օրինակ՝ առնել բայով ասում ենք՝ առնել (մեկի տվածը), առնել (գնել), մի դեղ առնել, սուրճ առնել, ցուրտ առնել, սիրտը առնել, զլուխն առնել գնալ, մի տոմսակ առնել... և այս բոլորի մեջ խնդիրն է, որ երևան է Հանում բայի իսկական իմաստը, ապա թե ոչ միայն բայով շատ անորոշ Հասկացություն կկազմվեր:

Vauxhall Լոնդոնի մի արվարձան էր, որ ծառայում էր իբր զրոսավայր: Երբ առաջին անգամ երկաթուղի գցեցին, առաջին կայարանը այստեղ էր. մասնավորը դառնալով ընդհանուր՝ նրա անունը տարածվեց բոլորի վրա, որից և ոուսերեն ВОКЗАЛ «վակզալ»:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու լավ օրինակներ են Փրանսերեն pas, mie, goutte, point բառերը, որոնք բնապես նշանակում են «բայլ, փշրանք, կաթիլ, կետ», իսկ այժմ Հասարակ և ընդհանուր բացասական բառեր են:

- Նախապես ասել են՝
- je ne marche pas չեմ առնում մի քայլ (անգամ),
- je ne vois point չեմ տեսնում մի կետ (իսկ),
- je ne mange mie չեմ ուտում մի փշրանք (իսկ),
- je ne bois goutte չեմ խմում մի կաթիլ (անգամ),

ապա այդ գոյականները վերածվել են բացասական նշանի, և ընդհանուր առումով ասվում է, օրինակ, je ne bois pas ես չեմ խմում, je ne marche point ես չեմ քայլում բնավ և այլն:

- Ընդհանրացման ավելի խոշոր օրինակներ են՝
- ռուս. КРЕСТЯНИН «քրիստոնյա», այժմ՝ «գյուղացի».
- Փրանս. commère «կնքամայր», այժմ՝ «կին որևէ».
- բարբո. մի կաթ «մի քիչ», բուն՝ «մի կաթիլ».
- դուրս (բուն՝ դռան առջև), այժմ՝ ամեն բանի Համար.
- Հուն. ἔνδοξ «տանը, ի տուն», այժմ՝ ամեն բանի «մեջ»:

Թավրիգում «վարդ» ասելով Հասկանում են «ամեն մի ծաղիկ». այսպես և տեղացի թուրքերը (gül), պարսիկները (gol), Հարավային սլավոնները, ինչպես՝ սլովեն. roža, խորվաթ. rožica «ծաղիկ», որոնց սահմանակից գերմանացիք էլ չգիտեն blume բառը և ունեն միշտ rose, այսպես և մերձակա իտալացիք:

Այսպիսի փոփոխություններ լինում են անասունների անունների մեջ, բույսերի, մարմ...
Մի Հատկանիշ ամբողջի տեղ.

- օր. ամուսնանալ ասելու փոխարեն՝
- Հայ. պսակվել = Հուն. στεφανώνομαι, թրք. էվլենմէք.
- Փր. obtenir la main de quelqu'un (ձևաբար սեղմելուց).

* Մեքենագրված օրինակում այստեղ 65-րդ էջը բացակայում է (Ս. Գ.):

- լատ. conjugium, Հուն. συζευεω ποιείσθαι.
- լատ. uxorem ducere, Հուն. εις οίμον ἄγεδαι, իսպ. casar.
- Հայ. կին ածել (աղջիկը իր տունը բերելուց).
- անգլ. wedding (պայման կնքելուց).
- Հուն. ἄλοχος (մեկ անկողին պառկելուց).

լատ. confarreatio, Փր. conduire à l'autel (եկեղեցական կարգից):
Մասնավորը դառնում է ընդհանուր: Օրինակներ. Moka-ն մի քաղաք է, որտեղից լավ սուրճ է դուրս գալիս, բայց ամեն տեսակի սուրճ moka է կոչվում:

Ֆր. panier էր այն ուռի-ից շինված կողովը, որի մեջ Հաց էին դնում. ընդհանրացմամբ ամեն կողով Հետո կոչվեց panier:
Ռուս. КОМБАТА «սենյակ» է, լատ. caminata «վառարանավոր», այն սենյակը, ուր վառարանն է շինված. Հետո ընդհանրացել է:

Գերմ. behenken «նվիրել» նշանակում է բուն «բաժակում լցնել», իմա՝ «խամբու բան տալ» (Klunge, էջ 418), Հետո ընդհանրացած:

Ֆր. saison «եղանակ». ծագում է լատ. satis «ցանկ» բառից, ուրեմն Հարմար է միայն այն եղանակին, երբ ցանքն է լինում. Հետո դարձավ՝ «տարվա բոլոր եղանակներին», և Հետո էլ ավելի ընդհանրանալով՝ «ամեն բանի ժամանակին»:

Ֆր. arriver «եկերք» բառից է, և սկզբում միայն նավի Համար էր. այժմ ամեն բանի Համար՝ «Հասնել»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ (restriction կամ spécialisation)

Ընդհանուր անունը Հատկացվում է մասնավորին, երբ այդ մասնավորը խոսողի Համար կարևորագույն նշանակություն ունի, և երբ փստահ է, որ անշուշտ պիտի Հասկանան: Այս միջոցին տեսակը Հատկապես ճշտել ավելորդ նեղություն է լինում, և մոտավոր բառն էլ բավական է: Օր.՝ երբ ազարակում տերը հրամայում է «անասուններին» ներս տանել, իսկույն Հասկացվում է, որ դաշտի կովերի Համար է խոսքը: Իսկ երբ մի Հովիվ կամ մի կառապան է խոսում, Հասկանալի է, որ խոսքը ոչխարի կամ ձիու մասին է: Երբ ասում են opération, ամեն մի մասնագետ իր ուզած ձևով է Հասկանում. (բժիշկը՝ վիրահատություն, ելեմըտագետը՝ դրամական, ռազմագետը՝ կովի Հարձակում, անտառաբույծը՝ կրտրելիք ծառերը, մաթեմատիկը՝ խնդիր լուծել: Նույնպես՝ saison սրճարանատերի Համար, villa ունեցողի Համար, չոր կարողի և այլն) և այսպես շատ բառեր:

Մի գյուղացու Համար եկեղեցին, Չաղացքը, գետը, առուն, սարը մասնավոր գաղափարներ են դարձած: Այսպես նաև մի նշանավոր քար, ծառ, լճակ և այլն, և այս անունները որպես տեղի Հատուկ անուն են գործածվում, որովհետև, մի Հատ լինելով, չեն կարող չփոթվել: Այսպես նաև երբ գյուղացիք իրար պատահելիս Հարցնում են՝ «գյուղ ես գնում», Հասկացվում է իրենց այսինչ գյուղը:

Այս գործածություններ է, որ Հին Հույները և լատիները քաղաք ասելով Հասկանում էին Աթենք և Հռոմ, վրաց. քաղաքը Թիֆլիսն է:

Այսպիսի բաներ շատ սովորական են Հատուկ անունների մեջ, և շատ անգամ միևնույն բառը զանազան լեզուներով տարբեր տեղեր է նշանակում. օրինակ՝

Monastir, Münster, Montreux, Moûtiers – բոլորը «վանք» են. Napoli, Νέα πολυ, ենի չեհիր, НОВОГОРА, «նորաքաղաք», Նեվիչեհիր և այլն – բոլորը «նոր քաղաք» են, Anatoli, Xorasan – «Արևելք» են, Vindo-bonna (=Vienne) կելտական լեզվով «սպիտակ քաղաք» է, որ այլուր դարձել է Բելգրադ, Բելյի գորոդ, Հիբ շահիր և այլն:

Կոտրիչ կարող է շատ բան նշանակել, բայց հասկանում ենք ընկույզի, շաքարի կամ կաղինի կոտրիչ:

Ունեի՛ միայն կրակի մաշա:

Հյուսիսային Իտալիայում «ծառ» ասելով, որ ընդհանուր անուն է, հասկացվում է «չազանակենին» (BSL 33, № 100, էջ 95), որովհետև գլխավոր ծառը շազանակենին է:

«Հաց» բառի իմաստը հայտնի է ամենքիս, բայց որովհետև նա մեր հիմնական սնունդն է, ուստի նա ստացել է «ճաշ, ուտելիք, ընթրիք» իմաստները, օր.՝ ասում ենք՝ Հաց կերել ես = «ճաշել ես», իրիկահաց = «ընթրիք», Հաց տվեց = «ճաշ տվեց, հացկերույթ սարքեց»: Եվ այս բանը ոչ միայն այսօր ենք ասում, այլ հնուց էլ հայտնի է: Օրինակ՝ Անդլեն իսկ ի հացին քարչին գալիսն Արգամայ» – Խոր. Բ. 48 (Ճաշի վրա հենց Արգամի միրուսն են փետում):

Արկէ՛ք Հաց՝ Ծն. ԽԳ, 31 (այսինքն՝ սեղան բացեք), սրանից էլ ունենք Հացկերույթ, ուր ոչ միայն Հաց են ուտում, այլև բազմատեսակ կերակուրներ. մեծահաց «մեծ հացկերույթ, խրախճան», Պատրաստից է առնել ուրախութիւն կոչնոց ընկերաց, մեծահաց գործից է Բ. 28, ուր են «կոչանք կամ գինեբրուք»: Այսպիսի ձևեր անըմբռնելի են, օր., ոուսաց, ուր չի կարելի ասել * ...

χατās համապատասխանում է գրբ. երկան իշոյ ձևին: Սկզբում այդպիսի ջաղացքը էլով էին պտտացրել: Բայց այժմ Պարսկաստանում χατās է կոչվում ամեն ջաղացք, լինի դա էլով պտտացրած, ձիով, թե եզով (Գևորգ Դպիր, Պրս. բառ, Պոլիս, 1826, էջ 179 ք):

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՋ ԶԳԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միայն քաղաքագետներն ու գիտնականներն են, որ իրենց գործածած լեզվի մեջ զգուշանում են դնել այնպիսի մի ձև, որ հայտներ իրենց ներքին զգացմունքը (համակրանքը կամ հակակրանքը) տրված հարցի վերաբերմամբ: Առաջինների այս զգուշությունը նենգամտության, երկրորդներինը՝ գիտական սառն ու ճիշտ վերաբերմունքի պատճառով է: Բայց, սրանցից դուրս, ամեն ոք էլ իր խոսակցության կամ լեզվի մեջ անհրաժեշտորեն դնում է մի այնպիսի ձև, որով հայտնում է, թե ինքը ինչ վերաբերմունք ունի դեպի այդ հարցը: Առանց զգացության լեզուն մի մեռյալ մարմին է և չի ծառայում իր նպատակին, որ է՝ մտքերի ու զգացմունքների կենդանի արտահայտիչը լինել երկու խոսակիցների միջև:

Այս վերաբերմունքը կոչում ենք զգայնություն:

Զգայնությունը ըստ բովանդակության երեք տեսակ է՝ համակրանք, հակակրանք և չեզոք վերաբերմունք:

* Մեքենագրված օրինակում բացակայում է 7 տող (Ս. Գ.):

Այսպես՝ երբ ասում ենք թերևս, հայտնում ենք մեր համակրանքը, գուցե՛ հակակրանքը, կարելի է՝ չեզոք է:

Ըստ ձևի զգայնությունը արտահայտելու համար կան հետևյալ եղանակները.

1) Զգայնության արտահայտության ամենահասարակ ձևը խոսողի տոնն է. միևնույն այդ կամ ոչ բառը կարելի է արտասանել սրտով, խանդազին, ուրախությամբ, հաճույքով կամ տխրությամբ, ակամա, դառնացած, բարկացած, լիասիրտ, կեսբերան, հեգնությամբ, քնքշությամբ, իսկույն կամ երկար սպասելուց հետո և այլն, և այլն: «Ինչ բախտ». կարելի է հասկանալ թե լավ (բարեբախտություն) և թե վատ (դժբախտություն) իմաստով:

2) Գործածության տեղը կամ հարակից բառերը

Կան բառեր, որոնք առանձին վերցրած կամ հակակրական են և կամ չեզոք, բայց գործածվելով այսինչ կամ այնինչ բառի հետ՝ փոխում են իրենց զգայնության տեսակը: Այսպես՝

- մահապարտի աթոռը – հայրապետական աթոռ.
- ճառագայթներ – հույսի ճառագայթներ.
- վայրենի ձիթենի – վայրենի բնազդներ.
- անձրևի կաթիլ – թույնի կաթիլ.
- գետը հոսում է – գաղափարները հոսում են.
- չար բախտ – բարի բախտ.
- հաջող պատահումներ – դժբախտ պատահումներ.
- բարեհաջող պայմաններ – դժբախտ կամ վատ պայման.
- լավ սովորություն – վատ սովորություն:

Լտ. tempestas նշանակում է ընդհանրապես «ժամանակ». բայց հետո՝ «լավ եղանակ, պայծառ օր» և՛ «վատ եղանակ, փոթորիկ», որից ֆրանսերեն tempête՝ «փոթորիկ»:

Առանձին գործածված՝ այս կարգի բառերը լինում են, նույնիսկ առանց որևէ տոնի, համակրական կամ հակակրական և կամ չեզոք:

- Համակրական են՝ [հակակրական՝]
- Բախտ ունես. Բախտ չունես:
- Ճաշակ ունի. Ճաշակ չունի:

Տեսք չունի. Տեսօք «գեղեցիկ» (հմտ. լատ. formosus, իսպ. hermoso, սանսկ. rúpavant – բուն նշանակ.՝ «ձև ունեցող», հետո՝ «գեղեցիկ», ինչպես Հայ. ձևավոր):

3) Առանձին բառեր, որոնք հենց իրենց նշանակությամբ էլ համակրական են կամ հակակրական: Այսպես, երբ մի կուսակցական խոսում է իր կուսակցության և կամ հակառակ մի կուսակցության մասին, և կամ երբ մեկը խոսում է գիտության և տգիտության մասին, օրինակ՝

Մեր կուսակցության մարտիկները, խմբակները, եռանդը... նրանց ոհմակը, շայկան, նրանց ինտրիգները...

Տրված օրինակները ցույց են տալիս իմաստի համակրական կամ հակակրական և չեզոք գործածությունը միևնույն բառի համար, միևնույն ժամանակ: Բայց ավելի հետաքրքրական են իմաստազրկության տեսակետով այն բառերը, որոնք լեզվի զարգացման ընթացքում տեղափոխել են իրենց իմաստը զգայության տեսակետից և մեկից անցել մյուսին:

Այսպիսի փոփոխությունները կարող ենք դասավորել Հետևյալ ձևով.

1) Իմաստի հակառակությունը առաջանում է **Հանդամանքների և դեպքերի բերմունքով:**

Օր.՝ ազգասեր «իր ազգը սիրող» համակրական բառ է, բայց այն չարաշահելու հետևանքով, որով ժամանակին զանազան մարդիկ ազգասիրական դիմակի տակ ուտում էին ազգային դրամները, բառը այսօր ստացել է հակակրական իմաստ:

Ֆրանսերեն précieuse «թանկագին» ստացել է ծաղրական իմաստ, ըստ որում, ԺԵ դարում այս անունով մի խումբ տիկիները լեզվի ու արտաքին ձևերի մեջ գործ էին դնում ծիծաղելի նորելուկ ձևեր:

Ֆրանսերեն jésuite «հիսուական կրոնավոր», հայերեն ճիզվիտ, եզվիտ նշանակում է «խարդախ, խարբեր, խորամանկ, նենգամիտ»:

Հուն. πειράω նշան. «փորձել», երկրորդաբար՝ «կովի ժամանակ հարձակման փորձ կատարել թշնամի բանակի կամ բերդի վրա», ափելի հետո՝ «կովի վրա», որից առաջացան πειρατής, ֆրանս. pirate «ծովահեն», բուն՝ «փորձող»:

Արաբ. hikāyat նշան. «պատմություն»: Ըստ որում, հաճախ պատմությունները լցված էին լինում սուտ ու անհավատալի դեպքերի նկարագրությամբ, ուստի հեքիաթ նշան.՝ «սուտ ու մտացածին պատմություն»:

Հայ. դեղ նշանակում էր խոտ, բայց որովհետև խոտերը հին ժամանակ գործածվում էին իբրև բժշկական միջոց, ուստի ստացավ «դեղ, դարման» իմաստը և հետո էլ, որովհետև այդ դեղերը, ի չար գործ դրվելով, հաճախ մահացու էին դառնում, ուստի դեղ նշանակեց «թույն» և դեղել՝ «թունավորել»:

«Ջարգացած» բառը վատ իմաստով է առնվում այժմ:

2) Իմաստի հակառակությունը առաջանում է ժողովրդական հոգեբանության ընկերային կազմակերպության փոփոխության և դասակարգային շերտավորության պատճառով. ինչպես՝

հին ժամանակ ազնվական, իշխան, բուրժուա, արիստոկրատ, (bourgeois, aristocrate), տերտեր, տիրացու, պատվելի, վարժապետ, պարոն համակրական բառեր էին, իսկ գեղջուկ, պուղացի, շինական, ոսմիկ, բանվոր և այլն՝ հակակրական բառեր: Այսօր կարգերի փոփոխությամբ առաջինները դարձել են հակակրական, երկրորդները՝ համակրական:

Արհեստների մեջ բախկալ, փինաչի, դալլաք նախատական բառեր են, այսպես նաև ֆրանս. chimiste (քիմիկոս), architecte (ճարտարապետ), épicier (բախկալ), պորտ. tratante (վաճառական) նշանակում է խարբերա:

Ֆրանս. charlatan նշանակում էր նախապես «հասարակական վայրերում դեղորայք վաճառող կամ ատամ քաշող». այժմ ընդհանուր դարձած բառ է «չառլատան, խարբերա» նշանակությամբ:

3) Ազգային հակառակության և կրոնական տարբերության պատճառով. ինչպես՝ թուրք, հույն, լազ, քուրդ, դագախ, հրեա, ջհուդ:

Այս զանազան եղանակներով ու պատճառներով առաջացած զգայական երևույթները հետևյալներն են.

1. Քաղաքավարական բացատրություն կամ պարկեշտաբանություն (euphémisme).

2. Քնքանք կամ փաղաքշական լեզու.

3. Իմաստի բարձրացում կամ ազնվացում, որոնց հակառակներն են.

4. Նախատական կամ արհամարհական լեզու.

5. Ստորացում:

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ՊԱՐԿԵՇՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (euphémisme)

Ամոթ համարված բառերի տեղ մի ուրիշ ձև դնելն է. օր. կինս ասելու փոխարեն՝ նշանածս, քույրդ, ընտանիքս:

Ֆրանսերեն épouse, որ է «կին», ծագում է լատիներեն sponsa «նշանած» բառից. նույնպես անգլերեն bride թե՛ նշանած է, թե՛ կին:

Հմետ. ոտաչոր, փափուկ տեղեր, բամբակ:

Ֆրանս. gorge՝ կնոջ ստիճանների համար, հայերեն՝ կուրծք: Ամերիկայում smoking room, barber, men's waiting room, lavatory և այլն՝ «արտաքնոց»:

Ղրբ., Շմխ. սոխ բառը ջնջված է, ըստ որում տեղական թրք. այդ ձևը նշանակում է այլ բան: Նոր Նախիջևանում պատահել են մեկին, որ զգուշացնում էր գործածել հյ. պղղիկ, որովհետև ոռուներնով վատ իմաստ էր դուրս գալիս, պետք էր ասել փոքր (և իրոք այս է նոր Նախիջևանում ընդունված ձևը): Սրան ի հաստատումն գտնում են այժմ Ашмарин, Матер., 382 տրված մի նկատողություն, ըստ որում, աղբր. թրք. säksän 40 բառը ջնջված է և փոխանակված պրս. heštāb բառով, և չուվաչ xuy «ինքը» բառը ջնջված է լեզվից նույն պատճառով:

Ամենանվիրական համարված բառերը կարող են իմաստից իմաստ անցնելով հասնել մի շատ անպարկեշտ նշանակության: Օրինակ, երբ. dbir բառը, որ նաև հայերենի մեջ փոխառնվելով՝ դարձել է դաբիր, նշանակում է «երբայական տաճարի երրորդ մասը, սրբություն սրբոցի վերջին սենյակը, որ համարվում էր վայր աստվածխոսության, և ուր քահանայապետը միայն մուտք ուներ»: Նույն է արաբ. >?> dubur «յետոյք, նստոյ տեղի»: Երկուսի էլ ընդհանուր իմաստն է «հետեր»:

Հյ. դաստառակ, որ հին հայոց մեջ նշանակում էր «Քրիստոսի անձնագործ նկարը», որ ինքը, թաշկինակի վրա նկարելով, ուղարկել էր Եղեռնի Արզար թագավորին. պաշտվում էր իբր ամենամեծ սրբություն, և այժմ ևս Իտալիայի իտալական մի եկեղեցում իբրև սրբություն պաշտվում է, դարձել է պոլսահայ բարբառում դաստառակ «մասն վարտեաց որ գառակասն ծածկէ»:

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա քաղաքավարական ձևերի մեջ ամենից զգալին է փափուկ լեզվի ձևը, որ մենք կոչեցինք այս վերնագրով: Օրինակ՝ չենք ասում կամ անհարմար ենք գտնում ասել «սուտ եք ասում», այլ՝ «ձեր ասածը չի համապատասխանում ճշմարտության». կոպիտ է ասել՝ «քնած է», և պետք է ասել մեղմ ձևով՝ «հանգրստանում է»:

Իմաստի մեղմությունը այնքան բազմազան ձևեր է ստանում, որ անհնարին է դասավորել և մի ընդհանուր կանոնի տակ դնել: Երբեմն այդ մեղմությունը չափազանցություն է հասնում:

Արևմտահայ գրող Եղիա Տեմիրճիպաչյանը, որ անձնասպանությունը վերջ տվեց իր կյանքին (1908 թ.), իր խելագարության շրջանում հոգվածներ էր գրում «Արևելք» թերթում (թե՞ «Բյուզանդիոն»), որոնց մեջ «Թշնամիներ» էր որոնում: Մի հոգվածում գրում է. «Կեդրոնականի տեսուչ պր. Մոստիչյանն ալ ինձ ծաղրած լինելու երևույթն ունենալ կթուի կարծես». ամբողջ չորս անգամ մեղմացրել է ծաղրելու գաղափարը.

1. Ոչ թե՛ ծաղրելու, այլ՝ ծաղրած լինելու, որ արևմտահայ լեզվի մեջ առաջինի մեղմ ձևն է.

2. Երևույթն ունենալ, որ իրականությունից շատ ցածր է, փոխանակ ասելու՝ ծաղրել.

3. Կթուի և ոչ թե՛ է.

4. Կարծես, բոլորովին ենթադրական:

Մեղմ արտահայտության սովորական մի ձև է, հատկապես արևմտահայոց մեջ, Ֆրանսերենի նման գործածել անցյալ անկատարի ձևը, փոխանակ ներկայի:

Օրինակ. փոխանակ ասելու՝ «խնդրում եմ ձեզ ընդունել իմ առաջարկը», ասում են. «կուզեի խնդրել ձեզ, որ ընդունեիք իմ առաջարկը»:

ՀԵԳՆԱՆՔ (Ironie)

Պատկերավոր բացատրության երկրորդ գիծն է հեգնանքը: Ժողովուրդը սիրում է իր խոսակցության մեջ դնել զվարճալի բացատրություններ: Օրինակ՝

Ֆրանսերեն Galetas նշանակում էր Պոլսի Ղալաթիա թաղը և այնտեղի մեծ աշտարակը, որ Պոլսի ամենաբարձր շենքն է. հեգնանքով gale tas դարձավ «աղբատի ողորմելի բնակարան»:

Երևելի՛ մարդ... (գեղ մտքով):

ԴՐԱԿԱՆԸ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ

Հակառակ իմաստ ստացած բառերի մեջ հետաքրքիր են նրանք, որոնք դրականից վերածվել են բացասականի. այսպես՝

Ֆրանս. pas, point, rien, personne, jamais, որ նշանակում են՝

ոչ, բնավ, ոչինչ, ոչ ոք, երբեք, նախապես դրական բառեր էին:

Pas «բայլ» բառից է personne. նշանակում է ստուգել, պարզապես «անձ», jamais նշանակում էր «մի ժամանակ»:

Այսպես նաև հյ. ունենք բնավ, ամենևին, երբեք, ոգի, որոնք ոչ մինը բացասական միտք չունեն ի բնե:

Գերմ. մի բարբառում jawohl նշանակում է այո, իսկ սրանից awol՝ «ոչ» (MSZL, 23, 340):

Ամերիկյան bakaïri լեզվով բացասականով կազմված հականիչ բառեր, ինչպես՝

kxura լավ, kxura-pa վատ.

iwaye հեռու, iwaye-pa մոտ:

(Steinen, 403)

Երկու լեզուների կամ զանազան բարբառների համեմատությամբ կարելի է գտնել նրանց գոյությունը: Օրինակ՝

Նոր Նախիջևանի հայոց բարբառով ջումալ նշանակում է «տգեղ, տձև, այլանդակ». այս բառը ծագում է արաբ. jamāl «գեղեցիկ» բառից:

Հայերենից օրինակներ տալու համար հիշենք Խրիմյան Հայրիկին. այս նշանավոր գործիչը ժողովրդի կողմից ստացել էր զգվական Հայրիկ տիտղոսը: Երբ կաթողիկոս եղավ, Հայրիկ բառը այնպես սովորական դարձավ, որ այլևս նշանակեց կաթողիկոս և հաջորդ կաթողիկոսներին էլ կոչեցին հայրիկ, ինչպես Իզմիրյան Հայրիկ և այլն:

Ինչպես ձայնական դրությունը կարող է այնպես լինել, որ բառի ստուգաբանությունը անորոշ մնա, նմանապես բառի իմաստը կարող է այնպիսի աստիճանի հասնել, որ նշանակությունը անորոշ մնա: Գր. հասակ բառը նշանակում է թե բարձրություն և թե տարիք: Հին հայերենում կարգում ենք.

Իսկ արդ ո՞ր ի ձէնջ առ հոգալ իւրում յաւելուլ կարիցէ ի հասակ իւր կանգուն մի (Մտթ., 2, 27):

Բայց միևնույն ժամանակ ունենք. Վասն հասակի տղայութեան նորա: Մատաղ հասակաւ (Եւս. պտմ. և քր.):

Այսօր էլ ասում ենք բարձրահասակ և մեծահասակ (առաջինը բարձրության համար, երկրորդը տարիքի համար), ինչպես և մանկահասակ: Միևնույն ժամանակ ասում ենք կարճահասակ (բարձրության համար), իսկ փոքրահասակ (տարիքի համար):

Գուցե այս անորոշության համար է, որ հասակ բառը ջնջվել է բարբառներից, և նրա փոխարեն գործածվում է տարիք և բոյ (վերջինը թուրքերենից փոխառյալ):

ՍԱՍՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

Expressif լինելու պահանջի լավ օրինակներից մեկն է բացասականը: Հնխ. ձևն էր ne, որ պահում են սանսկ. na, հայ. և լիթ. ne, գոթ. ni: Այս բառը շատ կարճ էր և անարտահայտ: Բացասականը այնպիսի մի արտահայտություն է, որ բնապես պահանջում է սաստկություն, ուժգնություն: Ոոսողը միշտ ցանկություն ունի տպավորություն թողնելու իր խոսակցի վրա, ուստի զանազան ձևերով սկսեցին զորացնել այս բառերը. գերմանականում և լատինականում ավելացրին «մի» բառը, իբր «ոչ մի», որով կազմեցին լտ. noenum, գերմաներեն nein (neein): Իսկ այս լատիներեն noenum ձևն էլ, շատ գործածվելով, եղավ nōn, որ կորցրեց իր արտահայտչությունը: Ֆրանսերենը ստիպվեց նոր ուժ տալու համար ավելացնել ուրիշ փոքր բառեր, և եղավ non pas, non point, այժմ էլ pas

դարձավ թույլ, և զորացրին նոր ձևերով, pas du tout, absolument pas, կամ ինչպես արգոտերեն՝ tu penses, s'il sat venu!, որ է՝ «չի եկել»:

Այսպես ուրեմն սաստկացումը ու թուլացումը շարունակ կրկնվող երևույթներ են:

ԳԳՎԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Քնքչանք կամ փաղաքչական լեզու

Սիրված երևույթ է խոսակցության մեջ գործածված բառերին տալ մի մեղմ ու սիրելի արտահայտություն, որոնց առաջին և սովորական միջոցը նվազական մասնիկով կազմված բառերն են, որ, ըստ այսմ, փաղաքչական են, ինչպես՝ թաթիկ, տոտիկ, աչիկ, հացիկ...

Ֆրանսերեն շատ բառեր լատինականի նվազականից են, ինչպես՝ oreille (ականջ), soleil (արև), taureau (ցուլ), mulet (ջորի), cochon (խոճկոր), ganou (ծունկ) և այլն: Օրինակ՝ soleil-ը լատիններեն sol բառի նվազականն է, որ հիմա իր նվազական իմաստը կորցրել է:

ԻՄԱՍՏԻ ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ԱԶՆՎԱՑՈՒՄ

Ինչպես կա լեզուների մեջ ստորացում, նույնպես կա և բարձրացում:

Ֆրանս. marichal, որ զինվորական բարձրագույն աստիճանն է, առաջանում է գերմ. maraschale «ձիապան» բառից. (հ. գերմ. marah «ձի» + schalk «ծառա»): Ձիապանը դարձավ ախոռի տեսուչ, հետո՝ պատերազմական հրամանատար, հետո՝ մարշալ: Ֆրանսերեն marquis, որ բնապես նշանակում էր սահմանապահ, հետո եղավ իշխանական մի աստիճան:

Եպիսկոպոսը՝ բուն «վերատեսուչ», եղավ մեծ կրոնական աստիճան. Երեց՝ պարզապես «մեծ», հետո եղավ քահանա. իտալ. duomo (բուն՝ լատ. domus «տուն») – հիմա՝ մայր եկեղեցի:

Ֆրանսերեն pionnier-ը՝ բուն նշանակությունը՝ «հետևակ զինվոր», որ ցույց էր տալիս այն հասարակ զինվորները, որոնք, բանակի առաջից գնալով, ծանր ու դժվար աշխատանքով հարթում էին ճանապարհները: Այնուհետև սկսեց նշանակել այն առաջին գաղթականները, որոնք, անտառները կտրտելով, շեներ ու քաղաքներ հիմնեցին նոր աշխարհում: Իրենց այս գեղեցիկ գործը բարձրացրեց իրենց արժանիքը, և բառը ստացավ իմաստի ազնվացում:

Bravo-ն միջազգային բառ է դարձել և նշանակում է «կեցցե». ծագում է իտալ. bravo «քաջ» բառից, և այսօր էլ՝ լատ. barbarus «բարբարոս» բառից: Իտալական bravi-ները իրենց քաջագործությունը արժանացան ժողովրդական համակրանքի, մոռացվեց, որ նրանք ավազակներ էին, և «բարբարոսը» դարձավ «քաջ, կեցցե»:

Minister-ը, կազմված minor բառից, իբր «փոքրագույն», նշանակում է «ծառա». Ֆրանսիական պալատում պաշտոնյայի անուն դարձավ և վերջապես հասավ նախարարի պաշտոնին:

Ազնվացման ձևերից նախատական բառերը՝ սիրելիների ու մտերիմների հետ խոսակցության ժամանակ կարող են դառնալ փաղաքչաբար գործածվածներ: Այսպես՝ ֆրանսիացի մայրը երեխային գուրգուրելիս ասում է monstre, vaurien, ուսանողները և աշակերտները իրենց ընկերներին անվանում են cochon, salaud, chameau: Նման բառեր են նաև bon bougre, pauvre diable¹: Գերմանացի մայրը իր մանուկին անվանում է «ոջլոտիկա»: Նույնպիսի ձևեր են հայոց մեջ շան որդի, սատկես դու, լակոտ:

Կամ երբեմն էլ, ասելու, բայց իբր թե չասելու ձևով, բացասական՝ չմեռնես դու, չսատկես դու, մերդ չմեռնի....

ՆԱԽԱՏԱԿԱՆ ԿԱՄ ԱՐՀԱՄԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵՁՈՒ

Հակառակն է euphémisme-ի՝ բերան – ուխ, պառկել – չնթռել, ուտել – լափել, որդի – լակոտ...

ՍՏՈՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ՀՈՍԵՑՈՒՄ

Կյանքի հասարակ երևույթներից մեկն է այն, որ ամեն բան, շարունակ գործածվելով, հետզհետե մաշվում և ի վերջո անպետք է դառնում ու դեն ձգվում: Այսպես է նաև լեզվի մեջ՝ որոշ դեպքերում: Ներածություն, ձայնարանություն ու ձևաբանության մեջ մենք արդեն տեսանք այս երևույթը բառերի ու մասնիկների նկատմամբ: Ծատ հաճախ գործածվող բառերը կրում են տարօրինակ սղումներ ու կրճատումներ, որոնք չի կարելի սովորական ձայնարանական օրենքներով բացատրել, նմանապես երկրորդական բառերը իրենց շատ հաճախ գործածության պատճառով վերջ ի վերջո վերածվում են պարզ մասնիկների: Այս բոլորը պատկանում է բառի ձևի մասին, որ նրա արտաքին կողմն է:

Բայց նույն երևույթը տեսնում ենք բառի ներքին կողմի, այն է՝ նշանակության մեջ: Ուրեմն որոշ բառեր, որոնք, այսպես ասած, ունեն բարձր ու ճոխ նշանակություն, հաճախակի գործածությամբ հետզհետե կորցնում են իրենց նշանակությունը, բարձրությունը և դառնում են հասարակ: Այս հանգամանքը պատճառ է դառնում մի կողմից նոր սաստկություն, քնքչանք, հեզանք տալու համար. ստեղծված բառերը կորցնում են իրենց պատկերավորությունը, և պատկերը դառնում է բնական ու սովորական մի բառ: Մյուս կողմից՝ ամոթ բառերը, շատ գործածվելով, սովորական են դառնում, դրդում պատկերներ փնտրելու, այսինքն՝ նոր բառեր հնարելու և մյուս կողմից՝ եղածը ջնջելու: Ահա այս կարգի երևույթների մի քանի օրինակ:

Պարոն բառը Արևմտյան Եվրոպայում իշխանական մի աստիճան է ներկայացնում. այս բառը գերմ. barv «ազատ, ազնվական, ռազմիկ» ձևն է, որ հետո

¹ I. Carnoy, La science du mot, 150.

անցավ միջին լատիներենի, baro, baronis ձևով (բոլորովին տարրեր բառեր են բուն լատ. boro, baronis «ապուշ, տխմար» համանունները): Միջին դարերում՝ Ռուբինյան իշխանության ժամանակ, մտավ Կիլիկիա ու հատկացվեց որոշ իշխանական աստիճանի և հատկապես՝ արքայորդիներին, ինչպես՝ պարոն Թորոս և պարոն Լեոն Այն հետզհետե դարձավ սովորական և արևելյան հայոց մեջ եղավ ամեն մի քաղաքացու կամ գյուղացու տրված պատվանուն: Արևմտյան հայոց մեջ գործածվում էր միայն դպրոցական աշակերտների համար: Ուր-հրդային Հայաստանում այսօր արհամարհված և գործածությունից դուրս է վտարված:

Ուհի-ն իբրև մասնիկ հին հայոց մեջ հատուկ էր միայն աստվածներին ու կամ իշխանական տոհմերին, ինչպես՝ Դիցուհի, Թագուհի, Համազասպուհի, Տիգրանուհի և այլն: Այժմ դարձել է սովորական իգական մասնիկ, և ամեն մի բառ կարող է ստանալ նույն մասնիկը, կարելի է ասել մինչև անգամ լվացարարուհի, պարտիզպանուհի, կաթնավաճառուհի, թրքուհի և այլն:

Ճիշտ նրան նման՝ տիկին և օրիորդ բառերը, որոնցից առաջինը հին ժամանակ հայոց թագուհիներին և երկրորդը թագավորի աղջիկներին էր հատկացված, հիմա դարձել է սովորական պատվանուն, որ տրվում է ամեն մի կնոջ ու աղջկա:

Սրանց նման է պրսկ. xān բառը, որ хаqan «կայսր» բառից կրճատված է համարվում: Համենայն դեպս xān ձևը մի տիտղոս է, որ տաճկաց մեջ կրում էին միմիայն սուլթանները, պարսիկների մեջ հասարակ իշխանական տիտղոս է, իսկ Սպահանում պարսիկները ամեն մի ինտելիգենտ հայի տալիս են xān տիտղոսը: Ճիշտ հակառակը՝ aḡa «աղա» պարսիկների մեջ իշխանական տիտղոս է, իսկ տաճիկների մեջ տրվում է հասարակ արհեստավորներին:

Լատ. ingens «չափ մեծ, անհուն» անարժեք դառնալով՝ հետո ջնջվեց:

Պորձ բառից ստացվում է փորձանք, փորձություն, երկուսն էլ հոռի իմաստով. այսպես է նաև լատ. periculum՝ 1. «փորձ», 2. «փորձանք, վտանգ», որից ֆրանս. péril:

- Արարած – գեշ մտքով
- տիպ – գեշ տիպ
- հրաշալի – ննխ. սուկալի գեշ:

Կան բառեր, որոնք իրենց ազնվությունից իջնելով՝ ստացել են նախատական իմաստ, բայց միևնույն ժամանակ կրում են քաղաքավարական բացատրության երևույթ:

Այսպես՝ հայ. աղիճ նախապես նշանակում էր «կույս աղջիկ», որի նվազականն է աղջիկ. բայց հետո աղիճ ստացավ «բող» նշանակությունը: Այսպես նաև հայ. բող, որ կովկասյան փոխառություն է, բուն նշանակում էր «աղջիկ»: Նույն երևույթը տեսնում ենք նաև ֆրանս. fille, գերմ. Mädchen, թրք. qəz, ռուս. ДЕВОЧКА և այլ բառերի մեջ: Գերմ. hure, անգլ. whore, հոլ. hoer, հնչյուս. hóra բառերը, որոնք նշանակում են «բող», նախապես «սիրելի, սիրական, բարեկամ» իմաստն ունենին, և ցեղակից են լատ. carus «սիրելի», հիոլ. cara «բարեկամ», caraim «սիրում եմ» բառերին (Kluge, 227):

Այսպես նաև այժմ սիրող, սիրելի, ֆրանս. ami, amie «բարեկամ, բարեկամուհի» ստանում են վատ իմաստ:

Իմաստի փոխ առ փոխ բարձրացման ու ստորացման օրինակ է Հնխ. «կին» բառը, որ հայերենի և հունարենի մեջ ունի սովորական (չեղոր) իմաստ, սանսկրիտի մեջ ցnā՝ ստացել է «երկնային կին, աստվածակին» իմաստը, անգլերենում (queen)՝ թագուհի, հոլ. Kween և անգլոսաքս. cwēne «բող» (Carnoy, La science du mot, էջ 150):

Պոլսում կան թուրք գրավաճառներ, որոնք Ղուրան՝ մահմեդականների սուրբ գիրքը՝ են վաճառում: Երբ գնորդ գնա սրանց մոտ և ասի՝ «Ղուրանը քանիստ՞ է ևս ծախում» կամ՝ «Մի Ղուրանին քանի՞ դուրոչ տամ», աններելի սրբապղծություն արած կլինի: Պետք է ասել. «Պղտում եմ ինձ մի Ղուրան նվիրիր, ևս էլ, ինչքան կարող եմ, մի գումար կնվիրեմ քեզ»: Խանութպանը կտա Ղուրանը: Գնորդն էլ. ենթադրենք, պահանջված գնից քիչ դրամ տվեց. վաճառողը չի կարող ասել. «Մի Ղուրանին այսքան քիչ փող կտան...» կամ՝ նման մի այլ ձև, որ նույնպես սրբապղծություն կլինի: Այլ պիտի ասի. «Ես քեզ այսպիսի մի թանկագին գիրք բնծայեցի, և դու ինձ այդքան փոքրիկ՞ նվեր ևս տալիս. գոնե՛ այսքան՝ պահանջվի գումարը՝ տալիր»: Գնորդը կտա և գիրքը կստանա: Այսպիսով Ղուրանը վաճառքի հանելու և մի քանի դուրոչով ծախելու սրբապղծություն գործված չի լինի:

Նույն ձևը եղել է նաև հին հայոց մեջ: Բոլոր տեսակի Սուրբ գրքերի՝ Սաղմոս, Ավետարան, Ծարական և այլն՝ ձևազրկելի հիշատակարաններում գործածվում է «ստացա, ստացավ» բառը, որով պիտի հասկանանք «գնեցի, գնեց»:

Օտար բառերը, իբրև անսովոր, իմաստի սաստկություն են ստացել. հայ. երբ ասում ենք հարց, խնդիր, կամ ռուս. вопрос, задача, սրանք այնքան ուժեղ չեն երևում, բայց երբ ասում ենք ֆրանս. problème, իմաստը սաստկանում, բարձրանում է. դառնում է գծազգին, անդամելի խնդիր, մինչդեռ ֆրանսերենում այդպես չէ. problème նույնպես մի խնդիր է, և, օր., ասվում է problème d'algebre «գրահաշվական մի խնդիր»:

Սրա համար է, որ բազմաթիվ նախատական բառեր մուտք են գործել մեր լեզվի մեջ, իբրև ավելի ուժեղ, քան մեր սովորական բառերը, ինչպես՝ ռուս. նախալ, պողոչեց, սվոյրչ, միրզավեց և նմանները:

Կարճ բառերը ուժ ստանալու համար կարող են իրար հետ միանալ, ֆրանսերենն saim et saim՝ առանձին չեն գործածվում:

Այս բոլոր բառի ձևի մաշվածությունն էր: Կա և իմաստի մաշում, երբ բառը շատ գործածվելով՝ հասարակ դառնալով, մարդիկ ուզում են մի շատ մեծ արտահայտություն գնել, օրինակ, հֆր. moult «չափ» եղավ beaucoup, հինա թուրացի էլ. գնում են՝ um gramad moombre, wme kowle, des quantités, des tas, des flottes և այլն: Très գերազանցակար թուրացի է, ուստի parfaitement, complètement, absolument, tout à fait, furieusement, terriblement և այլն բազմաթիվ ձևեր են օրեցօր հնարում: Հայ. ես՝ փէր, լասի, պիճոց և այլն, միջինարաբական մեծություն (Սորհրդային Հայաստան. 1928, հուլ. 12, էջ 1, պատմակա ու):

Այսպես և վատ, հիմար, ուժեղ, մեծ և այլն դանադանող բառերը շարունակ մաշվում են և նորանորը ձևերով են արտահայտվում:

Սրա բառերը ջնջվում են ընկերակցական բնութագրանների պատճառով, ինչպես՝ անթ բառերը, որոնք փոխառվելու են ուրբիցներով, որոնք իբր անթի չեն, ինչպես՝ լասս, mungere, հֆր. pissen — հինա urinen, որ անչաչա մի օր ջնջվելու է:

ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

Հոմանիչները կրթման բացարձակ չեն, ինչպես՝ Թանաք և մելան, այլ ցույց են տալիս զանազան աստիճաններ՝ Թե՛ միջակ, Թե՛ դեպի ցածր և Թե՛ դեպի բարձր: Օրինակ՝ Հավատացյալ-ը որոշ զգացմունքի սովորական պատկերն է. սրանից մի աստիճան վերև՝ բարեպաշտ, ավելի վեր՝ Չերմեռանդ, գուցե ավելի վեր՝ խստակրոն: Հավատացյալից ցած աստիճանի վրա են՝ Թերահավատ, դյուրահավատ, անհավատ. իսկ նախատական աստիճանի է Հասնում մոլեռանդ-ը, որ Չերմեռանդ-ի հակապատկերն է:

Նույնպիսի աստիճանավորումներ են ցույց տալիս հետևյալ շարքերը.

խնդրել, աղաչել, աղերսել, պաղատել, թախանձել (վերջինը ձանձրացնելու աստիճան).

մեռնել, վախճանվել, հոգին ավանդել.

զանել, զզվել, գարչել, պժգալ.

ձանձրանալ, տաղտկալ:

Հրացան ասելով հասկանում ենք ծանոթ հրազենը. բայց նա միայն հուր չի ցանում, այլ մանավանդ որ գնդակ է արձակում, որոտում և այդ գնդակի միջոցով մարդ է սպանում: Այս բոլորը սակայն չի կարելի տեղավորել մի բառի մեջ, ուստի բավական է հրացան:

Հայերեն ասում ենք սեղանի ճրագ և ամենքս էլ հասկանում ենք, Թե ինչ է դա: Ռուսերեն նույն դեպքում ավելի մանրամասնելով, ասում են НАСТОЛЬНИЦА (օրացույց, բառարան և այլն): Այստեղ НА «վրա» բառը գուցե ավելորդ էր, որովհետև ոչ ճրագը, ոչ օրացույցը, ոչ էլ բառարանը չեն դրվում սեղանի տակ: Բայց, որովհետև շատ կարճ է բառի ամբողջությունը, ուստի տանելի է դարձնել:

ՏԱՐԱՆԵԱՑՈՒՄ

Երբ որ մի բառ այս կամ այն պատճառով երկու տարբեր ձևի տակ ներկայանում է լեզվի մեջ, որպեսզի իր գոյությունը պահի, պետք է կրի իմաստների տարբերություն, ինչպես՝

Հճ. էչգէյտ (խանութի աշակերտ) – շագիյդ (դպրոցի).

Պլ. աչգերդ –»– –»– – աչագերդ –»–

Հճ. բաշոյ (պաշար ձմռան) – բեշոյ (ճամփի ուտելիք).

Հճ. արոջ (տեղով առաջ) – արաջ (ժամանակով առաջ).

Հճ. դագոյ (փեսա) – թաքավոյ:

Գրական լեզվի մեջ՝ համրել – համարել, վայլել – վայելել, շատնալ – շատանալ, վանցի – վանցի, վարպետ – վարդապետ, ավրել – ավերել, հղանալ – հղիանալ:

Ղրբ. սանդ (քարից) – հավանգ (մետաղից), Թեև պրս. hāvan ընդհանուր է:

Տարանչացման երևույթը մեծ չափերով գտնում ենք անգլերենում: Սկանդինավյան արչավանքից հետո Անգլիայում կողք կողքի ապրել սկսեցին երկու իրար

չատ նման լեզուներ. անգլերենը բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց սկանդինավյան լեզվից: Նման բառերից մեկը կամ մյուսը պիտի ջնջվեր: Այստեղ գործել սկսեց տարանչացման երևույթը, այնպես որ այսօր անգլերենը ունի բազմաթիվ բառեր, որոնցից մեկը անգլերենն է, մյուսը՝ սկանդինավյանը, ծագմամբ՝ նույն, հնչմամբ՝ մերձավոր, իմաստով՝ զանազանված, ինչպես՝ shirt շապիկ – skirt քղանցք, շրջադգեստ, shriek պոռալ – scream կանչել, whole ամբողջ, անվնաս, առողջ – hale կորովի, առույզ և այլն (Jespersen, Growth and structure, 62):

Նույն երևույթը մեծ չափով գոյություն ունի ֆրանսերենի մեջ: Լատիներեն բառերը ժամանակի ընթացքում ձևափոխվելով դարձան ֆրանսերեն: Բայց հետո ֆրանսերենը լատիներենից բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց: Այսպիսով լատիներեն շատ բառեր երկու ձևով ապրում են ֆրանսերեն լեզվի մեջ կողք կողքի, մեկը՝ հարազատ ժողովրդական ձևով, մյուսը՝ գիտական լատինական ձևով. տարանչման օրենքով երկուսը պահում են իրենց գոյությունը:

Օրինակ՝ լատ. causa ձևից chose բառը և cause «պատճառ».

fragilis ձևից՝ frêle «թույլ, տկար» և fragile «դյուրաբեկ».

securitas ձևից՝ sûreté «վստահություն» և sécurité «ապահովագրություն»:

Սխալ Թարգմանություն: Այս երևույթը կարող է պատահել միայն օտար լեզուների ազդեցությամբ: Այսինչ մի լեզվից մի բառ փոխ առնելով մի երկրորդ լեզվի մեջ և պատահաբար համանուն կազմելով՝ մի երրորդ լեզվի կողմից թարգմանվում է երկրորդ լեզվի հոմանունով:

Օրինակ՝ պարսկերեն ne «ոչ». մտել է թուրքերենի մեջ և սովորական գործածություն ունի կրկնավոր ձևով. այսպես է՝ ne ben, ne sen «ոչ ես, ոչ դու»: Բայց բուն թրք. ne նշանակում է «ինչ», որի հետ հոմանուն է կազմում՝ առանց որևէ կապ ունենալու նրա հետ: Ղրբմի հայոց բարբառում, չփոթելով երկուսը իրար հետ և թարգմանելով առաջինը երկրորդի ձևով՝ առաջացել է ինչ «ոչ». այսպես՝ ինչ ես, ինչ դու:

Շատ բարբառներում կա փոշի բառը, որ նշանակում է՝ մի տեսակ շոր, որով կանայք իրենց գլուխն են ծածկում: Սա պրսկ. pūši «ծածկոց» բառն է, որ հայերենի մեջ փոշի բառի հետ համանուն է կազմում: Փոշի բառի տեղ շատ տեղ գործածվում է թրք. Թոզ: Թեհրանի հայերը՝ կարծելով, Թե այս փոշին երկրորդ փոշու հետ նույնն է, գլխածածկը կոչում են Թոզ:

Պրսկ. su «կողմ», փոխառնվելով թուրքերենի մեջ, կազմված է մի ոճ. օր.՝ saat beş su-laranda «ժամը հինգի կողմերը»: Բուն թրք. su նշանակում է «ջուր», և sularanda՝ «ջրերում»: Պոլիսի հայերը, չփոթելով երկուսը իրար հետ, թարգմանել են՝ «ժամը հինգին ջուրերը»:

ՓՈՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դանիերեն knee soette en mening – «որդեգրել մի կարծիք կամ մի գաղափար». բուն նշանակում է ծունկի վրա նստեցնել, որովհետև հին օրենքով հայրը ծնունդից հետո մանուկին նստեցնում էր իր ծնկան վրա, որով և դարձնում էր իր որդին. նույնպես և, երբ մի ուրիշ տղա որդեգրեր: Բայց հետո ծունկի գա-

դափարը մոռացվեց և մնաց միայն որդեգրելու գաղափարը: Որով և կարելի է սասել՝ «մի կարծիք ծնկին վրա նստեցնել»:

Փոխարևրաբար անասունների անունները մարդկանց վրա դնելը. էշ, խոզ, տավար, ավանակ, ոչխար...

Բառերի նշանակությունների փոփոխությունները վերածվում են 3 տիպի՝ restriction, extansion, déplacement:

Réstriction-ն նշանակում է ընդհանուր իմաստից անցնել մասնավորին (Ֆրանս. pondre).

extension՝ մասնավորից անցնել ընդհանուրին (Ֆրանս. arriver).

déplacement՝ նման իմաստների մեջ տեղափոխություն. որոնք են՝ պարունակողից անցնել պարունակյալին, պատճառից՝ արդյունքին, նշանից՝ նշանակյալ բառին և փոխադարձաբար այս բոլորը:

Déplacement-ի տեսակներն են՝

métaphore, synecdoque, métonymie, catachrèse և այլն:

Ամենքս էլ գիտենք այն պատկերավոր բացատրությունները, որոնցով բանաստեղծները զարդարում են իրենց գրվածքները: Նրանց համար վերջալույսը մի հրեհ է, ամպերը՝ բամբակի քուլաներ, կուրծքը՝ մարմար և այլն: Այս պատկերները տալիս են բանաստեղծները՝ իրենց նկարագրած առարկան նմանություններով ավելի գեղեցիկ կամ ավելի վսեմ և այլն ցույց տալու համար:

Բանաստեղծ է նաև ժողովուրդը, որ գիտի նույնպիսի նմանություններով ստեղծել գեղեցիկ պատկերներ:

Այսպես՝ ժողովրդի սովորական պատկերներից են՝ ծով աչքեր, ծով մազեր, կամար ունքեր, վարդ այտեր, լուսնակ երես, գառան նման երեխա, օձի կծած, սատանա մարդ, կարկուտի պես արցունք և այլն: Շատ բառեր առաջացել են ուղղակի այդպիսի պատկերներից, օրինակ, բույսի անուններ – առյուծբերան, գինեբուռ, կենդանիներ – օձասանդր: Շատ բառեր սովորական գործածությունից մեջ իրենց արժեքը կորցնելուց հետո իսպառ չեն ջնջվում, այլ որևիցե դարձվածի, ոճի կամ ասացվածի մեջ մնում են, ոմանք էլ դառնում են մասնիկ, դերանուն, մակբայ, կամ որևէ քերականական միջոց. ինչպես՝ Ֆրանսերեն օտ և գերմաներեն man «մարդ» բառերը, որոնք դառել են անորոշ ենթակա:

Ուրիշները, եթե ունեն մի քանի նշանակություն, որոնք շղթայաբար կապված են իրար, ժամանակի ընթացքում կորցնում են դրանցից մեկը կամ մի քանիսը, և այսպիսով նրանց հաջորդական կապը մեզ համար ընդհատված է լինում: Մանուկը, որ սովորում է լեզուն, անշուշտ անուշադրություն է մատնում երկրորդական նշանակությունները, որոնք կարգով նախնական են, և սովորում է ամենից ուժեղ նշանակությունը:

Գրականությունը, որ ձայնական փոփոխության մեջ կատարում է արգելիչ դեր, աշխատում է կասեցնել բարեշրջության ընթացքը, ընդհակառակը՝ իմաստների զարգացման մեջ ավելի զարկ է տալիս, ինքն իսկ ստեղծելով նորանոր անվանումներ ու նշանակություններ:

MÉTONYMIE [ՓՈՆԱՆՈՒՆՈՒՅՑՈՒՆ], SYNECDOQUE

Մրանք հոստորական ձևեր են, որ նշանակում են՝

1) Ընդհանուրը մասնավորի տեղ՝ անդամ (առնի):

2) Ամբողջը մասի տեղ՝ մի castor առնել (իմա՝ castor-ի մորթով շինված գրվարկ):

3) Պատճառը կամ միջոցը արդյունքի տեղ՝ Նա ապրում է իր աշխատություններ (իր աշխատության արդյունքով). լեզու (խոսվածք), ձեռք (գիր). մամուլ (հրատարակություն), գրիչ կամ ոճ (գրվածք), զարնել (սպանել), լատ. invenire, հոլ. na-iti (գտնել), բուն՝ երթալ (գտնելու համար), լատ. succurrere (օգնել), իմա՝ վազել մոտ. հուն. φαγειν (ուտել, բուն՝ բաժին ստանալ), embrasser (համբուրել). նհուն. φιλω (համբուրել, բուն՝ սիրել), իսպան. querer (սիրել, բուն՝ փնտրել), naif միամիտ (լատ. nativus «դեռ նոր ծնված»):

4) Սեռը տեսակի տեղ:

5) Մի հատկանիշ ամբողջի տեղ. chercher (լատ. circare պտտվել), հայ. ման գալ (որոնել), նհուն. γυρεύω craindre (նխ. «դողալ»), բարձրահուն՝ հպարտ:

6) Տեսակը սեռի տեղ:

7) Արդյունքը պատճառի տեղ. փիցուկ «սատկած» (փայտանալը պատճառ չէ մահվան, այլ արդյունքը), ոտները երկարել, ճողել, avoir la chavi de poule (վախենալ), գոտին պնդացնել (լավ ուտել):

8) Միջոցը նպատակի տեղ և հակառակը:

ՄԱՍԸ ԱՄՐՈՂՋԻ ՏԵՂ

Փոխանակ ամբողջը հիշելու առնում ենք նրա այն մասը, որ ամենակարևորն է, և որի հետ կատարված գործողությունը անշուշտ ամբողջի վրա պիտի տարածվի, օրինակ՝

Նա իր կաշուց է վախենում:

Դու քո գլխով պատասխանատու ես:

Այս գյուղը 100 մարդ է:

Հայրենի օջախը (տունը):

Բարձրագույն դուռը (Տաճկաց). Դուռը (Պարսից):

Հարևան տանը 5 հոգի են (անձ):

Իմ հացը իմ քրտինքով եմ շահում (որովհետև մեզ համար ամենակարևոր սնունդը հացն է, իսկ անգլ. ասում են bread and butter «հաց ու կարագ»):

Այբուբեն (ամբողջ տառերը միասին):

Այսօր անձառ՝ նորաստեղծյալ, կոտնակ և այլն ներկայացնում են ամբողջ կարգը և այլն: Այսպես նաև լատ. credo, gloria, ave, pater, գենդ. Ahuna vairya:

Ֆրանս. cent voiles (այն է 100 նավ):

Ֆրանս. drapeau (նախապես դրոշի շորն էր, հիմա ամբողջն է):

Էջ «գրքի երես» բառը ծագում է էջ, իջանել արմատից, բայց ինչպես պետք է կապել «գրքի երես» գաղափարը «իջնել» գաղափարի հետ: Անշուշտ տողերի շարքն է, որ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած, կամ աչքն է, որ կարգալու ժամանակ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած: Այս ձևով ստեղծվում է պարունակողի և պարունակյալի կամ մասի և ամբողջի հարաբերությունը: Էջը նյութը չէ, որովհետև միայն երեսն է, դրա համար էլ երկու երեսը միասին կոչվում է թուղթ, որ այս դեպքում նյութն է ներկայացնում:

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂԸ ՊԱՐՈՒՆԱԿՑԱԼԻ ՏԵՂ

Փչացած քաղաք (այսինքն՝ միջի բնակիչները):

Նմում եմ այս բաժակը:

Ֆրանս. bourse (միջի փողը):

Մանեթ = լատ. moneta (ֆր. monnaie, անգլ. money) առաջանում է լատ. moneta բառից, Junon, որ Արամազդի քույրն ու կինն էր, լուր տվեց մի անգամ հռովմեացիներին, որ երկրաշարժ պիտի լինի: Դրա վրա հռովմեացիները տվին նրան moneta տիտղոսը, որ է՝ «գուչակող, լրատու»՝ moneo «լուր տալ, իմացնել, գուչակել» բայից: Այնուհետև նրա տաճարն էլ կոչվեց Moneta, իբր տեղի հատուկ անուն: Այս տեղում ավելի հետո սկսեցին կտրել դրամը, որով և moneta նշանակեց «դրամ»:

Պարտեզ, զենդ. pairidaeza՝ բուն նշանակում է «չըջապատ, պարիսպ», այսպես նաև ֆրանս. parc «պարտեզ», գալիս է barricum «ցանկապատ» բառից:

Chemin de fer = երկաթուղի և tramway. նշանակում են միայն ճանապարհը. մենք հասկանում ենք այժմ գնացքը:

Ֆրանս. chambre «սենյակ» իմա՝ ամբողջ երեսփոխանական ժողովը: Հայ տուն «Թագավորական տունը» (ամբողջ տոհմը), այսպես նաև՝ Westminster-ը անգլիական պառլամենտն է:

Սպիտակ տունը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահն է և այլն: **Տուն**, առևտրական տունն նշանակում է վաճառատուն և վաճառականական ամբողջ մի ընկերություն:

Առևտրական հրապարակ:

Փարիզի salon-ը (նկարների համար, որ ցուցադրված են):

Ջգեստների զանազան մասերը անվանվում են մարմնի մասերի անունով, ինչպես՝ շապկի վիզը, թևը, մեջքը, վարտիքի ոտքը, գուլպայի թաթը, կոշիկի կրունկը, դիմակի քիթը՝ ետևը և այլն: Մրանք կարող են առաջացած լինել կամ իբր պարունակող պարունակյալի տեղ և կամ նմանությունը.

bourse – բորսա (բուն նշանակում է դրամի քսակ).

budget – բյուջե, անգլիացած է ֆրանս. bougette «փոքր քսակ» բառից և նշանակում է այժմ մի ամբողջ վարչության կամ պետության հաշիվը.

bureau (գրասենյակի վրա դրված սփռոցն է).

comptoir (փոքրիկ կտավ, որ փոված էր այն սեղանի վրա, ուր անում էին արդուզարդը).

banque (հին լուսնայափոխների սեղանն էր).

comptoir ֆրանս. «խանութպանների սեղանն» է. հիմա նշանակում է «գրասենյակ».

cabinet «փոքրիկ սենյակ». հասկացվում է նաև ամբողջ պետության բոլոր նախարարությունները միասին.

εκκλησία հունարեն նշանակում էր «ժողով», հետո դարձավ «այն տեղը, ուր կատարվում էր քրիստոնյաների ժողովը»՝ «տաճար», որից լատիներեն ecclesia, ֆրանսերեն église, հայերեն եկեղեցի.

poste նշանակում էր նախապես «գիրք, գրություն». ամբողջ մի հաստատություն է.

chappele «մատուռ» (մի սուրբի chape «վերարկուն» բառից, որ պահում էին այստեղ):

ELLIPSE [ԿՐՃԱՏՈՒՄ, ԶԵՂՉՈՒՄ]

Մի ձև է, որով բարդ ասացվածքները պարզվում, ավելորդ բառերը ջնջվում և պահվում է միայն՝ ինչ որ կենսական է: Գաղափարաց գուգորդությունը երկու հարակից բառերի միջև այնքան անձուկ է լինում, որ մեկը բավական է՝ հիշեցնելու համար մյուսը, որ ջնջվում է:

Հապավման ժամանակ մերթ խնդիրն է ջնջվում, մերթ խնդրառուն, որը որ համարվում է երկրորդական. օրինակներ՝

ամսական՝ փխ. ամսական ոտճիկ,

ընդծովյա՝ փխ. ընդծովյա նավ,

ճեպընթաց՝ փխ. ճեպընթաց կառախումբ,

երկտող՝ փխ. երկտող գրություն. այս ձևերի մեջ գոյականն է, որ հապավված է:

Լտ. prunus persica «սալոր պարսկական»՝ «ղեղձ»:

drêche (ջնջված է ած. telegraphique):

caseus formaticus պանիր կաղապարյալ > ֆր. fromage «պանիր»:

Ֆր. chef (de gare), chef (d'orchestre), chef (de cuisine) ձևերի փոխարեն, կարելի է զանց առնել փակագծերում դրվածները և chef-երը կհասկացվեն ըստ տեղին պահանջված իմաստով:

Անգլ. fall (of leaves), water (fall, Fall of timber) fall (of man) ասելու տեղ միայն fall ասելով՝ կարելի է հասկանալ ըստ տեղին «աշուն, ջրվեժ, ջարդած փայտ, մեղանչում»:

ՋԷ՝ = այնպես չէ՝:

Այսպիսի կրճատման մի ուրիշ ձևն այն է, որ գրականության մեջ կոչվում է գեղչում (ellipse). գույգ և ավելի բառերի մեջ կրճատվում է այն, ինչ որ ինքնին հասկանալի է, և մնացածը գործածվում է ամբողջի իմաստով. օրինակ՝ աջ, ձախ – ֆր. a droite, a gauche. հասկացվում է աջ կողմ, ձախ կողմ.

Ֆր. timbre – իմա՝ timbre-poste նամականիչ,

voie – -»- voie ferrée երկաթուղի,

bock – -»- bière de Bock գարնջուր:

Այս կարգին են պատկանում բույսերի, պտուղների, գործվածքների և ամանների անունները, որոնք հատուկ են այսինչ կամ այնինչ տեղին: Օրինակ՝

խորասան – խորասանի գորգ.

սավան – [«կտավ» (Սարան գյուղաքաղաքի անունից) (Բաղդադի մոտ)].

լահոս – լահոսի շալ.

թարարլուս – թարարլուսի կարմիր գոտի.

պնդուկ, արար. findiq – [«պոնտական կաղին»].

Փր. peche, ռուս. персик – [«պարսկական սալոր», դեղձ].

մանուսա – մանուսայի գործվածք:

Առարկայի անունը դրվում է ըստ նյութի, որից շինված է, օրինակ՝

տարգալ, դգալ, գտալ < «փայտ» բառից;

արծաթ, argent «փող» (արծաթե).

ոսկի (ոսկի փող).

անգլ. glasses «ակնոց» (ապակուց).

անգլ. mahogany «Հեղուն» (փայտի անունից).

լատ. taxus if ծառն է, Հուն. τόσον «աղեղն է» (որ շինվել է այդ փայտից).

Հուն. δορυ «փչակ» է («փայտ» բառից).

գերմ. Buch (գիրք) < Buche hêtre ծառից, որովհետև չենքերը առաջ այդ

ծառի տախտակներից էին:

Ellipse Հաճախ Հասնում է մեծ չափերի: Օրինակ՝

pantalon – շոր այն ձևի, որ կրում էր իտալական մի կոմեդիայում որոշ մի տիպ (իտ. pantalone).

cravate – (վզի թաշկինակ, որ կրում էին խորվաթ զինվորները 30-ամյա պատերազմի ժամանակ).

moise – նորածին մանկան անկողին (նման այն կողովին, որի մեջ պառկեցրել էին Մովսեսին).

jodas – փոքրիկ հայելի, որի մեջ կարելի է տեսնել իրեն՝ առանց ուրիշից տեսնվելու, ինչպես պիտի աներ Հուդայի պես մատնիչը.

lombard – «փոխառուիցյան տուն», ինչպես ունեին Իտալիայում լոմբարդացիք Հին ժամանակ.

belladone (իտ. bella donna) – բույս, որ գործ էին անում գեղեցիկ տիկիները իրենց բիրը մեծացնելու համար.

Parchemin լատ. pergamena (charta) – պերգամայի թուղթ, մագաղաթ.

Mousseline – Mossoul-ի կտորեղեն.

florin – Florence-ի դրամ.

dollar (= Հլ. daalder, այն է՝ joachimsdaal der – Յոհիմիայի Joachimstal-ի հանքի արծաթ).

café (սրճարան) – տեղ, ուր խմում են café.

havane – cigare de la Havane.

bronze < Brundusium քաղաքից (այժմ Brindisi), ուր կազմեցին բրոնզի առաջին խառնուրդը.

madère (vin de Madère) – [գինին].

craie (< լատ. czeta, Կրետե կղզու անունից).

canari (Կանարյան կղզու թռչուն).

անգլ. turkey – Հնդկահավ. կարծել են, թե այս թռչունը Թուրքիայից է գալիս. մենք էլ ասում ենք Հնդկահավ, մինչդեռ գալիս է Ամերիկայից.

hermine (Arménia բառից):

ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ ՈՒ Տ Ք

Ներածություն մեջ տեսանք, որ առարկաներն ու գաղափարները նախապես ինքնին գոյություն ունեցող բաներ են, առաջինները՝ մեր շրջապատում կամ բնության մեջ, երկրորդները՝ մարդկային մտածողության մեջ: Այդ առարկաները ճանաչելուց և այդ գաղափարները հղանալուց հետո մարդ տակը դնում է նրանց անունները, որ է բառ: Բառը, ուրեմն, ձայների այն գումարն է, որ օժտված է որոշ նշանակությամբ: Ըստ այսմ, բառը ունի երկու կողմ, առաջին՝ ձայն կամ հնչյուն (բառի ձևը), որ բառի արտաքին կողմն է և երկրորդ՝ իմաստ կամ նշանակություն, որ բառի ներքին արժեքը կամ նրա էությունն է: Կարող է լինել նշանակություն առանց բառի, բայց չկա բառ առանց նշանակության: Օրինակ՝ նշանակություններ են առանց բառի այն բոլոր առարկաները և վերացական գաղափարները, որոնք մենք տեսնում կամ մտածում ենք, բայց մի առանձին բառով չենք ճանաչում կամ ճանաչում ենք ընդհանուր տեսակի բառով (խոտ, բույս, քար, որոշ զգացմունք, ինչ-որ գաղափար և այլն): Բայց երբ բառը կա, ու նրա նշանակությունը չկա, նա այլևս բառ չէ, այլ աննշանակ ձայն կամ աղմուկ:

Ա Ր Մ Ա Տ

Եթե իջնենք մանրամասնությանց, այնպիսի մի լեզու, ինչպես Հայերենն է, ունի իր բառարանում 7 տեսակի բառ.

- 1) Արմատ բառեր, ինչպես՝ ջուր, ծառ, արոր, դիր:
 - 2) Ածանց բառեր, որոնք կազմվում են արմատներից՝ որևէ մասնիկի հավելումով, ինչպես՝ ջրոտ, անջուր, ջրային:
 - 3) Բարդ բառեր, որոնք կազմվում են երկու արմատների կապակցությամբ, ինչպես՝ ջրկիր, ջրշղջ, ջրցան, ջրհոս և այլն:
 - 4) Կրկնավոր բառեր, որոնք կազմվում են միևնույն արմատի կրկնությամբ, ինչպես՝ մեծամեծ, չարաչար, ծանրածանր:
 - 5) Հարաբարդ բառեր, որոնք կազմվում են երեք արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ հեռախոսագիծ, հեռագրալար, գլխարկավաճառ, գրաչարապետ և այլն:
 - 6) Բազմաբարդ բառեր, որոնք կազմված են չորս կամ ավելի արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ հեռագրասյունաշարք:
 - 7) Բարդածանց բառեր, որոնք կազմված են որևէ բարդ բառի (կրկնավոր, հարաբարդ կամ բազմաբարդ) վրա ավելացնելով որևէ մասնիկ, ինչպես՝ ժամանակագրական, մարդասիրություն, գլխարկավաճառություն և այլն:
- Այս 7 տեսակի բառերը ամեն լեզվի համար էլ պարտադիր չեն: Կան լեզուներ, որոնք չատ հարուստ են բարդ կամ հարաբարդ և կամ բազմաբարդ բառերով.

այսպես է գերմաներենը, որ շատ հարուստ է բազմաբարդ բառերով: Կան նաև լեզուներ, որոնք շատ աղքատ են կամ բոլորովին իսկ զուրկ են այս կարգի բառերից, ինչպես է թուրքերենը: Հայերենը միջին տեղ է բռնում. նա շատ հարուստ է բարդ բառերով, բայց հարաբարդ բառերի թիվը մեծ չէ նրա մեջ, իսկ բազմաբարդ բառերի թիվը շատ սահմանափակ է:

Ինչ էլ լինի, վերոհիշյալ 7 տեսակի բառերը վերջիվերջո վերածվում են 3 մեծ խմբի, այն է՝ արմատ, ածանց և բարդ:

Այս երեքի աղբյուրը, ամեն լեզվի մեջ էլ, արմատն է, որից բխում են բոլոր մնացած տեսակի բառերը: Արմատները անլուծելի կամ անվերծանելի են, ինչպես քիմիայի մեջ ունենք միլիոնավոր բաղադրյալ մարմիններ, որոնք գոյանում են ... պարզ մարմինների խառնուրդով, իսկ պարզ մարմինները մնում են անվերածելի տարրեր. նույնպես են նաև լեզուների մեջ արմատները:

Բայց նույնիսկ քիմիայի մեջ գիտունները կասկած հարուցին պարզ մարմինների անվերածելիության մասին և գտան զանազան պարզ մարմիններ, որոնք բաղադրված էին նույնպես պարզ մարմիններից:

Այնուամենայնիվ, պարզ մարմինները, թեև ավելի սակավաթիվ, մնացին ու մնում են: Այսպես պիտի լինեն նաև լեզվաբանության մեջ: «Անշուշտ ներկյի է կարծել,- ասում է Ռենան,- որ արմատների այդ պարզությունը առերևույթ է միայն, և թե նա թաքցնում է մեզանից մի ավելի ներքին բաղադրություն: Բայց այստեղ կա մի քննություն, որ արգելված է գիտության համար, որովհետև այդ վերլուծելի առարկան մեզ համար ոչ մի կերպով մատչելի չէ: Լեզուների արմատները երևում են մեզ ոչ իբրև բացարձակ միություններ, այլ հաստատուն իրողություններ, որից այն կողմ անցնել ներկյի չէ մեզ» (Renan, Hist. des lang. sémit. I 4, 1863, էջ 450):

Ռենանի ասածը ճիշտ է, և նրա ճշմարտությունը կարող ենք հաստատել հետևյալ հասարակ օրինակներով:

Անդունդ բառը հայերենի մեջ արմատ բառ է. կարելի էր կարծել, որ նա բացասական բառ է՝ կազմված ան – մասնիկով, բայց այդպիսի բան եթե կարելի էլ լիներ կարծել, հավատալ անկարելի էր, որովհետև անկարելի էր հաստատել: Այժմ քննիչները ցույց տվին, որ, իրոք, դա այդպես է: Զանազան լեզուների մեջ «անդունդ» նշանակող բառերը կազմված են «ան-հատակ» բառից. այսպես՝ հուն. ἀ-βυσσοϛ, հայ. bez-dūna, ռուս. бездна, գերմ. ab-grund, գալլ. au-nwfn և այլն հոմանիչներով: Այսպես է մինչև անգամ հայ գավառականներից Երևան, Վան՝ անտակ «անդունդ», ինչպես՝ անտակը գնաց:

Հայերեն անդունդ բառի արմատն է դունդ «հատակ», որ ծագում է հնլս. bhundhos «խորք, հատակ» բառից. հմմտ. լատ. fundus, իոլ. bond, սանսկ. budhnās, հուն. πύδναξ, հրե. bodam, գերմ. boden և այլն: (Ավելի մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ., Ա., 315)*: Այսպես է հայերենի մեջ, ուր անդունդ բառը համեմատական լեզվաբանության չնորհիվ կարելի եղավ վերլուծել: Բայց հայերեն բառը փոխառյալ է նաև թուրքերենի մեջ, ուր ունենք «անդունդ», և ինչպե՞ս կարելի պիտի լիներ մեկնել թրք. բառը, եթե հայերենի օգնությունը վրա չհասներ:

* Նշվում են Արմատականի առաջին հրատարակության էջերը (Ս. Գ.):

Հնոց բառը հայերենի մեջ պարզ արմատ է, որի -ոց հանգը կարող էր կարծել տալ, որ դա մասնիկ է, բայց հն- ձևով արմատ չունենք: ՆՀԲ-ի մեկնությունը իբրև *հրնոց ընդունելի չէր: Ուղիղ մեկնություն տվեց Հյուրչմանը՝ գտնելով, որ արմատն է հնլս. pūn կամ pōn «կրակ» բառից. հմմտ. գոթ. fōn, հայ. funi, հայ. pin-tis «կրակ»: Այսպիսով հնոց բառի արմատը դարձավ *հուն «կրակ»:

Հայերենի մեջ նիստ պարզ արմատ է, բայց մի հասարակ համեմատություն, սանս. sad, լատիներեն sedeo, sedo, հին սլավոներեն saidim, կիմր. seddu, գոթերեն sitan «նստել» բառերի համեմատությունը անմիջապես ցույց է տալիս, որ նիստ ծագում է ու մասնիկով sed «նստել» արմատից, ինչպես ունենք սանսկրիտերեն niśidati՝ գենդերեն niśhīdaiti, պարսկերեն niśastan, nista «նիստ» և այլ հոմանիչներով:

Ուրջու-ն «խորթ որդի» հայերենի չմեկնված բառերից է. կրթ համեմատենք այդ բառը գրք. հորու և մորու համազոր բառերի հետ («խորթ հայր», «խորթ մայր»), կտեսնենք, որ սա էլ սրանց պես կազմված է ու մասնիկով: Բացի սրանից, հոր, մոր սեռականներն են հայր, մայր բառերի: Կարող չէ՞ լինել, որ ուրջ-ը ևս սեռական լինի: Սեռականի ջ վերջավորությունը գտնում ենք կնոջ (նաև՝ քրոջ, տալոջ և այլն) ձևերի մեջ, որոնք այսօր մասնիկի բնավոր ձևերն են, իսկ ջ-ն նրանց անբունն է, որ գտնում ենք նաև գեղջ սեռականի մեջ: Ուրիչ գեպքերում էլ ղ և ր վերջացող բառերը նման ձևով են հոլովվում, ինչպես՝ աստղ-աստղ, տարր-տարր և այլն: Ուրեմն ուրջ ևս սեռական է, և նրա ուղղականն է *ուր, որ պիտի նշանակե որդի: Այսպես գտնում ենք մի նոր կորած բառ կամ արմատ հայերենում: Այդ բառն էլ մեկնվում է ճիշտ հնլս. putro – «որդի» բառով, որի մեջ նախաձայն p-ն կորել է (հմմտ. pōlo ուլ), և t-ն դարձել է r-ից առաջ (հմմտ. nutro > մուր, aratrom > արաւր, patros > հաւր): Ավելի ընդարձակ տե՛ս իմ Հայկականք Ե, 34:

Գտտի-ն (գտտի//գաւտի), ըստ իս, բարդ բառ է. նրա երկրորդ մասն է տի, որ նշանակում է «կապ» և գտնվում է նաև սամիտի, կալտտի, ոստէն, վզտա, կամնտայ, բերանտայ, լամտա բառերի մեջ: Դա հնլս. dé «կապել» արմատն է: Մնում է գաւ, որ բոլորովին անծանոթ արմատ է և պիտի նշանակե «մեջք», ճիշտ ինչպես ունենք գվո. մէջկապ – գաւտի: (Ավելի ընդարձակ տե՛ս Արմ. բռ., է. 119):

Հովի հայերենում առանձին արմատ է, բայց նա ծագում է հնլս. ovi-pā «խաչ-նարած» ձևից, որ մի հին բարդություն է՝ կազմված ovi «ոչխար»+pā «պահել» բառերից: Այսպիսով գտնում ենք հայերենում մի նոր արմատ՝ հով, որ է «ոչխար» (տե՛ս Արմ. բռ., Գ, 377):

Նման մի ենթադրությամբ հայերեն Գարեգին անունն էլ, որ դեռ չի մեկնված, մեկնում եմ «թանկագին», որով ստացվում է հին հայերեն մի նոր բառ՝ *գարի «թանկ, սուղ» (տե՛ս իմ Հայկականք, Ա, № 7):

Եպիսկոպոս, կաթողիկոս, պատրիարք – պատկեր, նկար, հրավեր, պատվեր, նվիրակ, հրապարակ – այս բոլորը մեր լեզվի համար արմատ բառեր են: Բայց նրանց երկարությունը ասում է, որ արմատ չպիտի լինեն: Եվ իրոք, եթե դիմենք այդ բառերի աղբյուրին, կգտնենք որ նրանք ծնագում են [ածանց՝ բաղադրյալ բառերից – Ս. Գ.]:

Փոխառյալ բառերի մեծագույն մասը, հենց որ մի քիչ երկար են լինում, անպատճառ ածանց բառեր են, և ձևապես միայն արմատ են համարվում փոխառու լեզվի մեջ:

Տասնյակ հազարավոր տարիներից ի վեր մարդիկ դադարել են արմատներ չինելուց. պահում են նրանք այն արմատները, որ նախնիք ավանդել են իրենց և այն էլ ոչ ամբողջովին, այլ մի մասը կորել է և կորչում է: Կան նույնպես արմատներ, որոնք թեև գործածական են ածանցված ձևի տակ, բայց առանձին չեն գործածվում, և նույնիսկ հայտնի չէ, թե ինչ ձև ունեն: Այսպես՝ դրոշմել բայի արմատը դրվում է դրոշ, բայց այս ձևից կարող է առաջանալ դրոշողի և ոչ բնավ դրոշել. այս վերջինը ենթադրում է դրոշող կամ դրոշող արմատը, և կան, որ գործածում են դրոշող ձևը, օր.՝ դրոշողով տապալում է (Սիրաս, Չգրված օրենք, 173):

ԱՆՊԱՐԿԵՇՏ ԵՎ ՊԱՐԿԵՇՏ ԲԱՌԵՐ

Անպարկեշտ մի բառ կամ խոսք գործածելուց առաջ սովորություն է ասել հեռու լսողաց, հեռու սուրբ երեսիցդ, հեռու սուրբ սեղանից, խոսքս ամոթ, որով խոսողը նախապես ներողություն է խնդրում իր ասելիք բառի համար:

Եթե կան նվիրական բառեր, որոնց անունը տալ արգելված է սրբապղծություն չկատարելու համար կամ վախից ու սարսափից (ինչ որ հների թաքուն է կազմում), այժմ էլ ունենք ամոթի զգացմունքը, որ արգելում է մեզ հասարակության առաջ գործածել զանազան անմաքուր համարված կամ անպատշաճ բառեր:

Առաջին հերթին հիշենք մարմնի զանազան արտաթորությունների անունները: Սրանց մեջ ոմանք մինչև մի աստիճան թույլատրելի են, ինչպես՝ թուք, մաղաս կամ խուխ (բաղան), թարախ, խլինք և այլն: Բայց սրանք էլ՝ որոշ պարագաներում: Օրինակ, ճաշի ժամանակ անպատշաճ է արտասանել՝ պժգանք չպատճառելու համար ճաշողներին: Ավելի վատ են ուրիշ տեսակ արտաթորությունների անունները, ինչպես՝ շեռ և քաք, սրանց փոխարեն կարելի է այժմ գործածել մեզ, կղկղանք, արտաթորություն, որոնք բժշկական լեզվի բառեր են համարվում, իսկ ժողովրդական՝ ջրվաթ, դուրս գնալ, ջուր թափել, գործ:

Երկրորդ հերթին պետք է հիշել մարմնի ծածուկ մասերի անունները, որոնք թվով չորսն են, իսկ եթե միացնենք սրանց նաև արզանդը, կլինեն հինգ: Սրանք պարկեշտ բառով կոչվում են ամոթույք, առականք, ծածուկ անդամներ, արական կամ իրական սեռական (կամ սերական) անդամներ և այլն: Առաջինը, որ հատուկ է երկու սեռերին, պարկեշտ բառով կոչվում է նստոյ տեղի, հետույք, Երևանի ժողովրդական բառով՝ փափուկ տեղեր (օր. փափուկ տեղերի վրա ընկան), պոլսահայ կատակարան լեզվով՝ որոզայթ, որ գրագետների ձեռքով գրք. համանուն բառից է առնված և թեև իր իմաստով (թակարդ, թալակ) ոչ մի կապ չունի նրա հետ, բայց գոն իր առաջին վանկով հիշեցնում է բուն բառը: Կարելի է ասել նաև տակը կամ առ առավել մանկական բառով՝ տուտուզ (Երևան): Ջարմանալի է, որ նույն բառի աննշանակ ձևը՝ ոռք, բոլորովին ազատ գործածություն ունի, ինչպես՝ ամանի ոռքը, պղնձի ոռքը ընկել է, անտառի ոռքը և այլն: Այդպես և նաև Փրանսերեն cul, որի սովորական գործածությունը աններելի է, բայց սովոր-

րական է ասել՝ cul d' artichaut, cul de bouteille, cul-blanc, culbuter, cul-de-jatte, cul-de-lampe, cul-de-sac, reculer «յետ գնալ, յետ նահանջել» և այլն:

Իգականի համար Պոլսում չինված գիտական բառ է բունոց, որ բժշկական լեզվով ազատ գործածություն ունի: «Արգանդ» իմաստով ժողովրդական բառեր են ճնաման, զավակատուն, որոնց գործածությունը ներկա է, ինչպես և՛ փոր:

Սվեդիայի բարբառը մի շատ հետաքրքիր օրինակ է տալիս պարկեշտ բառի գործածության:

«Բունոց» նշանակող բառի տեղ դրված է վրո, սրանով մարմնի մի անդամի անունը փոխարինված է լինում մի ուրիշով, իբր թե աչք ասելու տեղ ականջ ասելիք: Բայց այն փոխանակված անդամի համար էլ պետք էր մի անուն դնել:

Ժողովրդական բառեր են նաև բան (երկսեռ), թերմաչ, բամբակ, ծիրան, չոչոն և այլն:

Պարկեշտ ընտանիքներում անվայել էր գործածել Էրիկս, կնիկս բառերը, և նրանց փոխարեն ասում էին տղոցս հայրը, տղոցս մայրը, քույրդ, մեր ընտանիքը «կինս» կամ առ առավելն՝ նշանածս. կուլտուրան եկավ այժմ մտցնելու «ամուսինս, կինս» բառերի ազատ գործածությունը:

Անպարկեշտ է համարվում նաև գործածել մի բառ, որ թեև բոլորովին անմեղ իմաստ ունի, բայց մի որևէ հարևան և ծանոթ լեզվով անպարկեշտ իմաստ ունի: Այս դեպքում ջնջվում է այդ բառը և փոխանակվում է մի ուրիշ բառով: Նոր նախիջևանի բարբառում ջնջված է պզտիկ բառը, և նրա փոխարեն գործածում են փոքր, խուսափելու համար ուսուերների համանուն մի բառից: Համչենի բարբառում թեև կա կոթ բառը (հնչում է գէօթ), բայց խուսափում են գործածելուց և ասում են պոչ, որովհետև թուրքերեն համանուն բառը անպարկեշտ է: Ճիշտ այս պատճառով է, որ Նոր Բայազետի մերձակա մի գյուղը, որ հին հայոց մեջ կոչվում էր կոթ, դարձել է Աղլյաման (թրք. նշանակում է «անունը սոսկայի»): Այս մասին տե՛ս իմ Հայկականք № 13: Ղարաբաղի և Շամախի բարբառներում ջնջված է սոխ բառը, և նրա տեղ դրված է՝ առաջինում թրք. սոզան, երկրորդում՝ հայ. կծու: Պատճառը մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ. սոխ բառի տակ: Թվի, թե սխտոր բառն էլ պիտի ջնջվեր, եթե Ղարաբաղի բարբառում խստոր ձևը չունենար:

Ինչպես Ղարաբաղի և Շամախու բարբառներում հայ. սոխ բառը ջնջված է, նմանապես պարսկերենում ջնջված է բնիկ րե «սոխ» բառը և փոխարենը գործածվում է թրք. soğan sopra հոմանիշը:

Գրաբարի կլանել բայը, որ կր ճյուղի բարբառներում կլել ձևն ստանալով՝ լինում է հրմ. կլէ, սրանով էլ ազատվել է ջնջումից, մինչդեռ Երևանի բարբառում դարձել է կուլ տալ, հրմ. կո՛ւլ տուր (հմմտ. հրմ. վառի՛ր, գրի՛ր, խոսի՛ր և այլն):

Մինչև անգամ մեր այժմվա գրողները խուսափում են գրել փնտուել և գրում են փնտրել, ինչպես նաև՝ ունեմ, փոխանակ ասելու ունիմ: Պատճառը հասկանալի է:

Երբ անպարկեշտ բառերի փոխարեն կազմում են պարկեշտ բառեր, ժամանակավոր է նաև այդ պարկեշտ բառերի կյանքը, որովհետև եթե սկզբում այն, անսովոր լինելով, պարկեշտ էր, ապա սովորական դառնալով՝ դարձյալ անպարկեշտ է դառնում:

Արար. Հաջաթ նշանակում է «կարիք» և ընդունված է Երևանի բարբառում «գործիք» իմաստով: Նույնը նաև ստացել է «առնի» իմաստը, անշուշտ իբր ծածուկ իմաստով գաղտնի բառ: Բայց ապա դարձել է սովորական, և այժմ այդ էլ է ամոթ:

Սվեդիայի բարբառով իզական անդամի բուն անունը ջնջվելով՝ տեղը դրված է վրո, որի իսկական նշանակությունն է հետույք, բայց այստեղ իմաստը փոխվել է: Իսկ հետույք իմաստի փոխարեն գրել են էտիվ, որ է ետև, յետև: Վերջապես «յետև» իմաստի համար էլ դրել են էտըդ՝էն, որ է յետի դին (ինչպես ասում ենք՝ ասդին, անդին, վերի դին, վարի դին):

Այսպիսով մի բառի պատճառով երեք ամբողջ բառ տեղափոխվել և իմաստից զրկվել են պարկեշտաբանության համար:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Այս անվամբ հասկանում ենք այն մի խումբ բառերը, որոնք ունեն բնաձայն և մանկական բառերի ձևեր և հնարված են ժողովրդի կողմից, կատակով և այլն, հմմտ. ֆր. méli-mélo, mic-mac, թրք. խըվըռ-ղըվըռ:

ՆԱՆԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Հին հայերը նախատական կազմելու համար բառասկզբում դնում էին չ բացասականը, ինչպես՝ չերեց, չքահանա:

Կամ դիտմամբ փոխում էին բառի գրչությունը, օր. շատ գրիչներ, իրենց արեղա տիտղոսը չարափոխելով, գրում են խարեղա, այսինքն՝ «խարվեցի, խարեբա եղա» իբր նշան համեստության (անձին նախատինք):

Արդի բարբառներում այս ոճով կազմված նախատական բառեր շատ կան, այսպես՝ Պոլսի բարբառից՝

- Պատրիարք > պատին քարը,
- Թագավոր > Թագավոռ, քաքավոռ,
- տերություն > տեռություն,
- Avocat > արուքաթ > հավու քաք,
- մազմազել «օրիորդ» > Պլ. մատ մը շեռ,
- Երև. քուրիկ > քուռիկ:

Նույնիսկ մի տառի փոփոխությամբ կարելի է բառը վերածել նախատականի: Պոլսի հայերենում Ակնեցի և Վանեցի «պատվավոր» բառեր են, իսկ Ակնցի և Վանցի՝ նախատական, նույնիսկ կա մի այսպիսի առած. վանցի, թուք երեսը՝ անցնի: Նորերս էլ եղբայր բառը արևմտահայ ախպար ձևով վերածվեց նախատականի:

* * *

Նախատական կամ արհամարհական բառերի գործածությունը երբեմն էլ քաղաքավարության արդյունք է՝ հին գեղջկական ըմբռնումով, օրինակ, երեխա նշանակելու համար ասում են տխմար, լակոտ, անասուն:

Այսպես նաև ֆրանսիացի գյուղացիք իրենց երեխաներին կոչում են «ma drôlesse», «la chetite» (չնչին) (Meillet, BSL № 67, էջ 246):

ԱՐԳԵԼՎԱԾ ԲԱՌԵՐ

Ներածությունից գիտենք, թե ինչ է tabou-ն, սրա հետ միասին՝ այն բառերը, որոնք կրոնական նախապաշարմամբ, երկյուղով և կամ քաղաքավարական պահանջների համեմատ արգելվում են գործածել: Այս տեսակ բառերի փոխարեն ստեղծվում են բոլորովին նոր բառեր, և կամ հենց իրենք ձևափոխվելով նոր կերպարանք են ստանում:

Առաջինները վերաբերվում են իմաստագիտության, երկրորդները՝ ձայնաբանության: Քննենք մի քանի օրինակներ:

Աննամեցոց մեջ քաղաքավարությունը պահանջում է չարտասանել մի նշանավոր մարդու անունը, կամ՝ այն մարդու, որին ուզում է հարգել, ինչպես և՛ գյուղի պահապան ոգու ու հանգուցյալ նախնիների:

Բայց հաճախ այդ անունները լինում են լեզվի մեջ սովորական հասարակ բառեր. այս պարագային բառերի արգելքից ազատելու համար ձևափոխում են նրան՝ փոխելով նրա ձայնավոր տառերը (Cadierè, Phonétique annamite, Paris, 1901, Roudet 328):

Առաջանում է վախից կամ ամոթից:

Վախից, օրինակ, սատանա բառը ջնջվելով՝ շատ տեղ փոխանակվել է ուրիշ բառերով. միջին դարում ֆրանս. l'ennemi, l'esprit, le vilain, le malin, l'autre, այժմ հայերեն՝ մենե աղեկներ, հակառակ և այլն:

Միջին դարում martre mineur կենդանու վրա սոսկալի նախապաշարմունքներ կային, ուստի անունը փոխել էին, ֆրանսերեն belette (սիրուն), գերմաներեն jüngerchen (փոքրիկ օրիորդ), schöntierlein (գեղեցիկ, փոքրիկ անասուն), անգլերեն fairy:

Ամոթից փոխված բառը կոչվում է euphémisme (գեղեցիկ բառով խոսել): Օրինակ՝ անել-ընել բայը գործածվում է զգուշալի բառերի համար, այսպես՝ ընել՝ 1. մերձավորել: 2. կղկղել, ճիշտ ինչպես լատիներեն՝ 1. facere «coire». 2. «cocare»:

Արջ: Այն ամբողջ հողամասի վրա, որ պատմական շրջանում բռնած էին հնդեվրոպական ժողովուրդները, արջը գոյություն ուներ (տե՛ս Keller, Thiere des classischen Alterthums, 106): Նա կոչվում էր մի ընդհանուր բառով, որի ներկայացուցիչներն են սնս. rksa-, զնդ. arso, հուն. ἄρπτος, լատ. ursus, այբ. ari և հայերեն արջ: Այս բառը պակասում է ամբողջապես բալթիկ-սլավականում և գերմաներենում, որոնց մեջ գտնում ենք այլ դարձվածներ, ինչպես՝ ռուս. медведь «մեդվեդ», լիթ. lokys «լիգոդ», հարուս. clokis «մոթմոթացող», գերմ. Bär

«գորչ»: Սրանց հետ համառ. Հյուսիսային Եվրոպայի ու գրո-Ֆիննական զանազան լեզուների տված անվանակոչությունները, ինչպես՝ «անտառի փառք», «ծերուկը», «մեղրն փառավոր թաթ», «մազոտը», «լայնտուն», «սպիտակ մրջյուն ուտողը» և այլն: Իոլանդերենի մեջ թեև արջ բառը կար, բայց նրա հետ 12 այսպիսի բառեր կան արջի համար: Հայերենի մեջ էլ ունենք արջ բառի հետ միասին լեռան ծաղկակոխ, տանձակեր, քեռի: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ հին հնդեվրոպացոց մեջ արջի անունը tabou-ի էր ենթարկված, որի արդյունքն է եղել կամ ամբողջ բառի ջնջումը և կամ ձևափոխումը (ինչպես հայերեն արջ):

Օձ-ը շատ ազգերի մեջ tabou-ի է ենթարկված: Սերաստացիք, երբ օձ բառը արտասանում են, իսկույն նրանից հետո արտասանում են լեզվի մի շաչոց, որ նշան է «գնա, քայլիր» ասելու և գործ է ածվում անասունների համար: Այսպես էր նաև հնդեվրոպացոց մեջ. այնպես որ ժառանգ լեզուներում գտնում ենք «օձ» իմաստով զանազան բառեր, որոնց յուրաքանչյուրը բռնում է մի փոքր սահման, ինչպես՝

- 1) իժ՝ սնս. áhi, գնդ. aži, հյ. iz իժ, հուն. échis;
- 2) լտ. anguis (սլ., լիթ., լատ.);
- 3) լտ. natris (գոթ., իռլ., լատ.):

Սրանցից դուրս կան նաև «սողացող» (լտ. serpens, նաև սնս. áhi-, հուն. ὄφις), «հողային, ցամաքային» (ռուս.) змея «փորի վրա սողացող» (սանս.), «կանաչ» (լիթ.), «գարչելի» (հսլ.):

Tabou եղած են նաև մուկը (նպակասում է բալթ. և կելտ., որոնք ասում են «գորչ», այսպես նաև Շվեդիայում):

Այսպես նաև աղվեսը?, եղջերուն (որսի ժամանակ), սրա հնիս. անունն էր elen- (որից հայերեն եղն), բայց թարուի ենթարկվելով՝ դարձավ եղջերու (եղջերավոր). այսպես են լտ. cervus, հպրուս. ragingis, գալլ. carw և այլն:

Այս բոլորը վերաբերում է անասունների անուններին, և հեշտ է նրանք գտնել և հաստատել: Բայց նույնպիսի երևույթ գտնում ենք նաև ուրիշ սովորական բառերի համար:

Սուամառայի մոտ՝ մալայան մի կղզում, որսի եղանակում աչքի մասին խոսել արգելված է. անշուշտ այստեղ արգելքը չար աչքի հավատքի պատճառով է: Այսպիսի մի բան պետք է վերագրել իոլանդացոց, որոնց մեջ հնդեվրոպական աչք ընդհանուր բառի տեղ գործածում են «արեգակ» (իռլ. suil): Բայց նույնիսկ «ակն, աչք» բառը բոլոր հնդեվրոպական լեզուների մեջ տարբեր-տարբեր երևույթներ է ստացել, որոնցից ամենացայտունն է գերմ. Auge: Այս բանն էլ պիտի վերագրել tabou-ի:

«Աջ» բառը (հնիս. deks-) պահված է զանազան ժառանգների մեջ, բայց «ձախ»-ը շատ տարբեր է և կազմում է զանազան փոքրիկ խմբակներ, ինչպես՝ սնսկ. savya (գենդ., հսլ.), հսլ. lëvü (հուն., լտ.), լտ. scaeuos (հուն.) և այլն:

Այսպես պետք է լինեին նաև զանազան հիվանդաց և մարմնական պակասություն անունները, որոնց համար միակ ընդհ. հնիս. բառեր չունենք, եղածները կրճատել են tabou-ով:

Լուսին բառը հնդեվրոպացոց ժամանակ tabou եղավ, [ուներ] ազդեցություն մարդկանց վրա, ուժեղ և վտանգավոր էր, ուստի անունը փոխեցին, հին անունով էր լտ. mensis, հայերեն ամիս, հույները սրա տեղ դրին «լուսին» luna և այլն:

Լուսնոտություն հիվանդությունը վախի պատճառով փոփոխված է շատ տեղ: Օրինակ, ֆր. le bon mal, իտալ. il male santo (սուրբ տառ), սուս. alteale «մյուսը» և այլն:

Tabou եղած մի բառ, երբ տարածվի և սովորական դառնա, կարող է երկրորդ անգամ tabou դառնալ. օրինակ՝ ռուս. медведь, ինքը tabou է, բայց այժմ էլ նոր tabou-ով ասում են мишка, хозьян.

Այսպիսի փոփոխությունը ֆրանս. diable «սատանա» դարձել է diantre, Dieu դարձել է – bleu՝ corbleu, morbleu բառերի մեջ:

Հայերենի մեջ ունենք՝
կամորջ,
արջ:

Հետաքրքրական են նաև՝
որոգայթ Պլ.,
նստիմ Պլ. (ծծկր.),
բարի բան՝ Ախց.,
Քրիստոս մեջներինս՝ Պլ.,
էն անանունը (Լոռի), նշանակում է «կարկուտ»:

Արդի Ֆրանսիայում opération բառը վախ է պատճառում, ուստի բժիշկները գործ են ածում intervention, որ վախենալու բան չէ (Vendryès, Le Langage 258).

Interdiction (ըստ հին ըմբռնմանց՝ վայրենյաց): Օրինակ՝ ձախը վատ նշան էր, ուստի չէին ասում. աջ բառը հնդեվրոպական է, բայց ձախ-ը՝ չէ:

Երբեմն մի երկու տառ փոխելը բավական է արգելված բառի ուժը կոտրելու համար:

Մի նոր գյուտ մոռանալ է տալիս հին առարկան և նրա հետ բառը: Օրինակ՝ գոթ. hlaihs «հաց» շատ տարածված մի բառ էր (որից փոխառյալ է լիթ. և սլավ.), բայց դա անխմոր հացն էր, հենց որ սովորեցին խմորել հացը, բառը փոխվեց և տեղը դրվեց brod:

Կա և չիքն լեզու:
Օտար փոխառյալ բառերից շատը չիքի համար է և չէ թե նոր առարկաների անուն:

Մուր: Պոլսի հայերը, թեև ընդհանրապես հայախոս, բայց ուսման լեզվի մեջ ունեն շատ օտար բառեր: Երբ ստիպված են լինում խոսել մի օտարազգիի մոտ և չեն ուզում, որ նա հասկանա, իրենց չիմացած հայերեն բառի տեղ կազմում են մի նոր բառ, նույն իմաստով: Օրինակ սովորաբար ասում են քեօմիլը, իսկ ծածուկ խոսակցության մեջ, չիմանալով ածուխ բառը, գործ են ածում մուր ունի՞ս «ածուխ ունի՞ս»*:

A R G O T

Գրական և սովորական խոսակցական լեզվից դուրս կա ընտանեկան ուսման լեզու և ծածկալեզու, այս երկուսը պետք է զանազանել իրարից: Cohen BSL, № 67, էջ 249, առաջարկում է ֆրանսերենում առաջինը կոչել slang, իսկ երկ-

* Բոնպա Բալյա սորյա թիմ նրդու տիպի սագ՝ պարոն Հրաչեայ, այսօր մեր տունը պիտի գաս: Լսել եմ Ախալցխայի մի ընտանիքում: Մօ իր, Կարապետ- իր և այլն

րորդը՝ argot: Առաջինը ընդհանուր է բոլորի համար, երկրորդը հատուկ է որոշ խավերի մարդկանց և հատկապես չարագործներին:

Argot ունեն նաև զանազան արհեստավորներ, ինչպես մեր մեջ գզրարները, որոնք մասամբ իրենց մասնագիտությանը հատուկ բառերից, մասամբ էլ ձախ նպատակով ստեղծել են մի argot: Այսպիսի argot-ներ շատ կան ֆրանսիացիների մեջ, և նրանք հրատարակել են զանազան հավաքածուներ:

* * *

Ծածկալեզվի ամենից ավելի կենդանի տիպարն է կազմում Երևանի խուժանների լեզուն, որոնց ուսումնասիրությունը զրազվեց մի ժամանակ իմ ուսանողներից Տիգրան...

Նա իմ առաջարկությամբ կազմեց խուժանների բառարանը (չուրջ 50 բառ), որոնց վրա գրում էր առանձին դիսերտացիա: Այնուհետև մշակված նյութը կորավ, և աշխատությունը թողեց անավարտ: Վերհիշելով տվել է ինձ հետևյալ բառերը:

1. Եայվա «վտանգ չկա, ապահով եղիր»
2. Զեքս
3. Զազէն
4. Աթանդան

Այս վերջին երեքը նույն նշանակությունն ունեն և նշանակում են «վտանգ չկա, փախիր»: Հնագույն և սովորական ձևն էր **զեքս**, բայց երբ սա ամենքին հայտնի դարձավ, գործածությունից վերացվեց, և նրա տեղ եկան **զազէն** և **աթանդան** ձևերը: Վերջինը, կարծում եմ, ֆրանսերեն attendons «սպասենք» բառից է, որով ընկերը զգուշացնում էր չարագործին՝ շարունակելու իր արարքը:

5. Պրիստավկա «գրավ կամ պատանդ դրված անձ»: Երբ դուժար խաղալու ժամանակ մեկը մյուսին պարտք է մնում և չի կարողանում վճարել, պարտատիրոջ կողմից հայտարարվում է **պրիստավկա**: Դա նշանակում է, որ պարտապանը պարտատիրոջ տրամադրության տակ է գտնվում: Պարտատերը կարող է և իրավունք ունի վարվելու նրա հետ, ինչպես ցանկանա: Օրինակ՝ սպանել, աշխատեցնել, հետը սեռական հարաբերություն ունենալ և այլն: Իհարկե, ռուսերեն приставка «հավելում, նախամասնիկ» բառն է, որ իմաստի զարգացմամբ հասել է այս նշանակության:

6. Դաշխոշ «գողացած մի բանից տրված բաժին»: Երբ փոքրիկ խուժանը մի բան է գողանում, և այդ միջոցին մի մեծ խուժան վրա է հասնում, այս վերջինը նրանից բաժին է պահանջում: Եթե փոքրիկը տվեց, լավ, ապա թե ոչ՝ բռնի վերցնում է:

Ծանոթություն.— 1927 թվին Երևանից դեպի Ղամաբլու տանող խճուղու վրա գտնվող գերեզմանատնում տեղի ունեցավ խուժանների մի մեծ խորհրդակցություն, ուր ներկա էին նաև Բաքվից և Քրիլիսիից եկած ներկայացուցիչներ: Այդտեղ **դաշխոշի** հարցը քննվելով՝ որոշվեց վերացնել՝ իրրև ապօրինի արարք: Ով գողանա, նա էլ վայելի իր աշխատանքի պտուղը:

Բառիս ծագումը ընկ. Տիգրանը իրավացի կերպով բացատրում է ռուսերեն **дасть** «կտաս», թրքերեն **xos** «լավ», այսինքն՝ «եթե կտաս՝ լավ, ապա թե ոչ՝ բռնի կվերցնեմ»:

ՄԱՄԿԱԼԵԶՈՒ

Պոլսում սրիկանների գործածած ծածկալեզուն կոչվում է **todi** (թողի), որ ձևացել է մի տեսակ գնչու լեզվի բառերով: Այս մասին տեղեկություն է տալիս մեզ Հակոբ Մ. Հաճյան «Բերայի գիշերներ» վեպի մեջ (Պոլիս, 1885, էջ 507 ծան.): Դժբախտաբար հեղինակը ոչ մի բառ չի բերում իրր օրինակ, բայց խոստանում է, որ ապագային. «Տաճկաբարբառ նոր վեպ մը պիտի հրատարակեմք, որոյ մէջ պատեհութիւն ունենամք առաջին անգամ հիշեալ գողերու գործածած **թօտի** լեզուին վրայ գաղաբար մը տալ ընթերցողաց»: Զգիտեմ, թե հեղինակը կատարել է իր խոստումը, բայց հիշում եմ, որ կարդացել եմ մանուկ հասակումս Պոլսում մի վեպ հայատառ տաճկերեն լեզվով՝ «Իքի գարու յուղաչարրը», ուր կային Պոլսի գողերի լեզվով խոսակցություններ:

ՄԱՄԿԱԼԵԶՎԻ ԶԵՎԵՐ

Կամայական կրճատում բառասկզբի (apherèse), բառամիջի (élision) կամ բառավերջի (apocope). **ինչպես՝**
capitaine > pitaine,
municipal > cipal,
champagne > champe,
maréchal des logis chof > marchef,
Ֆր. labo, անգլ. lab < laboratory,
անգլ. gym < gymnasium, անգլ. maths < mathematics,
Ֆր. desse < géométrie descriptive:

Դանիայում դպրոցական մի ծածկալեզու կա, որ շինվում է՝ ա) բառի առաջին մասին կցելով վերջամասը և ջնջելով միջինը, այսպես՝ tykmoelk դառնում է toelk, tykmoelkkonen դառնում է tonen (Jespersen, Mankind 152), բ) ձևափոխությամբ, ինչպես՝ Ֆր. mairie փխ. gendarmerie, Հյուսիսային Իտալիայում Valsoana-ն (մոտ է Turin-ին) խոսում է մի բարբառ, որ ուրիշ բարբառներից շատ տարբեր չէ, բայց երբ ուրիշ մարդիկ գալիս են, անհասկանալի դառնալու համար գործ են ածում առանձին ծածկալեզու, որ շինվում է մերթ միջարկելով ods, ads, ids, orl վանկերը, մերթ ավելացնելով u, os, eri, ulji վերջավորությունները և մերթ դնելով բոլորովին նոր ու պատկերավոր բառեր (Jespersen, Mankind 198):

Ծածկալեզուների մեջ ամենանշանավորներն են գողերի և այլ հանցագործների լեզուները (Ֆրանսերեն argot, անգլերեն flash կամ cant. այս վերջին բառը արդեն 1566-ին կար):

Մրանք կազմվում են՝

- 1) Գերմանիա՝ վանկերի տեղափոխություն, ինչպես՝ pecho > chepo,
- 2) Հոլանդիա՝ vinger > regniv, vistar > tisvar, rafelen > nelefar,
- 3) Լոնդոն՝ ten net, fifteen netevif, sixteen > netexis, woman > namow:

Գողերի լեզուն ունի նաև հին, վաղնջական բառեր, որոնք դեռ պահպանվում են օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, հատկապես գնչուների լեզվից:

ԾԱԾԿԱԼԵԶՈՒՆԵՐ

ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ

M-gibbelish – ավելացնում են m ձայնը.

going out today > goming mout tomday.

S-gibberish – ավելացնելով s ձայնը.

going out today > gosings outs today.

marrowskying կամ hospital Greek – բառի նախաձայնները փոխանակելով.

renty of hlain < plenty of rain

flutterby < butterfly

Ziph կամ hypernese – երկու նախաձայն բաղաձայններից առաջինի առաջ

դնում է wa կամ ներմուծում է p կամ g. օրինակ՝ breeches > wareechepes

penny > pegennepy

ԴԱՆԻԱ

du er et lille asen > dupu erper etpet lilpillepe apasenpen durbe erbe erbe lir-belerbe arbeserbe

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Ներմուծելով p կամ ավելացնելով erbse.

այլ ձև՝ vater > vabateber

ՀՈԼԱՆԴԻԱ

de schoone Mei > depé schoopoonepé Meipéi

ՖՐԱՆՍԻԱ

javanais – je vais bien je-de-que vais-dai-gai bien-den-gen

ՆՈՐ ԶԵԼԱՆԴԻԱ MAORI-ՆԵՐԸ

au ki riera > te-a te-u te-ki te-re te-i te-ra

(Jespersen, Language, էջ 150):

Կան եվրոպացոց մեջ բազմատեսակ ծածկալեզուներ, օրինակ՝ աշակերտական, գորանոցի, կարուհիների, վացարարուհիների, հանքահանների, նավաստիների, չարագործների... Անգլիայում կա դերձակների լեզու, կաթսայագործների լեզու և այլն, որոնցից ոմանք հին արհեստի գաղտնիքներից են:

Այս լեզուները կազմված են՝

1) Մայրենի լեզվի բառերից՝ փոխված իմաստով:

2) Օտար փոխառություններից:

3) Մայրենի լեզվի բառ՝ նոր մասնիկով փոփոխված վերջից, ինչպես՝ Փր. épicier > épismar, parisien > parigot, գերմ. kaufmann > kofmich, Փր. auvergnat > auverpin,

4) loucher bême լեզվի մեջ boucher ձևով, նախադասը տանել վերջը, մասնիկը՝ սկիզբը.

5) jzvznais լեզվում բառի մեջտեղը մի նոր վանկ (ar, oc, al, em), բայց մնաց av, va, որի համար էլ կոչվում է javanais: Սոսուս են դպրոցներում, կա Ֆրանսիա, Գերմանիա և սլավոնների մոտ:

6) Penjab-ում կա մի գողերի լեզու, որ բառը կեղծելու համար մեջտեղը դնում է ma: Ե դարում Իոլանդիայում մի քերականագետ հնարեց մի ծածկալեզու, որ հետո փոփոխվելով՝ առաջ բերավ մի լեզու, որ կոչվում է «բանաստեղծների լեզու» և Իոլանդիայի դպրոցներում գոյություն ուներ:

Ծածկալեզուների հետ պետք է հիշել Ս. Հոգուց ներչնչված խենթերի մարգարեական լեզուն, կամ այն ջղային հիվանդի աղջկա (որ քննել է Fournoy), որ խոսում էր Մարսի կակների լեզուն և այլ մասեր: Այս բոլորը մեծերի լեզվից կեղծված բաներ են:

[Ծածկալեզուն] կոչում են ճնճղուկի լեզու, ազոավի լեզու, կոկերեն՝ բոլորն էլ թոչունների անուններ, ինչպես ունենք նաև աղավազի (ծածկագիր), որ հետո դարձել է Աղվանից գիր (տե՛ս իմ Հայոց Գիրք, էջ 478): Աղուանք և աղավաի բառերի չփոթության համար ամենագլխավոր օրինակն է Աղվանից կաթողիկոսը, որ Միքայել Լեքը Ֆրանսացի պատմիչի մոտ դարձել է Columbarum (Աղուանյաց). տե՛ս Չամչյան Գ., 885:

Այնպիսի երկրներում, ուր բնակվում են զանազան ազգի ժողովուրդներ, մեկը մյուսի ազգի անունը տալու ժամանակ զգուշության համար դիմում է մի որևէ ծածուկ բառի: Այսպես՝ Պոլսում հայերը ֆրանսացիներին կոչում են տիտոն, անգլիացիներին՝ տաքարուն, հույներին և ռուսներին՝ ձուկ ուտող: Տիտոն բառը ֆրանսերեն dis donc «ասա ուրեմն» ձևից է. այս ձևով դիմում են ընկերները իրար կանչելու համար, ինչպես ռուսները՝ слышатъ: Տաքարունը անգլիացիների համար ոչ թե ծաղրական ձև է հակառակ իմաստով, այլ որովհետև նրանք ունեն շատ շոգենավ: Ձուկ ուտող կոչվում են հույները նրա համար, որ մեծ պասին ձուկ են ուտում: Պոլսում Մուհամեդի անունը տալու համար ծածկալեզվով ասում են կուռնդ (ակնարկելով գլխի խոշոր փաթեթոցը), մզկիթը կոչվում է վճարանք: Նկատենք, որ պարսկերեն նամազ անել «աղոթել» ասելու փոխարեն ասում են namaz guzar dan «նամազ վճարել»: Զինվորը Պոլսում առաջ կոչվում էր փատվոր «որ ձեռքին փայտ ունի»: Ղարաբաղցիք ծածկալեզվում թուրքերին

կանչում են **ծանի**. այս բառը առաջանում է կածան բառից, որ նշանակում է նեղ ճանապարհ, նաև՝ թուրքերի գլխի գագաթից մինչև ճակատը ածիլած նեղ անցքը, որից էլ կրճատվել է **ծանի** ձևը: Կովկասում ուսանելին սոխ են կոչում, նրա համար, որ նրանց եկեղեցիների գմբեթը բյուզանդական ոճով սոխաձև է: Այսպիսի մի ծածկալեզվից առաջացած պետք է համարել քրդերեն **Փլա**, որ նշանակում է հայ, բայց բուն իմաստն է երկրագործ, ըստ որում հայերը ընդհանրապես երկրագործ են եղել: **Տեառն պիտոյ** (էջ) գործածվում է Պարտիզականում. աղբյուրն է՝

Երթայք դուք ի գեղն... գտանիցէք յաւանակ կապեալ... լուծէք զնա... եւ եթէ ոք հարցանիցէ զձեզ թէ ընդէ՞ր լուծանէք, այսպես ասասջիք ցնա թե Տեառն իւրում պիտոյ է... Ասեն տեարքն նորա ցնոսա, Զի՞ լուծանէք զյաւանակդ: Եւ նոքա ասեն, Տեառն իւրում պիտոյ է: (ՂԿ., յթ, 30-35):

ՍՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Սրախոսությունը մի հատկություն է, որ խոսակցությունը թարմացնում և զվարճալի է դարձնում: Ամեն տեղ էլ ժողովրդի մեջ, գյուղացի թե քաղաքացի, նկատելի է սրախոսելու տրամադրությունը: Սրախոսությունը կախված է երկու խոսակիցներից, և գլխավոր պայմանն այն է, որ խոսողի սրախոսությունը խոսակիցն էլ ըմբռնի, որով երկու կողմերն էլ թարմություն և զվարճություն կրատանան: Սակայն եթե խոսակիցը բավական թանձրամիտ է և չի հասկանում խոսողի պատմությունը, այն ժամանակ խոսողը նրա համար դառնում է անմիտ, թեև ինքն է թեմամիտ:

Սրախոսությունը կախված է բնականաբար խոսողի ընդունակություններից, բայց նաև լեզուն ինքը մեծ բաժին ունի այստեղ:

Կան լեզուներ, որոնք ունեն բազմաթիվ նմանահնչյուն կամ համանուն բառեր, որով ինքնին առիթ են ներկայացնում սրախոսություններ կազմելու: Այս կողմից նշանավոր է Փրանսերենը, որի մեջ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք ունեն մինչև հինգ կամ ավելի համանուն ձևեր, օրինակ cinq (5), saint (սուրբ), sain (առողջ), sein (կուրծք), scène (տեսարան), ceint (գոտեվորված), Seine (Սենա գետը), verre (բաժակ), ver (որդ), vert (կանաչ), vers (ղեպի), vers (ոտանավոր), vin (գինի), vingt (20), vint (եկավ), vain (զուր), veine (երակ) և այլն:

Այնքան շատ է այսպիսի բառերի թիվը, որ նրանց համար հատուկ բառարան է կազմված Փրանսերենում: Բազմաթիվ են նաև այդպիսի բառերից կազմված սրախոսությունները, ինչպես օրինակ՝ հետևյալ նախադասությունը, ուր կա 5 տեսակ սի.

Si si six scies scient six cypres, six cent six scies scient six cent six cypres.

Այո (իհարկե), եթե վեց սղոց սղոցն վեց կիպարիս (նոճի), վեց հարյուր վեց սղոց սղոցում են վեց հարյուր վեց նոճի:

Եթե հնչենք սանտե, կարող ենք հասկանալ հետևյալ իմաստները (գրություն տարբերությամբ).

santè «առողջություն», sans thé «առանց թեյի», sanst «առանց տառի», cent t «հարյուր հատ t» (տառը), cent thés «հարյուր տուփ թեյ», santait «զգում էր», santé «զգացած»:

Հայերենը այսպիսի «հարստություն» չունի, և հետևաբար չի կարող կազմել շարունակ նման սրախոսություններ, որոնք վերջ ի վերջո հանգում են բառախաղի: Այնուամենայնիվ, մեր ժողովուրդն էլ ունի իրեն հատուկ սրախոսությունները: Ասացինք, որ սրախոսությունը մասամբ էլ կախված է անձից: Մեր մեջ սրախոս են հատկապես պոլսեցիք, նոր նախիջևանցիք, տփղիսեցիք և այլն: Եթե հայերեն լեզուն լիքը չէ համանուններով, այս դեպքում օգնության են հասնում նաև հարևան լեզուները: Օրինակ, Պոլսում կա մի առած՝ տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլա (կլինի) Էքապուր, որի իմաստն է, թե «չատ աղքատ է, տանը մինչև անգամ տաք ապուր չունի, բայց դուրսը ցույց է տալիս իրեն գոռոզ և հպարտ»: Այստեղ էքապուր բառը արարերեն է kebîr, մեծ բառի անկանոն հոգնակին է, որ է ekâbîr «մեծեր, մեծամեծք». ավելի սովորական է kûbera.

Ութսունական թվականներում Պոլսում հարց հարուցվեց, թե գրաբարով սրախոսություն կարելի՞ է անել: Վեճը անշուշտ մեջտեղ բերին աշխարհաբարյանները, և իրենց բուն միտքն էր ծաղրել գրաբարը, իբրև անընդունակ սրախոսության: Զգիտեմ, թե վեճը ինչ վախճան ունեցավ, բայց հիշում եմ, որ Դավիթ Շաքարյան անունով մեկը հայտնեց ինձ, թե Եղիշեի պատմության Ա եղանակի սկզբում ասված այս խոսքը եւ թագավորն Քէոզոս, քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս... սրախոսություն է և հեզնանք: Հաջորդ տողերում պատմում է Եղիշեն, թե ինչպես կայսրը մերժեց օգնել հայերին պարսից զեմ պատերազմի ժամանակ (Վարդանանց պատերազմը), որովհետև խաղաղասեր էր ի Քրիստոս:

Մանթություն.— Դավիթ Շաքարյանը Վանցի մի երիտասարդ էր. աշխույժ և վառվոր: Նա ուսուցիչ էր հայ լեզվի Սամաթիա թաղի Նունեյան-Վարդուհյան աղջկանց դպրոցի ստորին դասարաններում: Իբրև աղգասեր երիտասարդ՝ աշակերտուհիներին ոչ միայն սովորեցնում էր հայ լեզուն և հայ անցյալի պատմական դեպքերը, այլև վանեցոց ժողովրդական երգերն ու հեքիաթները: Մեռավ թարմ հասակում, 80-ական թվականների վերջերին:

Հայերենի համանուն բառերի ցանկը կազմել եմ և գրել նախորդ էջերում: Տալիս եմ նաև հեզնական և ծաղրական բառերի ցուցակը, որոնք բոլորը արդյունք են ժողովրդական սրախոսության:

Միջազգային սրախոսությունների կարգն է անցած anatomie ou autonomie խոսքը, որ ասել է մի Փրանսիացի քաղաքագետ օսմանյան կայսրության հասցեին: Այսինքն, օսմանյան կայսրության հպատակ փոքր ազգերի վիճակը բարելավելու համար կամ պետք է ամեն մեկին անկախություն տալ և կամ՝ օսմանյան կայսրության հպատակությունից հանելով հանձնել մի ուրիշ պետության:

Հին հայ գրականությունը լուրջ սեռեր միայն գիտե՛ս՝ աստվածաբանություն, պատմություն, կրոնական բանաստեղծություն, գիտական գրվածքներ, որոնց մեջ սրախոսություն կամ հեզնանք տեղ չունին: Ուստի ավելորդ է թերևս որոնել նրանց մեջ այսպիսի հատվածներ: Բայց ամենքին հայտնի է, որ 1243 թվին, երբ տեղի ունեցան մոնղոլական արշավանքները, և Հայաստանը նրանց ավերածության զոհ դարձավ, պատմագիրները «ողբ» կոչեցին այդ տարին, որովհետև հայոց թվականն էլ այդ տարին ՈՂԲ էր:

Միջին Հայերենի չրջանում, երբ գրականությունը ավելի ժողովրդական դարձավ, և մտան նրա մեջ առականներ, հանելուկներ և ուրիշ զվարճալիք, կարող էին երևան Հանվել զանազան Հեգնական գրվածքներ և սրախոսություններ, ինչպես որ կան:

Պոլսում ժողովրդական լեզվով կա մանթար «սուտ» բառը, որից էլ մանթար նետել «սուտ ասել»: Նույնը կա նաև թրք. mantar և mantar atmaq ձևով: Կարծում եմ, թե այս բառը ֆրանս. mentir «խարել, սուտ ասել» բառին համապատասխան իսպան. mentar ձևից է, որ Պոլսի իսպանախոս հրեաների լեզվից անցել է մեզ և թուրքերին:

Մինչև անգամ մեր նոր սերնդի ուսումնականների ձեռքով սարքած մի բացատրություն է մանտարատ դը սուտ, որ նույնպես նշանակում է «սուտ խոսք»: Այս ձևը կազմված է ֆրանս. carbonade de soude դեղագործական բառից՝ Հայերեն սուտ բառը վերածելով ֆրանսերենի և միացնելով նորահնար մանտարատ (mantarate) բառի հետ: (carbonade ֆրանսերեն բառը շատ սովորական է Պոլսի Հայ ժողովրդական լեզվի մեջ, ասվում է, օրինակ, քարպոնատ մը առ «մի քիչ սողա խմիր» իմաստով): Այսպիսով, այս մի բառը կազմելու համար դիմել են 4 լեզվի խառնուրդի:

Սրախոսություններից շատերը անպարկեշտ բացատրություններ են և հատկապես գործածվում են Հայհոյանքների մեջ, այսպես, օրինակ Պլ. մորուքիդ վրա նստիմ, ինքնին անպարկեշտ խոսք չէ և մի քիչ էլ անմիտ է, որովհետև միրուսի վրա կարելի չէ նստել: Բայց երբ այս խոսքը թարգմանենք թուրքերենի, կստանանք՝ saqaləənən üstüne oturayəm: Վերջին բառը նշանակում է «նստիմ», իսկ երբ այս բառի մեջ է դարձնենք s, կստացվի osurayəm, որ է «փքոց արձակել»:

Այսպիսով՝ թուրքերեն Հայհոյական մի բառի մի տառի փոփոխությամբ ստացված նստիմ փոխառությունը դառնում է նրբարանություն:

Անպարկեշտ բառի այն ժամանակամիջոցը, որ որոշել էի Հայերեն «արտաքնոց» բառի համար, կարող ենք ասել, թե նոր է նաև ռուսերենի համար: Պոլսի բարբառում մի անձի կյանքի մեջ գտել էինք չորս բառ (հասարակ. հարկավոր, գործարան, պետքարան), նույնքան նաև գտնում ենք նաև ռուսերենում այն բառի համար (сортир, нужник, заход, уборная):

Կ Ա Տ Ա Կ

Կատակով բառերի շարք են մտնում օտար լեզուներից դիտմամբ կեղծ թարգմանությունները: Այս կարգի բառերը գործածելու ժամանակ ասողն էլ գիտակից է կեղծիքին և ասում է միայն զվարճության համար: Այսպես՝ Պոլսում գործածում էին Հետևյալ կեղծ բառերը.

Աղջիկ մ'ավելնար «մսի ժարկո, տապակած միս»՝ իբր թրգմ. թրք. qəzartma «կարմրեցրած միս»՝ բառից, բայց եղծելով դարձրած qəz «աղջիկ» artma «մի՛ ավելանար». վարտիք մի կայներ «պաղպաղակ, մարոժնի»՝ իբր թրգմ. թրք. don-duzma «սառեցրած, որ է պաղպաղակ» բառից, բայց եղծելով դարձրած don «վարտիք»+durma «մի՛ կանգնիր». Թանձր մորեղբայր «նա, որ իր կեղծ արտա-

քինով և երևակայած ուժեղությամբ պարծենում է». թրք. qabə «թանձր»+dayə «քեռի, մորեղբայր»:

Եվրոպական լեզուների մեջ կան նման բառերի հավաքածուներ, հիշատակվում է հատկապես Farmer Henley, Dictionary of Slang and its Analogues, London, 1905 (7 հատոր): Այսպիսի հավաքածուների համեմատական ուսումնասիրությամբ կարելի է քննել ազգերի հոգեբանական ընդհանուր գծերը և պատկերավորության նմանությունները: Օրինակ, գլուխ բառը նմանեցնում են զանազան պտուղների. դան. poer, անգլ. nut, coconut, onion, ֆր. poire, noisette, coco, citron, citronille, գերմ. Kürbis, Հայերեն դդում, սոխ, գոգրա:

Պլ. ճերմակ-ճերմակ (իբր թե մանկական)

Պլ. մորուքիդ վրա նստիմ (թրք. սթուրայլմ)

Պլ. մանթարաթ դը սուտ «սուտ»

Պլ. մանթար նետել «ստել»

Պլ. հաու քաք = avocat

Պլ. գիտնական-քիթնական «քիթը մեծ»

Պլ. Bismark իբրև թշնամի Հայոց դարձրել են Պլ. փիս մարդ:

ԿԱՏԱԿՈՎ ԲԱՌԵՐ

Կատակով բառերը նրանք են, որ ժողովուրդը հորինում է որևէ պատկերավոր բացատրությամբ. սովորական բառերը ձանձրացնում են նրան, կատակը գալիս է նոր զվարթություն մտցնելու: Այսպիսի բառերը, երկար մնալով, էլի ձանձրալի են դառնում, ուստի ընդհանրապես ջնջվում են, բայց կան և կենդանի մնացողներ: Շատ բառեր հաճախ շատ տեղական բնույթ ունեն, այնպես որ երկու մոտիկ քաղաքներ կարող են իրար չհասկանալ: Jespersen, Mankind, էջ 151 ասում է, թե Ֆիլադելֆիայի և Նյու Յորքի համալսարանները չհասկացան իրարու կատակով բառերը, թեև այդ քաղաքները երկաթուղով 2 ժամ միայն իրարից հեռու են: Կատակ բառերից ոմանք ընդունվում և մնում են լեզվի մեջ, ինչպես՝ ֆր. tête «գլուխ», գերմ. Kopf:

Մարդասիրական «ռեվոլվեր».

ճղել «փախչել».

համակերպել «գողնալ».

գեկուցել.

ույտուրմասիոն «սարքովի բան». չինված է թրք. ույտուրմա «կեղծիք, չինծու բան», ֆրանսերեն tion «ուժյուն» մասնիկով. սուլուսիոն «թացիկ մարդ» նույն ձևով կազմված է թրքերեն սուլու «ջրոտ» բառից:

ԲՆԱՁԱՑՆ ԲԱՌԵՐ

Բնաձայն են կոչվում այն բառերը, որոնք կազմված են բնության ձայների նմանությամբ: Այս նմանությունը, բնականաբար, չի կարող լինել կատարյալ, այլ միայն մոտավոր, որովհետև բնության ձայները աղմուկներ են, և կարելի չէ այդ աղմուկը հոգավոր ձայնով դուրս բերել: Այս պատճառով էլ ամենահայտնի

բնական ձայները ազգից ազգ տարբեր ձևով են ներկայացվում (տե՛ս ներածությունը):

Բնաձայնները լինում են միավանկ. շո՛ւխկ.

Հաճախ կրկնական են, ինչպես՝ concon, clonclon.

կրկնություն մեջ Հաճախ ձայնավորը փոխվում է i-a կամ i-o ձևով, ինչպես՝ cric-crac, tric-trac, flic-floc, և կամ i-a-u, ինչպես՝ pif-paf-ponf, bim-bam-bum.

Պետք չէ կարծել թե բնաձայն բառերը լեզվի ձայնական օրենքներից դուրս են. ըստ Grammont-ի, նրանք էլ ենթարկվում են նույն ձայնափոխություններին, ինչպես մյուս սովորական բառերը: Միայն թե, երբ նրանք այդ ձայնափոխությամբ կորցնում են իրենց բնաձայնական նկարագիրը, ժողովուրդը ստեղծում է նրանց փոխարեն նոր՝ իսկական բնաձայններ: Այսպես՝ Հնխ. klak դառել է գերմ. ըստ օրինի hlah, որով կորցրել է իր բնաձայնական նկարագիրը: Գերմանական լեզուները Հնարել են նոր բառեր, որոնք կրում են այն Հնչյունը, ինչպես՝ klingen, klangen և այլն:

Ըստ որում, բոլորովին ճիշտ չէ այժմ զանազան լեզուների մեջ նկատված բնաձայն բառերը իսկույն Հանել մինչև նախալեզուն և Հնարել նախալեզվյան ընդհանուր արմատը:

Առարկան անվանելու ամենանախնական ձևը նրա Հանած ձայնի Համեմատ կոչելն է: Մանկիկը, որ դեռ նոր լեզու է ելնում, ինքնաբերաբար կոչում է շունը Հավ-Հավ, կատուն՝ միաու, շոգենավը կամ շոգեկառքը՝ փօփփօփ և այլն: Այսպիսի բառերը կոչվում են բնաձայն: Բնաձայն բառերը երկու կարգի են բաժանվում. իսկական բնաձայն բառեր, որոնք Հենց իրենք էլ ներկայացնում են որևէ ձայն, և երկրորդ՝ զանազան իրեր կամ էակներ, որոնք կարող են այդ ձայնը Հանել: Առաջին կարգից են խշխշալ, տոտոժալ..., ք կարգից են կկու, Հոպոպ, ազոավ, ճոռան...

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Սովորույթի չորս տարեկան մի ուսանիստ Հայ երեխա ասում էր լիլամատ, փխ. լիմոնադ, ուր նկատում ենք նախ ո ձայնավորի նմանեցումը ա-ի Հետ և մ դառնում է լ՝ նմանությունը նախաձայնի և կամ տարանմանությունը ն-ի:

Երևանում երեք տարեկան ուկրաինացի մի երեխա ասում էր՝ мучага, փխ. бумара, ուր նախաձայնը М-ից ազդվելով դարձավ М, իսկ միջին М-ն չ-ի ազդեցություն տակ դարձավ Г, և նախաձայն М-ի պատճառով ավելացել է մի В: Vazmi «ВОЗЕМЯ» բառը նույն երեխան դարձրել էր мази, ուր նախաձայն v-ն իր տեղը զիջել է М-ին:

Ամեն երկրի և ամեն ժողովրդի մեջ էլ մանուկները խոսում են մի լեզվով, որ թե բառերի և թե քերականական ձևերի կողմից մեծերի խոսած լեզվից բավական տարբեր է:

Մանկական բարբառը* բաղկանում է երկու որոշ տարրերից. 1) մանկական ձևեր, 2) ընդհանուր ձևեր:

* Առանձին մի ուսումնասիրություն տե՛ս իմ «Մանկական բարբառ», Փարիզ, 1901, տե՛ս և ներածություն, գլ. է:

Մանկական ենք կոչում այն ձևերը, որոնք Հատուկ են միայն այս կամ այն մանուկին, Հարմարեցված են այդ մանուկին կամ նրան շրջապատողների և մեծերի գործածած բառերի այլաձևությունն են: Փոքրիկ եղբայրս գործ էր անում ճումաչ բառը, որ նշանակում էր «չվան» և «սանձ» և ձևափոխված էր Հայերեն չուման (Պլ. չուման) բառից: Մի ուրիշ երեխա, սակայն, եթե ունենար նույն բառը իր լեզվի մեջ, պարտական չէր անպատճառ ճումաչ ձևով Հնչելու, այլ կարող էր դարձնել չումա, ճումա, չումա, չումի, չումչում և այլն, և այլն: Ըստ, որում, մանկական բարբառի մասնական ձևերը անթիվ են և չափազանց բազմազան:

Ընդհանուր ձևերը նրանք են, որ Հասարակաց են նույն բարբառը կամ լեզուն խոսող ժողովրդի բոլոր մանուկներին և ամենքի Համար էլ Հավասարապես Հասկանալի: Օրինակ, պոլսեցի ամեն Հայ մանկիկ ես կամ Յոնս բառով կիմանա «Ջուր», մինչև իսկ սրանցից առաջինը Հասարակաց է նաև Ակնի, Վանի, Թավրիզի, Կարնո և այլ մանկական բարբառներին: Նույնպես Պոլսի, Թավրիզի, Մշո, Կարնո, Ակնի, Ղազախի, Ուրմիո բոլոր մանուկների Համար քիւ ունի «կեղտոտ», «անմաքուր» նշանակությունը:

Ընդհանուր ձևերը միևնույն լեզվի մեջ ներկայացնում են առանձին և անկախ բառարան:

Կարծում են ոմանք, որ մանուկների գործածած այս մասնավոր ձևերը բոլորովին ինքնաբերույս և ինքնահնար են՝ Հորինված Հենց մանուկների կողմից: Ուշադիր քննությունը ցույց է տալիս, սակայն, որ այս կարծիքը սխալ է: Բոլոր այդ կարգի բառերը որևէ թյուրիմացությամբ դասավորված են մեծերի լեզվի մեջ գոյություն ունեցող մի որևէ բառից ազավաղությունով. բոլորն էլ եղբորս գործածած ճումաչ բառի նման են: Այսպես օրինակ՝ մի ուս մանուկ «կաթ» գաղափարի Համար գործածում էր ֆՅ, որ բոլորովին տարբեր է ընդհանուր մանկական ոՄ «կաթ» բառից: Մի գերմանացի մանուկ «միս» գաղափարի Համար գործածում էր ֆՅ, փոխանակ սովորական ոՄ ձևի: Առաջինը ծագում էր ուս. «BCë» «բոլոր» բառից: Երբ մանկիկը կաթ խմում էր, մայրը կամ դայակը Հարցնում են «BCë»? «բոլորն էլ խմեցի՞ր», և աՀա մանկիկը Հորինել էր սրանից BCë-ն՝ Հարցը կապակցելով կաթի Հետ: Նույնպես գերմանացի մանուկը ֆՅ «միս» բառը Հարմարեցրել էր fisch «ձուկ» բառից, որին տվել էր ընդհանուր նշանակություն*:

Այստեղ Հավաքում ենք մեր զանազան բարբառների մեջ գտնված մանկական ընդհանուր բառերը՝ բաժանված ըստ տեսակների:

1. Անձի անուններ

Աղջիկ – ազի

Հայր – պապա, տատա

Հարս – պուպուկ

Մայր, մամ – աղղա, մամա, նանա

Մանկիկ – բիբի (բիբիկ, բէբէ, բէբէկ), ընդա, կուկու, պիկ

Մարդ, մորեղբայր – աբար (արեր, արո, ափի), պապիր, դայդայ

Կին, մորաքույր – կոքքոր

* P. Шор, Язык и общество, 1926, էջ 39:

2. Մարմնի անդամներ

Ատամ – կծ (կտի)
 Արական անդամ մանկիկի – զոզոն
 Գլուխ – գոլոխ, կուճիկ (կուճի, կոճի, կոկոճ)
 Իգական անդամ մանկիկի – բամբակ
 Կզակի ծայրը – կուկուլ
 Զեռք – թաթիկ (թաթ, թաթան, զազի)
 Ոսկոր – օկօր
 Ոտք – տոտի (տոտիկ, տոտոխ)
 Ստինք – ծիծիկ, մէմէ

3. Ուտելիք և խմելիք

Ընկույզ – կոկոկ
 Թեյ – չաչայ
 Ուտող – լոլոկ
 Հաց – փափա
 Միս – բիծի (բծիկ, բծ)
 Մրգեղեն – մամախ, կակա (կուկու)
 Շաքար – կաքար
 Ուտելիք – արուջիկ, հափ (հափափ, հափի, հուփպա), մամա (մամախ, ըմ-
 մախ), փեմֆա (փֆի, փիհի), կակա (կուկու), ուֆու
 Զուր – ըմպու (բիւա, բու, փու)

4. Կենդանիներ

Աքլոր – կուկուլիկու (կուկուլիկու-կուքկուլուլու)
 Գայլ – խօ
 Էշ – չու
 Կատու – փիսիկ (փիսփիս, փիշիկ, փշո, փշ, փշիկ, փշի, փսիկ)
 Կով – ումմա, բիծի-բիծի (բծի-բծի)
 Հավ – պիլի (պիլիկ), ճուճու (ճիվ-ճիվ, ճուլ-ճուլ)
 Զի – տախտախ (տուհ, տաքաք, տոհտոհ), չոչո, հոգոչ
 Ճնճուկ – ճուճուղիկ
 Միջատ – պլօ
 Շուն – քուչիկ (քուչու, քուչուն, քուչիկ, քուչուկ, կուտի, կուճիկ), օչի (օչիկ, օչօ, օչօլ)
 Ոչխար, այծ, գառնուկ – մէ, տիվտիվ (տիվ-տիվրմա) փիվ, փոչիկ, կիտի (կտիկ), բիծի-բիծի (բծի-բծի)

5. Առարկաներ

Գիր, գիրք – ա, թաթա
 Գլխարկ – թաթախ
 Դրամ – պիպիչ
 Կոշիկ – տոտիկ, փափուլ
 Ճրագ – ճիճիր (ճճր)
 Շոգենավ, շոգեկառք – փոֆփոֆ
 Զուլթակ – տզտզ

6. Պարեր

Բդա, բօօ, հոփ (հոփպա), ճա, ճիկ – ծիկ, ճորճոր (ճորճոր, պարպար),
 նա-նայ-նանայ, պուրպուր, պժ, տանտան (տանտանա, բերեկ)

7. [Սաստկական բնձ.]

Ոօ, պէս, պիւճիկ, պոպոխ – (գործածվում են վախճանելու համար)

8. Ածականներ

Գեղեցիկ, նոր, փայլուն – ալօ, զիզի, ճիճի, չոնչոն, պուպուչ (պիպիչ, պուչ, պչիկ), վուվու
 Կեղտոտ – ա, այիկ քիս (քիսա, խ), պիվճիվկ, ընըն, փիվհ (փիվ)
 Մեծ – կոպպալ, հոհհա, պոլլօ
 Տաք – պու

9. Գործողություններ

Այրել, վառել – ճղ, պժ, տզ (տիզ)
 Ապականել – հր (րհ)
 Բռնել – բիննել (բնել, բնի, միննել), հափ
 Ելնել, կանգնել – պոփպալլա, մն, տայ, տանտան, տոտի
 Ընկնել – թափ, հա, փաթ
 Ուծանել, կծել – խած (խածել), կծ (կզ), հուփ (հուփուփ, հաֆ)
 Խմել – տե'ս ջուր
 Խնչել – խմ, փն
 Ծամել – մամի
 Ծեծել – ախ, թխ, ճեճէ (ճեճէ/ճեճե)
 Կոտրել – բթ
 Կտրել – խիչի (խչ), խոթ (խրթ, խրթխրթ), կճի, փխ (փխփխ)
 Հալ – ընդան (ընկա)

- Համբուրել – պաչ (պաչի, պաչիկ, պապաչ, պապագ, մազի), ապիս, արի
- Հյուր երթալ – հոփպա, տարտար
- Զի հեծնել – ճորճոր
- Մարել, հանգցնել – փուֆ
- Միզել – լուլու, չիչչ (չիչա, չիչի), պզպզ
- Նստել – տիտի (տիտիկ, տիտիլ, տտիկ, տիտիչ)
- Ուտել – տե'ս վերը
- Պահել – պահպահ (պապախ)
- Պառկել, քնել – լ, նանի (նեննի, նանիկ, նանա), պածի (պածի պածի, պածիկ, պոճիկ), տարտար
- Պատմել հանցանքը (հայրիկին) – պիրպիր
- Պատռել – ճոթ (ճրթ)
- Վերջանալ – հափափա
- Ցատկել – հոփպալածիկ
- Ցավել, վերք – վավա, փափա, ուվի (ուֆ, ուֆու, ուֆայ)
- Փռնչտալ – հեփչու
- Փքալ – ճոթ (ճրթ), պոթ
- Քայլել – աթ (աթիտտի), ափս, թաթ, մէնմէն (մէնմէն տատիո), չոչ, տոտիկ (տոտիկ, տատէ, տատիս)

Բոլորի գումարն է 276, որոնցից դուրս հանելով միևնույն բառի զանազան արտասանական ձևերը (որոնք նշանակված են փակագծի մեջ), կունենանք 160 բառ, որոնք պատասխանում են 77 գաղափարների:

Մենք պիտի քննենք այստեղ թե այս 160 բառերը ինչ ծագում ունեն կամ ինչ ձևով են կազմված: Վերոհիշյալ մեր աշխատության մեջ յուրաքանչյուր բառի, եթե ծանոթ է, ստուգաբանությունը արդեն տրված է: Այդ ցուցակից երևում է, որ այդ բառերը 3 տեսակ ծագում ունեն.

1. Բնաձայն բառեր, որոնք առնված են առարկայի կամ գործողության հանած ձայնից, ինչպես՝ փոթփոթ «չոզենավ, չոզեկառք», որ առնված է չոզենավի անիվների ջրին խփելու կամ չոզեկառքի հանած ուժեղ չոզու ձայնից: Այս երկուսն էլ ուրիշ դեպքերում ևս, նաև մեծերի խոսած լեզվով, բացատրվում են փոֆ-փոֆ ձայնով: Օրինակ՝ «Շոզենավը փոֆ-փոֆ անելով կերթա, չոզեկառքը փոֆ-փոֆ, փոֆ-փոֆ կվազե կերթա»: Տգտղ «ջութակ»՝ կնտնտոցի՝ լարերին քսվելու ձայնից, կուկուլիկու «աբլոր»՝ սրա երգից առնված, ինչպես որ ուրիշ լեզուներ ևս ունեն, հմտ. ֆր. coquerico, տախտախ «ձի»՝ սմբակների հանած դոփյունից. Ա «գիր, գիրք, գրություն»՝ ա գրի հանած ձայնից. մ է «ոչխար»՝ մայելու ձայնից. ճոթ «պատռել», փուֆ «հանգցնել»՝ այս գործողությունների ձայնից առնված:

2) Հայերենից (մեծերի խոսած լեզվից) կրճատված, փափկացրած ու նրբացրած բառեր. օրինակ՝ ազի – աղջիկ, արար – եղբայր, գոլոս – գլուխ, օկօր – ոսկոր, կոկոկ – պոպոկ, կաքար – շաքար և, այլն և այլն:

3) Օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, որոնք ժողովրդական հայերենի միջոցով անցել են նաև մանկական բարբառին, բայց նույնպես նրբացած, ինչպես՝ պապա – թրք. baba, ռուս. паша, տայտայ < թրք. dayə, փիսիկ < pešk, pisik, փափուկ < պրս. papās, մէմէ < թրք. meme, ճիճի < թրք. jiji, չաչայ < թրք. çay, պուպուկ < քրդ. buk և այլն:

Այս երեքից դուրս մնում են մի խումբ անծանոթ բառեր, ինչպես՝ աղղա, լուլու, չոչոն և այլն, որոնք, եթե մեկնվեն, կամ այս երեք տարրերից մեկին պիտի պատկանեն ու կամ առնված պիտի լինեն հայ գավառական մի բարբառից, ինչ որ իսկապես դարձյալ երկրորդ կետն է:

Վերոհիշյալ երեք կարգերի մեջ էլ մանկական բարբառը հետևյալ հատկություններն է ընծայում.

1) **Երկավանկություն:** Մանկական բառերի ամենամեծ մասը երկավանկ է, քիչ չեն թեև միավանկ բառեր, բայց սրանք էլ երկավանկի վերածելու ձգտումը մեծ է, ինչպես՝ փիս. կամ փխփիս, խրթ կամ խրթխրթ, չու կամ չուչու և այլն: Միավանկների մի մասն էլ այսպես երկավանկելով է արտասանվում, որ միավանկությունից հեռանում է, ինչպես՝ ի՛՛՛՛ «պառկել, քնել», չիչչչ «միզել, մեզ» խխխ կամ քխքխ «կեղտոտ» և այլն: Մեր հաշվի մեջ չեն մտնում այն բառերը, որոնք իբրև ձայնարկություն են գործածվում և այս պատճառով էլ միավանկ պիտի մնան, ինչպես՝ ճու, ճիկ, պես և այլն: Գայով եռավանկ և քառավանկ բառերին՝ դրանց թիվը տասի չի հասնում և հետևյալներն են՝ արուչիկ, կուկուլիկու, ճուճուլիկ, տիվտիվմա, տանտանա, հոփպալա, հափափ, հափպալածիկ և աթիտտի, եթե նկատողություն չառնենք, թե վերջինը հատկապես երկու բառ է:

Երկավանկության հասնելու համար մանկական բարբառը գործ է դնում հաջորդ երկու միջոցները:

2) **Կրկնություն:** Մանկական բարբառի մանավանդ նախնական շրջանի սիրական ձևն է. այս միջոցով է կազմված երկավանկ բառերի ամենամեծ մասը: Կրկնությունը ամեն լեզվի մեջ էլ կա, ինչպես և հայերենի մեջ, բայց ամեն լեզվի մեջ էլ կրկնված ձև ունեն այն բառերը միայն, որոնց նշանակության մեջ իմաստի սաստկություն կամ տեականություն կա, ինչպես՝ հայերեն ծածանիլ, տանտղնել, ցնցուղ, բաբախել, պապակել և այլն: Մանկական բարբառի մեջ, սակայն, կրկնական ձև են ստացած այնպիսի բառեր, որոնք իմաստի սաստկության կամ տեականության հետ ամենևին չեն կարող գործ ունենալ: Այսպես են՝ կոկոճ «գլուխ», տայտայ «մորեղբայր», չուչայ «թեյ», չոչոն «սիրուն, քնքուչ» և այլն: Այսպես նաև ֆրանսահայոց մանկական լեզվով՝ lolo «կաթ», lait, dodo «քնել», dormir և այլն: Այս կետը երևան է հանում այն, թե մանկական բարբառի մեջ կրկնությունը եղած է ոչ թե իմաստի նրբության, այլ ավելի քաղցրահնչյուն, փափկաձայն և նրբախոս մանկական բառեր ունենալու համար, և կամ՝ կրկնությամբ բառն ավելի ղերուսույց ընծայելու համար նորավարժ ղեռախոս մանկիկին:

3) **Նվազական կամ փաղաքշական ձևեր:** Եթե կրկնական բառերը շատ սիրելի են մանկական բարբառի նախնական վիճակին, նվազական կամ փաղաքշական բառերն էլ ոչ նվազ սիրելի են նրա զարգացման երկրորդ շրջանին, ուր ամեն միավանկ բառ -իկ, -ուկ մասնիկն ունի առհասարակ, ինչպես՝ հացիկ, մոմիկ, աչուկ, քիթիկ, թուչիկ, փորիկ, քուրիկ, բերնիկ, տատիկ, թաթիկ և այլն: Սակայն նախնական շրջանում էլ քիչ չեն այն բառերը, որոնք ստացած են նվազական մասնիկը: Օրինակ՝ արուջիկ «կերակուր», այիկ «վատ, գեշ», կուճիկ «չնիկ», կտիկ «գառնուկ», պիլիկ «հավ, վառեկ» և այլն:

Նվազական մասնիկ են առնում ոչ միայն գոյականները կամ ածականները, այլ նաև բայերը, ինչպես՝ տիտիկ «նստել», պածիկ «պառկել, քնել», տոտիկ «քայլել», հոփպալածիկ «ցատկել»:

4) **Նմանաձայնություն:** Եթե կրկնությունը առանձնապես սիրելի է մանկական բարբառին, զարմանալի չէ, որ նույնը լինի նաև նմանաձայնությունը, որովհետև կրկնությունը և նմանաձայնությունը իսկապես միևնույն բառերն են. կրկնությունը գործողությունն է, նմանաձայնությունը այդ գործողության անբաժան հատկությունը կամ բնական արդյունքն է: Երբ, օրինակ, պահ արմատը կրկնվի, բնականորեն պահպահ նմանաձայնությունը առաջ պիտի գա: Նմանաձայնությունն ուրեմն բնական է պահպահ, պիպիչ, փխփխ, փոփփոփ, տայտայ և այլն կրկնական բառերի մեջ, բայց արվեստական է կոկիկ «պոպոկ», կաքար «չաքար», կոքքոր «մորաքույր» և այլ բառերի մեջ, որոնք միևնույն բառի կրկնությամբ չեն ձևացած, այլ պ, շ, մ նախաձայները վերածելով դիտմամբ կ-ի՝ արվեստական կերպով նմանաձայնություն առաջ բերելու համար:

5) **Բացավանկություն:** Մանկական բարբառի բառերը եթե բազմավանկ են, ընդհանրապես առաջին վանկը բաց է, այսինքն՝ վերջանում է ձայնավորով, ինչպես՝ պուպուկ, տատիս, կուճիկ և այլն: Վերոհիշյալ ցանկի մեջ, ուր ունենք 276 բառ, միայն 65 հատն է միավանկ, մնացած 211 հատը երկավանկ են (մի քանիսն եռավանկ): Այդ 211 բառից դուրս հանելով նախ բնաձայն կրկնությունները (պզպզ, փխփխ, թխրթ, փխփխ, տախտախ, տոհտոհ, ճրճր, փոփփոփ, տզտզ), մի քանի նման կրկնություններ (ճորճոր, պարպար, տարտար, ճուճույ, պահպահ, պիրպիր, մենմեն, չոնչոն, տանտան, տանտանա) և մի քանի ուրիշ բառեր (բամբակ, ընդա, փոչիկ, հեփչու, ըմպու), ընդամենը 24 բառ, մնացյալը առաջին վանկում բացավանկ է, հետևյալ ձևով:

ա) Առաջին վանկում ը ձայնավոր՝ ունեն 17 բառ (բժի, բժիկ, պլիկ, կտի, փֆի, փչո, փչի, փչիկ, փսիկ, պլո, կտիկ, պչիկ, քխու, բնել, բնի, կճի, տտիկ):

բ) Բաղաձայնի կրկնությամբ են 12 բառ (ադդա, կոքքոր, հափպա, ըմմախ, ումմա, հափպալա, հափպալածիկ, կոպպալ, պոլլո, բիննել, միննել, նեննի):

գ) Մնացյալը, որ կազմում է ամբողջությամբ կեսից ավելին, առաջին վանկում զուտ բացավանկ է, և այն էլ երկու վանկի մեջ էլ նույն ձայնավորի կրկնությամբ (մեծագույն մասամբ): Ինչպես՝ լոլոկ, փափա, չաչայ և այլն: Այս վիճակին հասնելու համար է, որ մանկական բարբառը ջնջել է անխտիր այն բոլոր բաղաձայնները, որոնք խճողում էին առաջ բերում. այսպես՝

- ադվոր – ավր,
- աղջիկ – աչի,
- եղբայր – աղբար, արար, ափի,
- ապրիս – ապիս,
- մորքուր – կոքքոր,
- բոնել – պիննել, բիննել, միննել,
- ոսկոր – օկոր և այլն:

Ներդաշնակ լեզուների մեջ առաջին տեղը տրվում է իտալերենին. իտալերենի հատկությունն է բաղաձայնների պարզումով կամ կրկնությամբ ստեղծել ճիշտ այնպիսի բառեր, ինչպես են վերջի երկու տեսակի բառերը, օր.՝ popolo, cittape: Մանկական բառը հետևել է ճիշտ նույն դրույթին: Նմանությունը ավելի ևս կատարյալ կլինի, երբ նկատենք, որ -իկ նվազականով վերջացող բառերն էլ

կարող են դուրսբերվել ջնջել իրենց վերջին բաղաձայնը. հմտ.՝ տտիկ – տտի, քուչուկ – քուչու, փխսիկ – փխսի, աղջիկ – աչի և այլն: Այս ձևով ստացվում են զուտ ձայնավորով վերջացող բառեր, ինչպես է միշտ իտալերենը:

Մանկական բարբառի կազմության այս զանազան հանգամանքները քննելու հետ, մնում է մեզ քննել նրա ծագումը: Արդյոք մանկական բարբառը մանկա՞ն ստեղծագործություն է, թե մոր և շրջապատի:

Կան մարդիկ, որ կարծում են, թե մանկական բարբառը երեխայի հնարած բանն է, թե մանկական բարբառի տղ, հափ, օկոր և այլն թոթովանքները նրա կիսկատար, տխեղծ լեզվի իսկական արտահայտությունն են:

Այս կարծիքը ճիշտ չէ: Եթե մանկական բարբառը մանկան հնարածը լիներ, բոլոր երկրների մանուկներն էլ միանման լեզու պիտի ստեղծեին և ոչ թե յուրաքանչյուր լեզվի կողքին մի առանձին մանկական բարբառ: Բայց նույնիսկ եթե ենթադրենք, թե մանուկը իր շրջապատի խոսած լեզվի վրայից է չինում իր լեզուն, դարձյալ այդ ենթադրությունը ճիշտ չէր լինի. հետևյալ պատճառարանությամբ: Մեր մանկական բարբառի մեջ մենք ունենք այժմ գործածությունից ընկած հին գրաբար բառեր (մլնմլն, ըմպու), նմանապես ֆրանսերեն (բլբլ), թուրքերեն (տայտայ, պապա, չիչչ, նանա, մլմլ, ճիճի), պարսկերեն (չաչայ, նանիկ, փխիկ, փափուլ), արևելյան թուրքերեն (մաչի) և քրդերեն (պուպուկ) բառեր: Տեսանք բառերի կրկնության մի առանձին դրույթուն, որ համեմատ է ոչ միայն հին հայերենի, այլև սրանով նաև հնդեվրոպական նախալեզվի կրկնողության օրենքներին, որոնք վերջերս միայն պարզվեցին շնորհիվ լեզվաբանական գիտության և որոնք անձանոթ էին հին ժամանակի նույնիսկ մեծագույն քերականներին: Տեսանք նմանաձայնության, երկավանկության, բացավանկության, փաղաքշական և փափկացած բառերի առանձին դրույթներ, օրենքներ և կանոններ, որոնց գեղեցիկ, քաղցրալուր, պարզ և մանկավարժական հորինվածությունը խելահաս մտքի և մտածող անձի արդյունք միայն կարող է լինել: Անկարելի բան է ընդունել, թե դեռատի մանկիկը կարողանար միանգամայն հին հայերեն, ֆրանսերեն, արևելյան և արևմտյան թուրքերեն, պարսկերեն և քրդերեն լեզուները իմացած լինել, մանավանդ լեզվաբան և մանկավարժ ծնված լինել, ինչպես ընդունելու էինք, եթե համարեինք, որ մանկիկն է ստեղծողը մանկական բարբառի: Այս բոլորից հետևում է, թե մանկական բարբառը ստեղծագործություն է հայր – մայրերի, և թե մանկիկը նրա հորինման մեջ ոչ մի դեր, ոչ մի հեղինակություն չունի, բացի այն կրավորական դիրքից, որ ունեցած է մանկիկը մոր հանդեպ՝ ծառայելով նրան իբրև մի տեսակ կաղապար, որի վրա չափած թափած, ձուլած, ձևակերպած և հարմարեցրած է մայրիկը իր գործածած խոսակցական լեզուն: Երբ մայրիկը ուզած է հայերեն ոսկոր բառը սովորեցնել մանկիկին, մտածած կամ տեսած է, թե ա ձայնը ջնջելով՝ երկու բաղաձայնների ծանրությունը թեթևացրած պիտի լիներ, որով բառը դուրահնչյուն, դուրուսանելի պիտի դառնար մանկիկին, ուստի ա-ն ջնջած և բառը վերածած է օկոր ձևին: Այսպես պետք է իմանալ նաև մյուս բոլոր բառերի համար, ուր մի ջնջում, կրճատում կամ ձայնների հավելում, վերջապես՝ որևիցե ձայնաբանական փոփոխություն կա:

Մայրիկը, ինչպես ասացինք, իր գործածած խոսակցական լեզուն է Հարմարեցրած մանկիկին և այս՝ բառի իսկական նշանակությամբ: Այլևայլ գավառների մանկական բարբառների մեջ մենք տեսանք թուրքերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն կամ քրդերեն բառեր, որոնց ներմուծումը մանկական բարբառի մեջ լուրջ այն պատճառով է, որ նրանք արդեն գոյություն ունենին մայրիկի գործածած խոսակցական լեզվի մեջ:

Հաստատելուց հետո, թե մանկական բարբառը Հայ մայրերի ստեղծագործությունն է միայն, կարող ենք ձեռնարկել քննելու, թե ե՛րբ կարող է նա շինված լինել և ո՛ւր:

Ուղիղ բանավորությունը չի թողնում ուրանալ, թե մանկական մի բարբառ, ինչ ձևով էլ որ գոյություն ունեցած լինի, միշտ [պետք է լինե՛ր] հին դարերի մեջ: Բարեբախտաբար այս ի հառաջագույն տրված ենթադրությունը համաձայն են գալիս նաև իրողությունները, այսինքն՝ մանկական բարբառի արդի վիճակը: Օրինակի համար՝ գիտենք, թե հին Հայերենի «**ըմպել**» բառը շատոց արդեն գործածությունից ընկած է: Բայց երբ մանկական արդի բարբառներում գտնում ենք պու, ըմպու, պուա, փու ձևերը, որոնք նույն ըմպել բառից են ծագում, ստիպված կլինենք ընդունելու, թե սրանք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ նախկին մանկական բարբառից մի հետք, մի մնացորդ, ապա ուրեմն և այդ բարբառի գոյությունը հաստատող մի նշան նախկին տարրերի մեջ, երբ դեռ ըմպել բառը խոսակցական լեզվի մեջ գործածությունից չէր ընկած: Այս մասին մեզ համար ավելի զորեղ մի ապացույց էլ այն է, որ մանկական բարբառով քանի-քանի բառեր միևնույն ձևով գտնվում են իրարից բոլորովին հեռու և անջատ գավառներում: Այսպես, օրինակ՝ տոտիկ «տոք» բառը գործածական է Վանի, Կարնո, Մշո, Ղազախի, Ուրմիայի, Նոր Նախիջևանի, Ակնա և Պոլսո մեջ, ու՛՞Ֆ «ցավել, վերք»՝ գործածական է Վանի, Երևանի, Ուրմիայի, Ղազախի, Պոլսո մեջ, փխ բառը «կտրել, կտրել»՝ Վանի, Պոլսո, Մուշի և Ուրմիայի մեջ, փափա «հաց»՝ Կարնո, Երևանի, Մուշի, Ագուլիսի և Ղազախի մեջ և այլն, և այլն՝ առանց հաշվելու այն երկրորդական ձևերը, որոնք սրանցից մի քիչ միայն տարբեր են և գործածական ուրիշ գավառներում: Այս բառերն անշուշտ իրարից փոխ չեն առնված, այլ կազմված են այն ժամանակ, երբ Պոլսո, Նոր Նախիջևանի, Ուրմիայի, Թավրիզի և ուրիշ տեղերի հայերը դեռ լսմբված ապրում էին նույն մեր երկրում և հայկական բարբառը հնչում էր ամենուրեք:

Հաստատելով հանդերձ, թե մանկական բարբառը ծագում է առած Հայաստանում ամենահին ժամանակները, չենք ուզում ասել, թե ծագած է ամբողջովին և մեկ ժամանակի մեջ և մինչև այժմ սերունդից սերունդ ժառանգություն մնալով՝ անփոփոխ անցած է մեզ: Ընդհակառակը: Մանկական բարբառն էլ, իբրև մի լեզու, մյուս լեզուների նման ծնած, տակավ առ տակավ զարգացած, վերջապես, իր հստակ կյանքը ապրելով, հասած է մինչև մեզ: Մանկական բարբառի կյանքը մյուս լեզուների կյանքից դեռ ավելի բարդ և ավելի փոփոխական է, որովհետև, եթե մյուս լեզուները ինքնուրույն և ազատ կերպով էին ընթանում իրենց բարեշրջության գծի մեջ, մանկական բարբառը ոչ միայն իր բնական բարեշրջության ընթացքը պիտի ընթանար, այլև միևնույն ժամանակ պիտի հետևեր նաև մեծերի

խոսած լեզվի բարեշրջությանը: Սրա համար է, որ յուրաքանչյուր գավառի մանկական բարբառը նույն գավառի խոսակցական լեզվի պատկերն է ներկայացնում, յուր ձայնական դրությունը բովանդակում է միայն այն ձայները, որ այդ բարբառն է բովանդակում: Մեծերի խոսած լեզվի ձայնական օրենքները կրկնվում են մանկական բարբառի մեջ և քերականությունն ու շարադասությունը նույնն են մեծերի խոսակցական լեզվի քերականության ու շարադասության հետ: Եթե Պոլսի մանկական բարբառում ասվում է պահպահ «պահել, ծածկել», իսկ Վանում պախպախ, պատճառն այն է, որ այդ բառը Վանա բարբառի մեծերի լեզվի մեջ եղած է պախել: Այսպես պետք է հասկանալ ոչ միայն հայերենի, այլև բոլոր լեզուների մանկական բարբառների համար: Սրա համար է նույնպես, որ այն պարսկերեն, թուրքերեն, քրդերեն և ֆրանսերեն բառերը, որ վերջին ժամանակներս մտել են մեր ժողովրդական լեզվի մեջ և սովորական են դարձել, անցել են նաև մանկական բարբառին, մի բան, որ տեղի չպիտի ունենար, եթե մանկական բարբառը սկզբից ի վեր անփոփոխ մնացած լիներ:

Մանկական բարբառ գոյություն ուներ նաև հնյւ. չրջանին, որի մանկական բառերից մի քանիսը վերականգնված են: Սրանք, ժառանգ լեզուների մեջ ենթարկվելով սովորական ձայնափոխությունների, կորցրին իրենց բառական նկարագիրը*: Այն ժամանակ լեզուները նորից ստեղծեցին նման մանկական բառեր. հմտ. լատիներեն pappa դարձավ ֆրանս. pape, որ կորցրել է թե իր առաջին նշանակությունը և թե իր մանկական նկարագիրը, ուստի ժողովուրդը նորից չինեց papa: Այսպես նաև հնդեվրոպական նախալեզվյան բառերը.

օրինակ՝ հնյւ. atta «հայրիկ», tata, teta «հայր» կամ մայր և այլն:

Մանկական բառեր այլ լեզուներից

Ֆր.	titite միս = լատ. titia մանկ. միս	
անգլ.	tum-tum	ստամոքս
	gee-gee	ձի
	ta	չնորհակալ եմ
ռուս.	am-am շուն, mo	կաթ
գերմ.	bau-bau » papp	միս
ռուս.	bai-bai	քնել
Ֆր.	do-do	
Ֆր.	pan-pan	խփել, զարնել
-»-	mou-mou	կով
-»-	fanfan «enfant»	
	fifille	աղջիկ

Սրանցից ոմանք անցել են գրականին, ինչպես՝

Ֆր.	bonbon, joujou և այլն.
լատ.	mama «ծիծ»,
Ֆր.	մանկ. dada «ձի»,
-»-	-»- lolo «կաթ»:

* ինչպես atta, որ դարձավ ռուս. отец, այրան. at (հայր):

SUBSTRAT

Լեզուների մեջ նկատված այս երևույթը այժմ այնքան լուրջ ուշադրության է արժանացել, որ նույնիսկ ստացել է նորանոր աստիճանավորումներ կամ տեսակավորումներ, որոնք զանազանվում են substrat, superstat, adstrat բառերով:

Հայերենը, ինչպես շատ կետերում, նույնպես և այստեղ, իր կենդանի օրինակով կարող է լավ ծառայություն մատուցանել գիտությունը:

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Գավառական են կոչվում այն բառերը, որոնք գործածական են այս կամ այն բարբառում, կամ նույնիսկ մի քանի բարբառներում, բայց գրական լեզվի մեջ ընդունված չեն:

Գավառական բառերի մեջ կան այնպիսիները, որոնք այսինչ կամ այնինչ գրական բառի մի նոր հոմանիչն են ներկայացնում, իմաստի վերաբերմամբ ոչինչ նոր բան չեն ավելացնում, հետևաբար և բոլորովին ավելորդ են, որովհետև ազգի մեծամասնության համար անհասկանալի են: Այսպես, օրինակ, ճղուպուր, պոպուկ, կակալ նշանակում են «ընկույզ», առաջինը՝ Ղարաբաղի բարբառով, երկրորդը՝ Երևանի բարբառով, երրորդը՝ Տփղիսի, Համշենի և Կարնո բարբառով:

Որքան որ կարևոր և հնարավոր է գավառական բառերի երկրորդ տեսակի գործածությունը, այնքան էլ անթույլատրելի և վնասակար է գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ: Գրականության մեջ գավառաբանություն է կոչվում այս երևույթը (գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ), որ և խստիվ դատապարտվում է, ըստ որում՝ գրական լեզուն վերածվում է գոհակության:

Բայց գավառական բառերի երկրորդ տեսակի ազատ գործածությունն էլ պահանջում է, որ նրանք վավերացված լինեն մի գիտական ակադեմիայի կողմից: Մինչև այդ՝ յուրաքանչյուր հեղինակ, որ ստիպողական կարիք է զգում մի այդպիսի բառ գործածելու, պարտավոր է գոնե փակագծով նրա բացատրությունը տալու, ապա թե ոչ՝ պիտի մնա անհասկանալի:

Օրինակի համար «Տարերք հոգեփոխության» անունով մի գրվածքի մեջ (հեղինակ Արիս Տեր-Մկրտչյան, Ամերիկա, 1945, էջ 44) կարդացի հետևյալ տողերը.

«Հող կարկտուք ըրած է և այդ պատուածքը գիրար զօթելու (իմա՝ զօղելու)՝ միացնելու շատ վարպետ կութեր զարկած է»:

Երբ ևս կարդացի, անմիջապես հասկացա, որ հեղինակը խարբերողի է և կութ ասելով հասկանում է կուտ «կարելու ժամանակ ասեղի մեկ անգամ ելնել իջնելով կարած կարը, կարի հատը»: Գրքի վերջում, էջ 52, տեսա, որ հեղինակը իրոք Նարբերդի Սուրսուր գյուղից է: Բայց քանի՞ մարդ հասկացավ այդ կութերը:

Գավառական բառերի երկրորդ շարքն են կազմում այն բառերը, որոնց հոմանիչը պակասում է գրական լեզվի մեջ, ուստի և լրացնում են լեզվի թերի մի կողմը, հետևաբար հարստության նոր աղբյուր են գրական լեզվի համար: Այսպես, օրինակ, Ղարաբաղի բարբառով Թործ նշանակում է «մի գերան մի ուրիշ գերանի վրա նստեցնելու ժամանակ՝ ծայրին անկյուննաձև տաշված փոսը»:

Սրանից էլ կա Թործել «գերանի վրա ուրագով այդպիսի փոս (Թործ) բանալ»:

Սրանք Հյունություն և առհասարակ շինարարական արհեստի համար շատ կարևոր բառեր են:

Պետք էլ շփոթել գավառական բառը գավառական ձևի հետ: Գավառական ձև է կոչվում այն բառը, որ թեև գործածական է այս ու այն բարբառում, բայց նա գրական լեզվի մեջ ընդունված մի բառի այլ պատկերն է, որ սովորական բացատրությամբ կոչվում է «աղավաղյալ բառ»: Օրինակ՝ ճշգուհալ գավառական ձև է, որ գտնվում է պոլսահայ բարբառում և ներկայացնում է գրական լեզվի դժգոհել բառի աղավաղությունը:

Շատ բարբառներ գիտեն աղունիկ ձևը, որ աղավնի բարբառ բառի աղավաղությունը և միառժամայն նրա փաղաքչական ձևն է:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԽՈՍԻՐ

Այս անվան տակ ուզում եմ հավաքել մի խումբ ձևեր, որոնք արդյունք են ժողովրդական ստեղծագործության: Այսպես՝ զվարճալի դարձվածներ, պատկերավոր բացատրություններ, առածներ, նույնիսկ առակներ և այլն: Այս բոլորը նյութ են կազմում ազգագրության, հատկապես՝ ֆոլկլորի: Նրանք խոսակցության մեջ հիշատակվում են մե՛րթ իբրև զվարճալիք, մե՛րթ իբրև օրինակ, մե՛րթ իբրև սրախոսություն կամ սրամտություն, որով համեմտում են խոսակցությունը:

Ժողովրդական ձևերի առաջին և գլխավոր հատկանիշը հանգավորությունն է: Նույնիսկ ամենակարճ մի խոսքի մեջ, որ երկու բառից է բաղկացած, ժողովուրդը գիտե ստեղծել այնպիսի հանգավոր ձևեր, որ ամենամեծ բանաստեղծի էլ նախանձր պիտի չարժեր: Հանգավորության հետ համընթաց և անբաժան չէ դարձվածի կարծությունը, որով ամփոփվում է մի իմաստուն միտք առանց երկարաբանության: Ինչ կա ավելի կարճ, ավելի արագ ու ավելի հանգավոր, քան հետևյալ փշրանքը, որ միայն 4 բառից է բաղկացած.

Տոտիկ, տոտիկ, գյուղն է մոտիկ:
Նորանից տարրեր էլ ոուսերեն ծանոթ առածը՝
Тыше едешь, дагыше будешь.

Երկուսի էլ նպատակը աճապարանքի դատապարտությունն է, ոուսերեն առածը ենթադրում է ձիով ճամփորդությունը, և այս շատ պատշաճ է Ռուսաստանի նման ընդարձակածավալ մի երկրի համար, ուր գյուղերը իրարից հեռու են և իրարից անջատված են լայն հողամասերով: Իսկ հայկական առածը ենթադրում է մարդու կամ թերևս նաև էջի տոտիկ-տոտիկ գնացքը՝ հասնելու համար հեռավոր գյուղը:

Նույն առածի միտքը (այն է՝ աճապարանքի դատապարտությունը) գտնում ենք նաև ուրիշ զանազան առածների մեջ, որոնց ոչ մեկը, սակայն, չի հասնում նախորդ երկուսի սեղմությանը, արվեստին և պատկերավորությանը, ինչպես.

Շտապողը շուտ չի հասնիլ:
Վռազողին տղա չի լինիլ:
Կամաց գնա, որ շուտ հասնես:
Поспешись, людей насмешись,

արար. el- cajeleto min es-seytāni «Աճապարելը սատանայից է»:

Առածները, ինչպես և առակները, միջազգային բնույթ են կրում. միևնույն առածը կամ առակը կարելի է գտնել դանազան ազգերի մեջ: Օրինակ՝ «սարը սարին չի հանդիպի, մարդը մարդուն կհանդիպի» առակը գտնում ենք Հայերեն, ռուսերեն, տաճկերեն (day daya qavusmaz, insan insana qavuşur), պարսկերեն (kuh be-kuh ne miresed, adem be-adem mi resed), նաև իտալերեն:

Ո՞վ է այսինչ առածի կամ առակի հեղինակը. անշուշտ մի անձ է, բայց անհնարին է գտնել այն: Իհարկե հեղինակներ շատ են եղած, բայց ժողովուրդը ով գիտնորքան է մաղել, ավելորդները և անհաջողները լուռության է մատնել, լավագույնները, գուցե հետզհետև սրբազրելով, կյանքի է կոչել և գործածական է դարձրել: Այսպիսով՝ հեղինակը դարձել է վերջիվերջո ժողովուրդը և ոչ թե անհատը:

Ազգագրական գիտությունն է պատկանում որոնել առակների ծագումը: Մենք այստեղ նրանց մասին այլևս չենք խոսի, բայց առածներն էլ, անշուշտ, սկիզբ են առել այս կամ այն լեզվի մեջ և ապա թարգմանաբար անցել ուրիշ լեզվի կամ լեզուների: Նախատիպը գտնելու համար այստեղ էլ ընդհանրապես հանգն է որոշիչ:

Հանգը կարող է լինել թե վերջից և թե առջևից, կամ նաև՝ երկու կողմից: Երբ առածն ասում է սքանչելի արվեստով՝

Սեին սապոնն ինչ անև,

Խեին խրատն ինչ անև,

այստեղ ոչ միայն կրկնվում է «ինչ անև» հանգը երկու տողերի ծայրերին, այլև տողերի սկզբից՝ սեին ու խեին, բայց նաև՝ սեի հետ սապոն և խեի հետ խրատ, որոնք առաջին բառի նախաձայնն են արձագանքում:

Այս առածի պարսկերենը հետևյալ ձևն ունի. zengi be susten sefid ne seved «խափշիկը լվալով սպիտակ չի լինիլ»:

Պարզ է, որ հայերեն առածն իր ճոխ հանգերով նախատիպ լինելու երաշխիքն ունի, քանի որ պարսկերենը ոչ մի հանգ չունի:

Մակայն նույն առածի ռուսերենն էլ լավ հանգավոր ձև ունի.

Чёрного вола не домоешь до бела.

Հայերեն առածը, որ գոյություն ունի արևմտահայոց մեջ, չի կարող ռուսերենից թարգմանված լինել, ուստի երկուսը իրարից անկախ են:

Այստեղ տալիս եմ մի քանի այլ առածներ էլ՝ ընտրելով միայն հանգավորները:

Գեղ կանգնի՝ գերան կկոտրի:

Տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլայ Լքապուր (-արար. Kabir «անծամեծ»):

Մարդ մարդու քահանա, մարդ մարդու սատանա:

Դուրսը քահանա, ներսը սատանա:

Երեխեն մահանա, մերը կշտանա:

Ասեմ՝ գեչ եմ, չասեմ՝ էչ եմ:

Էչն ինչ գիտն նուշը, կերթա կկրծն փուշը:

Համբերե, պապան բան բերե:

Ես աղա, դուն աղա, մեր ջաղացքը ով աղա:

Որդիք չեղաք, որդունք եղաք:

Ունիս՝ տուն ես, չունիս՝ շուն ես:

Խաչ չէ հանիր, չէ հանիր, հանիր է նե՝ աչքն է հանիր:

Մեկը լավ է, երկուքը բավ է, երեքը ցավ է. այս առածի թրք. ձևն է՝ biri yarar, ikisi qerar. Թրքերենը շատ լավ հանգ ունի, հայերենն էլ լավ հանգավոր է, բայց որովհետև ժողովրդի մեջ բավ է ձևը գործածական չէ, ուստի ենթադրում եմ, որ թուրքերենից նոր թարգմանություն է՝ գրագետների ձեռքով կազմված:

Ա Ռ Ա Մ

Երբեմն մի պարզ առածը մի ամբողջ առակի համառոտությունն է:

Մեկը գնացել է շուկա, մեկը և չամիչ է գնել, մինչև տուն հասնելը մեկ մատ մեկը, մեկ հատ չամիչ ուտելով շարունակ, երբ տուն է հասել, նկատել է, որ բան չի մնացել: Այս ամբողջ պատմությունը ամփոփված է հետևյալ առակի մեջ.

Պլ. Հատ-հատ չամիչիկ,

Մատ-մատ մեղրիկ,

Տուն եկանք դարտակիք:

Երևան. նորահարսին առաջարկել են մի բան կարել, հարսը չգիտն կարել, բայց իր տգիտությունը ծածկելու համար ասում է.

- Հորանց տան ասեղը չէ:

Սրանով իր տգիտությունը ուզում է ծածկել, իբր թե՝ եթե հորանց տան ասեղը լիներ, պիտի կարողանար կարել:

Փոշտալու ժամանակ սովորություն է փշտացողին ասել՝ առողջություն, бУДЬТЕ ЗДОРОВЫ, նույն բարեմաղթությունը կատարելու համար ֆրանսիացիները ասում են՝ à vos souhaits.

Բացի բարդ և ածանց բառերից ժողովուրդը գիտն նաև խոսակցության մեջ գործածել հարմարավոր առածներ: Դրանք բացի այն, որ խոսքին տալիս են առանձին պատկերավորություն, նպաստում են նաև խոսքը հաստատելու:

Հայերեն առածների մեծագույն հավաքածուն կազմել է Արամ Ղանալանյանը՝ ժրաջան, վաստակավոր բանահավաքն ու ազգագրագետը: Այդ հավաքածուն ունի 35.000 առած, առանց հաշվելու ամեն մի առածի մինչև տասը տարբերակները:

Բացի հայկական առածներից, ժողովուրդը գիտն գործածել նաև թուրքերեն առածներ:

Թուրքերեն առածների մեծ ու փոքր ժողովածուներ անշուշտ կան, բայց դրանք ինձ ծանոթ չեն, ուստի չեմ կարող նրանց թվի մասին խոսել: Ենթադրվում է, թե նրանց թիվը չափազանց մեծ է, բայց այդ հաստատելու համար իրական փաստ է հարկավոր, մանավանդ, երբ այժմ գիտենք, որ հայերեն առածների թիվը հասնում է 40.000-ի: Թուրքերեն առածները շատ են հարգված մեզանում: Նրանց մասին նույնիսկ կա հայերեն այսպիսի առած. «Թուրքն անիծած, խոսքն օրհնած»: Երբ մեկը իր խոսակցության ժամանակ ուզում է մեջ բերել թուրքերեն մի առած, նախ այս առածն է ասում:

Ուսումնասիրություններ չլինելու պատճառով չենք կարող ասել, թե հայերեն և թուրքերեն համապատասխան առածներից ո՞րն է նախնականը, այսինքն՝ հայերենն է թուրքերենից թարգմանված, թե ընդհակառակը: Այս հարցը ղեռ քննելի է:

Սակայն ինչ էլ որ լինի, ես հաստատ համոզված եմ, որ թուրքերեն առածների մի մասը անպատճառ հայ մտքի հորինվածք է, այսինքն՝ հեղինակը հայ է, որ թուրքերենը գործածել է իբրև Արևելքի միջազգային լեզու: Իմ այս ասածը ապացուցելու համար տալիս եմ հետևյալ պատճառաբանությունը:

Կան թուրքերեն առածներ, որ հայերեն բառերով են և հայերեն իմացող մարդու ձեռքով շինված բառախաղ. օրինակ՝

Հունվար unən var ?

փետրվար petin var ?

մարտ martəm čəxdi, dardəm čəxdi.

Այս առածները հայտնի կերպով կազմված են հայերենի վրայից: Հունվար, փետրվար, մարտ հայերեն ամսանուններ են, unən var ? նշանակում է «այլուր ունի՞ս», petin var ? ոչ միայն կազմված է հայերեն փէտ բառից, այլև ամբողջը թուրքերեն նշանակում է «փայտ ունի՞ս»: Իսկ երրորդ առածը ամբողջովին թուրքերեն է և նշանակում է «մարտս գնաց, դարդս գնաց»: Երեքն էլ բառախաղով կազմված են Հունվար և սո «այլուր», փետրվար և փէտ, մարտ և dard «ցավ» բառերից:

Պոլսում կա տաճկերեն մի առած՝ gōrçma qəšan yarəsəndan, qorq abrilin be-sinden «մի վախնար ձմեռվա կեսից, վախեցիր ապրիլի հինգից»: Այստեղ, թեև ամբողջ առածը թուրքերեն է, բայց ապրիլ ամսանունը հայերեն է, այն էլ՝ արևմտյան հնչումով հնչված abril աբրիլ, մինչդեռ համապատասխան ամիսը թուրքերեն կոչվում է nišan.

Թուրքերը ապրիլ չեն գործածում և եթե գործածեին էլ, պիտի ասեին ֆրանսերեն ձևով՝ avril:

Համբարձման վիճակի երգերը ամեն տեղ հայերեն են, բայց Պոլսում թուրքերեն են առանց բացառություն: Չգիտեմ, թե Տաճկաստանի թուրքերեն էլ վիճակի երգեր ունեն, թե չէ: Բայց կա թուրքերեն վիճակի երգերի մեջ մի տուն Բրիստոսի անունով.

Փէչկիր-փէչկիր իւթիւնէ,

Փէչկիր տիզիւմ իւթիւնէ,

Օթուրմըղ եազը եազար

Քրիստոսըն էչկինէ:

Թրգմ. «Արբիչը սրբիչի վրա,

Արբիչը ծունկիս վրա,

Նստեր է գիր կզրև

Քրիստոսի սիրուն»:

Այս երգի հեղինակը անշուշտ հայ է, որովհետև քրիստոնյա թուրք չկա, հետևաբար և վիճակի երգերը բոլորն էլ կարող են կազմված լինել հայերի ձեռքերով:

Ամբողջ Տաճկաստանում, ինչպես և Կովկասում, բոլոր կերակուրների անունները ընդհանրապես թուրքերեն են: Բայց Պոլսում բոլոր խոհարարները հայ են, հատկապես փաշանների և բոլոր մեծամեծների տնային խոհարարները վանեցի հայեր են, ուրեմն և բոլոր տեսակի կերակուրների անունները, եթե հայերեն չեն, պետք է ենթադրել, թե հայերի ձեռքով կազմված թուրքերեն է:

1912 թվին Պոլիս էի գնացել և այնտեղ մի թուրք անուշարարից լսեցի հայերեն թերթ բառը (իրը խմորեղենի թերթ): Երբ զարմանք հայտնեցի, թե ինչու հայերեն բառ էք գործածում, պատասխանեցին, թե «Հիմի թուրքերը հայերեն թերթ բառն են ընդունել»:

ԱՍԱՑՎԱԾՔ

Ասացվածքները ապրում են շատ երկար, նույնիսկ մնում են դեռ, երբ պայմաններն ու միջավայրը բոլորովին փոխվում է: Պոլսում մնում է դեռ «վերի արտի ցորենն ես» ասացվածքը, որ Հայաստանում շատ սովորական է և նշանակում է «դու ի՞նչ առավելություն ունես ուրիշների վրա»: Հայաստանում, ուր ցորենի արտեր շատ կան, և ուր գյուղը վերի թաղում ուրիշ արտ և ներքի թաղում ուրիշ արտ ունի, կարող է ունենալ այսպիսի առած, իսկ Պոլսում ոչ արտ կա, ոչ ցորեն են ցանում, և ոչ էլ վերի արտի ցորեն կա:

Գագրիում համչենցիք գործածում էին արագ բառը «հեղեղ» իմաստով, մինչդեռ այդ բառը Հայաստանի Արաքս գետն է, ուր համչենցիք ապրում էին շատ դարեր առաջ:

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐ

Հոմանիչ ասելով հասկանում ենք այն բառերը, որոնք ունեն միևնույն նշանակությունը: Այսպես՝ դեղարան և դեղատուն հոմանիշներ են, որովհետև երկուսն էլ ճիշտ նշանակում են այն խանութը, ուր դեղեր են պատրաստում և ծախում:

Այս նկատողությունը թե ճիշտ է և թե սխալ:

Եթե առնենք որևէ լեզու իր բնական վիճակի մեջ, իրոք կտեսնենք, որ հոմանիչ չկա. բոլոր այն բառերը, որոնք հոմանիչ լինելու երևույթն ունեն, իրապես ներկայացնում են իրենց մեջ մի որևէ զանազանություն: Այսպես, հայերենի մեջ հոմանիչ ենք համարում ագի, դմակ, ձետ, տտուն բառերը, որոնց բոլորն էլ պոչ իմաստն ունեն: Բայց եթե խորը քննենք, կտեսնենք, որ անկարելի է մին մյուսի տեղ գործածել: Այսպես, կարելի չէ ասել ձիի դմակը կամ ոչխարի տտուր և կամ՝ թռչունի ձետը, այլ ագի հատկացնում ենք ձիի, էջի, կովի, եզան համար, դմակ՝ ոչխարի համար, ձետ՝ աղվեսի կամ շան համար, տտուն՝ թռչունի, ձկան կամ օձի համար: Գործածություն այս զանազանությունը կամայական չէ: Կարևոր է, արդյո՞ք, հոմանիշների գոյությունը լեզվի մեջ, թե չէ: Այս մասին երկու կարծիք կա, մին՝ դրական, մյուսը՝ բացասական:

Ոմանք հոմանիշները համարում են լեզվի հարստությունը: Մարդկային միտքը դիտել զանազանել զաղափարի կամ առարկայի զանազան երանգներ, որքան միտքը ավելի զարգացած է, ավելի էլ ընդունակ է ըմբռնելու այդ երանգները և լեզուն, որ մտքի արտահայտիչն է, եթե ունի հատուկ բառեր այդ երանգները բացատրելու համար, բնականաբար ավելի զարգացած պիտի համարվի: Այսպիսով հոմանիշները լեզվի զարգացման արտաքին նշաններն են, ուրեմն և որքան շատ է լեզվի մեջ հոմանիշների թիվը, այնքան էլ զարգացած է լեզուն:

Ընդհակառակը, ուրիշները կարծում են, թե հոմանիշը ավելորդ ծանրաբեռնություն է լեզվի համար: Եթե բառը ստեղծված է մի որևէ միտք արտահայտելու համար և միայն այդ միտքը արտահայտելու համար, ուստի և երկու բառ միևնույն նպատակի համար ավելորդ է:

Ճիշտ են կարծել, թե մարդկային միտքը ընդունակ է ըմբռնելու առարկայի բոլոր երանգները և եթե ըմբռնում է, միայն համեմատաբար և հարաբերաբար: Օրինակ, ջրի բարեխառնության ժ աստիճանից մինչև 100° կա 101 երանգ, առանց հաշվելու անթիվ կոտորակները: Մարդ կարող է զանազանել, եթե իրար մոտ դնեն, 10° և 12° բարեխառնությունը, բայց առանձին, առանց համեմատության, այդ երկուսը միևնույնն է նրա համար: Դրա համար մարդկային լեզուն ունի սառն, գոլ, տաք և եռման բառերը միայն և մյուս աստիճանների համար պիտի ասե համեմատական ձևով՝ շատ սառն, քիչ տաք, շատ տաք, բավական տաք և այլն, առանց որոշ բառերի:

Մեկնելով այս դատողություններից՝ շատ գիտուններ ընդունում են, որ որևէ լեզվի մեջ հոմանիշ չկա:

Կենդանաբանությունը տալիս է մեզ այս տարբեր գործածությունց կական պատճառը. ազիւն երկար թելերով կամ մազերով կազմված պոչն է, դմակը լայն մսի կտոր է, ձետը բրդե կազմված պոչն է՝ մեջը աճառային մասերով, տտունը մարմնի անբաժան շարունակությունը կազմող ոսկոր է կամ փշե պոչն է:

Իսկ ի՞նչ է պոչը: Պոչը ընդհանուր անունն է, որ հավասարապես գործածական է բոլոր տեսակների համար էլ:

Բայց մյուս կողմից ունենք ուրիշ բառեր, որոնց համար որևէ տարբերություն չենք տեսնում. այսպես են, օրինակ, պարզե, ընծա, նվեր, ձոն, ձիր (հատկապես՝ առաջին երեքը): Հավասարապես կարող ենք ասել՝ «այս գիրքը ուղարկում եմ քեզ իբրև ընծա կամ իբրև նվեր»: Բայց արդյո՞ք այսպես էր նաև հին ժամանակ, երբ ընկերական հարաբերությունները ավելի շեշտված էին, քան հիմա:

Այս օրինակից մենք կարող ենք հետևցնել, թե հոմանիշներն էլ իրենց կյանքն ունեն. մի ժամանակ կարիք է զգացվել զանազան նրբությունները որոշելու համար տարբեր բառեր հորինել: Ժամանակի փոփոխությամբ ավելորդ են համարել այդ նրբությունները, հոմանիշները հետզհետե դարձել են իրապես հոմանիշ և այն ժամանակ իբրև ավելորդություն սկսել են կորցնել իրենց գոյություն իրավունքը: Ոմանք իբրև հնություն մնացորդ շարունակվում են դեռ ապրել, ուրիշները բոլորովին ջնջվել են: Ազի, ձետ, դմակ, տտուն, պոչ բառերի տարբերությունը մեզ համար այլևս ավելորդ է, և չգիտենք էլ: Պոչ բառը իբրև ընդհանուր գաղափար հաղթել է բոլորին: Այսպես՝ ազի, ձետ և տտուն բառերը բոլորովին ջնջվել են, տտուն (տուտ) գոյություն ունի միայն «ծայր» իմաստով, իսկ դմակը՝ անաղարտ մնում է, որովհետև մինչև այժմ էլ մեր տնտեսության մեջ առանձին կարևոր նշանակություն ունի ոչխարի դմակը, որի հալած կտորտանքների համար էլ ստեղծել ենք խարխազի կամ խարխանձի բառը:

Նույն բանն է նաև պարզե, ընծա, նվեր, ձոն, ձիր բառերի համար, որոնցից ձիրը բոլորովին ջնջված է, ձոնը իբրև գրական ձև գործածվում է ուսումնականների շրջանում (գրքի ձոն և այլն), ընծա և նվեր բառերից առաջինը սովորական է արևելյան հայոց մեջ, իսկ երկրորդը՝ համարյա անգործածական. ընդհա-

կառակը, արևմտյան հայոց մեջ երկրորդն է ավելի սովորական, իսկ առաջինը՝ անգործածական, պարզե բառը մոտավորապես «վարձատրություն» իմաստով կա դեռ՝ թեև նույնպես գրական շրջաններում միայն ամփոփված:

Հոմանիշների գոյությունը, ուրեմն, լեզվի մի նորագույն շրջանում մնացորդ է հնություն և դատապարտված է կորստի:

Հոմանիշները շատ անգամ արդյունք են ներքին կամ արտաքին փոխառության. մի որևէ գավառ կարող է ունենալ մի որոշ բառ, որ տարբեր է ընդհանուր լեզվից: Հանգամանքների բերմամբ այդ բառը տարածվում և մտնում է ընդհանուր լեզվի մեջ. այստեղ սկսվում է հոմանիշը: Նույնպես մի օտար բառ՝ քաղաքական կամ քաղաքակրթական հանգամանքների բերմամբ կարող է թափանցել մի լեզվի մեջ և կազմել մի նոր հոմանիշ: Առաջին դեպքի համար իբրև օրինակ առնենք աքաղաղ, աքլոր, որձակ բառերը: Առաջինը ընդհանուր հայ ձևն էր, գավառական աքլոր ձևը եկավ ցցվեց նրա կողքին, իբրև գուտ հոմանիշ: Ղարաբաղի, Ազուլիսի և Սյունիքի ժողովուրդներն էլ ունեն որձակ ձևը, որ գործ են ածում առաջինի և երկրորդի հետ միասին, իբրև գուտ հոմանիշ: Մեր վերի օրինակի համար ունենք սառն, ցուրտ, պաղ – գոլ, արեգոլ, եղկ, գաղջ, եղմ – տաք, ջերմ – եռման, եփ հոմանիշները: Երկրորդ դեպքի համար օրինակները մեր լեզվի մեջ անթիվ են. օձիք բառի մոտ իջել շարվել են նախ թրք. յախա և հետո ռուս. վարատնիկ ձևերը, կրունկ բառի մոտ թուրք. դաբան և ռուս. կաբուլուկ և այլն: Այս պարագաների մեջ սովորաբար սկսվում է մրցումը, և վերջիվերջո մեկը կամ մյուսը ջնջվում է: Հոմանիշների գոյությունը թեև իրոք փաստ է, բայց ժամանակավոր է միայն, և նրանց ջնջումը՝ անխուսափելի:

Մեր արդի լեզվի մեջ հոմանիշները երբեմն առաջանում են բոլորովին արհեստական կերպով. մի որևէ նորակերտ բառ հորինելու ժամանակ մեկը առաջարկում է այսինչ ձևը, մյուսը՝ այնինչ ձևը. երկուսն էլ ընդունվում են լեզվի մեջ և մնում իբրև իսկական հոմանիշներ, մինչև որ ժամանակը մեկը կամ մյուսը վերջնականապես նվիրագործե և երկրորդը վերացնե գործածությունից: Այստեղ կարևոր դեր է խաղում մեր երկու հատվածների բաժանումը: Իբրև օրինակ հիշենք դեղաբան և դեղատուն բառերը, որոնցից առաջինը արևմտյան հայոց նախասիրած ձևն է, երկրորդը՝ արևելյան հայոց:

Զարգացած լեզուների մեջ կան հոմանիշների բառարաններ, որոնց մեջ հավաքված, դասավորված են հոմանիշ բառերը և նրանց տարբերությունը նշանակված: Տարբերությունների մի խոշոր մասը անշուշտ գրագետների և ակադեմիկների հնարած բանն է, բայց արդեն մտած է գրական լեզվի մեջ: Մենք ոչ միայն ուսումնասիրած, որոշած և նվիրագործած չենք դեռ մեր բազմաթիվ հոմանիշների տարբերությունը, այլև նույնիսկ նրանց մի հասարակ հավաքածու չունենք: Այս աշխատությունը սպասում ենք մեր ապագա լեզվաբաններից*:

Հոմանիշներն երկու տեսակ են լինում.

* 2. Աճառյանի հանձնարարությամբ այդ գործը հաջողությամբ կատարեց նրա ասպիրանտ, այժմ բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ Ա. Մ. Սուքիասյանը, որի հոմանիշների երկրորդ՝ «Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարանը» (Երևան, 2003, 1240 էջ, 130000 հոմանիշ բառ և դարձված) հրատարակվեց Փայուստ Գյուլբենկյան Հիմնարկության բարձր հովանավորությամբ և 2004 թ. արժանացավ ՀՀ նախագահի մրցանակին (Ս. Գ.):

1) Հոմանիչներ, որոնք բոլորովին տարբեր են, իսկ իմաստով Հոմանիչ, ինչպես՝ նվեր և ընծա:

2) Հոմանիչներ, որոնք իմաստով նույնն են և կազմությամբ միայն տարբեր, իսկ իմաստով ներկայացնում են Հայտնի տարբերություն, ինչպես՝ զեղատուն և զեղարան, ընթերցատուն և ընթերցարան, պահանջկոտ և պահանջող, պահանջատեր:

Մտածողություն, մտածություն, մտածունք— առաջինը մտածելու պրոցեսն է, որի այս կամ այն ձևն է մտածելակերպը, իսկ վերջինը՝ նրա արդյունքը. **դատողություն, դատաստան**— առաջինը պրոցեսն է, երկրորդը՝ արդյունքը:

Հոմանիչները, որպեսզի ապրեն, պետք ունեն իմաստի տարբերացման, օրինակ, ՀՃ.՝ Թափիլ «լեցնել» և վէզել «թափել».

ՀՃ.՝ փճրճնչել «փոնչտալ՝ ոչխարի, այծի» և փճրճնչող «մարդու».

ՀՃ.՝ բ'լժնել «բաժնել, աղքատներին հաց են բաշխել» և գիսել «բաժնել, անջատել».

Հայ.՝ բուրել և հոտիլ (օ՜ լավ, ք՜ վատ), թեև հնապես երկուսն էլ միևնույն էին, ինչպես՝ բուրեն զանուշահոտութիւն, Երգ., Եր., և., 13, Ելցէ շարաւ նորա, և բուրեսցէ հոտ նորա, Յովկել., բ., 20:

Սիր (ռուս.)՝ եվրոպական պանիր, իսկ պանիր (այսպես է թթր. և ռուս.)՝ «հայկական պանիր»:

Հոմանիչների մեջ տարբերացում՝

արքայություն և թագավորություն նույնն են, օր.,

Սպան զնա Տէր և դարձոյց զարքայութիւնն ի Դաւիթ (Նորագիտ, Ա. Մնաց., Ժ., 14, մյուսն ունի ղթագաւորութիւն): Բայց հիմա **արքայություն** կնշանակէ «երկնից արքայություն, դրախտ»:

Դարձուցանել զարքայութիւնն իշխանութեանն Ծառուղի (Ա. Մն. Ժբ., 23, Հին Թրգմ.՝ դարձուցանել ղթագաւորութիւնն Սաուղայ):

Ըստ ձևի Հոմանիչ են՝

անհաս, չհաս, տհաս:

Սրանք տարբերացման օրենքով ստացել են առանձին իմաստ, մինչև իսկ իրար հակառակ իմաստ (անհաս – տհաս) և այս պատճառով էլ շարունակում են իրենց առանձին գոյությունը:

Լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչներ կա՞ն, թե ոչ:

АЕНЕНКОВ անունով ռուս հեղինակը կազմել է մի բուսաբանական լավ բառարան: Նա տալիս է նախ բույսի գիտական (լատիներեն) անունը, ապա՝ նրա Հոմանիչները զանազան լեզուներով, որոնց մեջ կան ֆրանսերեն, ռուսերեն, վրացերեն և նույնիսկ Հայերեն անուններ: Ռուսերեն Հոմանիչները շատ բազմաթիվ են ընդհանրապես, և նրանց կողքին գրված է այն գավառի անունը, ուր գործածական է այն բառը: Այս բանից մենք կարող ենք հետևեցնել երկու հետևյալ ճշմարտությունները:

1) Բացարձակ Հոմանիչներ, ուրեմն, կան լեզվի մեջ, բայց նրանք գոյություն ունեն այս կամ այն բարբառում և հետևաբար մի ուրիշ բարբառում չկան:

2) Եթե Հոմանիչները միայն մի բարբառում են պահվել, ուրեմն մյուսներում ջնջվում են, ինչ որ նշանակում է, թե լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչի գոյությունը ավելորդ է:

3) Հոմանիչները ըստ ընտրություն կամ ըստ պատահման կարող են շարունակել իրենց գոյությունը այս կամ այն բարբառում, ինչ որ նշանակում է, թե նորից ջնջվում են մյուս բարբառներում:

Հին Հնդեվրոպական լեզուների մեջ մեկ տարին ու մի քանի տարիներ տարբեր բառերով էին արտահայտվում: Այս մասին տե՛ս և ա՛ռ Արմ. բո. **ամ և տարի**. Հայերեն էլ ունենք **տարի և ամ** բառերը, որոնցից առաջինը նշանակում էր մեկ տարի, իսկ ամ՝ հոգնակի էր: Կարելի էլր ասել՝ բազում տարիս, այլ միայն՝ բազում ամս:

Ավելի ուշ այս երկու իմաստները չփոխվեցին. օրինակ՝ ասում ենք **ամ մի**, ի հինգետասներորդի **ամի** տերութեանն Տիրերեայ կայսեր (Ղկ., գ, 1) (տասնհինգերորդ տարին մեկ տարի է): Վերջապես Հոմանիչներից մեկը կորավ և այժմ պահել ենք միայն **տարի** բառը:

Ցամէ եւս (Ղկ., Ժգ, 9). նշ.՝ «մի տարի հետո»:

Բացի առանձին բառերից, ամբողջական նախադասություններ էլ կարող են իրար Հոմանիչ լինել, օրինակ՝

Երբ ես անցնում էի.

Անցնելու ժամանակս.

Անցնելիս, որոնց վրա կարող ենք ավելացնել՝ արեւմտահայ լեզվով՝

Անցնելու ատենս:

Լսել եմ, որ երբ **Հ. Եղ. Հիւրիմիլը** թարգմանեց և հրատարակեց ... շատեր շնորհավորել են նրան իր հաջող թարգմանության համար: Նա պատասխանել է. «Ես կարող եմ թարգմանել այդ գիրքը ութ անգամ՝ տարբեր-տարբեր բառերով»: Այս խոսքը եթե մի կողմից ցույց է տալիս իր հայերենագիտության չափը, մյուս կողմից ցույց է տալիս, թե որքան հարուստ է հայ լեզուն Հոմանիչ բառերով և բացատրություններով:

Հոմանիչների իմաստի տարբերությունը կախված է ոչ միայն բառից, այլ երբեմն էլ մասնիկից: Ով չգիտն քաղաքական և քաղաքային բառերի տարբերությունը: Առաջինը նշանակում է «պետական», այսինքն պետությունների կազմին վերաբերյալ, իսկ երկրորդը՝ մի որևէ քաղաքի ներքին կյանքին, օրինակ՝

Այս ամսաթերթը քաղաքական բաժին չունի:

Եվրոպայի քաղաքական կացությունը ծանր է:

Լրագրի այսօրվա համարում մի ընդարձակ քաղաքական հոդված կա:

Թատրոնը գտնվում է քաղաքային այգում:

Մեր քաղաքային շինարարությունը օրեցօր զարգանում է:

Քաղաքային կայարանը կիրակի փակ է լինում:

Հոմանիչներ են **տհաս, անհաս, չհաս**, բայց երեքն էլ իրարից տարբեր են: **Տհասը** այն պտուղն է կամ անձը, որ ղեռ խակ է և հետո պիտի հասնի: **Անհասը** այն է, որին մարդկային միտքը չի հասնում, անհասանելի է: **Չհասը** այն անձն է, որ ամուսնական օրենքի համաձայն իրավունք չունի ամուսնանալու իր մի ազգականի հետ: Սրանից դուրս կան նաև՝ **թերահաս, վաղահաս**, և եթե կարիք լինի, կարելի էր կազմել նաև **ապահաս**, ինչպես ունենք՝ **ապաժաման** (չժամանած, չհասած, հետ մնացած), օրինակ՝ **ապաժաման լուրից** եղեալ (Մագիստրոս):

Լեզուներ կան, որոնք միևնույն բայի համար զանազան բառեր են հատկա-
րած՝ նայելով, թե այդ բայը ինչ գոյականի հետ պիտի կապվի: Օրինակ՝ հընդ-
կական naga լեզվում «լուալ» բայի հոմանիշներն են.

- ephyopala լվալ ընդհանրապես,
 - etsiala -»- չորեր,
 - süala -»- պնակներ,
 - myuala -»- երեսը,
 - phiala -»- ոտները,
 - ntsakala -»- ձեռները:
- (Mills, էջ 219)

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ՇԱՐԻՔԵՐ

Մանոթ, քաջածանոթ, տեղյակ, լավատեղյակ, հմուտ, խորահմուտ, ներհուն,
գիտուն, գիտնական, ուսումնական, ուսյալ:

Ոնդրել, աղաչել, աղբրսել, պաղատել, թախանձել, գվո. գերկուկնալ:

Ռուս. ПРОСИТЬ, УМОЛЯТЬ:

Ռուս. տիպլո, գարյաչի, ժարկը:

Հայ. միայն տաք (եռման, վառման, չոգ), Զթ. չոգ:

Յուրահատուկ, յուրատեսակ, առանձնահատուկ, սեփական, աչոզի, առաչոզ
(տե՛ս Արմ. բո., Ա.):

Ուր որ հոմանիշներ կան, լեզուները աշխատում են տարբերել նրանք իմաստի
որևէ երանգով: Այնպիսի սովորական մի բառ, ինչպես է «երկրորդ» դասականը,
Ֆրանսերենում ունի երկու հոմանիշ՝ second, deuxième: Ըստ երևույթին կարելի
չպիտի լիներ այսպիսի հասարակ իմաստով մի բառի մեջ որևէ երանգ մտցնել,
բայց լեզուն կարելի է համարել դնել առաջինի տակ «երկրորդ և վերջին» իմաս-
տը, իսկ երկրորդի՝ երկրորդ (բայց շարունակելի), օրինակ՝ Pour la seconde fois de
la soirée, pour la deuxième fois de sa vie.

Երևույթը երկրորդն էր թե այդ երեկո և թե ամբողջ իր կյանքում. բայց որով-
հետև այդ երեկոյին այլևս տեղի չունեցավ, ուրեմն երկրորդն ու վերջինն էր (se-
conde), բայց որովհետև կյանքում մի որևէ ուրիշ անգամ էլ պիտի պատահեր,
ուստի երկրորդ և շարունակելի (deuxième) էր: Բառարանը եթե միայն երկու
հատոր է, երկրորդ հատորը կոչվում է seconde, իսկ եթե երրորդ հատոր էլ ունի,
կոչվում է deuxième.

Հայերենում ունենք սանդ, որի վրա եկավ ավելացավ պրս. հավան: Պոլսի հա-
յոց բարբառում սանդ-ը տեղի տվեց օտարին և ջնջվեց, իսկ Կովկասի հայոց բար-
բառում, երկուսն էլ մնալով, կարիք եղավ տարբերակում մտցնելու: Սանդ-ը վե-
րապահվեց խոշոր քարն սանդին, որի մեջ ծեծում են մեծ քանակությամբ բաներ
(ցորեն, ձավար, աղ), իսկ հավան-ը (արտասանվում է հավանդ) գործածվում է
փոքր, առձևոն սանդ իմաստով, որի մեջ ծեծում են քիչ քանակությամբ բաներ:
Հմմտ. սեր և դայմադ:

Լինում են դեպքեր, երբ օտար փոխառյալ բառը բնիկ բառի հետ կցված
միասին է գործածվում. օրինակ՝ ինդոնեզյան լեզուների մեջ սանակրիտ կամ
պարսիկ փոխառությունները՝ բնիկ մալայան բառերի հետ, ինչպես մալայերեն՝
jawhar-manikam «ջոկատ» բառի առաջին մասը պարսիկ է, երկրորդը՝ նույնի
մալայան հոմանիշը:

Նոր նախիջևանում՝ հայերեն շուտ մը թեզ, առաջինը՝ հայերեն, երկրորդը՝
թուրքերեն*:

ՀԱՄԱՆՈՒՆ

Հոմանիշի հակառակ երևույթն է համանունը. առաջինը ցույց է տալիս երկու
կամ ավելի բառեր, որոնք միևնույն իմաստն ունեն, երկրորդը ցույց է տալիս
երկու կամ ավելի տարբեր իմաստներ, որոնք միևնույն բառն ունեն, այսպես՝

- հարկ – յարկ,
- հոտ – յոտ,
- պտակացնել – բարկացնել,
- եզիպտացորեն – եզիպտացերեն
- փղշտացի – փոշտացի
- յաղթեցի – ակտեցի
- տան դուռ – դանդուռ
- համառոտ – յամառոտ
- անմեղուկ – անմոռուկ**:

ՓՈՆԱՌՏԱԼ ԲԱՆԵՐ

Գիտենք, որ փոխառյալ բառերը երկու տեսակ են՝ ժողովրդական և գրական,
կամ այլ տեսակներով նայած՝ ուղղակի կամ անուղղակի:

Ինչ տեսակ էլ լինեն, փոխառյալ բառերը փոխառու լեզվի մեջ կրում են զանա-
զան ձայնափոխություններ՝ հարմարվելու համար այդ լեզվի պահանջներին:

Ժողովրդական փոխառությունների մեջ, եթե փոխառուն ներկայացնում է
այնպիսի ձայներ, որոնք չկան փոխառու լեզվի մեջ, վերածվում են համապատաս-
խան մի ծանոթ և սովորական հնչման: Այսպես՝ իտալ. և իսպան. բառերը անց-
նելով ֆրանսերենին, իրենց ճ, յ, չ, ջ ձայները վերածել են ճ, չ, ս, շ, այսպես նաև
հայերեն բառերը փոխ առնվելով թուրքերենի մեջ՝ ձ, ծ, ց վերածվել են շ, ս:

Ռուսերեն փափուկ ձայները, չգտնվելով հայերենի մեջ, վերածվում են սովո-
րական ձեփ, ինչպես՝ վալս (և ոչ վայս, որ հայերեն չէ), բալչեփ (և ոչ բայչեփ):
Նույնպես, եթե փոխառու լեզուն ունի այնպիսի բարդ ձայնավորներ, որոնք
հակառակ են փոխառու լեզվի ողուն, ջնջվում կամ պարզվում են. այսպես՝ գերմ.
landsknecht, անգլ. biffneck վերածվել են ֆրանս. lansquenet, biffneck.

* Երկրի վրա տեղ կա, որ գետինը մեղի համար բանջեր չի բուսցնէ. թրք. երեքն էլ (բեր) կլինի
(Այտրն., Քնն. քեր., 272):
Ես աս այ ունիմ որ կր վառիմ ու չեմ էրիր (անդ, էջ 272):

** Բերված են և՛ համանուն, և՛ հարանուն բառերի օրինակներ (Ս. Գ.):
եանմաք եանմաք

Շեշտի կողմից էլ կատարվում են հարմարեցումներ, եթե փոխառու լեզվի և փոխառու լեզվի շեշտադրությունն սխտեմի մեջ կա հիմնական տարբերություն: Այսպես, եթե փոխառու լեզուն ունի շարժական շեշտ, իսկ փոխատուն վերջավանկի վրա շեշտ, փոխառու լեզուն կամ անփոփոխ պահում է փոխատուի վերջավանկի շեշտը և կամ տեղափոխում նախորդ վանկերի վրա, ինչպես՝ ֆրանսերեն lieutenant «տեղակալ» > գերմաներեն lieutenant, անգլերեն lieutenant > ռուսերեն лейтенант, բայց ֆրանսերեն machine > անգլերեն machine, գերմաներեն Maschine, ռուսերեն машина:

Եթե փոխառու լեզուն ունի վերջավանկի վրա շեշտ, իսկ փոխատուն շարժական շեշտ, կամ փոխատուի շեշտը փոխադրվում է վերջավանկի վրա և կամ, ձայնավորի ջնջումով, շեշտը պահվում է այն տեղում, բայց դարձվում է վերջավանկ:

Օրինակ՝ իտալ. soldato > ֆրանս. soldato,
 իտալ. gazetta > ֆրանս. gazette և թրք. yazeta:

Գրական փոխառությունները շատ ավելի հավատարիմ են լինում մայր ձևին, այստեղ պահվում է տառ առ տառ փոխատու ձևը, սովորական տառադարձությամբ, միայն շեշտվում և կարդացվում է փոխառու լեզվի օրենքներով՝ հաճախ ավելացնելով համապատասխան մի վերջավորություն, որ հատուկ է փոխառու լեզվին, ինչպես՝ ռեվոլվեր (revolver), վագոն (wagon), բրավո (bravo), բիսիկետ (bicyclette) և այլն:

Իրենց այդ հատկություններով գրական փոխառությունները լեզվի մեջ շուտ են ճանաչվում, իսկ ժողովրդական փոխառությունները այնպես են կոկվում, հարմարվում նոր լեզվի կաղապարի վրա, որ անկարելի է լինում նրանց օտար լինելը ճանաչել: Որքան ժամանակ հայերենի իրանական փոխառությունները բնիկ են կարծվել, և այսօր էլ դեռ կան բառեր, որոնց համար գիտությունը դեռ չի կարողանում վճիռ տալ՝ հայ են, թե իրանական:

Թեև փոխառյալ բառերը լեզվից լեզու անցնելով պարտադիր կարգով պետք է կրեն որոշ ձայնական փոփոխություններ, բայց շատ դեպքեր էլ կան, երբ՝ 1) փոխառյալ բառը փոխ առնող լեզվի մեջ ավելի հարազատ ձևով է պահված, քան փոխատու լեզվում, 2) նույնիսկ ջնջված է փոխատու լեզվի մեջ, իսկ փոխառու լեզվի մեջ մնում է կենդանի:

Երկրորդ երևույթի համար օրինակներ: Ֆրանս. pomme d'or-ը (բառացի «ոսկի խնձոր») այն հանրածանոթ բույսն է, որ փոխառությամբ դարձավ ռուս. ПОМИ-ДОРО, հայերենի մեջ էլ գործածական դարձավ պամադորը, պամիդոր ձևով: Նոր ֆրանսերեն բառը արևմտահայերը թարգմանելով կազմել էին ոսկիխնձոր, բայց Հետո, գավառական բարբառում գտնելով լուլիկ, ընդհանուր գործածական դարձրին առաջինի փոխարեն:

Սակայն ֆրանս. pomme d'or այժմ բոլորովին ջնջված է լեզվից:

Ռուսերենում կան НУЖНИК և ЗАХОД բառերը, երկուսն էլ «արտաքնոց» իմաստով: Երկուսն էլ ունի ДАЛЬ-ի բառարանը, УШАКОВ-ի բառարանը գիտն միայն НУЖНИК և չունի ЗАХОД: Այժմ այս երկու բառերն էլ ջնջված են ռուսերենից, և նրանց փոխարեն տարածված է УБОРНАЯ: Հայերեն բարբառներում գործածական է սակայն զախոզ «արտաքնոց» բառը, ինչպես՝ Ղարաբաղ և Մեղրի:

Փոխառյալ բառերի սխալ թարգմանություն: Պրս. sū նշանակում է «կողմ» որից կազմված է čārsū «չուկա, վաճառանոց» (խաչաձև փողոցի վրա գտնվելով՝ որս կողմ ունենալու պատճառով, որից ժողովրդական շարջի): Այս բառից թրք. փոխառությամբ կազմվել է sularənda «կողմերը», բայց որովհետև թրք. su նշանակում է նաև «ջուր» (գրվում է sū), ուստի ժողովուրդը, շփոթելով իրար հետ, կազմել է Ջրերը «կողմերը, շուրջ, մոտավորապես», օրինակ, ժամը երեքին ջուրերը (միայն ժամանակի համար է ասվում):

Ֆրանսերենում կար surtout «սովորական շորերի վրայից հագնելու հատուկ սև շոր»: Այս բառը փոխառյալ է նաև ռուսերենում СУРТУК ձևով և նույն նշանակությամբ, որից նաև հայերեն սերտուկ: Ֆրանսերենում հին բառը գործածությունից ընկավ, և նրա տեղ եկավ pardessus, սակայն ռուսերենում ավելի երկար շարունակեց իր գոյությունը, մինչև որ շորի գործածությունը վերանայով (սև շոր, պոչավոր վերարկու), բառն էլ Հետո ջնջվեց: Պետք չէ կարծել, թե ամեն օտար փոխառություն ուժեղի ազդեցության արդյունքն է: Երբեմն էլ հոգեբանական պատճառները գալիս միանում են սրան: Մարդիկ փնտրում են հնացած, թուլացած, սովորական դարձած տեղի բառերի փոխարեն մի ուժեղ բառ գործածել: Լեզվի մեջ գործածված ամենօրյա բառերը թույլ են համարվում, այս պատճառով էլ կամ դիմում են հին (գրաբար) մոռացված մի արտահայտության, կամ (ավելի ճիշտ մի միջոց)՝ օտար բառի փոխառության: Օրինակ՝ նկատված է, որ նյութական ու բարոյական պակասություն նշանակող բառերը լեզվից լեզու ճամփորդում են: Եվրոպայում անգլերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն ու գերմաներեն այս կարգի բառերը իրարից են փոխ առնվել, նույնպես նաև մեր մեջ: Օրինակ թրքերեն ախմախ, սարսախ, շաշ, հայվան և այլն բառերը ավելի ուժեղ են թվացել, հատկապես իրենց նոր փոխառնելու ժամանակ, քան նրանց համապատասխան բնիկ բառերը: Այժմ էլ նախատողը ավելի ազդեցություն գործած է կարծում, երբ գործածում է ռուս. միրգավեց, պաղլեց, սվոլիչ և այլն բառերը, որոնց արժեքը ճիշտ չգիտն և հաճախ նշանակության խորն էլ չի թափանցում, քան եթե գործածել նրանց համարժեք զանազան բառեր:

ՄԻՋԱԶԳԱՑԻՆ ԲԱՌԵՐ

Միջազգային բառեր ասելով պիտի հասկանայինք այն բառերը, որոնց հորինման համար մասնակցել են բոլոր ազգերը կամ գոնե՝ բազմաթիվ ազգեր: Այսպիսի երևույթ չկա դեռ աշխարհում, ուստի և իրապես միջազգային բառ չկա: Միջազգային կոչվելու իրավունք պիտի ունենային թերևս, օր., մայր, տուն, տասն և նման բառեր, որոնք գործածական են հարյուրավոր լեզուների մեջ (հնդկարոպական լեզվախումբ), բայց սրանք էլ ճիշտ նույն ձևով պահված չեն լեզվից լեզու, և նրանց հորինողները ոչ թե այդ զանազան ազգերն են, այլ նրանց նախնիքը, որոնք հորինման ժամանակ մի միակ ազգ էին կազմում, ուստի սրանք էլ միջազգային չեն: Նրանք միջազգային են միայն լեզվաբանների համար և լեզվաբանական մտքով, այն էլ՝ որոշ աշխարհամասի համար:

Սովորական գործածության մեջ միջազգային ասելով հասկացվում են այն բառերը, որոնք գործածական են բոլոր կամ բազմաթիվ լեզուների մեջ, միևնույն

ձևով և միևնույն իմաստով: Այսպես. օրինակ, վազոն (չոգեկառքի) միջազգային բառ է:

Բոլոր «միջազգային» կոչված բառերը իրապես պատկանում են մի լեզվի, որից փոխառությունները տարածվել են և տարածվում են ուրիշ լեզուների մեջ: Այսպես՝ վերոհիշյալ վազոն բառը անգլերեն է և նշանակում է պարզապես «բեռնասայլ»: Շոգեկառքի Հնարիչները լինելով անգլիացիք՝ նրանց բառն էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Ժողովուրդները չեն հետաքրքրվում բառի միջազգայնականություններով: Եթե նրանք բառերը վերցնում են իրարից, ուրիշ շարժառիթ չունեն, եթե ոչ նվազագույն ճիգի օրենքը: Պատրաստ բառը աշխատանք չի պահանջում: Ընդհակառակը, «միջազգային» բառը, մտնելով դանազան ժողովուրդների մեջ, հենց որ առարկան շատ գործածական է դառնում, «միջազգային» բառն էլ հայվում է: Այսպես՝ ավտոմոբիլ բառը միջազգային էր, այժմ ֆրանսիացիք դարձրել են auto կամ voiture, անգլիացիք՝ motor-car կամ car, ամերիկացիք՝ automobile կամ ford, գերմանացիք՝ Kraftwagen կամ wagen, դանիացիք՝ bil և այլն (BSL 33, № 100, էջ 115):

Ո՞ւր մնաց միջազգայնությունը՝ նույնիսկ երկու անգլիախոս ժողովուրդների միջև:

Բառերի միջազգայնությունները հետաքրքրվում են միայն գիտնականները և մեկ էլ՝ ընկերավարական գործիչները:

Գիտնականները փնտրում են իրենց հետազոտությունները: Անշուշտ դժվար է նրանց համար սովորել յուրաքանչյուր ազգի լեզվով ichtiologia, meteriologia և այլ բառեր: Մի ընդհանուր գիտական ձև փրկում է նրանց նեղությունից: Բայց նրանք իրենց սահմանափակ շահերի համար նկատի չեն առնում հասարակ ժողովրդի ահռելի բանակը, որ այդ «գիտական» բառերից ոչինչ չի հասկանում, բայց իսկույն, կամ քիչ մտածումով ըմբռնում է, երբ ասում են՝ հնէաբանություն, երևութաբանություն և այլն:

Գալով ընկերավարական գործիչներին, որոնք ավելի անկեղծ են, բխում են «ժողովուրդների շահերից», բայց սխալվում են, կարծելով, թե մի քանի, թեկուզ մի քանի հարյուր, այդպիսի գիտական բառերի միջազգայնացմամբ կարող է լեզուն միջազգային դառնալ:

ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՆԵՐ

Այսպես ենք կոչում այն բառերը, որ 18-րդ դարից սկսած հնարեցին մեր հեղինակները՝ լրացնելու համար նոր կյանքի պահանջները և նրանցով հարստացրին Հայ աշխարհիկ լեզուն: Հին Հայկազյան բառարանը, ինչպես և Նոր Հայկազյան իրենց բառամթերքի մեջ չեն վերցրել այսպիսի բառեր: Բայց հենց Զախմախյան բառարանից սկսում են նորակերտ բառերը մուտք գործել աստղանիչ նշանով: Նույնը ավելի ընդարձակ չափով շարունակվում է Փեշտրմալյանի բառարանում, որ և ընդհանուր սովորություն է դառնում այնուհետև բոլոր բառարանների համար:

Խոսքը, անշուշտ, հատկապես Հայերեն բառարանների համար է (Հայերենից Հայերեն), իսկ երբ հարցը գայիս է օտար լեզուներից Հայերեն բառարանների մասին, նորակերտ բառերի քանակը անվերջ աճում է:

Տեմիրճիպաչյանի ֆրանսերենից Հայերեն գրգռանքի բառարանում, ինչպես հեղինակը խոստովանում է առաջաբանում, կա հազար նորակերտ բառ, բոլորն էլ իր կազմած: Լուսինյանի Ֆրանսերեն-Հայերեն բառարանում այնքան մեծ է նորակերտ բառերի թիվը, որ կարելի է նրանցով մի նոր Հայերեն բառարան կազմել: Յ. Շավարշ քննադատը (Բազմ., 1897, 395), խոսելով Լուսինյանի բառարանի բազմաթիվ նորակերտ բառերի մասին, տալիս է հետևյալ հավաքածուն:

Հատուցակարգել, նմանաձուլուհի, ջրշղջաջուր, ջրամբարաջուր, կապարագրչաքար, վկակոչասէր, երկոտասանատեսակ, դերձակամկրատ, մկրատապատեան, ոսկերչամկրատ:

Բարեբախտաբար այս կարգի արտառոց բառերը մեծավ մասամբ չեն մտնում լեզվի մեջ. լեզուն իբրև ավելորդ տարր դուրս է չպրտում իր միջից այս բառերը, միայն պիտանի, նոր պահանջները լրացնող, արվեստով կազմված և գեղեցիկ բառերն են, որ մտել են լեզվի մեջ:

Ավելորդ է ասել, թե մեր բոլոր նորակերտ բառերը կազմված են եվրոպական, հատկապես ֆրանսերեն և ռուսերեն բառերի կաղապարով: Բայց շատ հաճախ նրանց գերազանցում են: Օրինակ՝ համերգ բառը կազմված է ֆրանս. concert բառի վրայից՝ նույն նշանակությամբ: Բայց concert իսկապես նշանակում է «համաձայնություն» և իհարկե ակնարկում է երաժշտական գործիքների և երգիչների համաձայնությունը, բայց ամեն համաձայնություն երգ չէ, ուստի concert բառը ճիշտ չէ, շատ ավելի լավ է Հայերեն համերգ, որ կազմված է համ «միասին, ամբողջական» և երգ բառերից, այսինքն՝ «խմբական երգ», «միասին կազմված երգեցողություն» և այլն:

Restaurant ֆրանսերեն նշանակում է «կազդուրիչ»: Օրինակ՝ le vin est un bon restaurant «գինին լավ կազդուրիչ (բան) է»: Բայց ուրիշ կազդուրիչ բաներ շատ կան, և restaurant վերցնել ճաշարան իմաստով նշանակում է մի շատ բնդարձակ իմաստ սահմանափակել մի շատ մասնավոր իմաստի մեջ: Այս restaurant բառը գործածվում է նաև անգլերենում և ռուսերենում, և նույնը մտնում է նաև առանց ուշադրության առնելու բառի անհարմար կազմությունը: Շատ ավելի լավ է ռուս. СТОЛОВАЯ, որ գոնե հիշեցնում է ճաշարանի սեղանները, որոնց վրա շարվում են կերակուրները:

Բայց ավելի լավ է Հայերեն ճաշարան, որ ներկայացնում է առարկայի կատարյալ պատկերը:

Հարց է, թե ինչու մեր նորակազմ բառերը այսպես ավելի լավ են, քան եվրոպական զանազան բառեր, և թե ինչու եվրոպական անճահ բառերը կարողանում են տեղ գրավել մեր մեջ:

Ավելի լավ են, որովհետև նախ՝ իրենց առաջ ունեն առաջին կաղապարը, որի վրա կազմում են նոր բառը՝ աշխատելով բնականաբար գերազանցել այդ կաղապարից: Երկրորդ՝ միշտ էլ մեր բառը մեր ժողովրդի համար լավ հասկանալի է և եթե «անճահ» է, չի ընդունվում ժողովրդի կողմից, մինչդեռ եվրոպական բառերը, հաճախ լատիներենից կազմված լինելով, ժողովրդի համար անհասկանալի են և չեն ենթարկվում քննադատության, ճիշտ՝ ինչպես որ այդ նույն օտար բառերը հալած յուզի տեղ ընդունվում են մեր մեջ, որովհետև մեր ժողովուրդը ամենևին չի կարող թափանցել այդ օտար բառերի ներքին կազմության

մեջ: Cours ֆրանսերեն նշանակում է **ընթացք ջրի, աստղերի, կյանքի և այլն**, բայց նաև, փոխաբերաբար՝ «ուսման տևողությունը»:

Այս վերջին իմաստը բավական հեռացած է առաջինից, ուստի շատ հարմար է կազմված հայերեն **դասընթաց** բառը, որ թե նույն **ընթացք** բառն է, վրան ավելացրած **դաս** կարևոր բառը: Ռուսերեն ասվում է курс – կուրս, և ժողովուրդը չի թափանցում բառի ներքին իմաստին:

Եանթարգելը ֆրանկլինի հնարած այն գործիքն է, որով շենքերը պաշտպանվում են կայծակի (չանթի) հարվածից:

Ֆրանսերեն ասում են paratonnerre, որ կազմված է parer «կասեցնել» և tonnerre «որոտում» բառերից:

Անգլերեն նույնը կոչվում է lightning-rod, որ կազմված է lightning «փայլակ» և rod «ձող» բառերից: Ռուսերեն էլ ասվում է ГРОМОУТВОД, որ կազմված է ГРОМ «որոտում» և УТВОД «հետ դարձնել» բառերից: Բայց շանթարգելը ոչ որոտումն է արգելում և ոչ փայլակը: Ավելի լավ է իտալ. parafulmine, որ կազմված է fulmine «կայծակ» բառից: Հիանալի է հայերեն **շանթարգել**-ը թե՛ իր կարծությամբ, թե՛ ներդաշնակությամբ և մանավանդ՝ իմաստի ճշտությունը:

Ֆրանսերեն **uniforme** ածական է և նշանակում է «միաձև, միատեսակ, միանման»։ իրեն գոյական նշանակում է որոշ խմբի մարդկանց միատեսակ զգեստը, որ ռուսերեն՝ ավելի կարճ ձևով ասվում է форма (նշանակում է պարզապես ձև): Մքանչելի է հայերեն բառը՝ **համազգեստ** և տեղիք չի տալիս ոչ մի թյուրիմացություն:

ԲԱՐԴ ԲԱՌ

Բառը բարդվելուց հետո իր կազմիչ մասերի գիտակցությունը կորցնում է և ստանում է իր համար անկախություն: Այլևս նա իր անկախ կյանքը և անկախ գործածությունը ունի: Ֆրանսերեն ասում են bonjour օրվա որևէ ժամին, թեև jour արմատը ավելի առավոտվա համար է: Ծոզենավ բառը, այն ժամանակ, երբ կազմվեց, միայն չոգիով գնացող նավերի համար էր, այժմ հնարված է ջերմություն կամ էլեկտրականություն գործող նավ, բայց անխտիր՝ դարձյալ կոչում ենք **չոզենավ**: Վերջերս հնարեցին **ջերմանավ** բառը, բայց ընդհանուր գործածություն չունի դեռ, իսկ **էլեկտրանավ** բառ գոյություն չունի:

Ամեն ածանց բառ, արմատից բաժանվելուց հետո ձգտում է անկախություն, այսինքն կորցնում է կապը իրեն ծնունդ տվող արմատի հետ, և մինչև անգամ լինում են դեպքեր, երբ այդ կազմիչ արմատն էլ է կորչում և մնում է միայն ածանցը:

Այս վերջին դեպքի համար լավ օրինակ են հայերենում **հնոց** և **հրդեհ**, որոնց բուն արմատները (հուն «կրակ» և դեհ «վառել») առանձին գոյություն չունեն հայերենում, և նրանց գոյությունը լեզվաբանական քննությունը միայն կարելի է կրեան հանել:

Նմանապես **ուրջու** «խորթ որդի» և **ուստի** «որտեղից» բառերի մեջ **ուր** «որդի» putra և ու «ուր, որտեղ» արմատները բոլորովին անհայտ են մնում:

Դգալ բառի մեջ daru «ծուռ փայտ», հովիվ բառի մեջ **ոչխար** և owi «պահել», ինչպես և **ժպիրհ** բառի մեջ aži ođ oz և pidra «հայր» բոլորովին ծածուկ են մնում: Ածանց բառը, կորցնելով իր արմատը, կարող է նաև իր նշանակությունը կորցնել և մինչև անգամ փոխանակ արմատի՝ միայն մասնիկը պահել:

Մրա համար լավ օրինակ են հատուկ անունները: **Ավետիք** բառի հայցականը՝ **Ավետիս** (բարի յուր), դառնալով անձնանուն և ստանալով Ղրբ. Վիտիս ձևը, այլևս շատ է հեռացել նախնականից:

Աստուածատուր կրճատվելով դարձել է **Ասս**, ուր ոչ «Աստուած» կա և ոչ «տուրք», իսկ **Տատուր**-ը այնպես է փոխվել, որ նույնիսկ հայտնի չէ, թե **Աստուածատուր** բառից է, թե **Տիրատուր**:

Հարություն բառը դեռ պահել է իր առաջին իմաստը (մեռելի կենդանանալը), բայց **Արթին**, **Արութ**, **Թիւնի** ձևերի մեջ մեկ մասնիկն է կիսած, մեկ արմատն է անհետացած, մեկ էլ միայն մասնիկի վերջին կեսն է պահած:

Միևնույն ածանցյալ բառը լեզվից լեզու անցնելով կարող է իմաստը փոխել: Օրինակ **աքսոր** բառը հունարեն է, կազմված է՝ ἄξ – «գուրս» նախդիրով ὄρος «եզերք», «սահման» բառերից և նշանակում է «սահմանից դուրս»: Անցել է նախ ասորերենին, ուր aksoria ձևը ստանալուց հետո ապա անցել է հայերենին, ուր դարձել է **աքսոր**, որի իմաստը հայտնի է: Իսկ նույն բառը, հայերեն ձևով դառնալով արտասահման, այժմ բոլորովին հակառակ արժեք ունի:

ՄԱՍՈՒՆՔ ԲԱՆԻ ՓՈՆԱՆԱԿՈՒՔՑՈՒՆ

Մակբայն ու նախադրությունը կարող են դառնալ գոյական, ինչպես՝ ֆրանսերեն.

- le pour et le contre,
- le bien,
- les alentours,
- l'arrivire,
- le devant:

Հյ. ևտեր, առջևը.

թեր և դեմ (նխ. – ած.).

Անորոշ դերբայը դառնում է գոյ.:

- le boire et le manger
- un déjeuner, un diner, un souper, le devoir «երթալ-գալ չունենք»:

Անցյալ դերբայը դառնում է ած., գյ., մկ.:

Օրինակ՝ անցեալն էանց.

- կատարյալ մարդ.
- դարձյալ ևկավ:

Իմաստի փոփոխություն առաջանում է նաև համանունության պատճառով: Օրինակ՝ ֆրանս. կար երկու բառ harpe ձևով, մեկը «ճանկ» նշանակությունը և մյուսը «քնար» նշանակությամբ. առաջինից կազմվել է գողերի լեզվով պատկերավոր մի բացատրություն pincer de la harpe, այն է՝ «բանտարկվել», բայց որովհետև կա նաև harpe նվագարանը, ուստի համանունության պատճառով առաջացել է pincer de la guitare կամ du viola նույն իմաստով:

Իմաստի փոփոխությունն առաջանում է նաև հոմանիշների պատճառով: Երբ մի բառ ստանա մի որևէ նոր նշանակություն, իր հոմանիշն էլ ստանում է նույն նշանակությունը:

Օրինակ, ֆրանսերեն՝ nettoyer «մաքրել» բառը ծծկը. նշանակում է «գողանալ», ուստի polir «Հարթել, Հղկել» բառն էլ, որ առաջինի հոմանիշն է, ստացավ «գողանալ» իմաստը:

Այս երկուսի խառնուրդն է ներկայացնում հետևյալը. տճկ. կա երկու տեսակ բառ ու հնչումով, առաջինը բուն տաճկական ծագմամբ ու?, որ նշանակում է «ի՞նչ», երկրորդը՝ պարսկական փոխառությամբ ու, որ նշանակում է «ոչ»: Ղրի-մի հայերը, տեսնելով այս երևույթը, իրենք էլ հայերեն ինչ բառին տվին նաև «ոչ» նշանակությունը, օրինակ, ինչ ես, ինչ դու «ոչ ես, ոչ դու»:

ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՌ

Ֆրանս. maillechoit մի խառնուրդ է ցինկի, պղնձի և նիկելի, որ նմանում է արծաթի, հնարել են Maillot և Chorier, որոնց անունով էլ melchior «մելքիոր», ասում են նաև «մելխիոր», որ սխալ է:

Փիլիպպոս «առնի»

լովեն

սիլուետ

մանսարդ

Chevreaux (կաշի)

Սովորական է զանազան արդյունքներ անվանել արտադրողի անունով, ինչպես՝ Հորթ (Հորթի միս), ոչխար (ոչխարի միս), թեյ (թեյից ըմպելիք), խահուե, absinthe, ջրաներկ (ջրաներկով նկարած նկար):

Այս կարգին են պատկանում հեղինակների անունով կոչվող իրերը, ինչպես՝

Mansarde (17-րդ դարում մի նշանավոր ճարտարապետի անունով, որ առաջին անգամ շինեց այդ):

Guillotine (1789 թվից, երբ շատացան սպանությունները, չարչարանքը նվազ տաժանելի դարձնելու համար այս անունով մի բժիշկ հնարեց):

Pamphlet (ժողովածու գործոց Pamphilus-ի, որ միջին դարում շատ էին կարդում):

Silhouette (1759-ին Silhouette անունով կար մի ֆինանսական «կոնտրալոր», որին ծաղրելու համար նկարեցին կողմնակարը չվաքով):

Balthazar «խնջույք» (նման այն խնջույքին, որ տվեց Բաբելոնի թագավորը Բաղդասարին):

Macadam (ծեծած քարով խճուղի՝ հնարեց Mac-Adam շոտլանդացի գիտնականը):

Sandwich (բուտերբրոտ. կարագով քսված հացի երկու շերտ, մեջտեղը դրած մի շերտ միս, կրչիկ և այլն):

18-րդ դարում կար անգլերեն comte de Sandwich, որ այնքան խաղամոլ էր, որ չէր ուզում թողնել խաղասեղանը նույնիսկ ճաշելու համար և բերել էր տալիս այդ ձևով ուտելիք: Այժմ նմանությամբ (հեզնանք) ֆրանսերեն sandwich են

ասում նաև այն մարդոց, որոնք մի հայտարարություն կրծքին և մյուսը մեջքին կպցրած ման են զալիս փողոցում, մարդը ինքը դառնում է միս կամ կրչիկ, հայտարարությունները՝ հաց:

Grog (ջրով և շաքարով խառն ոոմ). անգլիացի ծովակալ Vernon, մականվանյալն Grogram, հրամայեց այսպես մատուցել իրեն ոոմը, և անունը մնաց grog, բայց grogram բառն էլ մի տեսակ կոպիտ կտորեղեն է, որ ծագում է ֆրանս. gros grain «խոշորահատ» բառից:

Spencer (անթափանց կարճ վերարկու 19-րդ դարու սկիզբը Lord Spencer 1-ին անգամ մանտո քցեց):

Macfarlane («մի տեսակ անթև վերարկու. անգլիացի ֆաբրիկանտի անունով):

Guillemet «չակերտ» (ոմն Guillemet անուն մարդու, որ նվազական է Guillemet-ի և որ գործածեց առաջին անգամ այս նշանը):

Անունից կազմված բառեր՝

չովինիզմ,

բոյկոտ,

mansarde,

silhouette,

guillette,

chemise La Coste:

ՏԵՂԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՌ

Փարոս «նավերի համար ուղեցույց աշտարակ՝ ծովափի վրա». ֆրանս. phare, ռուս. маяк: Փարոսը առաջին անգամ շինվել է Ալեքսանդրիա քաղաքի առաջ գտնված փոքրիկ Pharos կղզում, որից էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Կիլիկիա – լատ. cilicium > ֆր. cilice «մի տեսակ կոշտ կերպաս՝ այծի մազից շինված»:

Սավան – Բաղդադի մոտ Սաբան գյուղի անունից:

Սարտիլա (ձուկը) < ֆր. < sardine < sarda, sardina < sardus վայրանունից:

գալոշ. galosh, լատ. gallica – ծագում է gaulois բառից.

medica, μησιχη «luzerne բույսը» < Մարաստանից.

pergamum միջնարկը < Pergamum քաղաքի անունից.

pergamena «մագաղաթ» < Pergama-ի Եվմինեսի հնարածը համարվելով.

լատ. sinopsis մի տեսակ յուղաներկ < Սինոպ քաղաքից.

bronze < Brundisium.

cuiivre < Κύπρος:

Ամերիկայի անունով է մի տեսակ հասարակ կտոր, որ Պոլսում կոչվում է «ամերիքան բեզի» և (բուն ձևն է արաբերեն bezz, որից թրք. bez, որ նշանակում է «չոր») ռամիկ ձևով՝ ամելիքա: Կովկասում տարածված է ամիրքանը, որ այժմ վերացել է, և ասվում է ռուսերենով бязь.

* * *

Ամեն մի մարդ իր մայրենի լեզուն մանկությունից չըջանալով սկսած այնպես լավ սովորած է, որ նրա բոլոր բառերն ու ձևերը թվում են ամենարժեքի բանը: Երևանում 70-ամյա մի պատավ թուրք կին ասաց ինձ մի օր. «Մեր թուրքերենից ավելի ուղիղ լեզու չկա, հացին «չօրեք» ենք ասում, ջրին «սու»: Մյուս ազգերը ծուռ ու մուռ բաներ են ասում. օրինակ, ռուսները հացին «խլեք» են ասում, հացը չօրեք է, սկի խլեք կլինի», ջրին՝ «վադա», «սու» չեն ասում, իսկի «վադա» կլինի»:

Այս տգետ կնոջ խոսքը իրական զգացողության ճիշտ արտահայտությունն է: Մայրենի լեզուն բնական է մարդուն. նրա նույնիսկ թերությունները, անկանոնությունները, բացառությունները, արտասանության դժվարությունները՝ այդ բոլորը վերանում, ջնջվում, հարթվում և հեշտին, բնական ու դյուրալուր են դառնում: Ընդհակառակը՝ ամեն մի շեղում կամ նորմաթուրություն, հին կանոնների խախտում, արտասանության փոփոխություն անընդունելի են: Սրա համար է, որ երբ մի նոր բառ ներմուծվում է լեզվի մեջ, ենթարկվում է գիտակից քննադատության, եթե նա լեզվի նախկին սովորական կանոններին համապատասխան չէ: Վերջերս մեկը հնարեց մի բառ՝ տրամվայի «աստանովկա» իմաստի համար (կանգառ): Այս բառը ինքնին շատ կոկիկ, դյուրահնչյուն, ճիշտ կազմված բառ է և նյութին էլ շատ համապատասխան: Չնայած դրան, դժվարության հանդիպեց շատերի կողմից, որովհետև կանկառ «փուշ» բառի հետ համանուն էր:

Սակայն մի ուրիշ բառ՝ համայց, որ ես հնարեցի հիվանդանոցում պառկած ժամանակս, ռուս. արխոզ (բժիշկների ընդհանուր այցելություն հիվանդանոցի հիվանդներին) իմաստով, հաճույքով ընդունվեց, որովհետև հայերենի հին կանոններին բոլորովին համապատասխան էր և որևէ նման բառի հետ համանուն չէր կազմում:

Սրանից է բխում այն երևույթը, որ մենք ոչ մի քննադատության չենք ենթարկում մի օտար բառ, որ սողոսկում է մեր լեզվի մեջ, եթե նույնիսկ անմիտ ու անչնորհք մի բառ լինի: Օրինակ, մենք՝ հայերս, ռուսները, վրացիք և այլք, անայլայլ և անտարբեր սիրում ենք գործածել ռուստորան «ճաշարան» բառը, որ գուտ Փրանսերեն է և ստուգաբանորեն նշանակում է «կազդուրիչ»: Գինին կազդուրիչ է, այդ հասկանալի է, բայց ճաշարանը կոչել կազդուրիչ, մենք երբեք չպիտի գիջեինք, եթե որևէ մեկը հայերենի մեջ համարձակեր մտցնել: Փրանսերեն բառը կարելի եղավ մտցնել շնորհիվ այն բանի, որ մենք, Փրանսերեն չիմանալով, չէինք կարող ստուգաբանել նույն բառը և, հետևաբար, քննադատության բովից անցկացնել:

Այստեղ է ահա օտար բառերի ազատ փոխառության գաղտնիքներից մեկը և թերևս՝ գլխավորը:

Փրանսերեն chirurgien «վիրաբույժ», որ նաև ռուսերեն ձևով գործածվում է և ռուսերենից էլ անցել է Կովկասի հայերին, բուն հունական ծագում ունի (χειρουργία) և նշանակում է «ձեռագործ»: Ամեն տեսակ ձեռքի աշխատանք կոչվում է նույն հունարեն բառով, նույնիսկ՝ բանվորի աշխատանքը: Եթե հայերենով

ընենով խիրուրգը կոչեինք ձեռագործ, անշուշտ ծիծաղելի պիտի լիներ: Ծատ ավելի հարմար է հայերեն վիրաբույժ, որ նշանակում է թե «վերքերը բուժող» և թե «վիրահատմամբ բուժող»:

Դանդիոն «մթություն». այս բառը մի անգամ է գործածված (Սոփերք, Հտ. Գ., էջ 20), հիշված ՆՋԲ և ավելի մանրամասն՝ Արմ. բռ.: Իմաստը թեև վերի ձևով նշանակված էր, բայց անստույգ կամ անապահով էր, Մանանդյանը, գրտնելով Թեանի հայ թարգմանությունը և հրատարակության տալով, գրքի վերջում դնում է նորագյուտ և անծանոթ բառերի մի շարք: Սրանց մեջ կան կողք-կողքի դանդիոն և մառախուն. հրատարակիչը ժամանակ չէ ունեցած մի անգամ փրնտրելու ՆՋԲ-ի կամ Արմ. բռ.-ի մեջ դանդիոն բառը, որով թե այդ բառի իմաստը պիտի իմանար և թե մառախուն անծանոթ բառով պիտի ուղղեր մառախուղ: Վերջին բառով ստուգվում է առաջին բառի էլ իմաստը, որ և գործածել է Ե. Տեմիրճիպաչյան՝ «Դանդիոն գերեզմանաց, Նիրվանա»*:

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ, ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

Ներածության մեջ տեսանք, որ բառը այսինչ կամ այնինչ իմաստի համար ընդունած պայմանական նշանն է, և լեզուն այդպիսի պայմանական նշանների մի ամբողջություն է: Բառը կազմող ձայների և առարկայի նշանակության մեջ որևէ կապ չկա:

Ամեն պայմանական նշան ի բնե երկու տեսակ է, որ կարող ենք կոչել հարաբերական և բացարձակ:

Երբ ասում ենք, թե երկաթուղու վրա կարմիրը նշան է վտանգի, իսկ կանաչը՝ ապահովության, այստեղ կանաչն ու կարմիրը թեև պայմանական նշաններ, բայց ներկայացնում են իրողության պատկերը: Ծոգեկառքի վտանգը երկվակայվում է իբրև բախում, որ է մահ կամ հրդեհ, մեկը՝ արյուն, մյուսը՝ բոց, որոնք կարմիր գույնն ունեն: Ապահովությունը երևակայվում է այնպես, որ իբր գնացքը գնում է մարմանդ դաշտերի միջով, որոնք կանաչ գույնն ունեն: Երկու դեպքում էլ պայմանական նշանը հարաբերական է:

Երբ գրում ենք արաբական 0, 1 կամ յատինական I, II, III թվանշանները և ընկերացնում ենք ոչնչությունը կամ թվական գաղափարները, դրանք հարաբերական են, որովհետև ներկայացնում են առաջինը՝ (0)՝ մի սնամեջ բան, դատարկություն, մյուսները՝ մեկ կամ երկու կամ երեք անհատ միություններ, որոնք մեր առաջ կանգնել են:

Նույնպես՝ երբ գրում ենք 0 տառաձևը և ըմբռնում ենք 0 ձայնավորը, դա նույնպես, թեև պայմանական նշան, բայց հարաբերական է, որովհետև ներկայացնում է բերանի կտր բացվածքի պատկերը:

Բայց երբ գրում ենք երկու, հինգ, անհուն գաղափարների համար՝ 2, 5, ∞ և կամ բ, գ, դ ձայների համար հիշյալ տառաձևերը, այս դեպքում պայմանական նշանը չի կապվում որևէ հանգամանքի հետ, ուստի և նա բացարձակ է:

* Այս մասին տե՛ս իմ հոդվածը. Արմֆան, 1942, էջ 106:

Պայմանական նշանները երբեմն խառնուրդ են բացարձակի և հարաբերականի, այնպես որ լատինական VI, VII, VIII նշանների մեջ առաջին նշանը (VI) բացարձակ պայմանական է, իսկ I, II և III-ը հարաբերական են:

Հաճախ է պատահում, որ բացարձակ պայմանական նշանը առ երևույթ միայն բացարձակ է, և եթե որոնենք նրա ծագումը, նույնպես կգտնենք, որ հարաբերական է: Այսպես, դոնների վրա դրված 00 կամ 100 նշանը հայտնի է ամենքին, և ամենքն էլ պիտի կարծեն բացարձակ պայմանական, բայց մի քիչ ավելի մտածելով՝ կարելի է գտնել, որ սա հարաբերական պայմանական է: Չինական, ասորեստանյան և եգիպտական գաղափարանշանները, որոնք այսօր գուտ բացարձակ պայմանական նշաններ են, առաջանում են հնագույն հարաբերական նշաններից, ուրիշ խոսքով՝ գաղափարագիրը պատկերագրի շարունակությունը կամ նրա զարգացած վիճակն է:

Հայերեն Մ տառը այսօր բացարձակ պայմանական նշան է, բայց երբ որոնենք նրա հին ծագումը, կտեսնենք, որ դարձյալ հարաբերական պայմանական նշան է: Այսպես՝ Մ-ն ծագում է հունական Μ (Μ) ձևից, այս էլ՝ իբրև վերջին աղբյուր առնված է եգիպտական ---- ma տառաձևից (սխալ է եգիպտական ---- n): Արդ՝ եգիպտական ---- ma-ն, իբրև գաղափարանշան, ներկայացնում է եգիպտական ma «ջուր» բառը, և այս զիզգագն էլ, իբրև թե ջրի օձապտույտ, ոլորապտույտ գնացքն է ներկայացնում:

Հայերեն Ռ-ն բացարձակ պայմանական նշան է, բայց դա գուժարն է երկու ը-ի (իբր Րը), որ ներկայացնում է ուժգին ր: Ր-ն առաջանում է հունարեն Ρ տառաձևից, իսկ սա էլ*...

Մեր արդի գիտական և ընկերային կյանքի մեջ ընդունած պայմանական նշանները ամենամեծ մասամբ կամ հարաբերական են և կամ հարաբերական նշաններից առաջացած ձևեր:

Այժմ հարց տանք, թե ինչպես են լեզվի պայմանական նշանները (բառերը կամ մասնիկները)՝ բացարձակ, թե հարաբերական:

Հարաբերական պայմանական նշանները առհասարակ ինքնին ճանաչելի են, ինչպես 0, 1 և այլն, լեզվի մեջ էլ՝ փսփսալ, խոխոալ, կոկոալ, հոպոպ, կկու և այլ բնաձայն բառերը: Բացարձակ պայմանական նշաններն են, որ մնում են անվերլուծելի, և երբ ասում ենք, թե լեզվի բառերը պայմանական նշաններ են, հասկանում ենք բացարձակ պայմանական:

Բայց ինչպես տեսանք, կան բացարձակ պայմանական նշաններ, որոնք այժմ միայն այդպես են, իսկ սկզբնապես եղել են հարաբերական: Այդպես օրինակ՝ գաղափարանշանները:

Լեզվի բառերն էլ արդյո՞ք նույն կարգին չեն պատկանում, այսինքն՝ թեև այսօր բացարձակ մեզ համար, բայց արդյոք նախնական հարաբերական պայմանական նշաններ չեն եղել, որոնք կորցնելով իրենց հարաբերականության ամեն մի հետք դարավոր անցյալի մեջ, հասել են այսօր մեզ բոլորովին անվերլուծելի ձևի տակ:

Առարկան մեր ներքին աշխարհի հետ հաղորդակցելու համար հինգ միջոց ունի, այն է՝ մեր հինգ զգայարանները՝ շոշափելիք, տեսանելիք, հոտոտելիք,

ճաշակելիք և լսելիք: Ամեն մի զգայություն իր համապատասխան զգայարանն ունի, և ոչ մի զգայություն չի կարելի բացատրել մի ուրիշ զգայությամբ, օրինակ, չի կարելի ասել, թե վարդի հոտը այսինչ առարկայի համն ունի, կամ թե մանուշակի գույնը նման է մի կյոռ մարմնի, և կամ՝ փոխադարձաբար: Ըստ այսմ, առարկան, որ ներկայանում է մեզ մի որոշ փափկությամբ կամ կարծրությամբ, ձևով կամ գույնով, հոտով կամ համով, չի կարող բացատրվել որևէ ձայնով, որ միայն լսելիքի զգայությունն է: Առարկաների միայն ձայնն է, որ կարելի է նմանողությամբ արտադրել և ձայնով էլ բացատրել, որ և ականջի միջոցով հասնում է մեր զգայությանը: Սրա համար էլ հնարված են և ամեն լեզվի մեջ էլ կան բնաձայն բառեր, որոնք տալիս են այն առարկայի պատկերը, որ հանում է այդ ձայնը: Բայց դրանք կան և կարող են լինել միայն այն առարկաների համար, որոնք ունեն որևէ ձայն, իսկ այն առարկաները կամ այն հասկացողությունները, որոնք չունեն կամ չեն կարող ունենալ ձայն, հետևաբար չունեն և չեն կարող ունենալ ձայնական նմանողությամբ բացատրություններ:

Հաճախ պատահում է, որ մենք բառի պատկերից գաղափարի պատկերն ենք ստանում, ուրիշ խոսքով՝ բառի հնչման և նշանակության մեջ կապ ենք գզում: Օրինակ՝ սիրել, դուրեկան, փափուկ, հարթ, միապաղաղ, սահուն, սիրուն և այլն տալիս են մեզ քնքուշ տպավորություն: Ընդհակառակը, խիստ, սոսկալի, զարհուրելի, խոշոր, խոժոռ, զզվելի, գարշելի, նողկալի՝ տալիս են մեզ անախորժ տպավորություն, հսկա, վիթխարի, ահավոր, վսեմական, ահեղ, վեհ՝ տալիս են ուժեղ տպավորություն, իսկ ճղճիմ, փոքրիկ, մանրիկ պստիկ և այլն՝ տկար տպավորություն: Բայց այս բոլորը կեղծ է, մենք գտնվում ենք ենթակայական տպավորության տակ և ոչ թե առարկայական: Այդ տպավորությունը ոչ թե գտնվում է բառի հնչման, այլ նրա իմաստի մեջ, որին գիտակցելով՝ մենք տալիս ենք բառին մի այնպիսի տոն, որ համապատասխանում է իմաստին, որից էլ հակադարձաբար ստեղծում ենք մեզ համար այդ տպավորությունը:

Բանաստեղծները հաճախ օգտվում են այդ կեղծ տպավորությունից և գրում են այնպիսի տողեր, որոնց մեջ հնչումը իմաստի պատկերը լինելը, դա կոչվում է նմանողական ներդաշնակություն (harmonie imitative), օրինակ՝*...

Բայց այս բոլորը կեղծ է և արդյունք մեր ենթակայական զգացողության: Ցույց տալու համար, թե հնչման այս տպավորությունը ենթակայական է միայն, հիշենք մի քանի բառ, որոնք տարբեր լեզուներում տարբեր զգացողություն են տալիս:

Ֆր. pouah! արտահայտություն է զզվանքի, բայց արևելյան թուրքերեն pah pah!-ը գովասանական է, գերմ. igitt! արտահայտություն է նույնպես զզվանքի, մինչ թրք. նշանակում է «քաջ, կտրիճ» և շատ գովասանական բառ է: Անգլ. cake ընտիր եվրոպական խմորեղեն է, մինչդեռ նույնահնչյուն հայերեն բառը միայն զզվանք է արտահայտում, բայց նույնիսկ միջին հայերենում ունենք քաք «չոր հաց, պաքսիմատ»: Ծնորհային գրում է (ագռավի հանելուկի մեջ)՝

Ձիդ ասորի իրենց կարդայ,

Ուտն չոր քաք ու թարխանայ:

Դարձյալ կա հայերեն քակոր, թրիք և քաքար (խմորեղեն): Ասացինք, թե միայն բնաձայն բառերն են, որոնք կարող են տալ առարկայի պատկերը, այսպես՝ կկու, հոպոպ, ագռավ, քքչալ, խոխոալ, խոմփալ և այլն, և այլն:

* Բնագրի հատվածը այստեղ ընդհատվում է (Ս. Գ.):

Բայց նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք մեր վրա բնաձայնական տպավորություն են թողնում, իրապես բնաձայն չեն, և զգացողությունը խաբուսիկ է:

Օրինակ՝ Հայերեն սղոց, որ բնավ կապ չունի իր հանած ձայնի հետ և առաջանում է սուղ «կարճ» բառից: Երափինել բառը, որ այնքան համապատասխան հնչյուն ունի իր նշանակած առարկային, պարզապես մի անզլիացու անունն է, որ հնարել է նույն կործանիչ առարկան (Marouzeau, La ling, էջ 37):

Այս դատողությունից բնականորեն բխում է այն, որ լեզվի բառերը չեն և չեն կարող լինել հարաբերական պայմանական նշաններ, այլ միմիայն բացարձակ:

Բայց բառի բացարձակ պայմանականությունը միայն արմատի համար է. հենց որ անցանք բարդ և ածանց բառերին, այստեղ այլևս սկսվում է հարաբերական պայմանականություն: «Ձորքոտանի» գաղափարի համար կարող էինք ունենալ մի բոլորովին անկախ արմատ, և այն ժամանակ այդ բառը կլիներ բացարձակ հարաբերական, ինչպես, ենթադրենք, գազան բառը: Բայց նա կազմված է չորք և ոտք բառերից, ինչպես պարսկերեն cārpā կամ ֆրանսերեն quadrupède հոմանիչները, և մենք մինչև այժմ էլ գիտակցում կամ զգում ենք այդ, ուստի նրանք մեզ համար հարաբերական պայմանական բառեր են:

Բայց արդյոք ամեն մի բարդ կամ ածանց բառ այդպես է: Ո՛չ:

Այն ընդհանր, երբ կազմվեց մաժուն բառը մեր մեջ, այն ներկայացնում էր իրողության ճիշտ պատկերը (հեղուկ կաթի մաժուցումը մակարդի միջոցով), և մարդիկ հասկանում և ըմբռնում էին այդ պատկերը: Բառը նրանց համար հարաբերական պայմանական էր: Այդ օրվանից մինչև այժմ անցել է ով գիտն ինչքան ժամանակ: Մաժուն բառը գրականության մեջ գործածել է նախ Մագիստրոսը (1059), ուրեմն 900 տարվա հնությունը ապահով է, բայց մաժունը ևս Գրիգոր Մագիստրոսի օրով չհնարվեց: Այսքան երկար ժամանակի մեջ այդ բառը այնպես կորցրեց իր ածանցական բնույթը, որ բոլորովին վերացավ նրա հարաբերական պայմանականության էլ զգացումը: Այսօր մեր ժողովուրդը ոչ միայն չգիտն, թե մաժուն բառը կազմված է մաժ-նույ արմատից -ուն մասնիկով, այլև մաժնուլ բառի գոյությունն էլ չգիտն: Այսօր մենք ամենքս էլ գործ ենք անում այդ բառը իբրև արմատ, այսինքն՝ իբրև բացարձակ պայմանական բառ, ճիշտ այնպես, ինչպես փոխառու ժողովուրդները (վրաց. մաժոնի, թրք. mazun, հուն. μαζούν, ռուս. мажоня, անգլ. mazon):

Ռուս. мажоня-ը «ձանձրացնել» շատ զարմանալի բառ է այս տեսակետից: Կազմված է «ուտել» արմատից, ма և до մասնիկներով: Բայց ինչ կապ ունի «ուտելու» գաղափարը «ձանձրանալու» գաղափարի հետ: Բայց նա սկզբում առնվել է միայն ուտելիղենի համար: Ծարունակ ուտելով միևնույն բանը՝ մարդ ձանձրանում է. սրանից առաջացել է «ձանձրանալու» գաղափարը: Այնուհետև բառը գործածվել է ոչ միայն ուտելիղենի մասին, որ բնական էր և հասկանալի, այլև ամեն մի բանի համար, որ ուտելու հետ կապ չունեն և, հետևաբար, բնական չէր: Ավելի հետո առաջին իմաստը ջնջվել է և այսօր ամենեին էլ չի զգացվում: Ծատ ուտանների հարցրել եմ ևս բառի ծագումը, և նրանք չեն իմացել, կամ երբ հրավիրել եմ նրանց ուշադրությունը, նոր միայն անդրադարձել են: Այսպես, ուրեմն, պայմանական հարաբերականության գաղափարը, որ սկզբում գոյություն ունեն, այժմ բոլորովին անհետացել է:

Ամեն մի ածանց բառ, որ դուրս է գալիս ժողովրդական դարբնոցից և մտնում է ընդհանուր գործածության, ձգտում է անկախություն: Այս երևույթը առաջանում է հատկապես այն ժամանակ, երբ բառի նախնական իմաստը կորչում է և մնում է միայն երկրորդ կամ երրորդ իմաստը, որ փոխաբերության արդյունք է:

Այսպես են, օրինակ՝

Պարազուլու. առաջ պարի առաջնորդն է եղել, այժմ ամեն մի խմբակցության համար ասվում է, բայց պարի առաջնորդի համար չի ասվում:

Ճյուղազրույթուն. ազգատոհմի ցուցակն է ներկայացնում. կազմված է ճյուղ (ծառի) բառից, բայց այդ բառը գործածողները այժմ ամենեին չեն մտածում ոչ ծառի ճյուղի և ոչ գետի ճյուղի մասին:

Հովանոց. առաջ գործ են անել միայն արևի դեմ պաշտպանվելու համար, այժմ այնչափ չի գործածվում արևի դեմ, որչափ՝ անձրևի դեմ: Վերջինիս համար շատ անտեղի է հով-անոց բառը, բայց ոչ ոք չի անդրադառնում դրա վրա, որովհետև բառը դարձել է այլևս պայմանական նշան:

Ցույց տալու համար, թե ինչպես պայմանական հարաբերական բառը ավելի ուշ կորցնում է իր ծագման գաղափարը և վերածվում բացարձակ պայմանականի կարելի է աչքի առաջ բերել աղավաղյալ բառերը: Կուսակցություն բառը աղավաղվելով դարձել է կուսացկություն, ուրեմն ամենեին չի էլ զգացվում «կցվելու, միանալու» գաղափարը: Հակաճառություն բառը աղավաղվելով դարձել է հաճակառություն, և եթե այդպես է, էլ ինչ ճառել, էլ ինչ հակա...:

Ածանց բառերը իրենց կազմությանը նման են չենքի կազմության: Ծենքի մեջ մաս ունեն քար, ավազ, երկաթ, գաջ ու կիր, փայտ, գամ և այլն, բայց երբ չենքը շինվում վերջանում է, մասերը իրենց անհատական գաղափարը կորցնում են, բոլորը կազմում են մի ամբողջություն, և ոչ ոք չի մտածում առանձին մասերի մասին. չենքը ըմբռնվում է իբրև մի անկախ առարկա:

Անատոլիա, ձապոն և Ուորասան աշխարհագրական անուններ են, երևքն էլ նշանակում են «արևելք»: Հունաստանի հույները իրավամբ Փոքր Ասիան կոչեցին Անատոլիա, որովհետև նա գտնվում էր իրենց երկրի արևելյան կողմը: Ատորպատականցիք իրավամբ կոչեցին Ուորասան (պրս. xōr արևելք, asan ելնոդ, ծագող), որովհետև այդ գավառը Ատրպատականի արևելյան կողմն էր. նույնպես չինացիք կոչեցին ձապոնիան այդպես (չին. ճա «արև» «պոն» ծագել), որովհետև այդ երկիրը գտնվում էր իրենց արևելքում, բայց այսօր ոչ մեկս չի մտածում այդ մասին, և նույնիսկ ասում ենք այսպիսի absurde խոսքեր. Ուորասանը գտնվում է ձապոնիայի արևմուտքում, կամ Ուորասանը Անատոլիայի արևելյան կողմն է, այսինքն՝ «Արևելքը գտնվում է Արևմուտքում», «Արևելքը Արևելքի արևելյան կողմն է»: Հարաբերական պայմանականը, կորցնելով իր նախկին արժեքը և ստանալով անկախություն, դարձել է բացարձակ պայմանական բառ:

ԼԵԶՎԻ ԿԱԳԸ ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Հաճախ խոսված է այն մասին, թե լեզուն կապ չունի տրամաբանության հետ: Այս բանը կարելի է հասկանալ և բացատրել մի քանի տեսակետով: Կարող է լինել մի միտք, կամ մի նախադասություն, որ տրամաբանության բոլորովին հակառակ լինի: Իբրև օրինակ հիշում են հետևյալ նախադասությունները.

35-ին գումարելով 27, կստանանք 61: Գերմաներենի մի ուսուցիչ իր աշակերտներին թարգմանել է տվել հետևյալ նախադասությունները.

Ես կծեցի իմ ճակատը:

Նստել էի իմ և իմ եղբոր միջև (Vendryès, BSL, 27, էջ 4):

Սրանք սխալ և նույնիսկ անմիտ նախադասություններ են, բայց սխալը նախադասության մեջ չէ, այլ մտքի մեջ: Նրանք քերականորեն ճիշտ են բոլորովին այնպես, ինչպես եթե ասեինք՝

35-ին գումարելով 27՝ կստանանք 62:

Ես կծեցի իմ մատը:

Նստել էի իմ հոր և իմ եղբոր միջև:

Պարոնյանը «Մեծապատիվ մուրացկանները» սկսում է հետևյալ ձևով*.

«Հազար ութը հարյուր յոթանասուն ... չեմ հիշեր՝ քանիին, սեպտեմբերն երեսունը մեկին, - ներեցեք, երեսունին պիտի ըսեի, վասնզի սեպտեմբերն երեսուն օր միայն ունի - երկար և ընդարձակ թիկնոցի մը մեջ փաթտված միջահասակ և գիրուկ մարդ մը ... նավակն մը յուր սնտուկները հանել կաշխատեր» ...

Սրանք էլ իբրև նախադասություն ճիշտ են, թեև տրամաբանական չեն, որովհետև ըստ իմաստի սխալ են: Եթե այդպես չլիներ, ուրեմն սխալ և անտրամաբան պիտի լինեին բոլոր երգիծաբանների գրվածքները, որոնք զավեշտի և զվարճության համար են գրված: Սխալ և անտրամաբան պիտի լինեին ամբողջ հին ազգերի մատենագրությունը, որ համապատասխան չէ արդի գիտությունը և այլն:

Սխալ և անտրամաբան չէ նախադասությունը նաև այն դեպքում, երբ մտքերի շարակցությունն է սխալ: Օրինակ Սաղմոսի ԿԸ, 2 համարը բողոքականների աշխարհաբար թարգմանության մեջ այսպես է. «Ինչպես որ ծուխն փչանում է, փչացրո՛ւ նրանց» (տպ. Զմյուռնիա, 1843, Պոլիս, 1906), (ավելի լավ է գրաբար թարգմանությունը՝ Որպէս պակաս է ծուխ՝ պակասեցին): Կամ՝ Առակաց գիրք, ԻԶ, 2. «Ինչպես որ ճնճուկը թոթոտում, և ծիծեռնակը թռչում է, այնպես էլ զուր անեծքը չի կատարվի»: (= գրք. Որպէս թռչունք և ճնճուկը թռանին, նոյնպես անեծք զուր ումեք ոչ ելանեն):»

Ոճերն ու բառերն էլ կարող են լինել սխալ ու անտրամաբան, օրինակ՝ գրաբար ասվում է **գան ըմպել**, որ է աշխ.՝ **ծեծ ուտել** (թրք. ևս *dayaq yemek* ծեծ ուտել), բայց ծեծը ոչ կուտեն և ոչ էլ կլսան, **ΠΟΔΒΟΡΟΔΟΧ** կոչվում է «ծնոտը», որի բուն նշանակությունն է «միրուքի տակը», բայց միթե՞ ամեն մարդ պարտավոր է միրուք ունենալ, և կամ՝ կանայք ու երեխաները միրուք ունենան:

Հաճախ սխալ ու անտրամաբան են լինում նաև քերականական ձևերը: Ամեն լեզվի մեջ էլ օրենք է, որ հոգնակի ենթական ստանա հոգնակի բայ: Բայց տաճկերենում, երրորդ դեմքի հոգնակի ենթական պահանջում է կզակի բայ, օրինակ՝ Ermeniler geldi «հայերը եկավ», և եթե ասենք Ermeniler geldiler «հայերը եկան», դա կլինի «հայաբանություն» և ոչ թե տաճկաբանություն:

Արաբերենում մի օրենք կա, որ ասում է. «Ամեն անկանոն հոգնակի իգական է». ըստ այսմ արար. աբլորներ, կզներ, ցուլեր, քահանաներ և այլն, նույնիսկ տղամարդիկ իգական են: Ո՞ւր է այստեղ տրամաբանությունը:

* Բնագրի լուսանցքում մատիտով գրված է՝ «օրինակները գրքից». մեղ թույլ ենք տալիս մեղրերիս առաջին նախադասությունը (Ս. Գ.):

Լեզվի ամենից ավելի անտրամաբան կողմը, որ և քերականության այս մասի գլխավոր նյութն է կազմում, բառերի արտաքին ձևի և ներքին բովանդակության կապն է: Այդպիսի կապ գոյություն չունի:

Հյ. լոյս, բոյս, կոյս, խոյս, յոյս.

գերան, բերան, կերան, մերան.

արդ, բարդ, մարդ, դարդ, վարդ, յարդ, սարդ, ցարդ, ինչպես և՛

թարթ, կարթ, հարթ, մարթ.

պարտ, մարտ, արտ, քարտ:

Այսպես նաև մյուս բոլոր լեզուները, օրինակ, ֆրանսերեն՝

banc,	pan,	van,	faon,	dent,
նստարան,	քղանցք,	մաղ,	ձագուկ,	ատամ,
dans,	temps,	sang,	sans,	sent,
մեջ,	ժամանակ,	արյուն,	առանց,	զգում է,
vent,	vend,	gens,	champ,	gent,
քամի,	ծախել,	մարդիկ,	դաշտ,	ձևոնոց,
camp,	lent,	rang,	met,	paon,
ճամբար,	դանդաղ,	չարք,	ստել,	սիրամարգ,
tant,	tend,	chant,		
այնքան,	տարածել,	երգ:		

Այս բոլորը (Հյ., թե ֆրանս.) թեև իրար մեջ այնքան նման, ոչ մի կապ չունեն ոչ իրար հետ և ոչ էլ իրենց նշանակած առարկայի հետ: Այս է լեզվի ամենանտրամաբան կողմը, որի համար մինչև այժմ ոչ մի բացատրություն չէ գտնված և չպիտի էլ գտնվի, որովհետև այդ բոլորը պատահականության արդյունք են: Ինչքան նոր է լեզուն, այնքան էլ շատ է այդ նմանաձայն բառերի շարքը, բայց քանի որ հինը գնանք, այդ բոլորը իրար ետևից կջնջվեն:

Օրինակ՝ ֆրանսերենը համեմատելով լատիներենի հետ՝ chant կղառնա լատիներեն cantus, ֆրանսերեն gens կղառնա լատիներեն gens և այլն:

Իսկ եթե պատահաբար գտնվեր մի այնպիսի անձ, որ ուզենար այդ հընչումների և նրանց իմաստի միջև որևէ կապ գտնել, իհարկե պիտի ամփոփվեր այդ բառերի առաջին բաղաձայնի մեջ և պիտի կզրակացներ, թե «երգը կամ դաշտը» s է, քամին v է, սուտ խոսելը m է և այլն:

Որպիսի՞ անիմաստ բան:

ՍԵՌ ԵՎ ՏԵՍԱԿ ԲԱՌԻ ՄԵՃ

Ամենքը գիտեն, որ ծիրանին, դեղձենին, սալորենին, բալենին, կևոասենին և այլն բույսեր կամ ծառեր են, կայծքարը, որձաքարը, մարմարիտը, բազալտը և այլն՝ քարեր, իշխանը, կողակը, բախտակը և այլն՝ ձկներ: Առաջինները կազմում են բնության թագավորության մեջ տեսակներ, իսկ բույս, քար, ձուկ՝ սեռեր, այսինքն՝ բոլոր նույն տեսակները բնորոշ ընդհանուր անվանակոչություն:

Մարդկային միտքը ընդունակ է ինչպես նման իրերի միջև կզած նուրբ տարբերությունը նկատելու, նմանապես և մասնավոր տարբերությունները երևակայությամբ վերացնելու և բոլորին միացնող ընդհանուր բնորոշ հատկությունները

գտնելու: Առաջին երևույթը կոչվում է մասնավորացում, երկրորդը՝ ընդհանրացում. երկուսն էլ մարդկային խորաթափանց մտքի արտահայտություններն են:

Հայ գյուղացին գիտն է գանազանել միևնույն ծիրանի բազմաթիվ տեսակները (դառնակորիզ, քաղցրակորիզ, աղջանարաթ, խոսրովչահի, թարարգա և այլն), կամ միևնույն խաղողի հարյուրավոր տեսակներ (խարջի, ասկարի, թավրիզների, իծապտուկ, եզանդարի, քիչմիչի և այլն, և այլն):

Թեև տարբեր բույսեր են նրա համար չլորը, գավալուն, ալուչան, դամբուլը, կոկամը, ալիբուխարան և այլն, որոնք միևնույն սալորի տեսակներն են: Գիտունը ոչ միայն միացնում է այս բոլոր սալորների տեսակներն իբրև մի տեսակ. այլև ծիրանը, դեղձը և դեռ ուրիշ բույսեր էլ համարում է մի ընտանիքից և ծիրանը կոչում է prunus arménian (Հայկական սալոր), դեղձը՝ prunus persica (պարսկական սալոր) և այլն:

Լեզվաբանության մեջ հարց է տրված, թե արդյոք նախնական մարդիկ իրերը իբրև տեսակ ըմբռնեցին, թե իբրև սեռ: Շատերը ասում են, թե այսօր էլ վայրենի ժողովուրդները ճանաչում են միայն տեսակներ և ոչ բնավ՝ սեռ: Օրինակ, նրանք տալիս են բույսի, քարի, ձկների, թռչունների գանազան տեսակներին առանձին-առանձին անուններ, բայց ընդհանուր սեռ ցույց տվող բույս, քար, ձուկ, թռչուն և այլ բառեր չունեն:

Այսպես պիտի լիներ նաև նախամարդոց լեզուն:

Այս կարծիքն ինձ համար անմիջապես և տարօրինակ է թվում: Եվ այն օրինակները, որ բերված են վերոհիշյալ լեզուներից, հավաքիչների անծանոթ լինելու արդյունք են: Օրինակ, հոտենդոտների նամա լեզուն, որ ամենից ավելի վայրենի մի ժողովուրդի լեզուն է, գիտն heib «ծառ», uis «քար», anis «թռչուն», oub «ձուկ» և այլն ընդհանուր բառերը: Նույնպես նրա հարևան herero լեզուն գիտն omuti «ծառ», eue «քար», ondera «թռչուն», ehundy «ձուկ» և այլն: Պետք է իբրև օրինակ հիշել բասկերները, որ arbolia «ծառ», animale «անասուն», loze «ծաղիկ» ընդհանուր բառերը փոխ է առել սպաներենից (Jespersen, Language, 210), որովհետև բասկերները ողմանական շրջապատից չափազանց ազդված մի լեզու է, և զարմանալի է, որ այդ բառերը, ինչպես և շատ ուրիշ բառեր, փոխ է առել նրանցից: Ընդհանուր բառերի փոխառությունը նույնիսկ այդ բառերի կարևորությունն է ցույց տալիս:

Միայն մասնավոր բառեր ունենալու և ընդհանուր բառերից զուրկ լինելու գաղափարը արդեն ինքնին անըմբռնելի է: Ինչպիսիք զարհուրելի հարստություն պետք է ունենա այդպիսի մի լեզու, որ ճանաչել բոլոր տեսակի քարերը, բույսերը, թռչունները, ձկները, խոտերը և այլն: Մարդկային միտքը ինչքան ծանրաբեռնված պիտի լիներ դրանով: Ընդհանուր բառը մի միջոց է մարդկային միտքը այս ծանրաբեռնությունից ազատելու:

Նույն ենթադրության հակառակ է նաև իրերի բնական ընթացքը: Ենթադրենք մի բույս, որ մարդը ստեղծեց առանձին-առանձին անուններ բոլոր տեսակի առարկաների համար: Օրինակ, նա ճանաչում է բոլոր ծառերը առանձին և ծառ ընդհանուր գաղափարը չգիտն: Իսկ ինչպես պիտի անվանել, երբ տեսնի ծառերի մի խումբ, որոնք բաղկացած են ոչ թե մի տեսակից, այլ մի քանի տեսակներից: Ավելի ևս, ինչպես պիտի անվանել, երբ տեսնի մի կամ մի քանի

ծառ այնքան հեռվից, որ չկարենա որոշել, թե կնձնի՞ք են, թե թղենի, բարդի՞ք, թե կամ ուրիշ ծառ: Չէ՞ որ այս պարագային ստիպված է ծառ ընդհանուր բառը տալու և եթե չունի՝ ստեղծելու:

Միևնույն ժամանակ գիտենք, թե ամեն լեզվի մեջ էլ եզ ու կով, աքլոր ու հավ, խոյ ու մաքի, հովատակ ու զամբիկ և այլն, որոնք միևնույն անասունի արուն ու էջն են ներկայացնում, առանձին անուններով են կոչվում: Միևնույն ժամանակ կան նաև նրանց ընդհանուր անունները (տավար, ոչխար, ձի և այլն):

Հայ գյուղացին գանազանում է մինչև անգամ հորթը, երինջը, մողին, մին՝ ընդհանուր, մին՝ արական, մյուսը՝ իգական:

Այս բոլորը կշռելով ու համեմատության ղեկավար հետ՝ կարող ենք ասել թե՛

1) Մարդիկ այն բոլոր առարկաների համար, որոնց հետ շատ մոտիկ հարաբերություն ունենին և նրանցից լայն չափերով օգտվում էին իրենց առօրյա գանազան պետքերի համար, հնարել են մասնավոր, նույնիսկ շատ մասնավոր բառեր՝ տեսակ առ տեսակ, երբ հարկ է եղել:

2) Այն առարկաները, որոնց ընդհանրապես միայն ծանոթ էին, կարիք չեն զգացել առանձին-առանձին որոշելու և անվանել են ընդհանուր անուններով:

3) Ընդհանուր անուններ հատկացրել են նույնիսկ առաջին կարգի առարկաներին, երբ հարկ է եղել խոսել նրանց մասին ընդհանրապես:

Լեզվի զարգացման ապագա ընթացքում մասնավոր տերմինները վերանում են, և ընդհանուրը տարածվում է:

Օրինակ՝ շատ լեզուների մեջ կա «մարդ» կակի համար երկու բառ, մին՝ ընդհանուր, մյուսը՝ մասնավորապես արուի համար: Այսպես՝ հյ. այլը և մարդը, գերմ. mann և mensch, սնս. mánsua և virá, հուն. ἀνθρωπος և ἀνήρ, լիթ. žmũ, vỹras, հայ. ձևովեկ և մոժի, գոթ. guma և wair, իռլ. duine և fer, լատ. homō և vir:

Ապագայում տեսնում ենք, որ այս գանազանությունը հետզհետե վերանում է, և ընդհանուր ձևը հաղթում է. այսպես՝ հայերեն մարդ, անգլերեն man, ֆրանսերեն homme, իտալերեն uomo և այլն:

Ձի-ն հայերենում ուներ իր գանազան մասնավոր ձևերը՝ հովատակ, նժույգ, գամբիկ և այլն:

Այսօր միայն մնում է ձի:

Հայերենի համար էլ իմ ուսուցիչը (Meillet) զարմանք էր հայտնում, որ գիտն մորեղբորորդի, հորեղբորորդի, հորաքրոջորդի, մորաքրոջորդի, բայց չգիտն մի ընդհանուր բառ, ինչպես է ֆրանս. cousin: Բայց այս գաղափարները այնպես տարբեր բաներ են իրարից, որ զարմանալի է ո՛չ թե դրանց համար առանձին բառեր ունենալը, այլ միասին մի ընդհանուր անուն ունենալը: Այն ժամանակ մի ընդհանուր անուն պիտի ունենայինք նաև քույր և եղբայր գաղափարների համար, մինչդեռ ամեն մի լեզվի մեջ էլ առանձին բառեր կան:

Լատ Pilhofer (էջ 20-21) Աֆրիկյան kâte լեզուն, որ papua խմբին է պատկանում, չափազանց հարուստ է բառերով. բարդվում են անվերջ, ամեն տեսակ նոր առարկայի համար իսկույն մի նոր բառ են չինում: Բույսերի, մրջյունների, ճանճերի, մողեսների և այլն գանազան տեսակների համար հատուկ-հատուկ բառեր կան: Բայց այս է զարմանալին, ասում է հեղինակը, որ մինչդեռ մասնավոր

գաղափարների համար առանձին բառեր կան, բայց ընդհանուր գաղափարների համար բառ չկա: Օրինակ, չկա ընդհանրապես tragen «կրել, տանել» բառը, բայց կան՝

âsicke	կոնակով (չալակած) տանել
amecke	կրծքի վրա տանել
upecke	վզի շուրջը տանել
huhucke	գլխի վրա տանել
fitacke	թևի տակ դրած տանել
alecke, lupe	ուսից կախած տանել
de	տանցի պարկով (Netsack) (um die Stirn):

Սրա հակառակ, միևնույն բառով են արտահայտում «ուտել, խմել, ծխել», նույնպես «մեռնել, ուժասպառ լինել, սաստիկ փափագել»: Գույներից զանազանում են սպիտակ, սև, կարմիր, դեղին, իսկ կապույտ, կանաչ, թուխ և այլն սևի մեջ են:

Դնում են այստեղ Jespersen-ի Language աշխատությունից (ԼՋ 429-431) մի խումբ օրինակներ:

Թասմանացիք ուտինի, wattle-ի և ուրիշ ծառերի ամեն մի զանազանության համար (variety) մի առանձին բառ ունեն, բայց «ծառ» իմաստի համար ընդհանուր բառ չունեն: Զունեն նաև որակ արտահայտող բառեր, ինչպես՝ կարծր, կակուղ, տաք, ցուրտ, երկար, կարճ, կյոռ և այլն:

Մոհակները զանազան բաներ կտրելու համար տարբեր բառեր ունեն, բայց պարզապես «կտրել» գաղափարի համար բառ չունեն:

Չուլուսները «կով» բառը չունեն, բայց գիտեն «կարմիր կով», «սպիտակ կով» և այլն:

Bakaïri-ում (Կենտրոնական Բրազիլիա) ամեն մի թուփակ իր մասնավոր անունն ունի, բայց ընդհանուր թուփակ բառը իսպառ անծանոթ է:

Լիթվանացիք գույների համար ընդհանուր անուն չունեն, բայց մասնավոր բառեր չատ ունեն. ինչպես՝ կա առանձին «գորշ» բրդի և սագերի համար, մի ուրիշը՝ ձիերի համար, մի ուրիշը՝ տավարի, մի ուրիշը՝ մարդու և որոշ անասնոց մազերի համար, այսպես և մյուս գույները:

Կան լեզուներ, որ «եղբայր» բառը չունեն, բայց գիտեն «երեց եղբայր» և «կրտսեր եղբայր»:

Cherokee լեզվում «լվալ» բառը չկա, բայց կան զանազան առարկաների համար զանազան բառեր, ինչպես՝ kutuwo «լվացվում եմ», kulestula «գլուխս եմ լվանում», tsestula «մեկի գլուխն եմ լվանում», kukuswo «երեսս եմ լվանում», tsekuswo «մեկի երեսն եմ լվանում», takasula «ձեռքերս կամ ոտքերս եմ լվանում», takunkela «չորերս եմ լվանում», takutega «պանակներն եմ լվանում», tsejwawu «մի երկս եմ լվանում», kowela «միս եմ լվանում»: Մեկանեգիայում ամեն մի առարկայի համար տարբեր թվանշան կա, ինչպես a buku niu «2 կոկոս», a buru «10 կոկոս», a koro «100 կոկոս», a selavo «1000 կոկոս», a uduudu «10 նավակ», a bola «10 ձուկ» և այլն: Այսպես պիտի լինեն նաև նախամարդոց լեզուներ:

Huron-ների լեզվով զանազան բառեր կան «ուտել» նշանակությամբ մսի, հացի, ապուրի համար և այլն*:

Այսպես էր նաև Սուդանի մի քանի ժողովուրդների մեջ, բայց հետո «րրինձ ուտելու» բառը դարձավ ընդհանուր գաղափար: Էսկիմոսները ամեն մի տեսակ ձուկ որսալու համար ունեն առանձին բառ: Մի քանի հնդկական բարբառներ 12 տարբեր բառ ունեն «տանել, կրել» նշանակությամբ՝ նայելով թե ինչպիսի բևռ են տանում: Զինարենում «ջուր» նշանակությամբ 12 բառ կա, որոնք են՝

ts'ien	քիչ խոր ջուր
chen	խոր ջուր
yuan	անդունդի ջուր
yang	ընդարձակ ջուր
fen	եռացող ջուր
pow	ծփան ջուր
mien	մեծ ալիքներով հոսող ջուր
wu	պղտոր և ցած ջուր
tchen	վճիտ ջուր
chang	վարար ջուր
lao	ճամփի կողքի առուների ջուր
tchu	աղի ջուր

ԲԱՌԻ ՀՈՐԻՆՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որևէ պայմանական նշան պարտավոր է ունենալ չորս պայման.

- 1) Պիտի լինի ըստ կարելիվույն հեշտ գործադրելի.
 - 2) Ըստ կարելիվույն հեշտ ըմբռնելի.
 - 3) Տարբեր ուրիշ պայմանական նշաններից.
 - 4) Պայմանավորյալ կողմերի համար ընդհանուր**:
- Եթե գործադրենք այս չորս ընդհանուր պայմանները բառի վերաբերմամբ, կգտնենք, որ՝

1) Բառերը պիտի լինեն ըստ կարելիվույն կարճ և ձայնավորների ու բաղաձայնների մի այնպիսի խառնուրդ ներկայացնեն, որ արտասանության համար դժվարություն չպատճառեն: Այս պատճառով ահա ամեն մի նախալեզվի մեջ էլ արմատ բառերը միավանկ են կամ երկավանկ: Անշուշտ 10-20-30 վանկերից բաղկացած արմատները անհեթեթ պիտի լինեն: Գալով հեշտ արտասանության, դա, անշուշտ, ըստ զանազան ժողովուրդների ընդունակության կարող է զանազանվել իրարից. Փրանսացին ու իտալացին կարող չեն արտասանել խ, բայց հայի, ռուսի, վրացու համար ամենասովորական բանն է: Շատ ազգեր չեն կարող երկու բաղաձայն իրար կողքի արտասանել, մինչդեռ ուրիշները բաղաձայնների մեծ խճողումներ կարող են հեշտությամբ արտաբերել: Այնուամենայնիվ չենք կարող ասել, թե նախալեզուները սկզբում եևթ հնարած լինեին միայն բաղաձայնների անհեղին խճողումներից բաղկացած արմատներ, այլ ձայնավոր-

* Այս և հաջորդ օրինակները տե՛ս Carnoy, La Science du mot, 124:
** Carnoy, La Science du mot, II.

ների և բաղաձայնների այնպիսի միացումներ, որոնց արտասանությունը նույն ժողովրդի համար բավական հեշտ լինելու: Բաղաձայնների ավելի բարդ խճողումները սովորաբար արդյունք են ձայնավորների անկման՝ լեզվի զարգացման ընթացքում:

2) Հեշտ ըմբռնելի լինելու հանգամանքը կապված է լսողության հետ: Թե ձայնավորների և թե բաղաձայնների արտասանության մեջ կարելի է դնել չափազանց մանր նրբություններ:

Օրինակ՝ ֆրանսերենի մեջ կա 7 տեսակ 0, կարելի է դեռ ուրիշ տեսակներ էլ գտնել: ձ կամ տ բաղաձայնի համար կարելի է գտնել 5 կամ ավելի զանազանություն, բայց նույնպիսի նուրբ զանազանություններ դժվարըմբռնելի պիտի լինեին պայմանական նշանների համար: Ուստի կարելի է ընդունել, թե մարդիկ նախալեզուն հնարելու ժամանակ օգտագործած լինեին ձայների այնպիսի նուրբ տարբերակները, այլ միայն հիմնական ձայները: Ձայների նուրբ զանազանությունը առաջացած են լեզուների բարեհնչության հետագա շրջանում և արդյունք են չեղտի, ձայնավորների ու բաղաձայնների նոր հարադրության և փոխադարձ ազդեցության, սղման և այլն:

3) Ուրիշ պայմանական նշաններից տարբեր լինել՝ նշանակում է չունենալ համանուններ և բազմանիշ բառեր: Եթե միևնույն sen ձայնախումբը պիտի նշանակե 10 տարբեր գաղափար (այսպես է ֆրանսերենում), կամ միևնույն ձայնը 10 նշանակություն պիտի ունենա և կամ նի պիտի նշանակե «տանձ, սալոր կամ չազանակ» (այսպես է չինարենում), ուրեմն պայմանական նշանները շատ անորոշ են և տեղի պիտի տան թյուրիմացության ու տարբեր հասկացողության: Լեզվի նախնական վիճակում չէր կարող այդպիսի բան լինել: Եվ արդարև, նույնիսկ այն լեզուների մեջ, ուր կան այդպիսի համանուն բառեր, եթե կատարենք լեզվական քննություններ և այդ հոմանունների ծագումը որոնենք, կգտնենք, որ քիչ հեռավոր անցյալում նրանք իրարից տարբեր հնչումներ ունեին:

Այսպես, օրինակ, ֆրանսերեն sen ձայնը «սուրբ» (saint) իմաստով գալիս է լատիներեն sanctus ձևից, «առողջ» իմաստով (sain)՝ լատիներեն sanus ձևից, «կուրծք» իմաստով (sein)՝ լատիներեն sinus ձևից, «ստորագրություն» իմաստով (seing)՝ լատիներեն signum ձևից, «ուռկան իմաստով (seine)՝ լատիներեն sagena ձևից, «տեսարան» scène իմաստով՝ հունարեն skênê ձևից և այսպես՝ մյուս բոլոր ձևերը, ինչպես նաև չինարենի հարյուրավոր համանունները*: Այս բոլորից հետևում է, որ հոմանունները լեզվի հետագա շրջաններում առաջացած երևույթներ են, արդյունք և գոյություն չէին կարող ունենալ ձայնավորների և բաղաձայնների զանազան փոփոխությանց նախալեզուների հորինման ժամանակ: Միևնույն բանը պիտի ասել նաև բազմանշության համար, այն է՝ միևնույն բառի տարբեր առումները, որոնք արդյունք են գաղափարների հետագա զարգացման, նոր պատկերավորությանց և այլն:

4) Պայմանավորյալ կողմերի համար ընդհանուր լինելը մի այնպիսի կարևոր պայման է, առանց որի լեզուն գոյություն չպիտի ունենար. խոսողը ուրիշ բան պիտի ասեր. լսողը ուրիշ բան պիտի հասկանար: Այս հանգամանքից է առա-

* Բնագրի այս հատվածի լուսանցքում մատիտով գրված է. «Լեզուն խուսափում է հոմանուններից և մին ջնջում է վեր-վերև» (Ս. Գ.):

ջանում լեզվի միությունը ամեն մի համայնքի մեջ, որ անհրաժեշտ պայման է: Ուրիշ խոսքով՝ լեզուն ընկերային երևույթ է, և անհատը ոչ իրավունք ունի հնարելու իր ուզածը և ոչ ուժ ունի ենթարկելու նրան իր ուզած ձևափոխության:

Իսկ թե մենք տեսնում ենք, որ լեզուները շարունակ փոփոխվում են և առաջ բերում շարունակ իրարից քիչ թե շատ տարբեր բարբառներ ու ենթաբարբառներ, մյուս կողմից էլ տեսնում ենք, թե ինչպես նորից ձգտում են նրանք միանալու, խառնվելու, ձուլվելու և մեկի վերածվելու: Առաջին երևույթը բնության օրենքների կույր գործադրության արդյունք է, երկրորդը՝ ընկերության գիտակից գործունեության արդյունք:

Առաջին երեք պայմանների գումարն է ներկայացնում այն հանգամանքը, որ լեզուն չի օգտագործել ձայնական բոլոր հնարավորությունները. ուրիշ խոսքով՝ իբրև արմատ կամ իբրև բառ չեն ընդունված այն բոլոր ձայնախմբերը, որ կարող էր կազմել մարդը: Եթե այսպես չլիներ, մենք պիտի ունենայինք բառերի կամ արմատների մի այնպիսի ահռելի թիվ, որ նույնիսկ ընդունակ չպիտի լինեինք հիշելու: Օրինակ առնենք միայն Հայերենը: Մեր լեզվի մեջ ընդունված ձայներից վերցնենք թեկուզ միայն 5 ձայնավոր (ա, ե, ի, ո, ու) և 30 բաղաձայն (բ, գ, դ, զ, թ, ժ, յ, լս, ծ, կ, հ, ճ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ու, ս, վ, տ, ռ, ց, փ, ք, ֆ): Վանկեր կազմելով միայն ա ձայնավորով, և երկու կողմ դրված մի-մի բաղաձայններով (բաբ, բագ, բազ և այլն), կունենանք 30×30=900 վանկ, մյուս ձայնավորներով միասին՝ ընդամենը 4500 վանկ: Իսկ եթե թույլ տայինք այս միավանկների վրա մի-մի ձայնավոր ևս ավելացնել (բաբա, բաբի, բաբո և այլն), կունենանք 4500×5=22500 բառ: Չեմ ասում այլևս, թե ինչ կլիներ մեր վիճակը, եթե այդ բոլորի վրա մի-մի բաղաձայն ևս ավելանար, այն է՝ բաբաբ, բաբագ և այլն (22500×30=675000):

Այս զարհուրելի քառսի չի դիմել լեզուն, այլ, ընդհակառակը, նա բավականացել է շատ ավելի սահմանափակ թիվով: Walde-Pokorny հնդեվրոպական բառարանում նախալեզվյան բառերի ընդհանուր գումարը 2223 է, և այս թիվը դեռ չի ներկայացնում հնդեվրոպական նախալեզվի արմատները ամբողջապես, այլ նրանցից շատերը աճած կամ աճանց ձևեր են ավելի սակավաթիվ արմատներից:

Ինչ որ ասացինք ձայնավորների համար, նույնը պետք է հասկանալ նաև գաղափարների համար: Կարելի է մարդկային գաղափարների թիվը անհունապես շատացնել: Տեսանք, որ արարելնում 153 բառ կա «խմել» գաղափարի համար, գլխի պատռվածքի համար 14 բառ կա, Լսկիմոսերենում «ձյուն» գաղափարի համար կա չորս բառ (Boas, Handbook of ind. lang., էջ 25). նստած ձյունը կոչված է aput, վերևից թափվելիս՝ qana, քամիների հոսանքով քշվածը՝ pigsirpoq, իսկ բուբը՝ qimugsuq: Եթե մարդիկ այս ոճով շարունակեին, կարող էին մի գաղափարը անհունապես ընդարձակել և մի բառի տեղ շատ բազմաթիվ բառեր ստեղծել:

Օրինակ՝ ռուսերեն поить նշանակում է «ոտքով գնալ» և exactь՝ «ձիով կամ կառքով գնալ», բայց կարելի է ավելացնել դեռ՝ «սայլով գնալ», «գնացքով գնալ», «նավակով գնալ», «նավով գնալ», «չոգենավով գնալ», «ջրի ափով գնալ» և այլն, և այլն, ինչքան որ ուզեք: Բայց այսքան «հարստությունը» չափազանց դժվար պիտի լիներ մարդկային մտքի համար, և մենք անկարող պիտի

լինելնք հիշել այդ բոլորը: Գրա համար էլ յուրաքանչյուր լեզու, նայած տեղական պայմաններին ու պահանջներին, ստեղծել է առանձին բառեր իր կարևոր դատած գաղափարների համար, իսկ նրանց հարակիցները կամ մերձավորները կամ անտես է արել և կամ զանազան մասնիկներով կամ հարակից բառերով արտահայտել:

Օրինակ՝ կայուն կամ հոսուն ջրերի համար ունենք հայերեն ծով, լիճ, մոր (մօր), ճահիճ, գետ, առու, վտակ և սրանցից՝ ծովակ, լճակ, գետակ, առվակ, մեծ ծով, փոքր լիճ, բարակ առու, մեծ վտակ, պղտոր առվակ, հսկայական ծով, ծանծաղ մօր, լեռնային վտակ, բարձրադիր լճակ և այլն, և այլն, որոնց համար առանձին բառեր չկան: Տավարի զանազան աստիճանների համար, սկսելով ամենափոքրից, ունենք՝ հորթ «մեկ տարեկան ձագ», մողի «երկու տարեկան հորթ», երինջ «երկու տարեկան էգ հորթ», ցլիկ «երեք տարեկան էգ հորթ», որ այլևս ցույցին մոտեցած լինելով՝ հաջորդ տարին ծնունդ պիտի ունենա, կով, եզ, ցուլ, արջառ, տավար, բայց չունենք «մեկ տարեկան էգ հորթ», «մեկ տարեկան արու հորթ» և այսպես յուրաքանչյուր տարվա համար՝ արու և էգ առանձին-առանձին, և նրանց երկու սեռերի համար ընդհանուր բառեր: Չանազան աստիճանների համար, սկսելով բարակ թևից, ունենք՝ թև, թևզան, չաղամաթ, ասղանի, նարոտ, դերձան, լար, առասան, առատուկ, աղավանդակ, չվան, թոկ, պարան, ճուպան, կառան, տղոն, մալախ և այլն, բայց չկան սրանց միջին զանազան աստիճանները, որ կարելի էր դեռ շատ երկարել: Եզ ու կով, հովատակ և զամբիկ, խոյ և մաքի, աքլոր ու հավ, եղջերու և եղնիկ զանազանված են իբր արու և էգ, բայց կատու, առյուծ, վագր, փիղ, բաղ և այլն արու և էգ չեն զանազանվում: Այսպես հասկանալ նաև բոլոր մյուս ընդհանուր և մասնավոր գաղափարների համար, որոնք յուրաքանչյուր լեզվի մեջ կազմում են միշտ մի սահմանափակ թիվ և միայն տեղական պայմանների ու պահանջների համեմատ կարող են լեզվից լեզու որոշ չափով ավելանալ ու պակասել՝ առանց հասնելու չափազանցություն:

ԲԱՌԵՐԻ ՀԱՃԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բառերի քանակությունից տարբեր է բառերի գործածության քանակությունը կամ չափը, այսինքն՝ թե որևիցե բառ որչափ շատ գործածական է մեր լեզվի խոսակցության կամ գրականության մեջ:

Այս է որ կոչում ենք մի բառով հաճախականություն:

Անշուշտ ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառարանը, և ամեն մի խոսք պատվում է մի նյութի և նույն նյութին հարակից իրերի շուրջը, հղում է ու շարունակ կրկնում նույն բառերը: Այսպես, երբ մի դասախոս խոսի «սեռը լեզվի մեջ» նյութի մասին, բնականաբար շարունակ պիտի գործածե սեռ, լեզու, արական, իգական, չեզոք և նման բառեր: Երբ կարդանք մի բնախոսական գրվածք, բնականաբար շարունակ պիտի պատահենք այնտեղ մարմին, արյուն, թոք, սիրտ, ջիղ, շնչառություն և նման բառերի: Երբ կարդանք թվարանական մի գրվածք, միշտ պիտի պատահենք թիվ, գումարել, հանել, բազմապատկել, հավասար, մեծ կամ փոքր, եզր, հավասարում, աստիճան և այլն բառերի: Այսպես նաև մյուս մասնագիտությունները:

Մի փոքրիկ գործնական օրինակ տալու համար առնենք Սորհրդային Հայաստան, 1927 փետրվարի 23 մի փոքր հոդվածը՝ «Կարմիր բանակի գորությունը» (Աշուտ Հովհաննիսյանի), որ բռնում է երկու կիսատ սյունակ, 165 տող, պարունակելով ընդամենը շուրջ 570 բառ: Այսքանի մեջ ունենք բանակ բառը 16 անգամ, տնտեսական 6, ռազմական 5, նոր 5, մասսա 6, տեխնիկա 5, սոցիալիստական 9, բուրժուազիա 1, պրոլետարիատ 3, տերիտորիալ 1, իմպերիալիստական 3, դիսցիպլին 1, ինդուստրացում 2, կոոպերացիա 2, գեներալ 1, պարտիզան 1, բյուրազ 1, լոգունգ 2, կապիտալիստական 2, սիստեմ 1, կոմունիզմ 1:

Բայց, այնուամենայնիվ, այս բոլոր մասնագիտություններն էլ, ուրիշ խոսքով մարդ կակր ընդհանրապես, իր խոսակցության մեջ ունի մի խումբ այնպիսի բառեր, որոնք սովորական և գործածական են ամեն դեպքում և մյուսներից ավելի:

Մարդկային մտքի հետազոտության և լեզվական ուսումնասիրության տեսակետից հետաքրքիր է անշուշտ իմանալ, թե որոնք են այն բառերը, որ մենք ամենից ավելի հաճախակի գործ ենք անում մեր կյանքի մեջ:

Այս նյութի վրա մի աշխատանք է կազմել ամերիկացի մի կին (Helen Eaton), որ չորս լեզվով կարդալով (անգլ., ֆրանս., գերմ. և սպան.) մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն, կազմել է միաժամանակ չորս լեզուների մեջ էլ ամենից ավելի շատ գործածված առաջին 1000 բառերի ցուցակը (Comparative frequency list. A study based on the first thousand words in English, French, Spanish and German frequency lists. 1934). Այս աշխատանքը ես չեմ տեսել. ծանոթ է ինձ մի փոքր մատենախոսականից, որ հրատարակված է BSL, 36, № 108, էջ 7:

Այսպիսի մի վիճակագրություն կազմելու համար անշուշտ ամենակարևորն այն է, թե ինչ բովանդակության գիրք կամ գրքեր պետք է բառաքաղել, որպեսզի արդյունքը ճիշտ լինի և միակողմանի չլինի, քանի որ, ինչպես քիչ առաջ ասացինք, ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառապաշարը: Քննադատը իր վերոհիշյալ մատենախոսականի մեջ հայտնում է, թե ամերիկուհին չի տվել իր բառաքաղած գրքերի ցանկը: Բայց ինչ էլ որ լինի, ընտրությունը բավական դժվար է, և միակողմանիության երկյուղը միշտ կա:

Այս միակողմանիությունից խուսափելու համար կարծում եմ, թե կա երկու միջոց. առաջին միջոցն այն է, որ բառաքաղենք ամեն տեսակ մասնագիտության պատկանող գրքերը, երկրորդ միջոցն է՝ բառաքաղել այնպիսի գրքեր, որոնց բովանդակությունը, որևէ նեղ մասնագիտությունից հեռու, վերաբերում է հասարակ և սովորական կյանքին, ինչպես պարզ լեզվով և ոչ շատ բանաստեղծական ոճով գրված մի վեպ:

Ամերիկուհին անշուշտ շատ երկար ժամանակ վատնած պիտի լինի իր ընտրած գրքերը կարդալու և բառաքաղելու համար: Ես նույն աշխատանքը շատ ավելի կարճ ժամանակում կատարելու համար որոշեցի բառաքաղել Աստվածաշունչը: Այս ընտրությունը կատարելու համար ես ունեի երկու պատճառ. 1) գիրքը, կարելի է ասել, գրված է միջակ ոճով, չունի այն վերամբարձ ոճը, որ իբրև բարձր գրականության հատկանիշն է կազմում. 2) գիրքը թեև համարվում է ընդհանրապես կրոնական, բայց նա պարունակում է շատ գրական սեռեր՝ նա բացի կրոնականից է նաև պատմական, խրատական, բանաստեղծական, իմաստասիրական, ճանապարհորդական, ժամանակագրական, ճարտա-

բապետական, շինարարական և այլն: Կարող ենք գտնել այնտեղ բազմաթիվ բույսերի, կենդանիների, քարերի անուններ և այլն: 3) Արդեն պատրաստ կա Քաղնոս վրդ. Աստվածատրյանի Համարարբառը (տպ. Երուսաղեմ, 1895), որ Աստվածաշնչի ամբողջական բառարանն է. և որի վրայից կարելի է կատարել վիճակագրություն անհամեմատ ավելի հեշտ ձևով և կարճ ժամանակում: Ինչ վերաբերում է բառաքաղված նյութերի քանակին, Աստվածաշունչը, անշուշտ, ոչ միայն պակաս չէ Հելեն Իտոնի (Helen Eaton.) բառաքաղած գրքերի քանակից, այլ մինչև իսկ կրկինն է: Հ. Իտոնը բառաքաղել է մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն 4 լեզվով, որով յուրաքանչյուր լեզվին կրնկնի 250,000 բառ: Աստվածաշունչը իր ամբողջության մեջ ունի կես միլիոն բառ, որ հաշվում ենք հետևյալ ձևով: Առնենք Վենետիկի 1860 թվի հրատարակությունը, որ ունի ընդամենը 1223 էջ: Հանելով այս թվից 229 դատարկ էջերը (ամբողջ գրքի մեջ), ցանկերը և նախագրությունները, կունենանք ընդամենը 994 էջ: Ցուրաքանչյուր էջը ունենալով երկու սյունակ և յուրաքանչյուր սյունակը 54 տող, ընդամենը կունենանք 1988 սյունակ և 107,352 տող: Ամեն մի տողում միջին հաշվով դնելով 5 բառ, կունենանք ամբողջ Աստվածաշնչի մեջ ընդամենը 536,760 բառ:

Հաջորդ ցուցակի մեջ ընթերցողը պիտի գտնի Աստվածաշնչի մեջ ամենից հաճախ գործածված բառերը, որոնք թվով 266 հատ են: Ցուցակը կազմել եմ հետևյալ ձևով: Համարարբառը յուրաքանչյուր բառի տակ դնում է Աստվածաշնչի մեջ պատահած բոլոր վկայությունները: Բայց այնպես, որ մի վկայությունը բռնի մի տող (բացառություններ, երբ վկայությունը մի տողից ավելի տեղ բռնի, չափազանց քիչ են): Համարարբառի յուրաքանչյուր սյունակը ունի 60 տող, հետևաբար, երբ մի բառի վկայությունները բռնեցին մի սյունակ, ուրեմն վկայությանց թիվն է 60, այս համեմատությամբ պետք է հաշվել նաև ավելին: Ես իմ ցուցակի մեջ առել եմ միայն բառերը, որոնք համարարբառի մեջ առնվազը երեք լրիվ սյունակ վկայություն ունեն (այն է 180 անգամ գործածված): Ցուցակիս յուրաքանչյուր բառի դեմ դնում եմ մի թվանշան, որ գնում է 3-ից մինչև 70: Այս թվանշանները ցույց են տալիս, թե Համարարբառի մեջ համապատասխան բառը քանի՞ սյունակ վկայություն ունի: Ցուցակիս թվանշանը բազմապատկելով 60-ով, կստացվի վկայությանց թիվը:

Բայց թվանշանների մոտ կան նաև $\frac{1}{2}$, plus և minus նշանները. առաջինը նշանակում է 30 վկայություն. plus (+) նշանը՝ 15 վկայություն, իսկ minus (-) նշանը՝ 15 պակաս վկայություն: Օրինակ՝ ամ 9-(540-15=525 վկայություն), երկինք՝ 10+(600+15=615 վկայություն):

Համարարբառը անշուշտ թերություններ ունի. Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյանի մի քննադատությունից երևում է, որ մոռացումները բավական մեծ չափերի են հասնում: Մենք նկատեցինք, օրինակ, որ ասել և բազում բառերը չկան Համարարբառի մեջ: Կարծում ենք, սակայն, որ հեղինակը դիտմամբ դուրս է գցել այս բառերը՝ նրանց թվի մեծությունից սոսկալով, ինչպես արել է նաև և, կամ, թե, եթե, որ, զի, առանց, որպես, իբրև, այսչափ, այդչափ, այնչափ, որչափ, զորէն, մինչև, ի վերայ, բայց բառերի համար: Այս բառերը պետք է համարել լեզվի ամենից ավելի հաճախ գործածված բառերը:

աղգ	18	բազում	—	գորություն	13
աթոռ	3½	բան	14½	ըմպել	5
ածել	8	բանալ	3	ընդունել	5
ակն	4	բանակ	4	ընկեր	3
աՀա	5½	բառնալ	4½	ընտրել	4
աղաղակել	4	բարիք	7	թագավոր	19
աղաչել	4	բարկություն	4½	թագավորել	4
աղօթք	6	բերան	6	թագավորություն	5
ամ	9	բերել	3½	թշնամի	8
ամբարիշտ	4	բնակիլ	8	թողուլ	9
ամիս	3	գալ	21	ժամ	3
այլազգի	4½	գէտ	3½	ժամանակ	10
այսօր	5	գինի	4	ժառանգել	3
այր	34	գիշեր	4½	ժառանգում	4
անապատ	6	գիտել	15	ժողովել	8
անասուն	3	գիրք	4	ժողովուրդ	34½
անիրավություն	4	գլուխ	8	իմաստութիւն	7
անկանիլ	10	գնալ	14	իմաստուն	4½
անձն	18½	գործ	10½	իշխան	12½
անուն	17½	գործել	7½	իշխանուհի	3 +
անցանել, ոտն	9½	գունդ	3	իջանել	} 8½
անօրէն	3	գտանել	9½		
անօրէնություն	5	գրել	6	իրավունք	6
աշակերտ	4	դառնալ	12	լեռան	10½
աշխարհ	6	դատաստան	5	լեզու	3
աչք	8½	դատել	4	լնուլ	5
ապրիլ,- եցուցանել	6	դարձուցանել	6½	լույս	4 +
աջ	3	դնել	12	լսել	27
առաջի	20½	դուռն	8½	լսադադություն	7
առաջին	4	դուստր	8	լսնդրել	12
առաւօտ	4	ելանել	24	լսորան	6
առաքելիլ	14½	եկեղեցի	3	լսորհիլ	4 +
առնել	25	եղբայր	15½	լսորհուրդ	7
առնուլ	16½	երդնուլ	3	լսոսիլ	25
ասիլ*		երես	12½	ծածկել	4
Աստուած, ք	26	երևիլ	4	ծառայ	16
արդար	6½	երթալ	14	ծառայել	3
արդարություն	7½	երկինք	10	ծեր	4
արյուն	7	երկիր	45	ծնանիլ	8
արծաթ	6½	երկնչիլ	6½	ծով	7
արկանել, իլ	6½	երկու	5	կալ (մնալ)	8
արձակել, իլ	6	եօթն	4	կամիլ	8 +
արտաքոյ,- քս	3	զավակ	4	կատարել	4½
արքայ	21½	զոհ	4	կարել	5½
բազմություն	3	զորք	7½		

* Բնագրում թվանշան չկա (Ս. Գ.):

(կարենալ)		մարմին	8 1/2	պղծել	4 -
կացուցանել	4 1/2	մեծ	5 1/2	պտուղ	4 +
կեալ	3 +	մեծամեծ	4	ջուր	12
կեանք	6 1/2	մեղանչել	4	սահման	4 +
կենդանի	6 1/2	մեղք	9 +	սատակել	7 1/2
կերակուր	3 1/2	մեռանիլ	11 1/2	սեղան	8 1/2
կին	19	մերժել	3	սէր	3
կողմն	5	մերձենալ	4	սիրել	6 -
կոչել	12 1/2	միտք	6	սիրտ	20
կոտորել	3 1/2	մնալ	4	սկսել	4 +
կործանել	3 +	մտանել	19 1/2	սուր	6
կորնչիլ	3	յառնել	9 1/2	սուրբ	8
կորուսանել	4	յաւիտեան	7 1/2	սպանանել	7
Համարել	4	յիշել, իջուցանել	5 +	սրբել	5 1/2
Հայիլ	5 1/2	յուսալ	4	սրբութիւն	8 1/2
Հայր	25	նեղութիւն	4	սրտմտութիւն	4 +
Հանդերձ (չոր)	3	ննջել	3 1/2	վաղվաղակի	5 +
Հանիլ	12	նշան	3 1/2	վլմ	3
Հասանել	9 +	նստիլ	9	վկայութիւն	6 1/2
Հաստատել	7	չինել	8 1/2	տալ	29 -
Հատուցանել	8	չնորհ	5	տուեալ լինել	1 1/2
Հարկանել	9	չրջիլ	4	տաճար	6 1/2
Հարցանել	4	ողորմութիւն	6 -	տանիլ	4 +
Հաց	5 1/2	ողջակէզ	4 1/2	տապանակ	3
Հաւատք	4 1/2	ոչխար	3	տեղի	6 1/2
Հաւատալ	5	ոսկի	7 1/2	տեսանել	29
Հեթանոս	6	ոտն	6 +	տեսիլ	3 1/2
Հոգի	7 1/2	որդի	70	Տր Ած	20 -
ոգի	4 1/2	ուխտ	6	տուն	31 1/2
Հուր	8	ունել	8	ցեղ	4 1/2
Հրամայել	4 1/2	ուտել	14	ցուցանել	4 1/2
Հրաման	3	ուրախ	4 1/2	փախչել	3 1/2
Հրեշտակ	8	ուրախութիւն	4	փայտ	4
ձայն	9	չար,- իք	11	փառք	9
ձեռն	31	չարութիւն	3	փոխանակ	5 1/2
ճանաչել	8 -			փրկել լ	8
ճանապարհ	15	պահել	9 1/2	փրկութիւն	5
ճշմարտութիւն	5 -	պաշտել	3 1/2	քահանայ	12 +
մահ	7	պատասխանի	8	քահանայապետ	3
մայր	5 1/2	պատարագ	4 1/2	քաղաք	25 +
մանուկ	4 1/2	պատերազմ	9	օտար	3
մատնել	6	պատմել	10 +	օր	21
մատուցանել	7	պատուիրան	4 1/2	օրէնք	11
մատչիլ	3 1/2	պատուիրել	6 -	օրհնել	9
մարգարէ	8	պատրաստել	4	օրհնութիւն	3
մարդ, իկ	18	պարիսպ	4 -		

Դնում եմ այստեղ նույն ցուցակը բառերի Հաճախության կարգով:
3,3 + 3 1/2, 3 1/4 (այն է 180-195 վկ.)

աթոռ	փախչիլ	կացուցանել
ամբարիշտ	փայտ	կողմն
ամիս	քահանայապետ	Համարել
անասուն	օտար	Հայիլ
անօրէն	օրհնութիւն	Հարցանել
աջն	4-ից 6 - (240-345 վկ.)	Հաց
արտաքոյ,- քս	ակն	Հաւատք
բազմութիւն	ահա	Հաւատալ
բանալ	աղաղակել	Հրամայել
բերել	աղաչել	ճշմարտութիւն
գետ	այլազգի	մայր
գունդ	այսօր	մանուկ
եկեղեցի	անիրաւութիւն	մեծ
երդնուլ	անօրէնութիւն	մեծամեծ
զավակ	աչակերտ	մեղանչել
ընկեր	առաջին	մերձենալ
ժամ	առաւօտ	մնալ
ժառանգել	բանակ	յիշել
իշխանութիւն	բառնալ	յուսալ
լեզու	բարկութիւն	նեղութիւն
ծառայել	գինի	չնորհ
կեալ	գիշեր	չրջիլ
կերակուր	գիրք	ողորմութիւն
կոտորել	դատաստան	ողջակէզ
կործանել	դատել	ուրախ
կորնչիլ	երևիլ	ուրախութիւն
կորուսանել	երկու	պատարագ
Հանդերձ	եօթն	պատուիրան
Հատուցանել	զոհ	պատուիրել
մատչիլ	ըմպել	պատրաստել
մերժել	ընդունել	պտուղ
ննջել	ընտրել	սահման
նշան	թագաւորել	սիրել
նստիլ	թագաւորութիւն	սկսել
չինել	ժառանգութիւն	սրբել
չնորհ	իմաստուն	սրտմտութիւն
չրջիլ	լնուլ	տանիլ
ողորմութիւն	լոյս	ցեղ
ողջակէզ	խորհիլ	ցուցանել
ոչխար	ծածկել	փոխանակ
ոսկի	ծեր	փրկութիւն
ոտն	կատարել	6-ից մինչև 10 - (այն է 360-585)
որդի	կարել	
ուխտ		
ունել		
ուտել		
ուրախ		
ուրախութիւն		
չար,- իք		
չարութիւն		
պահել		
պաշտել		
պատասխանի		
պատարագ		
պատերազմ		
պատմել		
պատուիրան		
պատուիրել		
պատրաստել		
պարիսպ		

ածել	Հուր	գիտել
աղօթք	Հրաման	գնալ
ամ	Հրեշտակ	գործ
անապատ	ձայն	դառնալ
անցանել	ճանաչել	դնել
աշխարհ	մահ	եղբայր
աչք	մատնել	երես
ապրիլ	մատուցանել	երթալ
արգար	մարգարէ	երկինք
արդարութիւն	մարմին	գօրութիւն
արին	մեղք	թագաւոր
արծաթ	միտք	ժամանակ
արկանել	յառնել	իշխան
արձակել	յաւիտեան	լեռոն
բարի	նստիլ	խնդրել
բերան	չինել	ծառայ
բնակիլ	ոսկի	կին
գլուխ	ոտն	կոչել
գործել	ուխտ	Հանել
գտանել	ունել	Հոգի, ոգի
գրել	պահել	ճանապարհ
դարձուցանել	պատասխանի	մարդ
դուռն	պատերազմ	մեռանիլ
դուստր	սատակել	մտանել
երկնչիլ	սեղան	ուտել
գօրք	սուր	չար
թչնամի	սուրբ	պատմել
թողուլ	սպանանել	ջուր
ժողովել	սրբութիւն	քահանայ
իմաստութիւն	վկայութիւն	օրէնք
իջանել	տաճար	20-ից մինչև 30 (այն է՝ 1200-1800 վկ.)
իրաւունք	տեղի	է՝ 20½
խաղաղութիւն	փառք	առանել
խորան	փրկիլ	արքայ
խորհուրդ	օրհնել	գալ
ծնանել	10-ից մինչև 20 (20 չառած) (այն է՝ 600-1200 վկայութիւն)	կյանել
ծով	ազգ	լսել
կալ	անկանիլ	խօսիլ
կամիլ	անձն	Հայր
կեանք	անուն	սիրտ 20
կենդանի	առաքել	տալ
Հասանել	առնուլ	տեսանել
Հաստատել	րան	քաղաք
Հարկանել		օր
Հեթանոս		

Այս Հաշվով ամենաշատ գործածված բառերն են՝ որդի (4200), Աստուած (2745) և երկիր (2700): Բայց այս բառերի մեջ նկատելի է, որ՝ որդի բառը շատ անգամ Հատուկ անվան փոխարեն է գործածվում. այսպես Որդի Մարդոյ, կամ Որդի Աստուծոյ՝ իրր «Քրիստոս», Որդիք Իսրայելի «Իսրայելցիք», ինչպես և բոլոր սեմական ցեղերի անունները: Մի առ մի Հաշվելով և դուրս Հանելով այս կարգի որդի-ները, կունենանք զուտ «որդի» նշանակութեամբ ընդամենը 2527 վկայութիւն:

Երկիր բառը թեև ունի 45 սյունակ, բայց սրանցից 3½ երկիր պազանել ոճի մեջ է գործածված, որ առանձնացնելով՝ երկիր բառի Համար կունենանք 41½ (=2475 վկայութիւն):

- 30-ից վերև (1800 և ավելի վկ.)
- այր 34 (2040 վկ.)
- երկիր 45 (2700 վկ.)
- ժողովուրդ 34½ (2070 վկ.)
- ձևոն 31 (1860 վկ.)
- որդի 70 (4200 վկ.)
- տալ 30 + (815 վկ.)
- Ած 46 - (2745 վկ.)
- տուն 31½ (1875 վկ.)

Վերոհիշյալ ցուցակի 266 բառերը դասակարգել ավելորդ և թերևս աննպատակ Համարելով՝ բավականանում ենք տալով մի քանի խմբեր միայն: **Բայեր:** Ածել 8, աղաղակել 4, աղաչել 4, անկանիլ 10, անցանել 9½, ապրիլ 6, առաքել 14½, առնել 25, առնուլ 16½, ասել ?, արկանել 6½, արձակել -6, բանալ 3, բառնալ 4½, բերել 3½, բնակիլ 8, գալ 21, գիտել 15, գնալ 14-, գործել 7½, գտանել 9½, գրել 6, դառնալ 12½, դատել 4, դարձուցանել 6½, դնել 12, կյանել 24, կրդնուլ 3, կրնիլ 4, կրթալ 14, կրկնչիլ 6½, կրկնել 5 +, ընդունել 5½, ընտրել 4½, թագադրել 4½, թողուլ 9, ժառանգել 3 +, ժողովել 8, իջանել 8½, լնուլ 5, լսել 27, խնդրել 12, խորհիլ 4, խօսիլ 25, ծածկել 4, ծառայել 3, ծնանիլ 8, կալ 8, կամել 8 +, կատարել 4½, կարել 5½, կացուցանել 4½, կեալ 3 +, կոչիլ 12½, կոտորել 3½, կործանել 3 +, կորնչել 3, կորուսանել 4-, Համարել 4, Հայել 5 +, Հանել 12, Հասանել 9 +, Հաստատել 7, Հատուցանել 3, Հարկանել 9, Հարցանել 4, Հավատալ 5-, Հրամայել 4½, ճանաչել 8-, մատնել 6, մատուցանել 7, մատչիլ 3½, մեղանչել 4, մեռանիլ 11½, մերժել 3, մերձենալ 4, մնալ 4, մտանել 19½, յուսանել 9½, յիչել 5 +, յուսալ -4, ննջել 3½, նստել 9, չինել 8½, չրջիլ 4, ունել 8, ուտել 14, պահել 9½, պաշտել 3½, պատմել 10 +, պատուիրել 6-, պատրաստել 4, պղծել 4-, սատակել 7½, սիրել 6-, սկսել 4 +, սպանանել 7, սրբել 5½, տալ 30 +, տանել 4 +, տեսանել 29, ցուցանել 4 +, փախչել 3½, փրկել 8, օրհնել 9:

Վրոնական բառեր: Աղօթք 6, Աստուած 46-, Լեկեղեցի 3, Լրդնուլ 3, Լրկինք 10 +, գոհ 4 +, խորան 6, Հավատք 4½, Հավատալ 5-, Հեթանոս 6, Հրեշտակ 6, մարգարե 8, մեղանչել 4, մեղք 9 +, ողջակեզ 4½, ուխտ 6, պաշտել 3½, պատարագ 4½, սեղան 8½, սուրբ 8, սրբել 5½, սրբութիւն 8½, վկայութիւն 6½, տաճար 6½, տապանակ 3, քահանայ 12 +, քահանայապետ 3, օրհնել 9, օրհնութիւն 3:

կրոնական բառերի այսքան փոքր քանակը ցույց է տալիս այն, ինչ որ ասեցինք նաև վերևում, թե Աստուածաշունչը՝ թեև կրոնական գիրք, բայց նաև աշխարհական կյանքի բնորոշ աղբյուր է և բառերի վիճակագրության համար շատ հարմար: Նրանք, որոնք զուտ աշխարհական կյանք են ուզում առնել ի նկատի, կարող են այս բառերը չեղյալ համարել: Բայց միևնույն ժամանակ ի նկատի պետք է ունենալ, որ կրոնական համարված այս բառերի մի մասը նաև աշխարհիկ բովանդակություն ունի: Օրինակ՝ երզնույ (երզվում եմ, Փր. je vous jure՝ ճշմարիտ եմ ասում իմաստով), երկինք, խորան («վրան» իմաստով), հատալ հեթանոս («օտար ազգեր»), հրեշտակ («պատգամավոր» իմաստով), մեղանչել («վնասել» իմաստով), մեղք («հանցանք»): ինչպես՝ ես մեղք չունեմ), պաշտել (ծառայել), պատարագ (նվեր), սեղան (սովորական ճաշի սեղան), սուրբ (մաքուր), սրբել (մաքրել), վկայութիւն (կրոնական իմաստով է միայն Հրեից վկայության խորանը), տաճար (սեղանատուն): Ընդհակառակը, կրոնական իմաստ ունեն որդի բառը՝ Որդի Աստուծոյ կամ Որդի Մարդոյ ձևի մեջ և նշան («հրաշք» իմաստով):

Մարդու մարմինը: Ակն, անձն, աչք, աջ, արիւն, բերան, գլուխ, երես, լեզու, ձեռն, մարմին, ոտն, սիրտ:

Ուտելիք և խմելիք: Գինի, ըմպել, կերակուր, հաց, ուտել, պտուղ, ջուր:

Կարասիք: Աթոռ, սեղան:

Ժամանակ: Ամ, ամիս, այսօր, առաւօտ, գիշեր, ժամ, ժամանակ, յաւիտեան, օր:

Ընտանիք: Այր, անձն, դուստր, եղբայր, զուակ (ծառայ), կին, հայր, մայր, մանուկ, մարդ, որդի:

Պետություն և պատերազմ: Ազգ, այլազգի, արքայ, բանակ, գունդ, դատաստան, դատել, երկիր, գորք, թագաւոր, թագաւորել, թագաւորութիւն, թշնամի, ժողովուրդ, իշխան, իշխանութիւն, իրաւունք, պատերազմ, պարիսպ, սուր:

Ածականներ: Ամբարիշտ, անօրէն, առաջին, արդար, բազում, բարի, իմաստուն, ծեր, մեծ, մեծամեծ, ուրախ, չար, սուրբ, օտար:

Տեղ: Անապատ, աշխարհ, առաջի, արտաքոյ (արտաքս), գետ, երկիր, լեռան, ծով, կողմն, ճանապարհ, պարիսպ, սահման, տեղի, քաղաք:

Կենդանի: Անասուն, կենդանի, ոչխար:

Մետաղներ: Արծաթ, ոսկի:

ԲԱՌԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որովհետև մենք մեր թե ձեռագիր և թե տպագիր գրություննց մեջ, գրված կամ տպված նախադասություններում միշտ տեսել ենք բառերը իրարից առանձին ու անջատ, մեր գիտակցության մեջ կազմվել է բառերի անջատ գոյություն, այսինքն՝ անհատականության գաղափարը:

Շատ գիտնականներ կարծում են, որ սա մի ենթակայական գաղափար է, որ արդյունք է գիտական տրամաբանական դատողության և մեր մեջ ընդունած գրչական սովորության: Իրապես, խոսողի մտածողության մեջ բառերը առանձին գոյություն չունին, և կան միայն նախադասություններ: Նույնիսկ առանձին գործածված մի հատիկ բառը մի նախադասություն է, իբրև մի առանձին միտք:

Արդարև, եթե կան լեզուներ, որոնք բառերը անջատելու սովորություն ունեն, կան նաև լեզուներ, որոնք այդ սովորությունը չունեն և ամբողջ նախադասությունը գրում են միահար: Այսպես են հին հայերեն և հին հունարեն ձեռագրերը:

Հին պարսկական բեռնագրությանց մեջ ամեն մի բառ անջատվում է նախորդից Վ նշանով, իսկ սանսկրիտ լեզվում ամբողջ նախադասությունը իբրև մի բառ է գրվում: Այսպես նաև յատիներեն ձեռագրերում, ամեն մի բառ անջատվում է միջակետով:

Կորեական լեզվով գրելու ժամանակ երկու ձևերն էլ ընդունված են. կամ բառերը գրում են իրարից անջատ և կամ իրար միացած: Սրա համար էլ առանձին կանոն չկա. մեծ մասամբ գրում են երկրորդ ձևով (ΧΟΛΟΔΩΒΙΑ, էջ 15): Կան այբուբեններ էլ, որոնց մեջ այս կամ այն տառը բառասկզբում և բառամիջում ուրիշ ձև ունի, իսկ բառավերջումն էլ ուրիշ, որով բառի անջատ գոյությունը հասկացվում է: Այսպես՝ հունարենում α (s) ձայնը առաջին դեպքում գրվում է σ, երկրորդ դեպքում՝ ς: Արաբերենի, ինչպես նաև արաբական տառերը գործածող բոլոր լեզուների, ինչպես և ասորական, մոնղոլական, պահլավական լեզուների մեջ, ինչպես հայտնի է, գրչության մեջ կա տառերը կրճատելով իրար կպցնելու սովորությունը: Սա ոչ թե լոկ լանայողության համար է, այլև նպատակ ունի ամեն մի բառը նախադասության մեջ անջատել և իբրև առանձին միություն ցույց տալ: Ըստ այսմ, ամեն մի բառի տառերը կցվում են իրար, իսկ վերջին տառը մնում է առանց հաջորդի հետ կապակցության. այսպիսով նախադասության բոլոր բառերը ներկայացնում են մեզ իրարից բոլորովին անջատ:

Գրելթե նույն բանը մենք էլ կատարում ենք ձեռագրի մեջ, ուր բառի բոլոր տառերը կպցնում ենք իրար իբրև մի ամբողջություն: Ինչ վերաբերում է բառերի միացման, այսօր մեզ մոտ թեև սովորություն է բառերը անջատել իրարից, բայց մեր հին ձեռագրերում (ինչպես ուրիշ ազգերի էլ) ամբողջ նախադասությունը միահար էր գրվում և այդ պատճառով էլ հաճախ սխալ ընթերցման տեղիք տալիս:

Օրինակ, Ընդդեմ հերձուածոց ձեռագրում գրված է **այսքանկարէ**, որ հրատարակել է Ե. վ. Տեր-Մինասյանը՝ **այսք անկար է**. մի նախադասություն, որ ոչ մի իմաստ չունի, և ըստ Դուրեան, Ուսումն., 204, պետք է կարգալ **այսքան կարէ**: Նույնպես՝ **Կնիք հավատոյ** (հրտ. Կարապետ Լպս. Տ. Մկրտչեան, էջմիածին, 1914, էջ 54, տող 32)՝ **խկարիոս**. ըստ Դուրեան, Ուսումն., 377, պետք է կարգալ՝ **իսկ Արիոս**: Այժմ էլ շատեր թեև տպագրության ժամանակ գրում են **ասում է**, **գրում է**, բայց ձեռագրի մեջ գրում են **ասումէ**, **գրումէ**:

Այս գաղափարի պաշտպանության համար իբրև լավագույն օրինակ են ծառայում տգետների գրությունը Փրանսերեն և նման լեզուներից: Օրինակ, տգետը գրում է Փրանսերեն՝ *lé zome vien til? կամ lezome vientil?*՝ փոխանակ գրելու՝ *les hommes viennent ils?*: Այստեղ ոչ միայն բառերը չեն բաժանված իրարից, այլև բառի մի կեսը կտրված միացված է հաջորդի հետ: Նույնպես, երբ մենք ուշադրությամբ լսենք մի օտար, անծանոթ լեզվով խոսակցություն, կարող ենք հեղտությամբ զգալ, թե ո՛ր է վերջանում նախադասությունը և սկսում մի նորը, բայց չենք կարող ամենևին որոշել, թե ո՛ր վերջացավ բառը, և ուր սկսվեց նորը:

Այսպես նաև մեր սովորական խոսակցության մեջ, ուր նախադասությունից նախադասություն թեև կա դադար, բայց բառից բառ ոչ մի դադար չկա: Բոլոր բառերը թվում են մեզ իբրև մի միահար ամբողջություն, իրարու անընդհատ շարահարություն: Սրանից հետևում է նույնպես, որ մեր մեջ կա նախադասության անկախության գիտակցությունը, բայց բառի անհատական գոյություն գիտակցությունը չկա: Ոմանք քերականագետներ այնպես են տողորված այս գաղափարով, որ նույնիսկ դպրոցական քերականության մեջ սկսում են սովորեցնել լեզուն ամբողջական նախադասություններով և հետո իջնում են բառերի (տե՛ս BSI, № 111, էջ 90): Այս կարծիքը ձայնաբանների ընդունած կարծիքն է, որ անշուշտ իրավացի է ձայնական կամ լսողական տեսակետով: Արդարև, ամեն մի նախադասություն, դադարից դադար, կազմում է ձայների անընդհատ մի շարահարություն և բառից բառ որևէ անջատում չկա: Դրա համար, երբ մեկը արտասանն **ձուկ ուտեմ կամ թե ձու կուտեմ**, լսողի համար միևնույն է. և **ձուկ առնեմ կամ ձու կառնեմ**:

Բայց բառի կությունը միայն ձայնից չէ կազմված, այլ նաև մի գաղափարից, որի ներկայացուցիչն է, և այն առնչությունից, որով կապվում է մյուս բառի կամ բառերի հետ: Լեզվաբանի համար յուրաքանչյուր բառ՝ իբրև մի գաղափարի ներկայացուցիչ, ունի իր անկախ գոյությունը: Պետք է, սակայն, այստեղ էլ տարբերություն դնել այն բառերի մեջ, որոնք բնավ անջատորեն չեն ըմբռնվում, և այն բառերի միջև, որ կարող են նաև անջատ գործածվել: Իրոք, տգետը գրում է *le zome vien til?* կամ *lezome vientil?*, բայց նա չի գրում *lezo mvie ntil?*: Նշանակում է, թե նրա համար *lezome*-ը մի անկախ գաղափար է և *vientil*-ը՝ ուրիշ անկախ գաղափար, որոնք չեն կարող իրար հետ խառնվել, այլ միայն միանալ:

Եթե բառերի անջատ ըմբռնողությունը բոլորովին գոյություն չունենար մարդկային մտքի մեջ.

1) կարելի չպիտի լիներ կազմել այնպիսի տեղափոխություններ, ինչպես, օրինակ, հետևյալ նախադասության մեջ.

Պողոսը սիրում է Պետրոսին.
 Պողոսը Պետրոսին սիրում է.
 Սիրում է Պողոսը Պետրոսին:

2) Նախադասության մեջ ամեն մի բառ ունի մի շեշտ (կամ մի տոն)՝ գլխավոր կամ երկրորդական, որ ազդում է բառի այսինչ կամ այնինչ քանակի վրա: Նույնիսկ նախահար կամ վերջահար բառերը, որոնք զրկված են շեշտից, որոշ պարագաներում կարող են նորից շեշտ ստանալ, երբ խոսողը ցանկություն ունենա առանձին ուշադրություն հրավիրել նրանց վրա: Եթե բառի միության գիտակցություն չլիներ, յուրաքանչյուր բառ առանձին շեշտ (կամ տոն) չպիտի ունենար, այլ կամ ամբողջ նախադասությունը միայն մի շեշտ պիտի ունենար, և կամ մի բառի մեջ մի քանի շեշտեր պիտի գոյություն ունենային միաժամանակ, օրինակ՝ **քաջ և արթուն առանձին բառեր են**, որոնք իրար հետ բարդվելով կարող են տալ **քաջարթուն**, որ նույնպես առանձին բառ է: Արդ, իրարից տարբեր են **քա՛ջ, արթո՛ւն մարդ է և քաջարթո՛ւն մարդ է** (առաջինը երկու շեշտով երկու

բառ, երկրորդը մի շեշտով մի բառ): Ենչտր, այսպիսով, դառնում է բառերի բաժանարար նշան և որոշում է նրանց անհատականությունը: Այս պատճառով է նաև, որ եթե **ձու կուտեմ**-ը և **ձուկ ուտեմ**-ը մեզ վրա նույն տպավորությունն են թողնում, ոչինչ չենք հասկանում, եթե մեկը ասն՝ **ձուձուկներ**, բայց իսկույն ըմբռնվում է, որ բառի անհատականությունը շեշտելով՝ ասի՝ **ձո՛ւ, ձո՛ւկ, սե՛ր**:

3) Երբ նախադասության մեջ ուզում ենք դնել դադար կամ դադարներ չնչի կարճության պատճառով, բառերը կամ ավելի իմանալի դարձնելու համար և կամ մեր մտածողության ճանապարհ գտնելու նպատակով, դադար ենք դնում ո՛չ թե բառերի կեսերքում, այլ միշտ բառերի վերջում, որից հետևում է թե կա՛ մեր մեջ բառի միության գիտակցություն:

4) Զանազան լեզուների մեջ ձայնական փոփոխությանց օրենքները ուսումնասիրելիս տեսնում ենք, որ բառամեջը տարբեր ձայնափոխությանց [ավելի] ենթակա է. քան բառակիցը կամ բառավերջը. սրանից հետևում է, որ մարդու գիտակցության մեջ կա ո՛չ միայն բառի անջատ գոյության գաղափարը, այլև նրա սկզբի, միջին մասի և վերջի:

5) Հաճախ խոսակցության մեջ պատահում է, որ խոսակիցը մեր խոսքը ամբողջովին հասկացած չէ լինում և կարիք է զգում թերի հասկացած կետերը լուսաբանելու հարցեր տալ: Սովորաբար այդ հարցերը ամբողջական նախադասություններով են լինում, բայց հաճախ պատահում է, որ հարցերը կատարվեն անջատ բառերով: Օրինակ.

Այսօր Սերոբը երկու հավ է գողացել: Խոսակիցը հարցնում է՝ Սերոբը – այսօր – երկու հավ – գողացե՞լ է:

Կամ՝

Ո՞վ – Սերոբը.

Ե՞րբ – այսօր.

Ի՞նչ է գողացել, ի՞նչ – երկու հավ.

Քանի՞ – երկու...

Երբեմն էլ խոսակիցը պատասխանում է խոսողին շատ լակոնական ձևով: Օրինակ՝ – Եթե վաղը ոռճիկներս ստանանք, միասին գյուղ կգնանք, այնպես չէ՞:

– Եթե:

Կամ՝

– Պիտի գնամ, ամեն ինչ պիտի բացատրեմ և պահանջներս պիտի ստանամ:

– Պիտի...:

Այս օրինակների մեջ տեսնում ենք, որ նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք, իբր երկրորդական, անկախ գոյություն չունեն, գործածվում են առանձին: Այսպես նաև հետևյալ խոսքերի մեջ՝ **Մեջտեղը մի և կա**. Առանց բայցի չի լինում և այլև:

6) Եթե տգետների կամ սպանկրիտ գրության և կամ հին հայ ձևագրերի միահար գրչության եղանակը իբրև ապացույց բերվի անջատ գրչություն ունենալու դեմ, այն ժամանակ մենք կարող ենք հիշել պատկերագիր գրությունները (Եգիպտական, չինական և այլն), որոնք յուրաքանչյուր բառի համար դնելով մի նշան, ապացուցանում են, որ բառը իրենց համար ունի անկախ գոյություն:

Նույնիսկ այսօր երբ համբերը խոսում են զանազան շարժումներով, մի բառին տալիս են մի նշան:

7) Կան մարդիկ, որ սովորություն ունեն խոսակցության միջոցին ըրր անելով պատրաստություն տեսնել հաջորդ բառերի արտասանության համար: Այդ ը-երը (եթև խոսողը կակազ չէ) դրվում են միայն բառերի վերջում և ո՛չ թե կեսերքին, ինչ որ ապացույց է, թե նրա մտածողության մեջ բառը գոյություն ունի իբրև մի ամբողջություն

Այսպիսի մի փորձ կատարեցի ես մեր համալսարանի դասախոսներից Ա. Քալանթարի վրա, որ պաշտոնական և հանդիսավոր խոսակցությանց ժամանակ սովորություն ունի հաճախ ըրր-եր դնել բառերի միջև: Հնագիտական պեղումների մասին մի զեկուցում էր, որ տևեց 85 րոպե, որի ժամանակ գործածեց 305 ըրր, այսինքն՝ մի րոպեում մոտավորապես 3½ անգամ կամ, որ նույնն է, յուրաքանչյուր 17 վայրկյանում մի անգամ: Այս ըրր-երի գործածությունը տեղի ունեցավ հետևյալ հանգամանքներում.

1. Այսինչ կամ այնինչ անձի անունը հիշատակել ուզելով և անմիջապես չհիշելով՝ գործածեց ըրր - 12 անգամ:
 2. Մի բառ ասելուց հետո՝ գտնելով, որ դա սխալ է, փնտրեց և դրավ նորը կամ ուղիղը. այս առթիվ գործածած ըրր - 19 անգամ:
 3. Պարբերությունը վերջացնելուց հետո և մի բոլորովին նոր պարբերություն սկսելու ժամանակ, իբր մտքերը հավաքելու միջոց գործածված ըրր-եր - 4 անգամ:
 4. Նախադասությունը ամբողջացնելու նպատակով վերջին բառը փնտրելու համար գործածված ըրր-եր - 77 անգամ:
 5. Ածականը ասելուց հետո գոյականը փնտրելու համար՝ 39 անգամ:
 6. Հատկացուցիչը դնելուց հետո հատկացյալը փնտրելու համար՝ 7 անգամ:
 7. Իր, նրա ստացական ածականից հետո հաջորդ գոյականը փնտրելու համար՝ 8 անգամ:
 8. Այո, ահա, այս, այդ, այն ցուցականներից հետո գոյականը փնտրելու համար՝ 26 անգամ:
 9. Նոր նախադասություն սկսելու ժամանակ՝ ահա, և, որովհետև, բայց, որ բառերից հետո ամբողջ մնացյալ նախադասությունը ձևակերպելու համար՝ 99 անգամ:
 10. Բարդ բառերի մեջտեղում երկու եզրերը իրարից բաժանելով (այսպես՝ չրջա...ըրր... պարիսպը, կավա...ըրր... շերտի, կավա...ըրր... շաղախ)՝ 3 անգամ:
 11. Բառի առաջին վանկից հետո ձայնավորի սխալը ուղղելու համար, այսպես (չը...ըրր... շինարարություն)՝ 1 անգամ:
- Այս վերջին մի դեպքը, իբր զուտ սխալման արդյունք, դուրս ձգելով՝ մնացյալ 304 դեպքերը կարելի է բաժանել հետևյալ ձևով. № 1, 2, 5, 6 ապացույց են բառի անկախ գոյության, նույնիսկ այնպիսի դեպքերում, երբ ածականը գոյականի հետ կամ հատկացուցիչը հատկացյալի հետ մի ամբողջություն պիտի կազմեն: № 3, ըստ երևույթին, ապացույց պիտի լինեն նախադասության անկախ գոյության, բայց որովհետև ո՛չ թե նախադասությունից նախադասություն է տեղի ունեցած ընդհատումը, այլ պարբերությունից պարբերություն, ուստի ոչինչ չի ապացուցանում: № 4 ապացույց է բայի՝ իբրև անկախ բառի գոյություն: № 7

և 8 չափազանց բնորոշ են և ցույց են տալիս, որ նույնիսկ ստացական, ցուցական և նման բառերը, որոնք բոլորովին անանջատ մասն են կազմում գոյականների և նրանց հետ իբր մի բառ էլ կարող են գրվել (տունս, տունդ, տունը և այլն), նույնիսկ դրանք մարդկային մտքի համար անջատ գաղափարներ են:

№ 9, եթև նույնիսկ ուզենանք իբրև ապացույց գործադրել այն բանի համար, թե գլխավոր նախադասությունը մի ամբողջություն է կազմում, միաժամանակ և ավելի գորավոր ապացույց է այն բանի համար, թե ահա, և, բայց և այլն չաղկապներն անգամ անկախ գոյություն ունեն մարդկային մտածողության մեջ:

Ամենից ավելի վճռական արժեք ունի № 10: Եթև խոսողը բարդության երկու եզրերը բաժանում է իրարից այդպիսի երկար դադարով և փնտրում է երկրորդ եզրը, նշանակում է, թե բացարձակապես ընդունում է բառերի անջատ գոյությունը և նույնիսկ ծածկված դեպքերում աշխատում է գտնել այն:

Շատ լեզուներ բառի նախաձայնի և վերջաձայնի համար ունեն որոշ կանոններ:

Օրինակ, Հայերենի մեջ ը, ո, դ բաղաձայններով կարելի չէ բառ սկսել, մինչդեռ բառամեջն ու բառավերջը ազատ է. օր.՝ տար, տառ, տաղ:

Նույնպես Հայերենի մեջ բառասկզբում կարելի չէ երկու բաղաձայն միասին արտասանել, այլ միշտ մեջտեղը մի ձայնավոր է մտնում. օրինակ՝ գրել (այս պարագային արարերենը ձայնավորը բառասկզբին է դնում. օրինակ Platon > էֆլաթուն), մինչդեռ բառավերջում կարելի է, օրինակ՝ հարս, հարց, զանձ, ամալ և այլն:

Զինարենում և ուրիշ շատ լեզուների մեջ բառը կարող չէ վերջանալ բաղաձայնով, այլ միայն ձայնավորով, մինչդեռ բառասկզբում բաղաձայն միշտ կարող է գտնվել և այլն, և այլն: Այս բոլոր զանազանությունները, որոնք բառի սկիզբը և վերջն են որոշում, որոշում են նաև բառը իբրև անջատ միություն, ինչ որ չպիտի տեղի ունենար, եթև բառը ոչ թե անջատորեն, այլ միայն ամբողջական նախադասությամբ միայն ըմբռնվեր (Die Sprachfamilien, էջ 288-309):

Ալթայական և ուզրո-ֆիննական լեզուների մեջ կա բառերի ներդաշնակության օրենքը: Զայնավորները բաժանվում են երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. եթև բառի առաջին վանկը ունի ծանր ձայնավոր, նույն բառի բոլոր ձայնավորներն էլ ծանր են լինում, իսկ եթև առաջին վանկը թեթև ձայնավոր է, նույն բառի մնացյալ բոլոր վանկերն էլ ունենում են թեթև ձայնավոր: Նույնիսկ մասնիկները, հոլովական և բայական վերջավորությունները լինում են միշտ երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. ծանր բառերի վրա դրվում է ծանր մասնիկ, թեթև բառերի վրա դրվում է թեթև մասնիկ:

Առնենք մի օրինակ մեզ ծանոթ թուրքերենից: Թուրքերենը ունի 8 ձայնավոր, որոնցից ծանր են a, ə, o, u, որոնց համապատասխան թեթևներն են՝ e, i, ö, ü: Ամեն մի բառ կամ ամբողջովին ծանր է լինում, կամ ամբողջովին թեթև:

Օրինակ՝ geje «գիչեր», geldi «եկավ», bekle dim «սպասեցի», bekle diler «սպասեցին» [թեթև են], իսկ aldəm «առի», aldəlar «առին», sabahdan «առավոտվանից», odalarə «սենյակները» ծանր են:

Նախադասությունն մեջ գտնված բառերը կարող են ծանր լինել և թեթև լինել, բայց մի բառ, որ թեթև կամ ծանր է, չի կարող ազդել հաջորդ բառի վրա: Իրր օրինակ կազմում եմ հետևյալ նախադասությունը, որի մի բառը թեթև է, հաջորդ բառը՝ ծանր. Այսպես ամբողջ նախադասության մեջ.

ben bu geje o evde qalajayəm
1 2 3 4 5 6

«Ես այս գիշեր այն տանը մնալու եմ»

Այս նախադասության մեջ թիվ 1, 3, 5 բառերը թեթև են, իսկ թիվ 2, 4, 6 բառերը ծանր են: Դիտմամբ դրել եմ հաջորդաբար ծանր ու թեթև բառեր, ցույց տալու համար, թե նախադասության ամեն մի բառը անկախ է մյուսից: Եթե այսպես չլիներ և բառերը իրար վրա ազդելու կարողություն ունենային, ամբողջ նախադասությունը կամ ծանր կլիներ, կամ թեթև: Այսպես վերի նախադասությունը կլիներ՝ ծանր լինելու դեպքում՝ Ban bu gaja o avda qalajayəm, թեթև լինելու դեպքում՝ Ban bü geje ö evde kecejerim.

Տեսնում ենք, որ առաջին դեպքում բոլոր ձայնավորները ծանր եղան, երկրորդ դեպքում բոլոր ձայնավորները թեթև եղան: Նույնիսկ օ «այն» բառը, որ մի տառից է բաղկացած, ծանր դեպքում լինում է օ և թեթև դեպքում՝ ö, առանց ազդվելու նախորդ կամ հաջորդ բառի ձայնավորից:

Եթե նախադասության մեջ բառի անջատ կամ անկախ գոյություն գիտակցությունը չլիներ, ամբողջ նախադասությունը վերի օրինակով կամ ծանր պիտի լիներ կամ թեթև: Իսկ եթե այդպես չէ, և յուրաքանչյուր բառ մյուսներից անկախ ծանր է կամ թեթև, ուրեմն բառի անկախ գոյությունը գիտակցվում է ամբողջ նախադասության մեջ:

... և* ոչ թե մի բառին երկու տարբեր նշաններ, կամ երկու տարբեր բառերի համար միայն մի նշան:

Այս բոլորը ապացուցանում են, որ թեև մարդը խոսում է միշտ նախադասություններով, բայց մարդկային մտքի համար բառն էլ ուրույն ու անջատ գոյություն ունի, ինչպես որ առարկաները ունեն անջատ գոյություն, և եթե մենք այսօր կասկածում ենք նրա մասին, դրա պատճառը նոր լեզուները կամ, ավելի ճիշտ, նոր լեզուների գոյության եղանակն է: Ստեղծվել են դանազան հոգեր կամ օժանդակ բառիկներ, որոնք իրապես մասնիկներ են և, իրր մասնիկ, բառերի հետ միասին կցված պիտի գրվեն: Նոր լեզուները այդ բառիկները գրում են անջատ. մենք տեսնում ենք նրանց իրր առանձին բառ, բայց մեր գաղափարում ճանաչում ենք նրանց իրր ո՛չ բառ**:

Բանտուն առանց տառանիչի բառ չի ըմբռնում. բառն ու տառանիչը մեկ են, և մին առանց մյուսի գոյություն չունի, ինչպես որ մեր մեջ արմատը առանձին գոյություն չունի:

Վերջիկերեն լեզվի մեջ մի խումբ գոյականներ (հատկապես ազգականական տերմիններ, մարմնի մասեր) առանց ստացական հոգի գոյություն չունեն: Այսպես՝ a/s – սիրտս, go/s – սիրտդ, ä/s – նրա սիրտը, mo/s – ներա սիրտը, me/s –

* Այստեղ ձեռագրում էջակայան հերթականությունը չի խախտված, բայց, ակնհայտորեն, պակասում է նախադասության սկիզբը (1 էջ ?) – Ս. Գ.:
** Բնագրից ինչ-որ հատված հանված է (Ս. Գ.):

մեր սիրտը, ma/s – ձեր սիրտը, o/s – նրանց սիրտը. բայց չկա առանձին «սիրտ» (Bleichsteiner, WBKL 1, 301):

Նմանապես կովկասյան լեզուներից արևազ և ուրիխ լեզու(ներն) ունեն որոշյալ կամ անորոշ հոգով և կամ ստացականով միացած բառեր, բայց առանձին գոյական չգիտեն:

Օրինակ՝ արևազերեն՝ a-bla աչքը, bla-k թ մի աչք, səbla աչքս, ubla աչքդ և այլն, որոնց պիտի հետևեր bla «աչք», բայց այսպիսի ձև չկա (Dirr, Einfür. 38–39):

Այսպես է նույնիսկ Ֆրանսերենը. ժողովուրդը չգիտե eau «ջուր», որ բառարանի մեջ միայն կա, այլ կա՛մ l'eau «ջուրը» և կամ de l'eau «ջուր ինչ»:

Այս բոլորի պատճառը, ինչպես ասացինք, գրություն եղանակն է, որից և սկսվում է հակասությունը:

Բառի և նախադասության կապակցության համար իրր լավ օրինակ կարող է ծառայել քայլն ու քայլվածքը. մի քայլը անհատ բառի պատկերն է, ամբողջ քայլվածքը՝ նախադասության: Ով քայլում է, չի մտածում անհատ և առանձին քայլերի մասին, բայց այնուամենայնիվ անհատ քայլերը գոյություն ունեն, և չի կարելի ասել, թե ով քայլում է, չի կարող նաև մի անհատ քայլ անել:

Բառի անջատ ու անկախ գոյությունը այնպիսի իրողություն է, որ մանուկը երբ խոսել է սովորում, սկսում է անջատ բառերով: Եվ մենք էլ, երբ սովորում ենք մի նոր լեզու, սկսում ենք առանձին-առանձին բառերով*: Իրր թե ամբողջ նախադասություններով սովորելու մեթոդը ոչ մի արդյունք չի տալիս:

Վերջապես՝ նույնիսկ անասունները գիտեն անջատ բառի գոյությունը: Ըստ Դարվինի, կապիկների խոսակցությունը բաղկացած է մի անջատ բառից, որ կրկնում են շարունակ, և մարդը երբ խոսում է անասունների հետ, գործածում է միայն մի անջատ բառ: Իրր վերջին ապացույց բառերի անկախ գոյության, դիմենք Abbé Rousselot-ի փորձառական գրությունը:

Իր Principes de Phonétique expérimental աշխատության մեջ (Հտ. 2, էջ 973) նա զբաղվում է նաև այս հարցով և տալիս է 3 գծագիր: Առաջինի մեջ ներկայացված է՝ apte à tout faire «ընդունակ ամեն ինչ անելու» և aptitude «ընդունակություն»: Այստեղ առանձին բառի ի ձայնը ունի ավելի մեծ occlusion և մի թեթև explosion, որ պակասում է aptitude բառի մեջ, ուրեմն ավելի ուժով է:

Երկրորդը ներկայացնում է՝

le comte Roland «կոմս Ռոլանը», le contrôleur «վերաստուգիչը»: Առանձին comte բառի վերջաձայնը, միացած հաջորդ բառի R-ի հետ (tr), գծագրի մեջ ներկայացնում է ավելի լիություն (ampleur), քան բառամիջի tr խմբի մեջ:

Երրորդը ներկայացնում է՝

donne à Pierre «տուր Պետրոսին»
donna Pierre «տվեց Պետրոսը»:

Այստեղ էլ թյուրիմացություն չկա, և մինչև անգամ հասարակ ականջը զանազանում է չեչտի տարբերությամբ բառերի էլ տարբերությունը:

Մի վերջին օրինակ տալու համար բառի անջատ գոյության նախադասության մեջ, առանձին մի առանձին ոչխար և մի հոտ: Ոչխարը առանձին անկախ գոյու-

* Meillet, Linguistique-ի De la Methodedans les Sciences, էջ 271-272:

թյուն ունի, իսկ երբ խառնվում է հոտի մեջ, անկախ գոյություն չունի, թեև մաս է կազմում ամբողջ հոտի: Երբ հովիվը ուզենա, կարող է կեռ գավազանը երկարել և ոչխարի վզից բռնելով՝ դուրս քաշել:

ԲԱՌԸ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Նախորդ գլխում տեսանք, որ բառը նախադասությունից դուրս էլ անկախ է, ցորչափ կարող է մեն-մենակ գործածվել:

Այսպես է Հայերենի, ռուսերենի և նման որևէ լեզվի մեջ:

Բայց երբ առնենք որևէ անջատական լեզու, այստեղ բոլոր բառերը առանձին ու անկախ են, որովհետև հոլովական կամ խոնարհական մասնիկներով կամ վերջավորություններով կապված չեն իրար հետ, և միայն տեղն ու դիրքն է, որ որոշում է նրանց կապը մյուսների հետ: Բայց երբ բառը առանձին է, այսինքն՝ անջատ կամ անկախ, բնականաբար այլևս կապ չկա, և, հետևաբար, բառի իմաստն էլ փոխվում է:

Օրինակ առնենք չինարենը.

wo ai ni.

Նշանակում է «ես սիրում եմ քեզ», ուր բառերը մեկ-մեկ վերցրած նշանակում են wo ես, ai սիրում եմ, ni քեզ: Բայց այս այսպես է միայն նույն ամբողջական նախադասության մեջ, իսկ առանձին wo ոչ միայն նշանակում է «ես», այլ նաև «ինձ, զիս», ai ո՛չ միայն նշանակում է «սիրում եմ», այլև «սիրելի», կամ նաև «սիրվել» բայի որևէ ժամանակն է և դեմքը, բայց մանավանդ նշանակում է սեր (գոյական), նմանապես ni նշանակում է ո՛չ միայն «քեզ» (Հայցական), այլև՝ «դու», եթե փոխենք նրա տեղը և դնենք բայից (ai) առաջ, ըստ որում, անջատական լեզուներում բառի դիրքն է, որ որոշում է իմաստը:

Այս Հանգամանքներում, փոխվում է նախորդ գլխի մեջ մեր կազմած գաղափարը՝ գոնե անջատական լեզուների համար:

Անգլերենը անջատական լեզու չէ, բայց նա էլ դարերի ընթացքում փոփոխվելով՝ այժմ ստացել է անջատական լեզվի կերպարանք, պահելով միայն հոլովման և խոնարհման հետքերը (ինչպես՝ հոգնակի s, անցյալ անկատար և կատարյալ -ed և այլն): Ըստ այսմ՝ բառը նախադասությունից դուրս (այսինքն՝ անկախ) ունի անորոշ մի իմաստ, և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է ճիշտ իմաստը:

Օրինակ՝ light նշանակում է լույս, լուսավոր և լուսավորել. այնպես որ, երբ ասենք՝

a light մի լույս,

a light room լուսավոր սենյակ,

to light the room լուսավորել սենյակը:

Այսպես ուրեմն՝ անգլերենում էլ, ինչպես չինարենում, անկախ կամ անջատ բառը նախադասությունից դուրս ունի տարտամ կամ ընդհանուր մի իմաստ և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է իր ճիշտ իմաստը:

Ավելին կա:

Անգլերենում, ինչպես և ֆրանսերենում, շատ համանուն բառեր կան:

Համանուն կոչվում են այն բառերը, որոնք հնչմամբ նույնն են, բայց իմաստով տարբեր: Հայտնի են ռուսերենում МАР «աշխարհ» և МАР «խաղաղություն» բառերը: Հայերենում էլ ունենք հարկ «տան դատիկոն» և հարկ «տուրք»: Հին ուղղագրությունում այս բառերը տարբեր գրչություն ունեին, ռուսերեն МАРЬ «աշխարհ» և МАРЬ «խաղաղություն», հայերեն յարկ «դատիկոն» և հարկ «տուրք»: Նոր ուղղագրությունում այս բառերը շփոթեցին իրար հետ, և հաճախ մինչև անգամ տեղից էլ չի իմացվում, թե խոսքը ինչի մասին է: Օրինակ՝

տան հարկերը (գրք. յարկ) բարձրացան,

տան հարկերը բարձրացան:

Բարեբախտաբար, թե հայերենում և թե ռուսերենում համանուն բառեր շատ քիչ են: Ընդհակառակը, թե անգլերենում և թե ֆրանսերենում շատ են համանուն բառերը:

Այսպես՝ նույն light բառը, որ անգլերենում նշանակում է «լույս, լուսավոր, լուսավորիչ», իբր հոմանուն ունի light թեթև: (Սրանք ծագմամբ էլ տարբեր են. light «լույս» համապատասխանում է գերմ. licht «լույս» բառին, իսկ light «թեթև» համապատասխանում է գերմ. leicht «թեթև» բառին): Ըստ այսմ՝ այս կարգի լեզուների մեջ բառերի անկախ կամ անջատ գործածությունը իմաստի կողմից սահմանափակված է, և նախադասության մեջ գործածվելու պահանջը հաճախ անհրաժեշտ է դառնում:

Գիտունների մեջ հարց է ծագում, թե մարդկային լեզուների մեջ գոյականներն են առաջ, թե բայերը. ոմանք առաջինների կողմն են, ուրիշները՝ երկրորդի: Բայց այսպիսի վեճ բնականաբար ավելորդ է. կան բառեր որոնք գոյական ծագում ունեն և հետո ստացել են նաև բայական նշանակություն, կան էլ, որ ընդհակառակը, բայական ծագում ունեն, այն է՝ ներկայացնում են մի գործողություն, որից հետո կազմված են գոյականներ: Սեմական լեզուների քննությունը ցույց է տալիս, որ այստեղ նախ գոյականն է ավելի առաջ, որից զարգացել է հետո բայական իմաստը (Brocklelm. Vréis 125).

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՁԵՎԵՐԸ

Առարկան երևում է մեր աչքին կամ մեր մտքին 3 ձևով. առաջին՝ առարկան իբրև նյութ. երկրորդ՝ նրա հատկությունը. երրորդ՝ նրա վիճակը:

Այս երեքից ամենից ավելի շոշափելին ու թանձրացյալը առաջինն է: Երկրորդը նրա վերացականն է, որովհետև պետք է երևակայությունը առանձնացնել նյութից, իսկ երրորդը ավելի վերացական է, որովհետև նրա մշտական հատկություններից պետք է առանձնացնել այն հատկությունը, որի մեջ գտնվում է նա տվյալ բոլորին, որ է վիճակը: (Հմմտ. Wundt, Vökerps, p մաս, էջ 480):

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐ

Միլտոնը գործածել է 7-8000 բառ,

Հոմերոսը (Իլիական և Ոդիսական միասին)՝ 9000 բառ,

Հին Կտակարանը - 5642 բառ (Հաչիվը կատարել է Leusden-ը, երրայական բնագրի վրա, տե՛ս Renan, Hist. des langues semitiques 1, 140):

Max-Müller-ը ասում է, թե անգլիացի գյուղական անգրագետ մի հովվի բառապաշարը 300-ից չի անցնում: Ըստ Wood-ի՝ միջակ մարդը գործածում է շուրջ 400 բառ: Ըստ Wundt-ի՝ 2 տարեկան մի աղջիկ գիտեր 489 բառ և մի ուրիշը՝ 1121 բառ (տե՛ս էջ 187): Ամերիկացի երեխան (17 ամսական) գիտեր 232 բառ և 6 տարեկան՝ 2688 բառ (տե՛ս Լեզվի փոխանցումը): Օտար լեզու սովորեցնող դպրոցական դասագրքերը առաջին տարում ունեն 700 բառ: Մի միսիոներ Հրո Երկրում վայրենիների Yaagan լեզվով կազմել էր 30.000 բառերի բառարան: Այս վերջին կետն է նկատի ունենալով՝ Jespersen-ը (Growth and..., 196) չի հավատում, որ պարզ գյուղացին միայն 300 բառ ունենար, որովհետև սայլի ու արորի մասերը, երկրագործական գործողությունները, թռչունները, բույսերը և ուրիշ բնական առարկաներ ահագին թիվ են կազմում: Smedberg-ը, քննելով շվեդացի գյուղացոց լեզուն, գտավ առնվազն 26.000 բառ, և դանիացի բարբառագետ Kristensen-ը հաստատում է այն: Պրոֆ. Holden-ը քննել է Webster-ի բառարանը և գտել է, որ ինքը գիտեր 33.456 բառ: Babbit-ը (Wundt, Völkerps, 1 Հտ., Բ մաս, էջ 308) մի փորձ է արել իր ուսանողների վրա և տեսել է, որ շատը գիտեր մինչև 60.000 բառ: Իր կարծիքով հասարակ կրթությունը մի մարդ գիտեր 25-35.000 բառ, մինչև իսկ՝ 50.000:

Շեքսպիրի գործածած բառերի թիվը հաշվում են 21.000 (առանց հաշվելու թեքյալ ձևերը) կամ ըստ այլոց՝ 24.000 կամ 15.000, իսկ նորագույն անգլերենի բառարանները ունեն 100.000 և ավելի բառ:

Գծախտաբար, այս հաշիվները անգլերենի վրա կատարված լինելով՝ շատ անորոշ են. ըստ որում՝ միևնույն բառը անգլերենում թե գոյական է և թե բայ, և չգիտենք, թե հաշվողները ինչ են ի նկատի ունեցել:

Ես անձնապես հաշվեցի երկու լեզու՝ հայերեն և թուրքերեն: Պոլսեցի մի տաճիկ, որ որևէ կրթություն չէ ստացած և որևիցե մասնագիտություն էլ չէ սովորած (ոսկերչություն, կոշկակարություն, մեքենագիտություն և այլն), գիտեր 10.000 բառ: Առաջնորդ եմ ունեցել Պետրոս Զեքի Կարապետյանի օսմ.-հայ. բառարանը, տպ. Պոլիս, 1912, որ ունի ընդամենը 29.320 բառ: Հաշվել եմ այս բառարանից միայն այն բառերը, որոնք գործածական են Պոլսի հասարակ մի տաճիկի լեզվում և գտել ճիշտ հաշվով 10.108 բառ: Բնական է, պակասում են այստեղ երկրագործության, անասնապահության, բույսերի և այլն վերաբերյալ մի խումբ բառեր, որ գյուղացի թուրքը պիտի իմանար: Բայց գյուղացին էլ չպիտի իմանար մի խումբ կրթական, քաղաքավարական բառեր, որ Պոլսի թուրքերենում սովորական են: Ըստ այսմ՝ պակասն և ավելին իրար չեզոքացնում են, և միջին թիվը մնում է 10.000 բառ:

Ավելի դժվար էր հայերենի հաշիվը. նախ՝ որովհետև մի ամբողջական բառարան չունենք դեռ, և երկրորդ՝ հայերեն գավառական բարբառները շատ տարբեր ունեն իրենց մեջ. բացի հայերենից՝ պարունակում են նաև թուրքերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն, պարսկերեն, նոր հունարեն և այլ բառեր, որոնք պետք էր յուրաքանչյուրը հաշվել առանձին և առնել նրանց գումարը:

ԼԵԶՎԻ ՀԻՄՔԸ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ Է

Թվերը հիմնված են մատների համրանքով, և սրա վրա է կազմված տասնորդական դրությունը: Ուստի բոլոր մաթեմատիկական մատների համեմատ է. եթե ութ մատ ունենայինք, այլ բան պիտի լիներ: Կան ըստ ձևի վերացական բառեր, որոնք սակայն նույնպես նյութական են, ինչպես՝ Աստվածություն, մարդկություն, գերմ. Schönheit «գեղեցիկ կին», Gottheit «Աստված», Dunenheit «հիմարություն, հիմար բան կամ խոսք», ֆրանսերեն Connaissance «ծանոթություն» > ծանոթ անձ: Լատիներեն agitator-ի բուն իմաստն է «կառապան կամ գրաստ քչոդ»:

Օրինակ՝ agitator aselli էջ քչոդ. այժմ ստացել է բարոյական իմաստ. հայերեն ըմբռնել = ֆրանսերեն comprendre = գերմաներեն begreifen և այլն՝ բռնել, բուռ բառից, ֆրանսերեն penser = լատիներեն deliberare՝ կշռել բայից (լատիներեն libra «ֆունտ»): Հայերեն տալավորություն:

Վեճ կա, թե հնիս. արմատները անվանական էին, թե բայական. ոմանք այս, ոմանք այն կողմն են: Հարցը լուծում է մի այնպիսի վայրենի լեզվի քննությունը, ինչպիսին է ինդոնեզիականը: Այստեղ նույն արմատը ծառայում է թե մեկի և թե մյուսի համար, և այսպես պիտի լիներ նաև հնիս. (Meillet, BSL, № 103, 236): Հնիս. մեջ գոյականների մի մասը առանձին ու անկախ է և կապ չունի բայական արմատների հետ. այնպես որ նրանք վերլուծել կարելի չէ (այսպես են աղգական անունները, մարմնի մասերը և այլն, ինչպես՝ հայր, մայր, ոտք, օր....):

Ավելի շատ են այն բառերը, որ բայերի հետ կազմում են մի ընտանիք: Նույնիսկ այնպիսի գոյականներ, որոնք այժմ բայերի հետ թվում է, թե ոչ մի կապ չունեն, լեզվաբանական քննությամբ հասնում են բայական արմատի: Օրինակ ձեռք՝ հնիս. g'hers – ծագում է g'her – «բռնել» արմատից (Meillet, Traité, 164):

Նույնիսկ քերականական ձևերը վերջիվերջո հանգում են նյութականի, որովհետև նրանք բոլորը կազմված են մասնիկներից, մասնիկներն էլ բառերից, որոնց յուրաքանչյուրը մի նախավոր նյութական գաղափարի նշանն է: Այսպիսով լեզվի բոլոր վերացական կողմը ծագում է նյութականից:

ՆԱԽ ԳԱՂԱՓԱՐ, ՀԵՏՈ ԲԱՈ (Որ է՝ նախ առարկա, հետո առարկայի անունը)

Ներածության մեջ արդեն խոսեցինք այն մասին, որ գաղափարները բառից առաջ են և չկա բառ, եթե նրան նախորդող գաղափարը չկա: Նախնական ազգերը, որոնք մտածողությամբ, գաղափարներով և իրերի ճանաչողությամբ աղքատ էին, աղքատ էին նաև բառերի կողմից: Ապագա զարգացումը տվավ նրանց նոր գաղափարների հետ նաև նորանոր բառեր: Այսպես, մարդը իր նախնական վիճակում չունեի ինչ-որ գերագույն կակի գաղափարը, հետևաբար և պակասում էր նրան Աստված բառը, ինչպես նաև կրոն, կրոնավոր և այլն: Այսպիսի վիճակում

են գտնվում դեռ մի քանի շատ վայրենի ժողովուրդներ: Բողոքական քարոզիչները, որոնք ուզում են նրանց մեջ քրիստոնեություն տարածել և պետք ունեն Ավետարանը թարգմանելու, չգիտեն՝ ինչպես հասկացնել նրանց գերագույն էակի գաղափարը և ինչպես ստեղծել Աստված բառը:

Կարիք չկա ապացուցանելու, թե առարկաները, իրերը, գործողությունները և ամեն տեսակ երևույթներ տիեզերքի մեջ գոյություն ունեն, ինչպես և՛ իրենց գոյությունը պայմանավորված չէ մեր գիտակցությամբ կամ ըմբռնողությամբ:

Ճառագայթները կամ ռադիումը գոյություն ունեն ի բնե, մեր ճանաչելուց էլ շատ առաջ, ինչպես որ այսօր էլ գոյություն ունեն նրանք՝ հակառակ այն բանի, որ շատ ու շատ վայրենի ժողովուրդներ չեն ճանաչում նրանք, և կամ նույնիսկ մենք չգիտենք նրանց կազմության էությունը: Այստեղից բնականաբար Հետևում է այն, որ իրերն ու գաղափարները էական ավելին են, քան նրանց տրված բառերը. բայց միևնույն ժամանակ առաջանում է այն հարցը, թե և՞որ առարկան կամ գործողությունը պիտի ստանար իր անունը կամ նշանակիչ բառը լեզվի մեջ:

Պատասխանը շատ պարզ է. առարկան կամ գործողությունը ստանում է իր անունը լեզվում այն ժամանակ, երբ մարդը հասած է արդեն նրան գիտակցելու կարողության: Բայց պարզ գիտակցությունը կամ ճանաչողությունը բավական չէ դեռ, այլ պետք է, որ նա ունենա առանձին կարևորություն կամ մեր կյանքի մեջ կատարած առանձին դեր: Այսպես, ամեն տեղ և ամեն ժամանակ էլ մարդիկ կարող էին մի տեղ հավաքվել և խոսել. բայց Parliament (խոսարան) բառը ստեղծվեց այն ժամանակ, երբ պառլամենտական կյանքը ստեղծվեց: Այսպես նաև զանազան քարեր, խոտեր, բույսեր կամ մետաղներ անուն ստացան, երբ նրանք առանձին կարևորություն ունեցան կամ որևէ կարիք լրացրին մեր կյանքում:

Գաղափարի ճանաչողությունը պետք չունի անպատճառ ճիշտ կամ ճշմարիտ ու իրական լինելու, որպեսզի բառ կամ անուն ստանա: Նույնիսկ սուտ կամ կեղծ և անիրական գաղափարներն ու առարկաները անուն են ստանում, եթե նրանք մեր մտածողության մեջ գոյություն ունեն իբրև իրական: Այսպես, սաստանա, ոգի, դև, հուրի, փերի, հրեշ և այլ բազմաթիվ երևակայական էակներ ունեն իրենց անունը, որովհետև գոյություն ունեն մեր իրականության մեջ*:

Եվ ո՞վ գիտե որքան մեծ է թիվը այն բառերի կամ գաղափարների, որոնք մեր գիտության այժմյան հասողությամբ իրական բաներ են, բայց ապագային պիտի զրկվեն իրենց գոյության իրավունքից, լինեն դրանք զուտ վերացական ըմբռնողություններ և կամ նույնիսկ՝ նյութական առարկաներ, ինչպես՝ քիմիական տարրեր, հիվանդություններ, միկրոբներ և այլն:

Գաղափարից բառ անցումը այնքան արագ է, որ մենք հաշվել չենք կարող: Իբր օրինակ կարելի է տալ նայելու, տեսնելու գործողությունները համեմատությամբ լուսանկարի: Մենք կարող ենք նայել և չտեսնել, կարող ենք երկար նայել

* Հոգին ոմանք համարում են առանձին գույն ունեցող մի բան, ուրիշներ՝ ... մարմնի այսինչ վիճակի մի երևույթ: Բայց մին կամ մյուս չի խանգարում, որ գործածվի բառում, քանի որ նա գոյություն ունի մեր գիտակցության մեջ: Նա կՋնջվի միայն այն ժամանակ, երբ Ջնջվի մեր գիտակցությունից իբրև գաղափար:

և Հետո միայն տեսնել, բայց նայելը նախորդում է տեսնելուն, ուրիշ խոսքով տեսնելը Հետևանք է նայելուն: Թեև կարելի է տեսնել պատահաբար՝ առանց նայելու, բայց դարձյալ կա ակնթարթային նայվածք, որ կատարվում է դիտելու: Իսկ լուսանկարը, որ ունի մեքենական արագություն, ակնթարթի մեջ նայում է, տեսնում և նկարում այնքան մանրամասնություն միաժամանակ, որ մենք շատ երկար դիտելուց Հետո հազիվ պիտի կարողանայինք նկատել: Միտքը նման է լուսանկարին:

ԲԱՌԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ

Լեզվի երեք տարրերը՝ **ձայն, ձևակ և բառ**, նույն տեսականությունը չունեն: Լեզվի փոխանցման միջոցին ինչ ձայներ և ինչ քերականություն որ սովորում ենք մենք, դա մնում է մինչև մեր կյանքի վերջը և **գրեթե** նույն ձևով անցնում է Հաջորդ սերունդին: Բայց այդպես չէ լեզվի բառական հարստությունը: Այստեղ սահման ու ժամանակ չկա: Նայած ընդունակության, դիրքին և պայմաններին՝ ամեն մի մարդ հավաքում է որոշ բառապաշար, որ շարունակ փոփոխում է մինչև կյանքի վերջը, թերևս ամեն օր: Բառերից ոմանք կամ նշանակություններից ոմանք նորաձևությունից ընկնում են (démodé) և մոռացվում. բայց ավելի շատ են այն դեպքերը, երբ նորանոր բառեր գալիս հավաքվում են նախկին պաշարի վրա. այդպես են օտար փոխառությունները, նոր առարկաների համար հնարված բառերը և այլն: Վերջին մի քանի տարվա մեջ որքան բառ սովորեցինք և ավելացրինք մեր բառապաշարի վրա, սկսած ժողկոմ-ներից մինչև Հայցը... Մարդկային միտքը անընդհատ գործողության մեջ է:

ԲԱՌԵՐԻ ՄՐՑՈՒՄ

Միևնույն ժամանակ լեզվի մեջ երևան են գալիս մի քանի բառեր նոր իմաստի համար, և որովհետև լեզուն ավելորդ ծանրաբեռնություն չի սիրում, նրանցից մեկին միայն նախընտրություն է տալիս, մյուսները կորչում են: Այս վիճակը կոչվում է բառերի մրցում:

Բառերի մրցում առաջանում է Հոմանիչների միջև, նշանակությանց, բարձրացման, ստորացման, պատկերավորության, սաստկության պատճառով և այլն: Օրինակ հուր և կրակ, այժմ հաղթել է կրակ-ը:

Բառերի իմաստը [ևս], հաճախ գործածությանը, սովորական և անհրապույր է դառնում. նա նման է մի դրամի, որ ձևքից ձևք գործածությանը լորձվում է (Dauzat, La philosophie du langage, 89): Ժողովուրդը սիրում է ունենալ այնպիսի բառեր, որոնք մի նոր, կենդանի, ուժեղ և ազդու պատկեր տալին իրեն: Այս պատճառով տկարացած ու թուլացած Հների տեղ շարունակ նոր պատկերներ է ստեղծում:

Օրինակ, լատիներեն caput «գլուխ» եղավ Հետո testa «պտուկ», որից իտալերեն testor, ֆրանսերեն tête: Փրանսերենի մեջ tête բառը, պտուկի նշանակությունը իսպառ կորցնելով, եղած է պարզապես «գլուխ», ուստի ժողովուրդը

Հնարել է նոր պատկերներ և կոչում է boule «գնդակ», poire «տանձ», fiole «սրվակ», citron «լիմոն»: Այսպես՝ ժողովուրդը չի սիրում բուն գիտական բառերը, որոնք ոչինչ չեն ասում իր սրտին և Հնարում է նրանց համար այլ բառեր, ինչպես՝ ballon, փխ. aérostat, dépêche, փխ. télégramme*: Լրագրական լեզուն հատկապես բռնված է այս մարմաջով և սիրում է դնել այրող վերնագրեր ընթերցողների ուշքը սեևոելու համար: Այս կարգին են պատկանում այրող հարց, ծառանալ, ապրումներ և այլն:

Ապագայում պատկերը, շարունակ գործածվելով, կորցնում է իր պատկերի հանգամանքը: Եթե այսպես է, ուրեմն և կան լեզվի մեջ բառեր, որոնց եթե Հին ծագումը իմանայինք, պիտի տեսնեինք, որ մի պատկեր է: Բայց այս զաղափարը պետք չէ չարաշահել և աշխատել ամեն բան պատկերներով մեկնել: Երբեմն էլ մի բառ կարող է ընձվ պատկեր չլինել, այլ իրական բացատրություն, բայց անցնելով մի ուրիշ գործածության՝ դառնալ պատկեր:

Օրինակ, arriver «հասնել» նավային բառ է և նշանակում է «եզերքին մոտենալ». անցնելով ընդհանուր գործածության, դարձել է պատկեր: Ֆրանս. niais նախապես նշանակում էր «բույնից նոր դուրս եկած (թռչուն)», հետո՝ «անճարակ թռչուն», հիմա նշանակում է միայն մարդոց համար՝ «պարզամիտ»:

Իր գործածած բառերին ուժգնություն տալու տենչը երբեմն հասցնում է չափազանցության. փոխանակ ասելու՝ «Քանիցս անգամ ասի քեզ», ասում ենք՝ «Հազար անգամ...» և այլն:

Սաստկության ձևերից մեկն է որոշ բառերի գործածությունը, ինչպես՝ il est terriblement beau, գերմաներեն furchtbar schön «սարսաբելի գեղեցիկ է». ֆրանսերեն nous sommes au complet ասելու փոխարեն՝ nous sommes au grand complet:

ԲԱՆԵՐԻ ԶՆՋՈՒՄԸ (ՄԱՆԸ)

Ամեն մի բառ, որ գոյություն է ունեցել որևէ լեզվի այսինչ չրջանում, պարտական չէ իր գոյությունը հավիտյան շարունակելու: Զանազան պատճառներ գալիս են չեզոքացնելու նրա գործածությունը կամ իսպառ հեռացնելու ասպարեզից (բառերի մահը):

Այս պատճառներից թվենք ավելի սովորականները.

1) Մի որևէ առարկայի ջնջումը, կամ գործածությունից ընկնելով և կամ մի ուրիշով փոխանակվելով, պատճառ է դառնում, որ ջնջվի նաև նրա անունը. այսպես է նաև սովորություններ, նախապաշարմունք, հին գիտություն և այլն: Հայության ամեն մի անկյունում ծանոթ և սովորական է լավաչ հացի հետ և լավաչ բառը: Բայց Պալուի հայերենը չգիտե այդ բառը, որովհետև լավաչը փոխանակված է փափուկ հացով: Կոապաչտության ժամանակի բառերը հիմա

* Այս տեսակետից նկատելի են գերադրական ածականները. առաջ գործ էինք ածում շատ, յոթ, խիստ, հետո եղավ չափազանց, հիմա չափազանց բառը տկար է դրացվում, և ասում ենք սարսափելի գեղեցիկ, սոսկալի գեղեցիկ են: Այս բառերից յուրաքանչյուրը ինքնին վերցրած շատ նորանոր արտահայտություն է, և այդպես էլ զգում էինք սկզբում, բայց սովորական դարձան, իրենց ուժը կորցրին, և այն ժամանակ մտածեցին մի բոլորովին նորը ստեղծել:

չկան, հին աստղարաչխների բառը հիմա չգիտենք: Միայն դրանցից ոմանք, խուսափելով և իմաստի փոփոխությամբ, մնում են ղևո:

2) Հունանիչների գոյությունը պատճառ է դառնում ավելորդ ձևը ջնջելու: Սրա հետևանքով է, որ մի օտար բառ փոխանակվելով մի լեզվի մեջ՝ պատճառ է դառնում բնիկ բառի ջնջման:

Օրինակ՝ անկարելի բան է, որ հին հայերը չունենային կարմիր, սև, սպիտակ գույները նշանակող բառեր. բայց այդ բառերը ջնջվել վերացել են, որովհետև նրանց տեղ եկել են պարսկերենից փոխառյալ կարմիր, սև, սպիտակ բառերը:

3) Զայնական օրենքների միջոցով երբեմն առաջանում են նույնանուն բառեր, որոնք չփոթություն են առաջացնում իմաստի կողմից. այդ բառերից մեկը ջնջվում է:

Օրինակ՝ Հարավային Ֆրանսիայի մի բարբառում լտ. gallum «աքլոր» բառը վերածվել էր gat, միևնույն ժամանակ *gattim «կատու» բառն էլ դարձել էր gatc, այնպես որ այս երկու տարբեր կենդանիները միևնույն անունն էին ստացել: Եփոթությունից խուսափելու համար ջնջեցին gat «աքլոր» բառը և տեղը դրին տարբեր բացատրություններ (Meillet, La méthode comp., էջ 69):

Ոչ մի խտրություն չի դրվում բառերի արժանիքի, կարևորության, ծագման, հարազատության և նման հատկությունների մեջ, և ջնջվում է բառը, երբ գալիս են այլ հանգամանքներ և առաջացնում բառի կորուստը:

Այսպես դուստր բառը, հնդկարոպական նախալեզվի սքանչելի մնացորդներից մեկը, հայ լեզվի հարստություններից մեկը ջնջվել է մեր բոլոր բարբառների մեջ և մնում է միմիայն հայությունից և հայ երկրից շատ հեռու ապրող մի բարբառում: Միայն Սուչավայի բարբառն է, որ գործածում է այս բառը դ՛ուստրը կամ դ՛րուստ ձևերով և այն էլ սեռ. դ՛ըրըստեր, նույնիսկ դը՛ստեր հին ձևով: Մնացյալ բոլոր հայ բարբառներում գործածում են աղջիկ բառը, որ աղիճ կամ աղիջ բառի փաղաքչականն է: Ամենեին ուշադրություն չենք դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ սրանով մասնավորը և ընդհանուրը խառնվեցին իրար. և, օրինակ, հորեղբորս աղջիկը կամ մի աղջիկ տեսա աղատորեն գործածում ենք, միշտ ինչպես ասում ենք կինս և մի ինչ-որ կին: Գերմաներենը դանազանում է tochter և mädchen, weib և frau, անգլերենը՝ daughter և girl, wife և woman, ռուսերենը՝ дочь և девушка, жена և женщина: Այս բոլորը նրանից է, որ պրս. zan հավասարապես թե՛ կին է և թե՛ ամուսին, duxtar՝ թե՛ դուստր է և թե՛ աղջիկ, նմանապես թրք. qəz՝ թե՛ դուստր է, թե՛ աղջիկ: Այսպես նաև լատիներենը, որի հետևանքով էլ ֆրանս. fille թե՛ աղջիկ է և թե՛ դուստր, femme՝ թե՛ կին է և թե՛ ամուսին:

Սրա նման է հայերեն դրացի բառը, որ ծագելով դուռն արմատից, հարազատ հնդկարոպական հայ բառ է: Բայց այս բառը հայկական հարազատ երկրում ջնջվել է՝ փոխանակվելով պարսկերեն հարևան բառով, իսկ պահված է հեռավոր Պոլսում կամ նոր նախիջևանում:

Հեռավոր գաղութները պահել են առնել և գնել բայերը իրենց իսկական նշանակությամբ, իսկ մայր երկրի մայրաքաղաքի (Երևանի) բարբառը ջնջել է: Այսպես՝ Պոլիս, նոր նախիջևան և այլն ասում են առնել, իսկ Երևանը՝ վերցնել,

որ, օրինակ, Պոլսում նշանակում է «վեր բարձրացնել» կամ նաև «վերացնել, մեջտեղից հանել, ջնջել»: Առնել բայը Երևանում նշանակում է «գնել» և իր բուն իմաստով պահված է միայն առանձին ոճերում: Նոր Նախիջևանը գիտն գնել «դրամով առնել» բայը, իսկ Երևանը չգիտն և ասում է առնել (նույնպես Պոլիս և այլն): Այսպիսով երկու սքանչելի հնդեվրոպական բառեր (առնել և գնել) ջնջվել են: Սրա պատճառն է թուրքերենը, որ չունի «գնել» իմաստով բառ և ասում է satən almaq «ծախու առնել», կամ պարզապես՝ almaq, իսկ արևելյան թուրքերենը նույնիսկ almaq բառի տեղ գործ է ածում aparmaq, որ է «վերցնել»:

* * *

Ոտսելով լեզվի բնախոսության մասին, տեսանք, որ խոսողությունը կենտրոնացած է ուղեղի որոշ մասում, թե յուրաքանչյուր ծանոթություն տեղավորված է մի բջիջի մեջ, թե բոլոր կենտրոններն ու բջիջները հաղորդակցության մեջ են իրար հետ զուգորդության թելերով: Բայց կա նաև մի ներքին ուժ, որ ուզած ժամանակ այն բջիջների ներքին բովանդակությունը երևան է հանում, հիշողության առջև բերում: Կարող է լինել, սակայն, որ այն բջիջի արձանագրությունը նույնպես մաշված լինի, որ նրա բովանդակությունը դժվարավ երևան գա կամ բնավ չգա: Այդ ժամանակ կլինի մոռացումը:

Հոգեբանությունը մեզ սովորեցնում է, որ հիշողության կենդանության համար կա երեք պայման. 1) նախնական տպավորության ուժը կամ գորությունը, որ առաջ է գալիս կամ էակի ուժեղ բանականությունից և զգայությունից, և կամ առարկայի կարևորությունից, նորությունից և հետաքրքրականությունից: Որքան կարևոր, նոր կամ հետաքրքրական է առարկան, այնքան էլ ուժեղ է նրա թողած տպավորությունը բջիջների վրա: 2) Ուշադրություն. ինչքան ուշադիր եղած լինենք դեպի առարկան, բնականաբար մեր ստացած տպավորությունն էլ այնքան ուժեղ կլինի: 3) Կրկնություն. ինչքան հաճախ կրկնվի նույն առարկայի հիշողությունը, բնականաբար նրա տպավորությունն էլ ավելի կզորանա, որովհետև հիշողությունն էլ մի սովորություն է:

Լեզվի մեջ էլ նկատվում է նույն երևույթը. այն բոլոր բառերը և ձևերը, որոնք չեն ներկայացնում հիշյալ պայմանները, ջնջվում են: Մեր կյանքի ամենասովորական և պիտանի առարկաների անունները ստիպված ենք կրկնել շարունակ, ուստի նրանք չեն կարող ջնջվել լեզվից (ինչպես՝ ես, հաց, ջուր, մեկ, հինգ, աչք, այսօր և այլն): Ընդհակառակը՝ անգործածական առարկաների անունները ուշ կամ կանուխ պետք է ջնջվեն:

Գյուղի կյանքը, վերածվելով քաղաքի կյանքի և հետևաբար՝ զրկվելով գյուղատնտեսական ու երկրագործական զանազան գործիքներից, կորցնում է և նրանց անունները. քաղաքացին չգիտն հորիկը, սամին, սամեթեղը, մանկեղը և այլն: Նույնպես գյուղացին գիտն և ճանաչում է զանազան խոտեր, բույսեր, թռչուններ, աստղեր, քարեր, հողի տեսակներ և այլն, որոնք իրեն համար կարևոր են: Այս բոլորը ջնջված են քաղաքացու լեզվի մեջ, որովհետև նրա համար կարևորություն չունեն: Զանազան մասնագիտություններ հարուստ են իրենց բաներով, որոնք մյուսների մեջ չկան: Այսպես՝ նավավարը գիտն իր արհեստի

բառերը, ձկնորսը՝ իր արհեստի, մեքենագետը՝ իր արհեստի և այլն: Մի նոր և հետաքրքրական բառ կամ պատկեր, որ մտնում է լեզվի մեջ, իսկույն տարածվում է և արմատ բռնում. այսպես՝ մեր այսօրվա գրական լեզվի մեջ՝ բնորոշ, մտայնություն, ծառանալ, ապրումներ և այլն, բայց երբ նրանք կորցնում են իրենց հետաքրքրականությունը, կամաց-կամաց կորչում են:

Նույն պատճառաբանությամբ կարելի է մեկնել նաև օտար փոխառությունները նվաճված ազգի լեզվի մեջ*:

ՆՅՆԱՇԱՐԺԵՐ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐՈՒՄ

Մի նոր առարկայի ստեղծագործությունը ստիպում է կամ մի նոր բառ հնարել և կամ մի որևէ հին բառի վրա մի նոր իմաստ ավելացնել: Օրինակ՝ պաղպաղակ հին լեզվի մեջ նշանակում էր «բյուրեղ». նոր լեզվի մեջ ավելացրին ծանոթ սացրած քաղցրեղենի նշանակությունը. օղապարիկ նշանակում էր «օդի մեջ սավառնող (թռչուն)», այժմ ավելացավ «ballon» իմաստը:

Երբ մի առարկա ջնջվում է, նրա հետ էլ ջնջվում է բառը:

Օրինակ՝ կապարճ, կապարճակիր, վաղակավոր, հարցուկ:

Երբ մի առարկա հետզհետե զարգանում է ձևով կամ կազմությամբ, բառը հետը պահվում է, բայց իմաստը փոխվում (օրինակ, ֆրանսերեն fusil հրահան քարն էր, որ հիմա ամեն տեսակի հրացան է նշանակում. հինգ օրվան քարանթինա՝ quarantaine 40 բառից է, plume de fer կարմիր մելան) և կամ հարմարացվում նոր նշանակության:

Օրինակ՝ ֆրանսերեն plume, ռուսերեն перо բուն նշանակում են «փետուր», և որովհետև հին ժամանակ փետուրը գործ էր ածվում նաև իրրե գրիչ, ուստի նշանակում է և «գրիչ»:

Հիմա այլևս գրիչը փետուրից չէ, բայց այդ բառերը շարունակում են իրենց գոյությունը: Նույնպես պարսկերեն, թրքերեն, արաբերեն qalam «գրիչ» բուն նշանակում է «եղեգ», որովհետև արևելքի մեջ գրիչը եղեգ էր. հիմա շատ տեղ մետաղյա գրիչն է գործածվում, բայց բառը պահվում է:

Առևտրի մեջ մտած զանազան ապրանքներ կոչվում են իրենց ծագած երկրի անունով. ինչպես՝ ֆրանսերեն pèche և ռուսերեն персик «դեղձ» բուն նշանակում են «Պարսկաստան», ֆրանս. baïonnette «սվին» ծագում է Bayonne գավառի անունից, calicot «կտավ» ծագում է Հնդկաց Կալկաթա քաղաքի անունից, cravate ծագում է Նորվաթիայից, այսպես և Champagne, Cachemire, damas՝ «մի տեսակ գործվածք կամ դագույն» (Դամասկոս քաղաքի անունից), Bordeaux՝ 1. «գինու տեսակ, 2. այդ գինու նման թունդ կարմիր գույն» (Ֆրանսիայի Բորդո քաղաքի անունից), հայոց մեջ՝ Մանուսա (Մանիսա քաղաքի անունից), Բաղդադի «գլխին կապելու թաշկինակ» (Բաղդադ քաղաքի անունից), Եվրոկիայում աղը կամ աղամանը կոչվում է «սեբաստացի», որովհետև աղը այդտեղից է գալիս:

Երբեմն բառը կրում է իր հեղինակի անունը. ինչպես՝ guillotine «կախաղան» Guillotin անձի անունով, mansarde «տանիքի տակ սենյակ», որ կրում է Ֆրան-

* Զեռագիր բնագրում շարունակությունը (1 էջ ?) բացակայում է (էջակայումը չի խախտված) (Ս. Գ.):

սիայի ճարտարապետ Mansard-ի անունը, eustache «կոշտ դանակ՝ փայտյա կոթով»՝ նշանավոր Փրանսիացի դանակ չինող Eustache Dubais-ի անունով: Կրունկի մի տեսակը կոչվում է Պոլիս լուքեն, որ է Louis XV թագավորի անունով:

Երբեմն մեկի անունը մի պատահական հանգամանքով կցվում է մի առարկայի: Այսպես ընդհանուր քննիչ Etienne de Silhouette-ի, որ այն ժամանակ շատ սիրված էր, անունը դարձավ silhouette «ուրվագիծ», «պատկեր», և եթե այս մասին ժամանակակից վկայություն չլիներ, ոչինչ կարելի չէր գուշակել: Անգլիացի Boycott գործապետի անունը 1880 թվին դարձավ հասարակ անուն (բոյկոտ անել):

Այս կարգի բառերը հորինելու համար հանգամանքները երբեմն այնպես մասնակի են լինում, որ բառը սահմանափակված է լինում մի քաղաքում կամ գյուղում, մինչև իսկ՝ մի ընտանիքում: Ինչպես՝

Սեբաստիայի «աղ, աղաման» հատուկ է միայն Եվդոկիո: Թյունի «ապուշ» ծանոթ է միայն Ղարաբաղցոց, որ, անշուշտ, մի նշանավոր տիպի անուն է: Պոլսի Սամաթիա թաղում որոշ շրջանի մեջ կար Փիլիպոս բառը «մեծ առնի» իմաստով՝ անշուշտ համանուն մի անձի անունից: Իսրայել Պոլսում նշանակում էր «ցնցոտիներ հագած մարդ», Բաքու՝ մեր տան մեջ, գործածական էր խոսքով բառը «ապուշ» իմաստով. օրինակ՝ խոսքով-խոսքով մի՛ խոսիր. Սա շատ խոսքովի է «չատ տխմար է» և այլն: Այս կարգի բառերի մի քիչ ավելի հասարակական տիպն են որոշ մասնագետների գործածած բառերը, որ միայն իրենք գիտեն:

Ընկերային ըմբռնումները, պատշաճության օրենքները և քաղաքավարությունը, ինչպես տեսանք, նշանակություն ունեն բառերի գործածության մեջ: Ոմանք դատապարտվում են անգործության, և այն ժամանակ լեզուն ստեղծում է նոր բառեր:

Օրինակ՝ վարտիք բառը ժողովրդի մեջ տզեղ էր արտասանել, ուստի կազմվեց «չապկրնկեր», «ոտաշոր», որոնք քաղաքավարական ձևեր են:

Ժամանակ անցնելով՝ նույն քաղաքավարական բառը դառնում է սովորական, այնպես որ երբ բուն նշանակությունը անբաժան կերպով կաչում է բառին, նա էլ ջնջվում է, և փնտրվում է նոր ձև: Այսպես՝ վարտիք-ից հետո, անշուշտ, հնարված էր փոխան, որ նշանակում էր բուն «փոխարեն, փոխանակ կամ փոխելիք շոր»: Ծատ քաղաքավար, շատ անմեղ մի բացատրություն էր, բայց շատ գործածությամբ նա դարձավ սովորական և հիմա անցած է անպարկեշտ բառերի շարքը, ուստի ջնջվել է և տեղը դրվել «չապկրնկեր, ոտաշոր»: Մի փոքրիկ քննություն ցույց է տալիս, որ այս կարգի բառերը մոտավորապես քառորդ դար կյանք ունեն: Պոլսի բարբառում հնապես գործածական էր տձկ. հալէ, որ է արաբ. xalā «դատարկ, պարապ». սրանից bayt-ul-xalā «արտաքնոց» (բուն նշանակում է՝ դատարկ տուն), հետո՝ վենեֆ բառը «արտաքնոց» նշանակությամբ. բառը հետո անպարկեշտ դարձավ, և նրա տեղ դրվեց մի նոր՝ քաղաքավարական բացատրություն՝ հասարակ: Այս բառը գործ էր անում տատս* խոսակցության մեջ: Բնականաբար իր կազմությամբ շատ անմեղ բառ էր, բայց հետո դարձավ անպարկեշտ: Այն ժամանակ հնարվեց հարկավոր, որ

* Հոփսխան Բեմհանյան, ծն. 1820 թ., Պոլիս՝ Սամաթիա թաղում, † 1895:

գործածում էր մայրս* իր խոսակցության մեջ՝ իբրև պարկեշտ բառ, հակառակ հասարակ բարին: Իմ** փոքրության սովորական էր գործարան բառը: 1895 թվին հետագա Պոլսից և երբ 1910 թվին նորից այցելեցի, տեսա, որ գործարան բառն էլ վերացել, և նրա տեղ, իբր պատշաճական բացատրություն, դրվել էր պետքարան: Այսպես, ուրեմն, մոտ մեկ դարու ընթացքում իրար էին հաջորդել 4 բառ (հասարակ, հարկավոր, գործարան, պետքարան):

ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Ամեն լեզվի մեջ էլ, ուր հին գրականություն կա, նկատելի է, որ արմատների քանակը հնում ավելի է, քան նորում: Ուրիշ խոսքով, հին գրականության մեջ կան արմատներ, որոնք նոր լեզվում այլևս գործածական չեն: Օրինակ, առնենք հայերենը: Ըստ իմ Հայոց լեզվի պատմության մեջ, հտ. Բ, էջ 600, կատարված վիճակագրության, հայ լեզվի արմատների քանակն է 11.000, որոնցից, օրինակ, հին հայ գրականությունից հայտնի է պսեմն «վարդի փուշ» բառը, որ մի անգամ գործածված է Ոսկերեքանի մոտ, մի անգամ էլ՝ Վաստակոց գրքում (ԺԲ դար): Այժմ այդ բառը գոյություն չունի ոչ մի բարբառում. մեր գրական հայերենն էլ չի գործածում: Գտնվել է միայն մի խելոք անձ, որ Մասիս ամսաթերթում 90-ական թվերին հրատարակել է 3 տնից բաղկացած մի ոտանավոր, որի առաջին տունը վերջանում է վսեմը բառով, երկրորդը՝ նսեմը, երրորդը՝ պսեմը: Բանաստեղծը գրել է անշուշտ այս ոտանավորը, ցույց տալու համար բոլորին, թե գիտե այդ պսեմ բառը, որ, իհարկե, Առձևոն բառարանումն է տեսել: Բայց գիտենք, որ մեր բարբառներում կան շատ արմատ բառեր, որոնք հին գրականությունից հայտնի չեն: Սկզբունքով ընդունելով, որ լեզուները նոր արմատներ չեն չինում, ուստի ստիպված ենք ընդունել, թե բոլոր այդ նոր արմատները նոր չեն, այլ կային նաև հին ժամանակ և պատահաբար միայն չեն մտել գրականության մեջ: Այս բանը կարելի է ապացուցել նրանով, որ այդ արմատների մի մասը արդեն կարելի է մեկնել իբրև հնդեվրոպական ծագումից (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 23-100):

Գժբախտաբար դեռ չէ կազմված «Հայ բարբառների Արմատական բառարանը», որով պիտի իմանայինք մի կողմից հայ բարբառներում գոյություն ունեցող բոլոր արմատները (և նրանց քանակը), մյուս կողմից՝ նրանց ծագման համար բոլոր հնարավոր ենթադրությունները:

Ինչ էլ որ լինի, քանի որ հնդեվրոպական արմատների թիվը ըստ Walde-Pokorny բառարանի 2223 է (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 33), և նրանցից միայն 909 հատը պահված է հայերենում, ուստի կարող ենք ասել, թե հնդեվրոպական արմատների կեսից ավելին կորած է հայերենում:

Նման կամ գրեթե նման երևույթ պիտի գտնենք նաև ուրիշ լեզուներում:

Եզրակացություն. նոր արմատներ չեն ծնվում, բայց հենց մեռնում են, ուստի միշտ պակասում են: Մեր ասածը կարելի է հաստատել գործնականապես մի շատ հասարակ օրինակով:

* Ընծա Աճառյան, ծն. 1853, Պոլիս՝ Նարյր-Գափու թաղը, † 1921:

** Հրաչյա Աճառյան, ծն. 1876 մարտ 8, Պոլսի Սամաթի նոր թաղում:

Ամենքիս հայտնի և շատ սովորական հովիվ բառը ըստ Müller-ի և Bugge-ի ծագում է հնթ. ovipā «հովիվ» բառից, որ կազմված է ovi «ոչխար» և pā «արածել» բառերից: Այս երկու արմատներն էլ գոյություն չունեն հայերենում, ուստի հնդեվրոպական այդ կրկին արմատները մեռել են հայերենում, թեև նրանց մի բարդ ձևը մնացել է:

Հերու (անցյալ տարի) = սանս. parut, հն. περῦτι, կազմված է հնթ. per «անցյալ» և ut «տարի» բառերից. այս երկու արմատներն էլ կորած են հայերենում, իսկ ուրիշ լեզուների մեջ հազիվ իրենց հետքը պահած:

Հարց է, թե հին արմատներից որո՞նք են կորչում, և նրանց փոխարեն ի՞նչ է գործածվում:

Առաջին հարցի պատասխանը շատ պարզ է. կորչում են հոմանիչ արմատներից նրանք, որոնք այլևս ավելորդ են դարձել:

Օրինակ՝ գրաբար ունենք՝ հաց, նկան, նկանակ, գրտակ, պղակունդ և այլն. բացի առաջինից բոլորը ավելորդ են դարձել և ջնջված են: Քիչ առաջ հիշված պսեմ բառը ջնջված է, և մնում է իր հոմանիչ՝ սովորական փուշ բառը, իսկ իր մյուս հոմանիչը՝ տաստասկ, բանաստեղծական արտահայտություն է: Ոչխար և օղիք հոմանիչ են. առաջինը մնում է, երկրորդը անգործածական է դարձել և մեռել է: Քիչ մարդ կա, որ իմանա հոր «մեկի աղջկա ամուսինը» բառի գոյությունը, որ հին մատենագրության մեջ էլ միայն երկու անգամ է գործածված (Փի., էջ 187), և որի ծագումն էլ ոչ ոք չգիտե: Այդ անսովոր բառը ջնջված է լեզվից, փոխանակվելով իր սովորական հոմանիչ փեսա բառով: Օժիտ բառը ունի 4 հոմանիչ ձևեր, որոնք են՝ պաշտատական, պոռոգ, տուայր, մահր. չորսն էլ կորած են, և մնում է միայն առաջինը՝ օժիտ:

Անդունդ բառը կազմված է ան- բացասականով, դունդ = լատիներեն fundus «հատակ» բառից և նշանակում է բուն «անհատակ». դունդ արմատը կորած է:

Գրաբարի մեջ կան մի խումբ պակասավոր բայեր. ինչպես՝ գոմ, գոս, գոյ... բամ, բաս, բայ... և այլն: Նման պակասավոր բայեր կան նաև ուրիշ լեզուների մեջ: Աշխարհաբարում այդ պակասավոր բայերը ջնջված են, հազիվ իրենց հետքերն են պահում: Բայց այս բոլորը ցույց են տալիս, թե արմատները ու բառերը ամբողջովին կարող են ջնջվել:

Ախաւեղազէս բառը, որ նշանակում է «սյունագլուխ», անշուշտ արմատ չէ, որովհետև այսքան երկար արմատ չի կարող լինել, համարվում է բարդ բառ. կազմված ախաւեղ «սյուն» + զէս «խոյակ» բառերից. երկուսն էլ կորած են մեր լեզվից:

Երկրորդ հարցի պատասխանը բխում է առաջինից. հոմանիչներից մեկը, հաղթելով մյուսներին, բռնում է նրանց տեղը: Այս նորեկը կարող է լինել մի ուրիշ լեզվից փոխառություն, ինչպես է ոչխար (վրացականից): Հայերեն ամիսների անունները բոլոր վտարված են, և նրանց տեղ եկել են լատին ձևերը՝ իբր նոր արմատ:

Շատ բարբառներում ջնջված է ներ ազգականական բառը, և նրա տեղ կազմված է տազերակին, որ բարդված է տազը + կին բառերից:

Վերջապես նախկին կորած արմատների տեղ կարող են հաջորդել նորանոր բարդ և ածանց բառեր, այսինքն՝ մի ուրիշ հին արմատից կամ արմատներից

կազմված բառեր: Օրինակ՝ գյուղացու համար ամենասովորական կողի բառը ջնջվել է, և նրա տեղ համատարած տիրում է կարազ բառը (պարսկերենից):

Ջնջված է ուրջու բառը, որ, ըստ իս, կազմված է հնագույն հյ. *ուր «որդի» բառից, որ ապա կորել է, և այդ ուրջու բառի տեղ նոր բարդությունը կազմված են որդեգիր, հոգեորդի, հոգեզավակ կամ նույնիսկ՝ խորթ որդի ձևերը:

Սուտ արմատներ չինվելու մասին արդեն խոսել ենք. տե՛ս վերը սուրճ, խոփ տալ, գչիլ և այլն:

Հայերենի մեջ ունենք բազմաթիվ բառեր, որոնք մեր իմացումով պարսկերենից փոխառյալ պետք է լինեն. այսպես՝ աշտանակ, աշտարակ, ամբաստան և այլ հարյուրավոր բառեր: Եթե պահպանված գրականությունը ճոխությունը մեր ձեռքը հասած լիներ, կարող էինք վստահորեն ասել, թե այդ բառերի մեծ մասը պիտի գտնեինք պահպանված: Բայց պահպանված գրականությունը հենց պարսիկների ձեռքով այրված լինելով՝ մենք չենք կարող այդ ասել կամ անել:

Բայց եթե պահպանված գրականությունը ոչնչացված է, կենդանի է միշտ պարսկերեն լեզուն՝ իր բազմաթիվ բարբառներով և ցեղակից անկախ լեզուներով (աֆղաներեն, բելուջերեն, քրդերեն, օսերեն և այլն): Ինչո՞ւ այդ մեր որոնած բառերը սրանց մեջ էլ չկան: Նշանակում է՝ նրանց համագոր բառերը, եթե պահպանված գրականության մեջ գտնված լինեին էլ, պարսկերենից և նրա ցեղակից այլ լեզուներից ջնջվել էին:

Ահա մի մեծ թիվ բառերի և արմատների ընդհանուր կորուստ իրանական լեզուների մեջ:

ԲԱՌԵՐԻ ԿՈՐՈՒՍԸ

Շատ բառեր կորան գրաբարից աշխարհաբար անցնելու ընթացքում: Դրանց մեծագույն մասը կարելի էր կոչել ավելորդ. օրինակ՝ բազմահազար ածականների առատությունը, մանավանդ նրանք, որ ճամարտակ հեղինակների շինած շինծու բառերն էին: Այսպես Քոթենավորի հորինած բառերից...*: Ավելորդ կարելի էր կոչել նաև բազմաթիվ հոմանիչ բառերի առատությունը, եթե մանավանդ նրանք մասնավոր իմաստով տարբերացված չէին, և կամ եթե էին, մեզ համար այդ տարբերությունը անծանոթ էր: Այսպես՝ ազի, ձետ, տտուն, որոնք տեղի տվին մի միակ պոչ բառի մեջ: Այդ խմբի հոմանիչներից պահվել է միայն դմակ, որ մեր տնտեսության համար շատ կարևոր մի բան է ներկայացնում:

Երբեմն այս կարգի բառերի կորուստը մեզ դժվար դրություն մեջ է գցում: Օրինակ՝ գրաբարը ուներ տի (տիք) բառը, որով հասկացվում էր մարդու տարիքը: Այժմ մենք չունենք այդպիսի բառ և գիտենք միայն տարիք և հասակ: Առաջինը միայն մեկի ապրած տարիքն է, իսկ երկրորդը տարտամ իմաստ ունի. թե՛ նշանակում է մեկի ապրած տարիքը և թե՛ հասակի բարձրությունը: Ասում ենք, օրինակ, 20 տարեկան հասակում:

Մանոթ Երզը ասում է՝
Հասակս քսան տարեկան և այլն:

* Բնագրում օրինակների տեղը բաց են թողնված (Ս. Գ.):

Մյուս կողմից ասում ենք՝ բարձրահասակ «բարձր, հասակը բարձր»,
մեծահասակ «տարիքը շատ»,
կարճահասակ «հասակը ցած»,
փոքրահասակ «տարիքը քիչ»,

իսկ միջահասակ նշանակում է միայն «միջակ հասակով, ոչ բարձր և ոչ ցած».
չի նշանակում «միջին տարիքի», որի համար առանձին բառ չունենք:

Ահա այս անպատեհության պատճառով է, որ ժողովուրդը փոխ է առել թրք.
բոյ (boy) բառը՝ «բարձրություն» իմաստով և նրանից էլ ազատորեն կազմում է
մարդաբոյ, բոյով բառերը:

Գրաբարը գիտե նաև տիւ բառը, որ ցերեկվա 12 ժամն էր նշանակում, և նրա
դեմ կար օր, որ ամբողջ 24 ժամն էր նշանակում, այն է՝ «տիւ և գիշեր»:

Այժմ բոլորովին ջնջված է այս տիւ բառը: Հնրի համար գուցե այնքան էլ
կարևոր չլիներ այս բառի գոյությունը, որովհետև գիշերային կյանք չկար: Բայց
այժմ, երբ նույնիսկ գիշերային ճամփորդություններ ենք կատարում հազարավոր
կիլոմետրների վրա, տիւ և օր բառերի գոյությունը անհրաժեշտ է, և մենք ստիպ-
ված դիմում ենք ուսուցիչներին, որից փոխ ենք առել շատ հարմարավոր կարճ և
նշանակալից սուտկա բառը (24 ժամվա իմաստով): Այժմ էլ խանգարում է օր
բառը, որ թե 24 ժամվա ընթացքն է նշանակում և թե միայն 12 ժամվա շրջանը:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ համանունն է: Օրինակ, հաւ նշա-
նակում է թե՛ պապ՝ հոր հայրը կամ մոր հայրը և թե՛ թռչուն: Անշուշտ ծիծաղ էր
առաջանում, երբ մեկը հարցնում էր. «Հաւր նե՞րսն է». այս պատճառով հաւ
«պապ» բառը ջնջվեց, և նրա տեղ փոխ առնվեց հունարենից պապ բառը:

Հին հայերեն ազանիմ բայը ուներ երկու իմաստ՝ «չորերը հագնել» և «գիշերը
մի տեղ օթեանել». այս երկուսի չփոթությունն առաջին առնելու համար էր, ահա՛,
որ առաջինը ստացավ հ նախաձայնը, բայց, այնուամենայնիվ, այս փրկիչ միջոցն
էլ չօգնեց, և «օթեանել» իմաստը ջնջվեց:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ euphémisme-ն էր, որ է պարկեշ-
տաբանություն: Գիտենք, որ անպարկեշտ բառերը հանվում են լեզվից կամ
առնվազն վերապահվում են մասնավոր գործածության, բայց ուր որ հնարավոր
է, անպարկեշտ մի բառի նմանություն ցույց տվող բառերն էլ երբեմն հանվում
են լեզվից՝ փոխանակվելով մի ուրիշ բառով: Այսպես նոր նախիջանում կշռել
բառը ջնջված է՝ չչփոթելու համար շռել բայի հետ, և տեղը դրված է քաշել:
Նույնպես ասում են փոքր և չեն ասում պզտի, պզտիկ, խուսափելու համար
համանուն ուսերեն մի բառից:

ԱՆՎԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒՄ

Երբ մի լեզվի հին ու նոր վիճակները համեմատենք իրար հետ, կտեսնենք,
որ թեև շատ բառեր նույն են, բայց կան էլ, որ փոփոխվում են: Ինչպես՝

հուն.	հաց	հինը	ἄρτος	նորը	ψαρι
	գինի		οἶνος		քրասի
	ջուր		ὕδωρ		չերօ
	տուն		οἰκία		օպիտ

աչք	ὄφθαλμός	μάτι
թռչուն	ὄρνις	ποιλί

Սրանց պատճառները.

1) Շատ մաշված բառերը ջնջվում են. լատիներեն օս «երբան» շատ կարճ էր,
ուստի ոչ մի ոտման լեզվի մեջ չկա, տեղը ուրիշ բառեր են դրված.

2) կամ կյանք ստանալու համար նոր մասնիկով երկարում.

լատիներեն apis, auris, sol > նոր լատիներեն apicula, auricula, solculus >
ֆրանսերեն abeille, oreille, soleil.

3) համանուններից խուսափելու համար.

լատիներեն serrare «սղոցել» և serare «գոցել» իրար նման էին, ուստի
serrare շատ տեղ ջնջվեց և փոխանակվեց ուրիշ բառով. ֆր. scier (=secare), «ծես,
կանոն, կարգ», sü «բան, առարկա», tay «վարպետ, տեր, ուսուցիչ», tō «ար-
վեստավոր», viek «աշխատանք» և այլն:

Օրինակներ՝

troş	մեջ	–	be troş	ներքինը
an	ուտել	–	do an	ուտելիք, պարեն
uoş	լսմել	–	do uoş	ըմպելիք, լսմիչք
mai	կարել	–	t'ö mai	դերձակ
lam	անել	–	viek lam	գործ, արարք ?
ghet	ատել	–	buş ghet	ատելություն
t'at t'a	պարզ	–	loş t'at t'a	անկեղծություն
toan	հաշվել	–	fer toan	թվաբանություն
tşet	մեռնել	–	sü tşet	մահ
yay	ուսուցանել	–	hok	ուսանել – t'ay yay hok պրոֆեսոր
le	հանդես	–	kua le	նվեր*

[ԲԱՆԵՎ ՄԱՍՆԻԿ]

Նկատելի է վերի օրինակների մեջ, որ բառերից շատերը, մասնիկ դառնալով,
դեռ իրենց առաջին նշանակությունից շատ հեռացած չեն: Այս պարագային կա-
րող ենք ածանց բառերը բարդ բառ համարել, ինչպես՝ to mai «դերձակ» (իր
«կարել+վարպետ»): Բայց կան, որ բոլորովին հեռացել են, ինչպես՝ «փոր» և
«սիրտ» բառերը, որոնք դարձել են վերացական մասնիկ՝ «-ութիւն»:

Միջին տեղ են բռնում, փոթյակերենի մասնիկները, որոնք ոչ բարդ
բառեր կազմելու չափ անկախ դիրք ունեն և ոչ էլ մասնիկ կոչվելու չափ դի-
մազուրկ են: Այս կարգի մասնիկները ЕМЕЛЬЯНОВ-ը (Грамм, БОТСКОГО ЯЗЫКА, 62)
կոչում է հետադիր (հակառակը նախդիր բառի, որովհետև կցվում են բառի
ծայրին):

Գրեթե նույնպես է դրավիդյան լեզուների մեջ: Օրինակ՝ թամուլերեն an, al
արականի և իգականի վերջավորություններն են, ինչպես՝ ill-ān ամուսին, այր.
ill-al տանտիկին, կին. առաջանում են āñ-u→տղամարդ և āl-u կին բառերից, իսկ
il նշանակում է «տուն», որով վերի մասնիկները միաժամանակ կարելի է ըմ-

* Ditt, Gram Annam., էջ 9 և 37:

բրոնել թե իբր մասնիկ և թե իբր բառ, որով illān, illāl, կարող են համարվել թե բարդ և թե ածանց (Caldwell, 227):

Աֆրիկյան հաուսա լեզվի մեջ da նշանակում է բուն «ունեցած». կցվում է գոյականներին և կազմում է ածական, ինչպես՝ rua «ջուր», da rua «ջրալի», nono da-rua «ջրոտ կաթ», anfanı «օգուտ», da anfanı «օգտակար», yaro da anfanı «օգտակար տղա» (Marré, Spr. der Hausa, 47):

Կարող է դարձյալ մասնիկը առաջացած լինել մի բառից, որ լեզվից բոլորովին անհետացած է, և որ միայն ցեղակից լեզուների օժանդակությամբ կարելի է քննել ու երևան հանել: Այսպես, օրինակ, հունարեն ἀνδρομεος «մարդկային» կազմված է ἀνδρo «մարդ» բառով և μεος մասնիկով, որ ոչ մի բացառություն չունի հունարենում, բայց անշուշտ նույն է սանս. maya – «ձև, երևույթ» բառի հետ, որով սանսկրիտի մեջ կազմվում են բազմաթիվ բարդ բառեր (Meillet, Traité, 342):

Ինչպես որ բառերը կրճատվելով մասնիկ են դառնում. ճիշտ նրա հակառակը լինում են դեպքեր, երբ մասնիկը առանձնանալով դառնում է անկախ բառ:

Ամենքս էլ ասում ենք ցը և հասկանում ենք «ցտեսություն», բայց ցը միայն մի նախդիր է, հազիվ իբր մասնիկ:

Առտիալի բարբառով պի և կի առանձին բառեր են և նշանակում են «այո»: Առտիալցին հարցնում է.

– Կի տա՞ս, կամ՝ Պի տա՞ս «կտա՞ս, պիտի տա՞ս»:

Ոոսակիցը պատասխանում է.

– Կի կամ Պի, այսինքն՝ «կտամ կամ պիտի տամ», որ է՝ «այո»:

Ունենք ուստ մասնիկը, որ կազմում է բացառական. օրինակ՝ երկնուստ, այլուստ, հանկարծուստ, ի վերուստ և այլն, բայց ունենք և ուստի, որ նշանակում է «ո՞րտեղից»: Ո՞ւր է մասնիկին կցված արմատ բառը. չկա, հետևաբար ենթադրում են, որ պետք է լինի *ու՝ «ուր, որտեղ», որ միանալով հաջորդ ու ձայնավորի հետ՝ հայվել է: Այսպիսով ուստ մասնիկը դարձել է առանձին անկախ բառ:

Ամենքս գիտենք, որ հայերեն երեսուն, քառասուն, հիսուն... թվականները կազմված են -սուն < հնխ. kontə ձևից, որ առանձին բառ է և նշանակում է «տասն»: Բայց սուն մեր մեջ դարձել է մասնիկ, իսկ հիսուն բառը, որ է «հինգսուն», կորցնելով իր նախավանկը, որոշ բարբառներում դարձել է միայն սուն «50». այսպիսով սուն բառը հասավ մասնիկի աստիճանին, ապա սուն մասնիկը դարձավ անկախ բառ:

Լեզվի հետագա ընթացքում քանի ձևերը մաշվում են, այնքան էլ մասնիկները անճանաչելի են դառնում: Ուրեմն մասնիկների վարզացման ընթացքն է նախ՝ բառ, հետո՝ կիսանկախ բառ և ավելի հետո՝ մասնիկ: Այսպես, օրինակ՝ լատիներեն cum «հետ, միասին» առանձին նախադասություն է, իբրև նախամասնիկ դառնում է com, con, co, որոնց հետ նույն է նաև գերմ. ge- նախամասնիկը, բոլորովին անճանաչելի: Ճապոներենում ածականը որոշ դեպքերում կցվում է mono «իր, բան» բառին, բայց այս mono կրճատվելով դարձել է no, նույնիսկ n. օրինակ՝ samui «ցուրտ», sammui no, samui-n «ցուրտ բան, ցուրտ» (Plaut, 25):

Հայերենն էլ (թե գրաբարը և թե մանավանդ աշխարհաբարը) գտնվում է նույն վիճակի մեջ. ունի՝

1) մասնիկներ, որոնք իրենց ինքնությունը չեն կորցրած, և կարելի է թե բառ համարել և թե մասնիկ.

2) մասնիկներ, որոնք դեռ խախուտ դրություն ունեն և՛

3) նրանք, որ միայն իբրև մասնիկ են գործածվում:

Առաջին կարգից հիշենք պես և որեն (պէս, օրէն), ինչպես՝ գերազանցորեն, քաջապես, մեծապես և այլն, որոնք կարող ենք համարել թե բարդ բառ և թե ածանց: Գրեթե նույնը կարելի է ասել -կից բառի համար, որից ունենք գրաբար ծառայակից, ուղեկից և այլն. տարբերությունը որոնց մեջ իմաստի համար է:

Երկրորդ կարգից կարելի է հիշել -բար «կերպով, ձևով, եղանակով» մասնիկը. ինչպես՝ հայկաբար «հայկի պես՝ քաջությամբ», հսկայաբար, դյուցազնաբար և այլն: Առաջացած է բարք «բնավորություն» գոյականից: Նույնպես են ներ-, արտ- նախամասնիկները. օր.՝ արտասահման, ներգործել, որոնք բարդ բառի ձև ունեն, բայց նախամասնիկ են, ըստ որում դրանց հեղինակը (Դավիթ Անհաղթ կամ մի ուրիշը) հնարել է իբր նախամասնիկ, և արտ «դուրս» և ներ «ներս» ձևերը իբրև առանձին բառ գոյություն չունեն:

Այստեղ կարելի է դնել նաև թող և պիտի բառերը, որոնք ծառայում են իբրև մասնիկ հրամայական և ապառնի կազմելու համար և կարող են դրվել բայից թե առաջ և թե հետո՝ պիտի երթամ, երթամ պիտի, թո՛ղ երթա, երթա՛ թող: Վերջին հանգամանքը ցույց է տալիս, որ դեռ նրանք բացարձակ մասնիկներ չեն համարվում (գոնե որոշ բարբառներում), ապա թե ոչ մեկը կամ մյուսը ընդունված կլինեն վճռապես:

Որոշ բարբառներում դրանք վերածված են լիակատար մասնիկների և այնքան կրճատված, որ մինչև անգամ հասել են թ, պ, տ բաղաձայններին, ինչպես՝ տերթամ «պիտի երթամ», պերթամ «պիտի երթամ», թերթա «թող երթա»:

Երրորդ կարգին է պատկանում մասնիկների ստվար մասը, որոնցից ոմանց ծագումը պարզվում է միայն լեզվաբանական քննությամբ, իսկ մյուսները մնում են բոլորովին անհայտ: Այսպես, օրինակ -(ա/վոր), (ա/ւոր) «կրող, ունեցող» մասնիկը (օրինակ թագաւոր, մեղաւոր, երկնաւոր) հնխ. bher > հայերեն բերել արմատի օ ձայնդարձն է (ինչպես՝ հունարեն φόρος, լատիներեն fer, հմմտ. հունարեն λείχο – φόρος «սպիտակազգեստ», լատիներեն lucifer «լուսավոր» բուն նշանակում են «լուսաբեր» և ծագում են հնխ. bhorā ձևից):

Մասնիկներ կարող են առաջանալ նաև թյուրըմբռնումով (fausse perception), որով բառի բոլորովին աննշանակ մի տարրը նշանակությամբ օժտված է ենթադրվում և բաժանվելով բառի ամբողջությունից՝ վերածվում է մասնիկի:

Մրա համար լավ օրինակներ են անգլերեն -en և գերմ. -er հոգնակերտ մասնիկները՝ oxen, ochsen, bücher, children և այլն բառերի մեջ: Անգլերեն oxen կամ գերմաներեն ochsen ձևերի մեջ n-ն պատկանում է բառին և համապատասխանում է սանս. uksán «եզն» ձևի an հանգին: Բայց որովհետև oxen=ochsen եզակիի մեջ չեն գործածված, այլ միայն հոգնակիում, սխալմամբ կարծվել է, որ -en-ը հոգնակի մասնիկ է: Այսպես նաև գերմ. -er, որ բների սովորական -s վերջավորությունն է: Ինչպես՝ լատիներեն genus, սեռական generis ձևի մեջ

s-ն դարձել է ր, նմանապես գերմանական ընտանիքի մեջ դարձել է ր, միայն թե եզակիում այդ ր-ն ջնջվել է, Հոգնակիի մեջ՝ պահվել, ինչպես՝ Հ. անգլերեն lamb, lambe, lambes, Հոգնակի lambru, lambrum, lambra: Սրանից Հետևյալը են, թե -er Հոգնակիի մասնիկ է և անալոգիայով տարածել են շատ բառերի վրա:

Պոլսի բարբառով կա -լիանոս մասնիկը, որ կարելի է կցել զանազան ածականների վրա, ինչպես՝ չարլիանոս, քյոռլիանոս «ապուշ», խոզլիանոս «տխմար» և այլն: Այս մասնիկը ծագած է թյուրքերենում՝ Հուլիանոս Ուրացող կայսեր անունից: Նախ կազմվել է իբրև չար-Հուլիանոս: Եվզոկիոց բարբառով՝ չարլիանոս, որի մեջ Հետո Հուլիանոսի գաղափարը կորչելով, կարծվել է -լիանոս մասնիկ է՝ չար ածականը չափավորող: Դրանից Հետո անալոգիայով տարածվել է նաև ուրիշ բառերի վրա: Զարմանալի է անշուշտ, որ Հոռմի կայսեր անունը Հայերենի մի բարբառի մեջ մասնիկ դարձած լինի, բայց լեհերենում նույնիսկ Աստված մասնիկ է դարձել: Այս լեզվի մեջ բայի բղձականը կազմելու համար բայից առաջ դնում են bodaj կամ bodajby, որ համապատասխանում է ոուս. Бог даѣ «Աստված տա» դարձվածին, իբր Հայերեն երանի թե: Բայց այս ծագումը լեհերենում մոռացված է, և [առնվում է] իբր մի բառ, այն էլ հասարակ տառով է գրվում. bodajbym cie nigdy nie- naf «երանի քեզ ճանաչած չլինելի» (Joel, 272):

Մասնիկը կարող է նաև իր ձևը փոխել և մի նոր կերպարանք ստանալ նմանողությունից և թյուրքերենում: Այսպես՝ Փրանսերեն կան lait-ier, cabaret-ier և այլն բառերը, որոնց մեջ մասնիկն է ier, իսկ t-ն պատկանում է բառին: Բայց որովհետև առանձին Հնչելու ժամանակ այդ բառերը արտասանվում են lé, cabaré, ուստի կարծվել է թե մասնիկն է tier, և այսպիսով ձևացել է մի նորաձև մասնիկ tier ձևով, որով և կազմվել են շատ բառեր, ինչպես՝ bijoutier, ferblantier, cafetier և այլն: Այսպես նաև անգլերեն -ling մասնիկը առաջացած է Հին edil-ing, vesl-ing, lytl-ing բառերի վրայից, կարծվելով թե մասնիկն է ling, մինչդեռ 1-ն պատկանում է բառին և մասնիկն է միայն -ing:

Այս բոլոր դատողությունները անշուշտ վերաբերում են նաև Հնդեվրոպական նախալեզվին. այստեղ էլ մասնիկները առաջացած պիտի լինեն նախավոր անկախ բառերից, բայց նրանք արդեն այնպես մաշված են, որ ամեն մի փորձ նրանց նախկին անկախ վիճակը վերականգնելու՝ ապարդյուն է:

Հնդեվրոպական բառերի վերջավորությունները նույնպես կրճատված-հապավված և փոփոխված են Հայերենի մեջ այնպես, որ շատ դժվար է ճանաչել ու վերականգնել մասնիկների նախավոր վիճակը, հատկապես այն պատճառով, որ մասնիկները Հենց վերջավորություններն են կազմում (տե՛ս Meillet, BSL, № 68, էջ 21):

Բառից մասնիկի անցնելու կարևոր հանգամանքն այն է, որ բառը այլևս իր ձևարանական հատկությունները կորցնում է և մասնավորի տեղ ընդհանուր արժեք է ստանում: Այսպես՝ բուլղարերենի մեջ ща «ուզել» բայը դարձել է ապառնի կազմելու միջոց և բայի Հետ միասին խոնարհվելով՝ լինում է եզակի և Հոգնակի երեք դեմքերի համար առանձին առանձին՝

ща неса	щемъ несемъ
щешъ несешъ	щете несете
ще несе	щатъ несатъ

իրը թե Հայերեն ասինք՝

- ուզում եմ տանեմ,
- ուզում ես տանես,
- ուզում է տանի և այլն:

Բայց սա մասնիկի հատկությունը չէ. ուստի Հետո եզ. III դեմքի այն ձևը ընդհանրացել է բոլորի համար և այժմ խոնարհվում է՝

- ще неса, ще несешъ, ще несе.
- ще несемъ, ще несете, ще несатъ (Лавровъ, 74, 78):

Հայերենի մեջ էլ կը, եթե կամ բայի խոնարհյալ ձևն է...

Միևնույնը սերբերենում ուրիշ ձև է ստացել. օժանդակը այստեղ դարձել է тѹ և խոնարհվում է մյուս բայի Հետ՝ դրվելով նրանից կա՛մ առաջ, կա՛մ Հետո. առաջ դրվելու դեպքում բայը դրվում է անորոշի ձևով, իսկ Հետո դրվելու դեպքում՝ զրկվում է իր վերջավորություններից:

Այսպես՝

ya tѹ siuŝati	կամ	sluša-tѹ
ti tѹeš	»	sluša-tѹes
on tѹe	»	-tѹe
mi tѹemo	»	-tѹemo
vi tѹecte	»	-tѹete
oni tѹe	»	-tѹe

Առաջին դեպքում դեռ օժանդակ է, որ Հետո բուլղարերենի (Беленький, 42) նման պիտի հասնի նախդիրի աստիճանին, երկրորդ դեպքում արդեն վերածվել է Հետամասնիկի կամ վերջավորություն: Նախամասնիկները շատ սովորական են սեմական և հարավ կովկասյան լեզվախմբերում. մեծ քանակությամբ կան նաև Հնդեվրոպական լեզուներում ինչպես՝ հունարեն ..., լատիներեն ..., գերմաներեն ..., ռուսերեն ...*:

Այսպես նաև Հայերենի մեջ՝ ապ, արտ, ներ, տ, դժ և այլն, և այլն: Դրանք առանձին բառիկներ կամ նախդիրներ են, որ Հետո կցվել են բառին և վերածվել նախամասնիկի: Այսպես՝ նույնիսկ գերմ. ge- և ver- առանձին անկախ բառեր էին, բայց այս բոլորը ավելի նոր ժամանակի և ձևափոխության արդյունք են: Հնդեվրոպական նախալեզուն չունի նախամասնիկ: Իբրև նախամասնիկ կարելի էր արդարև հիշել անբացասականը և բայերի e նախահավելվածը, բայց սրանք Հնդեվրոպական նախալեզվի համար մասնիկներ չեն: Նախահավելվածը բային կցված և նրանից անբաժան մաս չէր համարվում, նույնիսկ հունարենի մեջ համարվում է բայական նախդիր, այսինքն՝ հին անկախ բառ. և այս երևում է նրանից, որ չի թույլ տալիս, որ բառի շեշտը վրայից անցնի:

Հայտնի է, որ հունարենում շեշտը առաջին բայական նախդիրներից այն կողմ չի գնում. այսպես՝ πνρ-έν-θΣΖ" և ո՛չ թե παρ-εν-θες, նմանապես ասվում է παρ-ε-σχοv և ո՛չ παρ-ε-σχοv, կամ εν-ησαν, և ո՛չ թե εν-ησαν, որից երևում է, թե նախահավելվածն էլ նախդիր է և ոչ նախամասնիկ: Նմանապես անբացասականը:

* Բնագրում օրինակները բացակայում են (Ս. Գ.):

Մինչդեռ ամերիկյան լեզուները ընդհանրապես գործածում են նախամասնիկներ, ընդհակառակը՝ mivok լեզուն սիրում է հետամասնիկներ: Օրինակ՝ ոչ միայն բայի խոնարհման մեջ դերանվան դեմքերը իբր հետամասնիկ են ընդունվում, այլև բայական բոլոր ձևերը կազմվում են հետամասնիկներով. ինչպես՝ անցողականը, ըղձականը, շարունակականը, կարողականը, կրավորականը, բայի զանազան ժամանակները, մինչև իսկ բացասականը և հարցականը (Kroeber, 283, 287):

Այսպես է նաև նրա հարակից yuki լեզուն, ուր ոչ նախամասնիկ կա և ոչ էլ միջամասնիկ. ամեն ինչ հետամասնիկով է (անդ, էջ 350): Պոլինեզյան լեզուների մեջ հոլովման և թվի մասնիկները բոլոր սկիզբն են դրվում: Բանտու լեզվաց մեջ հետամասնիկները գործ են ածվում արմատի իմաստը զարգացնելու համար, նախամասնիկները՝ քերականական առնչություններ որոշելու համար: Նրանք այնքան շատ են, որ շատերը բանտու լեզուները կոչում են նախամասնիկային լեզուներ: Բայց այս կողմից չափազանց մեծ աստիճանի է հասած ամերիկյան carrier լեզուն, որ 500 նախամասնիկ ունի (տե՛ս վերը):

* * *

ձապոներեն մասնիկներ: -do, -to, -udo մարդ, որից արհեստ և այլն ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ rari որս – kariudo որսորդ, mes բռնել – mešiuudo բանտարկյալ.

-ya տուն՝ թև տեղ և թև արհեստավորը. honya գրատուն, pan հաց > panya հացի խանութ, sumi > ածուխ sumiya ածխավաճառանոց.

o- նախամասնիկ (< okii մեծ բառից). կազմում է մեծ ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ օ-ame մեծ անձրև, օ-bune մեծ նավ.

ko- նախամասնիկ (< ko տղա բառից). նվազական է շինում, ինչպես՝ ko-gawa գետակ, ko-gatana դանակ (katana թուր), ko-bune նավակ (fune- նավ) և այլն: Նույն ko նշանակում է ձագը և դրվում է սեռականով ետադասական, ինչպես neko կատու, ko-neko կատուիկ, neko no ko կատվի ճուտ:

Տարասարան լեզվի մեջ բառից մասնիկ ծագելու օրինակ է տալիս Жирков, 80 Հետևյալ ձևով՝

ul աչք՝ դարձել է մասնիկ «առջև». kyal մեջք՝ դարձել է իբր մասնիկ «ետև». kan գարշապար > «տակ»:

Գոյականից մասնիկի անցնելու երևույթը բնականաբար ավելի լավ պիտի ցույց տան վայրենի լեզուները: Այսպիսի լեզուներից է, օրինակ, ամերիկյան wappo լեզուն, որի ուսումնասիրությունն ունի Radin (A grammar of the wappo language, Berkeley, 1929): Հեղինակը այստեղ (էջ 32-33) ի միջի այլոց խոսում է me «ձևոք», pe «ոտք», nan «բերան», hu «գլուխ» բառերի մասին, որոնք անփոփոխ կամ քիչ փոփոխությամբ վերածվել են բայական նախամասնիկի: Այսպես՝

- hupeniski «he carried on his head»
- hukuiše «he bumped his head»
- hukališe «he thinks»
- hukalše «նա մոռանում է»
- hukaya «he guesses»

- mepičeski «he folded his arms»
- mekuyeski «ձևոքերը գրպանումն է»
- mewiti «to catch with hand»
- meka «to feel with hand»
- memanuma «he picks up flat object with hand»
- mekaluma «he picks up concave object with hand»
- piteketa «he tripped»
- pikata «he touched with the foot»
- pitsapise «he mashed with foot»
- anapišoloya «I whisper»
- nakate «to strike with mouth, teeth»
- naweleski «բերնով ներս է քաշում»
- nopalse «he yelled»

Նույնպիսի երևույթ նկատում ենք նաև բայական վերջադիր մասնիկների մեջ, ինչպես՝

omesi «անել, շինել» սովորական բառ է լեզվի մեջ, նախաձայնի կրճատումով կցվում է բային իբրև մասնիկ և կազմում է պատճառական բայ (էջ 45):

ya «զնալ» հին բայ է. մտնում է զանազան մասնիկների մեջ և դրվելով բայի ծայրին՝ կազմում է մի քանի տեսակ ապառնի (էջ 46):

Շատ տեսակ բառեր կարող են վերածվել մասնիկի, օր. ամերիկյան takelma լեզվի մեջ մարմնի անդամների անունները դարձել են նախամասնիկ, ինչպես՝ dak՝ գլուխ, da բերան, dā ականջ, sin քիթ, dī սրբան (anus), ha բունոց (vulva), sal ոտք, dīal ճակատ և այլն: Այս կարգի նախամասնիկների թիվը այդ լեզվում 17 հատ է (Boas, հտ. 2, էջ 73-86):

Միջամասնիկ: Հնդկական santali լեզվի մեջ կան մի քանի միջամասնիկներ, օրինակ, k, որ դրվում է բառի առաջին ձայնավորից հետո և կազմում է սաստկական բայ, օրինակ՝

- âl գրել âk՝ âl,
- agû բերել ak՝ gû,
- benas անել, շինել bek՝ nas:

Կազմում է նաև բաշխական՝

- ēāe 7, ek՝ āe 7-ական,
- irāl 8, ikrāl 8-ական:

Միջամասնիկը կազմում է անձներական՝

- bar 2, banar երկոքեան,
- pä 3, pänä երեքեան,
- pon 4, ponon չորեքեան:

(Grierson, IV, 39)

Միջամասնիկի կեղծ երևույթ է ցույց տալիս մենգլերենը, ուր նախամասնիկը արմատական առաջին բաղաձայնի հետ տեղափոխված է. ինչպես՝ muša «աշխատել», pirk՝i «մտածել» արմատներից՝ *v-mušenk՝ > mu-v-šenk՝, mubšenk՝ «աշխատում եմ», *b-p՝ irk՝ enk՝ > p՝i-b-rk՝ enk՝, p՝ip՝rk՝enk՝ «մտածում եմ»:

Morris-ը մալայան mentawai լեզվում գտնվում է միայն մի միջամասնիկ (in), որի համար ասում է, թե հազվագյուտ է և իբր օրինակ տալիս է երկու հատիկ բառ, իսկ մյուսները մերժում է (Morris, էջ 10):

Միջամասնիկներով հարուստ են ավստրա-ասիական լեզուները: Օրինակ՝ չամ լեզուների մեջ ունենք՝

p- lök	կանգնեցնել	- lepök	չենք,
sa	ուտել	- səpa	կերակուր,
maraj	լավ	- mararaj	չատ լավ,
dal	զարնել	- dapał	իրար ծեծել,
tam	ցած գցել	- tapam	իրար ցած գցել,
mn kãč	չար	- kumnac	չարություն,
n kiau	տատ	- kəniau	ծեր, պառավ:

(Rieckess, էջ 115)

Միջամասնիկը երբեմն սխալ է հասկացվում:

Հայերեն սիրվել (սիրուել) ձևի մեջ վ (ու)-ն միջամասնիկ չէ: Արաբերեն իֆ-թեալ նույնպես միջամասնիկ չէ, որովհետև, ըստ իս, սեմական լեզվաց մեջ պետք է լինի իֆթիալ:

Օրինակ՝ սիրել բայից եթե կազմում ենք սիրեցուցանել, կարելի չէ ասել, թե սիր արմատի և ել մասնիկի միջև մտել են եց-ուց-ան մասնիկները, այլ սրանք էլ նույնպիսի մասնիկներ են, ինչպես ել:

Միջամասնիկը շատ սովորական երևույթ է սեմական լեզուների մեջ: Օրինակ՝ արաբերեն hsb «հաշիվ», xyr «ընտրել», hrq «այրել» արմատներից կազմվում են ihtisāb «հաշվել», ixtiyār «ընտրել», ihtirāq «այրել» և այլ բայերը, նույնպես՝ hml «բեռ կրել», atr «անուշահոտություն», jrh «վիրավորել», naqš «նկարել, նախշել» արմատներից կազմվում են hammal «բեռնակիր», attar «փերեզակ», jarrah «վիրաբույժ», naqāš «նկարիչ» և այլն գոյականները:

Ճավայերենում բայի մի տեսակը կազմվում է -um- միջամասնիկով. ինչպես՝ fjaā «թագավոր», ruḥājā «իրեն թագավոր համարել», saré «քուն» > sumaré քնել (Bothatta, Jav. spr., 60): Արդի Հնդկվրոպական լեզուները այսպիսի բառակազմություն չգիտեն. եղածներն էլ երևութական են միայն, ինչպես՝ Հայերեն ոսկր - ոսկեր, տարր - տարերային և այլն:

Սակայն Հնդկվրոպական նախալեզուն ուներ միջամասնիկի դրությունը, գոնե մի դեպքում. այն է՝ -ne-, որով կազմում էր բայերի ոնգային միջամասնիկով բները. ինչպես՝ leik^w- «թողուլ» արմատից link^w կամ linek^w-, որից են սանս. rinākti, զնդ. irinaxti, լատ. linquo, հարուս. -línka և այլն: Այդ մասնիկը ծառայում էր երբեմն նաև կազմելու համար գոյական. ինչպես՝ wed «ջուր» արմատից (հայերեն գետ), բայց լատիներեն unda և սանսկրիտերեն u-na-t-ti «թրջում է»:

* * *

Մալայան ple-temer լեզվում, որ նախնական մի լեզու է, կա an, en միջամասնիկ.

cōgn զարնել, canugn մուրճ, cənib արահետ, cib երթալ, cer կտրել, cəner զմելի, kəjjer պարել, kəñerjer պար (Schebesta, JRAS 1931, 646):

Նախդիր և բայ: Քիչ նախդիրներ կան, որոնք կցվելով բային, կազմում են անանցյալ բայեր՝ հակառակ հունարենի, որ լիքն է նման բայերով: Եվ երբ ոսկերայան հեղինակները հանդիպում են այդպիսի ձևերի իրենց թարգմանության մեջ, իսկույն բաժանում են բայը և նախդիրը վերածում մակերայի. օրինակ՝

περιεβέπτο	չուրջ հայչր.
είσελθών	մտեալ ի ներքս.
παραλαρβάνει	առնու ընդ իւր.
καὶ διαπεράσαντες	և իբրև անցին յայնկոյս.
περιβραμόντες	ընթացեալ այսր անդր.
ἀπεδήμιοξ	գնաց ի տար աշխարհ

(Թիրևաբեան, Հայ - Երան, 176):

Երբեմն էլ առանց մակերայի՝ պարզ բայով, ինչպես՝

ἄταταεπιρεύοντιν	- տիրեն,
κατεξονοια ζνιοι	- իշխեն,
επαναστήσονται	- յարիցեն,
ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμινον	- որ թարգմանի (անդ, 179):

Նախամասնիկ: Նախամասնիկներով հարուստ է վրացերենը, ուր ունենք օրինակ svl «տեղից տեղ շարժվել» արմատից՝

mi-svl-a hingehen,
mo-svl-a kommen,
a-svl-a hinaufgehen,
da-svl-a hinabgehen,
c' a-svl-a weggehen,
ča-svl-a hinuntergehen,
še-svla hincingehen,
a-mo-svla heranfkommen,
če-mo-svla heroinkommen,
gada-svla übengehen,
gad-mo-svla herüberkommen,
ča-mo-svla herabkommen,
mi-mo-svla hin-und hergehen:

(Dirr, Einf. 78)

Նախամասնիկով հարուստ են ամերիկյան լեզուները, որոնցից օր. tsimshian լեզուն ունի 182 նախամասնիկ (Boas, Handbook, էջ 340): Սրանցից շատերը կցվում են բային և տալիս են նրան մակերայական պարագաներ՝ չափազանց մանրամասն, ինչպես՝ men- «վերև օդի միջոցով», den- «ցածր օդի միջոցով», bax- «վերև գետնի երկարություն», iaga- «ցած՝ գետնի երկարություն» և այլն:

Լազերենի նախամասնիկները ըստ Марр, Грамматика чанского языка, 37. ա) պարզ նախամասնիկներ.

գա - прочь
գև - вниз, низ -
գո - вдоль, про
տո, դև - вниз

է – դեպի վեր
չե – անհայտ իմաստով

բ) բարդ նախամասնիկներ.

ամա – դեպի ներս
զամա – դեպի դուրս, դեն
զալե – » » »
զելե – վերևից ներքև
զեձե – » »

գոժո – пред
դոլո, դոլե – դեպի ցած, դեպի ներս
էլե – ցածրից վերև
էկ – под-, во-, про-
էչկե, էչե – դեպի դուրս
էձե – ցածրից վեր

Նախամասնիկները վրացերենում ծառայում են բայը երանգավորելու. դրանք են՝

ադ, ա – ցածրից վեր (auf),
դա – վերևից ցածր (nieder),
չե – դրսից ներս (ein),
ձա – վերևից ներքև մի բանի մեջ,
զադա – անցնելով մի բանով, միջով (durch, über),
ժա – Հեռանալով մի բանից (weg):

Սրանցից դուրս կան՝

mo – դեպի այս կողմ,
mi – դեպի այն կողմ,

որոնք կարող են կցվել վերի 7 մասնիկներին և կազմել նոր խառնուրդներ: Ավելի ճիշտ խոսելով՝ վերի մասնիկները կարող են միանալ mo ձևին, իսկ առանց միացման՝ այդ 7 մասնիկները տալիս են իբր թե mi-ով միացածի նշանակություն: Օրինակ՝

ադմո – ցածից վեր՝ այս ուղղությամբ (herauf),
ադ (իմա՝ *ադմի) – տանից » այն » (hinauf):
(Vogt, 260)

Հարց է թե մի մասնիկ կարող է միաժամանակ կցվել գոյականի և բայի. օրինակ՝ թրք. -msə, որից ajəmsə tatləmsə «դառնալուն, քաղցրավուն» և güllümsemek «ժպտալ»:

Ավելի հարուստ է մասնիկներով ամերիկյան kwakiutl լեզուն, ուր կա 228 մասնիկ (Հետամասնիկ)՝ մեծ մասամբ մակբայական նշանակությամբ և այնպիսի զարմանալի մանրամասնությամբ, որ զուր է փնտրել ուրիշ լեզուների մեջ: Օրինակ՝

– usta «դեպի գետն ի վեր»
– nsa «ջրի տակ»
– wāla «ջրի վրա կանգնած»
– l'e «ջրի վրա շարժվելով»

– il «տանը մեջ՝ հատակի վրա»
– xs «նավակի մեջ»
(Boas, Handbook 1, 512)

Ամերիկյան chinook լեզուն այնքան շատ է սիրում նախամասնիկները, որ մի բառը կարող է 6 նախամասնիկ ունենալ (Boas, Handbook 1, 572):

* * *

Նախամասնիկներով շատ հարուստ է բայը գերմաներենում.

durch,	ab,	an,	auf,	aus,	bei,	dar,	ein,
միջով,	դեն,	ի,	վրա,	դուրս,	Հետը,	դեպի,	ներս,
						առ	
fort,	her,	heim,	hin,	los,	mit,	nach,	nieder,
մեկդի,	մոտ,	տուն,	դեպի,	բաց,	միասին,	ետևից,	ցած,
Հեռու			առ				
uber,	unter,	um,	vor,	weg,	wieder,	zu,	
վրայից,	տակը,	չուրջ,	առաջը,	դեն,	նորից,	դեպի:	

Սրանցից բաղադրյալ ձևեր՝ bevor, dabei, daher, daran, darauf, davon, davor, dazu, dazwischen, einher, entgegen, entzwei, herab, hinab, heran, herauf, hinauf, heraus, hinaus, herein, hinein, herüber, hinüber, herunter, hinunter, herbei, herzu, heruni, umher, hervor, hintan, hinweg, hinzu, überein, voran, voraus, vorher, vorbei, vorüber, zurück, zusammen:

Այս բոլորը գրեթե իբր մակբայ են կցվում բային և այդ պատճառով էլ կարող են որոշ ժամանակներում բաժանվել բայից. ինչպես՝ aufgehen, բայց ich gehe auf:

Բոլորովին անբաժանելի և արմատի մեջ իբր մեկ մարմին կազմած մասնիկներ են՝ be, emp, er, ent, ver, zer, ge, miss, voll, hinter, wilder:

Նույնպիսի մասնիկներ, բայց ոչ այնպես զարգացած ձևով, ունի նաև անգլ-լերենը, ինչպես՝ up, out, down, after, with, on, for, by և այլն: Սրանք բայից Հետո դրված ժամանակ բաժանված են, իսկ առաջ դրված ժամանակ՝ ծառայում են իբր անբաժան նախամասնիկ: Կարող են նաև տարբեր դիրքով բոլորովին հակառակ նշանակություն դուրս բերել, ինչպես՝ to upset «տապալել», set up «կանգնել, հաստատել»:

Նախամասնիկներ եղել են նաև Հին չինարենում, որոնք առաջ են բերել Հետո մի տարօրինակ արդյունք: Չինական նախամասնիկները եղել են սովորաբար մի բաղաձայն, որ կցվել է արմատի սկզբից և ձևափոխել արմատի նշանակությունը, գրեթե այնպես, ինչպես աճումը Հնդեվրոպական նախալեզվում: Ապագայում, որովհետև չինական լեզուն չէր կարող բառասկզբում կրկին բաղաձայն տանել, զույգ բաղաձայններից մեկը ջնջվել է: Հաճախ երկրորդ բաղաձայնն է, որ ջնջվում է և, որովհետև նախամասնիկը առաջին բաղաձայնն է, իսկ երկրորդ բաղաձայնը արմատի Հիմնական բաղաձայնն է, դուրս է գալիս, որ արդի չինարենում մասնիկն է հաղթել, իսկ արմատի Հիմնական մասը անհետացել է: Այսպես, օրինակ՝ lám² «նայել», Հին չինարենում k նախամասնիկով *klām³ > չինարենն kām³ 1. Հայելի, 2. վերատեսչություն անել:

Այս տարրինակ գրությունը բոլորովին անճանաչելի է դարձնում արմատի կերպարանքը, և լեզվաբնական աշխատանքներն էլ անհնարին պիտի դառնային, եթե չլինեին մի կողմից գաղափարագիր գրության ձևը, որ արմատի առաջին պատկերը ածանցների մեջ դեռ պահում է մի նոր հավելումով և մյուս կողմից՝ ցեղակից լեզուները, որոնցից ոմանք պահում են կրկին բաղաձայնները և կամ առաջինն են ջնջում: Այսպես նաև սիամերենը: Օրինակ՝

Հին չին.	չին.	սիամ.
*p-lòk ⁴	pòk ⁴ կեղևել, կճպել	plöck կեղև
*x-luet ⁵	xiuet ⁴ արյուն	köed ³ արյուն

(H. Maspero, MSL, 23)

Մասնիկը մի որևէ լեզվի մեջ կարող է ունենալ զանազան նշանակություններ: Հաճախ լեզվից լեզու դրանք նշանակությամբ համապատասխանում են իրար, բայց երբեմն էլ՝ ոչ:

Օրինակ՝ թրքերենն քթ, lik և հայերենն -ութիւն համապատասխան մասնիկներ են, բայց lik նշանակում է նաև՝

- «-նոց», ինչպես՝ čičeklik ծաղկանոց,
- «-ական», ինչպես՝ ayəq ամսական,
- «-անոց», ինչպես՝ ikilik երկուսանոց,

որոնք համապատասխան չեն հայերենին:

ԱՄԱՆՑՈՒՄ

Սկսած նախալեզվից կամ նախալեզուներից մինչև նորագույն բարբառները, անշուշտ, լեզվի բոլոր ածանց, ինչպես նաև բարդ կամ բարդածանց, բառերը միանգամից չստեղծվեցան, այլ նրանցից մի մասը հորինվեցին սկզբում, ժամանակի ընթացքում նրանց օրինակով նորերը ավելացան, հենրից ոմանք ջնջվեցին և այսպես չարունակաբար: Նորագույն գաղափարները և նորահնար առարկաները բնականաբար պահանջում էին նոր բառեր (օրինակ՝ բարձրախոս, հեռագիր, հեռադիտակ, ռադիո, մանրադետ, սավառնորդ և այլն), իսկ հնացածները և ասպարեզից քաշվածները, բնականաբար, ջնջվում էին (ինչպես՝ պատկերամարտություն, անապականացուական և այլն):

Հունարենի մեջ δῶδος «իմաստուն» բառից σοφώτερος «իմաստնագույն» հին կազմություն է, բայց նրա օրինակով ἀγαθός «բարի» բառից ἀγαθώτερος «բարեզույն» նոր է:

Հայերենի մեջ ամենազետ, ամենազոր հին բառեր են, բայց նրանց օրինակով կազմված ամենահաստ, ամենաբարակ, մանավանդ՝ ամենաէծան, ամենաթանկ բառերը բոլորովին նոր են:

Բայց ավելի զարմանալին այն է, որ լեզվի մեջ երբեմն միայն ածանց բառն է, որ գոյություն ունի և նրա վրայից չինված է արմատական ձևը:

Այսպես՝ ֆրանսերեն charge, couche «արմատները» կազմված են charger «բռնակալորել» և coucher «պառկել» բայերից, որոնք հառաջանում են լատիներեն caricare, collocare բայերից. լատիներեն pugna «պատերազմ» կազմված է pugnare «կռվել» բայից, որ ածանցված է pugnus «բռունցք» բառից. գերմաներեն

frauenkranke հոգնակի «կանացի հիվանդությամբ հիվանդացածներ» տարրինակ բառը կազմված է frauenkrankheit «կանանց հիվանդություն» բառից:

Այս կարգի ածանցները կոչվում են հետադարձ ածանցում (dérivation rétrograde) (Brugmann, Abrégé, էջ 307-308):

Հետադարձ ածանցումների մեջ ձայնարանական սխալներ և անկանոնություններ սովորական են:

Հայերենի մեջ հետադարձ ածանցում է ծածք բառը: Սրա հին արմատն է ծածուկ, որից կազմված են ծածկել, ծածկոց և այլն: Սրանցից ենթադրվել է, թե արմատն է ծածկ և որովհետև այս ձևը շատ հայկական կերպարանք չունի, ուստի դարձրել են ծածք, և ստեղծել են հողածածկ, կղմինդրածածկ և այլն:

Հայերեն խոկել, խրկել «ուղարկել» - արմատը սուտ՝ խոկի:

* * *

[Գրաբարում] ածանցման ժամանակ վերցնում ենք բայարմատը, որ ստանում ենք բայի aoriste-ի և անցյալ դերբայի վրայից, ինչպես՝ կեալ (եկեաց, կեցեալ) - չկեցու, չկեցութիւն: -եմ, -իմ լծորդություն մեջ, եթե դերբայը ունի -ցեալ, բայարմատը ունի -ց-, իսկ եթե դերբայը ունի -եալ, բայարմատը չունի ց-, ինչպես՝ բնակիմ (բնակեցի, բնակեալ) - բնակիչ.

Հայիմ (հայեցայ, հայեցեալ) - հայեցուած:

Միավանկ բայերը լինում են երկու ձևով. ինչպես՝ լալ (լացի, լացեալ), լալիւն, լալումն, ... լաց.

կալ (կամ, կացի, կացեալ) - անկայ, ... կաց:

- Ամ լծորդություն մեջ հաճախ նույնպես բայարմատը ց չունի. ինչպես՝ խնդամ - խնդացի - խնդութիւն, որսամ - որսացայ - որսորդ, դողամ - դողացի - դողացեալ - դողումն:

- Անամ լծորդությունը պահում է ց-ն. մոռանամ - մոռաց:

ԳՈՑԱԿԱՆԻՑ ԿԱՄ ԱԾԱԿԱՆԻՑ ԿԱԶՄՎԱԾ ԱԾԱՆՑՆԵՐԸ

Վերցնում են միշտ ուղ-հայց. ձևը.

- քաղցր (քաղցու) - քաղցրութիւն,
- տէր - (տեառն) - տիրական, տերութիւն,
- հայր (հօր) - հայրենի:

- Ն հանգող բառերի մեջ հաճախ մուծվում է ա. մատն - մատանի, ալն - ականողիք:

- Ր հանգող բառերի մեջ՝ ե.

- եզր (եզեր) - ծովեզերայք:

- Քիչ անգամ ածանցումը լինում է բառի հին բնից. ինչպես՝ զեն (զինու) - զինվոր, շահ (շահիւ) - շահեկան (<*շահիական):

ՄԱՍՆԻԿՆԵՐԸ [ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ]

Մասնիկ է կոչվում մի ձայն կամ մի քանի ձայներից բաղկացած մի ձայնա- խումբ, որ առանձին նշանակություն և գործածություն չունի, բայց կցվելով մի բառի՝ տալիս է նրան հավելյալ մի իմաստ, այսպես՝ Թագ բառից Թագավոր՝ նշանակում է «այն անձը, որ կրում է թագ»:

Մասնիկները շատ անհրաժեշտ և օգտակար են լեզվի մեջ՝ մտքի ծանրա- բեռնություն և աշխատանքի խնայողության տեսակետից: Եթե չլինեին մաս- նիկները, մենք ստիպված պիտի լինեինք կամ Հնարել մի նոր բառ, որ պիտի ծանրաբեռներ միտքը, և կամ պիտի մի երկար դարձվածով բացատրենք, որ պիտի լիներ ավելորդ աշխատանք ու ժամանակի կորուստ: Այսպես՝ Թագավոր բառի դեպքում ասենք արքա (ինչպես է գրաբարի մեջ) և կամ՝ «նա, որ իշխում է ամբողջ երկրի վրա և թագ ունի գլխին»:

Ամեն լեզվի մեջ էլ կան տասնյակներով մասնիկներ, որոնցից կազմված են հազարավոր ու տասնյակ հազարավոր բառեր. ինչ պիտի լիներ մարդկային մտքի դրությունը, եթե այդ բոլորի փոխարեն մի մի առանձին արմատ ունե- նայինք և կամ դարձվածներով բացատրեինք:

Ինչպես ներածության մեջ ասել ենք, մասնիկները նախավոր անկախ բառեր են, որոնք հաճախակի գործածության մեջ չափազանց մաշվելով և իրենց ինք- նությունը կորցնելով՝ դարձել են մասնիկ: Այս բանը շատ հայտնի կերպով ցույց են տալիս անջատական լեզուները, որոնք չունեն դեռ թեքում և ածանցում և թեքման ու ածանցման փոխարեն գործ են ածում զանազան բառեր, որոնք միևնույն ժամանակ իբրև անկախ ձևեր էլ գոյություն ունեն ընդհանրապես:

Կարելի էլ ամեն մասնիկ ամեն մի բառի վրա ուղած ժամանակ կպցնել, հատ- կապես՝ մեռած մասնիկները և այն մասնիկները, որոնք գրաբարին են հատուկ և աշխարհաբարը չգիտեն, օրինակ՝ անսովոր կերևա իմն մասնիկով ցատկիւն, թեև կա գրաբար ոստիւն, որովհետև ցատկել աշխարհաբարին հատուկ ձև է և անհարմար է կպցնել նրան գրաբար մասնիկ:

Կան մասնիկներ, որոնք հառաջացած են նախավոր բառերից, ինչպես՝ -ւոր «կրող, ունեցող» (Թագավոր, մեղավոր, երկնավոր) բեր-ել արմատի օ ձայն- դարձն է (հմմտ. հուն. φόρος), -բար «կերպով, ձևով»՝ հայկաբար, բար, բարք գոյականից առաջացած ձև է:

Ինչպես տեսնվում է, այս կարգի մասնիկները նախապես բարդությունաց կրկ- րորդ եզրն էին կազմում. հետո, հաճախակի գործածության պատճառով, մասնիկ դարձան:

-Աբար - աշխարհաբար, օրինակ՝ Աշխարհաբար վաճառ մի՝ առնէք և շահե- ցուցանէք, Մտթ., ևագր., 55, (ասում է քահանաներին, այսինքն՝ աշխարհիկ ձևով առևտուր մի անեք):

Մասնիկները կարող են ըստ պարագայի ունենալ տարբեր իմաստներ, ինչ- պես- նոց՝ Թե՛ գործիք է, Թե՛ շոր, Թե՛ տեղ՝ ձևոնոց, գոգնոց, ածխանոց: Ան- մասնիկը այնպես կենդանի է այժմ Երևանում, որ մինչև անգամ ասվում է ան- կուխնի, անպաղվալ, անուտել, անխմել և այլն):

Մասնիկները դրվում են ո՛չ միայն արմատական, այլև հոլովյալ ձևերի վրա, ինչպես՝ կանանցական «կանացի»՝ Վրք. հց. ա. 299, 305, «կնոջական»:

Մասնիկները կարող են դրվել թե՛ սկիզբը, թե՛ վերջը և թե՛ երկու կողմը միասին, ինչպես՝ ապ-օրին-ություն:

* * *

Հայերեն լեզվի մասնիկների հիմնական մասը կազմում է, բնականաբար, հնդեվրոպական նախալեզուն:

Նախալեզվի մասնիկները կարող ենք վերածել երկու տեսակի՝ միավանկ և երկավանկ: Միավանկ մասնիկների մի խումբ արդեն տեսել ենք անվանական ու բայական բունների շարքում: Այս մասնիկների մեծագույն մասը թեև գոյու- թյուն ունի հայերենի մեջ, բայց ստացած է մի այնպիսի ձև, որ այլևս բառի անբաժան մասը համարվելով՝ իր ինքնությունը կորցրած է. ուրիշ խոսքով հա- յերենի համար մասնիկ չէ: Այսպես է, օրինակ, նոր զգեստ, մարդ, զարդ, բան, ման և այլն բառերի վերջածայնը:

Երկավանկ մասնիկները, որոնք հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ առաջին- ներից աճած ձևեր էին, կարողացել են պահել իրենց ինքնությունը և այսօր էլ համարվում են մասնիկ: Օրինակ՝

-ի. ազգի ազգի, արի (քաջ), մատանի (սեռ. -ւոյ) < հնլս. -iyos:

-ին. առաջին, վերջին, մթին, խորին, սեռ. նոյ., հնլս. ino, հմմտ. հն. ἀρχιστ-ῖνος «մերձավորագույն»:

-ոյթ. երևոյթ, գործ. ութիւ- < հնլս. eu-ti, որի առաջին մասի համար հմմտ. հունարեն τελ-εσ-τή «վերջ»:

-աւթ. ծանաւթ (արմատը՝ ծան, ծանեայ), աղաւթ (արմատը՝ աղ-աչ-ել), սևոական աղաւթից, < հնլս. au-ti:

-ստ. < հնլս. s-ti, ինչպես՝ արուհստ (գործ.-իւ), առագաստ (գործ.-իւ), ար- մատը՝ ազ, որից ազանել:

-ցի. հիմնվում է հնլս. -sko- մասնիկի վրա, հմմտ. թոխար. -sše, որ կազմում է adjectif de provenance, ինչպես՝ hirandasse «de ricin» «հնդկական իւղե» (Lévi և Meillet, Etude des documents Tokhariens, էջ 64):

Հայ. -ացի ներկայացնում է հնլս. -a-sk-iyō, որ երկու երկրորդական մասնիկ է պարունակում և կազմվում է -ā բունից:

-ք < հնլս. ko ձևից. հմմտ. հին սլավոներեն -ko-, հնդիկ-իրան. -ka-: Օրինակ՝ հին սլավոներեն azükü «անձուկ», հայերեն բարուք (բարի բառից):

-մն (վերացական բառերի ծայրին, ինչպես՝ շարժումն, սեռ. շարժ(ու)ման) = հունարեն -μα, լատիներեն -men:

-իչ (բունը ա). ցույց է տալիս գործող անձ և դրվում է բայական բնների վրա, ինչպես՝ անիծանեմ - անիծիչ, առաքեմ - առաքիչ, առնեմ (արարի) - արարիչ, ուսուցանեմ - ուսուցիչ, տամ (ետու) - տուիչ, ստանամ - ստացայ - ստացիչ, ծնուցանեմ - ծնուցիչ:

-ող (բունը ա), ող և օղ. դրվում է բայաբների վրա և գրեթե նույն իմաստն ունի, ինչ որ -իչ: Օրինակ՝ տուիչ - տուող, շարժիչ և շարժող. -իչ-ը ցույց է տալիս ավելի հատկություն:

-աւղ < Հնխ. ātl, Հմմտ. Հին սլավոներեն -tel- մասնիկը, որ ցույց է տալիս գործող անձ: Այնուհետև շփոթվելով գրվել է - ող: Սրա հետ նույնն է կամիս. tal- «ող», որ մյուս լեզուների մեջ -ter- ձևն ունի:

Օրինակ՝ ուտեմ (կերայ) - կերող, արբենում (արբեցայ) - արբեցող: Հաճախ, կանոնի հակառակ, դրվում է ներկայի բնի վրա և գործ է ածվում իբր դերբայ. ինչպես՝

- տեսանեմ (տեսի) - տեսանող,
- լսեմ (լուայ) - լսող,
- անիծանեմ (անիծի) - անիծանող,
- կարեմ (կարացի) - կարող:

Սրանից էլ առաջանում է Հայցականով՝ զհայր և զմայր անարգողաց (Տիմ. Ա. 9.):

-ող և -օղ ձևի վրա ձևազիրները տատանվում են: Օր.՝ ծնողք և ծնալքք, նկատելի է որսող՝ որսամ բայից:

[ՓԱՂԱՔՇԱԿԱՆ, ՆՎԱՋԱԿԱՆ ԵՎ ԱՌԱՎԵԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ]

Սրանք գործածում են նվագական ու փաղաքչական բառեր կազմելու համար: Հին գրականության մեջ թեև կան օրինակներ, բայց չափազանց շատ չեն, բայց տեղի պահանջի, բայց անշուշտ ժողովրդական լեզվի մեջ շատ ու շատ գործածական են, ինչպես և այժմ, օրինակ՝ հայր - հայրիկ, մանուկ - մանկիկ, փոքր - փոքրիկ, ճանձ - ճանձիկ (Հմմտ.՝ Ռսկ. ա. դիմ., էջ 123-128՝ Ոմն հացիկ և աղիկ և ոմանք իւղիկ ևս յաւելուն և որ ևս տկարագոյնք իցեն՝ բանջարիկ ևս խառնեն (բոլորն էլ «մի քիչ» իմաստով). որդի - որդյակ, ծով - ծավակ, նավ - նավակ, աղավնի - աղավնյակ, մժեղ - մժղուկ, մաշկի - մաշկյակ:

- 1) Նույն մասնիկը ցույց է տալիս նաև գործող անձ, ինչպես՝
 - մարտնչիմ - մարտիկ,
 - երգեմ (երգեցի) - երգեցիկ,
- 2) Կազմում է ածական՝
 - խառնակ, բոլորակ, պարարակ:
- 3) Կազմում է գոյական՝
 - ավերակ, երկվորյակ:

Պետք է շփոթել սրանց հետ պահլավերեն վերջավորությունները, ինչպես՝ պատվիրակ, հրավիրակ, նվիրակ, պարսիկ և այլն:

- 4) Բոլորովին անտեղի ձևով՝ որակ, քանակ և այլն:
- 5) Անարգական կամ նախատական, ինչպես՝
 - գրչակ, սկանակ, դիակ*:

Հնդկական panjābī լեզվով անշունչ առարկաների նվագականը կազմելու համար արականը վերածում են իգականի, ինչպես՝

- Chappā երկար թի, chappī թիակ,
- bērā նավակ (մեծ), bēri փոքր նավակ,
- ghara հողն մեծ աման, gharī հողն փոքր աման:

* Լավ իմաստով լինում է դի, օրինակ, չի կարելի ասել Տրդատի կամ սրբի դիակը (Ե. Դուրյան, Ուսումն. և քնն. եմ, 1935, էջ 68), բայց կարելի է ասել ձիու դիակը և այլն:

Բասկերենում բառի բաղաձայնը քմայնացնելով (y)՝ կազմում են փաղաքչական-նվագական, երբեմն էլ նախատական բառեր (Lingua, I, N, I, էջ 64, 69):

Հնդկավրոպացոց նվագական մասնիկներն են՝

-lo-, -ko-, ino-, -eino-, կամ երկուսի միացմամբ՝ հունարեն k-io-, լատիներեն culo, lulo, porculus, Հարգ. farheli, գերմաներեն lina, լիթ. parseli, «խողուկ» սանսկրիտերեն vrsalas մարդուկ, հունարեն ἀρχτιπος արջուկ, սանսկրիտերեն maryakā մարդուկ, ajakā այծիկ, Հին սլավոներեն synuku որդեակ, հունարեն ὑρνιθιον թռչնիկ և այլն:

Նվագականը անցնում է մի կողմից փաղաքչականի, մյուս կողմից նախատականի:

Ինչպես կազմվում են հատուկ անուններ, ինչպես սանսկրիտերեն Bhanu, ka-s հուն. θρασύ-λν-s, գոթ. Wulfi-la, սանս. Deva-ka-s, հունարեն λύνα-ζ: Կարող է հետո նվագական զաղափարը մոտացվել և համարվել դրական, օրինակ, հայ. otici հայրիկ (հուն. ὄττα պապա), որ սովորական բան է:

Ակ, իկ, ուկ, որոնք գտնվում են իրանական բառերի ծայրին և նվագական չեն, ինչպես՝ կոնակ, դաստակ, տրցակ, մահիկ, չատուկ, հնդիկ, պարսիկ, խափչիկ, պարիկ, թոռնիկ, իսկ պրս. նվագական են, ինչպես՝ masya > պահլավերեն maḥiK.:

- կան - պհլ. kañ,
- deḗkañ - դեհկան
- važārkañ - վաճառական
- grokañ - գրավական
- ndak > անդակ (ներկա դերբայ)
- bawandak - հյ. բովանդակ
- šāyēñdak «passand»
- žīvandak > պհլ. zindah
- kēn (-k-aina) կազմում է ածական.
- sārmken ամոթալի, bimkeñ ահավոր

-աւոր, որ < պհլ. ovar, var
ganjovar - գանձավոր
dādovar - դատավոր
kēnvar - քինավոր

-կար - kār (հինը kāra)
vināskar, ziyānkar, kāmkañ կամակար (իր կամքն անող)

-րան < պհլ. dān
-ստան պհլ. stān, դնդ. stāna «տեղ», ինչ. պհլ. aspstān = զնդ. aspōstāna
երկիր Gurzistān Վրաստան Nirangistan
Tapuristan Zadmistān

պան < pān հինը pāna, pāvan «պահող»
grēvwān «Halsberge» - պրս. girēbān օձիք
stōrvān - եղնարած
šūwan չորան - fšu-pāna-
marzwān - մարդպան

- ա, ան = պՀլ. a, an
- an-ōṣak անմաՀ – անուշակ
- h < hu
- hu-xēm լավ բարքով
- դժ < duš
- duš-xēm վատ բարքով
- ապ – apē, պրս. bī
- Համ – ham
- hamatōxmak Համատոհմիկ
- hamrāz գաղտնեկից

Նվազական և առավելական կազմելու Հետաքրքիր մի ձև ունի ամերիկյան Chinook լեզուն, ուր բառի բաղաձայնն է ուժեղանում կամ թուլանում, այսպես օրինակ՝ p, t, k, s, ʧ, c նվազական են, իսկ b, d, g, š, č, č առավելական են, օրինակ՝

inigəlcim	«I hit him with it»		
inigəlcim	»	»	(մի երևյալի)
inikəlcim	»	»	(փոքր բանով)
inikəlcim	»	»	»:

Boas, Handbook 1, 635–645

Բերբերական kabyle լեզվում արական բառի նվազականը կազմելու Համար թե եզակին և թե հոգնակին վերածվում են իզականի, ըստ այսմ՝ իզական բառերը նվազական չունեն իրենց Համար: Օրինակ՝ ir zer առու, thir zerth (Hanoteau, 47): Ճիշտ նույն երևույթը գտնում ենք նաև սրա ազգակից tamachek լեզվում (Handbook, 29):

Կովկասյան լակ լեզուն չունի նվազական մասնիկ, ասվում է՝ փոքր տուն, փոխանակ՝ տնակ (Услар, Лак. язык, 47): Լատինն ունի երկակի նվազական, ինչպես porcus porculus porcellus: Չինարենում նվազական մասնիկներն են ㄝ (ծը) «որդի» և ㄝㄣ «տղա» բառերը՝ նույնիսկ անչունչ իրերի Համար: Օրինակ՝

kou ¹	փոս	–	kou ¹ -ㄝ	փոսիկ
lü ²	էչ	–	lürl	իչուկ
xuā ¹	ծաղիկ	–	xuarl	ծաղկիկ

Սրանցից առաջինը՝ ㄝ, այնքան Հաճախ է գործածվում, որ այլևս նվազական արժեքը կորցնելով՝ դարձել է սովորական գոյականակերտ, այնպես որ բառի բուն ձևը այլևս գործածական չէ (գոնե ժողովրդական լեզվի մեջ) (Seidel, Chin. gram, 40–41):

- Նվազական մասնիկ նշանակում է՝
- 1) իրական նվազական՝ թոչուն – թոչնակ.
- 2) ենթադրյալ՝ գնդակ, ռուս. ружька «գրչածայր», ножка (у стола), головка քորոցի գլուխ.
- 3) ծագմամբ » – » matka = լտ. femella = weibchen «մատակ, էգ».
- 4) փաղաքշանք.
- 5) բոլորովին զուր տեղը ստացած նվազականը, այսինքն՝ արժեքը կորցրած:

Հնդկական լեզուներից guzrati լեզուն ունի մի Հետաքրքիր սովորություն իզականը իբր նվազական գործածվելու, ինչպես՝ tekro՝ արական «սար» -tekri իզական՝ «բլուր». māto – արական՝ «աքաչ», māṭi – իզական՝ պտուկ (BSL, № 105, 38):

Հրեական ժարգոնի մեջ կա նվազականի ավելի ուժեղ մի տեսակը, որ կազմվում է alo կամ ele վերջավորությամբ, որով ստացվում է նաև փաղաքշական (immuniti) ձևը (Birnbbaum 38):

Նվազականը գրեթե ամեն լեզվի մեջ էլ ունի նաև զգվական կամ փաղաքշական գործածություն, որ կախված է խոսքի կամ գրվածքի բնույթից: Գիտական, ուսումնական լեզուն չի ճանաչում զգվական բառ, ընտանեկան լեզուն լիքն է դրանցով: Օրինակ, Հունարենը, որ վաղուց ևս ստացել էր գիտական ու գրական բնույթ, շատ զգվական բառ չունի, բայց նրանց ընտանեկան լեզուն, ինչպես ցույց են տալիս կատակերգությունները, Հարուստ են այդ կողմից: Լատիններենը, որ ուշ դարձավ գիտական լեզու, այնպես լիքն է նրանցով, մինչև իսկ Կիկերոնի նամակներում: Հին բարձր գերմաներենը, որ ունի միայն կրոնական գրականություն, գրեթե չունի զգվական բառ, իսկ միջին բարձր գերմաներենը, որ սիրային գրականությամբ լիքն է, լիքն է և զգվական բառերով (Meillet, BSL, № 69, էջ 189):

Նվազական կարելի է կազմել թե բուն բառի վրա ավելացնելով նվազական մի մասնիկ և թե կազմելով բոլորովին անջատ մի բառ, ինչպես՝

- անտառակ – պուրակ,
- գետակ – վտակ, առու,
- տնակ – լսրճիթ,
- իչուկ – քուռակ:

Սակայն այս կարգի բառերի մեջ նվազական մասնիկով կազմվածները միշտ ավելի մեծ են, քան անջատ բառերը, որովհետև Հիշեցնում են մեծի անունը: Այսպես անտառակը ավելի մեծ է քան պուրակը, գետակը ավելի մեծ է, քան վտակը կամ առուն...

Կան լեզուներ, որ մեծ ուժ են տալիս նվազականին և պարունակում են բազմաթիվ նվազական բառեր: Այսպիսի լեզուներից է ռուսերենը, որ ժողովրդական բարբառում ամեն մի առարկայի Համար ունի նվազական բառ կամ բառեր: Дева «աղջիկ» բառը ունի 21 նվազական ձև, այն է՝ девица, девка, девочка, девушка, девчуга, девчушка, девчурка, девчурочка, девчонка, девчоночка, девойка, девонька, девоня, девонюшка, девуня, деваха, деушка, девоха, девчина, дивца (Даль, Толковый словарь), չհաշված բազմաթիվ բարբառային ձևերը:

Ամերիկյան cri լեզուն շատ է սիրում նվազական մասնիկների գործածությունը. մասնիկն է is կամ us, որ կարելի է և կրկնել: Օրինակ՝

- n'temis, n'trmisis
- իմ ձիուկը իմ շատ փոքր ձին.

մինչև իսկ կա երեք անգամ՝
n't'anisisis իմ շատ փոքրիկ աղջնակը
(ի նշան սիրո և փաղաքշանքի):
(Lacombe, էջ 9)

Ավստրալիո նորպոմբրանյան լեզվով նվազական մասնիկն է ik (պատահաբար նման Հայերենին), ինչպես՝ a tutanaik մարդուկ:

Նվազական և առավելական ձևը այնքան տարածված և սիրելի է իտալերենում, որ մինչև անգամ գոյականներից ու ածականներից դուրս՝ բայերն ու մակրայներն էլ են ստանում այդ ձևը: Օրինակ՝

poco	քիչ	pochétto, pochino, pocolino	քիչ մը
bene	լավ	benito,	բավական լավ
appunto	ճիշտ,	appuntino	չատ ճիշտ
adagio	կամաց,	adagino	չատ կամաց
rubare	զողանալ,	rubacchiare	ճոռքաղ անել
piovere	անձրևել,	piovigginare	անձրև շողել
cantare	երգել,	canterellare	«chantonner»
saltare	ցատկել,	salterellare	ցատկոտել

(Ferrari, 55)

Աֆրիկյան kikuyu (բանտու) լեզվով նվազական կազմելու համար բառակզրում դնում են ka մասնիկը, իսկ առավելական կազմելու համար ke մասնիկը: Օրինակ՝

ngondu	նավ,	kangondu	նավակ
munyu	աղ,	kamunyu	մի քիչ աղ
kemunyu	առատ աղ		
ngombe	եզ,	kengombe	մեծ եզ

(Hemery, էջ 3)

Ռուսերենը գիտե կրկնակ նվազական, ինչպես՝
голубок աղավնյակ, голубочек փոքր աղավնյակ.
город քաղաք, городок քաղաքիկ,
городочек շատ փոքրիկ քաղաք. душа հոգի,
душка հոգյակ, душечка հոգյակիկ:

Սրանցից կազմվում են նաև այլ տեսակի նվազական-փաղաքչական ձևեր, որոնք արտահայտում են՝

- 1) սեր, գուրգուրանք, ինչպես՝
муж ամուսին, муженек սիրելի ամուսին,
сердце սիրտ, сердечко, сердечушко, сердеченько [սրտիկ],
вино գինի, винцо,
щи ապուր, щец.
- 2) անարգանք, նախատինք՝
собака շուն, собаченка անպիտան շուն,
лошадь ձի, лошаденька ձիուկ:

Այս կրկին երևույթները սովորական են հատկապես հատուկ անունների մեջ, որոնք խիստ բազմաթիվ են, ինչպես՝

- Михаил Միխայել – Миша, Мишенька.
- Елизавета Եղիսարեթ – Лиза, Лизенька, Лизанька.
- Григорий Գրիգոր – Гриша, Гришка:

Իտալերենն էլ ունի կրկնակ նվազականներ մի բառի վրա, ինչպես՝ libro գիրք – libretto, librettino, libricino, libruccio, librettuccio, libricciuolo, librettucciolo:

Պորտուգալերենը շատ է սիրում inho, sinho (inha, sirña) մասնիկներով կազմել նվազական և փաղաքչական բառեր, ինչպես՝

- beicinho շրթունք-իկ,
- anelinho մատանի-յակ,
- riosinho գետակ,
- cousinha բան-իկ և այլն (Anstett 312):

Պորտուգալերենն ունի նաև առավելական մասնիկներ, որոնք են՝ chao, gao, lhao, ao, tao, aco, az, caz, ona, ota.

Իտալ. ino, lino, ello, etto, icello, erello նվազական են և նրբություն են հայտնում.

իտալ. uccio, upola, ame, icciato, icciuola – անարգանք, օր.՝ dottore, dottorone – (առավելական՝ լավ), dottoraccio – (առավելական՝ վատ), dottorello – (նվազական), dottorino – (նվազական՝ լավ), dottoruzzo – (առավելական՝ վատ):

Առավելականից դուրս կա նաև սաստկական մասնիկ, որ կցվում է այն բառերին, որոնց վրա առանձին ուշադրություն դարձնել են ուզում: Օրինակ՝ ամերիկյան tlingit լեզվի մեջ կա այս նպատակով –te մասնիկը, ինչպես՝ qawaq – աչքեր, qawagête – աչքեր, let – ոչ, letate – ամենևին ոչ և այլն (Boas 1, էջ 168):

Լեհերենն էլ ունի բազմաթիվ նվազական, կրկնակ նվազական և առավելական (– արհամարհական) ձևեր, ինչպես օրինակ՝

- որդի-յակ synek – կրկնակ syneczek,
 - կին-յակ zonka – zcneczka,
 - սիրտ serduszko – serdulenko, serdusienko, serdusienecko,
 - isko մեծ, կոպիտ, ինչպես՝ – drozysko – վատ ճամփա,
 - խղճուկ մի զինվոր – zolnierzysko:
- (Joel, 94-98)

* * *

Իկ-ը արդի բարբառներում շատ սովորական է. օրինակ, Պոլսի մանկական բարբառում ամեն բառ ստանում է -իկ մասնիկը, և սրանով բառը դառնում է փաղաքչական, ինչպես՝ հացիկ, ջուրիկ, թաթիկ, տոտիկ, մատիկ և այլն, և այլն: Ատափազարում մեծերի լեզվով էլ սովորական են այս կարգի բառերը, բայց ոչ թե փաղաքչական, այլ ավելի լավի կամ քչի նշանակություններ՝ Ջուրիկ մը ըլլար, խմէի: Կերակուրիկ մը ըլլար, ուտէի: Այս գործածությունը համար հմնտ. ռուսերեն չայկա, վաղեջկա և այլն:

Չեխերենում բառերի մեծագույն մասը ստանում է փաղաքչական մասնիկ, որ ունի երկու աստիճան, ինչպես՝ les «անտառ» – lesik, lesiček, kniha «գիրք» – knizka, knizecka և այլն (Hansich, Gram tchèque 41):

Սլովակերենում էլ ոչ միայն գոյականները, այլև ածականները ստանում են նույնպիսի փաղաքչական մասնիկներ, ինչպես՝ malý «փոքր» – malunký, malulinky, malučky «չատ փոքր»: Սլովտերենն wifie (որ նվազականն է wife կին բառի), գործածվում է իբր «կին ընդհանուր» жєнщина (հմնտ. կնիկ) (Grant և Dixon, 87):

Ամերիկյան wiyot լեզուն բառերի փաղաքջական ձևերը կազմելու համար ոչ թե մեզ նման առանձին մասնիկներ է դնում, այլ բառի բաղաձայնների աստիճանն է փոքրացնում: Օրինակ՝ d դառնում է c(y), t > r, s > երկրորդ տեսակի s l > r: Այս ձևով կազմվում են ոչ միայն շատ բազմաթիվ գոյականներ, այլև՝ բայեր և մտնում են նաև խոնարհման մեջ: Այս լեզվի ուսումնասիրողը՝ Richard, երկար խոսում է այս մասին, էջ 29-35:

Բանտու լեզուների մեջ հետաքրքրական է նվազականի կազմությունը: Օրինակ՝ ցվա լեզվում նվազականը կազմվում է ana կամ anyana մասնիկով, ինչպես՝

sinya	ծառ,	sinyana,	
yivu	ոչխար,	yivana	գառն,
mufana	տղա,	mufanyana	տղեկ:

Կարելի է կրկնել այս anyana մասնիկը, և կստացվի ավելի փոքրիկը, ինչպես՝

mali	դրամ,	malanyana	շատ փոքր փող:
------	-------	-----------	---------------

Կարելի է երբեմն էլ ավելացնել si նախամասնիկը, ինչպես՝

muti	գյուղ,	šimutana	գյուղակ.
------	--------	----------	----------

նույնը նաև նշան է սիրո, բայց նաև՝ ծաղրի (dérision), ինչպես՝

sati	մեկի կինը,	šisatanyana	սիրուն կնիկս:
------	------------	-------------	---------------

(Persson, 33, 35)

Պրովանսալ լեզվի մեջ գոյականները ունեն թե մեծ և թե նվազական ձև, ինչպես՝

pourtau	մուտք (դուռ),
pourtalas	ավազ դուռ,
pourtalet	փոքր մուտք:

as, asso մասնիկները ավելացնում՝ մեծացնում են իմաստը, երբեմն էլ տգեցաղնում, անարգական դարձնում, ինչպես՝

aubras	մեծ ծառ,	capelas	մեծ գլխարկ,
aurasso	մեծ քամի,	aurihasso	խոշոր ականջ,
vidasso	երկար և դժբախտ կյանք:		

Ընդհակառակը՝ et, eto, ihoun, ihouno, oun, ouno մասնիկները փոքրացնում և շնորհալի են դարձնում, ինչպես՝

ramelet ճյուղիկ, aureto հողմիկ, enfantat փոքր տղա, tourrihoun աշտարակիկ:

Բայց կա նաև նվազականի նվազականը, ինչպես՝ enfantounet շատ փոքր տղա, մանկիկ (Savinian, 16):

Ամերիկյան quiche լեզվում երկար ձայնավորը մեծացնում է բառի իմաստը, ասում է Lewy, 934 և տալիս է միայն մի հարմար օրինակ՝ če ծառ, čē մեծ ծառ. մյուս երկու օրինակները անարժեք են:

Առավելական մասնիկ ունի նաև կարարդի լեզուն, որ է šxo. օրինակ՝ fendørel šxo տակառի մեծը: Առավելական մասնիկ ունի նաև լեհերենը, որ միևնույն ժամանակ նախատական է, ինչպես՝ pokoj «սենյակ» – pokoisko, dab «կաղնի» – debina ևն: Ռուսներինում նվազական մասնիկները խիստ շատ են. գլխավորներն են՝ us, ar, andru, el, uť, šou, iťä, uťä, ičä, oard, առավելականով an, oc, ancä, oacä ևն:

Առավելական և նախատական մասնիկներ ունի նաև իտալերենը, որոնք են՝ one, otto, accio, astro, azzo, aglio: Սրանցից առաջին երկուսը գուտ առավելական են, մյուս 4-ը՝ անարգական, ինչպես՝

albero	ծառ,	alberone	մեծ ծառ,
capello	գլխարկ,	capellone	մեծ գլխարկ,
porta	դուռ,	portone	մեծ դուռ,
giovane	երիտասարդ,	giovannotto	մեծ երիտասարդ,
avaro	ազա՛հ,	avaraccio	վատ ազա՛հ,
medico	բժիշկ,	medicastro	վատ բժիշկ,
popolo	ժողովուրդ,	popolazzo	ռամիկ,
villano	գյուղացի,	villanaccio	կոշտ գյուղացի,
gente	ազգ,	gentaglio	ռամիկ ժողովուրդ:

Սպաներենի մեջ on, azo, ote, ona, aza կազմում են առավելական, իսկ illo, ico, ito, illa, ica նվազական են, օրինակ՝

libro	մեծ գիրք,	librote	մեծ գիրք,	librillo	գրքույկ:
-------	-----------	---------	-----------	----------	----------

Այս մասնիկները հաճախ անարգական են:

Ամերիկյան Carrier լեզվի մեջ ամեն բառ ունի նվազական և առավելական ձև. 1-ինը կազմվում է -yaz «քիչ» մասնիկով, 2-րդը՝ -co(yo) «մեծ» մասնիկով: Բացի սրանցից՝ կա նաև՝

mediatif	կազմված	-cel	մասնիկով.
appreciatif	» - »	-ti	» - »:

Հատկապես մեծ տարիք ցույց տալու համար՝

depreciatif	կազմված	-ci	մասնիկով.
նախատական՝	»		» - ».
սաստկական՝	»	-k'aih	» - ».
բացարձակ՝	»	-zai	» - »:

Օրինակներ՝

netk'et-co	«սարսափ» (= վախ մեծ)
mutih-t'i	«տեր, իշխան» (գլխավոր)
h'lo-çi	«անպետք ձուկ»
yezih h'li k'eb	գրաստ («ձի անպետք»)
sūniyā-k'aih	արծաթ գուտ
t'en-zai	սառույց (որի վրա ոչ մի կտոր ձյուն չկա)

Նվազականը նաև սիրային, փաղաքջական է, առավելականը նաև հարգական, պատկառանք է. օրինակ՝ մեծ եղբայրը փոքրի մասին խոսելիս ասում է sçel-co «կրտսեր եղբայրս-մեծ» (որ հարգանք է):

Առավելականը, նվազականը և նախատականը հատկապես գործածական են հատուկ անունների հետ (Morrice, Carr, lang., 111-114):

Ռեստոնոման լեզվում բառի իմաստը խոշորացնելու համար դնում են un, atsch, ira: Օրինակ՝

cudisch	գիրք,	cudischun	մեծ գիրք.
porta	դուռ,	portun	մեծ դուռ.

mansaser ստախոս, mansaseeätsch.
 cavali ձի, cavallätsch խոշոր ձի:
 (Conradi, 14)

Աֆրիկյան վաֆիր լեզվի մեջ առավելականը (augmentatif) կազմում են kazi մասնիկով, ինչպես՝

umsinga Հեղեղ, umsingakazi մեծ Հեղեղ.
 umti ծառ, umtikazi մեծ ծառ.
 ilitye քար, ilityekazi մեծ քար.
 umfo մարդ, umfokazi խոշոր մարդ:
 (Laren, էջ 7)

Նոր Հիբրիդյան (Մեկանեզիա) baki լեզվով առավելականը կազմվում է buru մասնիկով, ինչպես՝

veru քար, buruveru ժայռ, մեծ քար.
 suku բլուր, burusuku լեռ:
 (Macdonald, 77)

Սոլոմոն կղզիների Փլորիդա լեզվով tina «մայր» բառը կազմում է խոշոր բաներ, ինչպես.

beti ջուր, betitina գետ.
 pari հող, paritiba երկիր:
 (Ivens, 1084)

Suislawan լեզուն (ամերիկյան), ինչպես ունի նվազական մասնիկ (-îskîñ), նույնպես և առավելական մասնիկ (-îlmä), բայց կարող է այս երկուսը միացնել մի բառի վրա այն նպատակով, որ մեղմացնի այն տպավորությունը, որ գործում է առավելականը և փոխադարձաբար: Օրինակ՝

‘ămc «infant», mîlâ «mother», ‘oămcîlmâsk’îñ փոքր խոշոր տղա, ուրեմն՝ փոքր տղա.
 mîlaskîlmâ խորթ մայր, բառացի՝ փոքր ծեր մայր:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Դիտարկումներ առանձին ածանցների վերաբերյալ

-ազին կազմում է զգացմունք ցույց տվող ածական. ահազին, դվարճազին, ցավազին, գայրազին, մոլեզին:

-ած (գրբ. ո բուն): Բայից կազմվում է գոյական, քիչ է գործածվում, ինչպես՝

1) Գոյական՝ կատարիմ – կատարած,

առնիմ (արարի) – արարած:

2) Ածական, որ ավելի քիչ է՝ (բունը՝ ա)՝ ողորմած, զթած:

-ական, -կան (գրբ. ի–ա հլ.) կազմում է գոյական և ածական, որ կարող է նաև առնվել գոյականի մտքով, ինչպես՝ աշխարհ – աշխարհական, տարի – տարեկան, ազնիվ – ազնվական, Տարոն – Տարոնական, Հելլեն – Հելլենական, ազգ – ազգական, կոչունք – կոչնական, վաճառ – վաճառական, առևտուր – առևտրական, թաղ – թաղական:

Կարելի էլ ամեն մի բառի վրա դնել -ական մասնիկը, օրինակ, կարելի է ասել սպառնական, բայց չկա սպառնողական (ուստի սխալ է Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., Երևան, 1930, Հտ. Դ, էջ 302: Նա ձգեց նրա վրա մի սպառնողական հայացք):

-ական մասնիկը կարելի է կրկնել. վաճառականական, գրականական:

Ածանցվողը գոյական է՝ ուստի ստացել է -ական մասնիկ. առևտրականական, ազգականական:

Նման կազմություն ունի նաև փորձնական, որի մեջ ն–ն ավելորդ է, որովհետև բառն է փորձ և ոչ փորձն. ապացույց՝ ուրիշ ածանցներ նույն արմատից, ինչպես՝ փորձել, փորձառու, փորձառություն, փորձառական:

Գործ բառից էլ ունենք գործնական, մինչդեռ պիտի լիներ գործական:

Հնից ավանդված են գիտնական, գործնական և յօսնական, բայց չկա փորձնական:

Բարբառներում դառնում է սղմամբ կան, օրինակ ծննդկան (ավաղված՝ ծնդկան), որի օրինակով շինված է տղոցկան կամ տղացկան, մուրացկան: Սրանից էլ նաև գիտնական, որ հոմանիշ է գիտուն բառի, բայց ինչ գործ ունի ն բաղաձայնը բառի միջին, քանի որ մասնիկը ական է և ոչ նական:

Թվում է, թե գիտուն բառից է կազմված -ական մասնիկով, բայց ինչ միտք ունի գիտունական: Ես կարծում եմ, որ նմանողությամբ ձևացած է ուսումնական բառից. Պոլսի բարբառում գործածական են թե ուսումնական և թե գիտնական, որ ծաղրով Հնչում են քիթնական (քիթր մեծ):

-կան մասնիկը ի վերջացող բառերի հետ դառնում է -եկան, ինչպես՝ տարի - տարեկան, նույնի հետևողությամբ բարբառներում ունենք՝ օրեկան, ամսեկան: Կա նաև կանանցեական «կանացի, կնոջական»։ Վրբ. Հյց., 299, 305:

Կցվելով ու մասնիկի վրա՝ ուսական կտա, ինչպես՝ պիտուական, սիրուական, տիրուական միջին հայ. և գավ. ձևերը:

-ակ, -իկ, -ուկ, տե՛ս [Փաղաքական, նվագական և առավելական մասնիկներ]:

-ակն Այս մասնիկը գտնում ենք արեգակն, փայլակն, կայծակն բառերի մեջ: Իրապես մասնիկ չէ, այլ ակն «աչք» բառն է: Հնդեվրոպացոց մեջ արևը ըմբռնվում էր իբր մի աչք, որ տեսնում է ամեն ինչ: Սրա համեմատ էլ կազմվել է արեգակն «արև աչք» (եզակի, որովհետև արևը մի հատ է), և սրա նմանողությամբ էլ մյուսները: Հայերենին համապատասխան են հունարեն άστροπη, στροπη, άστροπη «փայլակ» և հաթ. tunakalas, tunnakeş-sar, որոնք երկուսն էլ նշանակում են «արևի անիվը»։ առաջինը կազմված -akalas բառով, որ է լատիներեն oculus «աչք» և երկրորդը -ak- բառով, որ է հայերեն ակն (Meillet, BSL, № 102, էջ 131):

-ակն՝ կայծակն, փայլակն, արեգակն. արդյո՞ք (ըստ իս) ակն «աչք» բառն է, ինչպես լատիներեն -ox և հունարեն -ωπος մասնիկները «աչք» բառից, ինչպես լատիներեն atrox, ferox, հունարեն σκνδρωπος τιενωπύς, (Meillet, Traité 342):

-աղ Կան մասնիկներ, որոնք գործածությունից բոլորովին դադարած են, և նրանց հետքը կարելի է գտնել միայն մի քանի ածանցյալ բառերի մեջ, ինչպես՝ աղ մասնիկը - կախաղան, հապաղել, հաչաղել, կենց-աղ...:

-ային (գրբ. ո հոլ.) Տեղ ցույց տվող վերաբերական ածական՝ դաշտային, լեռնային, հյուսիսային, հարավային:

Երբեմն ական և այլին տարբերում են միտքը, օր.՝ ընկերական և ընկերային, ազգական - ազգային, թաղական - թաղային, քաղաքական - քաղաքային:

-այն (ո հլ.) Ցույց է տալիս ժամանակը կամ միջոցը.

առժամայն, նույնժամայն, գիշերայն, լուկի - լուկյայն, ամենայն (ի հլ.), միայն:

Ան- բացասական մասնիկը միշտ էլ թերացման, նվաստացման գաղափար չի տալիս, այլ նաև հակառակը: Օրինակ՝ երբ ասում ենք անբիծ, անմահ, սրանք շատ դրական գաղափարներ են արտահայտում: Անգին «գին չունեցող»՝ շատ դրական գաղափար է, նրա հակառակն է անարժեք, մինչ «գին չունեցող» երկու իմաստով էլ կարելի է ըմբռնել: Օրինակ՝ Հողի կտորը, կավիճը գին չունեցող բաներ են, Եգիպտոսի պեղումների ժամանակ դուրս եկավ մի չքեղ դամբարան, որի մեջ գտնվեցին անգին՝ գին չունեցող ակունքներ:

Երբեմն ան- բացասականը ավելի արժեք է ցույց տալիս, քան դրականը: Օրինակ՝ Ա-ը գնահատելի ծառայություններ է մատուցել գիտությունը: Բ-ը ան-գնահատելի ծառայություններ է մատուցել:

Երկրորդը առաջինից շատ ավելի դրական է:

Ան- նախամասնիկը ցույց է տալիս ի բնե կղած բացասություն, իսկ եթե բացասությունը հետո է առաջացած, դնում ենք զուրկ բառը, ինչպես՝ անթև (հագուստ, վերարկու) - թևազուրկ (թռչուն), անխելք - խելազուրկ, անդեմ - դիմազուրկ, անկարգ - կարգազուրկ, անընչական - ընչազուրկ, անկյանք - կենսազուրկ:

Ան- մասնիկը կարելի չէ դնել սղյալ ձևերի վրա: Օրինակ՝ կարելի չէ ասել անանցնելի, այլ անանցանելի (Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., 1930, էջ 330՝ Ջնայելով անանցնելի ցելսին): Կարելի չէ ան- բացասականը դնել բառի մեջ, այլ միայն սկիզբը, օրինակ՝ անուշադրություն, անկողմնապահություն, անմեղադրություն, բայց ոչ թե՛ մեղանապահություն:

Ան- մասնիկի տեղ այժմ սկսեց սովորական դառնալ ոչ մակբայը, որ եվրոպական լեզուների հետևողության արդյունք է: Սկզբում բացասականը կազմվում էր ք բառիկով, ... հետո ու մակբայի, դերբայների և բայանունների միջոցով: Օրինակ՝ լատիներեն ne-cessus «անհրաժեշտ» կազմվեց ne cessus est դիջում չկա ձևից: Այս ոճը ավելի մեծ տարածում ստացավ բալթիկ-սլավոնականի մեջ, հատկապես ուր ան-ը ջնջվեց իսպառ (Brug. Abr. § 379):

Իբր նախամասնիկ կցվելով՝ ան- մասնիկը բառին տալիս է բացասական իմաստ, ինչպես՝ անասուն, անբան, անգետ և այլն:

Ոսկեդարյան հայերենում ան- մասնիկը չի կարող կցվել այն բառերի վրա, որոնք վերջից ունեն -ելի մասնիկը, ինչպես՝ անչարժելի, անխախտելի, անայլայելի, անփոփոխելի: Այս բոլորը հետոսկեդարյան ձևեր են, որոնց ոսկեդարյան ձևն է՝ անչարժ, անխախտ, անայլայլ, անփոփոխ:

Այս կարգի ածականները միաժամանակ թե ներգործական են և թե կրավորական. անխորտակելի նշանակում է թե այն, որին չի կարելի խորտակել (ներգործ.) և թե այն, որ չի կարող խորտակվել (կրավ.): Ուստի սխալ է կազմել անընկճելի ձևով մի բառ, ինչպես ունի Շիրվանզադե (Երկերի լիակ. ժող., հտ. Գ., 1930, էջ 188. արտահայտում է ին մի անընկճելի գոռոզություն):

Ան- բացասականին համագոր են -զուրկ և -ատ. սրանց նշանակության տարբերությունն այն է, որ մինչդեռ ան- ցույց է տալիս բնականից չունեցող, զուրկ և -ատ ցույց են տալիս սկզբում ունեցող և հետո զրկված. Հմմտ.՝

անձայն և ձայնազուրկ,

անթև և թևազուրկ (անթև վերարկու, թևազուրկ թռչուն),

անպոչ և պոչատ (անպոչ թռչուն, պոչատ գղալ),

անխելք և խելազուրկ:

-անի Հավաքական մասնիկ է, որ հետո իբր հոգնակի գործածվեց, օրինակ՝ ընդ անարգանին, ընդ նուազունսն խօսելով, Ոսկ. գծ., 313 (անարգաների, նվաստների հետ խոսելով):

Սովորաբար կազմում է հոգնակի, ինչպես՝ ավագանի, կանանի և այլն. կրկտանի, չորքտանի և սրանց նմանություններ՝ միտտանի:

Նոր լեզվի մեջ կազմված բառեր են նամականի «նամականների հավաքածու», տարազանի formulaire, առածանի «առածների հավաքածու», առականի «առակների հավաքածու»:

Բացի գրաբար բառերից և աշխարհիկ գրական բառերից, ժողովրդական լեզվի մեջ ունենք նաև՝ երկուերեսանի, երկուտեղանի, հինգզլխանի, քանի՞ գլխանի ևս. միաչքանի:

-անոց, -ոց (գրբ. ա բուն) Տեղ է ցույց տալիս, ինչպես՝ սպանոց - սպանդանոց,

զոհ – զոհանոց,
 մեղու – մեղվանոց,
 ժողովուրդ – ժողովրդանոց,
 մոխիր – մոխրանոց,
 ձմեռն – ձմեռանոց,
 ամառն – ամառանոց:

-ոց (գրբ. ա բուն) 1. Տեղ է ցույց տալիս՝

ծաղիկ – ծաղկոց,
 մոխիր – մոխրոց,
 ձմեռն – ձմերոց:

2) Ցույց է տալիս գործիք՝

կտրել – կտրոց:

-ոց, -անոց՝ արգելանոց, աղբանոց, արտաքնոց, արբայանոց, բողանոց, անկելանոց, գզրոց, գերեզմանանոց, գազանանոց, դարբնոց, դպրոց, դպրանոց, զորանոց, ծաղկանոց, ծերանոց, Հյուրանոց, Հորմնոց, Հայանոց (Հայնոց), Հնոց, Հարդանոց, Հովանոց, Հիվանդանոց, կուսանոց, չնանոց, չորանոց, վարդանոց, տաճկանոց:

-անք (գրբ. ու բուն) Բայից կազմում է գոյական: Անեզական է, ինչպես՝ Հալածեմ – Հալածանք, յանցանեմ – Հանցանք, **-ամ** լծորդությունից՝ առանց ց-ի՝ կեամ – կեանք:

Ապ- նախամասնիկը իրանական ծագում ունի, բայց գտնվում է թե պարսկերեն բառերի վրա և թե Հայերեն բառերի վրա: Առաջին դեպքում պետք է կարծել, որ ամբողջ բառը պարսկերենից է փոխառյալ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ Հայերենի մեջ է կազմված:

Օրինակ՝ **ապիկար** «անկարող». կազմված է **ապի-** մասնիկով **կար** (ողություն) արմատից: Զևով նման է պարսկերեն *bikār* «անգործ» բառին, որի հետ, սակայն, կապ չունի: Ռամիկ բարբառում այս պարսկերեն բառը դարձել է Պլ. **պէքեար**, որ նշանակում է «ամուրի», «ազապ»:

Օրինակներ՝ ապիրատ «անարդար» պՀլ. *apēdāt*, ապաժաման, ապաշնորհ, ապերախտ, ապենիագ «անկարոտ» պՀ. *apēniyāz*, պրս. *bē-niyāz*:

-ավ, -ով, -իվ

-իվ գործիականի վերջավորությունը դարձավ մասնիկ, ինչպես՝ ազնիվ (զուտ գործիականը լինում է ազամբ), մեղմիվ, հագիվ, նաև ուրիշ գործիականներ, ինչպես՝ իրավ, համով, ուժով, կաթնով, երեսով, լսելով:

-ավոր (գրբ. ի-ա հոլ.) Ունեցող նշանակությամբ ածական կամ գոյական է կազմում. լուսավոր, փառավոր, երկրավոր, հոգևոր, թագավոր, աղեղնավոր, կեղծավոր, դատավոր:

Առաջանում է «բեր» ձևից հմմտ. Հպրս. *bara* ինչպես՝

takabara թագավոր, *ganjabara* գանձավոր,
asabara ձիավոր, *arstibara* ուղտեր,

լատիներեն *bi-fer*, *frugi-fer*, *igni-fer*, *signi-fer*, *leti-fer*, *lucifer*, Հունարեն *φῶρος*, ինչպես *λευξοφόρος*:

-ար մասնիկը անսովոր մասնիկ է, որ գտնում ենք մի քանի բառերի մեջ, ինչպես՝ մեծ-ար-ել, հարդ-ար-ել, արդ-ար, դ-արդ-ար-ել և այլն:

Նորագույն չրջանում ստեղծեցին կերպ-ար, որ կերպարանք ձևից են հանել, ոմանց շատ սիրելի բառ դարձավ, օր. Մ. Հուսյան երկու տողի մեջ չորս անգամ կրկնում է՝ «Կերպարը դառնում է վառ և կենդանի:

Մոր կերպարը Զորյանի ստեղծած հաջող կերպարներից մեկն է: Այդ կերպարը...» Հաջորդ էջում՝

«Մոր կերպարից հետո ուշադրության արժանի է Վիկտորի կերպարը: Այս կերպարը...»:

-արան (գրբ. ի-ա բուն) Ցույց է տալիս՝ 1. Տեղ՝

զոհ – զոհարան:
 Տարբեր առում ունեն՝
 նվազ – նվազարան և
 կերպ – կերպարան(ք):

2) Գիրք, ինչպես՝ ավետարան, կտակարան, երգարան, տաղարան, սաղմոսարան, բառարան, հեգարան, այբբենարան:

Ցույց է տալիս տեղ, ինչպես՝ թիարան, լսարան, համալսարան, կերպարանք, լողարան, ուսումնարան, տնկարան, խառնարան, ծխարան, ճաշարան, բնակարան, արբայարան, մենարան, կայարան, կացարան, կախարան, սրճարան, թեյարան, դրոսարան, ճեմարան, փոխանորդարան, առաջնորդարան, զուգարան, սերմնարան: Հոմանիշ է նաև՝ **նոց, անոց**:

-ացի, -եցի, -ցի (գրբ. -ոյ, -եան)՝ Տեղացի կամ բնակիչ ցույց տվող. աթենացի, կրետացի, դրացի, քաղաքացի:

Աշխարհաբարում և նոր բարբառներում գործածվում է պարզապես **-ցի**, իսկ զրաբարում **-եցի** կամ **-ացի**, որոնց պայմանները հայտնի չեն:

Ոչ միայն կազմում է (այս մասնիկը) «բնակիչ», այլև մակբայ, ինչպես՝ ձևբացի «ձևաբով», հայեցի «հայկական», մուրցացի «բոունցքով»:

Տեղացի ցույց տվողներից օրինակներ. **-ե-ով**. կարնեցի, վանեցի, աշտարակեցի, նորքեցի, հոռմայեցի, փարպեցի, ջահկեցի, պոլսեցի, մչեցի, վիրապեցի, սասնեցի, խութեցի, տայեցի:

-ա-ով. նարեկացի, երուսաղեմացի, իսրայելացի, խորենացի, հացեկացի, հարքացի, տարոնացի, խորձենացի, սամարացի, սկարիովտացի:

Աշխարհաբարում [Պոլսում,] երբեմն **ցի** և **եցի** գործածվում են միաժամանակ առաջինը նախատական և երկրորդը՝ մաքուր իմաստով, ինչպես՝ **ակնցի, վանցի** նախատական են, իսկ **ակնեցի, վանեցի**՝ կանոնավոր:

Եվրոպական լեզուներից ռուսերենը և ֆրանսերենը այս կողմից շատ բազմազան են:

Ահա ֆրանսերենի և ռուսերենի համար մի խումբ քաղաքների բնակիչների անուններ:

Marseille – marseillais
 Lyon – Lyonnais
 Paris – Parisien
 Napoli – Napolitain

- Cognac – Cognaçais
- Constantinople – Constantinopolitain
- Moscou – Moscovite
- Rome – Romain
- Genève – Genèveois
- Bordeaux – Bordelais
- Москва – москвич
- Ленинград – ленинградец
- Киев – киевлянин
- Рига – рижанин
- Ростов – ростовчанин
- Новгород – новгородский
- Неаполь – неаполитанец
- Томск – томич
- Тула – туляк
- Париж – парижанин
- Петербург – петербуржец
- Псков – псковитянин
- Баку – бакинец
- Алма-Ата – алмаатнец
- Горький – горьковчанин
- Ереван – ереванец
- Одесса – одессит
- Сибирь – сибиряк
- Венеция – венецианец
- Днепропетровск – Днепропетровский

-ցի-ն կազմում է՝

1) մի տեղի բնակիչ, ինչպես՝ քաղաքացի, գյուղացի, լեռնցի, սարեցի, ո՞ր երկրացի, տեղացի:

2) Հատկապես գյուղի և քաղաքի անունով, ինչպես՝ աշտարակցի, բյուրականցի, կարնեցի, վանեցի:

3) Երկրի անուններով, ինչպես՝ եվրոպացի, ասիացի, ամերիկացի, Հնդկաստանցի, Հայաստանցի, պարսկաստանցի, ռուսաստանցի...

4) Սրանց մի մասը ցույց է տալիս ազգ, մյուս մասը՝ բնակիչ:

Ազգի անունը ընդհանրապես արմատով է, ինչպես՝ Հայ, թուրք, Հույն, լազ, արաբ, պարսիկ, Հնդիկ, քուրդ, չեչեն, չերքեզ, ազվան, բելուջի, ռուս, լեհ, թաթար:

Երբ այսպիսի ձևեր չկան, դնում ենք **-ցի**. Փրանսիացի, անգլիացի, գերմանացի, իտալացի, վրացի, ամերիկացի, բրազիլացի, ճապոնացի...

Երբևն երկու ձևն էլ կա, ինչպես՝ լեհ – լեհացի, չին – չինացի:

Երբևն երկու ձևերն էլ կան, մին ազգն է նշանակում, մյուսը՝ բնակիչը, ինչպես՝ Հայ – Հայաստանցի, ռուս – ռուսաստանցի, պարսիկ – պարսկաստանցի, թուրք – թուրքիացի, տաճիկ – տաճկաստանցի. ունենք նաև չինացի – չինաստանցի, վրացի – վրաստանցի:

-ցի մասնիկը նշանակում է.

1) տեղացի կամ բնակիչ, երևանցի և այլն.

2) կերպով, ձևով՝ արացի, բոնեցի, խելացի, մտացի:

Դառնում են մերթ գոյական, մերթ ածական և մերթ էլ՝ մակրայ. օրինակ արացի գոյական է, խելացի՝ ածական:

Գործ է ածվում հատկապես **-ացի** ձևով և հորովվում է **-ո** հորովմամբ, ուստի ծագում է Հնխ. արական ձևից. այս երկրորդական երկու մասնիկներից բաղկացած է, որոնք կցվել են **ո** բունով բառերի վրա:

Այն բառերը, որոնց վերջընթեր ձայնավորն է **ի**, ստանում են եցի մասնիկը, ինչպես՝ կարնեցի:

-եղ կազմում է ած.՝ ահեղ, ուժեղ, գորեղ, կարչնեղ:

-եղեն (ի-ա հոլ.) Ցույց է տալիս նյութը, որից չինված է: Ինչպես՝ մաշկեղեն, հրեղեն, ոսկեղեն: Գվո. գիսկեղեն «գարդեր»:

-ենի (գրք. գործ, -նեսա) Ցույց է տալիս ծառ.

ձեթ – ձիթենի,

թուզ – թզենի:

Նաև՝ մաշկ, մորթ, կաշի՝

ուլ – ուլենի:

-ենի մասնիկը լատ. inus, ina, inum – ային նշանակությունն է տալիս, բայց իրական ձևը անասնոց անվան վրա նշանակում է նրա միսը, ինչպես՝

ovina ոչխարի միս (չյ. ոչխարենի)

caprina այծի միս (այծենի)

ursina արջի միս (արջենի)

leovina առյուծի միս (առյուծենի):

-եւ (եվ, և) Եվ շահկապը գործածվում է հաճախ իբր մասնիկ, այսպես՝ իբր – իբրև, մինչ – մինչև, թե – թեև, թեպետ – թեպետև, արդար – արդարև: Այս խմբի մեջ պետք է զանազանել իրարից այն բառերը, որոնց մեջ **և**-ը ոչ մի երանգ չի փոխում բառի նշանակության մեջ, և այն բառերը, որոնց մեջ, ընդհակառակը, իմաստը բոլորովին փոխվում է: Առաջինները իրար հոմանիչ են և գործածության մեջ կարող են ազատորեն փոխանակել իրար, ինչպես՝ իբր – իբրև, մինչ – մինչև, թեպետ – թեպետև, իսկ մյուսները իրարից տարբեր իմաստ ունեն՝ թե – թեև, արդար – արդարև, նա – նաև:

Առաջին խմբին են պատկանում նաև այն տեղական մակրայները, որոնց մեջ **և**-ը թարմատար է. վերև, ներքև, ստորև:

Բոլորովին այլ է և առանձին գործածված, որ պահում է նաև իմաստը, ինչպես՝ միանգամայն և այլ:

-երեն Ցույց է տալիս լեզու, օրինակ՝

Քանզի ոգույ և Հողմոյ անուն եբրայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է, նա թէ և Հայերէն ոք մանր միտ դնիցէ. Եզն. 90:

Եվ էր գիր գրեալ ի վերայ նորա յունարէն և դաղմատերէն և եբրայեցերէն գրով: Ղուկ., Իգ., 38:

ինչպես նկատելի է, մասնիկը ստանում է երբեմն արևն և երբեմն երևն ձևը (կա նաև աշխ. ուսմկորեն, որ առաջացած է -օրեն ձևից): Բացի սրանից՝ մասնիկը կարող է դրվել կամ պարզ ձևի վրա, ինչպես՝ Հայերեն, Հունարեն, ասորերեն և կամ -եցի մասնիկով, ինչպես՝ երբայեցերեն, աշխ. վրացերեն, գոթացերեն (վերջին ձևը գործածական է արևմտահայոց մեջ, մինչ արևելահայերն ունեն գոթերեն): Երկու դեպքում էլ մասնիկը դրվում է ազգ նշանակող բառի վրա և ո՛չ երկիր, ինչպես՝ Հայ - Հայերեն, վրացի - վրացերեն, ռուս - ռուսերեն, երբայեցի - երբայեցերեն, բայց նորերը՝ նաև երկրի անունով, ինչպես՝ Փրանսերեն, գաղղիերեն և այլն:

-եցի, տե՛ս -ացի:

-եք (-էք) Այս մասնիկով ունենք՝ հիմնարկէք, տնօրհնէք, գերեզմանօրհնէք՝ աղա՛վ. օրնէնք, որի նմանությունը ութօրենք, որ է՝ ութօրեայք (ն հավելումով և օրէնք բառի նմանությունը): Արժէք՝ աղա՛վ. արժէնք (գին):

-Ընդ նախդիրը դարձել է մեր մեջ նախամասնիկ և այս դեպքում գրվում է բառից անբաժան, օրինակ՝ ընդ-արձակ, ընդ-ունել, ընդ-ունարան:

Հին հայերենի օրենքով ընդ նախդիրը ամբողջական մնում է ձայնավորի առաջ, ինչպես վերևի օրինակներում, բայց բաղաձայնից առաջ կորցնում է դ բաղաձայնը, օրինակ՝ ընձևել, ընկալագիր, ընկեր:

Այս օրենքի գործադրության սքանչելի օրինակ է ընդունել, ուր դ մնում է ձայնավորի պատճառով, բայց Հենց որ կատարյալի ենք վերածում, դառնում է ընկալայ՝ բաղաձայնի պատճառով:

Ավելի ուշ այս օրենքը վերացավ և ամեն դեպքում էլ ընդ-ի գործածությունը սովորական դարձավ, Հնչ՝ ընդ-ծովեայ, ընդ-գրկել, ընդ-մտատար, ընդ-հատակյա և այլն:

-ի (գրբ. գործ. -եաւ) -ի կազմում է ածական, ինչպես՝ ականի, աղի, այլազգի, արամբի, կանամբի, ասուի, արծաթի, միակողմանի:

Ծատ սովորական է աներևույթի հետ, ինչպես՝ սիրելի, զարմանալի, լսելի:

-ող իմաստով՝ հոսելի (հոսող), բանալի (բացող):

Կարող են մասնիկների հետ ներմուծել և ուրիշ տարրեր՝ Հայտ-ն-ի, կեն-դանի, Հայր-են-ի:

Ածանցման ժամանակ այս ի-ն ընկնում է, ինչպես՝ սքանչելապես, սքանչելաբար:

Պատասխանի, արժանի, կարի բառերի վրա եղած ի-ն հայկական մասնիկ չէ, այլ իրանական. քրիստ. սոզղերենում ուղղ. Հայց. հոլովի -y(=i) վերջավորությունն է, ինչ քր. սոզղ. ուղղ. Հյց. ի՛նտոց «պատասխանի» (Bailey, JRAձ, 1930, էջ 9):

-իկ, տե՛ս -ակ:

-ին (գրբ. ո հոլ.) կազմում է ած.՝ խավարին, դյուրին. հատկապես մակբայներից՝ առաջին, ետին, ներքին, արտաքին, երևելոյին:

-իչ Պատահաբար նման է թրք. jı=արևել. թրք. di մասնիկին, որ թեև սովորաբար արհեստավոր կամ վաճառող է ցույց տալիս, բայց նաև երբեմն գործող անձ է նշանակում և համապատասխանում է ճիշտ մեր -իչ մասնիկին, ինչպես

yalançə (yalançi) «սուտ խոսող, ստիչ», jarcə, çarçi «փերեզակ, ճառող, ճառիչ», arayjə «որոնիչ, խուզարկիչ» yazəjə, yazəçi «գրիչ» և այլն:

-իվ, տե՛ս -ավ:

-կան, տե՛ս -ական:

-ճան Գիտենք, որ մասնիկները նախավոր բառերից են առաջանում: Այսօր -պես և -որեն արդեն համարում ենք մասնիկ, թեև գիտենք, որ նրանք անկախ բառեր են. պիտի-ն մասնիկ է ապառնիի, բայց նաև անկախ բառ էր Ե դարում: Կան մասնիկներ էլ, որոնց մասնիկ թե բառ լինելը չենք կարողանում որոշել, այսպիսիներից մեկն է ճան, որը այժմ անգործածական է իբրև մասնիկ, բայց նույնիսկ գրաբարում չգիտենք, թե նա անկախ բառ էր: Մրանով կազմված բառերն են՝ դավաճան, ճակաճան, գինեճան և խրախճան: Տարբեր են տիրաճան և ցախիճան. առաջինը բարդ բառ է և անշուշտ կազմված է ճան- ճանաչել բառից, գործածել են թր. Բեր. և Նչ. Եղեկ. իրենց քերականություն մեջ, հայտնապես ասելով, թե կազմված է ճանաչել բայից: Բայց կազմությունը բոլորովին խուլ է, պիտի լիներ կամ տիրաճանաչ (ինչպես ունենք պարտաճանաչ) և կամ տիրաճան, որովհետև ճանաչել բայի արմատն է ճան (ժանոթ, ծանեայ) և ոչ թե ճան-: Այս բառի նախածեր եղել է ծանաչել, որի նախաձայն ծ-ն, ազդվելով վերջավանկի չ-ից, դարձել է ճ: Գալով երկրորդ բառին՝ ցախիճան, որ նշանակում է «ցախսարեկ թռչունը», անշուշտ ցախ բառից է կազմված, բայց հայտնի չէ, թե ինչ է այստեղ ճան-ը:

-յա (-եայ, ի հլ.) Ցույց է տալիս, թե՛ 1. Ինչ նյութից է՝ ծաղկեայ, եղևնեայ:

2) Կազմում է ած.՝ երկվորեայ, տասնամեայ, բազմաժամանակեայ, անձնեայ, փախստեայ, ծովեղերեայ:

3) Կազմում է գոյ.՝ պաշտոնեայ:

-յան (-եան) (գրբ. ի-ա հոլ.) կազմում է՝ 1. Ազգանուններ՝ Ահարոնեան, Սիմոնեան Հուդա (գհ. 272), Մամիկոնեան. Ս. Գրքում գործածված է նաև իբր հայրանուն, օրինակ, Եգր, գ. 2. Եվ յարեալ Հեսու Յովսեփեկեանց... և Զորաբաբէլ որդի Սաղաթիելի, քիչ հետո (8)՝ սկսավ Զորաբաբէլ Սաղաթիելեանց և Հեսու Յովսեփեկեանց Հն. zoroβάβελ ὁ του σαλαθιήλ καὶ Ἰησοφ δτουδ.

2) Երկրանուններ՝ Այրարատյան գավառ.

3) Թ՛վի և ժամանակի վերաբերյալ ածական՝ չորեքկարգեան, երեմեան (< երի-ամ-եան), վաղուեան.

4) Պատկանելություն կամ մեկի անունով՝ ցաւ Յակոբեան՝ պտմ. մծբ. 19:

-յուն, -իւն (սխ. -ման) Զայն ցույց տալու համար, ինչպես՝ գոչյուն: Տե՛ս նաև -ուն:

-չի մասնիկ՝ լայնչի, բոլորչի, գոլորչի և գվո. նամչել:

-ո(ոյ) կազմում է ածական. հաճո, պիտո:

-ով, տե՛ս -ով:

-ովին Անշուշտ կազմված է գործ. -ով և -ին մասնիկներով, ինչպես՝ ազգովին, խմբովին, բոլորովին, գլխովին:

Նույնը կա -եին ձևով, ինչպես՝ ամենեին. այս բոլորի մեջ ն պետք չէ առնել հոգ: Ժողովրդական լեզուն գիտե -ովի ձևով, ինչպես՝ թակովի, շարովի, կծովի, քցովի, քամովի, քաշովի և այլն:

Հին Հայերեն ունենք երկու ձևով. օրինակ՝ իւրովի, իւրովին, առաջինը՝ **-ի մաս-
նիկով**, երկրորդը՝ **-ին մասնիկով**, որի ն-ն դարձյալ հոգ պետք է Համարել:

-ոտ կազմում է ածական՝ լուսնոտ, քոսոտ, բորոտ, նախանձոտ, խնամոտ, պատառոտել, իսկ ածականը՝ պատառոտուն, բայց նաև պատառատուն. բայտ իս Հնիս. մասնիկն է, որի ձևերն արդեն ծանոթ են, բայց կա նաև -do, որի Համար Հմմտ. հոյ. tviu du կարծր, լատիներեն odur (ynog wobg) մերկ, նաև calidos, hor-
rdus և այլն:

-որդ (գրբ. **ի-ա** հլ.) կազմում է ածական՝ Հանապազորդ, ավելորդ, ուղղորդ:
Ցույց է տալիս անձ՝

առաջնորդ, հակառակորդ, որսորդ:

կազմում է գոյական՝ մնացորդ:

-ոց, տև՝ս -անոց:

-ոք (օք < -ալք) **-օք**-ը աննգական բառերի միջոցով եզ. գործիականի մասնիկ դարձավ, ինչպես՝ Միտքս մեղայս չի դառնար, աչօքս դատաստան տեսայ: Ըրիր աչխարհ խելօք: Արտասուք կը թափես լալօք: Տասներկու սուրբ առաքելօք մեր տերը դիվանը տեսայ (Արևելք, 1889, 130):

Այժմ էլ ունենք՝ օրօք «օրով», խելոք, իրոք: **-օք՝** մի քիչ այսպես՝ վարօք, բովօքը, ետևօքը, վրայօք և այլն: Սրա այլ ձևն է **ւօք**, ինչպես՝ մորուք «միրու-
սավոր»: Կա նաև տարւօք «տարիքոտ» (Անիծեալն, թրգմ. Մամուրյան, Զմյուռ-
նիա, 1875, հտ. Ա., էջ 22):

-չա (-չեայ) **Առյուստչեայ:** Նոր բարբառներում դարձել է **չէք**, որ ծագում է **չեայք** ձևից, ինչպես՝ կարելչէք, բերողչէք, կարողչէք, շարողչէք:

-ստան (գրբ. **ի-ա** հոլ.) **Ցույց է տալիս տեղ՝**

հրեայ - հրէաստան < հպ. stānam=գնդ. stānəm,

բոյր - բուրաստան < սնս. sthānam «տեղ»,

այգի - այգեստան

հեռու - հեռաստան

-ված (**-ուած**, գրբ. բունը՝ ո) Բայից կազմում է գոյական: Օրինակները շատ բազմաթիվ չեն, ինչպես՝ չինիմ - չինուած, յաւելում (յաւելի) - յաւելուած, ունիմ (կալայ) - կալուած, ընթեռնում (ընթերցի) - ընթերցուած, մնամ (մնացի) - մնա-
ցուածք, հարկանիմ (հարի) - հարուած:

Տ-ն բացասական իմաստով է գործածվում, ինչպես՝ տգեղ, տգետ, տհաս, տմույն, տմարդի, տխեղծ, գվո. տհալ:

Ըստ իս, Հնիս. de «ի բաց» նախդիրն է, որ մի կողմից տվել է Հնիս. -ōd ձևով բացասականը (օ բունների հոլովման մեջ) և մյուս կողմից կելտական լամբի մեջ դարձել է di- բացասական նախամասնիկը, ինչպես՝ հքիմը. di-auc «դանդաղ», հինը *dē-ōc «ոչ արագ»: Նույն մասնիկը՝ նշանակության նոր երանգով դարձել է խոչորացնող մասնիկ, ինչպես՝ լտ. dēmagis «չատ ավելի», հիոյ. dīmōr «չատ մեծ» (որ է անճոռնի): Այս վերջին նշանակությամբ գտնում ենք նաև Հայերենում, ուր տի//տէ նշանակում է «մեծ» (պահված միայն տի-կին, տի-և-գերք և տեր// տիայր բառերի մեջ):

Հայերենում նախամասնիկ ենք Համարում ան, տ, չ բացասականները և զ սաստկացուցիչը:

-ցի, տև՝ս **-ացի**, **-եցի**, **-ցի:**

-ու (գրբ. **ա** բուն) կազմում է՝

1) ածական, ինչպես՝ հատու, կծու, թթու, ազդու, ահարկու.

2) անասունի անուններ (ունեցող իմաստով)՝ մեղու, եղջերու.

3) գործող անձ (հատկապես բարդ բառերի մեջ)՝ երկրպագու, նվագածու, վե-
րակացու, բանասարկու:

-ություն Հայերենի մեջ ամենաշատ գործածություն ունեցող մասնիկն է: Արդի լեզվի մեջ չկա մի ածական կամ ածականաբար առնված մի գոյական, որին կարելի չլինի կցել **-ություն** մասնիկը: Իմանալու համար, թե ինչ կարող է լինել այդպիսի մի չափազանց մեծ գործածություն ունեցող մասնիկի ուժը, ես մի առ մի հաշվեցի Առձևոն բառարանում գտնված **-ություն** մասնիկով կազմված բառերը: Գուրս եկավ 6054 բառ, որոնցից 1322 հատը ոսկեդարից է: Սրանցից միայն 561 հատը գիտև համարարբար:

-ություն մասնիկով կան բառեր, որոնք գործածվել են Հին լեզվի մեջ, բայց շատ հազվագյուտ են և այսօր էլ անգործածական: Օրինակ՝

Ջայրություն բառը մի վկայություն միայն ունի ՆՀԲ. Հետևեալ լինի բարկա-
ցողութիւնն և զայրութիւն բարուցն: Արիստ. առաք:

Սրա սովորական ձևն է **զայրուկ, զայրումն, զայրուցք, զայրացուկք, զայրոյթ:** Աչխարհաբարում միակ ընդունված ձևն է **զայրոյթ** (թեև կա նաև զայրուցք՝ մի քիչ տարբեր իմաստով): Ուստի անտեղի է գործածել **զայրություն՝**

Ջայրութեամբ Մենելաի դեմ նետեց (Հոմերի Իլիական, թրգմ. Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 63):

1) Գոյականը և ածականը վերածում է վերացական գոյականի, ինչպես՝ փա-
փուկ - փափկություն, առաքինի - առաքինություն, անիրավ - անիրավություն, իմաստուն - իմաստություն, թագավոր - թագավորություն, գերի - գերություն, անմեղ - անմեղություն, քաջասիրտ - քաջասրտություն, ուշադիր - ուշադրու-
թյուն: Սրանցից ոմանք պարզ գոյական են, այսինքն վիճակ են հայտնում, ուրիշ-
ները վերացական են և կամ երկուսը միասին: Օրինակ՝ ուշադրություն՝ ոչ թե «ուշադիր լինել» կնշանակե, այլ «ուշք». ապականություն՝ «կղկղանք»:

2) Բայից կազմում է վերացական գոյական, ինչպես՝ փրկել - փրկություն, քննել - քննություն, պատմել - պատմություն, թողուլ - թողություն, Համբերել - Համբերություն, մեկնել - մեկնություն, աշխատել - աշխատություն, հոգնել - հոգնություն: Սրանցից ոմանք նաև թանձրացյալ իմաստով են: Օրինակ՝ քերական-
ություն, տեղեկություն, դիտողություն, ծանոթություն, սովորություն:

3) Անվանը տալիս է հավաքական իմաստ կամ ընդարձակագույն սահման, ինչպես՝ մարդկություն, գրություն, մանկություն, ընկերություն, գթություն, ա-
մուսնություն, տերություն, աշակերտություն, բնավորություն, ուսուցչություն, գյուղացիություն (բայց ոչ, օրինակ, քաղաքացիություն):

4) Սխալ կազմված ձևեր են՝ հրահանգություն, հանդիսություն, զգացություն, նախանձություն, պետքություն, սխալություն (որովհետև նախանձ, սխալ ածա-
կան են):

5) Դրական իմաստ՝ ազգարնակչություն, բնակություն (տուն), ազգություն (ազգ): Վրաց -oba մասնիկը, որը -ություն է, նշանակում է նաև ժամանակ, ինչպես rus-oba «ոուսաց ժամանակ»: Erekli-oba «Հերակլի ժամանակ», vard-oba «վարդերի ժամանակ»: Սրա ազգընդունելի է, որ ունենք մենք էլ զատ-կություն...:

6) Գործածվում է սեռական ձևով՝ իբրև պարզ ածական, օրինակ՝ ի Հնարս նենգությունն է մտանէր, քսիս ստույթեան մատուցանէր (Բուզ. Դ. Ժե): (Այս բոլորը առած են «Պ. Տապագեան, «Թիւն մասնական գործածութեան նկատմամբ դիտողութիւն մը» Հոդվածն, Արևելք, 1891 թ., 18):

-ուկ, տե՛ս -ակ:

-ուհի Ռուսերենի մեջ կա իգականի մի այլ ձև, այն է՝ այսինչ գործով զբաղվող մարդու կինը, և ոչ թե կին, որ այսինչ գործով է զբաղվում: Օրինակ՝

купец վաճառական, купчиха նրա կինը,

башмачница կոշկակարի կինը, իսկ башмачница կոշկակարուհի,

офицер սպա, офицерша սպայի կինը,

секретарь գրագիր, секретарша գրագրի կինը,

генерал զորավար, генеральша զորավարի կինը:

(Fuchs, Gram russe, 211)

-ումն Կազմում է գոյականներ բայերից, ինչպես՝ կատարել - կատարումն, ուսանիմ (ուսայ) - ուսումն, երդնում (երդուայ) - երդումն, մոռանամ (մոռացայ) - մոռացումն, հատուցանիմ (հատուցի) - հատուցումն:

Բացառաբար առանց -ց-ի՝ -ամ լծորդությունից՝ ողբամ (ողբացայ) - ողբումն:

Սրա հետ պատահական նմանություն ունի թրք. ում մասնիկը, օրինակ՝ սօղիւմ, դէօքիւմ, դէօնիւմ:

-ույն (-ոյն) Կազմում է մակրայ՝ կենդանվոյն:

-ուն Կազմում է բայածական, ինչպես՝ խոսուն, շարժուն, գնայուն: Տալիս է կենդանիների անուններ. անասուն, սողուն, գեղուն, թռչուն:

Ըստ Meillet (BSL № 68 21) Հասարակ սեռի դերբայի -o-mno- վերջավորությունից է ծագում (Հմմտ. գնդ. baromno alumnus, Veriumnus) m > -ն փոփոխությունից, ինչպես ցույց է տալիս պաշտաւն - պաշտաման, հայերենում Հասարակ սեռի դերբայը վերածվել է ածականի (այս ենթադրությունը դնում է իբր Հնարավոր, բայց ոչ իբրև Հաստատուն): Կարող է զրվել նաև գոյականի վրա՝ իմաստուն: Կարելի էլ, սակայն, ածականի վրա դնելով կազմել նոր ածական, ինչպես Հորդուն (Սիրաս, Չգրված օրենք, 143):

Կովկասում Հաճախ շփոթում են -յուն մասնիկի հետ, որ գոյական է կազմում: Օրինակ՝ նրա ձայնի այնքան նրբին դայլայլունը (Սիրաս, Չգր. օր., 452) ընդհակառակը՝ նոր, բողբոջուն հրապույր (անդ, էջ 532), որ պետք է ուղղել բողբոջուն:

-ուն և -յուն Կովկասում այս երկուսը շփոթեցին իրար հետ և գոյականը ածական դարձրին: Նույնիսկ Վ. Փափագյանը, որ լավ հայերեն իմացողների շարքումն էր, իր «Ասի» վեպի մեջ (Թիֆլիս, 1903) հետևյալ սխալներն է թույլ տվել իրեն՝

էջ 21, տող 12. ասաց դողդոջին ձայնով.

82, 2 (տակից)՝ դողդոջին ձայնով ասաց.

85, 10՝ Հետո դողդոջին մոտ գնաց.

86, 9 (տակից)՝ խոպոտ ու խորապես դողդոջին ձայնը.

120, 7 բանաստեղծը դողդոջին՝ սկսեց.

30, 3 (տակից)՝ մեր փայլուն ու խոխոջին աուակների:

• -ունի Հավաքական մասնիկ է: Օրինակ՝ արքունի, ծերունի: Ըստ Հյուբշմանի պիտի գա հնիս. eunyo կամ ounyo ձևից: Չի կարող լինել ðnyo, որ պիտի տար -ունի, հետո ու-ն սղվելով ընկնի > -նի (Հյուբշման, Հին Հայոց տեղան., էջ 283): Ըստ այսմ Մանդակունի, Բագրատունի, Արշակունի և այլն բառերի մեջ՝ ունի, որ համարում են խաղյան մասնիկ, կասկածելի է կամ զուգադիպություն, կարող է լինել փոխառություն խաղերենից, որ հետո այնպես է մարմնավորվել, որ արքունի, ծերունի և այլ բնիկ Հայ բառերի մեջ էլ է մտել:

-ուստ Մասնիկը կազմում է տեղ ցույց տվող բառերի բացառականը, բայց նաև ներգոյականը (Չալիս., 137), ինչպես՝ եկաց յետուստ որմոյն «պատի յետևում կանգնեց»:

-ուստ Կազմում է ածական՝ ավազուտ, խավարուտ (խավարչուտ): Նույնն է -ուս մասնիկի հետ, իբր -ծմ-:

Թրք. փոխառյալ մասնիկներ: Պոլսահայ բարբառը թուրքերենից փոխ է առել նաև -ine մասնիկը, որի ծանր ձևն է -əna, նախ առնվել են զուտ թուրք բառեր, ինչպես tersine հակառակ դիրքով, bol-boləna առատորեն և այլն:

Նույն թրք. մասնիկով Հայ բառեր էլ կան, ինչպես չեվինե «չեղակի», քիթինե «թիթխաղի մի տեսակ, որի մեջ տարվողի քիթն խփում են», ոուս. «Дурочки» (բայց թրք. չեմ յաժ *burnəna), կեսինե «կես առ կես ստանալու պայմանով» (որ և Հյ. կէսվակէս), մյուսները տե՛ս «Քնն. Պլ. բարբառի» 178:

Այս մասնիկով կազմված թուրքերեն մի դարձված էլ կա, նախ զրվում է բառը ə(i) հանգով կամ հոդով, ապա՝ նույնի տրական հոլովը՝ əna(-ine), ինչպես՝ əsjajə səjajəna բառացի՝ «տաքը տաքին», նշանակում է՝ բոլորովին դեռ տաք բոպեին, deliyi - deliyine, «ծակը ծակին», այն է՝ ճիշտ ու ճիշտ համաչափ զրված, սյə սյəna «ծայրը ծայրին», այն է՝ վերջին կետի վրա, վերջանալու բոպեին, dabanə dabanəna «կրունկը կրունկին»՝ բոլորովին հակադիր:

Ջարմանալի է, որ սրանցից առաջինում, ճիշտ ու ճիշտ ընդօրինակվելով, Հայերենում շեշտը ճիշտ տաճկերենի պես զրվում է ը ձայնավորի վրա, ինչ որ հակառակ է Հայերենի ձայնական օրենքներին:

Այս ձևը շատ սովորական է պոլսահայ բարբառում, բայց կարծեմ կա նաև՝ ծայրը ծարրնա, ավելի շատ՝ ծարր ծարին, ծակը ծակընա՝ ծակը ծակին:

Պլ. ճի., օրինակ՝ գիտեմճի, բարիլուճի:

Պլ. ԼԸ՝ օրինակ՝ փուչփուչանքըլը:

Ջարմանալի է, որ բարբառներում նույնիսկ այնպիսի բառերի վրա, որոնք արդեն արհեստ են նշանակում, ավելացել է նաև թրք. Չի, օրինակ, խասար արարերեն նշանակում է մասվանալու փոխառ. նշանակում է փայտափայտաբայց հնգ. խասարջի, Ասլ. բախալջի: Այսպես է նաև Ծրե. բաղմանջի, որ կազմված է չի ավելորդ մասնիկով պարսկերեն բաղման բառից, որ է bāghāna «այգեպան»:

Հայերենի մեջ Ջր մասնիկի փոխ առնվելու պատճառը կարելի է կարծել նրա համար, որ հայերեն համապատասխան մի կարճ մասնիկ չկա, դրա դեմ մենք ունենք գործ, արար, ծախս, վաճառ, պան (փոխ. պարսկերենից) և այլն: Օրինակ ածխավաճառ, ածխագործ, դեղագործ, մսագործ, մսավաճառ, այգեպան, գինեգործ, գինեվաճառ, հացթուխ, հացավաճառ, լվացարար, անուշարար, շաքարավաճառ, աղյուսագործ, սևագործ, ոսկերիչ, ժամագործ (բայց այլ բան է ժամավաճառ) ժամարար, ժամակոչ, ժամհար և այլն:

Թրք. Ջր մասնիկը թեև շատ հարմար, բայց այն անհարմարությունը ունի, որ չինող և վաճառող խառնում է իրար: Մենք կարող ենք ասել մսագործ և մսավաճառ, բայց թուրքերեն միայն մի բառ կա, որ է խասապ:

Մենք կարող ենք ասել անուշարար, շաքարավաճառ, բայց թուրքերեն կլինի միայն շեքերջի, նույնիսկ հելվաջի կարող է դառնալ հայերեն հրուշակագործ, հրուշակարար, հրուշակավաճառ: Վերջապես կարող ենք ասել ածխագործ և ածխավաճառ (թրք. քեօմիրջի), հանքագործ, հանքահան, եթե հարկ լինի՝ նաև հանքավաճառ, բայց թուրքերեն՝ միայն մադենջի:

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱՆԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԸ*

Հոգևրանորեն և տրամաբանորեն դատելով՝ նախադասություն է կոչվում բառերի մի շարք, որ կազմում է մի միություն և մի ամբողջական միտք է տալիս: Լեզվաբանորեն դատելով՝ նախադասություն է կոչվում բառերի մի շարք, որոնք կազմում են նույնպես մի միություն, քերականորեն կապված են իրար և ուրիշ ոչ մի շարքից քերականորեն կախում չունեն: Ամեն մի նախադասություն կազմում է մի առանձին և ազատ միություն, որ արտահայտվում է մի դադարով (pausa) հաջորդ և նախորդ նախադասությունից:

Բառ ասելով հասկանում ենք ձայների մի այնպիսի հավաքում, որ ունի ինքնին, առանձին իմաստ, անկախ է և անբաժանելի: Այսպես՝ զրաբար սիրեսցես մի բառ է, որովհետև՝

1) ինքնին ունի մի միակ, առանձին իմաստ, մինչդեռ աշխարհաբար «պիտի սիրես» բառը ձևի մեջ պիտի ունի ուրիշ իմաստ, սիրես՝ ուրիշ իմաստ, և նրանց միացումը՝ ուրիշ իմաստ:

2) անկախ է, որովհետև իր այդ նշանակությունը տալու համար ոչ մի օժանդակ բառի կամ նախդիրի պետք չունի, մինչդեռ պիտի սիրես ձևի մեջ պիտի օժանդակի մասնակցությունը անհրաժեշտ է այս իմաստի համար:

3) անբաժանելի է, որովհետև կարելի չէ նրա որևէ վանկը տեղափոխել կամ միջին որևէ ուրիշ մասնիկ կամ նախդիր ներմուծել, մինչդեռ աշխարհաբար սիրես-ը կարելի է դարձնել «սիրես'ս պիտի» և կամ նոր տարրեր ներմուծելով ասել՝ պիտի սիրես-ը նրան սիրես, պիտի ի՞նչ սիրես, պիտի ի՞նչ միայն սիրես և այլն:

Նախադասության բառերի թիվը շատ փոփոխական է, նա կարող է բաղկացած լինել միայն մի բառից, այսպես միայն մի կոչական, (ինչպես՝ Ղա՛ղարէ՛), կամ միայն մի գոյական «ուշադրություն»», կամ մի բացականչություն, մի հրամայական կամ միայն մի բայ (ինչ. եկ (արի՛) հաստատական կամ ժխտական մի մակբայ (այո՛, ո՛չ), բավական են մի առանձին նախադասություն կազմելու: Լատիներենն ի (որ մի ձայն և մի տառ է միայն նշանակում) «գնա» մի ամբողջ նախադասություն է: Մյուս կողմից կարելի է բառերի թիվը ըստ կամս ավելացնել, և դրա համար սահման չկա:

Նախադասությունը իր կազմությամբ լինում է երկու տեսակ. **անվանական և բայական: Անվանական** նախադասությունը ցույց է տալիս, թե այսինչ անձը կամ իրը այստեղ հատկություն ունի, իսկ **բայական** նախադասությունը ցույց է տալիս մի գործողություն: Նախադասությունը կոչվում է անվանական, երբ

* Շարահյուսություն-ը թարգմանություն է syntaxe բառի, որ կաղնված է հունարեն συν «շարք» և ῥάσσω «շարել», «դասավորել» բառերից. ոմանք թերևս կարծել են յատիներեն «հյուսել» բառն է և թարգմանել են «շարահյուսություն»:

բաղկացած է լինում գոյականից ու ածականից, իսկ բայական է կոչվում, երբ ստորոգյալը բայ է: Անվանական նախադասությունը սովորական էր Հնդեվրոպական նախալեզվում, որից ժառանգաբար անցավ Հին լեզուներից և դեռ չարունակվում է, օրինակ ռուսերենի մեջ՝ **Она у тебя на руке мот** է: Մյուսները բայական նախադասությունից նմանությունը ստեղծեցին **հական բայը**:

Սակայն այստեղ էլ լեզվից լեզու տարրեր է ճաշակն ու սովորությունը. ֆրանսերենը չի սիրում լրացուցիչների երկար մի շարք, այսպես նաև անգլերենը, ավելի ազատ է գերմաներենը և շատ ավելի ազատ թուրքերենը, մանավանդ պաշտոնական լեզուն: Հայերենը թեև կարող է, ինչպես վերի օրինակից երևաց, չափազանց երկարել լրացուցիչների թիվը, բայց դա բարձր ճաշակի համար խորթ է համարվում: Այստեղ էլ արևմտահայերը, մանավանդ հները և թուրքերենի հետևող գրողները, ավելի երկարաբան էին, քան արևելահայերը:

... * գանազան լրացուցիչներով և լրացուցիչների լրացուցիչներով: Ահա մի օրինակ աստիճանի լրացուցիչներով.

1. Լսեցի հաչոցը:
2. Լսեցի շան հաչոց:
3. Լսեցի հարևանի շան հաչոցը:
4. Լսեցի եկած հարևանի շան հաչոցը:
5. Լսեցի նոր եկած հարևանի շան հաչոցը:
6. Լսեցի գյուղից նոր եկած հարևանի շան հաչոցը:
7. Լսեցի թուրքերի
8. Լսեցի վերջերս գաղթած
9. Լսեցի Պարսկաստանից վերջերս գաղթած, թուրքերի գյուղից նոր եկած հարևանի շան հաչոցը:
10. Լսեցի մեր դրացի Պարսկաստանից

Բայց այս բոլորի վրա կարելի է դեռ նոր հավելումներ անել. օրինակ՝ Լսեցի մեզ դրացի (և բարեկամ) Պարսկաստանից վերջերս գաղթած (աղքատ) թուրքերի (նորաչեն) գյուղից նոր եկած (և քաղաքում մշտական բնակություն հաստատած գեղեցիկ) հարևանի (խոշոր) շան (կատաղի) և գազանային՝ (մարդու ականջ խլացնող) հաչոցը:

Բայց լրացուցիչների այսքան մեծ թիվ հաճելի չի համարվում, պետք է ըստ կարելիության սահմանափակել նրանց թիվը:

Կանոնավոր բայական նախադասություն կազմելու համար դիմավոր բայը անհրաժեշտ է, դերբայները չեն կարող նախադասություն կազմել, սխալ է օրինակ՝

Նույն օրը Մարիամը, հակառակ իր ցանկությունը, չկարողանալով հաղթել իր սրտի դառնությունը և միևնույն սեղանի մոտ ճաշի նստել տիկին Սոֆիայի և Նատալիայի հետ (Շիրվանզադե, Եր. ժող., հ. Դ, 1930, էջ 230):

* Ձեռագրում բացակայում է նախադասության սկիզբը՝ 2 տող (Պ. Բ.):

ՁԵՂՉՑԱԼ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ձեղչյալ է կոչվում այն նախադասությունը, որի մեջ դիմավոր բայ չի դրված՝ կրկնությունից խուսափելու համար, կամ եթե ինքնին հասկանալի է: Սովորական գրվածքների մեջ, կամ որևէ միահար պատմվածքի մեջ զեղչյալ նախադասություն չի պատահում, իսկ խոսակցության մեջ, մանավանդ հարցական և բացականչական նախադասությունների մեջ չեղյալ նախադասությունը շատ սովորական է, օրինակ՝

- Հայր ունի՞ս:
- Ոչ (չունիմ):
- Մայր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Եղբայր (ունի՞ս):
- Միայն մի հատ (ունիմ):
- Միայն մի հատ (ունի՞ս):
- Այո (միայն մի հատ ունիմ):
- Իսկ քույր (ունի՞ս):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Ոչ մի հատ (չունի՞ս):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Իսկ մորաքույր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Հորաքույր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Իսկ հորեղբայր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Իսկ մորեղբայր (ունի՞ս):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Ջարմանալի բան է):
- Այո՛:
- Ուրեմն միայն մի եղբայր:
- Այո՛ (Ջարմանալի բան է):
- Ի՞նչ վատ բան է:
- Այո, շատ վատ բան է):
- Մեծ դժբախտություն է):
- Իհարկե (մեծ դժբախտություն է):
- Չտեսնված դժբախտություն է), մանավանդ քեզ նման մենավոր մի երիտասարդի համար:
- Անտարակույս (այդպես է):

Այս երեսուն նախադասությունները, որոնք հաջորդում են իրար, բոլորն էլ զեղչյալ են, որովհետև նրանց մեջ դիմավոր բայը պակասում է: Պակասող դիմավոր բայը մենք դրել ենք փակագծի մեջ:

Բայց այդ զեղչյալ նախադասությունները պահանջում են անպատճառ իրենցից առաջ գործածված մի ամբողջական նախադասություն: Ձի կարելի փողոցում հանկարծ տեսած մի մարդու հարցնել. «Ե՞րբ»: Այդ հարցումը կարելի է տալ նրան այն ժամանակ, երբ նախապես նա ասած կլինի, օրինակ, «Ես համալսարան գնացի»:

Ձեղչյալ նախադասության համար սքանչելի օրինակ է գերմանական Morgen-ի անեկդոտը:

Տան տերը նստած սենյակում լրագիր է կարդում: Մտնում է սափրիչը և ասում է.

– Morgen (առավոտ), այսինքն՝ «ես ձեզ մաղթում եմ բարի առավոտ»:

Տան տերը պատասխանում է.

– Morgen (այսինքն՝ ընդունում եմ ձեր բարևը և փոխադարձաբար ես էլ եմ մաղթում ձեզ բարի առավոտ): Սափրիչը հանում է ածելին և մոտենում է նրան: Տանտերը ասում է.

– Morgen (այսինքն՝ այժմ չեմ ուզում, գնացեք և վաղը առավոտ եկեք):

Սափրիչը հարցնում է.

– Morgen ? (այսինքն՝ ուզում եք, որ վաղը առավոտ գամ):

Տանտերը պատասխանում է.

– Morgen ! (այսինքն՝ այո՛, վաղը առավոտ եկեք):

Սափրիչը պատրաստվում է մեկնելու և ասում է.

– Morgen ! (այսինքն՝ մեկնում եմ մաղթելով ձեզ վաղվա համար բարի առավոտ):

Տանտերը պատասխանում է.

– Morgen (այսինքն՝ ես էլ եմ մաղթում ձեզ վաղվա համար բարի առավոտ):

Այս բոլոր 7 անգամ կրկնված Morgen բառը կազմում է յոթ տարբեր զեղչյալ նախադասություն, որոնց ամբողջական ձևն էլ չի տրված: Բոլոր տեսակի բարենները գրեթե այսպես են (առանց ամբողջականի զեղչյալ նախադասություն), ինչպես, բարև, բարի լույս, բարի երեկո, գիշեր բարի, բարի գիշեր, ցտեսություն bonjour i Bonsoiri, անգլ. Good morning! կամ նույնիսկ միայն morn և այլն: Ռուսերեն միայն Заравствуйте! ամբողջական նախադասություն է, ինչպես և թրք. sabahlar xayr olsun – ձեր առավոտը բարի լինի:

Ձեղչյալ նախադասության ամենակարճ ձևն էլ կա, դա ձեռքով կամ գլխով և կամ գլխարկ հանելով բարեն է, և կամ նույնիսկ ձեռքի մի անորոշ շարժում, որ դեպի գլխարկն է ուղղված: Կարող է մեկը իր ձեռքը ուղղել դեպի իր ծանոթը և մատը շարժել, ինչ որ նշանակում է «արի ինձ մոտ»: Այս էլ է զեղչյալ և մի չնչին նշանի վերածված նախադասություն:

* * *

Նախադասության կրկնության ժամանակ մի բառի զեղչումը սովորական երևույթ է, բայց մեկից ավելի բառեր եթե զեղչվեն, իմաստը կզժվարանա. օրինակ,

Մենտոր յուր տարիքին համար հրաժարվեցավ, և Ազայել՝ տկար առողջությանը (Տեղեմաք, Փարիզ, 1860, էջ 95):

Այստեղ կրճատված է յուր, համար և հրաժարվեցավ. (ամբողջը պիտի լիներ՝ Ազայել յուր տկար առողջությանը համար հրաժարեցավ): Առաջինը (յուր) և վերջինը (հրաժարեցավ) շուտ բնորոշի են, բայց համար բառի զեղչումը մի քիչ ծանր է, և առանց դժվարության կարելի է ասել՝

Ազայել՝ տկար առողջության համար:

ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հնդեվրոպական նախալեզվում ասվում էր pater' meg'a's, որ նշանակում է «հայրը մեծ է», բայց բառացի «հայր մեծ»: Բայց նույնը հայերեն «մեծ է հայր», որ դարձյալ անվանական նախադասություն է, ըստ որում հայտնում է, թե ով ինչ է և ոչ գործ: Նույն ոճով ունենք նաև ուրիշ լեզուների մեջ՝ հուն. χρισσωσ γαβ βασιλεϋ գորևագոյն (է) քանզի արքայ, παρ εμοιγξ καιαλλοι առ իս և այլք (են, կան). Հին պարսկերեն mana pita Vistaspa հայր իմ Վշտասպ (է). լատիներեն haec admirabilia այս զարմանալի (է): Սանսկրիտերեն tvám Várunas Դու Վարունս (ես):

Նույն ոճով ունենք նաև հայերեն անվանական նախադասության օրինակներ.

Որդի խորագէտ հնազանդ հօր (Առակք, ԺԳ. 1):

Սկիզբն իմաստութեան Երկիւղ Տեառն (Առակք, Ա. 7):

Պաշտօն բարի առ Աստուած՝ սկիզբն զգոնութեան (Առակք, Ա. 7):

Այր իմաստուն՝ աթոռ հանճարոյ (Առակք, ԺԲ. 23):

Խորհուրդ արդարոց իրաւունք (Առակք, ԺԲ. 5):

Բերունք ամբարշտաց նենգաւորք (Առակք, ԺԲ. 6):

Անուն նմա Յովհաննէս (ՅՀ. Ա. 6):

Աշխարհարարի մեջ էլ կարող ենք ասել՝

Ինձ մոտ, չ՛ուտ:

Դու այստե՛ղ:

Ահա իմ ընկերները...

Անվանական նախադասության ձևը սովորական է հայերենում երրորդ դեմքի հարաբերական նախադասություններում և մանավանդ բացասական նախադասությունների մեջ.

Լցէք զՅուրսդ որ ի ծովս (ՄՆ. Ա, 22):

Ձեւ ուրեք որդի ի միջի (Եզն., 123):

Ձիք ոք բարի, բայց մի Աժ (Աստված):

Ձիք և չիք իսկ գուրուք գկեանս առանց տրտմուք գտանել, այլ և ոչ յուրախութիւնը անմասն (Ոսկ. մ. բ. 28):

Դատաւոր մի էր ի քաղաքի (ուրումն) (Ղկ. ԺԸ. 2):

Լուարուք զինչ դատաւորն անիրաւութեան ասէր (Ղկ. ԺԸ. 6):

Ո՞վ ով իցէ ի ձէնջ մարդ որոյ իցէ հարիւր ոչխար (Ղկ. ԺԵ. 4):

Սամարացի ոճն ճանապարհորդեալ եկն ընդ նոյն առ (նովաւ) (Ղկ. Ժ. 33):

Ձիք ինչ չար, որ բնութեամբ չար իցէ:

Այս օրենքի վրա է հիմնված նաև Հական բայի նտադաս գործածությունը և շաղկապաների դիրքը, որ ո՛չ թե երկու բառի միջև է, այլ առաջին բառից հետո, ինչպես հայտնի կերպով ցույց են տալիս սանսկրիտը, հունարենը և լատիներենը:

Հայերենի մեջ լավագույն հետքը այս օրենքի ս, դ, ն դիմորոշներն են, որոնք նախկին բառից՝ շեշտի զրկմամբ, դարձել են հոդ ինչպես՝ որ ծնանելոցն է, որ ընդ նմայն էին, որ գնայն մատնելոց էր:

Միայն հնդեվրոպական լեզուները չեն, որ ունեն անվանական նախադասություն, այլ սույնը կա նաև ուրիշ շատ լեզուներում. օրինակ, սեմական լեզվախմբի մեջ, (եբրայերենում, արաբերենում) ուգրոֆիննական լեզուների մեջ) բանտու լեզվախմբի մեջ, չինարենում, ճապոներենում, մինչև անգամ թուրքերենում, ինչպես՝

bu ne güzel!

Սա ինչ գեղեցիկ է):

duñ bir, buguñ iki

Երեկ մեկ (եղավ), այսօր երկու (եղավ):

Ուգրոֆիննական լեզուներում այնքան սովորական է անվանական նախադասությունը, որ կարծել են, թե ռուսերենի մեջ դրա գոյությունն էլ նրա ազդեցությունն է եղել:

արաբ. Zaydun álimun Ջայտը գիտուն է):

հունգ. az ég kék երկինքը կապույտ է):

սվահիլի simba mui առյուծը չար է):

Կամ ենթակայի հետ նաև մի դերանուն տալով՝

արաբ. Allañ huwa l-hayyu նա կենդանի (– Աստված կենդանի է):

չին. շոն lao Մարդ է) ծեր:

Առաջինի մեջ անվանական նախադասությունը ցույց է տալիս, թե այսինչ անձը կամ իրը այսինչ հատկությունն ունի:

[ԲԱՅԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ]

Բայական նախադասությունը ցույց է տալիս մի գործողություն, ինչպես՝ «ուտէ» «ննջէ», «ծերացավ», «մեռավ» և այլն: Ըստ որում՝ բայը իր վերջավորությամբ բավական է դեմք և թիվ արտահայտելու, ուստի բայական նախադասությունները կարող են բաղկացած լինել միայն մի բառից, որ բայն է: Նույնն է նաև անդամ բայերի գործածության պարագային (ինչպես՝ ձիւն է, անձրև է, փչում է), որովհետև, ըստ հնդեվրոպական հասկացողության, սրանց մեջ գործող անձը որոշ աստվածություն է: Նույնն է դարձյալ հրամայական ձևի գործածության մեջ՝ «գնա՛», «բե՛ր», որովհետև, երբ մեկը հրամանն արձակում է, հայտնի է, թե ում է հրամայում: Այստեղ էլ արդեն մի միակ բառը (այն է բայը) բավական է նախադասություն կազմելու: Մինչդեռ անվանական նախադասության սովորական տիպարը պետք է բաղկացած լինի երկու բառից, այն է՝ ենթական և ստորոգելին, այսինքն՝ երկուսն էլ անուն (գոյական և ածական),

որոնց շարքը արդեն կախված է յուրաքանչյուր լեզվի ոգուց: Այսպես՝ հունարենի մեջ, ինչպես վերի օրինակները ցույց են տալիս, ենթական նտադաս է, նույնը նաև պարսկերենում և սանսկրիտում: Ռուսերենում ստորոգելին նտադաս է նույնպես և ունի առանձին ձև, որ տարբեր է համապատասխան ածականից, ինչպես «ДОМ ХОБ» տունը նոր է, բայց ХОБЫЙ ДОМ նոր տուն: Շարահյուսության տարբերությունը գտնում ենք նաև հին իսլանդերենի և չինարենի մեջ, օրինակ՝

իսլ. infer maoth Բարի մարդ:

maith infer Մարդը բարի է:

չին. ta kuok Մեծ պետություն:

kuok ta Պետությունը մեծ է:

ճապ. čiisai kodomo Փոքր տղա:

kodomo wa čiisai Տղան փոքր է):

Անվանական նախադասության վերածումը բայականի առաջացավ բայական նախադասության նմանությամբ: Սրան նպաստեցին մի քանի հանգամանքներ, նախ՝ երբ անվանական նախադասության ենթական հիշված չլինելով՝ բայի ներկայությունը անհրաժեշտ էր, այսպես՝ երբ ասենք դու մեծ ես կամ՝ անվանական նախադասություն դու մեծ (ես), Հականի գոյությունը ավելորդ է, բայց երբ դու ենթական զեղչելով՝ ասենք պարզապես մեծ, նախադասությունը կկորցնի իր արժեքը, և բայի գործածությունը անհրաժեշտ կդառնա:

Բայի կարևորությունը անհրաժեշտ է դառնում հատկապես այն ժամանակ, երբ հարկ էր որոշել եղանակը կամ ժամանակը, երբ ասենք՝ երկինքը կապույտ, դեռ միտքը հասկանալի է, բայց երբ ուզենայինք ասել «Երկինքը կապույտ էր» կամ «պիտի լինի», առանց բայի ոչինչ չի դուրս գա:

Ջանազան ձևեր կան լեզուների մեջ այս պաշտոնի համար. սվահիլի լեզվում մի ուժեղ շեշտ ստորոգյալի վրա բավական է բայական գաղափարի համար, հաճախ ավելացնում են մի դերանուն, ինչպես՝

mti n mkulu (Մտոր նա մեծ է),

և սվահիլին ֆրանսերեն էլ խոսելիս ասում է L'homme lui fort, փոխանակ ասելու՝ l'homme est fort.

Անվանական դերանվան տեղ կարելի է դնել և անորոշ դերանունն ի, որ խառնըվելով ցուցականի հետ, ստանում է Հական բայի պաշտոն. այսպես՝

mti ni mkulu

Մտոր է մեծ:

Հնդեվրոպական լեզուներից շատերի մեջ Հականը կազմված է es արմատից, որ նշանակում է բուն «գոյություն, կյանք». այսպես՝

esmi եմ, essi ես, esti է, smes եմք, sthé եք, snti են.

լատիներեն

հունարեն

սանսկ.

} օրինակներ չի բերում (Պ. Բ.):

Բայց կան նաև ուրիշ արմատներից կազմված Հականներ, որոնցից կարելի է հիշել՝

1) «աճել, բուսնել» բայը (հն. φύειν), որից սանսկրիտերեն դառնում bhavati «է», անգլերեն beo «իմ», իսլանդերեն biva «եմ», լատիներեն fuit «եղավ», հո-

յանդերեն byti «լինիլ», bychu «եղայ», ոուսերեն быта, գերմաներեն bin «եմ» և այլն.

2) γιφνμαι «դառնալ, լինել».

3) լատիներեն versor «դառնալ, լինել».

4) լատիներեն stare «կանգնել», որից ֆրանս. j'étais. «էի».

5) բնակել vāsati բայից գերմաներեն ich war էի gewesen «եղած», անգլերեն was «էի»:

Ռուսերենում կան էականի բազմաթիվ ձևեր, ինչպես՝ сидеть (նստել), лежать (պառկել), стоять (կանգնել), состоять (բաղկանալ), представлять собой (իրենից ներկայացնել) և այլն:

Հայերենի մեջ բացի եմ էական բայից ունենք՝ լինիլ, եղանիլ, դառնալ:

Սանսկրիտ լեզվի մեջ կա նախադասության մի այլ ձև, ուր ենթակայի տեղ դրված է Հոլովյալ ձև և բայի տեղ՝ դերբայ. ինչպես՝

mayā vrta upādhyāyas

Ինձ ընտրյալ տեր:

(փոխանակ ասելու «ես ընտրեցի մի տէր»):

Կելտական լեզուների մեջ աներևույթն է, որ սովորաբար փոխանակում է դիմավոր բայի: Իռլանդերեն creud adhbhar na moichéirghe sin ort «ինչո՞ւ այսպես վաղ վեր կացար» բառացի (ի՞նչ պատճառ այս վաղ վերկենալու քեզանից):

Արդի պարսկերենում անցյալ դերբայը սովորական է դիմավորի տեղ բաղադրյալ բայերի մեջ.

man xorda ես կերել (եմ):

Երբ բայական նախադասության մեջ կարիք կա շեշտելու գործող անձի վրա, կամ եթե բայը բավական չէ մենակ հայտնելու այս, այն ժամանակ բայի վրա ավելանում է ենթական.

Մեք իսկ լուաք ականջօք մերովք:

Պետրո՛ս, արի՛:

Շատ անգամ երկու տիպի նախադասություն միանալով կազմում են մի նախադասություն, որ անվանական և բայական է միանգամայն. այսպես՝

Սա կոչեսցի կին (Ծն. ր. 23):

Կոչեսցիս զանուն նորա Յիսուս (Մտթ. ա. 21):

Միանգամայն անվանական և բայական են, որովհետև կազմված են

Սա՛ կին:

Անուն նորա՛ Յիսուս:

Անվանական նախադասություններից և կոչեսցի, կոչեսցիս բայական նախադասությունների միացումից: Այսպես նաև՝ Որդի նորա հիվանդ կույր (ՅՀ. դ. 46), Այսու մեծարոյ երևիին առաջնորդք քիչին (Եզն. 116), որոնց մեջ կա միշտ մի բայ և մի predicat:

Ամեն մի նախադասություն կարող է ընդարձակվել բազմաթիվ գոյականներով, ածականներով, մակբայներով և նախդիրներով: Գոյականները կարող են լինել ամեն տեսակ Հոլովներով. այսպես՝ լսել մի բայ է, որ կարող է կազմել մի

առանձին նախադասություն (լսեցի), բայց կարելի է զանազան Հոլովներով ընդարձակել. օրինակ՝

տր. Լուր, որդեա՛կ, խրատու հօր քո (Առակ. Ա. 8):

Հյց. Լուաքք զհայհոյութիւն դորա (Մտթ. իգ. 65):

ներգ. Լուայ զձայն քո ի դրախտի (Ծ. գ. 12):

պատմ. Լուան զնմանն ազգք:

բաց. Մեք լուաք ի դմանէ (Միք. Ժդ 58):

գործ. Ականջօք մերովք լուաք:

Այս բոլոր բառերը առանձին և անկախ են և ոչ մեկը անձկորեն կապված չէ բայի հետ, այնպես որ կարող է և բնավ չդրվել կամ առանձին հիշատակվել և կամ ըստ կամո՞ տեղափոխվել, ինչպես. ականջօք լուաք, լուաք ականջօք, լուաք, ականջօք: Նույնիսկ նախդիրները, հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ, ինչպես տեսանք, առանձին գոյություն ունեցող բառեր էին և ոչ թե գոյականներին և բայերին անձուկ կերպով միացած երկրորդական բառեր, ինչպես եղան հետո՞ ժառանգ լեզուների մեջ:

Ածականը, որ գոյականի հետ անձկապես միացած մի գաղափար է կազմում մեզ համար, հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ գոյականին հարադրվող առանձին բառ էր, այնպես որ կարող էր բոլորովին անջատ գործածվել, ինչպես ցույց է տալիս՝

Հունարեն χριτῆν / τουττου τινά / ζητοῦμεν / ἴσον
դատավոր / սմին / խնդրեմք / արդար

Այս բոլորից հետևում է, որ հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ նախադասությունը կազմող բառերը հարադրված են իրար և առանձին ու անկախ գոյություն ունեն, բոլորովին տարբեր ֆրանսերեն կամ անգլերեն նախադասության կազմությունից, ուր բառերը առանձին գործածություն չունեն և կառավարվում են մեկ գլխավոր և հիմնական բառի միջոցով, ինչպես.

Փրանս. tu ne me le dis pas

Դու ոչ ինձ այն ասես, ոչ ինձ չասես (Ոչ ասես):

Բայց նաև այն բոլոր բառերը, որոնք իբրև լրացուցիչ դրված են բայական նախադասության մեջ՝ մի բայի հետ, և կամ անվանական նախադասության մեջ՝ մի անունի վրա, կարող են իրենց կարգին ստանալ զանազան լրացուցիչներ, գոյականը կարող է ստանալ մի ուրիշ գոյական (սեռական հատկացուցիչ), մի ածական, մի ցուցական, մի թվական և այլն, որոնք նույնպես իրենց կարգին կարող են ստանալ ուրիշ լրացուցիչներ: Բայց կարող են նաև լրացուցիչները, ինչպես և ենթական, ոչ թե յուրաքանչյուրը մեկ-մեկ լինել, այլ կրկնվել և բազմապատկվել և այն ժամանակ մեկին հարադրելի կրկնակ և ավելի բառերը կապվում են իրար հետ և, ու, թե, կամ և այլ նման շաղկապներով, որոնք անշեշտ և երկրորդական բառեր են: Եվ այստեղ տեսնում ենք, թե ինչպես կարող է նախադասության բառերի թիվը անհուսալ ընդարձակվել:

Նախադասությունը բաղկացած է լինում մի բառից (գոյական կամ բայ) և կամ մի քանի, նույնիսկ բազմաթիվ բառերից, որոնցից մեկը բայ է: Օրինակ՝

«Կրակ», - գոչում է զորավարը իր բանակին:

«Լևոն», - կանչում է ընկերը իր ընկերոջը:

Մենք այս բառերով հասկանում ենք «կրակ բացե՛ք», «Լևոն, արի» և համարում ենք զեղչյալ նախադասություն, բայց կան քերականներ, որոնք այս վիճակի մեջ համարում են դրանք ամբողջական նախադասություն:

Բայց մի բառով էլ կարելի է կազմել ամբողջական նախադասություն, և այդ դեպքում այդ մի բառը կլինի անհրաժեշտաբար մի դիմավոր բայ. օրինակ՝ արի՛, գնա՛, ասա՛, կորի՛ր և այլն:

Կեսարի նշանավոր խոսքը՝ «Եկի, տեսի, յաղթեցի», երևք նախադասություն է:

Ահա բազմաթիվ բառերով կազմված մի նախադասություն, որի մեջ միայն մի դիմավոր բայ կա: «Երեկ գիշեր մի խումբ ընկերներով հավաքված, մեր տնում ուտելուց, խմելուց, պարելուց, խաղալուց և զանազան զվարճություններով ուրախ և հաճելի ժամանակ անցկացնելուց հետո քնեցինք» (22 բառ):

Տաճկերենում, մանավանդ պաշտոնական լեզվում, նախադասությունները կարող են էջեր գրավել և վերջանում են մի հսկան բայով:

Անվանական նախադասություն կարելի է կազմել հայերենում չիք բառով, որ թե զոյական է և թե բայ: Գոյական լինելու ապացույց է նախ իր կազմությունը, արդարև չիք բառի արմատն է ի «բան», որից ք մասնիկով իք «մի բան» և չ բացասականով՝ չիք «ոչինչ, ոչ մի բան», ինչպես ունենք «ո» «մի մարդ», ք մասնիկով ոք: Չիք բառի գոյական լինելուն իբրև ապացույց է նաև այն, որ կազմում ենք նրանից -ոտի մասնիկով չքոտի, ինչպես ոսկը բառից ոսկրոտի: Նաև աւոր մասնիկով՝ չքավոր «ոչինչ ունեցող, աղքատ»:

Բայց նաև չիք բայ է: Եզնիկը էջ 10-ում ասում է. Չիք ինչ չար, որ բնութեամբ չար իցէ, և ոչ է արարիչ չարաց իրաց, այլ բարեաց: Չիք այստեղ բայ է, որովհետև նշանակում է «չկայ», նույնը կրկնում է Եզնիկը իր սովորությունամբ հոմանիչ, բայց տարբեր բառով՝ ոչ է, որ նույնպես նշանակում է «չկա»:

ԱՆԿԱԳ ՆԱՅԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Կան մարդիկ, որոնք այնքան են խճողում իրենց գրվածքը բազմաթիվ հարբերականներով և դերբայներով, որ իրենք էլ չուտով թելը կորցնում են: Ահա մի ամբողջական պարբերություն, նոր տողից նոր տող, Սմբատյանց Մեսրոպ եպիսկոպոսի «Գեղարքունի» գրքից, էջ 446.

«Այսքան ծանոթութիւն Ազատ քաղաքից ստանալով, և այս քաղաքի նրնջեցելոց համար «Հոգւոցն հանգուցելոց» աղօթքը կարդալով, որոց յիշատակներն հարիւրաւոր տարիներէ հետէ կանգուն մնացածն մեզ խրատ են կարդում նոցա նման յիշատակներ թողնելու և խօսելով նախնեաց բարեպաշտութեան վերա և հիշելով նախնի իշխանքն՝ մանավանդ մեր Բագրատունեաց թագաւորաց ժամանակի, որոց մեծագործութեանց ապացոյց Շիրակայ հոյակապ փառաւոր վանքերն ու եկեղեցիքն են, և նոյն իսկ Անի քաղաքի անուանի շէնքերն, որք տեսողաց զարմացնում են՝ դեռ այսքան դարեր անցնելուց հետո»:

* * *

Ավելորդ – Նա վերցրեց թեյի բաժակը և սկսեց թեյ խմել (թեյ բառը բոլորովին ավելորդ է):

Մոնղոլերենն ունի 2 դերանուն bida «մենք» (inclusive) (ես և դու միասին) և ba «մենք» (exclusive) (միայն խոսողը), խալխա-մոնղոլերենում բ̆a «դուք» (քաղաքավարական), իսկ ƒānar «դուք» (հոգնակի դու բառի սովորական դուք), բուրյաթ-մոնղոլական t ānar «ihr, Sie» (ün höflich) tanus «ihr» (verächtlich):

ՀԱՄԱԴԻՐ ԵՎ ԱՆՀԱՄԱԴԻՐ ՆԱՅԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անկանոն նախադասությունների ամենասովորական ձևը անհամադիր նախադասությունն է: Երբ պարբերությունը բաղկացած է մի քանի նախադասություններից, առաջին նախադասության ենթական, որ հանդիսանում է իբր հիմնական գործող, պետք է ենթակա մնա նաև մյուս նախադասությունների մեջ: Այս պարագային նախադասությունները համադիր են: Իսկ երբ գրողը կամ խոսողը մտածման ձևը փոխելով առաջին նախադասության ենթական չզնի երկրորդի մեջ և փոխարինի մի ուրիշ բառով (թեև նրան պատկանող), կստացվի անհամադիր նախադասություն: Օրինակ՝

«Ռամիկը» ոչ թե հոմանիչ է «չինական» բառի, այլ նրա նշանակությունն ավելի ընդարձակ է ու ընդհանուր (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, Երևան, 1934, էջ 152): Առաջին նախադասության ենթական է ռամիկը, երկրորդինը՝ նշանակությունը, իսկ ռամիկը դարձել է հատկացուցիչ. նախադասությունը անհամադիր է, պետք էր ասել՝

Ռամիկը ոչ թե հոմանիչ է չինական բառի, այլ ունի ավելի ընդարձակ և ընդհանուր նշանակություն: Այս դեպքում երկու նախադասությունների մեջ էլ ենթական կմնա ռամիկը, և նախադասությունները կդառնան համադիր:

Հաճախ միայն մի բառ կարող է նախադասության ընթացքը փոխել և համադիր նախադասությունը դարձնել անհամադիր, օրինակ՝

է՛լէ՛, Ռուբեն, - ավելացրեց նա (բժիշկը), հառաչելով և գլուխը երերալով, - մի ոգևորվիլ, վատ բան է չքավորությունը (Շիրվանզադե, Երկ. լիակ. ժող., 1930, հտ. Գ, էջ 248):

Այստեղ անհամադիր են «հառաչելով և գլուխը երերալով», որովհետև առաջին դերբայի ենթական է նա (բժիշկը), իսկ երկրորդինը՝ գլուխը. պետք էր ասել գլուխը երերցնելով, որով ենթական կմնար նույն բժիշկը:

Անհամադիր նախադասության մի այլ ձևն է այն, երբ բայը երկու նախադասության մեջ էլ չի դրվում համապատասխան ձևով, օրինակ՝

Ինչքան մոտենում եմ մեր այսօրվա կյանքն ստեղծագործող մարդկանց, այնքան բուռն է իմ մեջ ապրելու ցանկությունը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 88) պետք է ասել բուռն է լինում:

Նմանապես մի բառ եթև առաջին նախադասության մեջ մի հոլով է, մյուս նախադասության մեջ ուրիշ հոլով, առաջ է բերում անհամադիր նախադասություն: Օրինակ՝

Ուքանը շինել է Հաղպատի մի եկեղեցին, որ Քուրդն էր սկսել, բայց չվերջացրած մնել էր:

Թեև երկու նախադասության մեջ էլ եկեղեցին է խնդրի առարկան, բայց առաջինում Հայցական է, երկրորդի մեջ դրվել է ուղղական. պետք է առնել նույնպես Հայցական, որով նախադասության ձևն էլ կփոխվի և կդառնա «Ուքանը շինել է Հաղպատի մի եկեղեցին, որ Քուրդն էր սկսել, բայց չվերջացրած մնել էր»:

Անհամադիր նախադասության երրորդ ձևն է անհարիր բառերի գործածությունը: Օրինակ՝

Վանա լիճն ունի մի տեսակ ձուկ (տառևխ) և չորս կղզի:

Համադանը արտադրում է սպիտակ աղ և խոշոր էջեր:

Այս կարգի նախադասությունները կանոնավորելու համար պետք է փոխել ձևը և ասել, օրինակ՝

Վանա լիճն ունի մի տեսակ ձուկ (տառևխ). լճում կա չորս կղզի:

Համադանը արտադրում է սպիտակ աղ, կենդանիներից նշանավոր է էջը...

Ես ժողովել եմ մի երկար շարք բառախմբերի (Վ. Արծրունի, Ռուս-լատին-հայ ժողկական գիտական բառարան, Երևան, 1924, էջ 5):

Հեղինակը մտածել է նախ ասել «մի երկար շարք բառերի» բայց հետո շարք բառերի գուգորդությունը մտածել է խումբ բառի մասին և ավելացրել է բառախմբերի:

ԱՆԿԱՆՈՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամեն լեզվի մեջ էլ հաճախ կարելի է գտնել այնպիսի նախադասություններ, որոնք քերականական կանոններին ու շարահյուսության ձևերին համաձայն չլինեն: Այսպիսի նախադասությունները կոչում ենք անկանոն նախադասություններ:

Անկանոն նախադասությունների բազմաթիվ օրինակներ գտնում ենք առհասարակ սեմական լեզուների մեջ, բայց մասնավորապես արամեերենում: Օրինակ՝

ubayṯa d° nā saṯrē-h

և այս տունը, նա նրան քանդեց

դանիերեն, բ. 23 millaṯ malkā hodaṯ tanā

Թագավորի գործը, դու մեզ զայն հայտնեցիր

դանիերեն, բ. 32 hu ṣalmā reše-h diḏ°haḏ tāḏ

այն արձանը, նրա գլուխը մաքուր ոսկուց էր

Նման ձևով նախադասություններ ունենք հին պարսկական բևեռագրության մեջ. hauv kāra hya manā Kanpada nāmā dahyāuš māday avadā mām amāniya

Իմ այս բանակը Կամպաղա նահանգը Մարաստան այնտեղ ինձ սպասեց (իմ բանակը սպասեց ինձ Մարաստանի Կամպաղա նահանգում):

aita xšassam tya gaumāta hya maguš adinā kanbujiyam aita xšassam hačā parviyata amāxam tauxmāyā āha

Այս թագավորները, որ Գավմատա մոզը հափշտակել էր Կամբիայից, այս թագավորությունը սկզբից պատկանում էր մեր տոհմին: (Benveniste, Sur la syntaxe du vieux-perse, MSL, 23, 179-181):

Այսպիսի նախադասությանց հիմնական հորինվածքը հետևյալն է: Նախադասության մեջ որոշ դեր ունեցող մի բառ դրվում է, նախ նրա տեղը մոտացվում է, հետևում են մյուս բառերը և հետո, երբ նրա հերթը գալիս է, կամ կրկնում է ամբողջությունը, և կամ նրա տեղը դրվում է մի որևէ դերանուն կամ մակբայ: Այսպիսով առաջին բառը մնում է անկախ:

Այսպիսի ձևեր գտնում ենք նաև Հայերենի մեջ, ինչպես՝

Այս ամբողջ խոսակցությունը, որ լսեց Ռաֆայելը, քիչ էր մնում ուշաթափվել (Սիրաս, Չգրված օրենք, 208):

Իսկ աչքերը, ածուխի պես սև, և հաստ հոնքերի տակից նայող աչքերի հրացայտ փայլին օրիորդ Նատաշան չդիմացավ (անդ. 33):

Ե՛վ այն հանգամանքը, որ նա արդեն Շարոյին բավական մտերիմ էր զգում իրեն, և՛ այն հանգամանքը, որ Շարոյի հոգում կարգում էր այն տվայտանքները, որպիսին ապրում էր ինքը՝ նա մտերմորեն բռնեց նրա թևից ու առաջնորդեց իր սենյակը (անդ. 336):

Ուրախացանք շատ, երբ լսեցինք, թե ահա վանքի կաթողիկեն ծառերի միջովն սպիտակափառ երևեցավ, ուստի և շտապեցնել կամեցանք թեև ձիանքս, որ չուտով հասնենք, սակայն մի կողմից ծառերի մացառները, և մյուս կողմից ճանապարհի վատությունը, որ պատճառել էր անձրևը, չէինք կարողանում շտապով առաջ գնալ, այնպես որ շատ տեղ ոտքով էինք չափում (Մ. արք. Սմբատյանց, Տեղագիր Գեղարքունի, Վաղարշապատ, 1896, էջ 171):

Անկանոն նախադասությունները առաջ են գալիս ոչ թե տրամաբանության բացակայությունից կամ լեզվական առանձին օրենքներից, այլ մտածողության արագությունից և փոփոխությունից: Արդարև, միտքը շատ ավելի արագ է, քան լեզուն, և այն ժամանակ, երբ լեզուն սկսում է արտահայտել մի միտք, միտքը արդեն պատրաստ է ամբողջովին: Հաճախ պատահում է, որ խոսողը իր միտքը արտահայտել սկսելուց անմիջապես հետո մի ուրիշ ընթացք տա իր մտքին, և որովհետև արդեն նա սկսել էր արտահայտվել, խոսքի առաջին մասը մի ուրիշ մտքի կիսատ արտահայտությունն է լինում, երկրորդը մի ուրիշի: Եվ երկուսը միասին դուրս են գալիս անհարիր, այսինքն կազմում են անկանոն նախադասություններ:

Այս է պատճառը, որ անկանոն նախադասությունները սովորական են խոսակցական լեզվի մեջ, իսկ գրավորում բացակայում են առհասարակ, որովհետև գրողը կարող է իսկույն անդրադառնալ և գրվածքը փոփոխել:

ԿԻՍԱՏ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

«Այնինչ Հեղինեն նստած էր ապարանքում, մի հրաշակերտ ծիրանի ոստայն գործելով, որի վրա նկարված էին պատկերներ հունաց և տրոյեանց պատերազմից»: (Հոմերոս, Իլիական, Թրգմ. Փ. Վարդանյան, Թրիլիսի, 1886, էջ 58): Այստեղ պարբերությունը վերջանում է, և սկսվում է նոր գլուխ: Նախադասությունը մնացել է կիսատ:

ԱՆՀԱՐԻՐ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ահա անհարիր նախադասության մեկ օրինակ՝ «Այս ժողովածուի այն երկերը, որոնց ներքևում աղբյուրը ցույց է տրված ՀԵ տառերով, դրանց առաջին հրատարակիչը՝ Արիստակես Վ. Տեկանց, առանց որևէ հիմքի, լոկ խոսքով վերագրել է 16-րդ տարում ապրող իր հայրենակից Նահապետ վարպետ Աշուղ Քուչակին»: (Արևոյան, Գուսանական ժողովրդական տաղեր, Երևան, 1940, էջ 5):

ՄԻՋԱՆԿՑԱԼ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Միջանկյալ, Հարաբերական և երկրորդական նախադասություններ կամ ասություններ հաճախ մտնելով գլխավոր նախադասության մեջ, նրա մասերը անջատում են իրարից: Այստեղ էլ չափավորությունը անհրաժեշտ է, պետք է այնպես անել, որ երկու շատ հարակից բառեր (խնդիր և խնդրառու) անջատ կերպով չբաժանվեն իրարից: Օրինակ՝

Թվում էր, որ բոլորը հպատակվում են նրա, իբրև մի տեսակ գլխավորի, խոսքին (Շիրվանզադե, Եր. լիակ. ժող., Երևան, 1930, հտ. Գ, էջ 363): Այստեղ ընդհատված է նրա խոսքին, երկու անբաժանելի բառեր, լավագույն էր ասել՝ «... նրա խոսքին, իբրև մի տեսակ գլխավորի»:

Եվրոպական լեզուները այս կողմից մի քիչ ավելի ազատ են, բայց աշխարհաբարի շարադասությունը այնպես է, որ թույլ չի տալիս նման ընդհատումներ:

Շատ լեզուներ երկրորդական նախադասություններ չունեն և կազմում են դերբայներով կամ հոլովյալ ձևերով, այսպես. Թրք. երբ եկավ geldikde գալիս, հայերեն գալու միջոցին, ժամանակ:

Մինչդեռ ես ուտում էի «ուտելիս, կերածս միջոցին»:

Քրդերենի մեջ նախադասության կազմությունը շատ նախնական է, չգիտե երկրորդական, ստորադասական նախադասություններ և դերբայական կազմություն (Justi, Kurdische Geam. էջ 28):

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հարաբերական նախադասությունը սկսվում է որ Հարաբերականով. ինչպես. Եւ ամենքին՝ որ լսէին՝ զարմանային վասն բանիցն, զոր խոսնեցան ընդ նոսա հովիւքն. (Ղկ. բ. 18):

Սպասաւորք գիտէին, որք արկին զջուրն (ՅՀ. բ. 9):

Ազգական այնորիկ, զորոյ զունկն Եհպտ Պետրոս (ՅՀ. Ժբ. 26):

Որդի Աստուծոյ զորոյ ի ձեռն արար նա գաշխարհս (Ագաթ., 63):

Ի բուն աշխարհն փափագէր՝ որ Պալհան կոչէր (Ագաթ., 32):

Արդ արասցնուս զկամս իմ, Գրիգորիոս, որ յայդպիսի տանջանս մատնեցար, (Ագաթ., 111):

Որ Հարաբերականից պետք է զանազանել որ շողկապը, որ երկրորդական նախադասությունը կապում է գլխավորի հետ (փոխանակ գի), օրինակ՝

Այսքան ժամանակք են, որ առ մեզ բնակեալ է (Ագաթ., 121):

Երբ Հարաբերյալը գոյական է, շատ վայելուչ է որ Հարաբերականի գործածությունը հաջորդ Հարաբերական նախադասության մեջ լինի: Բայց երբ Հարաբերյալը բայ է կամ մի ամբողջ գործողություն, անպատահ է լինում որ Հարաբերականի գործածությունը: Օրինակ՝

Սկսեց սաստիկ ցավել գլուխս, որ սովորական չէր ինձ համար:

Կարծես թե գլուխն էր սովորական: Այսպիսի դեպքերում Հարաբերականի փոխարեն պետք է դնել ինչ որ (ce que) կամ մի բան որ: Ըստ այսմ՝ Սկսեց սաստիկ ցավել գլուխս, ինչ որ (կամ մի բան որ) սովորական չէր ինձ համար:

Երբ Հարաբերականը և Հարաբերյալը տրված են, ավելորդ է երկրորդ անգամ կրկնել Հարաբերյալը ցուցականով. ինչպես՝ Մուղանի ընդարձակ դաշտը, որ Կասպից ծովին արևմուտքը կը մնայ, և Կովկաս լեռներեն մինչև Ատրպատական կը տարածվի, և մեղմ օդովը, հուռթի արոտներովը ու առատ փայտովն ու ջրովը հանգիստ ձմերոյ կը կազմեն, թաթարները զայն իրենց կենտրոն ընտրեցին (Ալգապ., էջ 1619).- զայն բառը այստեղ ավելորդ է:

Հարաբերական նախադասությունը կարող է գլխավոր նախադասության մեջ մտնել և նրա անդամները բաժանել իրարից. օրինակ՝

Վարազի, որ գազանագոյն է քան զամենայն գազանս, ուստի միան և ոչ վնասէ (Եզն., 66):

Առն՝ զոր ի նախակարգ բանիս նշանակեմք, վասն որոյ և փոյթ արարեալ մեր պատմելոյ, էր Մաշտոց անուն (Կորյուն):

Հարաբերական նախադասության սկիզբը գտնված որ կարող է դրվել ամեն հոլովով, ինչ հոլով որ պահանջում է նախադասությունը: Հաճախ Հարաբերականից հետո ավելադրությամբ դրվում է համապատասխան դերանուն, եթե Հարաբերականը ուղղական կամ հայցական չէ: Օրինակ՝ Անդ էր թագաւորազն մի, որոյ որդի նորա հիվանդ կայր (ՅՀ. դ. 46):

Յարարչէն, որոյ են ստացուածք իւր երևելի և աներևոյթ արարածք (Ագաթ., 54):

Պաշտել զգիսն, զորոյ դու ասեալ զնոցա պատին, ումպետ կարդաս արարիչ (Ագաթ., 68):

Հարաբերականը կարող է դրվել հայցական, իսկ նրա հոլովը վերցնել ավելադրությամբ դրված մի դերանուն, ինչպես՝

Մի՛ ուտիցէք յայդմ ծառոյ, զոր պատուիրեցի չուտել ի դմանէ (Ագաթ., 75) – փխ. յորմէ պատուիրեցի չուտել:

Հարաբերական նախադասություն մեջ Հարաբերյալը կարող է դրվել Հարաբերականի Հոլովով, ինչպես՝ Զբանն՝ զոր ես խոսեցայ ընդ ձեզ, Հոգի է և կեանք – փխ. բանն: (ՅՀ. գ. 64): Իսկ Հլուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք քարոզութեանն ածէր ի Հաւանութիւն (Բուզ. Դ. 4) – փխ. զՀլուան: Վերջինիս մեջ զնոսա դրուած է ավելադրութեամբ և ստացել է այն Հոլովը, որ պիտի ունենար Հարաբերյալը:

Հարաբերականը ավելադրութեամբ ուղղական Հոլովով դրված է բացահայտիչի և բացահայտյալի միջև: Անուն Աստուծոյ, որ տեսնուն արարածոց (Եզն., էջ 246):

Որ Հարաբերականից առաջ Հաճախ նա դերանունը կրճատվում է և որ այս դեպքում նշանակում է նա՝ որ: Այս պարագային որ Հարաբերականին Հաջորդող բառի վրա դրվում է ն Հոգը, ինչպես՝

Որ գայ առ իս՝ ո՛չ քաղցիցէ (ՅՀ. գ. 35):

Որ յառաջնումն չկարաց յաղթել, յայտ է թէ և ի վախճանի չկարէ յաղթել (Եզն. 71): Նույնը նաև Հոլովյալ ձևերով, ինչպես՝

Եկեսցեն արտաքս. որոց բարիս գործեալ իցէ (ՅՀ. ե. 29) – զեղչյալ է նոքա:

Տաց պատասխանի ոչք նախատեսն զիս բանիւք (Սղ. ճժը. 42) – զեղչյալ է նոքա:

Այս պարագային որ Հարաբերականը կարող է ստանալ զեղչյալ դերանվան Հոլովը, ինչպես՝

Երկիր պագանեմք, որում գիտեմք (ՅՀ. դ. 22) – փխ. նմա, զոր:

Որում խնդրէ ի քէն՝ տուր (Մտթ. ե. 42) – փխ. նմա, որ:

Նույնը առանց Հարաբերականի փոփոխություն.

Եւ որ (փխ. յորմէ) կամի փոխ առնուլ ի քէն՝ մի՛ դարձուցանի՛ր զերեսս – չկա ի նմանէ) (Մտթ. Ե. 42):

Որ Հարաբերականը ստանում է անորոշ ձև՝ ավելացնելով ինչ կամ միանգամ բառը, ինչպես՝

Իւրաքանչիւր ոք որ զինչ առնէ զբարին, նոյն ընդունի ի Տէառնէ (Եփես. գ. 8):

Որ միանգամ են իբրև զքեզդ ... արդարև իսկ եք յուսահատք (Ազաթ., 58):

Այլ մարդիկ, որ միանգամ իջուցեալ էր անդր, ամենեքին մեռեալ էին (Ազաթանգեղոս, § 124):

Որ Հարաբերականով նախադասությունը, Հատկապես դրված գլխավոր նախադասությունից առաջ, նշանակում է երբեմն «ինչ վերաբերում է, գալով այն մասին» ... ինչպես՝

Վասն որոյ կախեցիր ինձ աղ ... յուսամ ես ի Տէրն իմ (Ազաթ., § 72):

Որ ասացերդ, թե ես գիտեմ զի ... (Ազաթ., § 61):

Հարաբերական նախադասությունները կարող են մի քանիսը լինել, որոնք կարող են սկսվել որ Հարաբերականի զանազան Հոլովներով, ինչպես՝

Եգիպտացիք ստեղծել էին մի տեսակ գիր, որ (ուղղական) ծանոթ է մեհնա-նագիր անունով, որից (բացառական) մի նմուշ դնում ենք ներքևում, և որով մշակել են նրանք շատ ճոխ գրականություն:

Գլխավոր նախադասության մեջ ներմուծված Հարաբերական նախադասությունը կարող է ո՛չ թե միայն մեկ, այլ մի քանիսը լինել: Այս պարագային Հարաբերականը, որ դրված է առաջին Հարաբերական նախադասությունում, կարող է կրկնվել մյուս Հարաբերական նախադասությունների սկզբում կամ ոչ, ուղղական կամ Հոլովյալ ձևով, օրինակ՝

Այն բոլոր պատմական երևույթները, որ նկարագրեցինք վերը, որոնք դուրս ենք բերել ժամանակակից և ականատես անձերի պատմածներից, և որոնց մասին մենք էլ մեր կողմից ավելացրինք մեր դիտողությունները, կարող են բացատրվել երկու տեսակետով:

Այսպիսի դեպքերում կարող է տեղի ունենալ շփոթություն, և երկրորդ կամ երրորդ Հարաբերական նախադասությունը համարվել գլխավոր, օրինակ՝

Նույնիսկ նի Հոգնակերտ մասնիկը,

1) որ այնպես ընդհանուր էր Կիրիկյան Հայերենում,

2) գործածական է այժմ էլ զանազան բարբառներում և

3) նույնիսկ կենդանի է ստացական Հոգերի մեջ,

4) զրկված է անկախ գոյությունից:

Այս օրինակում Հարաբերական են 1, 2, 3 նախադասությունները, բայց և գլխավորն է 4. շփոթմամբ կարելի է գլխավոր կարծել 3: Այս շփոթությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է 3-ն էլ սկսել որ Հարաբերականով:

Գրողների անուշադրությունից կամ անփութությունից պատահում է երբեմն, որ որ Հարաբերականն ու Հարաբերյալը իրար հետ լավ չեն կապվում, և Հարաբերականը մնում է անտեր, օրինակ՝

Այն սպան, որ Հաստատված էր իմ անցած սահմանի վրա, և որ ինձ տեսած չլինելով՝ ձախողած էր հաղորդել իմ ժամանումը, առանց հապաղման նրա ականջը պիտի կտրվեր (Հ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Զ. 405): Հանելով երկրորդական մասերը, կմնա հետևյալը.- Այն սպան նրա ականջը պիտի կտրվեր. պետք էր գոնե ասել՝ Այն սպան ... անհապաղ պիտի կորցներ իր ականջը ի պատիժ:

Հասկանալի է, որ այդ ժամանակ չէր կարող լինել այնպիսի դպրոց, որի միջոցով Հավասար գիտություն ստանային ազնվականն ու ռամիկը: Բայց այն տենդը, որ ամենուրեք առաջ էր մղում այդ գործը, նրա հիմքում ընկած էր հետևյալ ցանկությունը (Պետ. հմյս. գիտ. աշխ. XIII): Հանելով երկրորդական մասերը, մնում է հետևյալը.- բայց այն տենդը նրա հիմքում ընկած էր ... Պետք էր գոնե ասել՝ Բայց այն տենդը իր հիմքում ուներ հետևյալ ցանկությունը:

Տգեղ է Հարաբերականի բազմիցս անգամ կրկնությունը մի պարբերության մեջ, օրինակ՝

Մեր ժամանմանը այնտեղ վխտում էին փաշայի զինվորները, որոնք եկել էին Հարեան մի գյուղի համար, որի բնակիչները թալանվել էին քուրդ մի ավազակախմբի կողմից, որոնք պատկանում էին մի ցեղի, որ անվանապես գտնվում էր Երևանի կառավարության տակ (Հ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Զ. 820): Հինգ տողի մեջ ունենք այստեղ 4 Հարաբերական, երրորդը սխալ՝ փոխանակ ասելու՝ որ: Պետք է զենել այսպիսի դեպքում սովորական դերանուններ, ինչպես՝ Մեր ժամանմանը այնտեղ վխտում էին փաշայի զինվորները:

Նրանք եկել էին Հարեան մի գյուղի Համար, որի բնակիչները թալանվել էին քուրդ մի ավազակախմբի կողմից: Դա պատկանում էր մի ցեղի, որ անվանապես գտնվում է ...: Այսպիսով՝ չորսից երկուսը զեղչվում է, մնում է միայն երկուսը, որ հինգ տողի Համար չափավոր է:

Նախադասության մեջ որ Հարաբերականից առաջ գտնված բառը (Հարաբերյալը) գործնականում Համար կարելի է ամբողջովին կրկնել ոչ միայն մի բառը, այլև ավելին, ինչպես՝ «Այս գործունեությունը սերտ կերպով կապված է Վատիկանի քաղաքական գործունեության հետ, քաղաքական գործունեություն, որը բանադրվել է Հայ եկեղեցու կողմից» («Էջմիածին», 1946, օգոստոս, էջ 21 ա):

Այսպիսի Հարաբերական նախադասությունների կուտակումը, Հաճախ մըթնեցնում է իմաստը, Հեղինակի միտքը անհասկանալի դարձնում, օրինակ, (Մխիթար Գօշ, Հրատր. Հայապատում, 387):

Ցետ այսորիկ որդի Դարին՝ Տօղան անուն, իշխան աշխարհին ճառաբերողյ և նորին Դղեակին ամբաստանեալ և կամեցեալ տիրել Առսանայ, միանգամայն զի եկեալ ոմն որդի սուլթանի առ նա, որում անուն էր Ջախրչազ, և առեալ զնա և զանեք իւր զԳրիգոր իշխան որդի Վասակայ տեառն Սաւախան բերդոյ, որոյ եկեալ առ նա՝ զի նովա վրէժ առցէ ի Հասանայ որդոյ Դեսմոյ, յաղագս եղբոր իւրոյ Սմբատայ, զոր սպանեալ էր նա պատերազմի պատճառաւ, զոր ունէին ընդ միմեանս վայրապար:

Այստեղ ամեն ինչ խառնիխուռն է և չփոթ, և եթե չլինեին Հաջորդ տողերը, չպիտի հասկացվեր, թե ով ում հետ է միացվել, ում հետ է կռվել և այլն:

Հարաբերական նախադասությունից առաջ գտնված **ենթական** Հարաբերական նախադասությունից հետո, էլ որևէ դերանունով կրկնել անտեղի է: Օրինակ, Մեզ Հայտնի ուսումնասիրողներից մի քանիսը, որոնք այս կամ այն առիթով հիշել են այդ շրջանի դպրոցները, նրանք տարակուսել են, թե Հայ մանուկները ինչպես էին սովորում ասորերեն և հունարեն լեզուներով (Պետ. Համ. գիտ. աշխ. XIII, էջ 358):

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արդի, մանավանդ եվրոպական լեզուները շատ Հարուստ են երկրորդական և Հարաբերական նախադասություններով, որոնք կապվում են գլխավոր նախադասության հետ զանազան թեական, պայմանական և այլն շղկապներով և որ Հարաբերականով: Նախալեզուն առհասարակ երկրորդական նախադասություններ չէր ճանաչում, իր ընդունած ձևն էր մի քանի գլխավոր նախադասությունների պարզ Հարադրությունը, ինչպես օրինակ, Կեսարի Հայտնի խոսքը՝

veni, vidi, vici

եկա, տեսա, յաղթեցի:

Կամ ի Հարկին առոգանության որոշ եղանակով, ինչպես՝

Կգա, կ'ասան:

փոխանակ՝ Երբ որ գա, այն ժամանակ կ'ասան:

Երկրորդական նախադասությունների պակասը լայն չափով լրացնում էին դերբայները և բարդ բառերը, որոնք արդի վերլուծական լեզուները Հարաբերական նախադասություններով պիտի թարգմանեին, ինչպես՝

Վասն բազում անգամ ոտնակապօք և շղթայիւք կապելոյ և խզելոյ ի նմանէ շղթայս և զոտնակապս խորտակելոյ (Մրկ. ե. 4) – Որովհետև, թեև շատ անգամ ոտնակապերով և շղթաներով կապել էին, սակայն նա շղթաները պոկել և ոտնակապերը խորտակել էր:

Ձերն չէին վասն չէին յաչտ առներ (Եզն.):

– Նա՛ որ չկար, նրան՛ որ չկար, գոհ էր անում նրա Համար՝ որ չկար (Չեղողը չեղածին չեղածի Համար գոհ էր անում):

Փախիցուք յաշխարհամոլէն (Ոսկան. ա. թես.) – Փախչենք նրանից՝ որ աշխարհի սիրով մոլի է:

Չայրն արդար աշխարհահայր երկրակալ յաւիտենադիր ուխտին կացուցեալ (Ագաթ.) – Այն արդար մարդուն աշխարհների Հայր և երկիրների տեր դարձրեց մի այնպիսի ուխտակ, որ Հավիտենական ուխտադրություն էր:

Եւ ապրեալք՝ յայնժամ գիտացաւ մի Մելիտինէ իր անուն կղզւոյ (Գծ. իր. 1) – Երբոր ազատեցանք, այն ժամանակ... Եւ յԱթենա ի մնալն նոցա Պաւղոսի (Գծ. ժէ, 16) – Երբ որ Աթենքի մեջ Պողոսը սպասում էր նրանց...

Այնուամենայնիվ պետք չէ ասենք, թե երկրորդական նախադասության գաղափարը բոլորովին անծանոթ էր Հնդեվրոպացիներին: Այն բառիկները, ինչպես k^we «և», ve «կամ» որոնցով Հնդեվրոպական նախալեզուն երկու բառ Հարադրում էր իրար, կարող էին նաև գործածվել երկու նախադասություն կապելու իրար: Նախադասության սկիզբը դրված to- ցուցականը ծառայում էր կապելու այդ նախադասությունները մի նախորդի հետ, սրանով էլ հետո դարձավ Հարաբերական, այդպես՝ գերմաներենի մեջ der, որ նախ պարզ ցուցական էր, հետո դարձավ Հարաբերական: Ժառանգ լեզուներից շատերի մեջ երկրորդական նախադասություն կազմելու Համար գործածված զանազան բառերը այսպիսի ծագում ունեն, սրանք մեծ մասամբ երկրորդական անշեշտ բառիկներ էին՝ կցված մի գլխավոր բառի, որ Հնդեվրոպական նախալեզվի օրենքով դրված էր լինում նախադասության սկիզբը: Բայց հենց այն Հանգամանքը, որ նրանք նախադասության առաջին բառին էին կցված, կարծել տվեց, թե իրենք են կազմում նախադասության կապը, և այսպիսով դարձան շղկապ: Այնպես որ հունարեն δε նախապես ուրիշ բառերի կցվող վերջարար էր, հետո դարձավ երկու հակադիր նախադասությունների միջև շղկապ, բայց, սակայն, ապա, ուրեմն և այլն իմաստով: Նմանապես սանսկրիտերեն hi, որ նույն հունարեն -χι ձևի հետ նախապես գործ էր անում միայն իբրև գորացուցիչ, ինչպես հունարեն μηχι «բնավ ոչ», ναίχι «այո իհարկե», սանսկրիտերեն «ոչ բնավ», սակայն ավելի հետո սանսկրիտի մեջ դարձավ շղկապ քանզի, որովհետև նշանակությամբ:

Երկրորդական նախադասությունների մեջ Հնդեվրոպական նախալեզուն ամենից ավելի ծանոթ էր Հարաբերականին, որի ներկայացուցիչներն են սանսկրիտերեն yās, yā yāt, գնդերեն yō, yā, yat, հունարեն ὅς, ἦ, ὅ, հուանդերեն ji-že, ja-že, je-že, լիտվերեն ja- (մակբայների մեջ), այս բոլոր լեզուներն էլ, իրենց հնագույն վիճակից սկսած, գիտեն գործածել Հարաբերական նախադասություններ:

սուբյուկտներ, մերթ հարաբերյալից հետագաս և մերթ նրանից նախագաս, մերթ նրան ուղղակի հարակից (ինչպես պահանջում է արդի լեզուների ոգին) և մերթ նրանից անջատ, համաձայն հնդեվրոպական նախալեզվի շարադասութայն ազատութայն:

Հայերենը ընդունակ է կազմելու զանազան երկրորդական և հարաբերական նախադասութայններ. երկրորդական նախադասութայնները գլխավորի հետ կապվում են սովորաբար թե (եթե) շողկապով, ինչպես՝

Լաւ է քիչ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ:

Հավատայք, եթէ կարող եմ առնել:

Գիտասջիք, եթէ իշխանութիւն ունի:

Եթե երկրորդական նախադասութայնը սկսվում է ով, ուստի, յո, երբ, զինչ և այլն հարցականներով, եթե շողկապը կարող է իսպառ զեղչվել, իսկ հարցականը ստանում է շեշտ (փոխանակ պարույկի): Օրինակ՝

Գիտէր Յիսուս ի սկզբանէ՝ ո՛վ են այնոքիկ, որ ոչն հաւատան և ով այն է, որ մատնելոցն է զնա (ՅՀ. գ. 65):

Գուք ո՛չ գիտէք՝ ուստի գամ կամ յո երթամ (ՅՀ. ը. 14):

Ահաւասիկ նոքա գիտեն՝ զինչ ասացի (ՅՀ. ժր. 21):

Շատ հաճախ երկրորդական և հարաբերական նախադասութայնները կարելի է միախառնել գլխավոր նախադասութայն մեջ մի երկու բառով՝ իբրև լրացուցիչ, օրինակ՝

Թե նա պիտի գա՝ վստահ եմ:

(Գալուն վստահ եմ):

Այն, ինչ որ դուք ասացիք՝ ճշմարիտ է:

(Ձեր ասածը ճշմարիտ է):

Չգիտեմ, թե նա որտեղ է ծնվել և որ քաղաքում է ապրել:

(Չգիտեմ ծննդավայրն ու բնակավայրը):

Ուր որ է, կգա:

(Իսկույն կգա):

Նա ինչեր էր մտածում անել, ես գիտեի:

(Իր մտադրութայնը ես գիտեի):

Թե ովքեր էին այս գործի հեղինակները և թե ինչ էին մտադրված անել, դուք լավ գիտեիք:

(Լավ գիտեիք այս գործի հեղինակներին և նրանց մտադրութայնը):

Երբ մի քանի հարաբերական նախադասութայններ հաջորդում են իրար, եթե նրանք բոլորն էլ սկսվում են ուղղական որ հարաբերականով, կարելի է և պետք է խուսափել այդ որ-ի կրկնութայնից: Օրինակ՝ Ահա այսպիսի կարեւոր մի գործ է ներկա աշխատութայնը, որ թեև տպագրութայնը դեռ հրապարակ չէ դուրս եկած, բայց (որ) ծանոթ է ինձ ձեռագիր վիճակում:

Բայց երբ հարաբերականը տարբեր հոլովներով է, կրկնութայնը անհրաժեշտ է, ինչպես՝ Ահա այսպիսի մի գործ է ներկա աշխատութայնը, որ թեև տպագրութայնը դեռ հրապարակ չէ դուրս եկած, բայց որից հատվածներ կան տրված ուսերեն թարգմանութայնը:

Որ հարաբերականը՝ թե՛ ուղղական է և թե՛ հայցական, թեև ձևով սրանք նույնն են: Որտեղ տրամաբանութայնը պահանջում է ըստ իս, որ հոլովի այս տարբերութայն ղեկարգում էլ կրկնվի որ հարաբերականը: Օրինակ՝

Ահա այսպիսի մի գործ է ներկա աշխատութայնը, որ թեև տպագրութայնը դեռ հրապարակ չի դուրս եկած, բայց որ շուտով հեղինակը մտադիր է հրատարակել:

Եւ որ զաղանիսն վաճառէին, ասէ ցնոսա ... (ՅՀ. Բ. 16): – Որ հարաբերականը նախագաս է և առանց թվի և հոլովի համաձայնութայն, իսկ թիվն ու հոլովը դրած է ղերանունի վրա:

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ (subordonnée)

Տեսակներն են՝

Ժամանակական (temporel)	Ես այստեղ էի, երբ նա գնաց:
Պայմանական (conditionnel)	Կասեի, եթե տեսած լինեի:
Պատճառական (consécutif)	Այնքան վատ ընդունեցիր, որ նա վշտացավ ու գնաց:
Վերջնական (final)	Ստիպեցին, որպեսզի գնա:

Իսկ յոր քաղաք մտանիցէք, և ոչ ընդունիցեն զձեզ ... – (Ղուկ. Ժ. 10): Եւ որ ոչ ընկալցի զձեզ և ոչ լուիցի բանից ձերոյ (Մտթ. Ժ. 14):

Երբ նախադասութայնը բացասական է՝ բայը դրվում է ստորադասական, ինչպես՝

Ձի լաւ է զքեզ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ (Մտթ. Ե. 29) և մի՛ ամենայն մարմինդ քո անկանիցի ի գեհենն (Մտթ. Ե. 30):

Երկինք և երկիր անցցեն և բանք իմ ոչ անցանիցեն (Ղուկ. Իա. 33):

Երկու բացասական կազմում է մի դրական, օրինակ, երբ ասում ենք՝ «Նա անարժան չէ», հասկացվում է որ արժանավոր է: Ըստ այսմ չքավոր չեմ, այն է «ունեոր եմ»: Նաև ոչինչ չունի, որ սովորական է արևելահայոց մեջ, անիմաստ է արևմտահայոց մեջ:

Եռանդի սաստկութայնից նօտարք հայոց (տպ. Պոլիս, էջ 163) ծան. Նիկոլ անարժան եպիսկոպոսին ծաղրելու համար դրել է երկու բացասական, բայց ստացվել է հակառակը. – «Ձգանարժան Նիկոլն, որ եղև ժանտախտ Իլովայ»:

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բացասական նախադասութայն կազմելու համար դրվում է հնիս. ne, որ ժառանգների մեջ դառնում է սանսկրիտերեն na, հուանդերեն ne, լատիներեն ne, լիտվերեն ne և այլն:

Արգելականի համար գործ է ածվում հնիս. me, որ գիտեն միայն արիականը, հունարենն ու հայերենը (առաջինը ստորադասականի հետ, մյուս երկուսը հրամայականի հետ). ինչպես՝ Հունարեն (օրինակը չկա – Պ. Բ.), հայերենն մի՛ բերիլը – սանսկրիտերեն ma bharas.

Հայերենի մեջ բացասական է ոչ, որ կարող է նաև կրճատ չ ձևով միանալ Հաջորդ բային, ինչպես՝ Արձակել զդոսս նօթիս չկամիմ, (Մտթ. Ժե. 32): Ինքն եթէ իցեւ եւ եթէ չիցեւ՝ զայն ոչ գիտէ (Եզն. 14): Կարելի էր ասել նաև՝ ոչ կամիմ, եթէ ոչ իցեւ... ինչպես՝ Չէ արժան քեզ անել (Մտթ. Ժտ. 4): Ոչ է արժան (Մտթ. իր. 6): Ոչ իցեւ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3): – Չիցեւ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. իա, 16):

Ոք, ինչ, անորոշների հետ դրվում է միշտ ոչ բացասականը, և «դեռ» բառի հետ չ. եւ բառի հետ ոչ.

Ոչ զոք տեսանէր (Եզ. բ. 12):

Ոչ ինչ ունիմք աստ (Մտթ. Ժդ. 17):

Չեւ է կատարած (Մտթ. իդ. 6):

Ոչ եւս ...

Մի՛ գործածվում է ներկա հրամայականի հետ և հաճախ ստորադասականի հետ.

Մի՛ լքանէր.

Մի՛ եղիցի քեզ այդ (Մտթ. Ժգ. 22):

Դրանք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն (Մտթ. Ժգ. 18):

Մի՛ գործածվում է նաև առանձին.
Կամի՞ս զի երթիցուք քաչեսցուք զայն ի բաց, և նա ասէ ցնոսա, մի՛ (Մտթ. Ժգ. 28–29):

– Եթե արգելք չկա, այլ միայն կանխագուշակություն, մի-ի տեղ դրվում է ոչ նաև ստորադասականի հետ.

Ոչ ճաշակեսցեն զմահ, մինչև ... (Մտթ. Ժգ. 28):

Բացասականը իրեն քաշում և առաջ է գցում, բայց և խնդիրները ետ թողնում, օրինակ՝

Չեւ էր հասեալ ժամ նորա (ՅՀ. է. 31) հմմտ. Հակառակը՝

Հասեալ է ժամ նորա (ՅՀ. Ժգ. 21):

Չէ արժան քեզ անել զդա (Մտթ. Ժդ. 4) հմմտ. Ոչ է արժան (Մտթ. իր. 6):

Ի տուն քում արժան է ինձ ազանել (Ղկ. Ժթ. 5):

Չէ սատանայ բռնաւոր և կանխագէտ, (Եզն. 77):

Ոչ ետ նմա պատասխանի (Մտթ. Ժե. 23) հմմտ. պատասխանի ետ նմա:

Մի՛ տացես նմա պատասխանի (Դ. Թգ. դ. 29):

Չտայք թոյլ մտանել (Մտթ. իգ. 13) թոյլ տուր այժմ (Մտթ. Գ. 15):

Բացառականի հետ հաճախ դրվում է **ինչ** (ավելադրությամբ):

Ոչ ինչ են պիտոյ բժիշկք ողջոց (Ղկ. և. 31):

Բացառականը կարող է բայից, հատկապես անորոշից հետու մնալ.

Ոչ չար և ոչ բարի ումիք ինչ կարին առնել (Ագաթ. 59):

Ո՛չ-ը կարող է կրկնվել և նույնիսկ գոյականի վրա դրվել.

Ոչ գիտէք զօրն եւ ոչ զժամն (Մտթ. Իե. 13):

Չիք նշանակում է «չկայ»:

Չիք ոք բարի (Ղկ. Ժբ. 19):

Չիք ինչ որ բնութեամբ է չար (Եզն. Ա. 15):

Նշանակում է նաև «չէ, ո՛չ է»:

Չիք երևեալ քեզ Աստուծոյ (Եզ. դ. 1):

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հարցական կազմելու համար հնդեվրոպական նախալեզուն որևէ մասնիկ չունի. նա բավականանում էր միայն բարձրացնելով ձայնը կամ տալով որոշ երանգ: Թե ինչու՞ն էր կայանում ձայնի այս տարբերությունը, ո՛չ մի կերպով կարելի չէ իմանալ:

Հայերենի մեջ էլ Հարցական նախադասությունը ո՛չ մի առանձին կազմություն չունի. նախադասության մեջ ամեն մի բառ կարող է Հարցական դառնալ, որը պետք է այդ անի միայն տոնի բարձրացմամբ և ստանում է ^o նշանը. – (այս մասին տե՛ս Meliet, տե՛ս Sun qunlques évangéliarien arméniens acuntuis).

Հարցականը կարող է լինել մի քանի տեսակ.

1) նախադասությունը պարունակում է մի հարցական բառ. այս դեպքում հարցումն էլ փոխադրում է միշտ նրա վրա. ինչպես՝

Որո՞վ իշխանութիւն առնես զայդ, և ո՞վ ետ քեզ զիշխանութիւնդ զայդ (Մտթ. իա. 23):

Մկրտութիւն Յովհաննու ուստի՞ էր (Մտթ. իա. 25):

Ընդե՞ր ոչ հաւատացեք նմա (Մտթ. իա. 26):

Մինչև ցե՞րբ իցեմ ընդ ձեզ, մինչև յերբ ուսույցեմ ձեզ (Մտթ. Ժէ. 16):

Զի՞նչ անուն է քեզ (Ղկ. բ. 30):

Այս կարգի նախադասությունները ի բնե հարցական են, և նրանց պատասխանը մի բացատրություն է լինում:

2) Հարցական նշանը դրվում է նախադասության որևէ մի անդամի վրա, որ ըստ տիպի հարցական է և կարող է մի ուրիշ դեպքում հարցական չլինել: Այս կարգի նախադասությունների պատասխանը լինում է պարզապես այո կամ ոչ, որին հարցնողը նախապես տեղյակ չէ:

Հաւատա՞ք, եթէ կարող եմ առնիլ ձեզ զայդ. ասեն ցնա.

Այո՛, տէ՛ր (Մտթ. Թ. 28):

Ո՞չ իցեւ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3):

3) Կասկածը կարող է լինել երկու և ավելի բառերի վրա, որոնց մեկի կամ մյուսի ընտրությունը կախված է պատասխանողից. այս դեպքում հարցումը միայն առաջին բառի վրա է դրվում, մյուսը միանում է նրան **թե** չաղկապով: Օրինակ՝

Ուստի՞ էր, երկնի՞ց թէ ի մարդկանս (Մտթ. իա. 23):

4) Այս պարագային կարելի է ավելացնել նաև **արդյոք** բառը, որ ծառայում է կասկածը կամ տարակույսը զորացնելու. ինչպես՝

Մարմնաւո՞րք էին արդեաւք դիքն, թե անմարմինք (Եզն. 100):

5) Բայց եթե պատասխանը արդեն հայտնի է հարցնողին, և նա գիտե, որ պատասխանը «այո» պիտի լինի, հարցումը կրում է լոկ իբրև ճարտասանական ձև, տրվում է ո՞չ ապաքէն. օրինակ՝

Ընդէ՛ր օրենք ի թագաւորաց դնիցեն. ո՞չ ապաքէն վասն կարճելոյ շարեացն (Եգ. 59):

6) Հարցականը գործածվում է իբրև ճարտասանական ձև՝ փոխանակ բացասականի, ինչպես՝

- Ո՞վ ասաց:
- Ո՞վ գիտն = Ձասացի: Չգիտեմ:
- Ո՞վ է տեսել այսպիսի բան:

Կովկասյան շատ լեզուներում հարցական նախադասություն կազմելու համար բայից հետո դրվում է մի առանձին մասնիկ:

Հարցական մասնիկ ունի չեխերենը (li), ռուսերենը (ли), մոնղոլերենում կան մի քանի այդպիսի մասնիկներ, որոնք կցվում են բային:

Չինարեն հարցական ձևը.

- San kao nsö – Լևոր բա՞րձր է:
- no – kö čie čang mö – Այս փողոցը լա՞շն է:
- ni yāo mai če-kö má mó – Կուզե՞ի՞ք ծախել այս ձին:

Թուրքերենի մեջ էլ հարցական mi չի դրվում, երբ նախադասության մեջ հարցական բառ կա. օրինակ՝ Kim geldi:

Վրացերենում հարցական կազմելու համար վերջնականի վրա դնում են ուժեղ և խիստ չեչտ՝ հարցական տոնով, ինչպես՝ կիթուլո՞ր, կիթուլորա՞ր? (Dirr, Gram georg. 4):

Կարբարդիյան լեզվով հարցական կազմելու համար բայի վերջում դնում են ri կամ re. կամ pere:

Հարցականի համար նույնպես առանձին ձև չկա (հայերենի-պես), չեչտը բավական է. օրինակ՝

- Ėxris – ունի՞ս:
- Ėxritr – ունի՞ք:

Աշխարհաբարում բացասական հարցականի մեջ բայն է հարցնում, գրաբարում՝ ոչ. Չկերա՞ր, ո՞չ եկիր:

Հարցական նախադասությունը աննամերենում կազմվում է բացասականով. փոխանակ ասելու «եկե՞լ է», ասում են «եկե՞լ է, թե չէ»:

Շատ անգամ հարցական նախադասությունը բացասականի նշանակություն ունի. ինչպես՝

«Ես գիտե՞մ» – նշանակում է «չգիտեմ»:

Ճիշտ հայոց պես:

Չավայերենում նախադասությունը հարցականի վերածելու համար դնում են punnārā բառը, որ նշանակում է ի՞նչ – punnārā sampéyan murugegi kard? (Bohatta, Gr. jov. 45):

Չինարենում էլ սիրում են հարցականը կրկնել բացասականով, օրինակ՝ lai pu lai – եկա՞ = «չեկա»:

Շվեդերենում հարցական կազմելու համար բայը տանում են առարկայից առաջ, ուրիշ որևէ նշան չկա:

Ճապոներենում հարցականի նշանն է՝ ka, ինչպես՝ anata-wa ikimas-ka? – Դուք գնո՞ւմ եք:

Ամերիկյան sionan լեզվի մեջ 3 տեսակ հարցական կա. սովորաբար նախադասության ծայրը դնում են he հարցականը. Եթե անձը, որին ուղղված է հարցումը, բավական հեռու է, հարցականը դառնում է hwo կամ to, իսկ երբ հարց տվողը անմիջական պատասխան է պահանջում, հարցականը դառնում է če (Boas, Handbook, I, 934):

Լեթթերենում հարցական կազմելու համար նախադասության սկիզբը դնում են waj հարցականը. ինչպես՝

- es sinu – Ես գիտեմ:
- waj es sinu – Գիտեմ:
- (Brenfano, 9)*

ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

(ԲԱՌԵՐԻ ՇԱՐԻԸ)

Ամեն մի լեզու ստեղծել է բառերի շարահյուսության մի ընդհանուր և սովորական կարգ, որից շեղվում է միտքը ավելի արտահայտիչ դարձնելու համար:

Ընդունված կարգ է՝ նախադասության մեջ բառերը դասավորել ըստ իրենց կարևորության աստիճանի՝ նախ դնել ենթական, ապա՝ ստորոգյալը. թեև հայերենում ենթական կարող է բայից և՛ առաջ դրվել՝ «Արքայ ասէ» (Ազաթ. § 53), և՛ հետո՝ «Ետ պատասխանի Գրիգորիս» (Ազաթ. § 52):

Երբ կարիք կա առանձին ուշադրություն հրավիրելու որոշիչի վրա, շարքը փոխվում է: Այսպես, լատիներեն homines tres, նշանակում է ո՛չ թե պարզապես «երեք մարդ», այլ հատկապես «մարդիկ», որոնք թվով երեք են:

Երբ հայերեն ասում ենք «Հայր սիրէ զորդի», հասկացվում է, որ հայրը (ենթական) սիրում է որդուն, իսկ երբ ասում ենք «Որդի սիրէ զհայր», որդին է դառնում ենթակա:

Նախադասության առաջին կարևոր բառից անմիջապես հետո հաջորդում են բառիկները, անորոշները և վերջահար անձնական դերանունները, այս բոլորը երկրորդական արժեք ունեն և հաճախ անչեչտ են: Այս մասին հունարենը տալիս է լավագույն օրինակները, իր δε, τε, τος և այլն, և այլն բառիկներով: Բայց հայերենն էլ ունի բազմաթիվ օրինակներ, որոնք նույն հնդեվրոպական օրենքի շարունակությունն են, ինչպես՝

Ջի՞ ուու, զի՞՞ ընդ քեզ, զի՞՞ Ելեք դուք այժմ ամենեքեան ի տունիս նանրութեան (Ես, Իբ, 1):

Գան ո՞մանք ի տանէ ժողովրդապետին (Մրկ. Ե. 35):

Դուստրն քո մեռաւ (Մրկ. Ե. 35):

Ի վաղիւ անդր կամեցաւ Ելանել ի Գալիլեա (ԹՀ. ա. 43):

Ի սերմանելն իւրում էր որ անկաւ առ ճանապարհաւ (Ղկ. ը. 5):

* Հարցական նախադասություններից հետո Աճառյանը պլանավորել է գրել նաև «Ջարմացական նախադասության» մասին, սակայն ձեռագրում միայն վերնագիրն է գրված, և ամբողջ էջը դատարկ է (Պ. Բ.):

Հին պարսկերենի սովորական շարքն է ենթակա, սևոի խնդիր, լրացուցիչ, բայ (բայց սկիզբը չի դրվում) օրինակ pasava kanbuiya avam Bardiyam avāja Հետո այս կոմբուջիան այս Բարդիային սպանեց: Սնդիրը* կարող է դրվել ամեն տեղ: Լեզուների այս անհամաձայնությունը ցույց է տալիս այն, որ նախալեզվի մեջ շարադասությունը բոլորովին ազատ էր, որի հետքերը մնում են դեռ ամեն լեզվի մեջ:

Այստեղ դնում ենք մի քանի օրինակ Հին Հայերենից, որոնցից հետևում է, թե միշտ աշխատում էին նախադասության կարևորագույն բառը դնել սկզբում:

Չիք ինչ չար որ բնութեամբ չար իցէ և ոչ է արարիչ չարաց իրաց, այլ բարիաց: Չի մի մթարքն որ գբոք շողայցին, արգել Հայկոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին:

Ձազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր ի ծառայութիւն (Եղիշե). կարևոր բառը ազատութիւնն է, իսկ նրա դեմ ծառայութիւն, դրված է խոսքի վերջը:

Ձի եկեղեցւոյ փառս աղաւաղեսցեն (Եղիշե): Կարևորը եկեղեցին է, որ սկիզբն է անցել, նույնիսկ կանխելով հատկացյալը:

Ջեռան և նոքա անծխական հրով (Եղիշե), կարևորը բայն է, որ սկիզբն է անցել:

Սակայն երբ ասում ենք, թե շարադասությունը ազատ է, պետք չկա կարծելու, թե նա բոլորովին անկանոն է, առհասարակ բառերի սովորական խմբավորության մեջ որոշիչը որոշյալից առաջ է դրվում, այսպես՝

լատիներեն *trēs hominēs երեք արք (մարդ)*.

Հունարեն *ἀγαθός* λυγ'ρ բարի այր.

սանսկրիտ *devānām dik* աստուածոց բնակարան.

Հայերեն **առատ պարզևօք** (ածականը գոյականից առաջ, իսկ երբ վերջն է՝ հատուկ ուշադրություն է հրավիրում, ինչպես՝ **պարզևօք մեծամեծօք**):

Սակայն Հին լեզուների մեջ բառի վերջավորությունը բավական է ցույց տալու, թե նա ինչ հոլով է և հետևաբար ինչ պաշտոն ունի նախադասության մեջ: Դրա համար էլ անհրաժեշտ էր որևէ հաստատուն կարգով որոշել դիրքը: Հին լեզուները և հատկապես հնդեվրոպական նախալեզուն ընդունում են ազատ շարադասություն, բառերը դասավորվում են ո՛չ թե ըստ պաշտոնի, այլ համաձայն այն կարևորության, որ ունեն նրանք այս կամ այն նախադասության մեջ, և որի վրա ունկնդրի ուշադրությունն է ուզում հրավիրել խոսողը: Կարճ խոսքով, շարադասությունը ճարտասանական էր և ո՛չ քերականական:

Ամենից ավելի հունարենն է, որ պահել է հնդեվրոպական նախալեզվի ազատ շարադասությունը, նրանից ետ չեն մնում Հայերենը և լատիներենը: Հայերենը հատկապես այնպես նման է հունարենի շարադասությանը, որ կարելի է դնել թարգմանել ամբողջ ս. Գիրքը բառ առ բառ՝ հետևելով հունարենին, առանց սակայն սրանով ստրկացնելու լեզուն, որովհետև այդ թարգմանության լեզուն ոչնչով չի տարբերվում ինքնագիր Հայերեն գրվածքների լեզվից: Օրինակ, կարելի է լատիներեն և Հայերեն ազատորեն ասել.

* Երբ տեղ ցույց տվող մի խնդիր պատահի, վերջը կդրվի և բայը այսպիսով առաջ կանցնի *havu xtayadiya abava Mādaiy* – նա եղա՞վ արքայ ի Մարս (Meiller gran dn 239-240) բայց կան և դեպքեր երբ այս շարքը խանգարվում է:

pater filium amat	Հայր գորդի սիրէ:
filium pater amat	գորդի սիրէ Հայր:
amat filium pater	սիրէ գորդի Հայր:
amat pater filium	սիրէ Հայր գորդի:

Մյուսները աշխատել են կամաց կամաց շարադասության մեջ մտցնել որոշ կարգ: Օրինակի համար սանսկրիտը արդեն ունի մի հաստատուն կարգ: Բայց այս կարգը զանազանվում է լեզվից լեզու. օրինակ՝ բայը սանսկրիտի մեջ դրվում է սովորաբար նախադասության վերջը, այսպես նաև կամիսերենում (Barton, A hittite manuel, p. 23). մինչդեռ Հին իուլանդերենի մեջ դրվում է սկիզբը, իսկ Հունարենի, Հայերենի, լատիներենի և Հին սլավերենի, ինչպես և Հնագույն իրանական բնագրերի մեջ նրա տեղը շարժական է:

Ահա մի կտոր հունարեն Ավետարանից, հանդերձ Հայերեն թարգմանությամբ:

ἄσειτ τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρὸς ρε,
 Թոյ տուք մանկուոյդ գալ առ իս,
 μη κωλύετε αὐτα τῶν γαρ τοιούτων
 և մի՛ արգելուք զոսա, զի այդպիսեացդ
 εἰοί iv ἡ βασιλεία τοῦ Ἰεοῦ
 է արքայութիւն Աստուծոյ:

Մեջտեղ են մնում միայն հոդերը, որոնք չկան Հայերենում:

* * *

Այսպիսով, ինչպես ներածության մեջ ասել ենք, շարադասությունը լեզվաբանական գիտության այն ճյուղն է, որ ուսումնասիրում է բառերի առնչությունը իրար հետ, նրանց պաշտոնը, կարգը և դասավորությունը իբրև անդամ նախադասության, մի խոսքով, շարադասությունը նախադասության կազմի ուսումնասիրությունն է և տարբերվում է ձևաբանությունից, որ միայն բառերի ձևի ուսումնասիրությունն է: Ուրիշ մի գիտությունից օրինակ առնելով՝ ձևաբանությունը բառերի անդամագնությունն է, շարադասությունը՝ նրանց բնախոսությունը:

Նոր լեզուները հենցից մի հիմնական տարբերություն ունեն: Որովհետև բառը, հոլովական վերջավորություններից զուրկ լինելով, Հայտնի չէ, թե ի՞նչ հոլովի է պատկանում, և միաժամանակ կարող է և՛ այսինչ հոլովին պատկանել և՛ այնինչ հոլովին, ուստի դիմել են մի ուրիշ միջոցի՝ բառի դիրքով որոշել նրա հոլովը և պաշտոնը: Ըստ որում՝ նոր լեզուների մեջ շարադասությունը ունի որոշ կարգ, և ամեն մի բառի տեղը որոշված է համաձայն իր պաշտոնին, հակառակ պարագային, իմաստը խանգարվում է: Օրինակ, Փրանսերենում և արևմտյան Հայերենում Պողոս և Պետրոս թե՛ ուղղական են և թե՛ հայցական, այնպես որ երբ հարկ լինի ասել թե Պողոսը ծեծել է Պետրոսին, անհրաժեշտ է Պողոսը (ենթակա) դնել սկիզբը և Պետրոսը (սևոի խնդիր) դնել վերջը, այսպես՝

Պողոսը ծեծեց Պետրոսը:
 Paul a battu Pierre.

Հակառակ դիրքով անկարելի է, որովհետև այն ժամանակ Պետրոսը ծեծող և Պողոսը ծեծ ուտող կղառնա:

Այսպես ուրեմն, նոր լեզուների մեջ բառերի կարգը որոշ և հաստատ է: Այսպես է նաև սեմական լեզուների մեջ. սեմական լեզուների մեջ բառերի կարգի փոփոխությունը կիսակատար չափով ուշ ժամանակի գործ է:

Ձինարենում, ուր հոլով չկա, երբ բառը դրվում է բայից առաջ, ուղղական է, իսկ երբ բայից հետո՝ տրական, հայցական է: Գերմաներենում թեև հաճախ ուղղականը և հայցականը ձևով տարբեր են իրարից, շփոթություն երկուդ չկա, բայց որովհետև ուրիշ դեպքերում տարբեր չեն, և շփոթություն կարող է ծագել, ուստի որոշված է նույնպես դնել նախ **ենթական**, հետո՝ սեռի **խնդիրը**, **ինչպես**՝ der Löwe sieht den Hasen, die Frau sieht die Blume (Brockelmann Pricu de lina sem 1910, էջ 15): Շվեդերենի մեջ ուղղական, տրական, հայցական միևնույն ձևն ունեն, ուստի գանազանելու համար իրարից որոշված է սկիզբը դնել ուղղականը, հետո բայը, հետո տրականը և հետո հայցականը, օրինակ՝

Gud har givit männiakan förnuft

Աստված տվել է մարդոց բանականություն:

Բասկերենն ունի ճիշտ ու ճիշտ տաճկերենի (աշխարհաբարի) շարադասությունը. օրինակ՝

aurr-a-ri	eman	diod-an	liburu-
տղայ(ը)ին	տված	եղածս	գիրքը.
չօճուղա	վերմիչ	օրտղում	քիթապ.

it ederr-a da

չօք եյգիսի տիր

չատ լավ-ն է:

Ֆիջի կղզու լեզվով խոսքի սկիզբը դրվում է բայը, հետո սեռի խնդիրը, հետո ենթական.

Դանիերենում սեռականը գոյականից առաջ է դրվում. **ինչպես**՝ faderens befaling հետ հրամանը. barnets bog տղայի գիրքը. Սա արարական ձևն է, որ կա և գերմաներենում – Vaters Brfehl, des Kindes Buch, կամ անգլերենում – Father's sin

Այսպես է չվեդերենում en fleckas lynne – մի աղջկա քմահաճույքը kenungens dotter – թագավորի աղջիկը:

Հինդուստանի լեզվի մեջ շարադասությունը ճիշտ հայերեն աշխարհաբարի պես է. ենթակա, սեռի խնդիր, բայ. նախադրությունը դրվում է գոյականից հետո, մակբայը՝ բայից առաջ, ածականը գոյականից առաջ, հատկացուցիչը հատկացյալից առաջ (Bonnerjea, 41):

* * *

Բառարաժանումն էլ իր որոշ օրենքներն ունի. այսպես՝ նախդիրները առանձին են գրվում, բայց մասնիկները կցված են բառին, այսպես նաև բոլոր տեսակի վերջավորությունները: Հողը բոլոր լեզուների մեջ էլ, եթե նախադաս է, գրվում է առանձին, իսկ եթե ետադաս է, կցվում է բառին. օրինակ՝

Ֆրանս. le père,
գերմ. die Katze,
անգլ. the world,
իտալ. la madre,

Իսկ հայերենում կցվում է բառին, ինչպես՝
մարդը, մարդն, ձուկը, ձուկն, կատուն, այգին և այլն:

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նախադասության ամեն մի բառը անկախ և ինքնուրույն լինելով՝ նրանց կապակցությունը միայն համաձայնության մեջ է:

Համաձայնություն ասելով հասկանում ենք այն, թե ինչ որ է մեկը, նույնպես է լինում և մյուսը, բայց այս համաձայնությունը ո՛չ թե մեկ բառի կողմից մյուսի համար պարտադիր մի պահանջ է, այլ ինչպես անունն էլ ցույց է տալիս, երկու կողմից միաժամանակ կատարված համապատասխանություն:

Բայական նախադասության մեջ համաձայնությունը կայանում է բայի և ենթակայի միջև: Սեմական լեզուների մեջ այդ երկուսի համաձայնության եզրերն են սեռ և թիվ, որովհետև սեմական բայը սեռ ունի: Ըստ այսմ, երբ ենթական արական եզակի է, բայն էլ լինում է արական եզակի, եթե ենթական իգական երկակի է, բայն էլ լինում է իգական երկակի և այլն: Սակայն հնդեվրոպական բայը սեռից զուրկ լինելով, համաձայնությունը լինում է միայն թվի մեջ:

Իսկական համաձայնությունը տեղի է ունենում երկու անունների կամ մի ածականի ու մի գոյականի միջև, պայմանով որ տարբեր հոլովներով չլինեն, ինչպես՝

Արարից զձեզ որսորդս մարդկան (Մտթ. դ. 20):

Ետևս այլ երկուս եղբարս, զՅակովբոս Ջերեդեայ եւ զՅովհաննէս զեղբայր նորա, ի նաւի Ջերեդեայ հանդերձ հարբն իւրեանց (Մտթ. դ. 21):

Մի՛ ոք իմասցի ինչ ի բանից այտի յայդցանէ (Երեմ. լր. 24):

Այսպիսի դանդաղանաց բանից տխմարաց մտաց կարկատելոց:

Այս նախադասությանց մեջ անմիջապես իրար հետ կապ ունեցող համադիր բառեր են զձեզ և որսորդս, երկուս և եղբարս, զՅովհաննէս և զեղբայր, Ջերեդեայ և հարբ, ի բանից և յայտցանէ, բանից և տխմարաց և այլն, ուստի և համաձայնվել են իրար հետ: Բայց իրար հետ չկապվող զանազան տարբեր լրացուցիչներ են որսորդ և մարդկան, ի նաւի և հարբ, բանից և պատասխանի և այլն, ուստի և չեն համաձայնում իրար հետ:

Վերի օրինակների մեջ համաձայնությունը եղել է թվով և հոլովով, որովհետև հայերենի մեջ միայն այս կարգերը (catégorie) կան: Իսկ հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ (ինչպես և այն ժառանգների մեջ), ուր կա նաև սեռ, համաձայնությունը լինում է սեռով, թվով և հոլովով, այսինքն այն բոլոր տարբերով, որ հավասարապես ունեն գոյականներն ու ածականները. երբ գոյականը

Թերևս որոշ տոհմերի – ցեղեր ընդհանուր անուն (Ղափանցյան, Ուրարտուի պատմություն): Կարելի է որպես բառը պահել սկզբում Թերևս բառերից առաջ, այլ պետք է ասել սկզբում Թերևս որպես որոշ ... ըստ որում որպես բառը պատկանում է անորոշին:

Վրաց բառերի շարքը՝ ենթակա – սևոի խնդիր – բայ.
օրինակ՝ մուշեբմա սասախլե ապիեթքես –
բանվորի գտունն պայթեցրին:

Անվանական նախադասության մեջ՝

ենթակա – ստորոգելի – բայ.

կացի մղիղարի ա –

մարդը հարուստ է:

Որոշիչ բառերը նախադաս են որոշյալից. այսպես՝ օրինակ, սեռականը, ածականը, թվականը և դերանունը գրվում են առաջ, իսկ հատկացուցիչը, գոյականը՝ հետո (vogt, 269):

Միայն expressive նախադասության մեջ կարող է շարքը փոխվել:

Շատ դժվար է բառերի շարքը դուրս բերել այնպես, որ միայն մի իմաստի համապատասխանի և երկդիմություն տեղիք չտա:

Օրինակ՝ հայերեն «ոչխարի լավ մածուն» ասելու փոխարեն հաճախ ասում են՝ «լավ ոչխարի մածուն»:

Փր. bouches d'oreilles large comme des bracelets
(Lamartine, Grazielles)

Այստեղ ըստ գրվածքի պետք է հասկանալ, թե ականջներն են ապարանջանի պես լայն, մինչդեռ հեղինակի միտքը այն է, թե գինդերն են լայն:

Նույնը հայերեն պիտի լիներ՝

Ապարանջանի պես լայն ականջի օղեր, որ դարձյալ երկդիմի է:

Բոլոր այս դեպքերում շեշտի և դադարի փոխհարաբերությունն է, որ երկդիմության առաջը առնում է, և որ գրի առնել շատ անգամ անհնար է:

Անկախ նախադասության կազմից զուտ թվումներ անելու ժամանակ էլ կա բառերի մի շարք, որ սովորության և գործածության արդյունք է միայն, օրինակ, ասում ենք հայրս ու մայրս, հորից ու մորից և ոչ թե մորից ու հորից:

Ընդհանուր օրենք է, որ կարճ բառերը առաջ են անցնում, այսպես՝

Հայր ու մայր, քույր ու եղբայր, տեր և տիրական, օր ու գիշեր, եղ-քացախ, աղ-պղպեղ, մարդ ու կնիկ, մարդ-մարդասանք, գյուղ ու քաղաք, տունն ու դուրսը, ճիշտ ու անճիշտ, ծուռ ու սխալ, լուռ ու մունջ, տեղի-անտեղի, կոշտ ու կոպիտ, սև ու ճերմակ, կանաչ-կարմիր, տեղի-անտեղի: Հավասար վանկերով բառերի համար կանոն չկա. գիշեր-ցերեկ, չուն ու գել, սուտ ու ղորտ, թեր և դեմ, երկար-բարակ, երկար ու բարակ:

Այսպես նաև անգլերեն.

bread and butter from top to bottom
bread and water rough and ready
milk and water rough and tumble

cup and saucer free and easy
wind and weather high and mighty
head and shoulders fits and snatches

(Jespersen, Growth and Structure... 215)

* * *

Առհասարակ ընդունված է ասել, թե հին լեզուներում նախադասության մեջ բառերի շարքը բոլորովին ազատ է, իսկ, ընդհակառակը, նոր լեզուներում նախադասության մեջ բառերը ունեն պարտադիր որոշ շարք:

Ոչ մեկը բացարձակ ճիշտ չէ:

Ոչ հին լեզուներն են բացարձակապես ազատ, ոչ էլ նոր լեզուներն են բացարձակապես ստրկական: Հին լեզուներն էլ ունեն երբեմն պարտադիր շարք, նոր լեզուներն էլ ունեն որոշ ազատություններ:

Գրաբարում կարելի է ասել՝

Տուն իմ մեծ է:

Մեծ է տուն իմ:

Բայց մի՞թե կարելի է ասել

Տուն մեծ իմ է:

է տուն մեծ իմ:

Երկուսն էլ՝ ոչ:

Աշխարհաբարում ասում ենք՝

Իմ տունը մեծ է:

Բայց նաև՝

Մեծ է իմ տունը:

Նույնիսկ ֆրանսերենում, որ շատ վերլուծական շարադասություն ունի, թեև սովորական ձևով պետք է ասել

Son aspect est terrible

Իր երևույթը սոսկալի է:

Կարելի է նաև շարքը փոխելով ասել՝

Terrible est son aspect

Սոսկալի է իր երևույթը:

Ուրեմն չափավորելով մեր լեզուն, հնի և նորի համար էլ պետք է ասենք, թե հին լեզուները բառերի շարադասության մեջ ավելի ազատ են, քան նորերը և, նոր լեզուների մեջ բառերի շարքը ավելի պարտադիր կարգով է, քան հին լեզուների մեջ: Տարբերությունը երևում է հայտնի կերպով, երբ աշխարհաբարը համեմատենք գրաբարի հետ, կամ ֆրանսերենը՝ լատիներենի հետ:

Այդ համեմատությամբ պիտի երևա նաև, որ հնից դեպի նորը գալու ժամանակ ազատությունը հետզհետե պակասում է, և պարտադիր կարգը հետզհետե ավելանում:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐՔ

Ըստ ընդհանուր քերականական օրենքների գլխավոր նախադասությունը պետք է դրվի առաջ, իսկ երկրորդականը նրանից հետո: Այսպես՝

Առավոտը վաղ եկա քեզ մոտ, որպեսզի քեզ տանը գտնեմ:

Բայց այս ընդհանուր և սովորական ձևից դուրս, երկրորդական նախադասությունը կարող է ստանալ նաև հետևյալ ձևերը:

1. Կարող է գլխավոր նախադասությունից առաջ անցնել. օրինակ՝

Որպեսզի անպատճառ քեզ տանը գտնեմ, առավոտը չուտ եկա քեզ մոտ:

Որովհետև ինձ կանչել էիր, ես էլ եկա:

Երբ որ ուզես, պատրաստ եմ:

2. Երկրորդական նախադասությունը կարող է գլխավոր նախադասությունը ձեռքից և նրա այս կամ այն անդամը հեռացնելով՝ մեջ մտնել:

Այսպիսի երկրորդական նախադասությունը կոչվում է միջանկյալ, ինչպես՝

«Այն մարգագետինը, ուր արածում էին մեր ոչխարները, գտնվում էր գյուղից հեռու և նրա միջով անցնում էր հեղասահ մի առու»:

3. Երկրորդական նախադասությունը իր բայական ձևից զրկվում է և վերածվելով մի կամ մի քանի բառի՝ իբրև անդամ միանում է գլխավոր նախադասության, ինչպես՝

Ուզողը եկավ, չուզողը չեկավ (=ով որ ուզեց՝ նա եկավ, իսկ ով որ չուզեց՝ նա չեկավ):

Նրա գալուստը տեսնելով՝ շտապեցի, եկա (=երբ տեսա, որ նա գալիս է, ես էլ շտապեցի և եկա):

Ուզած ընկերդ արի՝ (ո՛ր ընկերին որ ուզես, արի):

Կարդացածդ հասկացա՞ր (հասկացա՞ր այն, ինչ որ կարդացիր):

Երկրորդական նախադասությունը երբ կցվում է գլխավորին, կարող է դրվել փակագծի մեջ (երբ գրավոր է), կամ ստանալ թուլացած ձայն կամ շեշտ (երբ բանավոր է), ինչպես այս վերջին պարբերության մեջ:

Հարցական նախադասության պատասխանը տալու ժամանակ սովորաբար բուն պատասխանը առաջ է դրվում և կարող է մնալ մենակ, և կամ շարունակել մնացյալ մասը: Օրինակ՝

– Ո՞ւր ես գնում:

– Տուն (կամ տուն եմ գնում):

ԴԵՄՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Կարելի է նախադասության ձևը փոխել և ուղղակի կամ խոսակցական ձևը փոխելով՝ դարձնել անուղղակի կամ պատմողական: Այս պարագային դեմքը անհրաժեշտաբար փոխվում է, օրինակ՝

Հարցրին նրան: – Ասա, ո՞նց լավացավ աչքդ (=նրան հարցրին, որ ասի, թե ոնց լավացավ իր աչքը):

Ընդհակառակը, պատմողը կարող է սովորական պատմողական ձևը թողնել, և երևակայելով իրեն մի բոլոր ենթակայի վիճակում, առնել նրա դերը, օրինակ՝

Կանգնած ջրի առաջ՝ նայում էր հոսանքին և մտածում էր, թե ինչպես անցնի՝ լողա՞, ցատկե՞, թե մի նավակ կանչի. (=կանգնած ջրի առաջ, նայում էր հոսանքին և մտածում. «Ինչպես անցնեմ, լողա՞մ, ցատկե՞մ, թե՞ մի նավակ կանչեմ»):

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հատկացուցիչը հատկացյալից հետո է դրվում, բայց կարող է նաև լինել հա- կառակը:

Սկիզբն չարեաց (Եզն. 49):

Չարեաց արարիչ (Եզն. 51):

Հին լեզուներից հին պարսկերենն ունի հակառակ շարքը, ինչպես՝

Yištašpahya pitā Կշտապի հայրը,

բայց ֆորմուլների մեջ՝

xšāyadiya asayadiyanam արքա արքայից:

Ածականը դրվում է գոյականից առաջ, բայց կարող է նաև դրվել հետո, և այն ժամանակ համաձայնում է:

Մեծ գործ (Եզն. 55):

Ոռովութիւն մեծ (Բուզ. գ. 4):

Առն իմաստնոյ (Մտթ. է. 24):

Ժամանակս բազումս (Ղկ. ի. 9):

Հոգովք աշխարհականօք (Ղկ. իա. 34):

Հին պարսկերենում ածականը կարող է դրվել գոյականից առաջ կամ հետո, թվականը միշտ առաջ չի դրվի, ինչպես՝ aniyā dahyāva այլ գավառք, kāra paša բանակն պարսիկ:

Ավելի ազատ շարահյուսության մեջ՝ կարող են ածականը գոյականից և հատկացյալը հատկացուցիչից բաժանվել ու հեռանալ՝

Մասանց չարեաց գտանի մարդն արարիչ (Եզն. 35):

Առաջ դրվելու դեպքում չի համաձայնում.

Բազում գործս բարիս (ՅՀ. ժ. 32):

Գեղեցիկ վիմօք (Ղկ. իա. 5):

Բարձր բազկաւ (Ել. գ. 6):

Մեծամեծ վարազաց վայրենեաց (Ագաթ. 727):

Միավանկ ածականը այս դեպքում էլ համաձայնում է բոլոր հոլովներով:

Նորոյ ուխտի (Մտթ. իգ. 28):

Ի նոր գերեզմանի (Մտթ. իե. 69):

Նորոց կտակարանաց (Բ. կոր. գ. 6):

Մեծի արքայի (Մտթ. ե. 35):

Քիչ անգամ կարող է պատահել, որ բազմավանկ ածականն էլ, թեև նախադաս, համաձայնի, ինչպես՝

Բոլորով սրտիւ իմով (Սղմ. Թ. 2):

Սուտ ածականը (նախադաս) և արքունի ածականը (ետադաս) միշտ մնում են առանց համաձայնության:

Ստացական, հարաբերական և հարցական ածականները սեռական, տրական, ներգոյական, բացառական, գործիական հոլովներում համաձայնում են, իսկ հոգնակի ուղղական, հայցական, ներգոյական հոլովներում հոգնակիի նշան չեն ստանում, ինչպես՝

Տուք մեզ յիւղոյդ ձերմէ, զի ահա շիջանին լապտերքս մեր (Մտթ. իե. 8-9):

Ի փառս քում (Մրկ. Ժ. 37):

Գոյականները միշտ համաձայնում են, սակայն հոգնակի գոյականի մոտ մնում են եզակի, ինչպես՝

Յետ այսր ամենայնի հաւանութեանց (Եզն. 59):

Եթե թվականը հոլովված է, գոյականը դրվում է հոգնակի, ինչպես՝ երկու ճնճղուկք (Մտթ. Ժ. 29): Ձերիս տիւս (Մտթ. Ժր. 40): Ի չօրից հողմոց (Մտթ. իե. 31):

Եթե թվականը չի հոլովված, գոյականը դրվում է եզակի, եթե ետադաս է, և դրվում է հոգնակի, եթե նախադաս է, ինչպես՝ Ոչ ինչ ունիմք, բայց հինգ նկանակ և երկուս ձկունս (Մտթ. Ժե. 17), բայց՝ Լուծս հինգ (Ղկ. Ժդ. 19), սակայն՝ Տասն կուսանաց (Մտթ. իե. 1):

Կարող է և թվականը հոլովվել՝ ամացն քառասնից (Գծ. Է. 30):

Երբ տարբեր բայեր հաջորդեն իրար, որոնց հետ խնդիր ունեն միևնույն բառը տարբեր հոլովներով, նախ պետք է դնել առաջին բայի խնդիրը, հետո մյուսները, որոնք կարելի է նաև զեղչել: Օրինակ՝

Հանկարծ ձեռքը տարավ ճակատին, շփեց...

Պետք չէ ասել՝ Հանկարծ ձեռքը տարավ, շփեց ճակատը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 319):

ՏՈՆԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հակառակ արդի լեզուներին, Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ տոնը նպատակ չունի կարևորագույն բառերը ի վեր հանելու (չեզտելու), այդ դերը վերապահված էր շարադասությունը՝ բառերի կարգին: Այլ նրա նպատակն էր իրար հետ անձուկ կերպով կապված բառերի միությունը ցույց տալ: Ըստ այսմ, միևնույն բառը կարող է այսինչ նախադասության մեջ տոն ունենալ, մյուսի մեջ՝ ոչ:

Ընդհանուր օրենքն այն է, որ երբ մի քանի բառեր կողք կողքի շարված, ըստ իմաստի կազմում են մի խումբ, դրանցից մեկն է միայն ունենում տոն: Վեղայական Հնդկերենի մեջ կարող է պատահել, որ ամբողջ նախադասության մեջ միայն մեկ անգամ տոն լինի:

Որոշելու համար բառերի տոնը կարելի է տալ հետևյալ կանոնները:

1) Երբ բայը դրված է նախադասության սկիզբը, սովորաբար ունի տոն, իսկ երբ ներսումն է, չունի տոն: Այսպես է հատկապես սանսկրիտի մեջ, որ այս կետում ամենից ավելի ավանդապահն է: Հունարենը և լատիներենը ջնջել են այս կանոնը, և ամեն մի բայական ձև ունի իր շեշտը, որ մշտապես անփոփոխ ու հաստատուն է: Սակայն հունարենում, ինչպես և հայերենում, դեռ մնում են հին կանոնի հետքերը է=ἔστι բայի գործածության մեջ. որոնք ունեն «կա, ունի» իմաստով, դրվում են նախադասության սկիզբը և ստանում են շեշտ, իսկ «է» կական բայի իմաստով դրվում են ենթակայից հետո և շեշտից զուրկ են: Օրինակ՝

Են իմ երկու դստերք (Ծն. ԺԹ. 8).

Է՞ ով քո աստ փեսայ (Ծն. ԺԹ. 12).

բայց՝ ես հող եմ եւ մոխիր (Ծն. Ժր. 28):

2) Երբ բայն ունի մի նախդիր, կամ մի-ն է ստանում տոնը և կամ մյուսը, այսպես է սանսկրիտում՝ pra bharati կամ prá bharati, հունարենում նախդիրը միշտ անշեշտ է՝ թե բայից անմիջապես առաջ և թե նրանից հետո գտնված պարագային: Նույնպես են նաև նախադրությունները, որոնք իրենց հաջորդող գոյականի հետ կազմում են իբր մի բառ, ինչպես՝ από ποταμού: Այդպես է նաև հայերենում, ինչպես՝ ըստ նմա, ընդ նմա, առ այնուսիկ, վասն այնորիկ և այլն:

Ընդհակառակը, սլավականում հաճախ նախդիրն է շեշտյալ և գոյականը անշեշտ, ինչպես՝ ոուսերեն на берег, по морю: Նման գործածության հետքեր կան նաև հունարենում (ինչպես՝ διαπέντε հինգ ձայն, ὑπέρμπορον հակառակ ճակատագրին), որոնք ցույց են տալիս, որ կանոնը հնագույն հունարենում էլ կար:

3) Երբ երկու բառ միանալով կազմում են մի բարդ բառ, սովորաբար մեկը միայն ստանում է տոն, ինչպես՝ սանսկրիտ dvā- daga, հունարեն δώ - δεξα «երկոտասան» Νέαπολις «նորաքաղաք» χννόσονρα «չնագի» և այլն: Բայց վեղապական Հնդկերենում ունենք jāspātis «րնտանիքի գլխավորը» մի տոնով կամ jāspātis երկու տոնով:

4) Ցուցականները, հարաբերականները, որոնք անկախ գործածությամբ տոն կամ շեշտ ունեն, կցվելով ուրիշ բառերի հետ, տոնից զրկվում են, օրինակ՝

Ձայս արարէք և ապրիք (Ծն. խբ. 18):

Յետ բանիցս այսորիկ (Ծն. խբ. 1):

5) Նախորդ գլխում տեսանք այդ արդեն վերջահար (enclitique) կոչված ձևվերը: Մի խումբ բառեր կան, որոնք երկրորդական արժեք ունեն և, կցվելով իրենցից առաջ գտնված մի կարևոր բառի ծայրին, գործ են ածվում նրա հետ իբր մի բառ և ըստ այսմ կորցնում են իրենց տոնը: Տրված օրինակների վրա կարող ենք ավելացնել արևմտյան հայերենի մը, մըն, բարբառների մեջ ըմ, մ, որ զբարբարի մի, իմն ձևից են:

Միօրինակության սկզբունքը լեզվի մեջ ուզում է, որ միևնույն պաշտոնն ունեցող բառերը նույն ձևն էլ ունենան, օրինակ, բոլոր հոգնակիները միատեսակ կազմվեն, բայերի բոլոր առաջին դեմքերը նման ձև ունենան, նույնը՝ երկրորդը, երրորդը, բոլոր դերանունները նման ձևով հոլովվեն և այլն:

CATACHRÈSE*
[Չարաշահույթ]

Կոչվում է այն ձևը, երբ մի բառ գործ է ածվում ոչ իր տեղում (անհամատեղելի բառերի կապակցություն, հմմտ. դառը ժպիտ)

օրինակ՝ նավթի ջրհոր
քամու ջաղաց
Ֆր. ferré d'argent
aller à cheval sur un bâton.

Ստորադաս parataxe hypotaxe (կամ subordonnée) Parataxe (անշաղկապ նախադասություն – Պ. Բ.) ենք կոչում, երբ մի քանի անկախ նախադասությունները իրար հետ զուգահեռ ու համադիր շարված են կողք կողքի՝ հարադիր ձևով:

Բարեկամս եկավ ինձ մոտ, ես ասացի նրան. «Այսօր ինձ մոտ մնա ճաշի»:
Ասաց. «Ոչ. Գործ ունեմ, չեմ կարող. վաղը կարծեմ ազատ կլինեմ, կգամ»:

Hypotaxe (շաղկապավոր ստորադասական նախադասություն – Պ. Բ.) կկոչվի, երբ այդ բոլորը կապված են իրար զանազան շաղկապներով ու մակբայներով, և ամբողջը կազմում է մի միություն, օրինակ՝

Երբ բարեկամս եկավ ինձ մոտ, ես առաջարկեցի, որ մնա ճաշի, բայց նա մերժեց՝ առարկելով, թե չի կարող, որովհետև գործ ունի. սակայն խոստացավ վաղը գալու, ըստ որում կարծում էր, թե վաղը ազատ կլինի:

Paratze ձևը ժողովրդական է. մյուսը ուսումնական և հատուկ գրքի, Ս. Գրքի լեզուն parataxe է, բայց հասցրած գեղեցիկ վսեմության, կատարելության:

ELLIPSE (ՋԵՂՉՈՒՄ, ԲԱՑԹՈՂՈՒՄ)

Այս բառով հասկանում են գեղչումը կամ ջնջումը այն բառերի, որոնք ինքնին հասկացվում են, և նրանց գործածությունը ավելորդ է:

Ellipse երկու տեսակ է, բառի և նախադասության:

Առաջինից օրինակներ.

Իշխան եմ ծախում (ձուկը).

Կարմրախայտ (ձուկ) ուտո՞ւմ եք.

Արարական fəndeq հայերեն պնդուկ և «կաղին», ձեն էր հունարեն կարիոն պոնտիկա, որ է «կաղին պոնտական» (այսինքն Տրապիզոնի, որ լավագույն տեսակն է), կաղին բուն բառը ջնջելով՝ պահել են ածականը, որ է «պոնտական»:

Լուսավորիչի աջը (այն է՝ ձեռքը). մինչև անգամ Օրմանյանի Ազգապատումի մեջ կարդացել եմ «այդ աջը ա՞ջն է, թե՞ ձախն է» (գեղջված է ձեռքը – Պ. Բ.):

Նախադասությունների գեղչումը ավելի սովորական է և շատ անգամ դրվում է հարցականի տակ, օրինակ՝

1. Այլևս չեմ գալու քեզ մոտ: – Որովհետև: – Որովհետև ոչ մի անգամ չեկար ինձ տեսնելու:

* Տե՛ս Armand Nazarian, Dictionnaire pratioque français-russe-armenien ges termes linguistiogues (Ա. Հ. Նազարյան, Լեզվաբանական տերմինների ֆրանսերեն-ուսուրեն-հայերեն ուսումնական բառարան, Երևան, 1993, էջ 92): (Պ. Բ.):

2. Մինչև վաղը պետք է վերադարձես.- Եթե ո՞չ.- Եթե ոչ, այլևս գիրք չեմ տա քեզ:

3. Եղբայրս ծանր հիվանդացավ.- Նորի՞ց:

4. Դասերդ հաջող գնո՞ւմ են.- Ոչ այնքան:

5. Երբ որ տեսնեմ, մի լավ պիտի խայտառակեմ նրան.- Արժե՞:

6. Ես խնդրում եմ, որ վաղը անպատճառ գաս ինձ մոտ.- Որպեսզի՞.- Որպեսզի գնանք պտույտի:

7. Գլխին կանաչ է կապել.- Այսի՞նքն.- Թուրքացել է:

8. Ասացի՞ր.- Տեսա՞ր, որ... (տեսա՞, որ ասեի):

Ռուսերեն ВСЁ, գերմաներեն alle հաճախ նշանակում են «չկա», այսինքն բոլորն էլ վերջացել է:

9. Գնալո՞ւ ես բժշկի մոտ.- Երկու շաբաթից:

10. Կատարեցի՞ր նրա ասածը.- Անմիջապես:

11. Մի բաժակ ջուր տուր.- Իսկույն:

12. Ո՞ւմ համար են այս բոլոր պատրաստությունները.- Հյուրերի:

13. Շուկայում վաճառո՞ւմ են սրանից.- Կարծեմ:

14. Կարո՞ղ եք այս տետրակը արտագրել մի օրվա ընթացքում.- Իհարկե:

[ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐ]

ԵՆԹԱԿԱ

Ենթական Արիստոտելյան տրամաբանությունում հունարեն ὑποθετικόν բառի թարգմանությունն է, սրա արմատն է ὑπο-θεται «տակը պառկել» այն է՝ «ծառայել իբր հիմք», որից և «խոսքի նյութ կամ առարկա լինել»: Ենթական նա է, որ կազմում է խոսակցության նյութը կամ առարկան, մինչդեռ նրա մասին տրված տեղեկությունը կամ ասված բանը կազմում է ἀποτηγόρημα «ստորոգելին»:

Մալայան Ple-Temer լեզվի մեջ, որ գտնվում է շատ նախնական վիճակում, ենթական դրվում է նախադասության սկզբում, բայց առաջ, և ենթակայից հետո դրվում է համապատասխան դեմքի դերանունը, իսկ եթե ենթական դերանուն է, նույնը կրկնվում է: Օրինակ՝

Karēi na guri balign te –

Կարեին (նա) նստած է վերևում:

iurl na akogn Galogn-adek

Մեռելների ոգին (նա) կախված է Գալոգնադեկի վրա:

Ugn ĩurl ugn gēi lanoi hubi –

Նրանք հոգիները (նրանք) ուտում են ստվերները yam-երի (shadow op yams)

ha ha-tugn –

Դու-դու վախեցել ես:

iē i-tugn –

Ես – ես վախեցել եմ:

(Schebesta, IRAS 1931, 647)

Հնդեվրոպական նախալեզվում երբ ենթական չեզոքի հոգնակին էր, բայր դրվում էր եզակի, որովհետև, ինչպես հայտնի է, չեզոքի հոգնակին իրապես հոգնակի չէր, այլ հավաքականի եզակին: Այս կանոնը շարունակվում է Հին Ավեստայում (Փաթաներում) և ավելի հաճախ՝ Հունարենում:

ինչպես՝ *τα τῶα τρέχει*

Այս կանոնի հետևանքն եղավ այն, որ բալթյան խմբի մեջ բայերի հոգնակի 3-րդ դեմքը ջնջվեց, և եզակի 3-րդ դեմքը բռնեց նաև նրա տեղը (չեզոքը ընդհանրացնելով):

Թուրքերենի մեջ այս կանոնը ավելի ընդհանուր է. ամեն հոգնակի ենթակա կարող է ստանալ եզակի բայ, ինչպես՝ *dojuktur geldi* տղայքը եկավ (փոխանակ՝ *եկան*):

Նույն ազդեցությամբ անշուշտ հայերենի մեջ էլ ունենք՝

Աս բաները վերջացավ.

Երբ ենթական եզակի է, բայն էլ եզակի է:

Երբ ենթական հոգնակի է, բայն էլ հոգնակի է:

Երբ ենթական մի քանի բառից է, բայը հոգնակի է, ինչպես՝ Որմիզդ և Արհիմն յղացան յարգանդի մօր իւրեանց (Եզն. 113):

Երթային գհետ Յիսուսի՝ Սիմուվն Պետրոս և միւս աշակերտն (ՅՀ. ժր. 15):

Երբ ենթական երկու հոմանիչներից է բաղկացած, բայը եզակի է մնում:

Դողումն և սոսկումն ունի զարարածսն (Եզն. 16):

Երբ ենթական հավաքական բառ է, թեև եզակի, բայը լինում է հոգնակի:

Դիզեալ կային ամբոխն (Բուզ. դ. 3):

Թվականի հետ դրված ենթական, երբ եզակի է, բայը մնում է եզակի, ինչպես՝

Եւթն աստղ միայն է գնայուն (Եզն. 199):

Եթե գտցի ի Սողոմ յիսուն արդար (Ծն. ժր. 26):

Զի կարելի ենթական դնել և բայը թողնել անհայտ, օրինակ՝

Ինֆորմացիոն բյուրոյի հաղորդագրությամբ, Նորվեգիայի առափնյա ջրերում գտնվող ձկնորսական նավերը ոչ երկարատև գնդակոծությունից հետո (իրենք ևն գնդակոծե՞լ, թե իրենց ևն գնդակոծել), անգլիական զինվորներն ափ են դուրս եկել և գերի են վերցրել գերմանական և նորվեգական մի քանի ձրկնորսներ (Սովետական Հայաստան, 1941, մարտ 6, ա էջ, 5-րդ օրինակ): Ենթական է նավերը, բայը չկա, այնպես որ հայտնի չէ, թե ինչ եղան այդ նավերը կամ ի՞նչ արին:

Ենթական կարող է մի քանիսը լինել և նույնիսկ անեզակական բառ ունենալ իր մեջ, և բայը նորից դրվել եզակի, օրինակ՝ *զի քո է կարողութիւն և զօրութիւն և փառք*:

Կոչեցաւ եւ Յիսուս եւ աշակերտքն նորա ի հարսանիսն (ՅՀ. ր. 2):

Գրաբարի մեջ անեզակական ենթական ստանում է հոգնակի բայ:

Աշխարհաբարում անեզակական բառերը եզակիի վերածված լինելով՝ ստանում են եզակի բայ, օրինակ՝

Շրթունքը կարմրել էր:

Աչքը ուռել էր:

Արցունքը հոսում էր:

Սրանց հոգնակին լինում է՝

Շրթունքները կարմրել էին:

Աչքերը ուռել էին:

Արցունքները հոսում էին:

Ըստ այսմ սխալ են հետևյալ ձևերը.

Նրա բարակ շրթունքը կապտել էին (Շիրվանզադե, Եժ., 1930, Դ. 222):

Օրիորդի շրթունքը դողում էին (էջ 242):

Մաքուր արցունքը դուրս ձգտեցին (էջ 368):

Երբ ենթակաները միացած են կամ բառով, բայը եզակի է դրվում. «Պատմագետը կամ քննադատը ձգտում է ամեն կերպ ապացուցել». սխալ է ասել՝ «Պատմագետը կամ քննադատը ձգտում են ամեն կերպ ապացուցել» (Տերտերյան, Նոր ուղի, 1927 թ., էջ 252):

Հավաքական անունների հետ կարելի է դնել նաև հոգնակի բայ. այսպես անգլերեն *people* «ժողովուրդ», բառը միշտ հոգնակի բայ է պահանջում. ինչպես՝

The people are never satisfied

Ժողովուրդը երբեք գոհ չի լինում:

Բայց ֆրանսերենը՝ միայն եզակի՝ *le peuple n'est jamais content.*

Ուրիշ բառեր կարող են լինել թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի.

օր. the jury was կամ were unanimous

ժյուրին էր կամ էին միաձայն

the committee have made their report

Հանձնաժողովը տվին՝ իրենց՝ տեղեկագետը:

Բրտտոներեն երկու ենթակա երբ բայից առաջ են դրված, պահանջում են հոգնակի բայ, բայց երբ հետո են դրված, բայը եզակի կլինի, ինչպես՝

Pierre ha Jacq ne hrant nitra

Պետրոս և Ժաք չեն անում ոչինչ.

բայց՝ *me gred ne hra nitra Pierre ha Paul.*

Կարծես չի (եզ.) անում ոչինչ Պետրոս և Պողոս:

(Guillome, p. 108)

Գրողները երբեմն այլ բան են մտածում և այլ բան են գրում, որով նախադասության մեջ բառը դուրս է գալիս այլ ձևի, մյուս մասը մի ուրիշ ձևի, ուրիշ խոսքով իրար հակասական կամ քերականական կանոններին հակառակ: Օրինակ՝

Հին հոգևորականության ավատական կենցաղի առանձնահատուկ այդ կարգերը, որ հետևանք էին նախարարական միջավայրի և զինվորական ազնվականության ազդեցության, այնքան կարևոր մի փաստ է, որ... (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1934, էջ 145): Գրողն անշուշտ մտածել է «... կարգերի գոյությունը» որով և գրել է «մի փաստ է», բայց գրել է «կարգերը», ուստի և առաջացել է «կարգերը մի փաստ է» անկանոն ձևը:

Այնպես չոր, այնպես սառն էին մոր խոսքերի տոնը (Միրաս, Չգրված օրենք, 56).- Հեղինակը մտածում է խոսքերի մասին և չի հիշում տոնը, ուստի դուրս է եկել տոնը էին (եզակի ենթակա և հոգնակի բայ):

Բարբարոսները յուրաքանչյուրն ըստ իր բնավորության է վարվում. (մտածել է յուրաքանչյուրի մասին, բայց մոռացել է բարբարոսները). պետք էր ասել՝ բարբարոսներից յուրաքանչյուրը:

Երբ նախադասությունը այնպես է կազմված, որ եթե ենթական էական հոգնակի է, բայց ձևապես եզակի է, բայց դրվում է եզակի:

Մյսալ է ուրեմն ասել՝

Ութ տարի էր, որ նա իր քրոջ հետ հորեղբոր հովանավորության ներքո էին (Ծիրվանգաղև, Երկ. լիակ. ժող., 1930, հտ. Գ, էջ 211):

Արարերենում երբ ենթական դրված է բայից հետո, բայը կլինի միշտ եզակի, նույնիսկ եթե ենթական հոգնակի լինի:

ՍԵՌԻ ԽՆԴԻՐ

Սերի խնդրի հայցական ձևը ուղղականին կամ տրականին նմանվելուց առաջանում էին զանազան թյուրիմացություններ, օրինակ՝

Սակայն հայեր արթուն կը գտնուին, լատիններն ալ կը կզգուշացնեն, և թարգմանը կը յաջողի... (Ազգապատում, 4094):

- Հայտնի է, թե հայերը լատիններին են զգուշացնում, թե լատինները՝ հայերին:

Նրան հանձնեցին Մարտիրոսին. հայտնի է, թե զնա՞ յանձնեցի Մարտիրոսին, թե զՄարտիրոս յանձնեցի նրան:

Ազադ-Նիրարին այս ներքինին հանձնեց Շամիրամին (Հայոց անձ. բառ. Գ. 138).- հայտնի է, թե զներքինի՞ն հանձնեց Շամիրամին, թե զՇամիրամ հանձնեց ներքինին: Հասկացվում է միայն պատմության ընթացքից:

Իսպաներենի մեջ էլ սերի խնդիրը ճիշտ արևելահայերենի պես անշունչների համար դրվում է հայցական, չնչավորների համար՝ տրական, օրինակ՝

he olvidado la flave

մոռացել եմ բանալին.

he visto a su hermano

տեսել եմ եղբորդ:

ԲԵՆԻՔՅԱՆ ԽՆԴԻՐ

Շվեդերենում հոլովի վերջավորություններ չլինելով՝ տեղից է իմացվում, որ տրական հայցական նույն են, ուստի նախ դրվում է տրականը, հետո հայցականը, օրինակ՝

Modern gav sin son en bok

Մայրը տվեց իր որդուն մի գիրք:

Բայց երբ մի նախդիր լինի, որ որոշի տրական լինելը, շարքը փոխվում է, այսպես, վերի խոսքը դառնում է՝

Modern gav en bok åt sin son.

Մայրը տվեց մի գիրք ցեւր որդի:

(Poestion, Schwed. 148)

ՀԱՏԿԱՑՈՒՑԻՉ

Հատկացուցիչը հատկացյալից կարող է բաժանվել մի ամբողջ հարաբերական միջանկյալ նախադասությամբ, օրինակ՝

Եւ ամենեցուն, որ ի ժողովրդեանն էին, աչք ի նա հայէին (Ղկ. գ. 20):

Այսպես է նաև հունարեն բնագրում.

και πάντως ἐν τῇ συναγῆ οἱ ὀφθαλμοὶ

ἦσαν ἀτενίζοντες οὐτῶ,

որին նման է նաև լատինը՝

et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.

Բայց նույնը չէր կարողացել պահել ֆրանսերեն et les yeux de tous, dans la synagogue étaient fixes sur lui անգլերեն and the eyes of all in the synagogue were fastened on him (Թիրաքեան, Հայ-Երևան, ուսումնասիրություն, էջ 173):

Հատկացուցիչը կարող է հատկացյալից առաջ դրվել, ինչպես՝

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,

Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր (Վահագնի ծնունդը):

Կարող է այս դիրքի մեջ նաև մի հարաբերական նախադասությամբ բաժանվել, ինչպես՝

Զի ծանիցես զբանիցն որոց աշակերտեցար զճշմարտութիւն (Ղկ. Ա 4):

Այսպես է նաև լատինը՝

ut cognoseas earum verborum, de quibus eruditas es, veritatem.

Երբ երկու հատկացուցիչ ունեն միևնույն հատկացյալը, այս հատկացյալը դրվում է հոգնակի, օրինակ՝

Երևանի թեմական դպրոցը և Ղարաբաղի թեմական դպրոցը. ասելու փոխարեն ասում ենք, Երևանի և Ղարաբաղի թեմական դպրոցները:

Բայց սա հաճախ տեղիք է տալիս թյուրիմացության, և կարելի չի լինում որոշել յուրաքանչյուր հատկացուցիչի պատկանող հատկացյալի թիվը: Այս դեպքում կարող է լինել չորս դիրք. 1) Երկու հատկացյալներն էլ եզակի են, 2) երկու հատկացյալներն էլ հոգնակի են, 3) առաջին հատկացյալը եզակի է, երկրորդը՝ հոգնակի, 4) առաջին հատկացյալը հոգնակի է, երկրորդը՝ եզակի: Այս դեռ եթե հատկացուցիչը երկու է, իսկ եթե երեք կամ ավելի լինի, տեսեք ինչպիսի թյուրիմացություններ և սխալներ կառաջանան:

Այսպիսի թյուրիմացության մի օրինակ տալու համար հիշենք հետևյալը:

Հ. Բ. Սարգսյան իր «Ազաթանգեղոսը և յուր բազմադարյան գաղտնիքը» գրքի մեջ, էջ 140, ասում է, «Տոհմային մատենագիրք մեր, Ազաթանգեղեայոյն օրինակի և Մակարեացոց գրոց թարգմանիչներէն սկսեալ»: Այստեղից քաղելով բ. Կիւլիսերեան, Եղիշե (Վիեննա, 1907), էջ 133-134 ծանոթագրությունում ասում է, թե «Մակարեացոց թարգմանիչը միակ հոգի մը չէ», մինչդեռ Սարգսյանի միտքն այն էր, որ Ազաթանգեղոսը ունի մի թարգմանիչ, մակարայեցիք՝ ևս մի թարգմանիչ, երկուսը միասին լինում են թարգմանիչներ:

Այսպիսի թյուրիմացությունների տեղիք չտալու համար լավագույնն է հատկացուցիչները հիշել առանձին-առանձին: Այսպես՝ վերի օրինակը՝

Ազաթանգեղոսի թարգմանիչը և Մակարայեցոց գրքի թարգմանիչը և այլն: Անգլերենում հատկացուցիչը ըստ սովորականին դրվում է հատկացյալից հետո, բայց կա նաև մի հին ձև, որ նրա հակառակն է, օրինակ՝

The house of my father

My father's house

Հորս տունը,

կամ ավելի երկար՝

the fortune of the sister of the wife of my brother
my brother's wife's sister's fortune.

Իմ եղբոր կնոջ քրոջ հարստությունը...

ԲԱՑԱՀԱՅՏԻՉ-ԲԱՑԱՀԱՅՏԱԼ

Գրաբարի մեջ բացահայտիչի համաձայնությունը կարող է երբեմն տեղիք տալ թյուրիմացության և իմաստի երկդիմություն, այսպես՝ Ոորենացու գրքում, կա

Ոմանք ի չարաբաստացն աշակերտացն ասեալ զգիրսն Թեաղորոսի մամուլետացվոյ, զվարդապետին Նեստորի և զաշակերտին Թեոդորի, զնային յաշխարհն Հայոց.- ուր վարդապետ Նեստորի և աշակերտ Թեոդորի լոկ բացահայտիչ են Թեոդորոսի, կարելի է առնել իրրև անկախ հատկացուցիչ և հասկանալ տարբեր մարդիկ (այս մասին տե՛ս վերը):

Նույնպես Սևր. (կամ Անանուն պատմիչ, էջ 2-6):

Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ (Հայկ) զնա կալուած ժառանգութիւն Կաղմնայ թոռին իւրում, որդւոյ Արամանիկայ, եղբոր Արամայիսի:

Եղբոր բառը կարելի է առնել թե իբր բացահայտիչ Արամնակի և թե իբր Կաղմոսի, առաջին դեպքում Արամնակը լինում է Արամայիսի եղբայրը, երկրորդ դեպքում Կաղմոսն է Արամայիսի եղբայրը: Եվ որովհետև գիտենք պատմությունից, որ Հայկը պապն է, որդին՝ Արամնակը, սրա որդիքը՝ Արամայիսը և Կաղմոսը, ուրեմն երկրորդ ձևն է ճիշտ:

Աշխարհաբարում բացահայտիչը կարող է բացահայտյալից առաջ դրվել և մնալ անփոփոխ և կամ ետ դրվել և այն ժամանակ համաձայնում է: Առաջին դեպքը կարճ ձևերի համար է, երկրորդ դեպքը՝ բառերի երկար չարքի համար, օրինակ՝

Ավարայրի դիցազն Վարդանի եղբայրն էր:

Կառուցման հաջող ընթացքը մեծապես կախված էր Ռաֆայելից՝ այդ գործի անմիջական պատասխանատուից: Այս դեպքում հաճախ դրվում է «իբրև» բառը. որպես օրինակ՝ «Կառուցման հաջող ընթացքը մեծապես կախված էր Ռաֆայելից՝ իբրև այդ գործի անմիջական պատասխանատուից»:

Բայց այս դեպքում անկարելի է բացահայտիչը դնել իբրև բառի պատճառով սևռական, օրինակ՝ ... իբրև այդ գործի անմիջական պատասխանատուի (Միրաս, Չգրված օրենք, 42):

Բացահայտիչը և բացահայտյալը ընդհանրապես դրվում են նույն Հոլովով. սակավ դեպքերում այս օրենքը չի գործադրվում, և բացահայտիչը մնում է ուղղական, օրինակ՝

Չայնու ժամանակաւ Լը դուստր մի գեղեցիկ Անդովկայ ուրումն, մի ի նախարարացն նահապետին Միսեաց (Բուզ. դ. եթ):

ՍՏՈՐՈՂԵԼԻ

Թե անվանական և թե բայական նախադասությունների մեջ, եթե բայը ստորոգելիից հետո է, ստորոգելին հոգնակիի նշան չի վերցնում և միայն բայն է, որ դրվում է հոգնակի:

Ապա ուրեմն ազատ են որդիքն (Մտթ. Ժե. 25):

Դուք յոյժ մոլորեալ էք (Մրկ. Ժբ. 27):

Արթուն կացէք (Մրկ. Ժգ. 35):

Սուրբ արա դնոսա (ՅՀ. Ժէ, 17):

Եթե ստորոգելին բայից հետո է, կարող է ստանալ հոգնակի նշան կամ ոչ:

Դուք եղբրուք պատրաստք (Մտթ. իդ. 44):

Շատ հեռի են և անմանք (Փարպ., էջ 48):

Հանդերձք նորա եղեն սպիտակ (Մտթ. Ժէ. 2):

Հինգն ի նոցանէ յիմարք էին և հինգն՝ իմաստունք (Մտթ. իե. 2).

առաջինը հոգնակի չպիտի լիներ, բայց դրվել է վերջինի պատճառով: Ստորոգելին միայն ուղղական-Հայցական Հոլովով կարող է լինել:

Աշխարհաբարում ստորոգելին չի համաձայնվում. սխալ է գրել օրինակ՝ «Ուազարք մահմեդականներ, քրիստոնյաներ, հրեաներ և կռապաշտներ են» (Ուայաթեան, Արար. մատեն. տպ. Վիեննա, 1919, էջ 28): Պետք է ասել մահմեդական...:

Հ Ո Լ Ո Վ Ն Ե Ր

ՌԻՂՂԱԿԱՆ

Ուղղականը բառի ուղիղ ձևն է. շատ դեպքերում նույնանում է Հայցականին: Ուղղականով են դրվում ենթական, ստորոգելին, կոչականը:

ՍԵՌԱԿԱՆ

Սևռական Հոլովն ունի մի քանի վերջավորություններ:

Genetivus subjectivus – օրինակ՝ Միքայելի մահը, արյան Հոսումը,

Genetivus possessivus – ձիու ոտքը,

Genetivus originis – Համադանի էջ, Թուշի պանիր,

Genetivus objectivus – Բարեկամիս հիշատակը, գերու սպանությունը,

Genetivus partitivus – տես վերը,

Genetivus qualitativus – ծովի ձուկ, զինվորի գլխարկ,

Genetivus exexegeticus – Շիրազի նահանգը, իսլամի կրոնը:

Սեռականը Հնդկական sindhī լեզվում չորս տեսակ վերջավորություն ունի jo, sandō և սրանց նվազականը jaṛō, sandirō: Վերջին երեքը գործածական են ի բանաստեղծութիւնս, իսկ jō սովորական է: Ուրիշ Հնդարիական լեզուների նման սեռականը համարվում է ածական և հոլովվելուց հետո՝ սեռով, թվով և հոլովով համաձայնում է այն գոյականի հետ, որին վերաբերում է (հատկացյալ), մոտավորապես եթե հայերեն ասեինք **Լևոնի գրքերից ասելու տեղ՝ Լեոններից գրքերից** (Grierson, հտ. 6, մաս 1, էջ 32):

Այսպես է նաև Հնդկական Քաշմիրի լեզվում: Օրինակ՝ cūra գող, gara տուն բառերով sondu սեռականի մասնիկով՝

cūra-sondu gara գողի տունը.

cūra-sandis garas գողի տան (տր. հլ.).

cūra-sandi gara գողի տնից (բց.).

cūra-sandyau garau գողի տներից:

(Grierson, հտ. 8, մաս 2, էջ 275):

Garier ամերիկյան լեզվի մեջ սեռականը կազմվում է այսպես. դրվում է հատկացուցիչը, հետո հատկացյալը՝ ստացականով, ինչպես՝ tsuten u-tserh – տղա իւր գլխարկ «տղայի գլխարկը» (Mirice, Carr, Languge, էջ 105):

Այս ոճն ունի կովկասյան լեզուներից արխազ, ուրիխ, կարարդին. օրինակ՝ արխազ. a-cə a-xə – **ձին իւր գլուխ** = «ձիու գլուխը» (Dirr, Einfutr, 40), որ նույնն է մնում թուրքերեն labam- –ñ evi, հունգար. azatyá-nak a háza, գերմ. meinem Vater sein Hans ձևերի հետ:

Պոլինեզյան լեզուների մեջ երկու տեսակ սեռական կա. տեական և ժամանակավոր. օրինակ՝ «մարդու տունը» ուրիշ տեսակ է արտահայտում և «մարդու գլուխը» ուրիշ (անդ, էջ 95): Wöundt, Vlkerps. 1, Բ մաս, էջ 93. նեգրական wolof լեզուի մեջ 4 տեսակ սեռական կա. 1) շատ մոտիկ է. օրինակ՝ kar u burbā թագավորի տունը (շատ հեռու), kar burbā (քիչ հեռու), kar u burbi (մոտ), kar u burbu (շատ մոտ) (անդ, էջ 95):

* * *

Ամերիկյան, մալայան, ալթայական և այլն լեզուների մեջ սեռականը ստացականով կկազմվի. օրինակ՝ թուրքերեն էվ քափուսու (տուն դուռ. իւր) – տան դուռը:

Սեռականի տեղ երբեմն գործ են ածում տրական. ինչպես՝ ժողովրդական գերմաներեն dem Peter sein Haus (իմա՝ Պետրոսի տունը), ստորին լատիներեն tribunus plebi, փոխանակ՝ tribunus plebis (Wundt, Völerps. 1, Բ մաս, էջ 93):

Հետաքրքիր են հատուկ անուններից և մականուններից առաջացած բառերի նորանոր առումները: Օրինակ՝ կայսր (տե՛ս Արմ. բառ., էջ 940): Այս բառի ծագմանը և ստուգաբանությանը ծանոթ է նույնիսկ Վարդան Պատմիչը, որ գրում է իր Պատմության մեջ, տպ. Վենետիկ, 1862, էջ 33. «Եւ օգոստոս երկրորդ ինքնակալ գկնի Հուլիոսի զոր ասին Փորահասն, որ և կայսր կոչեցաւ»:

ՏՐԱԿԱՆ

Տրական հոլով բնութիւն խնդիրը ձևով նույնն է սեռականի հետ և երբեմն շատ չնչին կետով միայն տարբերվում է նրանից, պետք է սխալմամբ շփոթել այդ երկուսը. օրինակ՝

Շապուհ հայոց թագաւոր եղաւ.

Շապուհ հայոց թագաւորն եղաւ:

Առաջինի մեջ հայոց տրական է, իսկ երկրորդի մեջ՝ սեռական, և այդ որոշում է միայն թագավոր բառի վրա դրված հոլը, բայց կարելի էր նաև առանց որևէ տարբերութեան ասել՝

Շապուհ հայոց թագավոր դարձաւ (տր.).

Շապուհ հայոց թագավոր դարձաւ (սեռ.):

Արևելյան հայերենում երկուսի տարբերությունը ավելի պարզ է, այնպես որ վերի ձևերը պիտի ասեինք՝

Շապուհ հայերին թագավոր դարձաւ (տր.).

Շապուհ հայերի թագավոր դարձաւ (սեռ.):

Եվ եթե արևմտահայ մի հեղինակ ուշադրություն չդարձնելով ն ձայնը մոտանա, սխալ գրած կլինի, օրինակ՝ Մեր գործարանը և նրանց դպրոցը միաժամանակ շեֆն են միևնույն գյուղին (Սիրաս, Չգրված օրենք, էջ 34), այստեղ ն հոլը պետք է հանել շեֆ բառի վրայից, եթե ուզում ենք, որ գյուղին տրական մնա, կամ պետք է հանել գյուղին բառի վրայից, եթե ուզում ենք, որ գյուղին սեռական լինի, երկուսը միասին (ինչպես է վերևում) ճիշտ էլ արևելյան հայերենում:

Ուղղականի և հայցականի նույնությունը պատճառ էլ, որ ենթական ու սեռի խնդիրը շփոթվեն իրար հետ: Եվրոպական լեզուներում այդ շփոթությունը վերացվում է դասավորությամբ, նույնը նաև կատարվում է արևմտյան գրականում: Բայց այստեղ կա նաև մի ուրիշ միջոց: Ամենից ավելի դժվար դեպքում, այսինքն երբ ենթական ու սեռի խնդիրը հատուկ անուն են, արևմտյան գրականը դժվարությունից դուրս է գալիս՝ ենթական թողնելով առանց որոշիչ հոլի (ինչ որ սովորական երևույթ է արևմտյան գրականում), և որոշիչ հոլով օժտելով սեռի խնդիրը (որ նույնպես օրինական ու սովորական երևույթ է արևմտահայ գրականում): Օրինակ՝

Բայց օրին մեկը Գամերը-Սուլթան է (ուղղ.), յանկարծ իր մոտ հրավիրեց Նօճա-Պաշին (հյց.): (Տե՛ս Լեոն Մևարոպ, Ջատե, Փարիզ, 1945, էջ 149):

Տիգրան իր քով կանչեց Միհրդատը:

Լեոն իրեն ժառանգ և հաջորդ նշանակեց Ջապելը:

Սեռականը տրականի հետ ձևով նույն լինելու պատճառով կարող են նախադասության մեջ շփոթվել իրար հետ, ուստի կարևոր է, որ գրողը սեռականը գոյականի մոտ, իսկ տրականը բայի մոտ դնի: Օրինակ՝

Դժվար թե կարելի լինի այդ արքսիոմները մի բուշմինի կամ ավստրալիացի մի նեգրի ապացույցի միջոցով հասկանալի դարձնել (էնգելս, Բնության դիալեկտիկա, թրգմն. Հ. Հարությունյան և Առ. Առաքելյան, Երևան, 1936, էջ 118):

Պետք էր ասել ... մի նեգրի հասկանալի դարձնել ապացույցի միջոցով: Վերևի ձևով այնպես է հասկացվում, իբր թե ապացույցը նեգրը կամ բուշմենն է տալիս: Խոսակցությունն մեջ այդպիսի զգուշությունների կարիք չի լինում, որովհետև չեչորը, տոնը կամ դադարը ճշտում են իմաստը:

Հայցական սկսեց գործածվել նաև «միջով» նշանակությամբ, Գնաց ի Հորդանան գետ և անցաւ դնա («ընդ այն») (Վրբ. հայ. 115):

Չուվաչերենում տրական և Հայցական բոլորովին նույնն են թե եզակի և թե հոգնակի, դրա համար էլ քերականության մեջ իբր մի հոլով են համարում (Аmmарин, Матер., էջ 118-119):

Հինդուստանի լեզվի մեջ ուղղական և Հայցական նույն են թե եզակի և թե հոգնակի, բայց երբ չփոթություն ծագի, և հարկ լինի խոսասփել այդ չփոթությունից, Հայցականը տրականի ձևով են դնում, օրինակ՝ ուղղական mard, տրական mard-ko, Հայցական mard, բայց նաև mard-ko, այսպիսի Հայցականը կոչվում է ուղիղ Հայցական, մինչդեռ ուղղականի նմանը կոչվում է «անուղղակի»: Ուղիղ Հայցականը հատուկ է ամեն տեսակի բառերին և հոլովման մեջ բռնում է առանձին տեղ (տե՛ս Bonnerjea, Gram. hindi, էջ 5-6):

Վրացերենում տրականը նաև իբր Հայցական է գործածվում (Dirr, Einführ, 58):

Ռուսերենում շատ անգամ Հայցականը անշունչ առարկաների համար ուղղական ձևով է, անշունչների համար սեռականի ձևով: Բայց— a հանգող բառերը ունեն առանձին Հայցական, որ ձևով տարբեր է ուղղականից և սեռականից և տրականից: Դերանունների մեջ Հայցականը միշտ սեռականի պես է:

Աբխազները տրական չինելու համար գոյականը չեն հոլովում, այլ բայի վրա դերանուն են դնում. այսպես՝

Sara s-ad a-ci-s-t ueit — Ես հայրս ձին իրեն ես տվի.
«Ես ձին հորս տվի» (Dirr, Rinf. 41):

ՀԱՅՑԱԿԱՆ

Արևելյան հայերենում Հայցականը ուղղականից չչփոթելու համար տրվում է նրան տրականի ձևը, բայց այսպիսով հիմա էլ տրականի հետ է չփոթվում: Օրինակ՝ Բազենյանը շտապեց Շահյանին ներկայացնելու պանի Ջղանեիչին (Նար-Դոս, Մահը, էջ 206):

Եթե չգիտենայինք թե քաղաքավարությունը պահանջում է նախ տղամարդին ներկայացնել կնոջը, չպիտի իմանայինք, թե ով ում են ներկայացրել. Շահյանը՝ պանի Ջղանեիչի՞ն, թե՞ պանի Ջղանեիչը՝ Շահյանին: Այստեղ էլ դարձյալ միակ ելքը բառերի շարքն է, նախ դրվում է Հայցականը և հետո՝ տրականը, ինչպես և վերևի տողերում (տղամարդին ներկայացնել կնոջը):

Ի՞նչն էր, որ Մուշեղին հաճելի էր դարձնում նատաչային, իսկ իրեն՝ վանելի (Սիրաս, Չգրված օրենք, 254):

Այստեղ ուրիշ ելք չկա դուրս գալու երեք ձևերի միջից, եթե ոչ պատմական ծանոթությունը, ուրիշ խոսքով տեղից է իմացվում, քերականական ուժ չունի:

Չանաղան լեզուների պատմական կյանքում առաջանում է Հարցականի ձևի փոփոխությ: Պարսկերենի մեջ Հարցականը միշտ նման է տրականին, ինչպես՝ *ōrā dādām* նմա տուի, *dēnā* տուի: *Marā gulf* ինձ ասաց, *mara kust* զիս սպանեց: Սապաներենում անշունչ առարկաների Հարցականը նման է ուղղականին, բայց չնչավորներինը նման է տրականին (օրինակ *a un hombre* դայր ոմն): Սլավոններում եզակի արականում անշունչ Հայցականը նման է ուղղականին, չնչավորներինը՝ սեռականին: Ռուսերենում ավելի տարածվելով այս երևույթը՝ անցել է նաև հոգնակիին:

Լեհերենում ավելի է բարդացել գործը. եզակիում արականի մեջ չնչավորի և անշունչի հոլովաձևի տարբերությունը պահելով հանդերձ՝ հոգնակիում արականի հետ մտցրել է «անձնականի» (personnel) և ոչ անձնականի տարբերությունը: Անձ ցույց տվող առարկան բառերը հոգնակիում Հայցականում լինում են սեռականի նման, իսկ ոչ անձնականները (անասուն և իրեր) ուղղականի նման է: Այսպիսով, հոլովման մեջ բացի սեռից, մտնում է նաև եզակիում անշունչի և չնչավորի տարբերությունը, իսկ հոգնակիում՝ անձնականի և ոչ-անձնականի տարբերակումը:

Հինդուստանի լեզվում Հայցական և ուղղական նույնն են և թե եզակի և թե հոգնակի. ուր որ դա չփոթի տեղիք է տալիս, գործածվում են տրական, այսպիսով, հոլովման մեջ մտցրել են անուղղակի Հայցական (որ նույն է ուղղականի հետ) և ուղիղ Հայցական (որ է տրականաձև Հայցական): Անձնական դերանունների մեջ բոլորը ուղիղ Հայցական են, անուղղակի չկա (այսպես նաև Պոյսի բարբառում), միայն երրորդ դեմքի մեջ չնչավորը տրականի նման է, անշունչը Հայցականի (Bonnerjea, Gram. hindi, էջ 12):

Պորտուգալերենում Հայցականը նման է ուղղականին. ուր որ չփոթություն է առաջանում, դնում են տրական, բայց հաճախ առանց որևէ պատճառի էլ դնում են տրական: Օրինակ՝

A espingarda tem ferdido (a) dous soldados.
Հրացանը ունի վիրավորած (տր.) երկու զինվոր:
A espingarda nao tem ferido (a) soldados
Onde e quando tem visto a men irmao?
Երբ և ուր տեսել եք (տր.) իմ եղբորը:
(Anstett, էջ 175)

Օսերենում Հայցականը նման է ուղղականին, ուստի որոշյալ լինելու դեպքում սեռականը գործ են ածում իբր Հայցական (Miller, Die Sprache des Oss. էջ 44):

Ծնչավոր առարկաների Հայցականը տրականի պես դնելու կանոնն էլ հաճախ անուշադրության է առնվում արևելահայ բարբառում, մանավանդ երբ գրողը ծագմամբ արևմտահայ է: Օրինակ՝

Նոր ու նոր թափով երեսան սեղմեց կրծքին և ագահարար սկսեց համբուրել նրան (Սիրաս, Չգրված օրենք, էջ 527):

Ծնչավոր առարկաների համար Հայցականի տեղ տրական դնելու կանոնը կամաց-կամաց տարածվում է նաև անշունչների վրա: Շատերը ուշադրություն չեն դարձնում դրա վրա, օրինակ՝

- Դալկությունը պատում էր աշնան տերեւներին (Սիրաս, Չգրված օրենք, էջ 229);
- Չի բավարարում նոր դպրոցի պահանջներին (անդ. 252);
- Ջովացներ իր խնամած, պահած ու պահպանած տունկերին (անդ. 315);
- Մութն արգեն պատել է քաղաքին (335);
- Որի մեջ զգացումը սպանել է դատողութիւնը (238);
- Որպեսզի չարախինդ դիտեր աշխարհին (507);
- Սկսեց խրախուսել իր անուշ հույսերին (Շիրվանզադե, հտ. Գ, էջ 242):

ՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅՏԱԿԱՆ

Եթովպական kunama լեզվում տրական և հայցական միչտ նույն ձևն ունեն և կազմում են si ետնադրությամբ, օրինակ՝

salanga gabara-si ibinke

Շնագայրը ազոավին բոնեց:

Իսկ երբ տրական և հայցական միասին լինին (օրինակ՝ Ես աղջկանս տվի զորապետին), այդ դեպքում միայն տրականը կստանա հոդ:

Կոչել, անվանել բայերը պահանջում են երկու հայցական, ինչպես՝ Երկիրը կոչեց Հայաստան և այլն:

Բայց կարելի է երկու հայցականներն էլ դնել որոշյալ, մանավանդ միացած ցուցական ածականով: Օրինակ, Բացարձակ սխալ է ասել՝

Սալմանասար Ա-ը Ուրուտարին կոչում է այն լեռնոտ երկիրը, որ... (Ղափանցյան, Ուրարտուի պատմ., էջ 13):

Պետք է ասել Սալմանասար Ա-ը Ուրուտարի է կոչում այն լեռնոտ երկիրը....

Եվ կամ եթե շատ անհրաժեշտ է այս ցուցականը, պետք է ասել՝

Սալմանասար Ա-ը այս Ուրուտարի բառով (կամ անունով) կոչում է այն լեռնոտ երկիրը...

ՆԵՐԳՈՑԱԿԱՆ

Արեւմտահայր վարժված էլ ներգոյականի գաղափարին, ուստի նույնիսկ [այն] հեղինակները, որոնք արեւմտահայ ծագում ունեն, արեւելահայ լեզվով գրելու ժամանակ հաճախ ներգոյականի սխալներ են անում. օրինակ՝

Հաջողվեց անցնել հողժողկոմատում պաշտոնի (Սիրաս, Չգրված օրենք, 52):

Աշխատեց նայել Մուշեղի աչքերում (անդ. 357):

Շարոն ուղղվեց և նայեց Ռաֆայելի աչքերում (անդ. 400):

ԿՈՋԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Կոչականը նախալեզվում կարող էր ստանալ իրենից առաջ օ ձայնարկութիւնը, ավելի շեշտելու համար. այս սովորութիւնը պահում են հունարենն ու լատիներենը, օրինակ՝ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι..!

Բայց այս սովորութիւնը հետզհետե կրճատվեց թե հունարենում և թե լատիներենում, այնպես որ արդի հունարենում, ինչպես և եվրոպական նոր լեզուներում օ բացականչութիւնը անսովոր է: Այսպես և հայերեն: (Meillet, Traité 499).

Կոչականը այն է, որին ուղղվում է խոսքը, բնականաբար դա կարող է լինել միայն անձ և կամ անձնավորյալ մի էակ.- Հայր, թո՛ղ դոցա, զի ոչ գիտեն: Պատանի՛ դու, արի:

Կոչականը իսկապես հոլով էլ, որովհետե նախադասութիւն ոչ մի բառի հետ որևէ առնչութիւնը կապված էլ, այլ մի պարզ ձայնարկութիւն է (Henry, Gram. comp. gr. 198): Հայաստան, երկի՛ր դրախտավայր:

Հայերենի մեջ ուղղական և կոչական նույն ձևն ունի, և մեզ համար կոչականը առանձին հոլով էլ:

Կոչական հոլովը կազմելու համար հայերենը առանձին մասնիկ չունի, ուղղականը նույնն է կոչականի հետ, ինչպես էր նաև հնդեվրոպական նախալեզվում, առհասարակ երկակիի և հոգնակիի մեջ, երբեմն նաև եզակիում: Հայերենի մեջ կոչականի նշանն է **չեչաղը**, որ դրվում էր նախավանկի վրա, այնպես էր նաև հնդեվրոպական նախալեզվում: Ռուսերենն էլ կոչական չունի, բայց բուլղարերենը ունի, թեև ուրիշ շատ հոլովներ ջնջել է. բուլղարերենում կոչականը կազմվում է մեծ մասամբ **е, о** վերջավորութիւններով և հատուկ է միայն անձ ցույց տվող բառերին և կամ անձնավորվող առարկաներին (Щепкин, էջ 28):

Բարբառներում քրդերենից փոխառյալ կա կոչական ըստ սեռի՝ արական օ, իգական օ:

Այսպես, քրդերեն babo «ո՛վ հայր», daie «ով մայր»: Վրացերենում ևս կոչականն ունի օ (ո), ինչպես, կացո՛ մեփեո՛ [კაცო მფეო] (Dirr, rinf, 58):

ՀՈՒՈՎՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճիշտ որոշել յուրաքանչյուր հոլովի գործածութիւնը կամ սահմանը, դյուրին գործ էլ, որովհետե ազգերի հոգեբանութիւնը զանազան առնչութիւնների ըմբռնման մեջ նույնը էլ, ինչպես հաջորդ հատվածի մեջ պիտի տեսնենք: Այնուամենայնիվ, կարելի է տալ հնդեվրոպական հոլովների մասին հետևյալ ընդհանուր սահմանները:

[ՈՒՂԱԿԱՆ]

Ուղղական հոլովը ցույց է տալիս գործողութիւնը կատարողը, այն որ նախադասութիւն մեջ կոչվում է **ենթակա**, երբ ենթական ունի ստորոգելի, այդ ստորոգելին էլ դրվում է ուղղական.- Հայրդ կանչում է, Հայրդ բարի է: Կոչք տեսանեն, էին արդարք երկողքին:

ՍԵՌԱԿԱՆ

Սեռական ունի երկու գործածություն.

1) Ցույց է տալիս ամբողջի մի մասը (իրրև ֆրանս. partitif) (Genetivum partitivus) (և այս պարագային գործ է ածվում թե գոյականի և թե բայի հետ). այսպես՝

լատ. unus eorum նրանցից (սեռ) մեկը,
fortis sinus virorum մարդկանց հզորագույնը,
ubicunque terrarum երկրներից ո՛ր էլ լինի,
սանս. divir ahnas

ընդ – ընդ այլ ճանապարհ գնացին, Մտթ. բ. 12

ընդ որ հաճեցայ, Մտթ. գ. 17:

Եթե ընդ փայտ դալար գայս առնեն, ընդ չորն զի՞նչ լինիցի

ըստ – ըստ երկիր անդր ոչինչ է (Եզն. 219):

ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կինն իւր (Բուզ. գ. 5):

«Երիցս յաւուր», հունարեն τρις τῆς ἡμέρας «երիցս յաւուր» հոմեր. τριῶν αἰνυμένων «պանիր վերցնելով», λωτοτο φαγῶν «լոտուս ուտելով», լիթ. dðk man dðnos – «տուր ինձ հացից» (հայցական dðna «հացը» ձևով պիտի հասկացվեր՝ «ամբողջ հացը», մինչդեռ այստեղ միայն մի մասն է ամբողջություն): Այս ձևը չէ պահված Հայերենի մեջ, այնուամենայնիվ հազվագյուտ ձևով կա, ինչպես՝ ի միում աւուրց «(Ղկ. Ե. 17): «յայս արարածոց» (Եզն. 108): «Մինչ աւուր կայ» (ՅՀ. թ. 4):

2) Ցույց է տալիս պատկանելություն, ինչպես «տուն Մարկոսի» = լատիններեն՝ Marci domus (Genetivus possessivus) և բայի հետ ea domus Marci est նրա տունը Մարկոսին (սեռ) է և Հայերեն՝ ոյր իցեն երկու հանդերձ, բացի սրանից երկու պարտապանք էին ուրումն փոխատուի (Ղկ. Լ. 41): Բացի սրանից գոյականի բոլոր խնդիրները դրվում են սեռական, ինչպես էլ որ լինի նրանց տրամաբանական կապը, օրինակ՝ Թշնամիների երկյուղը – լատիններեն՝ metus hostium կարող է ըստ տեղոյն նշանակել «երկյուղը՝ որ կրում էին թշնամիները մեզանից» և «երկյուղը՝ որ մենք կրում էինք թշնամիներից»: Կրկին սեռականների հաջորդությամբ ասվում է հունարեն՝ τὴν τον λάχνητος των νεῶν ἀρχῆν «Լաքեսի հրամանատարութիւնն նաւուց», այսինքն՝ Լաքեսի կատարած հրամանատարությունը նավերի վրա:

Չանազան լեզուներ սեռականի այս գործածության տեղ դնում են ածական, ինչպես՝ հոլանդերեն՝ domu Petrovu – տուն Պետրոսեան, այսինքն՝ «Պետրոսի տունը»: Հոմերոսի մեջ ποίαντόν υἰόν գորգին Պոյասեան, այսինքն «գորգին Պոյասի՝ հոր Փիլոկետի». նույնիսկ ասվում է «նոյեան տապան», այսինքն՝ Նոյի տապանը:

Ածականի այսպիսի գործածությունը սովորական երևույթ է ռուսերենում, և թվում է, թե այդպես էր նաև հնդեվրոպական նախալեզվում:

Հայերենի մեջ, որովհետև սեռական և տրական նույն ձևն ունեն, ուստի դժվար է դանազանել ըստ ձևի, թե ո՛րն է սեռական և ո՛րն է տրական: Այդ զանազանությունը երևում է սակայն ըստ պաշտոնի և մանավանդ նույնը դերանունի վերածելիս, որովհետև դերանունների մեջ սեռականն ու տրականը տարբեր են: Այսպես՝ երբ ասում ենք «Զվախճան արդարոց, երանիմք արդարոց», առաջինի մեջ արդարոց սեռական է, երկրորդի մեջ տրական, ըստ որում եթե նույները վերածենք դերանունի, կլինի զվախճան ձեր, երանեմք ձեզ, ուր ձեր սեռական է և ձեզ տրական:

Ընդհանուր կանոնով պետք է ասել, թե ուր որ բառի առնչությունը գոյականի հետ է, հոլովը սեռական է, և ուր որ առնչությունը բայի հետ է, հոլովը տրական է: Այսպես՝ վերևում առաջինի մեջ արդարոց կապված է վախճան գոյականի հետ, ուստի սեռական է, երկրորդի մեջ՝ երանել բայի հետ, ուստի տրական է:

Սեռականը ավելի հաճախ գործածվում է նախադրությունների հետ, որոնց գոյական ծագումը հայտնի է մեծ մասամբ, ինչպես՝

հետ, հետո (< հետք բառից).

ընդդեմ (դեմք բառից) – ընդդեմ այս բանի ասէ.

Առանց – առանց յապաղելոյ.

ի վերայ – ի նոյն յառաջին բանին վերայ պնդեալ (Բուզ. Դ. 3):

Առաջ, առաջի

Վասն

Աղազաւ

Ցաղազա

} (օրինակներ չի բերում – Ս. Բ.)

Սեռականը գործ է ածվում իրրև ենթակա երկու պարագայում.

1) Եթե դիմավոր բայի հետ կա նաև անցյալ դերբայ, որ անմիջապես կապվում է նրա հետ: «Նորա հանեալ զամենեսին արտաքս, կալաւ զձեռանէ նորա (Ղկ. Ը. 54): Եւ կոչեցեալ առ ինքն զժողովուրդսն, ասէ ցնոսա (Մտթ. Ժե. 10): Մատուցեալ աշակերտացն նորա ասին ցնա (Մտթ. Ժե. 12): (Բայց սա անհրաժեշտ մի ձև չէ, և ունենք նույնը ուղղական՝ Մատուցեալ աշակերտքն նորա՝ ուղարկելին զնա (Մտթ. Ժե. 23):

2) Հարակատարի և գերակատարի եզակի երրորդ դեմքի հետ. «Եւ էր նորա հրաման, զոր շինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի» (Բուզ. գ. 6): Այսպես նաև՝ ասեալ իմ, ասեալ մեր, ասեալ ձեր և այլն: Զպայն իսկ իմ աչօք տեսեալ է (Եզն. 25): Ո՞չ իցէ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3):

Այսպիսի դարձվածը Meillet, esq. 68 կարծում է, որ կովկասյան ազդեցությամբ է և ենթադրում է, որ -եալ ձևով դերբայները նախապես գոյական էին:

Սեռականը Հայերենում ցույց է տալիս ժամանակի տևողություն: Օրինակ՝ Աւուր միոյ ճանապարհ (Ղկ. բ. 44): Երկու օրվա ճամփա: Հինգ ամսվա ցորեն: Այսպես է նաև դանիերենում:

Սեռականը ցույց է տալիս գին, արժեք: Դանգի միոջ վաճառին (Մտթ. Ժ. 29):

Նախդիրների հետ քիչ է գործածվում. օրինակ՝

ընդ- «փոխարեն, տեղը» («Բերէր ընդ միոյ երեսուն» (Մրկ. դ. 8):

առ- «համար» Առ ամոթոյ ձերոյ ասեմ (Ա. կոր, Զ. 5):

ի ներքս –
 ի ներքոյ } (օրինակները չի բերում – Ս. Բ.)
 Ձկնի –
 ի մեջ –

Սևոականը գործածվում է նաև պարունակում ցույց տալու համար, ինչպես՝
 Ունէր չիչ իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ (չիչը դատարկ չէր, այլ յուղով
 լիքը) (Մրկ. ժդ. 3):

Ֆրանսերենում այդ դեպքում գանազանում են de և à:

ՏՐԱԿԱՆ

1) Տրականը ցույց է տալիս այն անձը կամ իրը, որին որ հատկացված է, գործ է
 անում բայի հետ:

Երանեսցեն ինձ ամենայն ազգք, զի արար ինձ մեծամեծս հզօրն
 (Ղկ. ա. 49):

Ուլ մի երբէք ոչ ետուր ինձ (Ղկ. ժե. 29):

Ցուցէք ինձ զդահեկան (Մտթ. իբ. 19):

Կին քո Եղիսաբեթ ծնցի քեզ որդի (Ղկ. ա. 19):

Արբո ինձ սակաւ մի ջուր (Մն. իդ. 17):

Դուք ձեզէն վկայէք ինձ (ՅՀ. գ. 28):

Եղև նմա չար և ոչ ինչ (Գժ. իբ. 5):

2) Գործածվում է անվանելու համար մեկին՝

Մաքսաւոր մի, որում անուն էր Ղևի (Ղկ. ե. 27):

Անուն նմա Յովհաննէս (ՅՀ. ա. 6):

Այս ձևը գիտի նաև լատինը՝ est tibi nomen

3) Մի խումբ բայերի հետ գործածվում է իբրև լրացուցիչ, այն է՝ տիրել, իշխել,
 առաջնորդել, սաստել, թագավորել, հաղթել, հնազանդել, ծառայել, հավատալ,
 ողորմիլ, սպասել, ներել, կարոտել, կարոտանալ, ցանկանալ, վնասել, բարկանալ,
 սպառնալ, տեղեկանալ:

Ապա թև ոչ տիրեսցեն ինձ (Սդ. ժը, 14):

Ինձ ոչ յաղթեցին (Սդ. ձիբ, 2):

Ինձ սպասեցին մեղաւորք (Սդ. ճժը. 95):

Ներեցէք ինձ (Յոր, իա. 3):

Ցանկասցիս նմա (Օր. իա 11):

Որ բարկանայ եղբոր իւրում (Մտթ. ե. 22):

Տեղեկացաւ հայրենի գործոցն (Ագաթ. 37):

4) Լսել բայի հետ գործածվելով, տալիս է նրան «հնազանդել» իմաստը.

Դա որդի իմ ընտրեալ, դմա՛ լուարուք (Ղկ. թ. 35):

Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ (Ղկ. ժ. 16):

Իսկ Հայցականի հետ «լսել» իմաստն ունի:

Լսեր զբանս նորա (Ղկ. ժ. 39):

Այսպես է նաև սանսկրիտ, հունարեն և լատիներեն լեզուներում:

5) Մի խումբ ածականների հետ գործածվում է իբրև խնդիր այն է՝ նման,
 հասարակ, համեմատ, արժանի, գիտակ, տեղյակ, հմուտ, խելամուտ, պիտանի,
 պիտո, անպիտան, հաճո, վնասակար, պատրաստ, պարտական:

Այսպես և սրանցից ածանցված բայերի հետ.

Երկրորդն նման սմին (Մտթ. իբ. 39):

Ո՞ հաւասարեսցէ ինձ (Սդ. զգ. 16):

Մեռեալք ոչ էին գիտակ և ոչ իմիք (Ժող., թ. 5):

ԶՈՆԵՍԻՄՈՍ, որ երբեմն անպիտան էր քեզ, բայց արդ քեզ
 և ինձ պիտանի (Փիլ. 11):

Զէ՛ այնմ պարտական Աստուած (Եզն. 83):

Պարտական եղիցի մարմնոյ և արեան (Ա. Կոր. ժա. 27):

6) Անորոշ դերբայի հետ իբրև ենթակա.

Ի կալ նմա յաղաւթս՝ եղև տեսիլ երեսաց նորա այլակերպ (Ղկ. թ. 29):

Ոմանք ի հրոյ էութենէ համարեն ունել սմա զբնութիւն (Եզն. 205):

7) Նախդիրների հետ գանազան իմաստով.

լստ «համեմատ, համաձայն» «Ըստ այնմ զոր ասեն» (Եզն. 108):

Կացոյց սահմանս ազգաց ըստ թուոյ հրեշտակացն Աստուծոյ.

Ընդ «հետը» խաղայր ընդ Իսահակայ որդւոյ իւրում (Մն. իա. 9):

8) Զանազան նախադրությունների հետ.

Առընթեր – Առընթեր նմա (Եզն. 25):

ՀԱՅՑԱԿԱՆ

Հայցականն ունի գանազան գործածություններ.

1) Ներկայացնում է այն անձը կամ իրը, որի վրա կատարված է գործողու-
 թյունը: Լուավ զձայն երգոյ և զպարուոց: Եզին հայր քո զեզն պարուրակ: Ուլ
 մի երբէք ո՛չ ետուր ինձ:

2) Ցույց է տալիս շարժում, այսինքն այն տեղը՝ ուր դիմում են.

Գնաց ի տուն իւր (Ղկ. Ա. 23): Լատիներեն eo Romam:

Հասաներ ի հրամայեալ տեղին (Բուգ. դ. 6):

Հայերենի և ուրիշ լեզուների մեջ շատ անգամ այս պարագային Հայցականը
 ստանում է նախդիր, ինչպես Հայերեն, ի, առ, ընդ, ց, բայց նախնական վիճա-
 կում այդ անհրաժեշտ չէր, ինչպես վերի լատիներեն օրինակում և Հայերեն՝

Գնացին ճանապարհ՝ դառնայ յերկիրն:

Եղին աւուր միոյ ճանապարհ (Ղկ. բ. 44):

3) Ցույց է տալիս չափ կամ տարածություն և կամ տևողություն, ինչպես՝

Եկաց ամիսս երիս– հուն. ἔμειπεν μῆνας τρετς

Թող զղա այս ամ ևւս (Ղկ. ժգ. 8):

Լատիներեն quindecim pedes latus. Հունարեն δέκα ἄαι διηχοσίουσ σταδίουσ ἀπε-
 χοντι:

Զվկց ամ ծառայեսցէ քեզ (Ել. իա. 2):

Իր զանազան գործածություններով Հայցականը որոշում է բայի նշանակությունը, որ առանց նրան պիտի մնար անորոշ, ըստ որում Հնդեվրոպական բայը Հասարակ է, ունենալով թե ներգործական և թե չեզոք սեռ:

Նախալեզվում սովորական էր բայի Հետ դնել մի Հայցական խնդիր, որ բայի Հայտնած գաղափարը նորից էր կրկնում (Meillet, Traité, 50) ինչ. Հն. μάχην μάλεδδαι, λο'gn λետοθαι, լատ. servitutum servire.

4) Զանազան լեզուների մեջ Հայցականը գործ է ածվում բայի Հետ իբրև ներքին լրացուցիչ, ինչպես՝ Երկեան Երկիւղ մեծ (Մրկ. դ. 40): Հունարենն εφοβηθησαν φοβο ρεγαλ, սանսկրիտերեն capatham cepe «Երդում Երդուեց»- գերմաներեն er 'schwur einen schwur: Այս խնդիրը կարող է լինել նույն բայի արմատից (ինչպես վերի օրինակներում), կամ նույն իմաստով՝ առանց նույն արմատից լինելու, ինչպես՝ εϋδειν γλυκύν ὕπνον ἄλγεα πολλα μογετην. նույնը կարող է նաև ուրիշ լրացուցիչ ստանալ, ինչպես՝ ludum insolentem ludere.

Այս նույն ձևը ավելի սովորական է Հայերենում ի, յ նախդիրներով. օրինակ.

Որ մկրտեցան ի մկրտութիւն Յովհաննու, (Ղկ. է. 29):

5) Յույց տալու Համար լրացուցիչի վիճակը, իբր ստորոգելի. Արձակեմ զղոսա նօթիս (Մրկ. բ. 3) Ստոբիկեանքն ... զամենայն ինչ մարմինն կարծէին (Եզն. 227):

6) Առանձին դարձվածների մեջ, որոնք կազմված են գոյականից ու բայից, գոյականը առնելով Հայցական.

Մշակքն գան Հարին գնա (Ղկ. Ի. 10):

7) Զև, օրինակ, կերպ, Եղանակ ցույց տալու Համար:

Զայն օրինակ.

Զնոյն օրինակ: { (օրինակները չի բերում- Ս. Բ.)

8) Անուն տալու Համար.

Աս կամոի ումեմն Լիկիանոս կոչեցելոյ (Ազաթ. § 37):

9) Զանազան նախդիրներով.

Առ - Առաքեն առ նա զոմանս ի փարիսեցուց (Մրկ. ժբ. 13):

Եւ էին մերձ առ նա (Ղկ. ժե. 1):

Ց- Առ է ցնա

Ի - զանազան իմաստներով, ինչպես՝

Ի ձեր կողմն է (Ղկ. թ. 50):

Բնակէր յերկրին ի կողմն Հարաւոյ (Մն. իդ. 62):

Որ կայր յույն կորս ծովուն (ՅՀ. գ. 22):

Ցամենայն ժամ տուր մեզ զՀացն զայն (ՅՀ. գ. 34):

Որոք ընկալցի զմանուկս զայս յանուն իմ (Ղկ. թ. 48):

Նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի մրուր մերձ է (Եզն. 110):

Յուսասցի ի նա (Սդ. 49, 11):

Ոչ ինչ կարի յօգուտ էր (Եզն. 223):

Որ ասացան ի ձիւն Եսայեայ (Մտթ. բ. 17):

Ի Հնգետասան օր Հասանէր (Բուգ. դ. 6):

10) Զանազան նախադրությունների Հետ.

Մոտ զի մօտ էր ի քաղաք անդր տեղին ուր... (ՅՀ. ժթ. 20):

Քան, Ոչ է ծառայ մեծ քան զտէր իւր (ՅՀ. ժգ. 16):

Իբրև Մի՝ լինիք իբրև գկեղծաւորսն տրտմաւք (Մտթ. գ. 16):

Ոչ Սողոմոն... զգեցաւ իբրև զմի ի նոցանէ (Մտթ. գ. 29-30):

ընդ - ընդ այլ ճանապարհ գնացին (Մտթ. բ. 12):

ընդ որ Հաճեցայ (Մտթ. գ. 17):

Եթե ընդ փայտ դալար զայս առնեն, ընդ չորն գիւնչ լինիցի (Ղկ. իգ. 31):

ըստ - ըստ Երկիր անդր ոչինչ է (Եզն. 219):

ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ Լմուտ առ կինն իւր (Բուգ. գ. 5):

* * *

Նոր Հնդկական լեզուներից շատերը խտրություն են դնում շնչավորի և անշունչի միջև՝ Հայցական Հոլովում. այսպես է և բենգալին: Այս երևույթը դրավիդյան լեզուներից է անցել Հնդկերենին, բայց մերը փոխ. քեզ, գքեզ ձևերի շփոթումից է (Chatterji, էջ 722): Հնդկական մարաթի լեզվում Հայցականը նման է ուղղականին, բայց նաև առնում է տրական ձև (Seddon, 10):

Եթովպական kafa լեզվում տրական և Հայցական Հոլովները նույն ձևով են (Reinisch 96):

Հմմտ. օրինակ Հուն. ἔχω բայը՝ Հաջորդ խոսքերի մեջ.

οὕτως ἔλω «այսպես կամ» (առանց Հայց.),

ἔχωτι «մի բան ունիմ» (Հայցականով):

Առաջինում ἔχω «ունիմ» չեզոք է, Երկրորդի մեջ ներգործական:

Նույնպես սանսկրիտ. दारु बय्य.

aparo daru «մյուսը պայթեցավ» (առանց Հայցական)

piero daru «պայթեցրեց բերդերը» (Հայցականով)

ԱՀա այս պատճառով Հայցականը քերականական վերլուծության մեջ կոչվում է սեռի խնդիր, լրացուցիչ կամ որոշիչ:

ԲԱՑԱՌ-ԱԿԱՆ

Բացառականը օտերենում ծառայում է նաև իբր գործիական, օրինակ՝ fidäi färätäi կացինով, zärdäyä սրտից, äxcaye փողով (Meillet, die Sprache d oss, 44).

Կա բացառականի մի ձև, որ տրական է. ինչպես՝

Մենք այնքան գուպարինք, մինչև որ աստուածները յաղթող չանեն մեզնից մեկին (Հոմերի Իլիական, Թարգմ. Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 95):

* * *

Բացառականը ցույց է տալիս մեկնակետը, ինչպես՝

լատիներեն Romä venit,

սանսկրիտ tasmäd ga näs chidyate,

նրանից ամբողջ բաժանվում է:

Այս օրինակները ներկայացնում են բացառականը առանձին, բայց հաճախ բացառականը ընկերացած է լինում նախդիրով, ինչպես՝ լատ. ex illo loco venit «այնտեղից եկավ»:

Հայերենի մեջ էլ բացառականի հնագույն ձևը աննախդիրն է, որ պահպանված է միավանկ գոյականների կրկնությունից ժամանակ, որոնցից առաջինը բացառական է, երկրորդը՝ նախդիրով հայցական, ինչպես՝

- ժամ է ի ժամ (Եզնիկ դ. 10):
- ամ յամ է (Բուզ. գ. 6):
- տան է ի տուն (Ղկ. ժ. 7):
- ազգ է յազգ (Սղ. ճգ. 31):
- տեղ ու ջ է ի տեղի (Վեցօր, 80):

Հակառակ շարքով է՝

Մինչև ի նաւասարդ է նաւասարդ (Եղիշե, էջ 42). (այսինքն՝ նաւասարդ է, մինչև ի նաւասարդ):

Բայց բացառականի սովորական ձևը նախդիրովն է, ինչպես՝

- Որ գայր յանդ է (Ղկ. իգ. 26):
- Ի սկզբան է կր բանն (ՅՀ. ա. 1):
- Հատ զնա եւ ընկեա ի քէն (Մտթ. և. 30):
- Ձեա հեռի յարքայութեն է Աստուծոյ (Մրկ. ժբ. 34):

2) Կրավորական բայերի հետ ցույց է տալիս գործողությունը կատարող անձը, ինչպես՝

- Որ կոչեցեալ էր ի հրեշտակէն (Ղկ. բ. 21):
- Մկրտէին ի նման է (Մտթ. Գ. 6):

3) Գործածվում է ամբողջի մի մասը ցույց տալու համար, ինչպես՝

- Մի ի նոցան է:
- Ի մի ի քաղաքացն (Ղկ. և. 12):
- Ետ ի սերման է իւրմ է իշխանին (Ղևոնդ ք. ի. 3):

4) Մի խումբ բայերի հետ գործածվում է իբրև բնության խնդիր, ինչպես՝

- Ետ ծածկեալ ի նոցան է (Ղկ. թ. 45):
- Որ խնդր է ի քէն (Ղկ. Չ. 30):
- Լուեալ ի նման է՝ բազում ինչ առնէր (Մրկ. Չ. 20):
- Գաղարեաց ի խոսելոյ անտի (Ել. լդ. 33):
- Երկնչէին ի նման է (Մրկ. ժա. 18):
- Գարչեցայ ես ի նոցան է (Ղև. ի. 23):
- Սարսեցեն յին էն (Իմ. բ. 15):
- Մի՛ զարհուրիցիք յայնցան է (Ղկ. ժբ. 4):
- Կասկած էր ի տեսլինն գոր ետես (Բուզ. գ. 5):

5) Գործածված ածականի հետ.

- Որբ մնացաք ի ձէնջ (Ա. Թես. բ. 17):
- Կաղ յերկոցունց ոտից (Բ. թգ. թ. 1):

Բացառականը զանազան նախդիրներով նշանակում է՝

Ձ նախդիրով՝ «վրա, մասին».

- Քանի՞ ամբաստանեն զքէն (Մրկ. ժև. 4):
- Եղև զնման է ամբաստանութիւն (Ղկ. ժգ. 1):
- Կալաւ զլեզու է նորա (Մրկ. է. 33):
- Ձնա կախեցի զփայտ է (Եսթեր, բ. 7):

Ընդ նախդիրով՝ «կողմը».

- Նիստ ընդ աջմ է իմմ է (Մտթ. իբ. 44):

Առ նախդիրով՝

- Առ իմ է՞ ինչո՞ւ (Մն. իև. 32):

Առ ի նախդիրներով՝ առ ի չգոյն հիւթոյ երկրին (Մտթ. ժգ. 6):

Ըստ նախդիրով՝

- Օր ըստ օր է (Բ. պետ. բ. 8):
- Մի ըստ մի ոջ է (Եզն. 246):

Աշխարհաբարը ցույց է տալիս պատճառ, օրինակ՝ ինչպես՞ եղավ...

- Դերբայի պես գործողությունը կատարելով՝
- Ուտելեն կերթար:

ԳՈՐԾԻԱԿԱՆ

Գործիականը աֆղաներենում իբր ենթակա է գործածվում հետևյալ ձևով.

- Gulandāmē yam lēžalai
- Գուլանդամով իմ առաքեալ.
- (Գ-ի կողմից) ուղարկված:
- (Gram. ir phil. I. 214)

Այսպես է նաև բելուջերենում, օրինակ՝

- ē mardā ā mard jat
- Այս մարդով այն մարդը ծեծյալ:

Բայց որովհետև այստեղ նախադասություն միտքը այն է, թե «այս մարդը այն մարդուն ծեծեց» և երկրորդը՝ հայցական սեռի խնդիր, ուստի հաճախ երկու ձևերը չփոխելով՝ երկրորդն էլ դրվում է հայցական հոլովով և անտրամաբան ձևով ասվում է՝

- e marda a mardara jat
- Այս մարդով այն զմարդն ծեծեալ,

որով գործիականը դառնում է իբր ուղղական:

- (Gram. ir phil. I. 239).

Այսպիսի ձևեր կան նաև Պամիրի զանազան իրանյան բարբառներում, ինչպես օրինակ՝ վախի, ասրիկոլի, չիդրի և այլն:

- Ես նրան ծեծեցի > ես ինձնով զնա ծեծեալ:
- Դու ինձնից հաց խնդրեցիր > դու հաց քնդնով ինձնից խնդրեալ:
- (անդ, էջ 325)

* * *

1) Գործիականը ցույց է տալիս թե որի կամ ինչի հետ (կամ միջոցով) է կատարված գործողությունը, ինչպես՝

Արար գործիքին բազկալ իւրով (Ղկ. ա. 51):

Մեծէին զգլուխն եղեգամբ:

Բաժանիցեն զհանդերձս նորա վիճակաւ:

Որո՞վ մահու մեռանելով իցէ:

Ոչ որ գայ առ Հայր, եթէ ոչ ինեւ (ՅՀ. ժդ. 6):

Խօսէր ընդ նոսա բազումս առակօք (Մտթ. ժգ. 3):

Ջոքանչ Սիմովրի տագնապէր ջերմամբ մեծաւ (Ղկ. դ. 39):

2) Միասին, ընկերակցությունը:

Յիսուս աշակերտաւքն իւրովք գնաց (Մրկ. գ. 7):

Հաւատաց ի Տէր ամենայն տամբ իւրով (Գծ. ժր. 8):

Սպարապետն Հասանէր իւրով գտան (Բուզ. ե. 37):

Հաճախ այս պարագային դրվում է հանդերձ նախադրությունը.

Անդ նստէր աշակերտօքն հանդերձ (ՅՀ. դ. 3):

3) Ձև, կերպ, եղանակ:

Ելեալ... ի գերեզմանէ անտի ահիւ և խնդութեամբ բազմաւ (Մտթ. իը. 8):

Որեարն այն խաղաղութեամբ են ընդ մեզ (Ժն. լդ. 21):

Մեր կեանքս չեն յուսահատութեամբ (Ագաթ. 60):

Իշխանութեամբ էր բանն նորա (Ղկ. դ. 32):

Կերպարանք ասեն զխաչն և զմահն և ոչ ճշմարտութեամբ (Եզն. 265):

4) Չափ, ժամանակի տևողություն

Նաւն մեկնեալ էր ի ցամաքէն բազում ասպարիսօք (Մտթ. ժդ. 24):

Երկու ամսով հեռացա:

Ամսով բաժանորդ եմ գրվել:

Նովին թուով կան (Եզն. 102):

Յիսուս վեց աւուր են յառաջ քան զգատիկն եկն ի Բեթանիա (ՅՀ. ժր. 1):

Արկ գոյի չափ զկեանս իւր (Մրկ. ժր. 44):

5) Ժամանակ

Գիշերով ինչի՞ ևս եկել:

Յերեկով, օրը ցերեկով:

Երկու տարով նա մեծ է ինձանից:

6) Տեղ, ճանապարհ

Երևանով եկա, Թիֆլիսո՞վ գնամ, թե՞ Բաքվով:

Այս կողմո՞վ արի:

7) Մակրայաձև

Պատահամբ տեսա:

Նրա համեմատությամբ սա մեծ է:

Գալով եղբորս:

Ուտելով չերթար:

ԳՈՐԾԻԱԿԱՆԸ ԶԱՆԱԶԱՆ ՆԱԽԴԻՐՆԵՐՈՎ

Առ «մտոր» – Կայր առ ծովեզերքն (Մտթ. ժգ. 2):

Ընդ «տակը» – եթէ ընդ յարկաւ իմով մտցես (Մտթ. ը. 8):

Զ «չուրջը» – Յամենայն տեղիս շուրջ զգաւառան (Ղկ. դ. 37):

Զ «ղեն, այն կողմ» – Անցանեն զորապետութեամբ (Մտթ. ժե. 2):

Զանազան ածականների՝

Լի խնկով (Թուոց, է. 26):

ՆԵՐԳՈՑԱԿԱՆ

Ներգոյականը ցույց է տալիս

1) գործողության տեղը.

Եւ էր երեց որդի նորա յազարակի.

Յայնմ կղզւոջ ոչ գտանէր ոչ ջուր... և ոչ... (Բուզ. դ. 6):

Ոչ այնպէս իցէ ևւ ի ձերում միջի (Մտթ. ի. 26):

Երթ իջիր բազմեսջիր ի յետին տեղւոջ (Ղկ. ժդ. 10):

2) Գործողության ժամանակը կամ միջոցը.

Եկին ոմանք ի նմին ժամանակի:

Յամին ևւթներորդի գնասցէ ազատ ձրի (Ել. իա. 2):

Յամսեան առաջնում, որ օր մի էր ամսոյն.

Ուրախ լեր, երիտասարդ, ի մանկութեան քում (Ժդ. ժա. 9):

Հասանէ ի նոյն տեղի... ի տացւոջ (Եզն. 199):

Յելանելն նոցա յերիքով է (Մտթ. ի. 29):

Այսպես՝ Հատկապես անորոշ դերբայի հետ.

Ի սերմանելն իւրում (Մտթ. ժգ. 4):

3) Հեծեալ բայի հետ «վրա» իմաստով:

Հեծեալ յէջ եւ ի յաւանակի իչոյ (Մտթ. իա. 5)

Հուն. ἐπι ὄνον:

Անշուշտ օրինակների այս առատության մեջ մաս ունեն նաև ձեռագրական սխալ գրչություններ, և ահա այս պատճառով զանազան քննիչներ առաջարկած են սրբագրել վերի ձևերից ոմանք և վերածել իրենց բնական ձևին:

Այսպես, օրինակ, Եզն. Ի մարդկանէ հնարողութենէ կարելի է սրբագրել ի մարդկան հնարողութենէ, ի կնոջէ թագաւորէն կարելի է սրբագրել ի կնոջէ թագավորին և այլն*:

Ճիշտ այսպես Հնութ. դ. 2 Vost-ի կոչման մեջ ունենք՝

Եւ առ Բոսս տասն այր ի ծերոց քաղաքէն (Պոլսի, 1896 թ.): Տպագրության մեջ դրված է ի ծերոց քաղաքին:

Բայց ինչ որ էլ լինի, կարելի չէ այս բոլորը գրչագրական սխալի վերագրել. Հոլովների ձգողությունը մի երևույթ է, որ պետք է ստանա իր բացատրությունը:

* Հակառակ կարծեաց Վարդանյանի (Ե թադ. էջ 84-86):

4) Այս բոլոր օրինակներում ներգոյականը գործածված է ի, յ նախդիրով: Բայց ինչպես Հայցականի զ նախդիրը նշան չէ Հայցականի, այսպես և այստեղ ի նախդիրը նշան չէ ներգոյականի, որին ապացույց է, օրինակ, գիշերի «գիշեր ժամանակ» (փխ. ի գիշերի) առանց նախդիրի:

Ուրիշ նախդիրներով ունենք՝
առ – նստեր առ դուրս (Ծն. ժր. 1):
նստեր առ դրան (Ծն. ժթ. 1):

Աշխարհարարի մեջ նախդիրը զեղչվելով՝ ներգոյականը նույնացել է տրականի հետ, օրինակ՝ տանն է – ի տունն է:

Այսպես է նաև մոնղոլերենում, ուր տրականը նաև ներգոյականի նշանակություն ունի (ХЛЮКИБ, էջ 67):

ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ԶԳՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ* (attraction des cas)

Նախադասության մեջ յուրաքանչյուր բառ ընդունում է բնականաբար այն Հոլովը՝ որ պահանջում է արտահայտելու համար նրա առնչությունը մյուս բառերի հետ: Սակայն նկատված է, որ երբեմն բառերի մի անձուկ խմբակցության մեջ մի բառ թողնում է իր Հոլովը և ստանում է այն բառի Հոլովը, որի հետ կապված է առանձնապես:

Այսպես, երբ ասում ենք «Թագավորի կնոջից» = «ի կնոջն թագաւորին», Թագավորի սեռական է, կնոջից բացառական: Գրաբարում տեղ-տեղ գործածված է այս ձևի փոխարեն՝ «ի կնոջն թագաւորէն»՝ հետևելով նախորդ ի կնոջն բառին (իրը թե աշխարհարար ասելիք «Թագավորից կնոջից»):

Հոլովների այսպիսի ձևափոխությունը կոչվում է ձգողություն:

Գրաբարի մեջ ձգողությունը պատահում է միայն հատկացուցիչի և հատկացյալի միջև, և սեռականը դրվում է բացառական կամ գործիական, քիչ անգամ նաև նախդիրով Հայցական:

Ահա օրինակներ:

Նախդիրով Հայցական (սեռականի տեղ).

Եւ դարձեալ (դառնալով) ի կինն կողմն (Ղուկ. և. 44).

(փխ. ի կնոջն կողմն):

Բացառական (փխ. սեռականի).

Օտար են ի խնամոց և ի սիրոյ մարդասիրութենէ անտի նորա

(Ազաթ. 119):

* Հոլովների ձգողության մասին խոսել է նախ Hübschmann, Kazusa traction im Armenischen, 480, որ թարգմանված է Հայերեն ՀԱ, 1907, էջ 252, Meillet, Altarmenische Elementarbuch, էջ 87, երրորդ՝ վարդանան, Եթաղ, էջ 84-86, և վերջին անգամ Vogt, Les groupes nominaux en arménien et géorgien anciens, որ նույն նյութի վերաբերյալ ամենից ընդարձակ ուսումնասիրությունն է: Նա բառաբանել է ամբողջապես Ս. Գրքի հնագույն մասերը (Այն է Ավետարան, Գործք Առաքելոցը, Պողոսի թղթերը, Հնգամատյանը և Սաղմոսը), հետո՝ Եղեկը, Եղիշեն և Ազաթանգեղոսը: Մասամբ նաև Բուզանդը, Խորենացին և Փարպեցին: Այս բոլորի բովանդակությունը ամփոփում ենք այստեղ:

Ունէին սակաւ մի խորհուրդ համարձակութեան ի կնոջն թագաւորէն (Բուզ. 8):

Յետ այսորիկ լուր լուաւ յերկրէն Հայաստանէ (անդ, 24):

Ածից ևս զգերութիւն ի վերայ նոցա ի ծագաց երկրէ (Յուդիթ, բ. 5):
(փխ. երկրի, ինչպես ունի հունարեն):

Գոհութիւն նորա ոչ առ յայտնի ականէ մարդկութենէ, այլ առ ի ծածուկ ականէ աստուածութենէ (Եփր. Գ. 12):

Յերեսաց երկրէ (Ծն. գ. 7, էջ 5: բ. 8, բ. 13):

Ի ծագաց երկրէ (Սղ. կ. 3 և ճլդ, 7. Եզն. 212):

Ի խորոց անդնդոց երկրէ (Սղ. հ. 20):

Ի խորոց երկրէ (Սղ. 21):

Եւ խաղացոյց տանել զնալ ի սահմանս Հայոց ի Գանձակէ կուս, յԱտրպատական տանէ (Բուզ. 205):

Ի միջոյ ծոցոյ քումմէ (Սղ. 11):

Ի պտղոյ որովայնէ քումմէ (Սղ. ճլա. 11):

Կորուսեալ ի միջոյ մարդկանէ (Ազաթ. Տփղ., 1882, 101, 425):

Կերթա զողկոյզս յայգւոյ երկրէ (Յայտ. ժգ. 18):

Ի զլխոյ լեռնէն (=լերին) (Ազաթ. Տփղ., 1882, 105, 445):

Ի բարձրագահաց Տեառնէ (Ազաթ. 66, 396):

Ի նոյն հոգեւոր ցողոյն գիտութենէ ըմպիլ (Բուզ. գ. 5, 26):

Լուծին զնա ի պատուոյ իշխանութենէն (ՍԼբ. 139):

Ի զեղջէ Բագարանէ (Կիր. 29):

Յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց (Բուզ. 1832, էջ 231):

Ի նահանջն Տարօս գաւառէն (Բուզ. 1832, էջ 123):

Նույնը կարելի է նաև նախդիրի կրկնությունը՝

Նուաղեցան ճշմարտութիւնք յորդուց ի մարդկանէ (Սղ. ժա. 2):

Կորիցէ զաւակ նոցա յորդուց ի մարդկանէ (Սղ. ի. 11):

Անժառանգել զանձն իմ խորհեցան յորդուց ի մարդկանէ (Սղ. լդ. 12):

Սղ. ճլա. 11 հատվածը, որ վերը հիշեցինք (ի պտղոյ որովայնէ քումմէ) կրկնված է Ազաթ., Տփղ., 1882, 43, 230, անփոփոխ ձևով, իսկ նախդիրի կրկնությունը՝ «ի պտղոյ յորովայնէ յումմէ»:

Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց (Եղիշեն, ՎԼԵ., 1864, Գ, 99):

Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց. Փարպ. Սսի., 1904, էջ 2):

Ի ժամանակաց թագաւորութենէ Տրդատայ (Բուզ. գ. 17):

յերկրէն իշխանութենէն Հայոց (Բուզ., 1832, 21):

Հատկացուցիչը նախադասելով՝

Եւ ոչ ամենայն թուլանալ և ցնորել մարդկան ի տիւէ է, այլ է՝ որ ի մաղձոյ է, և է՝ որ ի մաղասէ, և է՝ որ յուղղոյն սնանալ, և է՝ որ ի ստամոքսէ՝ խանգարելոյ, և է՝ որ յորովայնէ խտտանալոյ (Եզն. 179-180).- իմա՝ ի խանգարելոյ ստամոքսի, ի խտտանալոյ որովայնի, այսպես և՛ ի սնանալոյ ուղղոյն, որ սակայն երկդիմի է, որովհետև կարող է լինել թե՛ սեռական և թե՛ բացառական:

Լուցեալ յանկարծօրէն փայտակերտն հրդեհեցաւ ի տերունական խաչէն զօրութենէ (Ազաթ. 108, 453) (փխ. ի գորութենէ տերունական խաչին):

Եւ ոչ քաւիցի երկիրն յարենէն Հեղելոյ ի վերայ նորա թիբլէ, 33 Հրաժարեալ ամենեւին ի մեռելոսուոյ եւ յարենէ ուտելոյ (Բուզ. Պ, 404):

Ի մարդկանէ Հնարողութենէ (Եզն. 121), (փխ.՝ ի մարդկան Հնարողութենէ), կամ՝ ի մարդկանէ առ ի սրտնութենէ կողմանէ խուսափեալ փախչիմք (Եւագր. 42):

Սկսայց քեզ եւ որ ինչ զկնի այսոցիկ ի հրաման պատմութենէ պիտոյից (Ոոր. Ա. ԺԹ.). (իմա՝ ի պիտոյից հրաման պատմութեան):

Ի ճշմարտութենէ աշակերտացն (փխ. յաշակերտացն ճշմարտութեան) (Եւթաղ. 83-84):

Յանրոց պարանոցէն շղթայիցն (Բուզ., 1832, էջ 207):

Երբեմն էլ զերանունն է, որ հպատակվում է ձգողութեան, եւ այն ժամանակ ստացվում են տարօրինակ ձևեր (ստացականի տեղ անձնական եւ այլն):

Եղիցի յինէն կողմանէ այսու (Կոր. ա. 17). (փխ.՝ ի կողմանէ իմմէ կամ յիմ կողմանէ):

Ի ձերմէ կողմանէ (Ոսկ. Մտթ. ա. 57):

Ի նմանէ կողմանէ զինչ պարտ էր լինել՝ եղև (Ոսկ. Պող. ա. 60):

Ի մէնջ կուսէ ամենայն ինչ ի գլուխ ել (փխ.՝ ի կուսէ մերմէ կամ ի մեր կուսէ) (Ոսկ. Մտթ. գ. 26):

Ի նոցանէ կողմանէ նոքա պարտապանք էին (Եփր. Գ. 7):

Ի նմանէ կուսէ (Բուզ., 1832, 11):

Գործիական (փխ. սեռականի).

Միամտութեամբ սրտի (Ժդ. ա. 1), (փխ. սրտի)

Կրօնիք աստուածապաշտութեամբն (Ե. Թող. 85), (փխ.՝ աստուածապաշտութեան, ինչպես ունի հուն. εὐσεβείας δογματων).

Ջորականաւ օգնականութեամբ ... ի Կեսարիա առաքէր: (Եւթաղ., էջ 87): (Հմմտ. հուն. μετὰ στρατιωτικῆς βοήθειας).

Կրկ զամենայն բանի **զօրութեամբ** (Բուզ. 82):

Լի առնէր զամենեւեան ողջունիւ աւետարանաւն Քրիստոսի (Ազաթ. 427):

Կենդանի եմ եւ զօրութեամբ թագաւորութեամբ իմով (Յուզ. ր. 6): (փխ. թագաւորութեան, ինչպես ունի հունարեն՝ καὶ τὸ κράτος τῆς βασιλείας μου).

Հասարակաց թշնամի է, սահեալ զամենայն ազգաւ մարդկաւ, (Ոսկ. Մտթ. Ա. 446), (փխ. մարդկան, Հմմտ. հուն. (τοῦ τῶν ἀνθρώπων γενους).

Ընկալցուք խնդութեամբ սրտի (փխ. սրտի), (Եղիչե, 1864, 5, 177):

Մի՛ թուլութեամբ լքանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրտի եւ հաստատուն հաւատովք կամակարութեամբ յարձակեցուք (Եղիչե, 5, 192):

Ահա ի քեզ կերպարանեալ տեսանմք զամենեւեան զհրաժարեալսն յուսով յարութեամբ եւ զկապեալսն ակնկալութեամբ արձակելով (Եղիչե, 5):

Սուրբն Ղևոնդ իրենց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն եւ բազում ուխտի (Եղիչե, 1864, Գ. 96):

Հեղմամբ արեամբն արդարացաւ:

-»- քաջացեալք (Ազաթ., 1882, Տփղ., 99, 421):

Երազովքն եւ պատիր խարեութեամբ ցնորիքն (63, 301):

Իրովք մարգարէիքն ձայնիք (Ազաթ. 39):

Ամենայն բանակօքն բազմութեամբք (Բուզ. գ. 12, 47):

Բազմութեամբ զօրօքն հայոց (Բուզ. գ. 8, 84):

Բազում արեամբ հեղմամբ:

Չնուազեցուցանել զեղեալսն եւ կարճակտուր պատմել բանիք անփութութեամբ (Փարպ., 1904, 6):

Բանիք աղտեղութեամբ (Եւս, պտմ. 432):

Հանդերձ միաբանութեամբ ամենայն Հայաստանեալք (Սեր. 26):

Բանակեալ հոժ բազմամբով լիութեամբ աւարաւ իրեանց (Սրբ. 40):

Կամին ... Հակառակութեամբ ստարան ստախորհուրդ **զժտութեամբ** խոտորել զպարզամտութիւն (Թղ. Պրոկղի, էջ 38), (փխ.՝ գիտութեան, ինչպես ունի հունարենը):

Բայց քանզի առաւել իմն արբեցութեամբ **ամպարչտութեամբն** թմբրեալ էին (Ոսկ. Լս. 372):

Եւ ել ընդ կողմանս Ասորեստանեայց բանի խաղաղութեամբ (Ա. մակ. ժա. 2):

Վարեցաւ նա ամենայն աստիճանի պատուով որ ի թագաւորէ տուեալ լինէին (Եւս, պտմ. 642), (փխ.՝ պատուոյ, ինչպես ունի ասորին «պատուոյ»):

Ոչ եթե բանիք **ճշմարտութեամբ** դարձուցանեն զնոսա (Եփր., էջ 116):

Այլ եւ զօրութեամբ հոգւով սրբոյ (անդ, էջ 175):

Ձի ոչ երբէք բանիք ողորանօք եղեալք մեք (անդ, էջ 176):

Ոչ իբր զոհիք պատարագաց, այլ մտաւք **սրբութեամբ** (անդ, էջ 248):

Ոոսեցալ ընդ նոսա բանիք խաղաղութեամբ (Եղիչե, 1864, 8, 349):

Եւ Յեսու որդի նաւեայ լցաւ հոգւով իմաստութեամբ (Երկ. լտ. 9):

Թագաւորն Տրդատիոս Հանդերձ միաբանութեամբ կնաւ իւրով Աշխեն տիկնաւ եւ քերթ Ոսորովիղխտով (Ազաթ., 1882, էջ 111, 460):

Դատել ճշմարտութեամբ զամենայն տիեզերք հրով բարկութեամբ իւրով (Ազաթ. 6, 64):

Քաղցրութեամբ սիրով քով (Ազաթ. 6, 64):

Լնուլ սիրմամբ աստուածապաշտութեամբ զամենայն լեզուս (Ազաթ. 92, 394):

Ձայս գնալք փրկանօք ազատէր (Բուզ., Գ. 4, 106):

Ծնիք լերամբք (փխ. լերանց) եւ եզերօք պաշտին (Ոոր., ա. ժր.):

Նկատելի է, որ այսպիսի օրինակներ ավելի հաճախակի են կոյս եւ կողմն բառերի համար:

Համաձայնութեան այս ձևը, որ տրամաբանորեն անբնական է, կարելի է բացատրել միայն այն անձուկ կապակցութեամբ, որ ունեն իրար հետ խնդիրն ու խնդրառուն: Մանավանդ եթե այդ բառերը շատ կարճ են եւ անմիջապես հետևում են իրար: Հատկապես ներկա դեպքում՝ Հատկացուցիչ եւ Հատկացյալ միասին կազմում են մի ամբողջություն:

Հոլովների ձգողությունը հաճախական երևույթ է Հայերենում, այլ բացառիկ: Քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ երևույթը նկատվում է Ս. Գրքի հին մասերի մեջ, բացի Ավետարանից, որի թարգմանիչը ուզելով հարազատորեն

Հետևել բնագրին՝ խուսափել է անկանոն ձևերից: Այդպես է նաև Եզնիկը, ուր ձգողության օրինակներ հազվագյուտ են: Օրինակներ ամենաշատ պատահում են Ագաթանգեղոսի և Բուզանդի մոտ, որոնցից մի քիչ պակաս չափով Եղիշեի մոտ: Օրինակներ կան նաև Եսեբիոսի, Եւթաղի, Ոսկերերանի և աւելի ուշ Սեբևոսի և մինչև Կիրակոսի և Ուռհայեցու մեջ:

Ձգողության օրենքը նկատվում է նաև Հաթերների մեջ (տե՛ս Vogt, էջ 67), բայց ընդհանրապես Հնդկարոպական երևույթ չէ: Ընդհակառակը, ամենասովորական երևույթն է վրացերենում, ուր ընդհանուր օրենքով բառերի ամեն մի անձուկ խմբակցության մեջ որոշիչը ստանում է որոշյալի վերջավորությունը: Օրինակ՝

մկ դր նի իգի բարելովն-իս-նի -

«բնակիչք բարելոնի»:

այս ձևի մեջ մկդրնի հոգնակի ուղղական հոլով է, որի վերջավորությունն է նի. բարելովն-իս սեռական է, բայց նա ստացել է նաև հատկացուցիչի նի վերջավորությունը, իբր թե ասենք՝

բնակիչքն բարելոնքն

կամ աշխարհարար՝

բարելոնինները բնակիչները:

Միայն հոգնակի ուղղական հոլովի վերջավորությունը չէ, որ վրացերենում կրկնվում է որոշիչ բառի վրա, այլ ամեն մի վերջավորություն, որ կրում է որոշյալ բառը: Այսպես՝

բարելոնիններից բնակիչներից,

բարելոնիններով բնակիչներով և այլն:

Այս երևույթը առաջին հայացքով տարօրինակ է թվում, բայց իրապես նույնն է, ինչ որ ածականի համաձայնությունը գոյականի հետ:

Այսպիսի անհաւատ և դանդաղանաց բանից տխմարաց մտուց կարկատելոց... (Եզն. 115):

Բացի սրանից, գրաբարի մեջ երևույթը տարօրինակ է թվում, որովհետև որոշիչ բառի իրական հոլովական վերջավորությունը ջնջվում է, և դրվում է միայն որոշյալի վերջավորությունը, մինչդեռ վրացերենում վերջավորությունները բարդվում են իրար վրա, և ստացվում է գրեթե ածականների համաձայնության նման մի բան.

մկ դր նի իգի բարելովն-իս-նի -

«բնակիչք բարելոնի»:

Եթե վրացերենի մեջ երևույթը սովորական է և ունի իր տրամաբանական բացատրությունը, մինչդեռ Հայերենի մեջ բացառիկ է և չի բացատրվում Հրեդ-կարոպական լեզվի օրենքներով, ուրեմն կարելի է Հետևեցնել ըստ Vogt 78, թե նա մի մնացորդ է Հայաստանի հին բնիկների լեզվից: Երևույթը, թվում է, թե գոյություն ունի նաև միտաներենում, խուրրի լեզվի մեջ, թերևս և խալդերենում և ևսորուսկերենում, այսպիսով ստեղծվում է թերևս մի կապ ասիական և կովկասյան լեզուների միջև:

Թ Ի Վ

ՀՈԳՆԱԿԻ

Հոգնակին ցույց է տալիս մոտավոր մի բան. ինչպես՝

Այս օրերս կգամ:

Վերջերս գողերը շատացել են:

ԺԴ դարի վերջերք:

Վերջին ամիսներում:

Գրաբարի աննզական բառերը աշխարհաբարում վերածված են եզակիի, ուստի սխալ է նրանք իբրև հոգնակի միացնելով՝ հոգնակի բայ տալ, օրինակ՝ Իսկույն աչքերեն կաթ-կաթ սկսան արտասունքը գետին թափել (Պատկ., Ընտիր երկաս., 1893, հտ. Բ., էջ 145):

Գուցե իրերի ընթացքը կլուծեն այս հոգերանական առեղծանակիքը (անդ, էջ 133):

Նրա նիհարած, դեղնած դեմքը ցույց էին տալիս, որ նա կատարում է տևական ծանր գործ (Դեմիրճյան, Վարդանանք, Ա. 327):

Բայց հանկարծ իրադարձությանը ընթացքը փոխուեցան (Կիլիկյան տարեցույց, 1922, էջ 171):

Եւ կնայիս, որ այս փականքը նոր են (Անիծեալն, Թրգմ. Մամուրեան, Ձմյուռ-նիա, 1875, հտ. Դ., էջ 12):

Վերապատուելի Պազիլ հօր քահանայական վարքը նորատի հովուին ալ օգտակար պիտի դառնան (նույն, հտ. Բ., էջ 10):

Բայց հեղեղին փրփրաղեզ ալիքը սոսկալի էին և թերևս նորէն թալուկ պատճառէին օտարականին և ի վերջէ անոր կենաց թելը կտրէին (անդ, հտ. Բ., էջ 24-25):

Բոլոր այս մտածմունքն իրեն սոսկում պատճառեցին (անդ, էջ 60):

Այսօր իսկ հալածանքը գայն կնուիրագործեն (անդ, հտ. Ա, էջ 189):

Թրք. երբ մի քանի գոյականներ հաջորդեն իրար, միայն հոլովական մասնիկը կարելի է դնել մի անգամ, և վերջինը ստանում է հոգնակի նշան, օրինակ՝

kitab ve defterler

adam ve hayvanlaron:

Ընտանեկան լեզվի մեջ ազգերի անունը երբեմն հոգնակիի տեղ եզակի է գրվում. օրինակ՝ ֆրանսրգր ինկիլիզին Հետ կոուի էր բռնուեր: Նույնը նաև ժողովրդական ուսուերենում я ходоил под шведеа и под турка; мы победили француза (ևս գարկի չվետացոց և թուրքերին, մենք հաղթեցինք ֆրանսիացոց) - Fuchs, Gram. russe 236.

Կան բառեր, որոնք իրենց նշանակության պատճառով հոգնակի չունեն, ինչպես՝ վերացական բառեր, հատկություններ և այլն: Այսպես ֆր. les sagesses, les abstinences, անգործածական ձևեր են, Հայերեն էլ՝ իմաստություններ, բարդություններ և այլն, ռուս. память «հիշողություն», нерешительность «անվճռականություն» և այլն, չունեն հոգնակի (Fuchs, Gram. russe 236):

Ռուսերենում հոգնակի չունեն մետաղների և զանազան նյութերի անունները, ինչպես՝ ЗОЛОТО «ոսկի», СОЛЬ «աղ», БАРАНИНА «ոչխարի միս» և այլն: Մի քանիսը այս կարգի բառերից հոգնակիում նշանակում են տեսակներ, ինչպես МЯСА «զանազան տեսակի մսեր», СЫРЫ «զանազան տեսակի պանիրներ» և այլն:

Վերջապես կան բառեր, որ եզակիում ուրիշ իմաստ ունեն, հոգնակիում ուրիշ, ինչպես՝ ВЕС «կշիռ», ВЕСЫ «կշեռք», ЧАС «ժամ», ЧАСЫ «ժամացույց»:

* * *

Անեզական բառերը աշխարհաբարում վերածվել են եզակիի, և սխալ է այլևս նրանց հոգնակի բայ տալ, ինչպես՝

Նրա աչքերից ջերմ արտասուք հոսեցան (Հոմերի Իլիական, Թրգմ.

Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 156):

Եթե երկինք ինձ ողջ պահեն (Ն. տ., էջ 112):

Արտասուքը հեղեղի պես ոտոզում էին նրա աչքերն (Ն. տ., էջ 45):

Ոոստովանում եմ՝ կշտամբանքդ արդար եմ (Ն. տ., էջ 56):

Կշտամբանքդ արդար եմ, եղբա՛յր (Ն. տ., էջ 89):

Եւ հենց որ նա ետ քաշվեցավ բանակից, մեր չարիքն էլ սկսան (Ն. տ., էջ 104):

Թվականից հետո գոյականը եզակի է դրվում՝ հինգ հոգի, տասը ձուկ: Այսպես և վրացերեն, թուրքերեն. այսպես նաև գերմաներենում, դանիերենում թիվ չունի կշիռ ցույց տալու համար, օրինակ՝

en haer paa tredive tusind mand,

ein Heer von 30.000 Mann

մի բանակ 30.000 մարդուց:

Բայց ֆրանսերեն պիտի ասվեր hommes:

Քրդերենում սովորական է եզակի ձևը, բայց կարելի է և հոգնակի, ինչպես՝ haft mi – 7 ոչխար, haft miān – 7 ոչխարք (Justi, Kurd. Gram, 246):

Անգլերենում էլ հաճախ գոյականը թվականի հետ եզակի է դրվում, ինչպես՝ ten thousand foot and two thousand horse, six mille fantassins et deux mille chevaux:

Երկու հարակից և հաճախ միասին գործածվող բառեր կարող են երբեմն իրր մեկ ըմբռնվել և ստանալ մի հատիկ հոգնակի մասնիկ, օրինակ՝

Ահա ինչի վրա մեծ և առանձին ուշադրություն պիտի դարձնեին մեր հայր ու մայրերը... (փխ. հայրերն ու մայրերը), (Պատկ. Ընտիր երկաս., 1893, հտ. Բ., էջ 144):

Կրկնակիի գաղափարը կապված է հոգնակիի գաղափարի հետ, օրինակ՝ փոխանակ ասելու բազմաթիվ մեծ տներ, կարող ենք ասել «մեծ-մեծ տներ», ըստ որում, երբ ածականը կրկնված է, գոյականն էլ պիտի դրվի հոգնակի, և ոչ բնավ եզակի, օրինակ, կարելի չէ ասել՝ նոր-նոր փոթորիկներ նոր-նոր ալեկոծություն էին առաջացնում նրա ներսում (Սիրաս, Չգրված օրենք, 28).

այլ պիտի ասել՝

– ... նոր-նոր ալեկոծություններ:

Երբ կարիք լինի ածականի գաղափարը սաստկացնել առանց բազմացնելու, այն ժամանակ պետք է միացնել և, ու շողկապներով: Նոր ու նոր թափով սեղմնց իր կրծքին (Սիրաս, Չգրված օրենք, 527):

Կան բառեր, որոնք ինքնին հոգնակի գաղափար են ցույց տալիս, և հետևաբար իրենց հետ կապվող բառն էլ հոգնակի պետք է դրվի, օրինակ՝ բազմաթիվ փողոցներ, շատ տներ....

Կարելի է սակայն նույն բառերի հետ դնել հավաքական բառեր, ինչ, որ դարձյալ հոգնակի է նշանակում, օրինակ՝ բազմաթիվ հասարակություն էր հավաքված:

Կարելի չէ սակայն եզակիով ասել: Օրինակ՝

Բազմապիսի վերելքով ու վայրէջքով գալիս զարնվում էին Մանյակի ուղեղին (Սիրաս, Չգրված օրենք, 123), պետք էր ասել վերելքներով ու վայրէջքներով:

Հայերենի մեջ հոգնակին հաճախ մոտավոր իմաստ է տալիս, օրինակ՝ այս օրերս, վերջերս, անցյալ տարիներում, վերջին ժամանակներս, այն դարերում և այլն:

Նոր Նախիջևանի բարբառը, ավելի առաջ տանելով այս երևույթը, ժամերի թիվն էլ հոգնակի է գործածում՝ մոտավորություն ցույց տալու համար, ինչպես՝ ութերու արի, հինգերու պիտի դամ, և այլն:

ՀՈԳՆԱԿԻ – ԵԶԱԿԻ

Հոգնակի գաղափարը իբրև մի ամբողջություն ըմբռնվելուց հետո կարող է բնականաբար համարվել եզակի, ինչպես՝

ՀՃ. լադհեյ (լաթեր, զգեստ).

ՀՃ. դաշեյ (յօնք) թրք. ges մէկ դաշեյ.

Արդ. ցիան մը ունիմ «ձի մը ունեմ»:

Այսպես է նաև պրս. dendān «ատամ», որ իրապես նշանակում է ատամներ, հիմա եզակի, որից dendānhā yerdan, նաև «Աստված» (եզակի եղել է ized), նաև muzgān (եզ. muza) «թարթիչքն» հոգնակի mužgānā, այսպես են նաև giḥān «աշխարհք». Iran «Պարսկաստան» և այլն:

(Jensen, Newperc. Gram, 33)

Ա Մ Ա Կ Ա Ն*

Երբ մի քանի գոյական հաջորդում են իրար, և նրանց հետ կա մի ածական (որ դրված է աշխարհաբարում սկիզբը, գրաբարում սկիզբը կամ վերջը), կարելի չէ իմանալ, թե այդ ածականը պատկանում է մեկի՞ն, թե՞ բոլորին: Օրինակ՝

* «Շարահյուսություն» բաժնում Աճառյանը Գոյական, Ածական, Թվական, Բայ, Դերբայ, Մակբայ, Նախադրություն, Շողկապ, Զայնարկություն հատվածներում անդրադառնում է դրանց շարահյուսական գործառույթներին (Մ. Բ.):

Այգում ման էին գալիս սիրուն, սիրուն աղջիկներ և տղաներ. (որովհետև սիրունությունը միայն աղջկանց հատկությունը չէ, այլև՝ տղաներին, ուստի հայտնի չէ, թե սիրուն աղջիկներն են, թե՞ նաև տղաները):

Մեծնիմ սիրուն աչքերիդ,
Անուշ ձայնիդ ու խելքիդ:

Երկրորդ տողում անուշ պատկանում է ձայնին, որովհետև անուշ խելք չի լինում. բայց եթե ասած լիներ՝ գորեղ ձայնիդ ու խելքիդ, դարձյալ անորոշ պիտի մնար:

Այսպիսի դեպքերում ո՛չ մի լեզու ելք չունի. հեղինակին է մնում նախապես մտածել և ստեղծել մի ելք. ամենահասարակ ձևը նտորակետով բաժանելն է. - անուշ ձայնիդ, ու խելքիդ:

ԱԾԱԿԱՆԸ ԳՈՑԱԿԱՆԻ ՀԵՏ

Ածականը վերաբերում է հաջորդ գոյականին ամբողջությամբ և ոչ թե նրա մի մասին, ըստ որում, երբ գոյականը բարդ է, կարելի չէ տալ նրան մի այնպիսի ածական, որ միայն առաջին եզրին վերաբերի, կարելի չէ ասել, օրինակ՝

Օգտակար գրավաճառ=օգտակար գրքեր ծախող:
Հայաստանի գունավոր մետաղադրույունարերությունը (Ոորհ. Հայաստան, 1938, հունիս 18, 2-րդ էջ, հոդվ. Հ. Զալլադյանի):

ԱԾԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ

Թեև պարսկերենում ածականը միշտ գոյականից հետո է դրվում, բայց թաթերենի մեջ, որ պարսկերենի գավակն է, ածականը նախադաս է դարձել. օրինակ՝ xuba xuna գեղեցիկ տուն (պրս. xana-i xub).

pura k'asa լի գաւաթ,
(պրս. kāsa-i pur):

Այս չրջադարձությունը անշուշտ թրքական լեզուների ազդեցությամբ է, բայց զարմանալին այն է, որ իզաֆեթի ձայնավորը պահված է հակադարձ ձևով:

Չխելներնում ածականը գոյականից առաջ է դրվում. երբ հատկապես շեշտվում է, ածականը ևտադաս կլինի. ևտադաս են նաև աչք, կրոն, տխտղոս ցույց տվող կամ գոյականից ավելի երկար ածականները (Hantich, Gram, tchèque, էջ 53):

Անզլերենում ածականը գոյականից առաջ է դրվում և միշտ անփոփոխ է, բայց երբ ածականները մի քանի հատ են, կարող են նաև գոյականից հետո դրվել. ինչպես՝

a horse old, lame and blind
մի ձի ծեր՝ կաղ ու կույր:

Իսպաներենում ածականը, եթե caracteristique է, առաջ է դրվում, իսկ եթե որոշիչ է՝ հետ. օրինակ՝ la dulce miel քաղցր մեղր. paño negro սև հաց:

Պորտուգալերենում ածականը, եթե էական մի հատկություն է ցույց տալիս, առաջ է դրվում, իսկ եթե պատահական մի հատկություն, հետո է դրվում, բայց հաճախ նայում են ներդաշնակությանը (Arstett, էջ 29): Երբ գոյականն ունի

մի քանի ածական, սրանք կցվում են և, կամ շաղկապներով, ածականները մնում են ևտադաս օրինակ՝ O pintor tem quadros ricos e bonitos նկարիչը ունի հարուստ և սիրուն նկարներ (Anstett, էջ 57):

Պորտուգալերենում, երբ մի քանի գոյական ունի նույն ածականը, փոխանակ [ածականը] կրկնելու՝ վերջում դրվում է մի անգամ, վերջին բառի սեռով, իսկ գերմաներենում ամեն մեկը առանձին. ինչպես՝ ich habe eine hübsche Tochter und einen hübschen Sohn.

Պորտ. tento uma filha e um filho bonitos (Anstett 238):

Ածականը զարմանալի կերպով մի քանի լեզուների մեջ պահանջում է սեռական հոլովով խնդիր. ինչպես՝

Փր. ce fripon de valet այս խարերա ծառան,
un drôle de nom տարօրինակ անուն.
իտալ. quel ciarlatano din dottore ինչ շաղատան ենք.
quel pover uomo di tuo padre ինչ խեղճ հայրդ.
անգլ. a devil of a fellow.
գերմ. ein alter schelm von lohnbedienter.
Գրեթե նման ձևով հայերեն էլ ասում ենք՝
կաթի լավը, թղթի սպիտակը, մաճնի յուղոտը և այլն.
նույնը թրքերենում՝
սյուտին էյիսի, յոզուրթըն յաղլըսը և այլն:

ԱԾԱԿԱՆԸ ԳՈՑԱԿԱՆ

Չուվաչերենում ածականը գոյականաբար կարող է առնվել 3 ձևով.

- 1) առանց որևէ փոփոխության.
- 2) ստանալով ստացական հոդի երրորդ դեմքը.
- 3) sker վերջավորությունը, որ թերևս «բան» իմաստն ունի, օրինակ՝ usal «վատ» բառից՝ 1) usal վատ, usalli «վատը» (այս ինչին վատը), usalsker «վատ մը, վատ բան» (Ашмарин, Материалы... 164): Սրանցից երկրորդը, որը նշանակում է՝

1) ընդհանուր սեռ. այսինքն այն բոլորը, որ ունի նրա հատկությունը կամ
2) նմանների միջից հատկապես մեկը, որ այն հատկությունը մյուսներից ավելի ունի, որով և դառնում է գերազրական. օրինակ՝
asli asli pultār kes ěnni kes en pultār –
բ ձև ա ձև բ ձև ա ձև
մեծը մեծ թող լինի, փոքրը փոքր թող լինի:
ese aslā դու մեծ (ես), ese asli դու մեծն ես, օրինակ, եղբայրներից:

Ռուսերեն ты тот, который велик, ты самый страшный (Ашмарин, Матер. 169—171):

Այսպես և հայերենը:
Անզլերենում ածականը եզակիում չի կարող առնվել գոյականաբար, այլ միայն հոգնակիում, եզակի դեպքում միշտ հետը գոյական է պետք. գոյական

չլինի, ուրեմն հասկանալի է, որ հոգնակի է, և այս դեպքում հոգնակիի նշան չի դրվում. օրինակ՝ he is a blind man=c'est un avengle. The idle man does not learn=le paresseux n'apprend pas. The English woman that we have seen=1' Anglaise que nous avons vue. Իսկ հոգնակի՝ the blind are to be pitied – կույրերը խղճալի են. the deaf and dumb communicate their ideas by signs – խուլերն ու համրերը հաղորդում են իրենց գաղափարները նշաններով:

Արխագերենում (այսպես նաև ուրբիսերեն և գաբարդիներեն) ածականը դրվում է գոյականից հետո, կցվում է նրան իբր մի բառ, այնպես որ գոյականի ստանալիք նախամասնիկները դրվում են ամբողջի սկզբը, իսկ նտամասնիկները՝ ամբողջի վերջը. օրինակ՝

p'sə3 (փսըճ) – ձուկ bzià լավ.
a-pésə3 – bzià-k'ua լավ ձկներ.

Հոգ – ձուկ – լավ-ներ (Dirr, Einf. 54):

Ածականը վրացերենում այժմ դրվում է առաջ և չի համաձայնում գոյականի հետ: Հին լեզվում դրվում էր առաջ և համաձայնում էր՝ թվով և թե հոլովով. օրինակ՝

ուղղ. [ვეთოლი კაცო] – կեթիլի կացի – բարի մարդ.
սևո. [ვეთოლია კაცია] – կեթილია კაცია – լավ մարդու
Հոգ. ուղղ. [ვეთოლი კაცი] – կեթილის კაცი – լավ մարդիկ
Հոգ. սևո. [ვეთოლია კაცია] – კეტილთა კაცია – լավ մարդկանց

Կա նաև մի այլ գրական ձև, երբ գոյականից առաջ ածականը դրվում է սեռական հոլովով, ինչպես՝

[შვენიერად მცნებჯს დაღობთ]
մշվենիերիս մցվանիս բալխիթ
գեղեցիկ կանաչ խոտով:
(Dirr, Einf. 60)

ԱՄԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ ԳՈՑԱԿԱՆ

Անսովոր չէ մեր լեզուների մեջ ածականը գոյականի վերածելով առարկայական ձևի տակ գործածել. օրինակ՝

- Նա լուծեց հարցի դժվարությունը:
- Նա լուծեց դժվար հարցը:
- Նա գնաց ճանապարհի ամբողջ երկարությունը:
- Նա գնաց ամբողջ երկար ճամփան:
- Նա քաչեց օրերի մեծ ծանրությունը:
- Նա քաչեց շատ ծանր օրեր:

Այս կողմից նշանավոր է ամերիկյան Chinook փոխառնված լեզուն, որ ածականի տեղ միշտ սիրում է գործածել գոյական, օրինակ՝ փոխանակ ասելու Վատ մարդը սպանեց խեղճ երեխային, ասվում է «Մարդի վատությունը սպանեց երեխայի խեղճությունը»:

Փոխանակ ասելու հիվանդացա կամ եղա հիվանդ, ասում է՝ իր հիվանդությունը եկավ մնալ նրա վրա: (Boas, Handbook I, p. 657–658).

Մուռդա խմբից Rolh լեզվում ածականը կարող է ազատորեն գոյականից առաջ էլ դրվել, վերջն էլ դրվել և միշտ էլ բնավ չի համաձայնում (Nottrott, 10):

Աֆրիկյան agni լեզվում ածականը իբրև գոյական գործածելու համար ծայրին ստանում է fwepri. օրինակ. kprifwe ka – փոքր, ma mi kafwe, yaki kprifwe – խոշոր: Տուր ինձ փոքրը, թող խոշորը (Delafosse, 41):

Ածականը չի համաձայնում գոյականի հետ, եթե քաղաքավարության համար դրված է հոգնակի. օրինակ՝

Փրանսերենում ասում են՝
Seriez-vous assez aimable de nous dire –
Բարի կլինե՞ք ասելու մեզ:
Mais vous étiez fou!
Գի՞ժ ես, ի՛նչ է:

Ռուսերենում վեճի առարկա է դարձել այն, թե այսպիսի դեպքերում պե՞տք է ածականը համաձայնեցնել, թե ոչ: Օրինակ՝ ընդհանրապես ասում են ВѢ ОДНѢ? Դուք մենակ(ներ) եք. և ուամիկ է համարվում ВѢ ОДНѢ? Դուք մենակ եք. բայց ընդհանուր ընդունված է՝ ВѢ сумасшедшиѢ? Դուք գի՞ժ եք [ևզակիի դերպքում]:

Թեև բազմալանկ ածականը նախադաս լինելու դեպքում օրենքով չպետք է համաձայնվի, բայց կան բացառություններ: Բանաստեղծական լեզվի մեջ դա կոչվում է ազատություն և շատ սովորական է, բայց նույնիսկ Ավետարանում գտնում ենք Ղկ. Թ. 13-ում՝ Եւ գտցեն կերակուր, զի աստ յանապատի տեղւոջ ենք:

ԱՄԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՋԱՑՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՑԱԿԱՆԻ ՀԵՏ

Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ ածականը գոյականի հետ համաձայնում էր սեռով, թվով և հոլովով: Այս վիճակը շարունակում են դեռ հին լեզուները, ինչպես հունարենը, սանսկրիտը, լատիներենը և այլն: Նոր լեզուները սկսում են հետզհետե ածականը վերածել անփոփոխ վիճակի: Այսպես, չեխերենում և ռուսերենում տակավին շարունակվում է սեռով, թվով և հոլովով համաձայնությունը, գերմաներենում, ֆրանսերենում, իտալերենում համաձայնությունը միայն սեռով ու թվով է (բայց ոչ հոլովով), իսկ անգլերենում բոլորովին անփոփոխ է:

Հին Հայերենի մեջ սեռը ջնջված լինելով՝ համաձայնությունը կատարվում է թվով և հոլովով, այսպես՝ որակական, թվական, ցուցական, ստացական ածականները, օրինակ՝ իմոց բանից, բանից իմոց, այսց բանից, բանիցս այսոցիկ, գործոց մեծաց և այլն:

Հայերենի մեջ V դարից շատ առաջ արդեն սկսել էր ձգտումը՝ վերացնելու Համաձայնությունը, որոշ դեպքերում այդ կատարված է:

Ջանազան ներքին և արտաքին պատճառներ կարող են դրդիչ Հանդիսացած լինել ածականի անհամաձայնություն: Ներքին պատճառներից գլխավորը թերևս այն է, որ եզակի ուղղական և Հայցական Հոլովները նման լինելով իրար, բնականաբար, այս երկու դեպքում ածականը առանց Համաձայնության պիտի մնար:

ԱԾԱԿԱՆԻ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

Իտալերենում բաղդատականը սովորաբար առնում է սեռական խնդիր՝
il zio è più ricco del nipote –

Հորեղբայրը ավելի հարուստ է եղբորորդուց.

և կամ che շաղկապով՝

il sole è più grande che luna –

Արևը ավելի մեծ է, քան լուսինը.

երբեմն էլ di quello che.

mi ha dato più di quello che io voleva –

Ինձ տվեց ավելի, քան որ կուզեի:

ԳԵՐԱԳՐԱԿԱՆ

Մեծամեծ իրենից հետո պահանջում է Հոգնակի. ինչպես՝ *Տեսա մեծամեծ տներ, մեծամեծ ծառեր, մեծամեծ մարդիկ և այլն:*

Ըստ այսմ, սխալ է ասել՝

Պղինձը բովերից դուրս են բերել **մեծամեծ** քանակով (Ատրպետ, Ճորոխի ավազանը, Վիեննա, 1929, էջ 226). և որովհետև կարելի չէ ասել քանակներով, ուստի պետք է ասել **մեծ քանակով**, իսկ հեղինակը մտածել է ասել շատ **մեծ քանակով**:

Այսպես են նաև ուրիշ կրկնական բառեր. ինչպես՝ *զանազան ձևեր... Միայն մակրայ լինելու դեպքում կմնա եզակի՝ չարաչար տանջեցին, չարաչար տանջանքով տանջեցին:*

Ամենն (ամենքից) բառը որ գերադրական կազմելու համար է գործածվում, կարող է երբեմն թյուրիմացություն տեղի տալ՝ առնվելով իրր անկախ գոյական. օրինակ՝

«**Ամենն** եռանդուն և ուռուցիկ ուղերձներ արտասանվեցան» (Ազգապատում, էջ 5001):

Այսպիսի դեպքերից կարելի է խուսափել լուր բառի տեղափոխությամբ. օրինակ՝ վերի դեպքում պետք էր ասել՝ «եռանդուն և ուռուցիկ ուղերձներ արտասանվեցան ամենն»:

ԳՈՑԱԿԱՆՆ ԻՐԲԵՎ ԱԾԱԿԱՆ

1) Գոյականը կարող է առանց փոփոխության իրրև ածական առնվել, ինչպես՝ ոսկի մագեր, արծաթ դրամ, մարմար լանջ, երկաթ կամք, քար սիրտ, ձյուն ձեռներ, կին գրող.

2) Տեղի անունները գործ են ածվում ճիշտ այս ձևով.

Երևան քաղաքը, Եփրատ գետը, Մասիս սարը, Հայաստան աշխարհ. ուրիշ լեզուներում այս դեպքում դրվում է սեռական, ինչպես՝ լատիներեն urbs Romae, ֆրանսերեն la ville de Rome, անգլերեն the city of Rome և այլն.

3) Գոյականը իրր ածական գործածության սովորական ձևերից մեկը սեռական Հոլովն է. ինչպես՝ գինվորի գլխարկ, ոչխարի միս, Ս. Պողոսի եկեղեցի:

ԱԾԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պղինջյան լեզուների մեջ ածականը իր գոյականի հետ մի ամբողջական գաղափար է ներկայացնում. այնպես որ երբ ածականը դնում ենք գոյականի վրա, և հարկ է լինում հոգնակի կազմել, ածականն է միայն հոգնակի դառնում՝ վերջնավանկի կրկնությամբ. օրինակ՝ սամոսական լեզվով՝ laau telele – մեծ ծառ, laau telele – մեծ ծառեր, մարրի լեզվով՝ ika pai – մի լավ ձուկ, ika papai – լավ ձկներ (Wundt, Völkerpsychol. I, հտ. 2 մաս, էջ 12):

Հնդկական brokpa լեզվում ածականը դրվում է միշտ գոյականից հետո և գոյականի Հոլովական մասնիկները ինքն է վերացնում. օրինակ՝

mūš nōrō-ra բարի մարդուն (տր.)

մարդ բարի-ին

(Grierson, հտ. 8, մաս 2, էջ 213):

Ածականը կարող է գոյականից շատ հետո դրված լինել, այսինքն՝ գոյականի և ածականի միջև բազմաթիվ բառեր մտած լինելով՝ գոյականն ու ածականը իրարից շատ անջատված լինել. այս դեպքում Համաձայնությունը չի կորցնում ուժը և միջոց է դառնում որոշելու, թե ածականը որ բառի հետ պետք է կապել. օրինակ՝

«Վասն որոյ բազում իսկ գովութիւնք յեպիսկոպոսաց սիրոց և յամենայն եկեղեցեաց բարձրանային ի փառս Աստուծոյ և ի մխիթարութիւն աշակերտելոցն ոչ սակաւք (Կորին):»

Այստեղ սակաւք ածականը պատկանում է գովութիւն բառին, որից անջատված է 9 բառով. բայց նա չի կարող պատկանել ոչ աշակերտելոցն բառին, ոչ մխիթարութիւն բառին և ոչ էլ փառս բառին, որովհետև հոգնակի ուղղական Հոլով է:

Ածականի և գոյականի Համաձայնության միջին վիճակը ներկայացնում է վրացերենը, ուր ածականը որոշ Հոլովներում Համաձայնում է գոյականի հետ և որոշ Հոլովներում՝ ոչ: Հոգնակին երկու տեսակ է վրացերենում –ebi և –ni:

Երկրորդ տեսակի հոգնակիի հետ ածականը թվով և հոլովով համաձայնում է, իսկ առաջին տեսակի հոգնակիի հետ հոլովով համաձայնում է, բայց թվով՝ ոչ, օրինակ՝

- ևզ. [ցցոցլո յօցօ] վեթիլի կացի – բարի մարդ
- հոգ. [ցցոցլո յօցցրօ] վեթիլի կացերի կամ վեթիլնի կացնի [ցցոցլոն յօցն] «բարի մարդիկ»
- հոգ. սևո. [ցցոցլոն յօցցօն] վեթիլիսա կացիրսա կամ վեթիլթա կացթա [ցցոցլոն յօցցօն] «բարի մարդոց»

Ուրիշ դեպքերում ածականը մնում է անփոփոխ (Dirr, Gram, georg. 46).
մեծավաստակ վաստակոց քոց և այլն (MSL, 204, 179...)
կին մի ի կանանց (MSL, 204, 182):

ԱԾԱԿԱՆԻ ԽՆԳԻՐԸ

Ամեն մի ածական, նայած իր իմաստին, ստանում է այս կամ այն հոլովով խնդիրը. օրինակ՝ ասում ենք փողի կարոտ, խելքից զուրկ, հարստություն փափագող, փողով հարուստ և այլն, և այլն:

Այս երևույթը ընդհանուր է բոլոր լեզուներին. միայն թե մեկի խնդրառությունը դրությունը հաճախ նույնը չէ մի ուրիշ լեզվի հետ:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԵՎ ԱԾԱԿԱՆ

Թեև գոյականը կարող է առնվել իբր ածական, օրինակ (էջ մարդ) և ածականն էլ իբր գոյական (կարմիրները եկան), բայց կան դեպքեր, երբ գոյականը կամ ածականը իրենց ինքնությունը կորցրած են լինում: Օրինակ՝ Թագավոր, գործավոր, բանավոր, զինավոր բառերը կապես (ըստ կազմության) ածական են, բայց ո՞վ է, որ դրանք իբրև ածական է գործածում: Գրաբարում կարելի է ասել այդ Թագավոր «մի մարդ, որ գլխին թագ ունի», բայց աշխարհագրարում Թագավոր բառը իբրև ածական կարո՞ղ ենք գործածել:

Նմանապես վաճառական բառը, որ ական մասնիկով կազմված բառ է, հետևաբար և ածական է, մենք այժմ գործածում ենք միայն իբր գոյական և այնքան, որ նրանից ածական կազմելով ասում ենք վաճառականական:

Թռչուն, սողուն, անասուն նույնպես ածական են, կազմված ուն մասնիկով, բայց այժմ բոլորն էլ գոյական են և ածականաբար չենք գործածում:

Երբայցերևում ածականը միշտ ետադաս է:

Քրդերենում ածականը միշտ ետադաս է և չի կարող բնավ լինել նախադաս (Beidar, Gram, Kurde, էջ 18):

Հինգուստաներենում ածականը նախադաս է. համաձայնության կողմից ածականները բաժանվում են երկուսի. փոփոխական և անփոփոխ. մի մասը՝ (նրանք որ վերջանում են ան կամ ան) թվով և սեռով համաձայնում են (բայց ոչ հոլովով). մյուս ավելի ստվար մասը (ղանազան վերջավորությունը) բնավ չեն

համաձայնում (Bonnerjeri, Gram, hindi 9): Այստեղ երևում է հին համաձայնության շրջանից դեպի նոր անհամաձայնության շրջանի փոխանցումը:

Քրդերեն շարահյուսության բնական շարքը հետևյալն է.

Xude şennat baldşê da bo einsani
Աստված արքայությունը ձրի տվեց մարդուն:
(ըստ Beidar, Gram, Kurde 42).

Աննամերենում ածականը ետադաս է:

Ուզբո-ֆիննական լեզուների մեջ ածականը գոյականից միշտ առաջ է և ոմանց մեջ (օրինակ, ֆիններենում) համաձայնում է և ոմանց մեջ (օրինակ հունգարերեն)՝ ոչ: Օրինակ՝

Ֆինն. matala-ssa möki-ssä
ցած(ում) խրճիթ(ում).

Հունգ. kiş fiű փոքր տղա, kiş fiűt փոքր տղաները:

Արարերենում ածականը դրվում է գոյականից հետո և համաձայնում է սեռով, թվով, հոլովով և նույնիսկ Ց հոգով, որ կրկնվում է թե որոշյալ և թե անորոշ:

Գանիերենում ածականը միշտ նախադաս է և գոյականի հետ համաձայնում է թվով և սեռով, բայց ոչ հոլովով. հոլովը ստանում է միայն գոյականը.

ung Kone երիտասարդ կին, ungt trae մատղաշ ծառ.

սևո. unge Kones.

հոգ. ուղղ. unge Koner.

հոգ. սևո. unge Koners:

Շվեդերենում թեև ստացական ածականը առաջ է դրվում, բայց ընտանեկան լեզվով ետադաս է. օրինակ, far min հայր իմ, mor din մայր քո, syster hans քույր նրա և այլն:

(Poestion, Schwed, 148):

Հ Ո Ւ

Հատուկ անունները բոլոր հին լեզուների մեջ հոգ չեն ստանում. նոր լեզուները շարունակում են այս վիճակը, բայց ոմանք սկսել են հատուկ անունների վրա էլ հոգ դնել. այսպես մեր արևելյան գրականում՝ Ներսեսը, Գրիգորը, Մեծն Տիգրանը և այլն:

Կան լեզուներ, որ անցման շրջանի մեջ են և երկուսի վրա տատանվում են. իտալերենում ընդհանրապես հատուկ անունը հոգ չունի. ասում են Pietro, սևո. di Pietro, բաց. da Pietro և այլն, բայց իգական անունները կարող են հոգ էլ ստանալ. ևզ. l' Anna, սևո. dell' Anna, տր. all' Anna.

Մաքուր գրականի մեջ այս ձևը լավ չի համարվում, բայց ժողովուրդն ունի: Ճիշտ այսպես նաև մեր արևմտյան հայերենում ժողովուրդը գործածում է հոգ՝ Ներսեսը, Լևոնը և այլն, իսկ գրական լեզվում հաճախ՝ ոչ, մանավանդ, երբ խոսքը նշանավոր մարդկանց մասին է: Օրինակ՝ կարելի է ասել՝ Աբեղյանը գրել է ուղղագրության մասին. Կոստանյանը գրել է Հայոց հեթանոսական

կրոնը. Ալիչան և Տաչյան մեր մեծագույն բանաստեղծներն են. բայց՝ Մեծն Տիգրան տիրեց... Մեսրոպ Հնարեց Հայերեն գրերը (Հակառակ արևելյան գրականության, ուր այս բոլորը արտացոլվում են հողով): Հակառակն է իտալերենը, ուր նշանավոր մարդիկ ստանում են հող. ինչպես՝

il Tasso, il Tiziano.
il poeta Tasso, il pittora Tiziano:
Հայցականում միշտ դրվում է հող.
ինչպես. Հայկ սպանեց Բելը:

ՄԻ ԱՆՈՐՈՇ ՀՈՂ

Այսպիսի, այդպիսի բառերի հետ երբեմն դրվում է մի անորոշը և երբեմն՝ ոչ. օրինակ՝

Այդպիսի մարդ չկա այստեղ.
Մի այդպիսի բան լսել եմ.

բայց կարելի չէ ասել, օրինակ, (առանց մի անորոշի)՝

Անհանդուրժելի էր դառնում նրան այն փաստը, որ այնպիսի թույլ արարած, ինչպիսին Նատաչան էր, ինքը չէր կարող իր իշխանություն տակ պահել (Սիրաս, Չգրված օրենք, 252):

Ասացինք, որ անորոշ հողը գործածվում է հատկապես տեսակ ցույց տալու: Այս գործածության պատահում ենք հաճախ բառարանների մեջ. օրինակ՝ ուտեմ-տիտեմնը Ղրբ. մի տեսակ ուտելի խոտ.

նոճի. մի տեսակ բարձր ծառ.
դլփին. մի տեսակ ձուկ.
կվարց. մի տեսակ հանք:

Արևմտյան Հայերենը այս դեպքում շատ կարճ ձևով ասում է «բույս մը, հանք մը, քար մը» և այլն, ինչպես գրաբար՝ «բույս ինչ, խոտ ինչ, հանք ինչ», իսկ արևելյան Հայերենը ստիպված է երկարաբանություն ասել «մի տեսակ ձուկ, մի տեսակ հանք, կամ «ինչ-որ բույս, ինչ-որ հանք»: Կարելի չէ ասել «կվարց «հանք» կամ «դլփին ձուկ», որովհետև այն ժամանակ կարելի էր հասկանալ ընդհանուր սեռ, և հանկարծ անգիտակ մեկը կարող էր ասել, օրինակ, «խամսին դլփին է», փոխանակ ասելու «խամսին ձուկ է», և այս՝ հատկապես օտար լեզուների համար:

Անորոշ հողը սովորաբար գոյականից առաջ է դրվում. մի մարդ, մի կին.

Երբ մի որևէ ածական դրված է գոյականի վրա, հողը կարող է երկու տեղ էլ դրվել. ինչպես՝ մի մեծ մարդ, մեծ մի մարդ. վիթխարի մի գործ, մի վիթխարի գործ. այսպիսի մի մարդ. մի այսպիսի մարդ:

Այսպես է նաև գերմաներենում, ուր թեև անորոշ հողը սկիզբն է դրվում սովորաբար, բայց կարող է և հետո դրվել. ինչպես՝ ein reicher Mann, solch' ein Mann.

Դանիերենում սովորական ձևն այն է, որ հողը մեջը մտնի. ինչպես՝ saa rig en mand, այսքան հարուստ մի մարդ, թեև կարելի է նաև ասել saa rig mand.

Անորոշ հողը ցույց է տալիս երբեմն տեսակ. ինչպես՝ սա մի խոտ է. սա մի ձուկ է. սա մի անասուն է. ուր գերմաներեն ասում են eine Moosart, eine Heuart և այլն: Դանիերենն էլ միայն հող է դնում Հայերենի պես. et hø մի տեսակ խոտ (խոտ մը), et graes խոտ մը:

Անորոշ հողը թվականի հետ ցույց է տալիս մոտավորություն. ինչպես՝ 3 օր մը կեցա. 8 հողի մը կլինի. մի հինգ տանձ կլինի. այսպես է նաև դանիերենում. օրինակ՝ en fjorten dage մի 14 օր. en tredive mennesker 50 մարդ մը. (բայց դանիերենում գոյականը միշտ հոգնակի կլինի), նաև չվեղերենում՝ vi voro en personer fume (քսան հողի մը կայինք):

Հոգնակիի վրա էլ կարելի է դնել մը. օրինակ՝ ընդհանուր խոսքեր մ'ըսելով կանցնի (այսպես է գրել Տաչյան, Թրգմ. Հերթերի Հայկ. աշխ., Վիեննա, 1895, էջ 64):

Հին իսլանդերենում հատուկ անունը կարող է ստանալ որոշիչ հող. օրինակ՝ in Cathub Կաթուբը:

Ամեն տեղ էլ կա մի շրջան, երբ հողի գործածությունը տատանվում է. այսպես՝ սկանդինավյան հին գրողների մոտ ոտանավորների մեջ հող չի գործածվում, բայց արձակի մեջ գործածվում է. դա նրանից է, որ բանաստեղծները հետևում են հին լեզվին, իսկ սովորական գրողները՝ ժամանակակից լեզվին, որից էլ հետևում է հողի ժամանակ: Մեր մեջ էլ արևմտյան գրողները որոշ տեղեր հող չեն գործածում գրականության մեջ, թեև խոսակցության մեջ՝ միշտ, օրինակ՝ Ներսես մի նշանավոր պատրիարք էր, և կանչե Ներսեսը:

Աշխարհաբարի մեջ երբ գոյականը ցուցական կամ ստացական ունի, հող անպատճառ ստանում է. ինչպես՝ այս տունը, իմ գրիչը:

Եվրոպական լեզուները, ընդհակառակը, հող չեն ստանում. օրինակ՝ mon livre ma maison, mein Hans.

Միայն իտալերենն է, որ այս դեպքում նման է աշխարհաբարին. ինչպես՝

il mis giardino պարտեզս.
la tua penna քո գրիչը.
i miei giardini իմ պարտեզներս:

Այսպես նաև հունարենի մեջ. օրինակ՝
ήχοῦσατε τήνευδθηῖν ταύτην կամ՝
δύτῃ τῆν ξιδοῦσα

լսեցիք այս լուրը.
εχεῖνος ὁ ἀνδρωπος այս մարդը.
ἡώραια αὐτῆ οἰκία այս սիրուն տունը.
ὁ ριχος μου բարեկամս, իմ բարեկամը:

Եվրոպական լեզուների մեջ տեղանունները զանազանվում են հողի գործածության կողմից. այսպես՝

Փրանսերենում երկրները, նահանգները, գետերը և լեռները հող ստանում են, իսկ քաղաքները, գյուղերը չեն ստանում.

իտալերենում լեռների, գետերի, ծովերի, լճերի, նահանգների և երկրների անունները որոշ դեպքում հող ստանում են և որոշ դեպքում՝ ոչ. ինչպես՝ Europa

կամ l' Europa. բայց ծովերի և գետերի անունները գրեթե միշտ հող են ստանում. ինչպես՝ l' Atlantico, il Po. նոր հունարենում անձանց, երկրների, քաղաքների, կղզիների և գետերի անունները հող ստանում են, ինչպես՝

ὁ Δημήτριος ἡ Εὐρώπη ἰὸ Βῆρολτονον
Դիմիտրի, Եվրոպա, Բեռլին

Իտալերենում հատուկ անունը հող ստանում է՝ 1) երբ նրանից առաջ կա ածական. l'amica Roma. 2) երբ հատուկ անունը առավելական կամ փաղաքական մասնիկ ունի. խոշոր Կարլը, il Carlone, il Giovannino Հովհաննեսիկը. 3) իբր հատուկ անուն գործածվելիս. i Ciceroni, i Virgilii. 4) կանանց անունը ընտանեբար խոսելիս. la Teresa. 5) ազգանունները. il Petrarca, l' Alighieri. 6) քաղաքների անունները հող չեն առնում. 7) լեռ, լիճ, գետ, գավառ և երկիր ստանում են որոշ դեպքերում:

Ֆրանսերենում եզակի հատուկ անվան առաջ դրված որոշիչ հողը նշան է նախատիների կամ ծաղրի (Gram, de l'acad. francaise, էջ 40, 1932):

Langue d'Oc լեզվում անձնանունների վրա դրվում է որոշյալ հող և ցույց է տալիս ընտանություն, մտերմություն. ինչպես՝

lo Jan, la Jana
(Salvat, Gram, Occ. 18):

Հին ֆրանսերենում արական և իգական անձանվանց վրա կղնեին en և ne որոշիչ հողերը. այժմ Langue d'oc լեզվում մնում է միայն արական en ձևը. ինչպես՝ En Raimon (=Mr Raimond, անդ, էջ 22):

Կատալան լեզվում հատուկ անունը հող կստանա.

l'Andreu Անդրեասը, la Maria Մարիամը,
el Tomas Թոմասը

Արական և իգական անվանց պատվո հող են ստանում այն է՝

En Josep պր. Հովսեփ.
N' Antoni պր. Անտոն, Na Elsa կամ՝
N' Elsa տիկին էլզա. որոնց կրճատ ձևերն են լտ. domine տեր,
domina տիկին ձևերից (Huber, 25):

Հատուկ անվանց մակդիրը ստանում է որոշիչ հող. օրինակ՝ Քաջն Վարդան, Մեծն Տիգրան. բայց անսովոր է աշխարհարարում կրկնել հողը նաև հատուկ անվան վրա. միշտ չէ ասել քաջակորովն Մանսուրը (Սիրաս, ՀԳր. օր. 222):

Պորտուգալերենում տեղվո հատուկ անունները հող են ստանում (Anstett, էջ 55):

Հողը կրկնվում է ֆրանսերեն գերադրականում, օրինակ՝ la maison la plus belle, բայց la grande maison:

Արաբերենում որոշիչ հողը կրկնում են. el walad el kabir մեծ տղան:

Որոշիչ հողը երբեմն արտահայտում է մի կարևոր տեղեկություն, որ առանց այդ հողի՝ անհրաժեշտ էր ուրիշ բառերով բացատրել. Հմմտ. Թեմականից ուսուցիչներ են եկել քեզ տեսնելու. կամ՝

Թեմականի ուսուցիչները եկել են քեզ տեսնելու:

Առաջին դեպքում միայն մի քանի ուսուցիչներ են եկել և ոչ թե բոլորը. երկրորդ դեպքում բոլորն էլ միասին եկել են:

Եթե գիշերը գող գա, կրոնվի:

կամ՝

Եթե գիշերը գողը գա, կրոնվի:

Առաջին դեպքում հայտնի չէ, թե գող պիտի գա՞. կարող է պատահել որ գա, և կարող է պատահել, որ չգա, բայց երկրորդ դեպքում, հայտնի է, որ գողը անպատճառ պիտի գա կամ նրա մասին նախապես խոսակցություն եղել է:

Նույնպես և գրաբար.

Արթուն կացէք, զի ոչ գիտէք յորում ժամու Տէրն ձեր գայ: Զայն գիտասջիք, եթէ գիտէր տանուտէրն, յորում պահու գող գայ, հսկէր և ոչ տայր ական հատանել զտուն իւրոյ (Մտթ. իգ. 42-43):

Առաջին դեպքում Տէրը անպատճառ պիտի գայ, երկրորդ դեպքում գալուստը երկրայական է:

Երբ գոյականը ունի ածական, հողը դրվում է գոյականի վրայ. ինչպես՝

Յիններորդ ամսեանն (Բ. եզր. ժ. 9):
Յամսեանն իններորդի (Ա. եզր. Թ. 5):

Իսկ երբ գոյականը հատուկ անուն է, հողը դրվում է ածականի վրա.

Մեծն վարդան. Սուրբն Սահակ.

այսպես նաև ուրիշ լեզուներում. ինչպես՝ il grande Alessandro կամ Alessandro il grande.

Եթե գոյականից հետո ցուցական կա դրված, գոյականը անպատճառ հող է ստանում. իսկ եթե ցուցականը նախադաս է, հող չի դրվում.

Յաւուրն յայնմիկ (Մտթ. Ը. 13):

Յայնմ աւուր (Մտթ. ԺԸ. 1):

Եթե գոյականը ունի հատկացուցիչ, հողը դրվում է հատկացուցչի վրա՝

Այս ցքահանայապետն և ցիլխանս տաճարին և ցծերսն (Ղկ. ԻԲ. 52):
Փարիսեցիքն և օրինացն վարդապետք (Ղկ. Ե. 17):

Եթե հատկացուցիչը հատուկ անուն է, հողը դրվում է հատկացյալի վրա՝

Զաթոնն Դավթի (Ղկ. ա. 32):

Եթե հատկացուցիչները երկուսն են, հողը ստանում է երկրորդը՝

Եղև պատճառ մահուան մարդոյն (Եղն. 47):

Օրենքից բացառություն են կազմում՝

- 1) Հական բայը իր բոլոր ձևերով.
- 2) էլ (կամ ալ) շաղկապը.
- 3) ու շաղկապը (բայց ոչ և)
- 4) Անգամ, իսկ բառերը:

Օրինակ՝

Ես նրա քոյրն եմ. Դու նրա եղբայրն ես:
Կարապետն էր թե Գրիգորը. Լս տանն էի.
Մարդն էլ, կինն էլ – մարդն ալ, կինն ալ.
Քույրն ու եղբայրը. Հացն ու պանիրը.

Կաթն անգամ դժվար եմ մարսում:

Քույրն իսկ հեռացել է նրանից:

Անախորժ է անզամ բառից առաջ դնել ը. օրինակ.

Նրա ղեմքի մկանունքը անգամ չէին շարժվում

(Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., 1930, հտ. Դ., էջ 331):

Մինչև անցյալ դարի վերջը երկու գրական լեզուների մեջ օրենք էր, որ երբ որոշյալ բառին հաջորդում էր ձայնավորով սկսող մի բառ, հոգը լինում էր ն, իսկ բաղաձայնով սկսող բառի մոտ դրվում էր ը,

Անձրեք սաստկացավ:

Անձրեն ուժեղացավ:

Ե և ո տառերով սկսող բառերն էլ մտնում էին ձայնավորների շարքը.

Արեն ելավ:

Արեն ոսկեզօծում էր լեռների գագաթները:

Նաև ս, շ, զ բաղաձայններով սկսող բառերը, իրենց հենարանը ը ձայնի պատճառով, ստանում էին իրենցից առաջ ն հոգը. ինչպես՝

Արեն սկսեց թեքվել:

Շուշիկն շտապում էր տուն:

Սարգիսն զգեստները հանեց:

Հ բաղաձայնով սկսող բառերն էլ հաճախ ունենում էին նույն իրավունքը՝

Մի եղբայրն հովիվ էր, մյուսը՝ բանվոր:

Այս օրենքները այժմ հնացած են համարվում, և ամեն տեղ էլ որոշիչով հոգն է բաղաձայնահանգ՝ բառերի համար ը. - Արևը այժմ ավելի էր բարձրացել.

Լուսինը արդեն թաքնվել էր լեռների ետևում:

Քաջերն են միայն, որ ղեռ ուզում են շարունակել նախորդ օրենքը:

Անորոշ գաղափարի համար կարելի չէ դնել որոշիչ հոգ. օրինակ՝ սխալ է ասել՝ Բազմաթիվ մտքերԸ գալիս ու բախում էին նրա ուղեղին (Սիրաս, Չգրված օրենք, 132):

Որոշիչ հոգ դնել հաճելի չէ գրական լեզվի մեջ [հետևյալ դեպքերում]՝

1) ություն-ով վերջացող բառերի հոլովման ժամանակ, բացի ուղղականից, օրինակ՝ Ուշադրությունը լսում եմ քո պատմությունը, բայց՝ պատմության աղբյուրները. եթե ասեինք պատմությունը, պիտի հասկանայինք իր պատմությունը (ը դիմորոշ և ոչ որոշիչ հոգ):

2) բացառական հոլովի վրա՝ արևելյան հայերենում. օրինակ՝ քաղաքից եմ գալիս, թեև արևմտահայերեն՝ քաղաքէն կուգամ:

3) գործիական հոլովի վրա, թե արևելահայերեն և թե արևմտահայերեն բարբառներում:

4) -Ումն (ում) հանգող բառերի սեռականը:

Չհասավ իր մտադրությունների իրագործման:

Մի անորոշը գործ է ածվում գոյականներից հետո. ինչպես այլ մի:

[«Որսորդ մի կալաւ կաքավ մի»] և այլն: Բայց ասվում է մի ոմն. հետևաբար, այս ևս փոխելով, գտնում են ոմն մի (Վրբ. Հց. ա. 356, 358):

Ակնա բարբառով ցայժմ կրավի՝ նուռ մի, պագ մի...

է ոմն տեղի յեգիպտոս (Պղատ. տիմ. 83). երկաթ ոմն (Պղատ. Օրին.) 70. ութնօք ոմամբք ասպարիսօք (Պղատ. Օրին. 116). Գիտ ոմն հոսի (Վրբ. և վկ. ա. 323):

Նույնպես ոք դարձավ անորոշի նշան, որ մինչև անգամ հոգնակիի հետ գործ էր ածվում.

Եղբարք ոք (փխ. ոմանք) (Վրբ. Հց. ա. 226):

Ո՞ է քաղաքս այս (այս ո՞ր քաղաքն է) (Վրբ. և վկ. ա. 498).

ոմն, սեռ. որումն (փխ. ուրումն (Վրբ. Հց. ա. 20/7 անգամ).

վասն չար ունակութեան ոման մարմնոյն (Պղատ. Տիմ. 167).

ըստ մարմնոյ իմիք)

և այլն ձևը հետամուտ է:

Ոսկեղարի մեջ գործածված բոլոր օրինակները պետք է փոխել. ըստ որում նկատված է, որ բնագիրը ամբողջ հատվածը դրած է, որուն համեմատ պիտի լիներ նաև հայ թարգմանությունը. նոր արտագրողները խուսափելով երկվությունից, իրենց կողմից գրած են հայը, որով Ոսկեղարուն բառերի մը մեջ մտած է նորամուտ ձև (այս մասին խոսված է Վարդանեան, Բառաքնական դիտող. (Ա., էջ 18):

* * *

Որոշիչ հոգ չունեցող բարբառները հոգ արտահայտելու համար կարող են դիմել նաև շեշտի օգնություն: Օրինակ Վանի բարբառով (որ հոգ չունի), եթե ասենք՝

«Կողինք կծեծեմ, որ թօզ դուրս գայ»

այս նշանակում է, որ մի օրեկ անկողին է ձեծում, որպեսզի օդի մեջ փոշի բարձրանա (երկուսն էլ՝ կողինք և թօզ անորոշ են):

Իսկ եթե ասենք՝

Կողինքը կծեծեմ, որ թօզը դուրս գայ,

այդ նշանակում է որ այն անկողինը (որոշյալ) ձեծում է, որպեսզի մեջի փոշին (որոշյալ) դուրս գա ու մաքրվի:

Այսպիսով ուրեմն, շեշտյալ գոյականը անորոշ է, իսկ անշեշտ գոյականը, որին հաջորդում է շեշտյալ բայը, որոշյալ է:

* * *

Աշխարհաբարում, երբ հատկացուցիչը և հատկացյալը որոշյալ են, արևմտյան գրականում երկուսն էլ ստանում են որոշիչ հոգ, արևելյան գրականում հատկացուցիչ հոգ չի ստանում, իսկ հատկացյալը ստանում է: Գրաբարի մեջ, հակառակ վերջինիս, հատկացուցիչն է ստանում հոգը և հատկացյալը մնում է առանց հոգի: Օրինակ՝

Գրաբարում՝ Գոյն թղթոյն - աշխարհաբար արևմտահայերեն՝ թուղթին գույնը - արևելահայերեն՝ թղթի գույնը:

1. Այս դեպքում, եթե հայցական հոլովով է դրված հատկացյալը, գրարարում դրվում է միայն **զ** նախդիրը, իսկ հոդ չի դրվում. *ինչպես՝*
զպղտորութիւն աչացն – աչքերի պղտորութիւնը:

2. Եթե սակայն հատկացուցիչից հետո դրված են ուրիշ հատկացյալներ, որոնք նույն հատկացուցիչին են պատկանում, ն հոդն ստանում են. *ինչպես՝*
զպղտորութիւն աչացն, զաղտն և զբիծն:

Այս բոլոր պայմանները ներկայանում են մեզ Եզնիկի հետևյալ հատվածում:
Նա եւ որ ընդ ճառագայթս արեգականն (1) հայել կամիցի, պարտի զպղտորութիւն աչացն (2), զաղտն և զբիծն (3) ի բաց պարզել, զի մի մթարքն որ գրբօք շողայցեն, արգել հայելոյ ի յտակութիւն լուսոյն (1) լիցին (Եզ. 5-6):

Նա էլ, որ արևի ճառագայթներին նայել է ուզում, պարտավոր է աչքերի պղտորութիւնը, աղտը և բիծը մաքրել, որպեսզի չլինի թե բիբերի շուրջը կրկնվացող ճիպոններ՝ լուսի հտակութիւնն նայելու արգելք լինին:

Թ Վ Ա Կ Ա Ն

Թվականները, բացի մի-ից, պահանջում են հոգնակի գոյական. աշխարհաբարի մեջ կարող է դրվել եզակի. սրա հին օրինակներն են՝
հրամայեաց երկու առիւծուն (Վրք. հց. ա. 348):
հյ. եռասուն (30) (Պղատ. Օրին. էջք 389, 188, 222, 298):
վեցատասան (16) (ն. տ., էջ 222):

Դ Ա Ս Ա Կ Ա Ն Թ Վ Ա Կ Ա Ն

Դասականները կազմելու մասնիկն է ըրորո, որ հին լեզվի մեջ դրվում է թվականը կազմող բոլոր անդամների վրա, իսկ նոր լեզվում՝ միայն վերջում:
Առհասարակ չարքը այն է, որ նախ դրվում է տասնավորը և հետո միավորը. բայց հաննք իբրև բացառիկ օրինակ. առաջներորդ, քսաներորդ, երկրորդ քսաներորդ, երրորդ քսաներորդ, չորրորդ քսաներորդ (Ա. մնաց. իդ. 17-18 նորագիտին մեջ), իսկ սովորականը ունի քսաներորդ առաջներորդ և այլն. թվի սովորական ազդեցություն:

Անձներական թվականներն էլ չփոթվեցին ուղղական և հայցական, որովհետև **ք** և **ս** չփոթվել էին, օրինակ՝

Գիտասաղիք զի այս երեսնան («երեքին») են շարհողք մարմնոյն.
(Վրք. հց. ա. 597):

Միոջ տրականն ունեն՝

- ի ժամանակեան միոջ (Բուզ. 3-րդ):
- Յամուր տեղուջ միոջ (Բուզ. Դ. խբ. 162):
- ի միոջ վայրի (Բուզ. Ե. ԽԳ., էջ 261):
- ի քաղաքի միոջ (Բուզ., էջ 103):
- Դեպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ (Բուզ. 103):
- Յաուր միոջ (Բուզ. 243):

Մ Ի Կ Ա (Մ Յ ՈՒ Ա)

Նախ նյութեր հավաքելը մի՛ բան է, գրելը՝ միւս բան (Շահազիզ, («էջմիածին»), 1950, սեպտ., էջ 52ա):

Մ Ի

Թեև բառը առանց մի հոդի անորոշ է համարվում, բայց դեպքեր կան, երբ մի հոդի գործածությունը անհրաժեշտ է. հակառակ դեպքում ուրիշ իմաստ է ստացվում: Օրինակ՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի մի արձանագրության մեջ:

Այստեղ մի-ն ցույց է տալիս, որ Մենուասը մի քանի կամ շատ արձանագրություններ ունի: Իսկ եթե առանց մի հոդի ասեինք՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի արձանագրության մեջ...

այդ նշանակում էր, թե Մենուասը միայն մի հատ արձանագրություն ունի: Իսկ եթե հարկ լինի հատկապես այդ էլ շեշտել, պիտի ասենք՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի մի՛ (մի՛ միակ) արձանագրության մեջ (այն միակ):

Թ Վ Ա Կ Ա Ն Ի Տ Ե Ղ Ը

Կարարդինական լեզվում թվականը դրվում է գոյականից հետո և այնպես է կրճատվում, որ դառնում է մի մասնիկ. *ինչպես՝*

ցըխութ՝ 2 մարդ,

ցըխութս՝ 10 մարդ,

նույնիսկ 100-ավորները կազմում են այս ձևով. *ինչպես՝*

սփ 100, որից սփե 200, սփս 300.

սփթլ 400, սփք 600 և այլն, իբր թե սփքտս.

100x2 = 200 և այլն:

Ռուսերենում թվականը, դրվելով գոյականից առաջ, ճիշտ թիվն է նշում, դրվելով վերջը՝ մոտավոր թիվ է նշանակում. *օրինակ՝*

Приду часа в три, или четыре.

Կգամ 3-ին կամ 4-ին.

У меня друзей пять, шесть.

5-6 բարեկամ ունեմ:

Իտալերեն vent'uno, trent'uno բառերից հետո եկող գոյականը միշտ եզակի կլինի, իսկ սրանք ետադաս են՝ հոգնակի. *ինչպես՝*

vent'un anno 21 = anni vent'uno (Ferrari, 63):

Ֆրանսերեն թվերից կա մակրայ prièmierement, troisièmement:

Իտալերեն կա միայն primieramente, secunduriamente իսկ Հետո՝ in terzo lungo, in quanto lungo, Հայերեն՝ երկրորդաբար, երրորդաբար և այլն: Ֆրանսերեն un à un, deux à deux, իւր ad uno ad uno, ax due a due, Հայերեն՝ մի առ մի, երկու առ երկու:

* * *

Երբ թիվը անորոշ է, կարելի է արտահայտել մոտ, մոտավորապես, չուրջ, գրեթե և այլն ձևերով. բայց կարելի է նաև դճել կողքին հաջորդ թիվը կամ ավելացնել մի թվականը. օրինակ՝

«Մոտ հինգ հոգի էինք». «Մի հինգ հոգի կայինք». «5-6 հոգի կլինենք». «մի 5-6 հոգի կլինենք»:

Այսպես է նաև թուրք. և թաթար լեզուների մեջ, ինչպես և պարսկերենում.

beş – alt kişi

bir beş nefer adam (Казем-бек, էջ 430):

Թվականները, ըստ լեզվի, գոյականից առաջ կամ վերջ են դրվում, ոմանք այստեղ նրբություն են մտցրել. ուսերենում առաջ դնելով ճիշտ թիվն է հասկացվում, վերջը դնելով՝ մոտավոր թիվն. այսպես նաև պարսկերեն երկու տարի, du sāl, sāl du մոտ երկու տարի (բայց «երկու տարի մը»), ընդհակառակը՝ ջավայերենում, ուր թվականը սովորաբար առաջ է դրվում. վերջը դրվելով ցույց է տալիս բացարձակ ճիշտ թիվ. ինչպես՝

rong rupiyah 2 ուուփի,

rupiyah loro ճիշտ 2 ոուփի և ոչ ավելի:

(Bohatta, Gr. jav. 50)

Ոչ էթե ի ծովու էր որս նորա, այլ ի լճակի միոջ փոքրկան (Ոսկ. յհ. ա. 1). երկու ախուք ի միոջ վայրի կային (Ոսկ. Բ. տիմ., էջ 232):

Որպէս օրէնսագէտի միոջ հրաման ետ նմա գործել:

(Եփր. Մն. տե՛ս նշԲ օրէնսագէտ)

Մի թվականը հաճախ սղվում է. ինչպես՝ ամսական, տարեկան, օրական, օխանոց, արչինանոց և այլն, բոլորն էլ մի- այսպես և լատիներեն anniculus «մի ամեայ», վրացերեն տարիգի, հայերեն ամիկ, կարևոր:

Դրվում է ավելագրությունը, իբր մեղմացուցիչ, «մոտ». ինչպես

մի հինգ հոգի. վեց. հոգի մը կըլլայ.

թուրքերեն՝ պիր իւշ էվ օլուր:

Ոմանք էլ (հաշվապահական լեզվով) ասում են մի հարյուր, մի հազար, որոնք ըստ օրինի մի չունեն, բայց միլիոն, միլիարդ միշտ մի-ով են:

Թվականի բացարձակը կարող է ստանալ ստացական հոդ և այն ժամանակ նշանակում է մենք, դուք երկուս. ինչպես՝ երկուքնիս, երկուքնիդ, երկուքնին, երեքնիս, երեքնիդ, երեքնին, սկսյալ չորսից կա միայն հոգնակի ձևով. չորսերնիս, հինգերնիդ և այլն: Նույնը կա նաև թուրքերեն. ինչպես՝ ikimiz, -niz և այլն. այսպես նաև չովաչերեն tãvat-sãr դուք չորսդ, tãvattãse չորսերնին. iksemer երկուքնիս և այլն (Ашмарин, Матер. 183).

ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈԳՆԱԿԻՆ

Աշխարհաբարում թվականից Հետո հաճախ գոյականը հոգնակի չի դրվում, օրինակ՝ 9 հոգի, 2 տուն, այս երևույթը սովորական է շատ լեզուների մեջ, ինչպես պարսկերեն, թուրքերեն, հունգարերեն. նույնիսկ անգլերենում կան այսօրինակ ձևեր.

much fruit շատ պտուղ.

four hundred men 4 հարյուր մարդ.

two dozen collars 2 դուժին վզնոց և այլն:

(Jespersen, Growth and ... 175)

Բրետոներեն քերականության մեջ էլ հատուկ կանոն կա, որ ասում է, թե թվականներից Հետո գոյականը հոգնակի չի դրվում. ինչպես՝

dec dén diüe verh

10 մարդ, 2 աղջիկ,

cand soudard

1000, զինվոր:

(Guillome 103)

Առանց համաձայնության թողնելու մտայնությունը, որ և Հետո տարածվեց մյուս հոլովների համար և առաջին դեպքում՝ հոգնակի ուղղականի համար: Ըստ այսմ ցուցական, ստացական ածականները թեև զանազան հոլովներում համաձայնում են, բայց հոգնակի և հայցական հոլովներում չեն համաձայնում. օրինակ՝ իմ բանք, բանց իմ, զիմ բանս, գրանս իմ, այս բանք:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ

Որակական ածականը, դրվելով գոյականից առաջ, մնում է միշտ անփոփոխ. գոյականից Հետո՝ համաձայնում է. ինչպես՝ բազում աուուրք, աուուրք բազումք, բազում աուուրց-աուուրց բազմաց: Շիշ իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ (Մրկ. ԺԴ. 3): Յորժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրումն ասորոյ եպիսկոպոսի ազնուականի՝ Դանիել անուն կոչեցելոց (Կորյուն):

Միավանկ ածականները համաձայնում են երկու դեպքումն էլ, բացի նախադաս հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներից.- ինչպես՝ մեծ արքայք, մեծի արքայի, մեծաց արքայից, արքայից մեծաց և այլն:

Եթե ածականը ստորոգելի է և անմիջապես բայից առաջ է դրված, չի համաձայնում. ինչպես՝ Լի են:

Երբ թվական ածականը նախադաս է, մնում է անփոփոխ, իսկ գոյականը մնում է եզակի. ինչպես՝ հինգ այր, հինգ աուուր և այլն: Բայց հոգնակի կլինի, եթե ետադաս է, ինչպես՝ աուուրք հինգ, աուուրց հինգ.

«Անդ էին թակոյկը կճնայք վեց»... (ՅՀ. Բ. 6):

ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Չեխերենում 1 և 2 թվականները համաձայնում են գոյականի հետ ամեն կողմով, իսկ մնացյալ թվականները համաձայնում են միայն հոլովով, սեռով ու թվով չեն փոխվում: Երբ միավորը տասնավորից առաջ է դրվում, մեջտեղը մտնում է a (և) շաղկապը և իր մեկ բառ համարվելով՝ վերջին մասն է միայն, որ հոլովվում է: Իսկ եթե միավորը հետո է, կազմում է երկու բառ և երկուսն էլ հոլովվում են (Hantich, Gram. tchèque, էջ 56-58):

Չեխերենում թվականներից հետո գոյականը հոգնակի կդրվի, իսկ բայը՝ 2-4 հոգնակի կդրվի, 5-ից սկսելով՝ եզակի. օրինակ, ասում են «հինգ դասեր կայ» (Hantich, Gram. tchèque, 59):

Դասականի փոխարեն բացարձակ թվական է դրվում. այսպես Ֆրանսերեն Napoléon II և այլն: Հայերենը չունի այսպիսի բան. նույնպես է նաև չեխերենը, ուր ասվում է հայերենի պես՝ հինգերորդ զուլա, № տասներորդ տունը, Նապոլեոն 2-րդ, չորրորդ հատոր և այլն:

Ռուսերենում ОДИН «մի» բառից հետո գոյականը դրվում է եզակի ուղղական, ДВА «երկու», ТРИ «3», ЧЕТЫРЕ «4» բառերից հետո՝ եզակի սեռական (որ հին եզակին է), իսկ ПЯТЬ «5»-ից սկսելով՝ հոգնակի սեռական:

Թվականից հետո եզակի գոյական ղենը սկսած է արդեն պահպանվելու. այդպիսի օրինակներ ամեն մի կլուս կարելի է պատահել (այդպես են նաև թուրքերենում, վրացերենում [შვიდი მანური] շվիդի մանների (Spiegel, Gram. huzv. 152):

Գերմաներենում էլ թվականից հետո կարելի է ղենը եզակի. ինչպես՝ «3 ֆունտ, 2 գույգ», բայց նույնը կարելի էլ ֆրանսերենին:

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ժողովրդական լեզվում որ դրվում է ավելադրությամբ, իբր իմաստի սաստկում տալու համար. այսպես և պարսկերեն, թրքերեն.

ևս որ նրան չեմ տեսել.
men ki òrā né dide em
ընթրիքի որ հրավիրված եմ:
šām-rā ki mev ud em
(Jensen, Newper. gram. 295):

Որ հարաբերականի տեղը սխալ դրվելով անպատահություններով.
Տիկին դր Պրիոն, Գաղղիոյ նախկին ատենակալ Պ. տը Պրիոնի կին, որ բավական ատեն կայ ինքզինքը սպաննեց, ինքնասպանութիւն՝ որու պատճառը չեն գիտեր, Տրէօի վէր վանքին մեջ մեռաւ (Ա. Տիւմա, Կնոջ մը վեպը, Զմիւռնիա, R հատ., էջ 500), -որ-ից երևում է, թե կինն է անձնասպանողը, մինչդեռ կինը նոր է մեռնում, անձնասպանողը Պրիոնն է:

Հարաբերականը թվով համաձայնում է հարաբերյալի հետ. սխալ է ասել՝ օրինակ.

Այլևս ոչ մի իր, որոնք հիշեցնում էին իր անցյալը, նրա աչքին չէին գալիս (Սիրաս, Չգրված օրենք, 277):

Երբ հարաբերյալը հոգնակի է, հարաբերականը կարող է դրվել եզակի, բայց միայն ըստ ձևի. ըստ իմաստի նա դարձյալ հոգնակի է և պահանջում է հոգնակի բայ. օրինակ՝

Նրա ատելությունը լի հայացքները, որ մեկ-մեկ հառվում էին Նատաշայի վրա, ցույց էին տալիս, որ աղջիկը լիովին համամիտ է հոր վարմունքին (Սիրաս, Չգրված օրենք, 280):

Որ հարաբերականը չի կարող նաև նախորդ բառերի մի մասի հետ կապվել: Այս սկզբունքի վրա մի զվարճալի բառախաղ ունի, օրինակ, Բօլ տը Բօք, պարոն Շուպլան (Թրգմ. Կ. Պոլիս, 1885, էջ 32):

- Տիկին Ռընար և իւր աղջիկը կը ճանչնամ, խիստ սիրուն տիկիներ... որոնք ամուսնացած չեն:
- Ի՞նչ, մա՞յրն ալ ամուսնացած չէ:

Ո Ր

Հաճախ հոգնակի հարաբերյալի հետ գրաբար դրվում է եզակի հարաբերյալ. օրինակ՝ Ահա ոտքն (արքն) որ թաղեցին զայրն քո (Գծ. Ե. 9): Այս օրենքը այնպես է ազդել գրողների մտքին, որ մինչև անգամ ունենք՝ թէ վասն որոյ իրաց մերձեցաւ ի նա (Ղկ. ը. 47):

Հարաբերականի պատճառով ընդմիջումը հաճախ շատ անճոռնի արդյունք է տալիս, օրինակ. Ս. Հայկունի, «Հուսնիցի ազգատոհմ» գրքում (տպ. Վաղարշապատ, 1905, էջ 35):

Այդտեղ աղբիւրի վրայ լուացք կանէր իր հօրեղբօր՝ որ Բէօր Օղլի ևս կը կոչուէր, աղջիկը:

ՈՐ-Ի ՍԽԱԼ ԳՈՐԾԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

Նաթանեան, Արտաս Հայաստանի, էջ 61.
Այս մասին անձամբ ալ բողոքեցինք կետրոնական Վարչութեան, որ ցարդ գոհացուցիչ պատասխան մը չեմ առած (իմա՝ որմէ):

Անգլերենի նման բրետոն լեզուն կարող է չգրել որ հարաբերականը, ինչպես՝
er verh péhani e ziméamb
աղջիկը գոր ամուսնացնում ենք.
կարելի է ասել առանց péhani «գոր», և այս ձևը շատ ավելի ընդունված է:
(Guillome, 36)

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ

Օրենք է, որ որ հարաբերականը դրվի հարաբերյալի կողքին, բայց դա շատ անգամ անկարելի է լինում. ուստի կամ պետք է խուսափել այդպիսի հանդիպումներից և կամ հարաբերյալը երկրորդ անգամ առանձին կրկնելով:

Ոմանք հետևում են խստիվ օրենքին և կազմում են այնպիսի նախադասու-
թյուններ, որոնք հաճելի երևույթ չունեն. օրինակ՝ «Այն տեղեաց, որոնց լեզուն
ասորերենի հետք կը կրէ, կարգէն համարելու ենք նաև սա տեղերը» (Հայկ. այլս.
Ֆեթթերք. Թրգմ. Հ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 154). այստեղ տեղեաց ... կարգէն.
բավական դժվարալուր է մեր ականջին:

Այս ձևը հնամուտների սովորությունն է:

Որ հարաբերականի վրա արևելյան բարբառում հաճախ դրվում է հոդը, որ
նույնիսկ ձայնավորի և Հ-ով սկսող բառերի մոտ դառնում է Ն. օրինակ.

Միրենների կղզու իշխանուհին է, որը կախարհում է բոլորին (Միրաս, Չգր-
ված օրենք, 442).

Վաստակած մարդու էր նման, որն հանգիստ էր որոնում (անդ, 492).

Միրող սիրտը, որն այդպես ահավոր վիրահատություն էր ենթարկվել (էջ 531):

Երբ հարաբերականը դառնում է անորոշ ածական, այն ժամանակ ը հոդը
անհրաժեշտ է. օրինակ՝ Դատապարտյալ, դեպի որը գթո ոչ մի զգացում չունի:
Եվրոպական լեզուների ձևով երբեմն հարաբերականից առաջ կրկնվում է հա-
րաբերյալը, և այդ մանավանդ, երբ հարաբերյալը բաժանված է հարաբերականից
զանազան բառերով, և հարաբերյալ ու հարաբերական չեն հաջորդում իրար.
օրինակ՝

Շարոն, ինչպես դահիճը, որ գտել է դատապարտյալին, դատապարտյալ, դեպի
որը գթո ոչ մի զգացում չունի... (Միրաս, Չգրված օրենք, 480).

Գիտենք, որ հարաբերականը պետք է գտնվի իր հարաբերյալի մոտ, որի
ճիշտ ներկայացուցիչն է, իսկ եթե զանազան միջանկյալ խանգարում են երկուսի
հարադրությունը և բաժանում են նրանք իրարից, պետք է կրկնել հարաբերյալը
և նրան կից դնել հարաբերականը:

Այս դեպքում, եթե հարաբերյալը սեռական կամ այլ հոլով է, կրկնության
միջոցին դառնում է ուղղական եզակի հոլովը:

Մարդն, որ հասարակապետության անբավարար վրայ բարձրացրեք և հան-
րապետությունն իր ոտից ներքև բռնեք էր, իր ծրագիրը պիտի փոխեր և
ազգայնությունն զինեալ հրամանատարը պիտի դառնար, ազգայնությունն մը,
որ վերձանել կուզեր (Անիծեալն, Թրգմ. Մամուրեան, Հտ. Բ., Չմիւռնիա, 1875,
էջ 121):

Որ հարաբերյալի այսպիսի կրկնությունը ավելի շատ պատահում է եվրոպա-
կան լեզուներում և առաջանում է նրանից, որ հաճախ հատկացուցիչ-հատկաց-
յալը գտնվելով կողք կողքի, որ հարաբերականը պատկանում է առաջին բառին
և եթե դրվի որ իր բնական տեղում, թյուրիմացություն կառաջանա, օրինակ՝

[օրինակ չի բերում – Ո. Բ.]:

Այսպիսի դեպքում կարող է ոչ միայն մեկ բառ, այլև իր խնդիրն էլ հետը
կրկնվել, օրինակ. «Դրանով իսկ մերկացնելով որպես իտալական պրոֆաչիս-
տական ռեակցիայի բարեկամներ ու ոգեչնչողներ, պրոֆաչիստական ռեակցիա,
որը փորձում է երկրում քաղաքացիական պատերազմ հրահրել» (Սովետական
Հայաստան, 1946 թ., № 142, էջ 9, սյունակ 6):

Այս շնորհալի բնակարանին իրենց վերջին հրաժարական բարենները տալ
ուզեցին, բնակարան մ' որ իրենց առաջին խաղերուն ականատես վկան եղեր էր
(անդ, էջ 138):

ԱՆՈՐՈՇ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Անորոշ անշեշտ անունները դրվում են շեշտյալ բառից անմիջապես հետո.
Եթե կարող ոք ինչ էր (Եզն. 70):

ԱՆՈՐՈՇ – ԱՄԵՆ

Ամեն բառը պահանջում է եզակի բայ:

Սխալ է դնել հոգնակի ձև. ինչպես՝

Ամեն արարած, շնչավոր ու անշունչ, նոր փայլ, նոր թափ, նոր երանգ ստացան
(Միրաս, Չգրված օրենք, 530):

Այսպիսով, պետք չէ չփոթել ամեն ածականը ամենը գոյականի հետ, որ իրոք
հոգնակի է պահանջում:

Այսպարհում ոչ մի դատարան, ոչ մի օրենք և ոչ մի սկզբունք չեն կարող ար-
դարացնել երեխաների առեանգումը: (Սովետական Հայաստան, 1948 թ., հուն.
15, էջ 2, սիւնակ 6):

Կ Ե Ս

Կես-ը իբրև ածական միացնում ենք հաջորդ գոյականին. ինչպես՝ կես ժամ,
կես հաց և այլն:

Հնում կար նաև մի այլ ձև. իբրև գոյական դնում էին հաջորդ սեռականի
հետ. ինչպես՝

Իբրև կես ժամու միոջ «գրեթե կես ժամ» (Վրբ. Հց. ա. 257):

Շիրակացին իբրև թվաբանական տերմին գործ է ածում հասարակ (փոխանակ
կէս) (տե՛ս Գ. Տէր-Մկրտչեան, Անանիա Շիրակացի, էջ 14):

Նոյնպես կոտորակները՝

այժմ ըստ արևմտահայերենի 1 հինգերորդ, 6 ութերորդ և այլն (1/5, 6/8). արևե-
լահայերենում – ական մասնիկներով [և գործածվում], իսկ Շիրակացվոյ մեջ եր-
հոր (1/3), չորհոր (1/4), արդեն այդ ժամանակ չկա այնպիսի կոտորակ, որի համա-
րիչը մեկից ավելի լիներ (Գ. Տէր-Մկրտչեան, Անանիա, էջ 14 և 17): Խորնացու
աշխատություն՝ չորեակ 1/4, յոթնեակ 1/7, քսանևութեակ 1/28: Երկաքանչիւր
ոսկեղարյան չէ և բնագրաց մեջ հետո է ներմուծված, որ երբեմն լավագույն
ձևագիրներով ալ կրնանք սրբագրել (ինչպես կրնն Վարդանեան, Բուսաք. տետ.
Բ., էջ 39):

* * *

Յուրաքանչյուր բառին Հետևող գոյականը ուղղականում չի ստանում Հոդ, իսկ հայցականում ստանում է. օրինակ.

յուրաքանչյուր (ամեն մի) տուն ներկված է մի առանձին գույնով.

յուրաքանչյուր տունը մի առանձին գույնով ներկեցինք.

յուրաքանչյուր տողը, յուրաքանչյուր բառը միտքս եմ պահել:

Կարելի չէ ասել հոդով՝ օրինակ՝

յուրաքանչյուր ժամանակն ունի իր գրված օրենքը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 257):

Ամենայն չունի հոգնակի. ինքը հոգնակիի գաղափար է և ստանում է հոգնակի:

Այլ ամենայն առասպելք են և պառաւաց տրտջիւնք (Եզն. 99):

Ամենայն ինչ, որ ի նոցանէ ասի (եզ.), առասպելք են և սնտոի պատմութիւնք (Եզն. 140):

Ֆրանսերենում on, գերմաներենում man ձևը կազմելու համար, ամերիկյան zoque լեզվում դնում են namba «ասել», որ միայն խոնարհվում է. օրինակ.

vica namba? «mange-t-on?» ուտո՞ւմ են.

vica namba â «on Mange» ուտո՞ւմ են:

(Grasserie, Langue zoque, էջ 20)

Անորոշ արտահայտելու համար կան հետևյալ ձևեր զանազան լեզվաց մեջ.

- 1. Հոգնակի առաջին դեմքով (– Սիրում ենք լինել խնայող)
- 2. Հոգնակի երրորդ – » են » » »
- 3. Եզակի երկրորդ – գնում ես պարտեզ, տեսնում ես մարդ չկա.
- 4. Հոգնակի երկրորդ – գնում եք պարտեզ » » » ».
- 5. անդեմ – լսվում է մի աղմուկ ...
- 6. հավաքական բառով – մարդիկ վազվզում են:

Որևէ գործածվում է միայն եզակի գոյականով. անախորժ է հոգնակին. օրինակ.

Բոլորովին հիմնավորված չէ փաստական որևէ համոզիչ վկայություններով (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1954, էջ 174). պետք էր ասել «որևէ վկայությամբ», մանավանդ որ այստեղ պահանջ կա գոնե մի՛ հատիկ վկայություն:

Եթե անգամ Փիլոնի ու Իրենեսոսի թարգմանիչների նույնացման դեմ լինեն որևէ առարկություններ (Մանանդյան, Հունարան դպրոցը, էջ 236):

Ինչ-որ-ը, թեև սովորաբար գործածվում է եզակի գոյականի հետ, բայց իհարկե, կարող է ստանալ նաև հոգնակի, ինչպես՝ ինչ-որ մարդիկ են եկել, քեզ են հարցնում:

ԱՆՈՐՈՇ ԱԾԱՆՑ

Ոմն գործ է ածվում անձանց համար. բայց կա նաև իրերի համար, օրինակ. Մրկ. դ. 3–4. Ահաւասիկ ել սերմանող սերմանել: Եւ եղև ի սերմանելն, ոմն անցաւ աս ճանապարհաւ:

Ո՞վ ասելու տեղ երբեմն դրվում է «ո՞վ է որ». այսպես նաև պորտուգալերենում quem é que օրինակ՝

quem é que o meu bonito sapato

ով է որ ունի իմ գեղեցիկ կոշիկը:

(Anstett, էջ 34)

ՈՒՐԻՇ ԵՎ ՄԻՒՍ

«Առայժմ անցնում եմ Տեր-Մինասսանի ուրիշ կարևորագույն առարկություններին» (Մալխասևան, Տեղեկագիր, Ամստերդամ, 1944 թ., № 3–4, էջ 40):
(Ձևագրում ամբողջ մի էջ ազատ է – Ս. Բ.):

ԱՆՈՐՈՇ

Ոմն գործածելով իբր անորոշ հոդ՝ ստանում է հոգնակի ձև. այսպես նաև պորտուգալերենում um (ար), uma (իգ), որ «մի» բառն է հոգնակի, իբր անորոշ հոդ լինում է uns, umas. օրինակ՝ Vejo umas casas տեսնում եմ (մի քանի) տներ (Anstett, 530–532):

* * *

Ինչո՞ւ և ինչի՞:

Իսկ հիմա ինչո՞ւ է նման... (Դեմիրճյան, Վարդանանք, Ա, 161). պետք է ասել՝ ինչի՞ «ինչ բանի». իսկ ինչո՞ւ «վասն էր»:

Ինչ գործածվում է իրերի համար՝ իբրև անորոշ, ինչ որ, որևիցե իմաստով. Եթե բնությամբ «զուր ինչ էր օձ, կամ չարի իրիք արարած» (Եզն., էջ 63): յԱստուծոյ ինչ ի փառս (Եզն. 80): Սակայն են և այլ ինչ պատճառք (Եզն. 80), (ուր է իբր անորոշ հոդ):

Բացառականի հետ անորոշությունը ավելի զորացնելու համար.

Ինքեանք յոգիս ինչ ոչ փնասեն (Եզն. 84):

Ամեն հոլովի հետ էլ կարող է գործածվել, օրինակ՝ Ձիա՞րդ համարիցին գԱստուած, իբրև ի տեղում ինչ յամենայնի ի հիւզն լինել, եթե ի միում ինչ ի մասին նորա (Եզն. 23), (ներգոյականի հետ է):

Ի մեծ ինչ փայտից (Բուգ. գ. 10), (բացառական):

ՈՄՆ

Ոմն գործածվում է իբրև անորոշ հոգ անձերի համար. այր **ոմն** և այլն:

ԻՄՆ

Գործածվում է իբրև համար, իբրև անորոշ հոգ, բայց ո՛չ այնչափ, որչափ **ինչ**. չի հոլովվում, կա միայն Բուզանդի մոտ **իմնմնէ**:

ԿԷՍՔ

Կէսք «ոմանք». գործածական է միշտ հոգնակի. ըստ էության պիտի նշանակեր «կեսը», բայց այս իմաստը բոլորովին կորցրած է, և մի բանի համար երկուսից շատ ավելի **կեսեր** կարող են գոյություն ունենալ. օրինակ «Կէսքն շութափեն, **կէսքն** հպատակութիւն մատուցանեն, **կէսքն** սեղանակիցք լինին, **կէսքն** ակնառութիւնս կատարեն, **կէսքն** առաջի սուրհանդակք, **կէսքն** յետոյ առնեն պատիւ, ընթանան աստի և անտի» (Վեցօր., էջ 85-86):

Կէսք, ոմանք, այլք հոմանիչներ լինելով՝ կարելի է նրանք գործածել փոփոխակի զանազանակերպության համար. այսպես ուշ ժամանակի մի հեղինակ (Աբրահամ Երևանցի, Պատմութիւն պատերազմաց, Երևան, 1938, էջ 40) գրում է. «**Ոմանք** ասէին, թե Տեսանեաք, զի հուր երկնից տեղայր ի վերայ մեր: **Այլքն** ասէին, թե թեւաւոր օձք բազումք յարձակէին ի վերայ մեր: **Կէսքն** ասէին, թե երկիրն ծովացեալ գրոհէր առաջի մեր ի պատերազմին»:

ՄԻՒՍ ԵՎ ՈՒՐԻՇ

Միւս և **ուրիշ** ըստ էության միևնույն բաներն են և շատ լեզուների մեջ բացատրվում են միևնույն բառով. օրինակ, ֆրանսերեն *autre*, գերմաներեն *ander*, պարսկերեն *digar* և այլն: Հայերենի մեջ **ուրիշ** նշանակում է բազմաթիվ նմաններից որևէ մեկը, իսկ **միւս** միայն **մի** հատ է և նախապես հայտնի: Օրինակ, **եթե** տան մեջ կան մի քանի սենյակներ, կարող ենք ասել. «Նա դուրս եկավ իր սենյակից և մտավ **ուրիշ** սենյակ», իսկ **եթե** սենյակների թիվը ընդամենը երկու է, կասենք. «Նա դուրս եկավ իր սենյակից և մտավ **մյուս** սենյակը»: Ըստ այսմ **ուրիշ** պահանջում է միշտ անորոշ գոյական, իսկ **մյուս** պահանջում է միշտ որոշյալ գոյական:

Սխալ է ասել՝

Ահա **ինչու** նա չկարողացավ զսպել իրան, անցավ **մյուս** սենյակ (Շիրվանզադե, Երկերի լիակատար ժողովածու, 1930, հտ. Դ., էջ 285):
Նա ուրախ-ուրախ սուլելով, գնաց **մյուս** սենյակ (անդ, էջ 309):

Երկուսն էլ պետք է ուղղել **մյուս սենյակը** կամ (մի) **ուրիշ սենյակ**:
Երբ գոյականը այնպիսի մի ձև ունի, որ թեև որոշյալ, բայց հոգ չի ստանում, բնականաբար կարելի է գտնել **մյուս** բառը. օրինակ՝
Նա քնում էր **մյուս** սենյակում (այն մեկելը).
Նա քնում էր **ուրիշ** սենյակում (մի որևէ).

* * *

Այս, այդ, այն բառերի հին հոլովումը հետո եղծվելով՝ առաջացան զանազան ձևեր.

1) վերջադաս երկար ձևերի փոխարեն դրված կարճ ձև. **ինչպես՝** Ոչ է քեզ արժան ի քաղաքիս յայսմ բնակել (Վրբ. հց. ա. 320) – ընդ ժամանակսն ընդ այնս. (անդ., 113):

2) Հոգնակիի թվականի տեղ եզակի. գերծուցից գքեզ յայդմ տանջանաց:

3) Հոլովի չփոթություն.

կացաք ընդ առն այնորիկ (նրա հետ) (Վրբ. հց. ա. 184): **Ջայնք** (փխ. զայնս) (Վրբ. հց. ա. 189), յայսմ լերին վերայ կայ 349. այսմ պատրողական բանիքս խարեցաւ. 393. յայսմ ճանապարհաւս 394. անարժան կարգիդ այդորիկ 640 (փխ. այդմիկ). վասն այսու ժամու բ. 21. բնակչացն քաղաքիս այսմիկ (Պղատ. Տիմ. 83):

4) Տարբեր հոլովում.

այսիւ աղայինաւ քով (Վրբ. հց. ա. 313), այնիւ հաստատեաց. (Բ. 45), յայսոց պատճառաց (Բ. 45), դկնի այսոց բանից. (Բ. 53), այնիւ (Պղատ. Տրմ. 121): Սեռական՝ այսոյ (Վրբ. հց. ա. 49), այսոքիմքք (աստեցմով) (Եւսեբևոս, Պատմութիւն, 550, 662) և այլն:

5) Ետադաս անհոլով.

ազդեաց սրբոյ ձերոյն այն (Վրբ. հց. ա. 392):

Նա և ինքը,

Նա և իր.

Այս բառերի գործածությունը հաճախ չփոթության տեղիք է տալիս. Ստեղծեց (Աստված) նրան (Աղամին), որ սա սքանչանայ իր վեհ գործերի վրայ (Ավ. Իսահակյան, Ընտիր երկեր, հտ. Բ, Երևան, 1940, էջ 277):

Դ Ե Ր Ա Ն ՈՒ Ն

Արևելյան Հայերենում ուղղական ենթակայից հետո սովորություն դարձան ավելադրությամբ դնել դա, դրանք գերանունները.

Օրինակ՝ **Վանայք, դրանք** թոչունների այն երամն էին, որոնց այնպես հեշտ պիտի որսար ինքը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 252):

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Անձնական դերանունը կարող է բայից առաջ կրճատվել, որովհետև բայի վերջավորությունը բավական է դերանունը ցույց տալու, այն լեզուների մեջ սակայն, ուր բայի խոնարհման մեջ միշտ միևնույն ձևն ունի, անհրաժեշտ է դնել դերանունը:

Դերանունը հայերենի մեջ էլ պարտադիր է այն դեպքում՝

1) որ մի քանի ենթակա միասին են, օրինակ՝

Ես ու եղբայրս գնացինք:

Դուք և ձեր հարևանը չկայիք:

2) Դերանունը դնել պարտադիր է, երբ կան տարբեր նախադասություններ տարբեր ենթականերով՝

Ես դպրոց եմ գնում, իսկ նա տուն է գնում:

3) Երբ դերանունը տարբեր բառերի լրացուցիչ ունի՝

Ես, խեղճս մենակ եմ մնացել:

Դու, որ մինչև երկինք էիր բարձրացել, այժմ ընկար:

4) Երբ շեշտված է՝

Ե՛ս եմ ուզում:

* * *

Ժողովրդական լեզվով Պոլսում հաճախ եզակիի տեղ հոգնակի է դրվում, օրինակ՝

Գնանք սա տեղ նստենք:

Սա բանն ալ ընենք:

Սա անշուշտ թուրքերենի ազդեցությամբ է. օրինակ՝ շունու տա ալալըմ և այլն: Նույնը կա նաև պարսկերենում օրինակ՝

mādra didim kām biz onə gördik

փխ. ես նրան տեսա.

և այս բանը այնքան է առաջ գնացել, որ մենք և դուք բառերի տեղ դրվում է նոր հոգնակի ձև. biz-ler, siz-ler, պարսկերեն sumāyān. (Казем-бек, էջ 115):

Մելանեզյան լեզվում nguna, երբ մի եզակի դերանուն միանա մի եզակի գոյականի հետ, դերանունը հոգնակի կդրվի. ինչպես՝

kinami ma mama

մենք և հայրս – փխ. ես և հայրս,

nara ma supe

նրանք և Աստված – փխ. նա և Աստված:

(Ray, 207):

ԴԵՐԱՆՎԱՆ ՏԵՂԸ

Դրվում է բայից անմիջապես հետո.

Պատրաստեմ ձեզ տեղը (ՀՏ. ԺԴ. 2):

Յամենայն զորութենն էլ քումն ծառայեցեր դու ինձ միամտութեամբ.

(Ազաթ. 51):

Այստեղ դու վերջահար է, ուստի առաջ է դրված և հետո՝ ինձ.

Յայնժամ տայր նմա պատիւ (Ազաթ. 30):

Լուաւ զայս ամենայն թագաւորն (Ազաթ. 35):

Ի վախճանի յաղթէ նմա բարին (Եզն. 71):

ՑՈՒՑԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏԱՑԱԿԱՆ

Երբ միասին են, նախ դրվում է ստացականը, հետո ցուցականը. ինչպես՝ իմ այս տղաս. Գո այդ ձևերը և այլն:

Նոր բանաստեղծական ձևերում հակառակ շարքն. ինչպես՝ այս իմ տղան, այդ քո ձևերը և այլն:

Ժողովրդական լեզվի մեջ ընդունված է միայն առաջին ձևը, բայց կարելի է նաև՝ ան իմին աղվոր աղջիկս. ան քուկին կիւզելիմ տուները. իբրև ածական և իբրև դերանուն ունենալով միևնույն ձևը՝ հաճախ տեղի պիտի տար շփոթության, օրինակ՝

Այդ մեծ վեճի պատճառ դարձավ:

Կարելի է հասկանալ երկու իմաստով էլ: Խոսակցության մեջ կարելի էր խուսափել երկդիմությունից, մի կարճ դադարով անջատելով ցուցականը հաջորդ բառից: Այդ – մեծ վեճի պատճառ դարձավ:

Իրոք էլ տեղ-տեղ գտնում ենք ցուցականը բաժանված բուժով՝ իբրև դերանուն գործածված. օրինակ՝

Այդ՝ համայնական հողատիրության խնդիրն է (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1934, էջ 190), փոխանակ պարզ ձևով ասելու «Դա համայնական հողատիրության խնդիրն է»:

Այս, այդ, այն ցուցականները հաճախ գործածվում են չկրկնելու համար պարբերության մեջ գործածված դանազան գոյականները: Այս դեպքում այս ցուցականը ներկայացնում է մոտավոր գոյականը, այն ներկայացնում է հեռավոր գոյականը: Եթե այս կանոնը չպահվի ճշտիվ, կարող է առաջանալ բոլորովին սխալ իմաստ. օրինակ՝

Գիւմրիից քիչ հեռու տեսնում են մի գիւղի աւերակները, որտեղ երբեմն 200 թուրք խնդրել էին տեղի հայ բնակիչների հիւրասիրութիւնը, և միևնույն գիւղերը այս բարբարոսները կոտորել էին նրանց (Յ. Յակոբեան, Ուղեգրութիւններ, շերտ այս բարբարոսները կոտորել էին նրանց (Յ. Յակոբեան, Ուղեգրութիւններ, շերտ 402): Այս ցուցականը ակնարկում է «հայ բնակիչներին», որովհետև այս է վերջին գոյականը. սրանով դուրս է գալիս, որ հայ բնակիչները կոտորել են թուրքերին. բայց անշուշտ հեղինակը հակառակն է ուզել ասել:

Գրարարի մեջ կարող է ն գիմորոշը դրված ղեպքում այն ցուցականը կրր-
ճատվել, բայց աշխարհաբարում նույնը հաճախ անկարելի է. օրինակ. կարելի
չէ ասել՝

Ինչքան ուշանում էր անձնավորությունը, որին սպասում էր, այնքան ավելա-
նում էր նրա ջղայնությունը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 114): – Պետք է ասել «այն
անձնավորությունը»:

Երբ մի քանի գոյական հաջորդում են իրար և ունեն միևնույն ցուցականը,
կարող է ցուցականը կրկնվել կամ ոչ, օրինակ՝ Այս տունը և այս պարտեզը
իմն են – այս տունն ու պարտեզը իմն են:

Բայց ֆրանսերեն կարելի է ցուցականը կրճատել, հենց թեկուզ այն պատ-
ճառով, որ սևոերի տարբերության պատճառով ցուցականները հաճախ տարբեր
են լինում. օրինակ*...

Այսպես նաև ուումիներեն, ուր անհրաժեշտ է ասել

aceste mere si aceste pere sunt dulci

այս խնձորք և այս տանձք են քաղցր,

բայց գերմաներեն կրճատմամբ սովորական է ասել՝

Diese Äpfel nud Birnen sind süß:

Ցուցականները, ինչպես նաև սրանց փոխարեն դրված զանազան բառեր
(առաջինը, վերջինը, նախորդը, այս վերջինս, հետևյալը և նմանները), պետք է
ճշտիվ պահեն իրենց դիրքը, ապա թե ոչ սխալ իմաստ կտան: Օրինակ. «Այս
թարգմանիչ հայ քաղկեդոնականները խոսքով ու գրով մաքառում էին հակա-
քաղկեդոնականների դեմ. սրանց թվին պատկանում էր և Նորենացին» (Մալ-
խասեան, Տեղեկագիր, Ակադ., 1944 թ., № 3–4, էջ 51): Սրանց պիտի նշանակեր
«հակաքաղկեդոնական» և որովհետև գիտենք, թե Մալխասյանը սկսել էր քա-
րոզել, թե Նորենացին կաթոլիկ է, ուստի պետք էր ասել նրանց:

Աշխարհաբարում ցուցականը դրվում է գոյականից առաջ. եթե գոյականը
ունենա մի կամ ավելի ածական, ցուցականը դրվում է բոլորից առաջ. այս
մարդը, այս գեղեցիկ երկիրը. այս մեծ ու լայնածավալ աշխարհը:

Նորաձև երևույթ է. կրկնորդ ղեպքումն էլ ցուցականը պահել գոյականի
վրա. ինչպես՝ գեղեցիկ այս երկիրը. մեծ ու լայնածավալ այս աշխարհը:

Բանաստեղծական գրվածքների մեջ այս ձևը բավական հաճելի է, բայց
արձակի, մանավանդ զուտ գիտական գրվածքների մեջ դուրեկան կարելի է
համարել: Այսպես օրինակ. Մանանդյան, «Փնոդալիզմը Հին Հայաստանում»
(Երևան, 1934) զուտ բանասիրական գրվածքի մեջ գործածում է միշտ այդ ձևը՝
անհաճ կերպով: Բայց բոլորովին անախորժ է դառնում երևույթը, երբ ասում է
որ.

Եթե «Կարճագատացն» այս ընթերցվածն աղճատված է, ... (էջ 173):

Լավագույն կլիներ ասել պարզապես՝ եթե այս «Կարճագատացն» ընթերց-
վածը... բայց ավելի լավ կլիներ բոլորովին չդնել այս ցուցականը:

* Բնագրում օրինակը բացակայում է (Պ. Բ.):

Ս, Գ, Ն

Հարարերական նախադասության մեջ առաջին շեշտյալ բառից հետո դրվում
է հաճախ սաստկության համար՝ ղեմքի համեմատ՝ ս, ոչ ն. ինչպես՝

Ոչ ոք կար է գայդ նշանՄ առնել, զոր դուդ առնես (ՅՀ. Գ. 2):

ԲանիցԴ առասպելաց ... զոր ոչդ վայել է քեզ խոսել (Ազաթ. 68):

Պետրոս, եւ որ ընդ նմայն էին (Ղկ. Թ. 32):

Ձի ուր եսն իցն, եւ դուք անդ իցէք (ՅՀ. Ժդ. 3):

(նկատելի է 3-րդ ղեմքի տեղ ն)

Սակայն դուք ինքնին խեղճ քոյրդ գտնելու համար պէտք եղած խուզարկու-
թիւններն ընելու պարտաւոր եք: (Անիծեալն, թրգմ. Մամուրեան, Չմիտնիա, 1875,
Հտ. Գ., էջ 59):

* * *

Ստացականը, դրվելով բարդ բառի ծայրին, ստեղծում է որոշ անպատահու-
թյուն. օրինակ ասում ենք քեռակինս, հորեղբայրս, եղբորորդիս և այլն, որով
հասկացվում է այնպես, իբր թե իմ կինն է, իմ եղբայրն է, իմ որդին է, մինչդեռ
իրոք իմ քեռու կինն է, իմ հոր եղբայրն է և իմ եղբոր որդին է: Բայց իրոք ոչ
ոչ ուշադրության չի առնում այդ հանգամանքը, որովհետև բարդ բառերը կազ-
մում են մի և անբաժան միություն:

Նմանապես տեսած տունս, տեսած աղջիկս և այլն խոսքերի մեջ ոչ թե տունն
է իմը կամ աղջիկն է իմը, այլ տեսնելն է իմը: Դրա համար շատ ավելի պատշաճ
է արևելահայ ձևը, որ ասում է իմ տեսած տունը կամ տեսածս տունը: Այսպես
նաև թուրքերեն gördiyim ev կամ benim gördiyim ev.

* * *

Պորտուգալերենում ստացականը վերջը դնելով՝ վաղաքչանք կարտահայտ-
վի, ինչպես՝

meu querido filho

իմ սիրելի որդի կամ սիրելի որդի իմ, ինչպես՝

querido filho meu (Anstett, 109):

Իտալերենում ստացականը առնում է որոշյալ հոդ. ինչպես՝

il mio cavallo, la sua casa, il tuo libro,

միայն ազգականական բառերը չեն ստանում (il չկայ):

(Ferrari, Gram. ital, 20)

ՑՈՒՑԱԿԱՆ

Կելտական welsh լեզվով ցուցականք են

hwn այս, hwnnw այն.

դրվում են գոյականից հետո, որ ստանում է որոշիչ հոդ.

y gŵr hwn

մարդ այս – այս մարդը:

(Jones, էջ 294)

զբէնէն (փխ. զբէն) (Վրք. Հց. ա. 158):

զղոցանէ ասես եւ զբէնէ (Ավ. գիրք. Նոր Կտակարան, 165):

Հաճնի բարբառ.

աս, էս, իսօ

ադ, էդ, իդօ } այս, այդ, այն.

ան, էն, ինօ

սա – սեռ – սարա (փխ. սորա) (Փիլիսոփայական այլաբանություն, 124, 125, 156).

հոգնակի – սացա (անդ, 157):

Ջնոյն ե տո՛ւն արա (Ոսկ. մ. գ., էջ 132):

Անիկա՛ ձեր գիտն նաև Ասյանբեկի բարբառը:

Մենք – ն հառաջացել է մ–ի պատճառով. սրա օրինակով Համչենի՛ դունք: Հայերենում՝ դու > դուն ունի մի ն ավելի, որ հիշեցնում է հնդեվրոպական լեզուների հավելյալ ո ձայնը.

հմմտ. հուն. αὐτός, ἡγῶ հոմեր. ἐγὼν

υὸ τον, τουν հոմեր. τὺν

բայց մեր դուն ձեր նույն ծագումը չունի. այլ ան բառին է ուղղված՝ դուն–ան:

Բ Ա Ց

ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ՓՈՆԱՆԱԿՈՒՑՈՒՆ

Թեև ամեն մի ժամանակ ունի իր իրական արժեքը և գործածության որոշ տեղը, բայց երբեմն մտքի արագության պատճառով էարող են նրանք իրար փոխանակել: Օրինակ, մեկը հագնված պատրաստ է, վերցնում է գլխարկը և ձեռնափայտը և ասում է. «Ես գնացի»: Իհարկե, նա դեռ չի գնացել, նա գնում է (ներկա) կամ ավելի ճիշտ պիտի գնա (ապառնի), և սակայն նա արդեն վճռական գործունեության վերջին կետի վրա լինելով՝ մտքով շտապում է և ասում է «գնացի»: Կարող է նույնիսկ հանկարծ մի բան հիշել և ետ դառնալ, բայց նա ասել է «գնացի». փոխանակ ասելու «գնում եմ»:

Նաև մեկը ասում է ապագա գործողության համար «վաղը գնում եմ»՝ և ամեն մարդ էլ հասկանում է, թե վաղը պիտի գնա. արդեն երբ վաղն է կատարվելու գործը, անշուշտ ապառնի է. բայց մտքի արագության կամ գործողության վճռականության պատճառով ասում է՝ «վաղը գնում եմ»:

ԷԱԿԱՆ ԲԱՑ

Երբ շեշտյալ կամ հարցական մի բառ կա նախադասության մեջ, նույն նախադասության էական բայը առաջ է դրվում ստորոգելիից կամ հարակից բայից. օրինակ՝

Ո՞ւր ես գնում:

Ո՞վ է ասել: Ո՞վքեր են եկել:

Ե՞րբ ես եկել. Ե՞րբ եք ուզում գալ:

Ե՞ս եմ այս տան տերը:

Ի՞նչքն է ձեռնարկել այս գործին:

Որո՞նք են մեր նախնիք:

Նմանապես բայական կազմությանց մեջ. ինչպես՝

Վեր կենալ.– Ես առավոտները վեցին եմ վեր կենում:

Անց կենալ.– Դու այնտեղո՞վ էիր անց կենում:

Դուրս տալ.– Ի՞նչ ես հիմար–հիմար դուրս տալիս:

Այս կարգի բայերի շարքն են նաև վեր բայով կազմված բառերը. ինչպես՝ վեր կենալ, վեր ածել և այլն:

Վերջին տարիներս սովորություն դարձավ մի խումբ գրողների մոտ, վեր ածել «փոխվել» բայի նման վերածել «դարձնել» բայն էլ, իր մասերին վերածել և շրջմամբ ասել՝

Անգլիական ստերլինգը վեր ենք ածում ոուրլու (փխ. ասելու անգլիական ստերլինգը վերածում ենք ոուրլու): **Վեր ենք ածում** նշանակում է փոխում ենք:

Կարելի չէ նաև բարդ բայերը բաժանելով նման շրջումներ կատարել. օրինակ՝

Հումրոտը իր ուսումնասիրություններում կիր էր առում դիալեկտիկան (տե՛ս Ղափանցյանի հոդվածը, Մառը և հնդեվրոպարանությունը, Սովետական Հաստատան, 1943, մայիսի 16 (№ 103, էջ 3–րդ, սյունակ 2–րդ):

Այս ոչ հայերեն դարձվածը հայերենի վերածելու համար պետք է ասել պարզապես՝ կիրառում էր (արդեն «կիր էր առում» հայերեն չէ նաև այն պատճառով, որ չի կարելի ասել առում եմ, այլ առնում եմ):

* * *

Երկու և ավելի բայեր, որոնք հոմանիչ են կամ միևնույն գործողության հետ կապված գաղափարներ են, հաճախ իրար հետ միասին են գործածվում: Օրինակ՝ փոխանակ ասելու մնայ, հաճախ ասվում է կայ մնայ (Ազաթ. 108), կամ կայ և մնայ (Սղ. թ. 8), իշխան Յունաց ի հալածել կայը զեկեղեցի Աստուծոյ (Ազաթ. 38):

Այսպիսի օրինակներ են՝

Եկն թափեցա՛վ – յաշխարհն նորա (Բուզ. Գ. 10):

Արի կաց (Ղկ. Ը. 55):

Եկն բնակեցաւ (Մտթ. Գ. 13):

Երթալք ասացէք (Մտթ. իր. 7):

Փութո էջ (Ղկ. ԺԹ. 5):

Կապեցին կախեցին (Բուզ. Գ. 6):

Լքին, խտտեցին, մերժեցին, անարգեցին գտերութիւն Պարթեւաց (Ագաթ. 18):

Այսպիսի խումբերը կազմում են իբր մի միութիւն, և այն ժամանակ նախահավելվածը չի դրվել (իբր թե մի բազմավանկ բայ լինի) ինչպես՝ կաց պատմաց (Ագաթ. § 44):

Հական բայը կազմում է անվանական նախադասութիւն, երբ ցույց է տալիս, թե ով ինչ է. բայց հաճախ նա ցույց է տալիս գոյութիւն ունենալ, գտնվել, ԿԱ, և այն ժամանակ ո՛չ թե անշեշտ է, այլ ստանում է առանձին և անկախ շեշտ, և կազմում է բայական նախադասութիւն. ինչպես՝

Ապա ուրեմն է՛ ինչ գօրութիւն ծածուկ (Եզն. 11):

Այսպիսի հական բայը մեր քերականութեան մեջ կոչվում է «չեզոք բայ»:

Անվանական նախադասութեան մեջ հական բայը կարող է դրվել ստորոգելից հետո. ինչպես՝

Օդ ընդ ջուրս և ընդ երկիր խառն է (Եզն. 219):

Ճշմարիտ է բան գրոյն (Եզն. 217):

Երբ ստորոգելին երկու բառ է, հականը կարող է երկուսի մեջտեղում կամ նաև վերջը դրվել.

Արդարև չահապէտ է գերեզմանաց և պահապան (Ագաթ. § 64):

Վնասակար և ապականիչ է (Եզն. 10):

Երբ ստորոգելին ունի խնդիր, հականը դրվում է նախադաս, օրինակ՝

Միայն ինքն կանխագետ է հանդերձելոց (Եզն. 54):

Այս բոլորը կմնա նույնք, եթե հականի տեղ դրվի լինիմ. օրինակ՝

Առանց արեան և կոտորածոյ լիցի շինուի կողմանցս երկոցունց (Ագաթ. § 39):

ԱՊԱՌՆԻ

Ապառնին հաճախ ստանում է պարտավորականի նշան, և երկուսը միանում են իրար. օրինակ՝

Ես պետք է գնամ – Ես պիտի գնամ:

Պիտի երթալ = Անհրաժեշտ է երթալ:

Այսպես նաև պորտուգալերեն, ուր ապառնին գործածվում է իբր պարտավորական. ինչպես՝

Amarás a Deos de todo teu coracao

Պետք է սիրես զԱստուած ամբողջ քո սրտով,

Não mentirás (ապ.) չստե՛ս.

չպետք է ստես.

que farei ? (ապառնի)

ինչ պետք է ասեմ:

(Anstett, 302)

Բայը հաճախ իր գոյականով խնդիր է առնում. ինչպես՝ քուն քնել... այսպես է նաև ռուսերենում, ուր ստացվում է իմաստի որոշ սաստկութիւն. ինչպես՝

Ոոր մտածմունքի մեջ բնկնել (Fuchs, Gram. russe, 352):

Նույնը և իտալերեն.

Questa vita, che noi viviamo...

[ՊԻՏԻ]

Աշխարհաբարում պիտի մասնիկը, որ դեռ մասնիկ լինելու ճանապարհին է, կարող է բաժանվել իր բայից զանազան երկրորդական բառերով և կրկնութեան դեպքում էլ զեղչվել. օրինակ՝

Քեզ հետ պիտի աշխարհք ու երկիր ման գանք, գտնենք նրան ու հետո հալալ մոր ու տղի պես ապրենք (Սիրաս, Չգրված օրենք, 393). վերջին ապրենք բառը պիտի մասնիկից անջատված է ամբողջ մի տողով և հետո զրկված է. պիտի զեղչված է:

Այս երևույթը կա նաև բարբառներում, ինչպես Մշո բարբառում «Պտի մեր մալ փիտցուն» – «մեր եզր պիտի սատկեցնեն»:

Կարելի է բայը դնել անդամ բայի ձևով, որին հաջորդում է հոգնակի ենթակա. օրինակ՝

Aussitôt que tout le monde eut pris sa plau, il entra des chanteurs et des joueurs d'instruments qui commencent un Cincert fort agréable. (les mille et un jours, Paris, 1844, էջ 160):

[ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ]

Բայի Հաստատականն ու Բացասականը միասին գործածվելով տալիս են զանազան առումներ. ինչպես՝ տեսավ – չտեսավ, տեսած – չտեսած, տեսար – չտեսար, եկավ – չեկավ և այլն, որոնք նշանակում են «հենց որ, հազիվ թե (Ֆրանսերեն à peine)»: Նույնն է թրքերեն. görür görmez, gelir gelmez և այլն:

Նման ձևեր ունեն ռոմանական լեզուները՝ մի քիչ տարբեր առումով. ինչպես՝ սպաներեն.

a eso de si son luces o no son luces

«չույս է, լույս չէ» (առավոտը լուսանալու մոտ):

Կատալան el posa caych no caych en es cantells de sus penyes կրնկնեմ– չեմ ընկնի ժայռերի եզրին:

Իտալերեն՝

improvvisamente, che è che non è, le pupille della fanciulla si accendono

Հանկարծ, ինչ է, ինչ չէ, աղջկա բիբերը փայլեցին...

(Այս ձևերի վրա տե՛ս Léo Spitzer BSL, Հտ. 35, № 104, էջ 89):

[ԲԱՑԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ]

Պատմելու ժամանակ կարելի է գործածել երեք ձև՝ ներկա, անկատար և կատարյալ.

օրինակ՝ գնում է նրա մոտ, տեսնում է իր եղբորը, բռնում է ձեռքից և բերում իր տունը:

Նույնը կատարյալով.

Գնաց նրա մոտ. տեսավ իր եղբորը, բռնեց նրա ձեռքից և բերավ իր տունը: Երբ նույն երևույթը մի քանի անգամ կրկնվում է, գործ է ածվում անկատար. ինչպես՝

Հաճախ մտնում էր պարտեզ, ման էր գալիս ածուների մեջ, քաղում, դեռ էր դցում ավելորդ խոտերը, վնասակար ճճիներն էր կոտորում և այլն:

Անընդունելի է միայն այն ձևը, ուր այս երեքը միասին են գործածվում. օրինակ՝

Երբ «ձմեռային ձյունախաղաղ ցրտութիւնն անցաւ», ոսկեսար երիվարներ, ոսկի թագ և ոսկեճամուկ զգեստներ ընծայ ղրկեց Սմբատին, նույնպէս և անոր Աշոտ որդւոյն կը նուիրն «օղապարիկ իմն երիվար և կամար ականակապ» և իշխան իշխանաց Հայոց տիտղոսը կուտայ անոր (Ղուրբան, Ազգ. պոեմ., 314):

Առաջին երկու բայերը կատարյալ են, վերջի երկուսը՝ ներկա:

ԲԱՑԻ ՏԵՂԸ

Պատմողական լեզվի մեջ բայը սկիզբն է դրվում.

Խաղացին եկին հասին յեկեղեաց գաւառս, իջին բանակեցան առ ափեն գետոյն (Ազաթ. § 48):

Բայը կարող է խնդրի և խնդրատուի միջև մտնել.

Ամենայն ծննդոց յետ ծննդեանն դին անուանք (Եզն. 123):

Մահուամբ գոյս հատանեմ կենաց (Ազաթ. § 58):

«Պետք է» ձևի տեղ որոշ դեպքերում դրվում է ուղել բայը.- օրինակ՝ Լեզու սովորելու համար շատ ժամանակ կուղել. այսպես է նաև թուրքերեն և իտալերեն.

ci vuole del tempo per imparare una lingua (Ferrari, 116):

L'enfant tremblant L'enfant mangeait en tremblant

դողդողացող տղան. (gérondif) դողդողալով.

[ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ ԵՎ ԱՊԱՌՆԻ]

Հարակատարը ցույց է տալիս մի գործ, որ կատարվել է առաջ, բայց նրա հետևանքը տևում է խոսված բոլորին, ինչպես՝ Քանի որ դու գործը արդեն վերջացրել ես, կարող ես գնայ:

Ֆրանսերեն ապառնին հրամայականի մեղմն է. ինչպես՝

ևս պիտի խնդրեմ որ լռես.

je vous demanderai de vous taire:

Ֆրանսերեն երրորդ դեմք հրամայականը կղնեն ստորագասական,

ինչպես՝ qu'il se taise թո՛ղ լռի՛:

Անորոշ դերբայ-հրամայական aller au pas! Ralentir!

Սրանք վճռական հրամայական են:

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՍԽԱԼ

Եթե մայրը ժամանակին դգաստանար, գուցե գործն այլ ընթացք ստանար (Սիրաս, Չգրված օրենք, 532). Հեղինակը պատմում է մի անցյալ դեպք, ուստի պիտի ասեր «դգաստացած լիներ», անցյալ է նաև «ստանար» և ոչ ապառնի. ուստի այդ էլ պետք է փոխել «ստացած լիներ»:

Հեղինակը հաճախ տեսնելով, որ միատեսակ ձևը (ներկա կամ կատարյալ) ձանձրալի է, փոխում է պատմելու ձևը և ներկայից անցնում է կատարյալի և կամ կատարյալից՝ ներկայի: Բայց այս անցումը այնպիսի ճարպիկ ձևով պետք է անել, որ աննկատելի լինի և ականջ չծակի:

* * *

Ժամանակների հաջորդության մեջ առանձնապես կարևոր է հիշել ասեմ բայը*:

Այս բայը երբ անկախ չէ և կապված է նախադասության մեջ մի գլխավոր բայի հետ, ներկայի անկատարի և ապառնի մեջ հետևում է նույն գլխավոր բային. ինչպես՝

Եւ ահա մատուցեալ բորոտ մի, երկիրպագանէր նմա ևւ ասէր.

(Մտթ. Ը. 2):

Մատեաւ առ նա հարիւրապետ մի, աղաչէր զնա ևւ ասէր:

(Մտթ. Ը. 5):

Եւ Յովհաննէս արգելու զնա ևւ ասէ (Մտթ. Գ. 14):

Յայնժամ պատասխանի տային նմա արդարքն ևւ ասացեն

(Մտթ. ԻԵ. 37):

Իսկ եթե գլխավոր բայը դրված է կատարյալ, ասեմ բայը դրվում է ներկա. ինչպես՝

Հարցին ցնա ևւ ասեն (Մտթ. ԺԲ. 10):

Այլ առաջ խոսեցաւ ընդ նոսա ևւ ասէ (Մտթ. ԺԳ. 33):

Նա պատասխանի ևւ այնմիկ որ ասացն ցնա ևւ ասէ (Մտթ. ԺԲ. 48):

Երկու ձևերի գործածության համար հմմտ.

Ահա հրեշտակ Տեառն ի տեսլան երեւեցաւ նմա ևւ ասէ (Մտթ. Ա. 20):

Ահա հրեշտակ երեւէր ի տեսլան Յովսեփու ևւ ասէր

(Մտթ. Բ. 13):

* Vogt, Les deux thèmes verbaux de l'arm. 142-144.

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԲԱՑ

Կան դարձվածներ, որոնք թեև ձևով դրական, բայց իմաստով բացասական են, օրինակ, Ֆրանսերեն.

je suis trop faible pour le vaincre

Շատ տկար եմ նրան հաղթելու համար (իմա՝ ես այնքան տկար եմ, որ չեմ կարող հաղթել նրան):

Նույնիսկ Հայերենի մեջ ստրկարար թարգմանված՝ «Վասնզի շատ ազուր տղայ մ՝ է բարի ամուսին մը ըլլալու համար» (Ա. Տիմայ որդի, Կնոջ մը վեպը. թարգմանություն. Չմիտնիա, 1881, Ա. հտ., էջ 199).- ուզում է ասել «Նա գեղեցիկ երիտասարդ է և չի կարող լավ ամուսին լինել».- հմտ. Հայկական առածը Երևանում՝ Սիրուն կինը իր մարդի կինը չէ. կամ Սիրուն մարդը իր կնկա մարդը չէ:

[ՆԵՐԿԱ՝ ԱՊԱՌՆԻԻ ՓՈՆԱՐԵՆ]

Ապառնի դնելու փոխարեն կարելի է գործածել ներկա, բավական է, որ նրա հետ լինի մի այնպիսի բառ, որ ապագան ցույց տա: Այսպես՝ Ֆրանսերեն սովորական ձևեր են՝

je me repose en juillet prochain
je quitte Paris le 2 août.

Հայերեն կարելի է ասել՝

էգուց գնում եմ:
Եկող շաբաթ քննություն եմ տալիս:
Մի ամիս հետո պսակվում եմք:

ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Սահմանականը ցույց է տալիս իրողություն, իսկ ստորադասականը՝ միայն կարելի կամ ցանկալի մի բան. օրինակ՝

Թէ յառաջին ժամանակս արալեզք¹ լիզէին զվիրաւորս եւ² ողջացուցանէին, արդ ընդև³ ոչ³ լիզիցեն եւ⁴ ողջացուցանիցեն. ո՞չ նոյն պատերազմունք⁵ են եւ նոյնպէս վիրաւորք⁶ անկանին (Եզն. 100):

1 և 2 հաստատ իրողություններ են, ուրեմն՝ սահմանական են,
3 և 4 կարելիություններ միայն, անհավատալի, ուստի ստորադասական են,
5 և 6 հաստատ դեպքեր են, ուստի սահմանական:

Ոչ ոք¹ ըմպէ զհինն եւ² կամիցի գնորն (Ղկ. Ե. 39):

Առաջինը (1) խմելը արդեն հաստատ երևույթ է, իսկ 2 (կամիցի)՝ միայն կարելիություն:

1՝Երթայք ի գեղդ... եւ անդ² գտանիցէք էջ (Մտթ. ԻԱ. 2).

1) հաստատ է, 2) ցանկալի:

Հարցից ինչ դձեզ (Ղկ. գ. 9) (ուզում եմ հարցնել):

Կերիցուք և ուրախ լիցուք (Ղկ. ԺԵ. 29) (ցանկություն):

Այս պատճառով ահա ապառնին հաճախ ստորադասական է դրվում. ինչպես՝

ապաշխարիցեն (Ղկ. Ժդ. 30) (առանց վախճանի):

հաւանեցեն (Ղկ. ԺԶ. 31) (վախճանը հայտնի):

Ստորադասականը գործածվում է նաև իբրև պատվեր. ինչպես՝

բերիցէ կամ բերցէ:

Այս պարագային ավելանում է հաճախ Թո՛ղ.

Թո՛ղ եկեսցէ դմա ուրախութիւն (Ազաթ. § 105):

Այս դեպքում ավելի գործածվում է **-իջիք**.

Ի նմին տան ագանիջիք, ուտիջիք և ըմպիջիք ի նոցանէ (Ղկ. Ժ. 7):

Անկատար չունի ստորադասականը, ուստի դրվում է սահմանական անկատար.

Սա թէ մարգարէ ոք էր, ապա գիտէր (Ղկ. է. 39) (անիրական բան):

ԿԱՏԱՐՅԱԼ ԵՎ ԳԵՐԱԿԱՏԱՐ

Ենթադրվում է (Lyonnet, BSL, 35, № 104, էջ 49-50), թե Հայերենի գերակատարը ցույց է տալիս մի դրույթուն, որ դեռ չարունակվում է, մինչդեռ կատարյալը ցույց է տալիս մի դրույթուն, որ փոխված է (այլևս չի չարունակվում): Օրինակ՝

Եդ ի կոածոյ գերեզմանի ուր չէր բնաւ դոք եղեալ
(և այն ժամանակ էլ դեռ գրված չէր և հին դրույթունը
չարունակվում էր (Ղկ. ԻԳ. 53-54):

Յորում ոչ ոք երբեք էր եղեալ (ՅՏ. ԺԹ. 41):

Տեսին գտեղին ուր (Մրկ. ԻԵ. 47) կամ՝

Տեսին ... որպէս իջաւ մարմին նորա (Ղկ. Իգ. 55):

Հայերենի մեջ անկատարը ցույց է տալիս մի գործողություն, որ տևական էր անցյալում. այսպես է նաև անկատարը հունարենի մեջ և ընդհանրապես հնդեվրոպական նախալեզվում: Լատինը ձևափոխելով այս նշանակությունը վերածվել է մի գործողության, որ մի ուրիշ գործողությունից առաջ է եղել: Հայերենում անկատարը ծառայում է նաև պայմանական նախադասության համար, որոհետև Հայերենը չունի ստորադասական անկատար ձևը: Օրինակ՝

Սա մարգարէ ոք էր՝ ապա գիտէր (Ղուկ. Ե. 39):

Կատարյալը (aoriste) ցույց է տալիս մի գործողություն, որ վերջացած է, առանց նկատի առնելու տևողությունը: Երկու ձևերի հակադրությունը ցույց տալու համար՝ դնենք հետևյալ օրինակը. Եւ Լիւալ վաղվադակի ի գերեզմանէ անտի ահիւ և խնդութեամբ բազմա՝ ընթանային պատմել աշակերտացն: Եւ ահա պատահեաց նոցա Յիսուս և ասէ (Մտթ. ԻԸ. 8-9):

Երբեմն միևնույն պատմությունը պատմված ենք գտնում մեկ կատարյալ և մեկ անկատար ձևով. օրինակ (Մտթ. ԻԷ. 48-49):

Եւ վաղվաղակի ընթացավ մի ոմն ի նոցանէ, առ սպունգ լի քացախով, Հարեալ յեղեգան՝ ետ ըմպել նմա: Եւ կէսքն ասէին. Թող, տեսցուք եթէ գա՞յ Եղիա փրկել զդա:

Մարկ. ԺԵ. 36

Եւ ընթացեալ մի ոմն՝ եղից սպունգ մի քացախով եւ Հարեալ յեղեգան՝ տայր ըմպել նմա եւ ասէ. Թոյլ տուր տեսցուք, գա՞յ Եղիա իջուցանել զդա: Հունարեն բնագրում երկու ղեպքումն էլ գրված է ἐπότισεν ինչպես որ մենք էլ այսօր պիտի ասեինք «տունց խմելու» կամ «տուաւ որ խմէ» և կամ «խմցրեց», ինչպես աշխարհարար Թարգմանության մեջ էլ (Պոլիս, 1906) ունենք Մտթ. նորան տուաւ, որ խմէ, Մրկ. տուաւ նորան՝ որ խմէ. կամ Փրանսերեն Թարգմանություն (New York, 1880) երկու տեղն էլ lui en donna à boire: Գրաբարում երկուսի տարբերությունը (Vogt, Les thème verbaux, էջ 131) բացատրում է նրանով, որ երբ գործողության վերջացած լինելը կարևոր չէ Հայտնել, ընտրությունը ազատ է լինում, բայց կարելի է կարծել նաև, որ Թարգմանիչը ըմպելու գործողությունը տեական է ըմբռնել և իբր թե խմած միջոցին է ասել. թե «Թող տեսնենք...»:

Ըստ այսմ պատմական ոճի մեջ, մինչդեռ Հունարենը դնում է շարունակ aoriste, Հայերենը ըստ իմաստի պահանջի դնում է մերթ կատարյալ, մերթ անկատար, այսպես՝ Մտթ. ԻԷ. 28-30. «Մերկացին զնա, եւ արկին զնովաւ քղամիդ կարմիր. եւ բոլորեալ պսակ ի փշոց՝ եղէն ի գլուխ նորա, եւ եղէգն յաջոյ ձեռին նորա... կատակէին եւ ասէին. Ողջ լեր, թագաւոր հրէից: Եւ թքեալ ի նա՝ առնուին զեղէգնն եւ ծեծէին զգլուխ նորա: Եւ յորժամ ձաղկեցին զնա, մերկացուցին ի նմանէ զքղամիդն...»:

Այստեղ, ուր գործողությունը կրկնվում է, Հայերենը դնում է անկատար. իսկ ուր որ մի անգամ եղել վերջացել է՝ դնում է կատարյալ: Ամբողջ Մարկոսի ավետարանում, Հունարենը ունի շուրջ 150 պատմական ներկա (չհաշված բայի ձևերը), որոնց դեմ Հայերենը միայն 90 է պահել, որի մոտավորապես կեսը զալ բայով (Vogt, անդ, էջ 132):

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ

Հայերենի ստորադասականը. թեև բոլորովին նոր կազմություն ունի Հայերենի մեջ, ճիշտ ու ճիշտ Համապատասխանում է Հայերեն նախադասությունների ստորադասականին և մասամբ էլ ըղձականին: Ներկայացնում է մի գործողություն, որ կարելի կամ ցանկալի է: Այս ձևի մեջ է, որ ներկայի և aoriste-ի նշանակությունների տարբերությունը զգալի կերպով երևում է. ներկան ցույց է տալիս տեական գործողություն, իսկ aoriste-ը՝ կատարված, վերջացած: Շատ լավ ցույց է տալիս հաջորդ օրինակը այս երկու ձևերի տարբերությունը. **Կին յորժամ ծնանիցի** (տեական. Հունարեն τίκτη), տրտմութիւն է նմա, զի հասեալ է ժամ նորա. այլ յորժամ ծնցի» (վերջացաւ ԿԵՆՎՈՅ) «զմանուկն, ոչ եւս յիշէ զնեղութեան վասն խնդութեանն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ» (ՅՀ. ԺԶ. 21-22):

Հունարենի ապառնիի դեմ սովորաբար Հայերենում դրվում է ստորադասական aoriste, դրա համար էլ այս ձևը Հայերեն քերականության մեջ կոչվում է «ապառնի». որ սխալ բացատրություն է:

Կատարյալ կոչված ձևը մոտավորապես իմաստով և ծագմամբ համապատասխան է Հունարեն aoriste-ին, այսպես՝ **լքի- էλιπον** և այլն:

[ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԵՎ ԱՊԱՌՆԻ]

Ստորադասականը հաճախ գործ է ածվում իբր **ապառնի**, և միևնույն պատմության մեջ երկու ձևերը կարող են խառն գործածվել. օրինակ. Մտթ. Ժ. 7-23:

«Մատնեսցեն զձեզ յատեանս եւ ի ժողովորդս իւրեանց տանջեսցեն զձեզ եւ առաջի դատաւորաց եւ թագաւորաց տանիցին զձեզ վասն իմ...», «մատնեսցէ եղբայր զեղբայր ի մահ, եւ հայր՝ զորդի. եւ յարիցեն որդիք ի վերայ հարց եւ սպանանիցեն զնոսա»: (Մտթ. ԻԳ. 9): Յորժամ մատնեսցեն զձեզ ի նեղութիւն եւ սպանանիցեն զձեզ»:

Ղկ. ԺԸ. 31-33. «Ահաւասիկ ելանեմք յերուսաղեմ, եւ կատարեսցին ամենայն զրեալքն...», «զի մատնեսցի Հեթանոսաց, եւ կատակեսցի. եւ հարկանիցեն եւ սպանանիցեն զնա եւ յերիբ աւուր յարիցցէ»:

Այս ձևերի դեմ Հունարենն ունի միշտ ապառնի, հետևաբար Հայերենի նրբություններից մեկն է, մեզ անծանոթ, որ պահանջում է մերթ ապառնի, մերթ ստորադասական (Vogt, des deux thème. էջ 135):

Vogt (անդ, 136) գտնում է, որ ստորադասականը գործ է ածվում **ընդհանուր խոսքերի համար, իսկ ապառնին՝ մասնավոր և որոշյալ ղեպքերի համար:**

Օրինակ՝ Մտթ. ԺԸ. 18. Երբ Յիսուս խոսում է ընդհանրապես բոլոր աշակերտների մասին՝ ասում է. «Ձոր կապիցէք յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս»: Իսկ երբ խոսում է միայն Պետրոսի հետ մասնավորապես և որոշ կերպով՝ ասում է (ապառնի). «Դու եւ վժմ եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից ղեկեղեցի իմ, զորունք զժոխոց զնա մի՝ հաղթահարեսցեն. Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից եւ զոր միանգամ կապեսցես՝ (յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս. եւ զոր արձակեսցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս» (Մտթ. Ժզ. 18-19):

Vogt (էջ 137) հիշում է նաև մի ուրիշ օրինակ, որ գրված է երկու ձևով.

Մտթ. Ը. 8 «Տէ՛ր, չեմ բաւական եթէ ընդ յարկաւ իմով մտցես».

Ղուկ. է. 6 Տէր... » » » » » » մտանիցես».

Երկու ղեպքումն էլ հարյուրապետն է խոսում, բայց առաջինում իբր իր անվան համար հատկապես, երկրորդում՝ իբր իր աստիճանի համար՝ ընդհանրապես (այսպես է փաստաբանում Vogt):

Ստորադասականը հայտնում է կասկած, տարակույս, ենթադրություն, որի համար շատ զեղեցիկ օրինակ է հետևյալը (Vogt, էջ 137).

«Սաղուկեցիք, որ չէին հավատում հարության, գալիս են Հիսուսին և ասում են.

Արդ ի յարութեանն յորժամ յանիցեն» (տարակույս) (Մրկ. ԺԲ. 23):

Հիսուս, որ հավատում է հարության, ասում է.

«Զի յորժամ ի մեռելոց յարիցեն» (Հաստատ) (Մրկ. ԺԲ. 25):

Համեմատել նաև Հետևյալ օրինակները.

«Արդ երթայք յանցս ճանապարհաց և զորս միանգամ գտանիցեք» (անորոշ)՝ «կոչեցէ՛ք ի Հարսանիսս: Եւ կլեալ ծառայքն ի ճանապարհս՝ ժողովեցեն զամենևնեան զոր եւ գտին» (որոշ) (Մտթ. ԻԲ. 9-10):

«Հարցից (որոշ) եւ ես զձեզ բան մի, զոր թէ ասիցեք (անորոշ) ինձ, եւ ես ձեզ ասացից» (որոշ) (Մտթ. Իա. 24):

«Զի որ սպանանիցէ (անորոշ), պարտական լիցի (որոշ) զատաստանի» (Մտթ. Ե. 21):

«Թէ եւ մեռանել Հասանիցէ (անորոշ) ընդ քեզ. զքեզ ոչ ուրացայց» (որոշ) (Մտթ. Իդ. 35):

Եթե պայմանը երկու է, առաջինը կմնա պայման (ստորադասական), իսկ երկրորդը, որ կապված է առաջինի լրացման հետ, կդառնա արդեն իբր Հաստատ (ապառնի). օրինակ.

«Եթէ մատուցանիցես (ա պայման) զպատարագ քո ի վերայ սեղանոյ եւ անդ յիշեսցես (ք պայման) եթէ եղբայր քո ունիցի ինչ խնթ գքէն...» (Մտթ. Ե. 23):

«Եթէ երկու ի ձէնջ միաբանիցեն յերկրի վասն ամենայն իրաց, զինչ և խընդրեսցեն՝ եղիցի նոցա» (Մտթ. ԺԸ. 19). (Հմմտ. Մտթ. Իա. 22. «Զամենայն ինչ զոր եւ խնդրիցէք... առնուցուք»:

Որովհետև ստորադասականը անկատար ձև չունի Հայերենում, ուստի երբ խոսքը անցյալի մասին է, դրվում է պարզ անկատար. օրինակ.

«Եթէ Հաք յաւուրս Հարցն մերոց, ոչ Հաղորդէաք արքան մարգարէիցն» (Մտթ. ԻԳ. 30):

«Վա՛հ, որ քակէիր գտաճարն եւ զերիս աւուրս շինէիր զնա» (Մտթ. ԻԼ. 40):

Նույնը ապառնիի համար.

«Եւ եթէ ոչ կարձէին աւուրքն այնոքիկ, ոչ ապրէր ամենայն մարմին» (Մտթ. ԻԴ. 22).

«Լաւ էր նմա, թէ վիճ երկանաբար կախէր զպարանոցէ նորա եւ անկանէր ի ծով, քան թէ գայթակղեցուցանէ զմի ոք ի փոքրկանցս յայսցանէ» (Ղկ. ԺԷ. 2).- առաջին երեք դեպքում դրված է անկատար (իբր ստորադասական), բայց վերջինը՝ ներկա (որ պիտի լիներ նույնպես անկատար): Միևնույնը դրված կա նաև ստորադասական ձևով. «Լաւ է նմա եթէ կախիցի երկան իշոյ ընդ պարանոց նորա եւ ընկղմիցի ի խորս ծովու» (Մտթ. ԺԲ. 6):

Հարցումն էլ իբր անորոշ կամ անստույգ բան դրվում է ստորադասական, նույնիսկ երբ հարցումը լոկ հոնտորական է, այսինքն Հարցնողը գիտե, թե պատասխանը դրական է: Օրինակ՝

«Հարցանէր ի նոցանէ, թէ ո՞ւր ծնանիցի Քրիստոսն» (Մտթ. Բ. 4). իսկ «Աստված ո՞չ առնիցէ վրեժխնդրութիւն ծառայից իւրոց» (Ղկ. ԺԸ. 7), որի դեմ կա նաև պատասխանը հարցանողի կողմից. «Այո՛ ասեմ ձեզ զի արասցէ վրեժխնդրութիւն նոցա վաղվաղակի»:

«Գտանիցէ՞ արդեաւք հաւատս յերկրի» (Ղկ. ԺԸ. 8).

«Զբաժակն զոր ետ ինձ, Հա՛յր. ո՞չ ըմպիցեմ զնա» (ՅՀ. ԺԸ. 11):

Նման երկդիմի դեպքեր ներկայացնում են Հետևյալ օրինակները, որոնցից մեկի մեջ խոսքը ընդհանուր է, մյուսի մեջ՝ մասնավոր.

Մտթ. Ե. 13. «Ապա թէ աղն անհամի, ի՞նչ յաղիցի» =

= Մրկ. Թ. 49. «Եւ եթէ աղն անհամմեսցի, ի՞նչ համմեսցի».- Ղուկ. ԺԴ. 34. «Ապա թէ՛ աղն անհամեսցի, ի՞նչ համմեսցի».

Մտթ. ԻԲ. 24. «Եթէ ոք մեռցի անորդի» = Ղկ. Ի. 28. «Եթէ ուրուք եղբայր մեռանիցի».

Ղկ. ԺԲ. 37. «Երանի իցէ ծառայիցն այնոցիկ զորս եկեալ տէրն գտցէ արթունս» = Ղկ. ԺԲ. 43-44. «Երանի իցէ ծառային այնմիկ զոր եկեալ տէր իւր գտանիցէ արարեալ այնպէս».

Մտթ. Զ. 25. «Մի՛ Հոգայք վասն ոգւոց ձերոց՝ զինչ ուտիցէք կամ զինչ ըմպիցէք. եւ մի՛ վասն մարմնոյ ձերոց թէ զինչ ազանիցիք» = Մտթ. Գ. 31. «Մի՛ այսուհետեւ Հոգայցէք եւ ասիցէք. Զի՞նչ կերիցուք կամ զի՞նչ արբցուք կամ զի՞նչ զգեցցուք» = Ղուկ. ԺԲ. 22, «Մի՛ Հոգայք ընդ ոգւոյ թէ զինչ ուտիցէք, եւ մի՛ ընդ մարմնոյ թէ զինչ զգենուցուք».

Մտթ. Ժ. 41. «Որ ընդունի զմարգարէ յանուն մարգարէի՛ զվարձս մարգարէի աոցէ. եւ որ ընդունի զարդար յանուն արդարոյ՛ զվարձս արդարոյ ասցէ».- որի դեմ Հմմտ. Մտթ. Ժ. 42. «Եւ որ արբուսցէ միում ի փոքրկանցս յայսցանէ բաժակ մի ջուր ցուրտ միայն՝ յանուն աշակերտի, ... ոչ կորուսցէ զվարձս իւր»:

Ղկ. Թ. 48. «Որ ոք ընկալցի զմանուկս զայս յանուն իմ... եւ որ զիս ընդունիցի...» = Ղկ. Թ. 5. «Եւ որք ոչ ընդունիցեն զձեզ...»:

[ԲԱՏԱԿԱՆ ԴԱՐՁՎԱԾՆԵՐ]

Բայական դարձվածներ կոչում ենք այնպիսի կազմութիւններ, որոնց մեջ մի բայ միանալով մի գոյականի կամ ածականի և կամ մակբայի հետ, տալիս է մի պարզ բայի միտք. ինչպես՝ աղօթս առնել, յաղօթս կալ, աղօթս մատուցանել = «աղօթել»:

յայդ առնել = յայտնել.

ի բաց առնել, ի բաց առնուլ

թույլ տալ = թոյլ տուք դոցա երթալ (ՅՀ. ԺԸ. 8):

Ոչ տայր նոցա թոյլ խօսել (Ղկ. Դ. 42):

ի քուն եմ (Մտթ. ԻԸ. 13):

Պատասխանի տալ, պատասխանի առնել.

զհետ երթալ.

ի խաւար դառնալ.

պաշտոն առնուլ, պաշտօն մատուցանել:

Նույնը կրկին գոյականով՝

ծաղր և այլն առնել անօրէնն Մանածիրհ (Բուզ. Գ. 10):

Այսպիսի կազմութիւնաց մեջ երբեմն գոյականը ունի առանձին ձև. օրինակ.

Խնդրել վրեժ. բայց առանձին վրեժք.

Այսպիսի դարձվածները կարող են գործածվել և ներգործական և կրավորական իմաստով, և երբև՛ն բայի փոփոխությամբ ձևոք է բերվում սեռը. *ինչպես՝ պաշտօն առնուլ, պաշտօն մատուցանել.*

Դարձվածը կարող էր այլ բառերով բաժանվել, երկու բառի հարակցությունը անհրաժեշտ էլ.

«Ոչ տայր նոցա թոյլ խօսել» (Ղկ. Գ. 42):

Որ հարաբերականից հետո չի ասվում «պատասխանի տալ», այլ «տալ պատասխանի».

Որոց ետու պատասխանի (Գժ. ԻԵ. 16):

Ոսկեզարյան հայերենում սիրում են բայը կրկնել իր խնդրով. նման ձևեր կան Հին իրանական լեզուների մեջ. օրինակ՝

Հայ. avam hubrtam abaram հետը լավ վարված վարուեցայ.

Հպ. avam hufrastam aprsam նրան լավ պատժելով պատժեցի.

գնդ. hu irixtəm irinaxti լավ նետերով նետում է.

գնդ. hufframəṛəṭəm framarəmnəm լավ արտասանված կարտասանի:

Պարսկերենում քաղաքավարության համար թեև կա հոգնակի թիվ. բ. (երկրորդ) դեմք, բայց ավելի քաղաքավարի է հոգնակի գ. (երրորդ) դեմքը. *ինչպես՝ sarafraz farmūdand պատվեցին զիս, sarafraz farmūdid պատվեցիք զիս,*

նույնիսկ երրորդ դեմքի համար՝

padišāh ōrā dādand

Թագավորը նրան տվեց (տվեցին).

vazīr xāhand āmad վեզիրը պիտի գա:

ԲԱՐԴ ԶԵՎԵՐ

Նախադրությունները բայերին կպցնելով ստացվում են նոր բարդ ժամանակներ. *ինչպես՝*

ուտելու վրա էի.

ճիշտ այսպես նաև անգլերեն he is on hunting, որ Հիմա չի գործածվում, Փիններեն՝ il était à se raser, quand

աժելվելու վրա էր, երբ...

Վերջինս մեր ՈՒՄ ներկայի ձևն է:

Միաժամանակ՝ և՛ հաստատական և՛ բացասական, կամ նշանակում է անմիջապես, հենց որ. օրինակ.

տեսա – չտեսա «հենց որ տեսա»,

տեսնում եմ – չեմ տեսնում՝ փախչում եմ.

կերթամ – չեմ երթար, կսկսի գանգատվել:

Կա կրկնությամբ՝ առանց այս պայմանի.

ուզես – չուզես պիտի երթաս.

զիտես – չզիտես, կխոսի:

Այս ձևերը գործածական են նաև թրքերենում:

ԲԱՅԸ ԻՐ ԽՆԴՐՈՎ

Բային ուժ տալու համար իր հետ գործածվում է նաև իր՝ [բայի] արմատը. այսպես նաև ռուսերենում *службу служить* ծառայությունը ծառայել. *суд судить* դատ դատել (Fuchs, Gram, russe, 291).

Բայի կատարյալի եղակի և հոգնակի գ (երրորդ) դեմքը դրականով և բացասականով կրկնվելով, կազմում է առանձին դարձված, որ ցույց է տալիս անփութություն: Օրինակ՝

Եկավ՝ եկավ, չեկավ՝ չեկավ – «եթե եկավ, լավ է, որ եկավ, իսկ եթե չեկավ, ինչ վնաս, նշանակություն չունի»:

Եղավ՝ եղավ, չեղավ՝ չեղավ – «եթե հաջողվեց լավ է, իսկ եթե չհաջողվեց, ինչ փուլթ»:

Եկան՝ եկան, չեկան՝ չեկան:

Եղան՝ եղան, չեղան՝ չեղան:

Կարելի է կատարյալի բոլոր դեմքերն էլ այս ձևով կրկնել: Իսկ բայի մյուս ժամանակները կրկնություն դեպքում ստանում են հրամայական ձև. օրինակ՝

Գալիս է՝ թող գա, չի գալիս, թող չգա:

Գալիս ես՝ արի, չես գալիս՝ մի՛ գայ:

Պիտի տաս՝ տուր, չպիտի տաս՝ մի՛ տուր:

Այս ձևը գործածություն ունի նաև պարսկերենի և թուրքերենի մեջ, օրինակ՝ sud, sud, ne sud, ne sud «եղավ՝ եղավ, չեղավ՝ չեղավ»:

A med, amed, ne amed, ne amed «եկավ՝ եկավ, չեկավ՝ չեկավ»:

Xahi amed leya ne xahi amed mga «գալիս ես՝ արի, չես գալու մի՛ արի»:

Geldi, geldi, gelmedi, gelmedi «եկավ, եկավ, չեկավ չեկավ»:

Ուրիշ լեզուներ այսպիսի ձև չունեն: Ռուսերեն չի կարելի ասել. *пришел, пришел, не пришел, не пришел, не пришел*, այլ միայն *пришел, хорошо, а если не пришел, ничего*, կամ մի ուրիշ ձև: Նմանապես ֆրանսերեն չի կարելի ասել *venu, il est venu, il n'est pas venu, il n'est pas venu*, այլ *s'il est venu, bien, s'il n'est pas venu, tant pis pour* և այլն:

Գրաբարում էլ չկա այդպիսի արտահայտություն, ուստի կարելի է ասել, որ արտահայտության այս ձևը բնորոշանկություն է պարսկերենից կամ թուրքերենից:

Դիմավոր բայից առաջ դնելով իր աներևույթը, կստացվի «թեև, թեպետ և, ճշմարիտ է որ...» նշանակությունը, որին հաջորդում է սակայն, բայց բառով մի հակառակ նախադասություն: Օրինակ՝*

Էական բայը աներևույթ չունենալով՝ վերի իմաստը ստանալու համար դիմավորն է կրկնվում՝ առանց շողկապի. *ինչպես՝ էլ առաջնորդ մեղաց բանսարկուն... բայց մեղաւ ոչ եթէ... (Կոչ., էջ 12):*

* Բնագրում օրինակը բացակայում է (Պ. Բ.):

Էականը եթե ունի ածական, կրկնվում է ածականը. ինչպես՝ «Մեծ. մեծ է օրինակդ դոր ասացին, սակայն տկար է առ որ ասեմքս եւ անկար (Կոչ., էջ 89): Մեծ, մեծ է եւ այս... բայց սակայն փոքր է առ այն՝ գոր ասելոց եմ (Կոչ., էջ 22): Չար չար է կամակորոթին... (Կոչ., էջ 9):

ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ

Հայերենի մեջ կան մի խումբ ոճական ասություններ, որոնք ըստ իմաստի ներգործական են, ըստ գործածության՝ չեզոք, և հետևաբար առնում են տրական խնդիր և ոչ հայցական սեռի խնդիր. այսպես օրինակ՝ ականջ դնել՝ իմաստով («լսել») ներգործական է, բայց կարելի էլ ասել «ականջ դնել պատմությունը», այլ «ականջ դնել պատմության», ուր ըստ ձևի դնել ներգործական բայ է, ականջ նրա սեռի խնդիրը, պատմության տրական խնդիր:

Բայց եթե նույն բայից կազմենք ունկնդրել, որ նույնպես, լսել իմաստն ունի, այլևս կարելի էլ ասել «ունկնդրել պատմության», այլ ունկնդրել պատմությունը (հայցական):

ՀԱՐՑԱԿԱՆ

Հարցականի համար բրետոներենում նախադասության սկիզբը դնում են a (est-e que). ինչպես՝

me gâre սիրում եմ – a me gâre? – սիրո՞ւմ եմ.
ean e gâre նա սիրում է – Pierre a ean e gâre?

Պետրոսը սիրո՞ւմ է (Guillome 112):

Հաճախ մեր գրողներն էլ չփոթում են չեզոքն ու ներգործականը և ըստ այնմ դնում սխալ խնդիր. օրինակ՝

«Նա դավանել էր այն սկզբունքին» (Սիրաս, Չգրված օրենք, 50), անշուշտ հեղինակը սկզբունքին չի դնում իբր հայցական, այլ տրական, ուրեմն դավանել նրա համար ոչ թե ներգործական է, այլ չեզոք, իբր թե դավանող լինել:

«Նշանակում էր վնասել մյուս ավելի կարևոր գործերը» (անդ, էջ 84). գործերը դրված է հայցական. ուստի վնասել ներգործական է համարում, մինչդեռ վնասել (վնաս պատճառել մեկին) չեզոք է, և պետք է ասել վնասել գործերին. ինչպես ասվում է նաև Փրանսերենում՝ nuire (չեզոք) aux vignes (վնասել այգիներին):

«Որպեսզի չարախինդ դիտեր աշխարհին» (անդ, էջ 507)... Դիտել ներգործական բայ է, ուստի պիտի լիներ հայցական՝ աշխարհը. անշուշտ հեղինակը դիտել համագոր է դնում նայել բային և սրա նման համարում է չեզոք:

* * *

Որ հարաբերականից հետո թե էական պատահի, էական-ը ստորոգելիից առաջ կդրվի. ինչպես՝

Որում ե՛ս եմ վկայ (Ագաթ. § 53):
Որ է փառք ազգիս մերոյ (Ագաթ. § 53):

ձիչտ այս ձևն է՝ (օրինակը բացակայում է – Ս. Բ.):

Արևելյան բարբառներում սովորական է միևնույն բայի անորոշը իր դիմավորով խոնարհել, հաստատելու համար որոշ գործ, բայց բացասելու համար մի ուրիշը. ինչպես՝ ասելը ասացի, բայց ականջ չտուեց: Այս դարձվածքի համար ահա հին էր.

Չսաղմոսելն ի միասին սաղմոսեմք (Վրբ. հց. ա. 280):

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԱՆՑՅԱԼ

Եթէ հնագանդեալ էր հրամանին S-ն՝ կերեալ իցէր զպտուղ ծառոյն կենաց. (Մանդ. սիր. 5):

Բուզ. 207. ինձ այսպես թուէր՝ եթէ հուր բոց ի գնդէն ելանիցէր (ուղղել ելանիցէ):

Ուրիշ օրինակներ՝ տե՛ս Նորայր. Հայկական բառաքնություն, էջ 62–63:

Ձի մի զինից իւր նոցա յաւելուած (Մծս., էջ 58):

Այս մասին մանրամասն տե՛ս Վարդանեան, Բառաքնական տետրակ, Ա. 44–47:

Այսօր ֆրանսերենից ջնջված է Subj. imparfait և միայն քերականության մեջ է, որ շարունակում է իր ձևական գոյությունը, գիտունները պահանջում են, որ այդտեղից էլ վտարվի: Meillet, BSL № 77, 104-ում գրում է. «Այդ ձևը մեռած է. մինչև իսկ ամենախնամոտ գրավոր լեզվի մեջ նա դարձել է այնքան պակասաւոր, որ միայն ավելորդ նեղություն է. նա դարձել է վնասակար, և պետք էր ունենալ քաջություն իսպառ դուրս վճռելու համար: Ֆրանսերենում այլևս չեն ասում tu avais voulu que je vinsse այլ tu avais voulu que je vienne»:

ՀՐԱՄԱՑԱԿԱՆ

Թո՛ղ գործ է ածվում իբր մասնիկ.
առանձին և տարօրինակ ձև մ'է (Վրբ. վկ. ա. 417).

Ձիս թո՛ղ անարգեցէր, ա՛յ կեղծաւոր, զթագաւորն եւ զԱստուածսն ընդէ՞ր յանդգնեցար հայհոյել:

Թո՛ղ իբր նշան հրամայականի, ունեն նաև՝
գերմ. lass uns lieben!
չվեդ. lat oss älska, սիրենք,
անգլ. let us love սիրենք, let me eat թող ուտեմ:

Աշխարհաբարում հրամայականի հետ հաճախ դրվում է արի.

Արի տե՛ս որ. Արի դու նրան հասկացրու...

Այսպես և քրդերեն, բայց թուրքերեն. gel «արի» բառով. ինչպես՝ gır gel առ (արի) (Justi, Kurd gram. 251):

Հինդուստանիում կա խնդրական-հրամայական. ինչպես՝ bol «խօսիր», «խնդրեմ խօսիր», boliye, boliyo – «խնդրեմ խոսեցեք». մասնիկն է եզ. -iye, հզ. -iyo (Bonnerjea, Gram Hindi, էջ 17):

Մեղմացնելու համար հրամանը դնում ենք ապառնի. «կերթա՛ս կասն՛ս այդ մարդուն, որ այլևս...». սա ավելի պատվեր է, քան հրաման. նույնը և ֆրանսերենն՝ vous ferez ceci, մեղմացրած հրաման է և ոչ ուժգին հրաման, որ պիտի համարվեր կոչում:

Ա լծորդություն հրամայականի վերջավորությունն էր ա, որ ձայնաբանորեն պիտի դառնար հետո է. այսպես է և արևմտյան բարբառներում. սրա ավելի հին օրինակներն են.

Ընկէ (փխ. ընկես՛, այն է «զցի՛ր») (Վրբ. Հց. ա. 225):

Եփե «եփիր» (Վրբ. Հց. ա. 226):

Գնա և ապաշխարէ (Վրբ. Հց. ա. 332):

-անել > նել միացել է արմատին, որով՝

հրմ. օծնէ՛ «օծէ՛, քսէ՛» (Մխ. բժշ. 10):

* * *

Պարսկերենում հրամայականը սաստկացնելու համար զրվում են զանազան բայեր. dih տո՛ւր, gu ասա՛, biya արի՛. ինչպես՝

dih biro գնա՛.

gu kuni արա՛, gu ne kuni մի՛ անիլ.

biya bigu ասա՛ (ճիշտ ինչպես Հայերենում՝ արի՛, արա՛):

(Jensen, Newper. gram, 258)

Հրամայականը ներկա և ապառնի նույնն է, բայց իրապես ներկա է, քանի որ կա հրաման և ենթադրվում է, որ գործադրությունը հրամանից հետո պիտի լինի:

Լեհերեն հրամայական կազմելու համար (առաջին դեմք) դնում են niech, որ հին niechac «թողնել» բայից է կրճատված (Joel, էջ 278):

Քաղաքավարության համար. Voudriez-vous rendre ce service Connaissez-vous une de crs personnes.

Յույց է տալիս պայման. ինչպես՝ dans le cas ou il se deciderait, je vous avertirait – Հայերեն՝ եթե նա վճռի, կհայտնեմ (բառացի՝ եթե նա վճռեր, կհայտնեի) (Clédat, gram hist, էջ 235).

Հայերեն՝ եթե նա վճռի, կհայտնեմ (բառացի եթե նա վճռէր, կհայտնեի) (Clédat, gram hist, էջ 235):

* * *

Սերբերենում հրամայականի եզակի երկրորդ դեմքը կարող է գործածվել նաև ներկայի զանազան դեմքերի փոխարեն՝ կենդանի պատմվածքների մեջ. ինչպես՝

ka՛d t čujēm, a jâ be՛z i do՛ma

որ այդ ասում եմ, ես փախի՛ր տուն –

(տուն եմ փախչում, փախոյ տուն):

Kad sti goše nèprijateljji, a òni ùdri nà njih

նրանք հարձակվի վրաները –

(հարձակվեցան վրան):

(Meillet, Gram. serb. 171).

ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ

Մի՛ այդպես պատասխանի տաս (Վրբ. և վկ. բ. 229):

Մի՛ տա, մի՛ արգելես (Մխ. բժշ. 82, 83), մի՛ մտիկ դնես:

Մի՛ ընդունիս (էջ 88):

Մի՛ շտապիս (Մխ. բժշ. 104). մի՛ տաս (104, 107):

Հաճնի բրբ. Թող դարձած է իբր մասնիկ Թ.

Թասէ «թո՛ղ ասի»,

Թնաշտօ «թո՛ղ երթայ»,

Թրխրմէ «թող խմի»,

Թաթիլյէ «թող բերէ»:

Շամախիում մի-ն կրճատվում է՝ մ, և շեշտը անցնում է հաջորդ ձայնավորին. ինչպես՝ մ՛ասիլ, մօոթնիլ, «մի՛ օրհնիր». մ՛ուրախանալ, մ՛ընգնիլ «մի՛ ընկնիր», մէրվիլ «մի՛ այրուի» և այլն:

ԳԵՐԱԿԱՏԱՐ

Անկատարի նման գերակատարն էլ հաճախ ցույց է տալիս շարունակական տևողություն. ինչպես՝ երբ բարկացրած էին լինում, նա իրան բոլորովին կորցնում էր:

ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Կատարյալի եզակի երրորդ դեմքի վրայի հավելումը իր արժեքը կորցնելուց հետո՝ նույն ոճով կազմեցին կատարյալներ նաև բազմավանկ բայերից. ինչպես՝

Արարեալ աղօթս, արձակ գնա (փխ. արձակեաց) (Վրբ. Հց. ա. 600): Եւ մինչդեռ հսկէր նա ի գիշերին, արձակ ի վերայ նորա զգազանս առ հասարակ գա-նապատին այնորիկ (Վրբ. Հց. ա. 53):

Թրմեաց Հաց եւ արձակ ձեթ եւ աղ եւ կերաւ (Վրբ. Հց. բ. 295):

Ջոտս արձակ եւ փախեաւ (Եւսեղիոս, Պատմութիւն, 192):

Մերկաց (իմա՛ մերկացավ) Պետրոս գտւր իւր (Սերբ. 213):

կամ ուրիշ խոնարհմամբ՝

Գնաց ի Յորդանան գետ եւ անցաւ գնա (Վրբ. Հց. ա. 115):

Եճեւղք գառուծն (-ճեւղքեաց) (Փիլ. սամփս. 565):

Մոնղոլերենում կա կատարյալի մի ձև, որ մեղմացնում է դեպքերի հանկար-ծակի և անսպասելի լինելը. կազմվում է ծuxuy մասնիկով. ինչպես՝

oxa irečuxuy եղբայրը եկավ
 (և ահա եղբայրը եկավ).
 morin unačuxuy ձին ընկավ
 (և ահա ձին ընկավ).
 (Ключкив, 81).

ԱՆԿԱՏԱՐ

Կարևոր բարբառում ունենք -իր վերջավորությունը. փխ. -եր. օրինակ՝ կլինիր (փխ. կլինեն): Սրա հին վկայություններն ունենք Պղատ. Տիմ. 126՝ փոխիր, ծնանէր, վարիր, որոնք ձեռագրին մեջ գրված են փոխիր, ծնանիր, վարիր, էջ 154, ապականէր (ձեռ. ապականիր). նաև՝ գտանիր, Պղատ. Օրին. 78, վարիր 92, պա-հիր 92, թուիր 98, փրկիր 100, լինիր 182:

Կրավորական բերիւր ձևը Pokorny և Hermann, Sibebildung, էջ 330, կրա-ցատրեն հնյս. bhereto, որուն հակառակ էլ Meillet, BSL № 77, էջ 54:

Գործածվում է ներկայի տեղ իբր քաղաքավարական ձև. ինչպես՝ ի՞նչ կու-զեիք, «ի՞նչ եք ուզում» -

պրս. ճի ճիz mi mi-xastud:

Անկատարը ցույց է տալիս նաև շարունակ կատարված մի գործողություն. օրինակ՝ «Առաջ հաճախ նամակներ ստանում էի». այսպիսի անկատարը ֆրանսերեն կոչվում է imparfait d'habitude.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱ

Անցյալ մի դեպք կամ մի պատմություն պատմելիս թեև բնականաբար գործ է ածվում անցյալ կատարյալ ձև, բայց հաճախ, իբրև թե մտքով ներկա լինելով դեպքին, պատմում են ներկա. ինչպես՝ «Լինում է չի լինում, մի աղքատ մարդ է լինում. ունենում է մի որդի. այս որդին մի օր գնում է...»

Այսպիսի ներկան կոչվում է պատմական ներկա (historique): Հաճախ ձանձրույթից խուսափելու համար միևնույն պատմվածքի մեջ մերթ ներկա և մերթ կատարյալ են գործածում, բայց այս դեպքում անցումը այնպես արվեստով պետք է լինի, որ աչքի չզարնեն:

ԱՆՍՈՎՈՐ

Բայերի անսովոր կազմությունը «Մի մատակ արջ գթաց լալկանչ երեխային և կաթնով աննդեց ութ օր և ութ գիշեր (Հոմերոսի Իլիական, Թարգմանություն, Փ. Վարդանեան, Թիֆլիս, 1886, էջ 4):

ՀՈՒՈՎՑԱԿ ԲԱՑ

Լազերեն և վրացերեն բայի խոնարհյալ մի ձևը կարող է նաև հոլովական մասնիկ ստանալ. ինչպես՝ լազերեն՝

կատարյալ gecebilckediş-kule nachdem ich an mir hinuntergeschaut hatte
 անկատար ըղձական և ստորադասական - ստանալով տրական հոլով՝ ցույց են տալիս գործողության ձևը.

va mišk'urtu-ša Երբ չգիտեի (անսպասելի)
 p'uji xoji var ta-ša stier Եթե չունենար,

վրաց.-
 moft'i-s-is Երբ եկա,
 moxt' un-es Երբ դալիս եմ,
 vubirat'-is Երբ մենք նրա մոտ spielen,
 va nanču-si nan որովհետև չէր հասնում:
 (Dirr, Einf. 113)

Դ Ե Ր Բ Ա Ց

Դերբայը հայերենի մեջ շատ սիրված ձևերից էլ, և մանավանդ նրանց հա-ճախակի կրկնությունը՝ խոտելի է: Այսպես, Ավետարանի Թարգմանություն մեջ շատ անգամ, երբ հունարենը դնում է դերբայ, հայերենը դնում է դիմավոր բայ. օրինակ՝ Մտթ. Դ. 23-24:

«Եւ շրջէր Յիսուս ընդ ամենայն կողմն Գալիլեացոց ուսուցանէր ի ժողո-վուրդս նոցա և քարոզէր զաւետարանն արքայութեան, և բժշկէր զամենայն հիւանդութիւնս և զամենայն ախտս ի ժողովրդեանն». հունարեն και παριήγεν... σιδάσθων... ἀηρισσων... θίραπ εύων.

ԱՆԵՐԵՎՈՒՑՔ

Եգիպտացերենում աներևույթը նույն բայի հետ գործածվելով՝ իմաստը սաստ-կացնում է. օրինակ՝

hnn, sn hn, t թիավարեն թիավարել (եթե լավ՝ եռանդով թիավարեն).
 sđm sđm, t w որ լսել լուիցէ:
 (Roeder, Ägyptisch 43)

Բրըտոներենում կա միայն անցեալ դերբայ. ուրիշ տեսակի դերբայներ գոյու-թյուն չունեն. և երբ հարկ լինի, բայը դիմավորի վերածելով են արտահայտում (Guillome, էջ 116):

Հայերենի մեջ աներևույթը թեև ձևով պատկանում է ներկայի բունին, բայց նշանակությամբ ներկա էլ, և չկա աներևույթի aor., աներևույթը կարող է թե՛ իբր ներգործական և թե՛ իբր կրավորական գործածվել. ինչպես՝ վասն կարճելոյ չարեացն եզն. 59 կրավորական է, բայց վասն կարճելոյ գչարիս ներգոյական:

Աներևույթը գոյական է և ունի վերացականի իմաստ. առանց յապաղելոյ նոյնն է, ինչ որ առանց յապաղութեան կամ առանց յապաղման:

Իրրև գոյական, աներևույթը կարող է ամեն հոլովով հոլովվել. ինչպես՝
Ուղղական – Լավ է ոչ ուտել միս (Հո, ԺԳ. 21), ինձ լիցի պահել գուլստ (Ագաթ.
§ 111):

Սեռական – Արարեք ձեզ քսակս առանց հնանալոյ (Ղկ. ԺԲ. 33),
Վասն իմոյ տանջելոց ի քէն (Ագաթ. § 71):

Տրական – Ակն ունէին ջրոյն յուզելոյ (ՅՏ. Ե. 3):

Հայցական – Չեստ ոգի կյանել (Եզն. 90):

Ջղջացաւ դամուսնանալն (Բուզ. Գ. 5):

Յառաջ քան չլինելն աշխարհի (ՅՀ. ԺԷ. 5):

Զի՞նչ եզիր ի մտի. լինել կցորդ կենաց իմոց, եթէ մեռանել
(Ագաթ. § 100):

Նախդրավոր հարցական – Յամուսնանալն բռնադատեցաւ
(Բուզ. Գ. 5):

Բացառական – Գտաք զսա զի արգելոյր ի տալոյ հարկս կայսեր
(Ղկ. ԻԳ. 2):

Գործիական – Ձայդ բանս ասելով եւ զմեզ թշնամանքս
(Ղկ. Ժա. 45), Հանին նմա կոուփս ի գլուխն,
հարկանելով զնա անհնարին (Ագաթ. § 105),
Գումարելով զգօրսն եւ հանելով զթշնամին
յաշխարհէ. ցուցանեն եթէ ոչ ըստ սահմանելոյ,
ինչպես՝ հրամանի կոտորածն գործիցին (Եզն. 162):

Ներգոյական – Ի բառնայ տերութեանն յԱրտաւանայ,
ի սպանանել զնա Արտաչրի (Ագաթ. § 18):

Ի սերմանելն իւրում (Ղկ. ր. 5):

Գործիականը և ներգոյականը իրար հետ միասին գործածվում են հին վի-
պասանական մի հատվածում՝

Իրրև զսեզն Տրդատ, որ սիգալովն աւերեաց զթումբս
գետոց եւ ցամաքեցոյց իսկ ի սիգալով իւրում
զյորձանս ծովուց (Ագաթ. § 123):

Հաճախ աներևույթը ուղղական-հայցական անփոփոխ ձևով դրվում է որևէ
հոլովի փոխարեն. ինչպես՝ «Եկն Մարիամ տեսանել զգերեզմանն» (Մտթ. Իր. 1),
(փխ. ի տեսանել):

Երկիրս երթալ անդր (Մտթ. Բ. 22), (յերթալոյ):

Իշխանութիւն ունիմ արձակել զքեզ (ՅՏ. ԺԹ. 10), (փխ. սեռ.):

Աներևույթը իրրև բայ առնելով վերցնում է
տրական ենթակա. ինչպես՝ Զի՞նչ մարթէ
այդմ լինել (ՅՏ. Գ. 9): Լաւ է առն միում
մեռանել ի վերայ ժողովրդեանն (ՅՏ. ԺԸ. 14):
Կայ և հայցական՝ Ոչ եթող զնա հանապազ
խառն ի խուռն վարել (Եզն. 21):

* * *

Աշխարհաբարի դերբայական ձևերից է աներևույթի գործիականը՝ – լով. որ
կարող է երկու նույն ժամանակի բայ միացնել. օրինակ՝ գնացի տեսա > գնալով
տեսա. պիտի գնամ պիտի տեսնեմ > գնալով պիտի տեսնեմ:

Այս ձևը շատ զարգացած է ինչպես թուրքերենում, նույնպես և ճապոններ-
նում, ուր կա առանձին բայական ձև – ե վերջավորութեամբ և կոչվում է ստո-
րադաս (subordinations form).

setomonoya ye **itte** hanaike wo **katte** nedan wo **haratte** uci ye kaerimāsta
(Հախճապակու խանութը գնալով, մի ծաղկաման գնելով, գինը վճարելով,
սուն վերադարձայ (Plaut, 14):

Այս ձևը սակայն նույնիսկ ածականների վրա է գործածվում. ինչպես՝ սև
նիհար ու տզեղ է ասելու փոխարեն ասենք՝ սևով նիհարով տզեղ է: Այս ձևը
չգիտեմ հայերենը:

ԱՆՑՑԱԼ ԴԵՐԱՍ

Կարող է գործածվել իրրև գոյական, իրրև ածական և իրրև բայ:
Առաջին դեպքում հետևում է –ո հոլովման և կարող է գործածվել ամեն հո-
լովով.

- Ուղղական –
- Սեռական – } (օրինակներ չի բերում – Ու. Բ.):
- Տրական – }
- Հայցական – Թող զմեռեալս թաղել զմեռեալս իւրեանց
(Ղկ. Թ. 60), փրկել զյուսացեալս իւր (Ագաթ. § 64):
- Բացառական – Պարտ է նմա ի մեռելոց յառնել (ՅՏ. Ի. 9):
- Գործիական – } (օրինակներ չի բերում – Ու. Բ.):
- Ներգոյական – }

Իրրև ածական գործածվում է իր հարադիր գոյականի հետ ետադաս և նա-
խադաս և ըստ օրինի համաձայնում է կամ ոչ. ինչպես՝

- Ուղղական – Առեւծ քաղցեալ և գայլ ծարաւի (Առ. ԻԸ. 15).
կինս այս ըմբռնեալ (ՅՏ. Ը. 4):
- Սեռական – Կոտորած զօրացն հարելոց (Բուզ. Գ. 7):
- Տրական – (օրինակներ չկան – Ու. Բ.):
- Հայցական – Յաճախես ինձ զպատրաստեալ ուրախութիւնն
Քրիստոսի (Ագաթ. § 55):

- Վաղվազակի գտուեալ հրամանս նորա կատարէր (Բուզ. Գ. 11).
– Ածին առ նա... կին մի ըմբռնեալ ի շնութեան (ՅՏ. Ը. 3):
- Բացառական – (օրինակներ չկան – Ու. Բ.):
- Գործիական – Գայ Յիսուս դրօքն փակելովք (ՅՏ. Ի. 26):
- Ներգոյական – (օրինակներ չկան – Ու. Բ.):

Հին հայերենի սովորական ձևերից է անցյալ դերբայի գործածությունը դիմավոր բայի հետ թե՛ ներգործական և թե՛ չեզոք նշանակությամբ. եթե ներգործական է, կարող է ունենալ սեռի խնդիր.

Դիզեալ կային ամբոխ (Բուզ. Գ. 3):

Գտաւ յղացեալ ի հոգւոյն սրբոյ (Մտթ. ա. 18):

Ի գեաւդն որ անուանեալ կոչի Ամարազ (Բուզ. Գ. 6):

Յայնմ ամենայնէ ուրացեալ հրաժարէր (Բուզ. Գ. 5):

Աւար առեալ զերկիրն ամենայն՝ քաջութեամբ դառնային (Ազաթ. § 23):

Տեսեալ զհաւատսն նոցա, ասէ (Ղուկ. Լ. 20):

Այս պարագային դերբային վերաբերող ենթական կարող է լինել ուղղական կամ սեռական.

Նոքա առեալ տանէին զնա (ՅՀ. ԺԹ. 17):

Ջայն ամենայն տեսեալ Լիկիանոս գարմացաւ (Ազաթ. § 43):

Նորա ընկեցեալ զձորձս իւր յարեաւ առ Յիսուս (Մրկ. Ժ. 50):

Ասել և տեսանել բայերի հետ, երբ դրվում է հայցական սեռի խնդիր և մի դերբայ, ստացվում է այնպիսի մի նախադասություն, ուր հայցականը դերբայի ենթական է դառնում:

Տեսին զնա յարձակեալ ի վերայ նոցա (Բուզ.):

Հիւզ... ուստի ասեն Յունաց իմաստունքն գարարածս արարեալ:

(Եզն. 235):

Դերբայը եմ, լինիմ, եղանիմ օժանդակ բայերի հետ կազմում է բայի բաղադրյալ ձև, ներգործական և կրավորական իմաստով. ինչպես՝ ծնեալ եմ, ծնեալ էի, ծնեալ իցեմ. և այլն:

եմ- Ի բարւոյ արարչէ արարեալ է (Եզն. 66):

Հրամայեալ է յԱստուծոյ (Ազաթ. § 52):

Ժամանակ իմ չեւ է հասեալ (ՅՀ. Լ. 6):

Ոչ եթէ մեռեալ է աղջիկդ, այլ ննջէ (Մտթ. Թ. 24):

իցեմ- Արդ հոտեալ իցէ (ՅՀ. Ժա. 39):

լիցիմ- Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո (Ղկ. Ե. 20):

Մարմնաւոր լեալ է (Եզն., էջ 5):

եղէ- (օրինակ չի բերում - Ս. Բ.):

էի- Ջաշխարհն յինքեանս գրաւեալ էին ի ծառայութիւն (Ազաթ. § 47):

Օժանդակ բայը այս դեպքում հաճախ դրվում է եղակի երրորդ դեմքով (որով վերածվում է անդեմ բայի), և այն ժամանակ ենթական լինում է սեռական.

Առ եկեղեցեաւն զոր շինեալ էր մեծին Գրիգորի. որոց տեսեալ էր զնա (ՅՀ. Թ. 8 և Բուզ. Գ. 1):

Վասն չարագործաց էր շինեալ զայն տեղի (Ազաթ. § 124).

(անորոշ ենթակա. ֆրանսերեն օտ):

Կարելի է նաև դերբայ առանց օժանդակի.

Ես եմ հացն կենդանի, որ յերկնից իջեալ (ՅՀ. դ. 51):

Եւ արդ եղեալ որոտումն յերկնից (Ազաթ. § 175):

Սովորական կանոնին հակառակ ձևով ունենք՝

Եւ ոչ որս երբէք՝ որպես մարտեան՝ արարեալ են վիշապաց,

կամ առնիցեն (Եզն., էջ 104).

ուր են հոգնակիի աց-ի փոխարեն պիտի դրվեր ե*:

Ներկա դերբայը իբրև բայ ըմբռնվելով կարող է ստանալ սեռի խնդիր. ինչպես՝

Ջարմացմամբ օրհնէր զԱստուած՝ զպարգեւիցէ այնպիսի

գօրութիւն և ժուժկալութիւն մարդկան (Վրք. հց. ա. 382):

Այս ոճը հայկական չէ և գտնվում է միայն թարգմանական գրվածքներում:

Այս դերբայի ներկան չլինելով հայերենում՝ հնարվել է մի նոր ձև համտ.

Ամենայն իրողութիւնք լեալք եւ լինելով եւ լինելոց (Պղատ. Օրին., 354):

[ԴԵՐԲԱՅՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ]

Դերբայները, նախադասության մեջ գործածված ժամանակ իբր բայ համարվելով, ստանում են խնդիր և այդ խնդիրն էլ դրվում է այն հոլովով, որ հոլովով որ պիտի դրվեր, եթե այդ դերբայը դիմավոր բայ լիներ: Ստորև տալիս ենք մի քանի օրինակ դերբայական ձևերի, իրենց համապատասխան դիմավոր բայի հետ միաժամանակ.

- Այս գիրքը կարդացողը -
- հց. { Ով կարդում է այս գիրքը:
- Այդ մարդուն դիմողը -
- տր. { Ով դիմում է այդ մարդուն:
- Նրանից բան հարցնողը -
- բց. { Ով նրանից բան է հարցնում:
- Այդ միջոցով հարստացողը -
- գրծ. { Ով հարստանում է այդ միջոցով:
- Այդպիսի չարիքներից խուսափողը -
- հզ. բց. { Ով խուսափում է այդպիսի չարիքներից:

* Այս մասին խոսում է Դուրեան, Ուսումն և քնն., 1935, էջ 187:

- Տգ. գրծ. { Այդպիսի դեղերով բուժող անձը –
Այն անձը, որ բուժում է այդպիսի դեղերով:
- ներգ. { Այս հարկում բնակվողները –
Ովքեր բնակվում են այս հարկում:

Երբ դերբայը իր բայական ուժը կորցնելով վերածվի գոյականի, այն ժամանակ խնդիրը կՋնջվի և կվերածվի հատկացուցչի. օրինակ՝

Փրանսերեն le porteur de lettre, բայց celui que porte cette lettre. Հայերեն ասում ենք՝ «այս նամակը (հայց.) կրողը», որովհետև կրող դերբայ է, իսկ ֆրանսերեն ղնում ենք սևո de cette lettre, որովհետև porteur գոյական է, հայերեն էլ ասում ենք՝

Այս քաղաքում բնակվողները, բայց՝

Այս քաղաքի բնակիչները.

որովհետև առաջին դեպքում բնակվող դերբայ է, երկրորդ դեպքում՝ բնակիչ գոյական:

Նույնիսկ միևնույն բառը մի անգամ կարող է դերբայ լինել և մի ուրիշ անգամ գոյական՝ նայելով իմաստին, և ըստ այնմ փոխել խնդիրը: Օրինակ՝ Այս գաղափարը (հյց.) ծնողները նշանավոր մարդիկ են եղել: Կարապետի (սևո) ծնողները աղքատ էին:

* * *

Կան լեզուներ, որոնք սիրում են նախադասության միայն հիմնական բայը ղնել ղիմավոր, իսկ մյուս երկրորդականները՝ ղերբայներով. այս կարգի լեզուների մեջ առաջին տեղն է բռնում տաճկերենը. երկրորդ կարգին կարող ենք ղնել Եվրոպական լեզուներից լատիներենը (Brentano 44), ռուսերենը և այլն: Հայերենի մեջ՝ արևմտահայերը, մանավանդ հները, հետևելով տաճկերենին, զարգացրել էին դերբայական ձևը, որ հիմա ընդունված չէ:

* * *

Անցյալ դերբայը վրացերենում ևս կարող է ստանալ սեռական ենթակայ. օրինակ՝

[Եժձ ցոցր(չյլլը)ձ Ետևձցձ Եձձլլձ]

Խմա գավրցելդա ռոսափիս սախլի լուր տարածվեց Ռոսափիի տունը:

[տոսձրձ ԴձմՎյցձրոսձ]

Ոթարիս ղամծվարիաո –

Օթարի այրածն է.

«Լուր տարածվեց, թե Ռոսափիի տունը Օթարն է այրել» (Vogt 254–255):

Թե աներևույթը նույնն է գոյականի հետ, ցույց են տալիս այնպիսի օրինակներ, ուր մեկի տեղ մյուսը կարելի է գործածել. օրինակ՝ «գոհարերելու ոչխար կամ գոհարերության ոչխար». «պարսապանքի թուղթ» և «պարսավելու թուղթ» և այլն. բայց այնուամենայնիվ աներևույթը զուտ գոյական չէ և խրոնո-րաությունը հետևում է բային. օրինակ՝ կարելի է և պետք է ասել՝

«Ձոհարերում է այն ամենը, ինչ գոհարերելու նա ընդունակ է». բայց կարելի չէ ասել՝

«Ձոհարերում է այն ամենը, ինչ գոհարերության նա ընդունակ է» (Սիրաս, Չգրված օրենք, էջ 9):

Առաջին դեպքում գոհարերել իրեն բայ ստացել է Հայցական սեռի խնդիր (ի՞նչ) երկրորդ դեպքում գոհարերություն իրեն գոյական կարող չէ ստանալ սեռի խնդիր, այլ առավելն պետք է ստանար ածական «Ձոհարերում է այն ամենը, ինչպիսի գոհարերության նա ընդունակ է»:

Այս կանոնի ղեմ մեղանչելու սխալներ.

Սոքա պատմեցին մեզ, որ ականատես իսկ լեալ էին գտեսիլս ղարմանալի (Գր. Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, տպ. Երուսաղեմ, 1915, էջ 49): Կարելի էր ասել «տեսնալ էին գտեսիլս ղարմանալիս» կամ «ականատես իսկ լեալ էին տեսլեանն ղարմանալոյ»:

Այսպես նաև ներկա դերբայը. օրինակ՝ սպանող, այրող և այլն. տարբեր են՝ իր սպանող հայացքը և իրեն սպանող հայացքը. առաջինի մեջ իր ստացական ածական է, ուղղական հոլով և պատկանում է հայացք բառին. իսկ երկրորդի մեջ իրեն հայցական է՝ սեռի խնդիր սպանող դերբայի: Առաջինում հայացքը իրն է. երկրորդում՝ ուրիշը: Եթե ասեինք սպանիչ, այն ժամանակ դերբայի հետ գործ չէինք ունենալ, ուստի կարելի կլիներ ասել միայն՝ իր սպանիչ հայացքը, բայց ոչ՝ իրեն սպանիչ հայացքը:

Երբ դերբայը բարդ բառ է, ստացականի գործածությունը երկրայական է ղառնում. օրինակ՝ հետևյալ հատվածի մեջ.

Ամեն մեկի հայացքում նա կարգում էր իրեն սրտամաշող կասկածը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 306):

Այստեղ կասկածը իրենն է, ուստի պիտի ասվեր իր սրտամաշող կասկածը, բայց այդ կասկածը մաշում է իրեն, ուստի ճիշտ է իրեն սրտամաշող ձևը. միևնույն ժամանակ իրեն կարող է առնվել սրտի համար, իբր թե իր սիրտը մաշող. բայց այն ժամանակ հարկ կլինի ղնել իր և ստացականը պատկանած կլինի բար-դություն մի մասին, ինչ որ աններելի է. այս բոլոր երկգիմություններից ղուրս գալու համար անհրաժեշտ է ասել «իր սիրտը մաշող կասկածը»:

Պես բառը անորոշ սեռականի հետ նշանակում է «անմիջապես որ». օրինակ՝ ուտելուն պես գնաց: Այս ոճը ղուտ թրքական է:

Արևմտահայ բարբառում գոյականի նման ստանում է ստացական հոդ. այսպես՝ ուտելուՄ պես, ուտելուԴ պես, ուտելուՆ պես, հոգնակի՝ ուտելնուՄ պես, ուտելնուԴ պես, ուտելնուՆ պես. անսովոր է՝

ուտելներնուՄ պես, ուտելներնուԴ պես, ուտելներնուՆ պես:

Արևելահայ բարբառում այս ոճը չկա, բայց արևմտյանի օրինակով վերջերս սկսեցին գործածել, սակայն առանց հոգի. ուտելու պես և այլն:

* * *

Դերբայները կրկնությամբ գործածվում են իբր գոյական, նաև բացառականով, ինչպես՝

- երթալ-գալը,
- տանել-բերելու ժամանակ,
- կերած-չկերած մեկ է.
- կերածդ-խմածդ քեզի, տենածդ պատմէ՛.
- առնել-տանելը մեկ ըրավ.
- առնելու-տալու ատեն:

Անցյալ դերբայն էլ մերթ դերբայ է և մերթ ածական. գործածության ժամանակ երբեմն չփոթում են այս երկուսը իրար հետ. օրինակ՝

Տարված աշխատանքով՝ նա հաճախ չէր կարողանում գյուղ վերադառնալ (Սիրաս, Չգրված օրենք, 314):

Տարված կարելի է առնել իբր ածական աշխատանքի, այսինքն այն աշխատանքով՝ որ տարված էր, բայց խոսքի մտքից հայտնի է, որ դերբայ է, իբր «գրավված»: Այսպիսի դեպքերում երկդիմության առաջն առնելու համար լավագույն է դերբայը դնել միշտ ետադաս. օրինակ՝ ասել վերևի դեպքում՝

Աշխատանքով տարված՝ նա հաճախ չէր կարողանում գյուղ վերադառնալ:

Դերբայը առնվելով գոյականաբար՝ հոլովվում է, բայց զանազան հոլովների փոխարեն կարող է մնալ անփոփոխ. օրինակ՝ նա արտասովոր պահանջ զգաց՝ տեսնել ու խոսել որևէ մեկի հետ (Սիրաս, Չգրված օրենք, 59). սեռ.

Արտակարգ ցանկություն զգաց ավելի երկար ու ավելի մտերմորեն խոսել նրա հետ (էջ 61). սեռ.՝ [խոսելու].

Սիրտ չարավ այլևս որևէ բան հարցնել (էջ 62). սեռ.՝ [հարցնելու].

Մուշեղի լրջությունը նրան գրկում էր ավելի առաջ գնալ (էջ 88). բացառական՝ [գնալուց].

Ուսսափում էր մարդկանց, մանավանդ ծանոթներին հանդիպել (էջ 522). բացառական՝ [հանդիպելուց]:

Խնդիրը կարող է լինել թե՛ գոյականի ձևով և թե՛ բայի. օրինակ՝ քեզ սիրողը՝ սիրողը:

«Ոսորով Ա եղաւ Սասանեան տան հզորագոյն դէմքը, յիշեցնող հին աքեմենեան հարստութեան անուանի արքաները» (Ակինյան, Եղիշե, Ա., էջ 250). ավելի լավ պիտի լիներ ասել արքաների, որից հետևում է, թե նախադաս ձևով պիտի լիներ հայցական (արքաները հիշեցնող), ետադաս ձևով՝ սեռական:

Մինչև անգամ գործածուած կա -իչ վերջավորությամբ դերբայը՝ հայցական խնդրով: Այսպես՝ Կոստանդին Բ Կաթողիկոսի սրբաբանի արձանագրության մեջ (հրտր. Սիսուան, էջ 108 ա.) կարդում ենք.

«Յորում գլուխն պատուական
 Նստիւր ի գահն պետական,
 Հայրն հանուր հայոց լրման,
 Որ Յիսուսի գալով փախան,

Յաջորդ գնդին սուրբ Գրիգորեան,
 Լուսաւորչին ըզ Հայաստան.

փոխանակ ասելու Լուսաւորչին Հայաստանի: Այստեղ թերևս հայցականը դրված է հանգի համար:

ԳՈՏԱԿԱՆ*

Անորոշությունը հոգնակի կարտահայտվի օրինակ՝ հինգերու կուգամ (հն/ս.). առ օրերս, ան ատենները:

– Երբ ամեն անգամ նույնն է՝ հոգնակի է՝ գիշերները կը բանի, ցորեկները կը քնանայ:

– Ընդհանրական – գաղափարներ կան, որ հոգնակի անհարմար է. «գետերից չոգիններ են բարձրանում»:

– tabou է. սատանայ, գրող և այլն. որ կըսուի մենէ աղեկ.

– Շնչավոր բառի մը տեղ դրվածն ալ սեռական-տրական սեռի խնդիր կառնե. Գուրգներ գնում էր Ռշտունեաց ուստանը՝ իր սրտի հատորին գտնելու. երկրորդ անգամ կարդացի ձեր հատորը: Ուրեմն բառը չէ, որ հոլովվում է, այլ բառին իմաստը:

– Վերացական բառերը հոգնակիի տեղ կը գործածվին իբր հավաքական. օրինակ՝

Համգաչիմանի հասարակությունը ներկա էր. Ուսուցչությունը բողոքում է. Հոգևորականությունը բացակայում էր. Աշակերտությունը դժգոհ է:

– Ձի ետ գորդին իւր Աստուծոյ իւրոյ (Եփր. Մն., էջ 83):

– Գրծ. քաղաքաւք > քաղաքօք բանիւք > ի՞ւք թև ի՞վք. հմմտ. արհաւիրք, սեռ. արհաւրաց, ուրեմն աւ բաղաձայնի քով փոխված չէ ըստ analogie. բայց ունենք նաև արհօրաց (Իգնատ. Ղկ. 272):

– Գոյականն էլ ունի ներգործական և կրավորական. սպանություն – մահ, հաղթություն – պարտություն:

Բառի յամառօտագրութեան և համառօտութիւն գրվածք տարբեր բաներ են: անցողականի ձևեր.– Լամարթինի Ռաֆայել վեպում (Զմիւռնիա, 1867)՝

հասկցունել 62, կորուսրնել «կորցնել» 63, վերցունել 60:

– Մի քանի առարկաների քննությունները (թէև յուրաքանչիւր առարկայ մի քննութիւն ունի).

ԱՄԱԿԱՆ [-ՔՎԱԿԱՆ]

– Ամեննն դժվար փոխառյալ բառերն են թվականները. սրա համար շատ զարմանալի է հայ բարբառների մեջ եթմիչ, սէքսէն, տօխսան թվականների փոխառությունը: Ըստ իս, սրա պատճառն է իծծուն և ուծծուն բառերուն նմանությունը, որ շատ կը շփոթեցնե. ուստի ուծծուն զարձուցած են սէքսէն, որից ազդված են նախորդ և հաջորդ թվերը, որովհետև դժվար էր ըսել սէքսէն –

* Այս և հաջորդ բաժինների ձեռագրերից միայն պատասխաններ կան, որոնք Աճառյանը բերում է գծիկներով. բերում ենք նույնությամբ (Պ. Բ.):

իննսուն, յոթանասուն – սէքսէն: Մինչև այժմ այ շատ կը պատահի նույնիսկ գրագետ մարդկանց մեջ, երբ ութսուն չեն հասկանում, պետք է ըսել ուրիշ լեզուներով, որ հասկանան:

– Թվական-ածական նարդիի մեջ կգործածվի պարսկերեն՝ վեցսասան (Նորագիտ Յայտ, ԺԳ. 18):

– «Ձեռք» մեր մեջ ալ հինգ գաղարարն ունի. ինչպես՝ ձեռք մը լաթ (որ նա՛ խապես հինգ կտոր էր. փայթօ, ելեկ, շապիկ, վարտիք, փանթոլ):

– Մեկ թվականը կը ջնջվի և կրսվի. Արշին ու կես, ժամուկես, օր ու կես, վերստ ու կես և այլն:

– Կես բառը գոյական կառնե կամ՝ ոչ. ինչպես՝ վերստ ու կես, մեկ ու կես վերստ:

– Ժամացույցի հաշիվը. յոթ ու կես, ութին կես, երեքին բան է արևը և այլն:

– Նոր Նախիջևանի գերադրականի համար չեչտ է դրվում, օրինակ՝ Կարմիր, Երկան, ճերմակ:

– Թվականի հետ հոգնակի կդրվի նոր Նախիջևանի բարբառում մոտավոր իմաստով. օրինակ՝ 3 գաղեր կ'երթայ. 3 գաղեր առի. սահաթը հինգերու կուգամ:

– Ածականը կրկնվելով կստանա գերադրական. հմմտ. իտալերեն il nostro amico ha due occhi neri neri «չատ սև աչքեր ունի»:

– Մի քանի չընդունեն հոգնակի. սխալ է ըսել՝ մի քանի հոգիններ եկան:

– Հետաքրքիր.

– Իգական ածական մանկամարդ. բնավ տղամարդու հետ չի գործածվի:

– Պաս եմ (ի պահս եմ), քուն է (ի քուն է) ներգոյական հոլովը ածական է դարձել:

– Կելտական լեզուների մեջ «երկրորդ»՝ այլ բառ են ինչպես՝ alos, allos «երկրորդ» հին goneloi լեզվով:

– Սկովտերեն two three նշանակում է մի քանի, մի քիչ (ինչպես հայերենում՝ 2-3) (Grant et Dixon, 105):

Դ Ե Ր Ա Ն ՈՒ Ն

– Քաղաքավարական Դուք = հրամանքդ: Գերմաներեն՝ հոգնակի երրորդ դեմք. իտալացիք՝ եղակի երրորդ կամ հոգնակի երկրորդ. հիմա տարածվել սկըսավ երկրորդ դեմքը. «պարոնը չի՞ փափաքեր». «Ձերդ մեծութիւնը կը ցանկա՞ն».

– Հարաբերականը հարաբերյալին քովը դնելու օրենքը կարելի չէ խստիվ գործադրել աշխարհարարի մեջ, ուր շատ անգամ անկարելի է, օրինակ՝ «Թորոս Լեոնի» վեպը ներկայացնում է Թորոս Բ-ի ապստամբությունը հունաց դեմ և Ռուբինյանց իշխանության վերականգնումը, որ Լեոն Ա-ի գերությունը կործանվել էր:

Կարելի չէ որ-ը դնել իշխանության քով. շատ տգեղ է ըսել՝ «Իշխանություն, որ Լեոն Ա-ի գերությունը կործանվել էր, վերականգնումը». երկար է ըսել, «... վերականգնումը, այն իշխանության, որ Լեոն Ա-ի գե-

* Բնագրում բառերի տեղը բաց է թողնված (Ս. Բ.):

րությունով կործանվել էր». Թուրքի ոճ է ըսել՝ «և Լեոն Ա-ի գերությունով կործանված Ռուբինյան իշխանության վերականգնումը»: Ուստի պետք է օրենք դնել, որ ուր որ երկդիմություն չկա, կարելի է որ-ը հետագայել, ինչպես վերի օրինակում, ուր կարելի չէ հասկնալ, թե «վերականգնումը կործանվեց»:

– Երբեմն հարաբերյալը եղակի, հարաբերականը հոգնակի դնել պետք է լինում. այն ժամանակ նմանները և այլն նույնը պետք է ավելացնել. օրինակ՝ Գիտում էի այն գեղեցիկ տեսարանը, որի նմանները (որպիսիները) հաճախ չեն պատահում այդ լեռներում:

– Հարաբերականը դնելը հետո նորեն հայցական մը դնել սխալ է. օրինակ՝ Ի՞նչ գրություն մեջ պիտի լինի իմ հայրենիքը, որը քանի-քանի տարիներ թշնամիները ոտնակոխ էին անում այդ երկիրը:

ՆԱՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ*

– Համար-ը ցույց է տալիս թե՛ պատճառ և թե՛ նպատակ: Ինչո՞ւ համար «ի՞նչ նպատակով»: Բայի մոտ հոգը կը գանազանի երկու իմաստները. ուզելու համար «որպեսզի ուղև, ուղևիտ նպատակով», ուզելուն համար «ուղևիտն պատճառով, ուզած ըլլալուն համար»:

– Բացի, դեպի կազմված են ի նախդիրով, որ հաջորդ բացառականին համար է: Գրաբարականները կգրեն բաց ի, դէպ ի. բայց ի զուր է, որովհետև ասոնք արդեն մեկ բառ կազմած են. հմմտ. պարսկերեն դայրաչ, որ նույնպես բաց (դայր) և ի (բացառական աչ) ձևերն են: Իսկ ի սկիզբը եղած ժամանակ դեռ սովորություն է անջատ գրել, թեև օր մը անչուչտ պիտի կցվի. ի դեպ, ի վեր:

– Քան-ը գոյականի հետ ալ կը դրվի, բայի հետ ալ և այլն: Ավելի կուլայ, քան կը ծիծաղի: – Երբ առարկան հիմա չկա, կրնա առնել էր. այս գիրքը ավելի մեծ է, քան այն (ներկա է). այս գիրքը ավելի մեծ է, քան այն գիրքն էր (չկա):

– Ձի գոհասցեն վասն խորհրդոյն այնմիկ՝ որ արար ծնունդներ ի մկրտութիւն աւաղանին (Եփր. Ծն., էջ 80), (վասն տրականով):

– Նախդրի կրկնություն. Բացիք գրերան՝ ոչ զուղղոց զստուզոց զարդարոց զքաջաց զլաւաց զառաքինեաց, այլ զամպարչտաց զամբարհաւածից զուրացոց զաց զհայհոյողաց (Եփր., թգ., էջ 397):

– Դեպի-ն վերցնում է հայցական և ոչ տրական. «խոսքերը դարձնելով դեպի Աստծուն» չրսվիր, այլ՝ «դեպի Աստված»:

– Հակառակ նախադրությունը կամ գոյական է, իսկ ընդհակառակը մակբայ – ոմանք հակառակը գործ են ածում իբր մակբայ. սխալ և գեղջուկ է:

– «Մոտ» առնում է բացառական արարերեն, օրինակ՝ Մոտ. Իա 1. Իբրև մօտ եղեն յեմ... (Ձեռագիրը ընդհատվում է – Ս. Բ.):

* Աճառյանը նախադրություն ասելով՝ նկատի ունի և՛ նախադրությունները և՛ ետադրությունները (կապերը), իսկ՝ «նախդիր են կոչվում մի կամ երկու ևս երեք ձայներից բաղկացած այն բառիկները, որոնք իբրև բառ առանձին գոյություն չունեն...»: Տե՛ս Հ. Աճառյան Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հտ. 5, Եր., 1965, էջ 60 և հաջորդ (Ս. Բ.):

* * *

Բայի ներկայի կը, կ, կու մասնիկները. ոմանք միասին. ոմանք անջատ կը գրեն. վիճենացիք կը գրեն կու գամ, կու լամ, կու տամ. մինչդեռ արևմտյան գրականը միշտ միասին կը գրեն:

– Այն մասնիկները, որ արդեն գուտ մասնիկ ըմբռնված են, տեղը չեն փոխեր. իսկ որոնք որ դեռ բառ են. կրնան տեղը փոխել. օրինակ՝ պիտի ըսիմ, ըսիմ պիտի. թող բերէ՛, բերէ՛ թող. բայց չբերի (չըսվի՛ր բերի ոչ): Թօ/լա (թող ըլլա), թօ բերե, պիտի գամ և այլն. կարելի չէ չըջել, որովհետև գուտ մասնիկ է, այնքան որ մինչև իսկ համառոտված դարձած է թօ. նույնիսկ թո՛ղ ձևը հոս վերացած է և տեղը դրված ա տուր: Ինչպես՝ թօ անէ:

– Անկատար ձևը խնդրական է. պիտի խնդրելի, որ եթե կը հաճելիք, ինձ 200 ոսկի փոխատվություն մը ընելիք. կը փափագելի հարցում մը ընել Ձեզ:

– Ցրվել կրավորական բայ չէ իբր ցրել բայի. որովհետև ու-ն արմատական է, օրինակ գրդել, գրդուել, գգուել և այլն: Կրավորական պիտի ըլլար ցրուելի. ցրուել – չեզոք է:

– Քաղաքավարական ձևը հոգնակին է. բայց բայեր կան, որ չեն ընդունիր հոգնակի. ինչպես՝ կարծես, գրեթե, համարյա թե. գոզցես: «Թող ուտե», չըսվիր՝ «թողեք ուտե». ուտերեն ԻУСТЬ և ոչ բնաւ ПУСТЯТЕ:

– Ընդհանուր իմաստով գործողությունը կպատմվի մարդ (բառով, կամ երրորդ դեմքով. տեսնում են նրա գործերը և դատում. մարդ չիք՝ մարդ չկա. տեսնում և չի խոսում: Ռուսաց ձևով ոմանք սկսած են երկրորդ դեմքով պատմել. «Տեսնում ես նրա վատ արարքները, դիտում ես, բայց ի՞նչ անես, լեզուդ քեզ ես քաշում ու լուում»: – Այս ձևերը բնավ կարելի չէ հոգնակի դնել՝ իբրև քաղաքավարություն: – Սակայն շատ տգեղ կը լինի, եթե անվայել բառեր պատահի. ինչպես՝ «Տեսնում ես նրա արածը, զարմանում ես, էջ ես կտրում, լուում ես, կամ շան նման գնում ես՝ քսվում» և այլն:

* * *

– Գերբայի սեռը անորոշ է. չարժում կը նշանակե «չարժուելը» և ոչ թե «չարժիլը», կրակի բորբոքումը (կրավորական). Թագավորին հայտարարութիւնը (ներգործական). Սիրելոյս մեկնումը (չեզոք). Եսայիայ մարգարեութեան մեկնութիւնը (կրավորական). քու մեկնութիւնդ յաջող չէ (ներգործական). Ասոր համար է, որ տարբեր սեռերի համար տարբեր բառ ունենք. ինչպես՝ պարտութիւն (կրավորական). յաղթութիւն (կրավորական). յաղթութիւն (ներգործական): Չունենք սիրումն սիրվումն:

– Վերնագրերի մեջ [հիմնականում] բայ չի դրվիր, և միշտ անորոշ կըսվի. օրինակ՝ «Լևոնի փախուստ» (և ոչ թե Լևոնը փախաւ). «Գայլ ու աղվես» (ոչ թե գայլը խաբում է աղվեսին: Կան նաև բայով. ինչպես՝ «Թե ինչու՞ կը սիրեմ ժօլին և ոչ ժիւլին», «Թե ինչու ամեն գլխարկավոր բժիշկ չէ». առաջ ալ թեև

բայ ունեն, նորեն սակայն անորոշութեամբ մը կը ներկայացնեն: Ավելի բայավոր վերնագրեր են. «Իսահակը օրհնում է Յակոբին», «Աբրահամը բաժանվում է Ղովտից». առաջ ալ կարճ դեպքերում՝ իբրև կոնսպեկտ:

– Չեզոքին ալ կրավորականը կա՝ հետևությունը թուրքերենին. օրինակ՝ ըլլը-ցուիլ, երզըցուիլ, տաճկերենն օլընտը. օգունդը:

– Բացասականին չ-ն շարքի մը մեջ կրնա կրճատվիլ. «Աղեկ պահե, չերթա ան ալ կորսվի»: «Գաղութ մը պետք է, որ միշտ խմբական մնա, ու զանազան կողմ չցրվի, որով նորեն անհատականի չվերածվի ու կորսվի»:

– Եթե երրորդ դեմքի բառ մը ուրիշ դեմքի տեղ դրված է, բայը վերջնույս դեմքով կըլլա. Հրամանքը կուզե՞ս գալ. ոչ թե կուզե գալ: Ծառաղ կը փափաքիմ պատկերող քաշել. ծառաղ 6 տարի եվրոպա մնացած է. գիշերները քունս ծախած և աշխատած եմ:

– Ռուսահայերեն –ում գեշ է անոր համար, որ կրնա ներգոյական հասկցվիլ. «Այն տղան լա՛վ է խաղում» (լավ կը խաղա, խաղի մեջ լավ է):

– Ոսկանի տպագրության հետևեցին բոլոր ապագա հրատարակիչները. սխալ է. պիտի գրել ... պիտի հետևեին բոլոր ապագա... կամ հետևեցին բոլոր հաջորդ կամ պիտի հետևեին բոլոր ապագա...

–ում մասնիկի ծագումը կը ցուցնե. «Ահավասիկ մեք յողբումն և յաշխարումն եմք (կողբանք) վասն չարիդ, որ պատահեցաւ մեզ, եւ դու անփույթ կաս եւ ոչ լաս (Անկ. գիրք առաք., էջ 224):

– Առաջին դեմքով խոսել երրորդի տեղ. հմմտ. թուրքերեն, արաբ. «նեսվան-լարը՝ պէօյիք կէօրիւնեյիմ տէյու պէտէնինէ եաստըք պաղլարլար»:

Բայերի ժամանակները կարող են իրար փոխարինել օրինակ՝ անցյալ դեպքը պատմել ներկայով (գուցե եկավ – կարելի է կգա, իմաստով):

ԲԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՏԼՆ

–Ութիւն մասնիկը կջնջվի շատ անգամ. օրինակ՝ հեղինակավոր (ոչ թե հեղինակ՝ այլ հեղինակություն ունեցող). իշխանավոր. մեծավոր. բայց աստիճանավոր, գլխավոր և այլն կանոնավոր են:

–Ոց, անոց, նոց մասնիկը հագուստ կը չինե. օրինակ՝ կրկնոց, օթոց, թիկնոց. ձեռնոց, գլխանոց, վզնոց, գոգնոց. թենոց:

–Ստան մասնիկը՝ վայրենի երկիր, իսկ իա՛ կրթված. ինչպես՝ Գերմանիա, Ռուսաստան, Հնդկաստան. բայց նաև Լեհաստան, Արաբիա, Եթովպիա և այլն: Պատճառը ծագում է. որը արևելքին ծանոթ է՝ ստան, որը արևմուտքին՝ իա. իսկ Ռուսիա–Ռուսաստան: Կա և Քորէա: Փորթուկալ, Ճարոն, որ Ռուսահայք ըրած են Պորտուգալիա, Ճապոնիա:

Անարժեք և անգին. իրարու հականիչ են: – Հետաքրքիր և հետաքրքրական տարբեր բաներ են. սխալ գործածությունը ընդհանրացած է:

–Լի մասնիկը պետք չէ շփոթել ածականին հետ. եթե ջնջելով՝ մնա բայ՝ մասնիկ է, թե ոչ՝ բարդ՝ լի բառով, օրինակ՝ հրաշալի «հրաշքով լի», դի հրաշալ բայ չկա, իսկ անմոռանալի՝ ածանց է:

– **Տեղացի կազմելու** –ի մասնիկը զանազան բառերի մեջ ջնջվում է. գյուղերինը շատը մնում է. ինչպես՝ Սամաթիացի, Թարաբիացի, Սուևդիացի (այց+ի), և այլն, բայց՝ կեսարացի: Երկրները ոմանք այո, ոմանք ոչ. ինչպես՝ Փրանսացի, սպանացի, գերմանացի, ճապոնացի, արաբացի, անգլիացի*, գաղիացի, փոռգիացի, Հոլանդացի, իտալացի, քորեացի, բայց ռուսահայք ավելի պահելու կողմն են. ինչպես՝ Փրանսիացի:

–**Իչ և ող մասնիկները.** նրանց գրավող երգերը, նրանց գրավիչ երգերը (տարբեր իմաստով):

– Այս օրիորդները Հիվանդանոցի մեջ ծառայելու պատրաստականություն ունեն, բայց պատրաստություն չունեն:

– Մենք ձեզ կուղեկցենք (և ոչ թե կուղևորենք):

– Օտար ձայն չի կարող մտնել լեզվի մեջ. ուստի իզուր է ասել քայցօ, քայցօ և այլն:

– Դերբայով կազմած երկրորդական նախադասությունն ենթական կարող է ջոկ լինել. ինչպես՝ Խնջը ծերացած լինելով / նրա որդին նստավ թագավոր.– բայց կարծեմ ռուս. կասվի միայն. «որովհետև նա ծերացած էր, որդին նստավ...»:

ՄԱԿՐԱՑ ԵՎ ԱՑԼՆ

– **Ներտե և ներեյե** – ԴԱԵ և ԿԿԱ ռ՝ԼՐ և յո՞ տարբերությունը օրեցօր վերնալու վրա է. օրինակ Փրանսերենն օս, գերմաներենն սօ, Հայերեն՝ ռ՝ԼՐ ես, ռ՝ԼՐ կերթաս, թուրքերենն և ռուսերենն ունեն այս տարբերությունը, բայց էլի չէ ազդած նոր լեզուին վրա: Նոր նախիջևանի ժողովրդական խոսվածքում ռուսերենն ԴԱԵ կը յո՞ ԴԱԵ ПИЖЕИ–ի համար ոմանց մտցրած (որտե՞ղ է) և ռ՝ԼՐ (կերթաս) տարբերությունը բռնի է: Կրնայինք մտածել և ռ՝ԼՐ (կերթաս) թե հոս և այստեղ, հող և այդտեղ, հոն և այնտեղ նույնպես կրնային գոյություն ունենայ, եթե պետք ըլլար:

– Որ Հարաբերականի քով շատ անգամ կրկնում են Հարաբերյալը, եթե Հևոու ինկած է. «Ստիպված է բազմաթիվ սխալներն ուղղել, սխալներ, որոնք սպրդած են լինում բնագրի մեջ՝ արտագրողների անզգուշությունից»:

– **Մի փոքր իրը մակբայ կգործածվի.** օրինակ մի փոքր նստի. բայց պետք չէ գոյականի քով ձգել. օրինակ՝ մի փոքր հաց ուտելով քնել. այս պարագային կրնա հասկցվիլ հացը փոքր էր:

– **Չ պետք չկա գրել՝ չը կամ չ՛:**

– **Մինչև անգամ պետք չէ գործածել,** երբ կա անգամ. «մինչև անգամ երկրորդ անգամ լուր տվի. դարձյալ չլսեց. ըսէ՛ Մինչև իսկ...»

– **Շնորհիւ և պատճառաւ.** մեկը լավ բանի համար. մյուսը՝ գեչ.

* Անգլիացի (ի–ի ընդգծումը իրենն է – Ս. Բ.). բառի մեջ Աճառյանը լի–ն կատակով արմատ է համարում՝ անդղ լի ա: (Տե՛ս մեր «Աճառյան մարդը և գիտնականը» գրքի, Եր., 2005 «Զանգակ» հրատ., 219 էջը – Ս. Բ.):

Շ Ա Ղ Կ Ա Պ

–**Ալ կամ ել** շեշտյալ կամ անշեշտ տարբեր իմաստ ունի. Եւփիմէն մի ընտիր բարեկամ ուներ, որ Թորոսն ալ ուներ մեկ ծառա և այլն: Իսկ եթե ըսենք Թորոսն ալ ուներ մեկ ծառա՝ կհասկացվի, թե Եւփիմէն ծառա մը ուներ, Թորոսն ալ ուներ:

–**Կամ.** կրնայ գործածվիլ երկու բառի մեջ կամ՝ ոչ. եթե երեք բառ ըլլալ կրսենք՝ ջուր, գինի կամ օդի – ջուր կամ գինի և կամ (կամ թե) օդի:

Սկիզբը եթե լինի՝ կը շեշտվի. կա՛մ ես, կա՛մ դուն:

կամ–ին Հարցականն է թե. ես թե՞ դուն. բայց Փրանսերեն երկուքն ալ՝ օս:

–**Եւ=Ու** շողկապով ու=վ (Աստուած), մայր ու տղա, քուր եւ ախպար. տասվերկու, տասվերեք.

– Հոմանիչների մեջ շատ անգամ և չի դրվիր. կեղտոտ, պատուտած, ծվիկ–ծվիկ եղած ցնցոտիների մեջ:

– Հաճնի բարբառում բայերի հետ «և, բայց» իմաստով ունենք չէք՝ գաճճի չէք իգի «գացի ու եկա». բիշտի չէք չգաճճի «պիտի երթայի, բայց չգացի»:

Ձ Ա Յ Ն Ա Ր Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

– Խոսք մը կրնա այնքան կրճատվել, որ ձայնարկություն դառնա, օրինակ՝ Ղարաբաղում՝ ի՛ «ինձ տուր». (էն ջուրը ի՛): Նախիջևանում ի՞ «մի՞թե». (այս պարագային կպահեն բառին շեշտը կամ շեշտերը. մի՞թե=ի՞):

Երևանում՝ ես իմ՝ ես ի՞նչ իմանամ, չգիտեմ:

Վանի բրբ. = այո (խա < հա ձևեն կրճատ). ճիշտ, ինչպես՝ Փրանսերենն օսի ըսելու տեղ կա ձայնը խմելու ձևը:

– Շատ գործածական բառեր կրճատվելով դառնում են ձայնարկություն. Շամշաղինում՝ ա՛ քած (կին, աղջիկ կանչելու ձև է) > որից հա՛քա, քա՛. նաև՝ ծօ՛լու > ծօ՛. ay gädä > ädä > արա:

Չ Բ Ղ

– Պատմության մը մեջ առաջին անգամ Հիշվածը անծանոթ– անորոշ է, երբ երկրորդ և ավել անգամ կհիշվի, արդեն դառնում է ծանոթ՝ որոշիչ: Մուկ մը և կատու մը կար. մուկը ըսավ կատուին...:

– «Այս տեղեկությունները քաղած եմ ճեմարանի ուսուցիչներեն (ուրեմն բոլոր ուսուցիչներեն (կամ ուսուցիչներե») (ուրեմն մեկ քանի հատ են):

– «Բերելու համար» (որպեսզի բերն). «բերելուն համար» (որովհետև բերած էր):

– «Մատուռին մեջ գտնված երեք խաչքարերու տակ» (միայն 3 հատ չեն ուրեմն). իսկ «3 խաչքարերուն տակ» (միայն 3 հատ կա). գրաբար «ի ներքոյ երեք խաչաքարիցն, և ի ներքոյ երից ի խաչաքարիցն»:

– Զարուհին ասում է. «քեֆս գալիս է Աննայի անկողին շինելուց»: (Շինողը Աննան է. իսկ երբ ըսենք անկողինը՝ շինողը Զարուհին է):

– «ՎարվելուՍ համար, վարվելու համար» (պատճառ, նպատակ):

Անորոշը շեշտ կառնե, որոշայր՝ ոչ. գա՛յլ եկավ, գայլԸ եկա՛վ. ըստ այսմ վանեցի մը չի հասկնա գա՛յլ եկավ, թե՞ գայլը եկա՛վ:

– Հայերենի հոգակապն է ա, ե, բայց օտար բառերի հետ առնում ենք նաև ո ինչպես՝ ֆիզիկո-մաթեմատիկական, էլեկտրոտեխնիկական, որոնք իրապես ամբողջական փոխառություններ են, ինչպես՝ կիրոգրամ:

ԵՐԿԻՄԱՍ ԽՈՍԻԵՐ

Զիու վրա նստած կրնա՞նք հանել (նկարել – Ն. Բ.): Զին վազցնելով սակայն: – Ո՞վ է նստած կամ կը վազցնե. պատկերահա՞նը, թե՞ նկարվողը:

– Կովկասի հասարակ ժողովրդի մեծ մասին ուսերենը չէ ավելի սովորական օտար լեզուն, այլ դարձյալ թրքերենը (ՀԱ, 1891, էջ 3 բ): Պետք էր ըսել մեծ մասին համար:

Արարկիրի, Տիվրիկի, Կյուրինի, Տարննտեի, ինչպես և Կեսարիո պատկանող քանի մը գյուղերու հայերենը՝ ունենալով ընտիր հայ բառեր... (գյուղերը կպատկանեն Կեսարիո և ոչ մյուսներու, իսկ հայերենը՝ բոլորին):

Պաշտոնավարած եմ Շուշիի և Նոր Նախիջևանի թեմական դպրանոցը: (Եթե ըսեն դպրանոց, կը հասկցվի, թե երկուքը միասին մեկ դպրանոց ունեն: Եթե ըսեն՝ դպրանոցները, կկարծվի, թե Շուշին և Նոր Նախիջևանը ունեն մի քանի դպրանոց: Զիկա կարճ ձև մը ըսելու, թե «Շուշիի դպրանոցը և Նոր Նախիջևանի դպրանոցը»):

Հիմարի պես վարվեցավ հետս (ո՞վ է հիմարը. վարվո՞ղս թե՞ վարվածը. պարզ կըլլա ըսել՝ վարվեցավ հետս իբր հիմար, կամ իբր հիմարի հետ):

«Ես Զարուհուն քեզնից ավելի կսիրեմ» (այսինքն ավելի կը սիրեմ Զարուհին, քան քեզ, կամ թե՛ «ե՛ս ավելի կսիրեմ Զարուհին, քան դու կսիրես»):

Կզարմանար անոր տանը և պարտեզին մեծություն վրա (մեծությունը միայն տա՞նն է, թե՞ նաև պարտեզին):

Նա սկսավ քննել գյուղերու տուները և առուները (առհասարակ առուները և ոչ թե գյուղերուն առուները):

12000 զերի բռնված էին ապստամբներեն (այսինքն՝ des insurgés, թե՞ par les insurgés):

Անհնարին էր մտնել ավստրիացոց բանակը (չէր հնար ավստրիացոց մտանել ի բանակն. կամ՝ չէր հնար մտանել ի բանակն Ավստրիացոց):

Կարելի՞ է ձեզ ուտել (Ձեզ համար կամ դձեզ): (Կարելի է՞, որ Դուք ուտեք):

Ներելի՞ է ձեզ խոսել այսպիսի խնդրո մասին (ձեզ համար կամ ընդ ձեզ):

– Կովում վիրավորվում ու մեռնում է (կովի մե՞ջ, թե՞ կովելով):

ԲԱՌԵՐՈՒ ՇԱՐԳԸ

– Տեսակ մը փայտե փայլուն զարդ պետք չէ ըսել, զի հասկցվի տեսակ մը փայտ, այլ տեսակ մը փայտյա փայլուն զարդ կամ փայտե փայլուն տեսակ մը զարդ է և այլն:

Տարբեր են՝ «Գրական առաջին շրջանի դասախոսություն» և «գրական շրջանի առաջին (ած) դասախոսություն»:

Աշխարհիկ ձևով շարված – Մեք զմեր իշխան որո՞վ երեսօք տեսանեմք: Որ քո զօրքդ դիմ երկրիս զխորս ևս կերեալ (է դար). (Մասիս, 1892, հոկտ. 10):

ՇԵՇՏ ԵՎ ԱՅԼՆ

Նոր Նախիջևանի բարբառում շեշտը առաջին վանկում իմաստը գորացնելու համար է. կա՛րմիր, դե՛ղին – շա՛տ կարմիր, շա՛տ դեղին. պահլավերենում նույնը վերջին վանկում է՝ կարմիր, դեղին:

– Նշանը (պատիվ) իբր իսկական պատիվ ըմբռնվելուն համար է [օրինակ՝ անձ = Աստված, սր = սուրբ]:

Բութ (՝) – Ծերենցը հայտնի է իր վեպերով. գրական մյուս սեռերին պատկանող նրա գործերը՝ հրապարակախոսություններն ու ճառերը այնքան նշանակություն չունեն: (Բութ նշանը կը ցուցնե, թե նրա գործերն են հրապարակախոսությունները և ճառերը, իսկ եթե (,) ստորակետ լիներ, կիմացվեր հրապարակախոսություն, ճառ և այլն):

– Ուրիշի խոսքը դնելիս « » պետք է. բայց վեպերի մեջ երկու անձանց խոսակցությունը սովորաբար դնում են նոր տողով և մի – (գծիկ) քաշելով: Անգլիական վեպի մը մեջ «Պոմպեի վերջին օրերը», այս ընդգծված դրությունը և ամեն խոսք նոր տողով սկսած ու գծի տեղ չակերտներ դրված է:

– Տե՛սնելուն պես, ըսե՛լուն պես. հետևությունները թուրքերենի, ուր ունենք ալտրը կիպի, քա՛չտըր կիպի (չեշտը առաջին վանկին վրա. հոս ը ձայնն ալ շեշտ կառներ մեր մեջ, մինչ այլուր անշեշտ է): Բայց շեշտ չունի ալտրը՝ կիպի վերտի «առածին պես տվավ», ինչ ձևով որ առած էր, անաղարտ ետ տվավ:

– Սոնա՛րհաբար, մեծա՛պես, սա՛ստկապես, խրո՛խտորեն – կա՛ռնեն շեշտ մասնիկեն առաջ, հետևությունները Ֆրանսերենի. բայց ուսմանը իբր գոյական՝ չունի շեշտ:

– Առա՛ջին, ե՛րկրորդ, ե՛րրորդ, չո՛րրորդ, հի՛նգերորդ, վե՛ցերորդ, յո՛թներորդ, ո՛ւթերորդ, տասներկո՛ւերորդ և այլն, և այլն:

Հունարեն և լատիներեն հեղինակները ունեն Ἀρταεατα (Ստրարոն). այս վերջին պատմիչն ունի և Ἀρταειασατα (XI, 14, 16) կցուցնեն Արտա՛չատ Արտա՛չարար (չեշտը վերջնթեր վանկին վրա):

– Լա՛վ երգ է, լա՛վ երգե՛ կլսվի միևնույն ձևով:

– Տողադարձել հայ-ևացք, թե ոչ կկարդացվի հայ-յևացք:

– Չակերտը տողադարձ չըլլար. կետերը կպատկանին բառավերջին:

Հարցնում է, թե «քանի տարեկան է»: Չակերտը պետք չէ:

Հին տպագրության մեջ կային զանազան չակերտներ. օրինակ՝ Պոլիս, 1717 թ. տպված Ոսկերերանի Հովհաննու մեկնության մեջ Ավետարանից բերված հատվածները տրված են հունական խաչից հետո փակագծի մեջ, իսկ թղթերից և հին կտակարանից եղածները՝ աստղանիչից հետո՝ փակագծի մեջ. այսպես՝ † (չև է հասնալ...): Կամ՝ ·×· (ի հարածս...):

Նոր պարբերություն և նոր տող կսկսի միշտ աստղանիչով. այնպես որ առանց աստղանիչի վերջակետը միջակետ պետք է համարել. այսպես * բայց այս բան ...:

– Ա՛յլ (չեչտով) = ուրիշ, իսկ անչեչտ՝ բայց. օրինակ՝ Ա՛յլ էր նրա վիշտը:

– Բուժը անհրաժեշտ է ցուցականների համար. օրինակ՝ Մինչ այդ՝ պատանին լուռ էր. թե չէ կլլայ՝ մինչ այդ պատանին լուռ էր:

– Հարցական նշանը միշտ հարցված վանկի վրա պետք է դնել:

– Մի՛ չեչտով ու!, անչեչտ սո.

– Սովորաբար կասվի՝ «արդյօք կերթա՞յ», ուրիշներ՝ «արդյօ՞ք կերթայ»:

– «Սովորությունները կախված են ճաշակից, և ժամանակի ու քաղաքակրթության հետ փոփոխվում են».- Այստեղ պետք է և-ից առաջ ստորակետ (,) դնել:

– Կոչականից հետո՝ միջանկյալ «ըսավ նա»-ից հետո դնում ենք ստորակետ (,) , բայց հնչում. [որպես միջակետ]:

Ախ ու վախ բառերի վրա չեչտ չի դրվում, որովհետև գոյականներ են:

Ց Ա Ն Կ Ե Ր

ԼԵՋՈՒՆԵՐ

- Արխաղերեն – 139, 240, 242, 265
 Ագնի (agni) – 266
 Ալբաներեն – 69, 89
 Ալթայական – 240
 Աղվաներեն – 153, 253
 Ամերիկյան – 160, 164, 240
 Անգլերեն – 15, 27, 29–31, 37, 39, 40, 43, 47, 52, 55, 57–60, 69, 73, 79, 101–104, 106, 108, 113, 114, 119, 125, 140, 141, 142, 147, 157, 158, 196, 198, 201, 202, 203, 222, 223, 226, 235, 238, 264, 265, 281, 283, 309
 Անգլոսարս(ոն)երեն – 53
 Աննամերեն – 69
 Անջատական լ-ներ – 169, 224
 Ասիական լ-ներ – 260
 Ասորերեն – 13, 107
 Ավստրաասիական լ-ներ – 162
 Արաբերեն – 13, 15, 28, 46, 47, 68, 77, 91, 109, 116, 123, 149, 150, 162, 191, 200, 221, 232, 236, 271, 274
 Արամերեն – 221
 Աֆղաներեն, տե՛ս Աղվաներեն
- Բալթյան լ-ներ – 234
 Բակաիրի (bakairi) – 49, 120
 Բակի (baki) – 178
 Բանտու – 160, 174, 176, 200
 Բասկերեն – 118, 171, 222
 Բելուջերեն – 153, 253
 Բերերո (berero) – 118
 Բրըտոներեն }
 Բրըտոն (բրետոն) } – 28, 224, 225, 281, 308, 313
 Բրոկպա (brokpa) – 269
 Բուլգարերեն, տե՛ս Բուլղարերեն
 Բուլղարերեն – 158, 159, 245
 Բուրյաթ-մոնղոլերեն – 205
- Գարարգիներեն, տե՛ս Կարարտիներեն
 Գալլերեն – 64, 70
 Գերմանական լ-ներ – 80, 158, 202
 Գերմաներեն – 19, 22, 24, 26, 27, 30, 37, 39, 40, 43, 48–52, 56, 60, 64, 69, 70, 75, 79, 80, 89, 101–104, 113, 119, 125, 141, 143, 147, 156, 157, 159, 165, 167, 171, 196, 198, 202, 221, 222, 223, 233, 240, 262, 265, 267, 272, 273, 282, 286, 288, 292, 309
- Գնչուերեն – 32, 73, 74
 Գոթերեն – 37, 49, 65, 70, 71, 119
- Դանիերեն – 55, 73, 79, 104, 206, 222, 262, 271, 272, 273
 Դրավրդյան լ-ներ – 155
- Երրայեցերեն – 47, 141, 200, 270
 Եգիպտացերեն – 313
 Եվրոպական լ-ներ – 39, 79, 181, 208, 212, 241, 245, 273
- Ջենդերեն (ղանդկերեն) – 57, 58, 65, 69, 70, 162, 171, 213
- Էսկիմոսերեն – 121, 123
 Էթրուսկերեն – 260
- Թաթարերեն – 98, 264, 280
 Թամի(ու)լերեն – 155
 Թինգիթ (thingit) – 175
 Թոխարերեն – 169
 Թրքական լ-ներ – 264, 280
 Թրքերեն }
 Թուրքերեն } – 13, 14, 28, 29, 47, 52, 55, 64, 67, 68, 73, 78, 79, 84, 89, 93, 94, 97, 101–103, 109–110, 113, 114, 116, 142, 147, 149, 154, 166, 186, 191, 192, 198, 200, 208, 218, 234, 240, 261, 262, 280, 282, 290, 293, 298, 307, 309, 315, 326
- Ինդոնեզիական լ-ներ – 28, 101, 103
 Իռլանդերեն – 64, 70, 119, 201, 202, 273
 Իսպաներեն – 30, 37, 40, 45, 57, 78, 101, 118, 177, 236, 243, 264
 Իտալերեն – 20, 22, 30, 44, 50, 60, 71, 73, 92, 101–103, 106, 119, 142, 174, 175, 177, 223, 265, 267–268, 271–275, 279, 280, 293, 297, 298
 Իրանական լ-ներ – 102, 153, 169, 221
- Լազերեն – 163, 312
 Լակ – 174
 Լանգդոնկ – 274
 Լատիներեն – 14, 19, 20, 22, 24, 27,

29-32, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 57-60, 64, 65, 69, 70, 89, 105, 117, 119, 122, 143, 145, 147, 152, 155-157, 159, 162, 167, 169, 171-173, 180, 181, 182, 184, 188, 199, 201, 212, 219-221, 227, 231, 240, 244, 246, 249, 251, 267, 269, 318, 329

Լատիշերեն }
Լեթթերեն } - 219
Լեհերեն - 157, 175, 176, 243, 310
Լիտվաներեն - 49, 69, 70, 71, 119, 120, 171, 213

Նալդերեն - 190, 260
Նալխա-մոնղոլերեն - 205
Նուրրի - 260

Կարարդիներեն - 176, 218, 240, 266, 279
Կարիլե (kabylic) - 172
Կամիսերեն - 169, 221
Կատալան - 274, 297
Կատե (kâte) - 119
Կարիեր (carrier) - 160, 172, 240
Կելտական լ-ներ - 70, 188, 202, 322
Կիզրաթի (gizrati) - 173
Կիկույու (kikuyu) - 173
Կիմերերեն - 65
Կիչե (quiche) - 176
Կովկասյան լ-ներ - 139, 218, 260
Կվակիուլթլ (kwakiutl) - 164
Կրի (cri) - 173
Կունամա (kunama) - 244

Հաթերեն - 179, 260
Հարավսլավական լ-ներ - 40
Հաուսա - 156
Հին Ավեստա - 234
Հին բարձր գերմաներեն - 64, 173
Հինդուստանի - 222, 242, 243, 270, 309
Հին իռլանդերեն - 52, 188, 201, 221
Հին իրանական լ-ներ - 306
Հին պարսկերեն - 32, 182, 199, 206, 220, 229

Հին պրոսերեն - 69, 70, 162
Հին սլավոներեն - 29, 64, 65, 70, 119, 169, 176, 221
Հին քիմերերեն - 188
Հին ֆրանսերեն - 70, 93, 103, 162

Հնդարիական լ-ներ, տե՛ս Հնդեվրոպական լ-ներ

Հնդեվրոպական լ-ներ - 200, 201, 223, 240

Հնդեվրոպական նախալեզու - 14, 21, 30, 31, 35, 36, 40, 49, 63-65, 70, 80, 89, 143, 147, 152, 156-159, 162, 165, 169, 171, 180, 185, 188, 190, 199, 203, 213, 214, 220, 223, 230, 234, 246, 250, 267

Հնդիկ-իրանական լ-ներ - 169
Հնդկերեն - 121, 251
Հուլանդերեն - 52, 53, 57, 187, 201, 202, 213, 246

Հունարեն - 14, 20, 24, 29, 32, 40, 42, 43, 45, 53, 57, 60, 64, 69, 70, 107, 110, 114, 119, 122, 142, 154, 156, 157, 159, 162, 166, 168, 169, 171, 173, 180, 182, 187, 199, 201, 203, 213, 215, 219, 220, 221, 231, 233, 234, 244, 245, 246, 249, 250, 267, 273, 294, 302, 303, 313, 329

Հունգարերեն - 200, 240, 281
Հուրոն (huron) - 121

Ճապոներեն - 115, 156, 160, 200, 201, 218
Ճավայերեն - 162

Մալայան լ-ներ - 240
Մալայերեն - 101
Մելանեզյան լ-ներ - 120, 290
Մենդերերեն - 161
Մենթավայ (mentawai) - 162
Միջին բարձր գերմաներեն - 173
Միվոկ (mivok) - 160
Միտաներեն - 260
Մոնղոլերեն - 205, 218, 256, 311

Յաագան (yaagan) - 142
Յուկի (yuki) - 160

Նագա (naga) - 100
Նամա - 118
Նգունա (nguna) - 290
Նորալատին, տե՛ս Ռոմանական լ-ներ
Նոր Հնդկական լ-ներ 251
Նոր Հունարեն - 57
Նորպոմերանյան լեզու - 174

Շվեդերեն - 70, 218, 222, 236, 271, 273, 303

Չամ լ-ներ - 162
Չեխերեն - 218, 264, 267, 284
Չերոկե (cherokce) - 120
Չիմիան (tsimshian) - 163
Չինարեն - 32, 122, 140, 141, 165, 200, 201, 218, 226
Չինուկ (chinook) - 165, 172
Չուվաշերեն - 47, 242, 265, 280

Պահլավերեն - 16, 32, 153, 170-172, 282
Պարսկերեն - 13, 32, 40, 41, 42, 44, 47, 52, 54, 55, 65, 67, 75, 84, 89, 92, 101, 103, 108, 114, 115, 142, 147, 149, 153, 172, 181, 182, 201, 202, 243, 263, 264, 280, 281, 282, 288, 290, 306, 307, 310

Պլե-տեմեր (ple-temer) - 162, 233
Պոլինեզյան լ-ներ - 160, 240, 269
Պորտուգալերեն - 175, 224, 243, 264, 265, 274, 287, 293, 396
Պրովանսալ - 22, 176

Ջավայերեն - 218, 280

Ռեետոոման - 177
Ռոլհ (rolh) - 267
Ռոմանական լ-ներ - 22, 297
Ռումիներեն - 176, 292
Ռուսերեն - 13-15, 20, 23, 24, 29, 30, 32, 34, 37, 41-43, 47, 52-54, 60, 64, 67, 70, 72, 73, 75, 78, 81, 89, 91-93, 97, 98, 100-103, 105, 106, 109, 110, 114, 123, 140, 141, 147, 149, 159, 172, 173, 175, 183, 184, 189, 196, 201, 202, 218, 224, 231, 233, 242, 245, 246, 261, 265, 266, 267, 279, 282, 297, 307, 318, 326

Սամոսական լեզու - 269
Սանսկրիտ(երեն) - 32, 45, 49, 53, 64, 65, 69, 70, 101, 152, 156, 157, 162, 171, 199, 201, 202, 213, 215, 220, 221, 231, 246, 251, 267

Սանտալի (santali) - 161
Սեմական լ-ներ - 200, 206, 221, 293
Սերբերեն - 310
Սիոնան (sionan) - 219
Սլավոնական լ-ներ - 231
Սկոտերեն - 175, 322

Սպաներեն, տե՛ս Իսպաներեն
ՍվաՀիլի - 200, 201
Սուիսլավան (suislawan) - 178
Սուներերեն - 71
Վապո (wappo) - 160
Վաֆիր - 178
Վեդայական Հնդկերեն - 230, 231
Վելշ (welsh) - 294
Վիյոթ (wiyot) - 176
Վոթյակերեն - 155
Վոլոֆ (volof) - 240
Վրացերեն - 98, 114, 163, 164, 189, 218, 226, 242, 260, 262, 266, 269, 282, 312, 313, 318

Տարասարան - 160
Տակելմա (takelma) - 161
Տաճկերեն - 23, 41, 52, 92, 108, 116, 150, 204, 318
Տամաչեկ (tamachek) }
Տուարեգերեն } -172

Յվա - 176

Ուրիխ(երեն) - 139, 240, 266
Ուզբեկերեն լ-ներ - 70, 200, 271

Փանջարի (panjābī) - 171

Քաչմիրի - 240
Քրդերեն - 84, 89, 153, 245, 270, 271, 309
Քուչերեն - 206

Օյրոտերեն -
Օսերեն - 153
Օս(կ)երեն - 243

Ֆիններեն - 271, 306
Ֆիջի - 221
Ֆրանսերեն - 15, 18-20, 22-27, 29-32, 34, 35, 37-43, 45-50, 51-60, 66, 68, 69, 71-73, 75, 76, 78, 79, 84, 89, 93, 98, 100-110, 113, 114, 117, 119, 122, 125, 139, 140, 142, 143, 145, 147, 155, 157, 167, 183, 196, 198, 201, 203, 221, 223, 224, 226, 227, 235, 237, 246, 248, 261, 265, 266, 267, 269, 273, 274, 279, 280, 282, 286, 288, 292, 298, 299, 300, 307-310, 312, 316, 318
Ֆլորիդա - 178

ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՆՆԵՐ, ԵՆԹԱԲԱՐԲԱՆՆԵՐ
ԵՎ ԽՈՍՎԱՍՏՔՆԵՐ

Ագուլիս - 88, 97
 Ախայցիսա - 71
 Ակն - 81, 88
 Առտիալ - 156
 Ասլանբեգ - 190
 Ատափազար - 175
 Արդվին - 263

Եվդոկիա - 150, 157
 Երևան - 64, 67, 68, 88, 89, 147, 148, 190, 327

Թավրիզ - 40, 81, 88
 Թբիլիսի - 89
 Թեհրան - 55

Լոռի - 71

Նարբերդ - 90

Կարին - 81, 88, 89, 312

Հաճին - 18, 54, 98, 263, 294, 327
 Համչեն - 67, 89, 95
 Հունգարահայ - 190

Ղազախ - 81, 88

Ղարաբաղ - 14, 47, 54, 67, 90, 97, 102, 107, 150, 272, 324
 Ղրիմ - 55, 108
 Մարաղա - 40
 Մեղրի - 102
 Մուշ - 81, 88, 297

Նոր Նախիջևան - 47, 49, 52, 57, 88, 101, 147, 148, 154, 327, 329

Շամախի - 47, 67, 311
 Շամչաղին - 327

Պոլիս - 13, 47, 48, 54, 55, 68, 71, 78, 79, 81, 88, 89, 91, 94, 100, 147, 148, 150, 158, 175, 179, 182, 190, 191

Սեբաստիա - 70, 150
 Սեոլեջ (Բուխանիա) - 35
 Սյունիք - 47
 Սվեդիա - 19, 35, 67, 68
 Սուչավա - 147

Վան - 64, 81, 88, 89, 277, 327

Ուրմիա - 81, 88

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա. ԼԵԶՈՒՆԵՐ

(Բառասկզբում՝ Հ = Հին, մ = միջին, ն = նոր)

Աբխազ. - արխազերեն
 ալբ(ան). - ալբաներեն
 աղվ. - աղվաներեն
 անգլ. - անգլերեն
 անգլոսաքս. } - անգլոսաքսոններեն
 անգսք. }
 աննամ. - աննամերեն
 աշխ. - աշխարհարար
 արար. - արարերեն

բասկ. - բասկերեն
 բելուջ. - բելուջերեն
 բուլղար. - բուլղարերեն
 բրետ(ոն). - բրետոններեն
 բրրտոն. - »

գալլ. - գալլերեն
 գերմ. - գերմաներեն
 գնչ. - գնչուերեն
 գոթ. - գոթերեն
 գրբ. - գրարար

դան. - դանիերեն
 դրավիդ. - դրավիդյան

երբ. - երբայեցերեն
 եվր. - եվրոպական

գնդ. - գնդերեն

էսկիմ. - էսկիմոսերեն

թամիլ. - թամիլերեն
 թրք. - թուրքերեն
 թուրք. - »

իռլ. - իռլանդերեն
 իսպան. - իսպաներեն
 իտալ. - իտալերեն
 իրան. - իրանական

լատ., լտ. - լատիներեն
 լեզգ. - լեզգիերեն
 լեթթ. - լեթթերեն

լեհ. - լեհերեն
 լիթ. } - լիտվաներեն
 լիտ(վան). }
 լտ. - տե՛ս լատ.

կամիս. - կամիսերեն
 կելտ. - կելտերեն, կելտական
 կիմր. - կիմրերեն
 կով. - կովկասյան
 կորն. - կորներեն
 կուժուխ. - կուժուխերեն

հաթ. - հաթերեն
 II Հյ. } - հայերեն
 I Հայ. }
 հիթիթ. - հիթիթերեն
 հիոյ. - Հին իռլանդերեն
 Հյ. - հայերեն
 Հն. - Հունարեն
 Հնդ. - Հնդկերեն
 Հլ. - Հոլանդերեն
 Հնխ. - Հնդեվրոպական նախալեզու
 Հպրս. - Հին պարսկերեն
 Հպ. } - Հին պրուսերեն
 Հարուս. }
 Հսլ. - Հին սլավոներեն
 Հուն. - Հունարեն
 Հունգ(ար). - Հունգարերեն
 Հքիմր. - Հին քիմրերեն
 ՀՓր. - Հին Փրանսերեն

ճապոն. - ճապոներեն

միջ. Հյ. - միջին հայերեն
 մոնղոլ. - մոնղոլերեն

յապոն. - տե՛ս ճապոն.

նհն. - նոր Հունարեն

չվ(եղ). - չվեղերեն

չեխ. - չեխերեն
 չին. - չինարեն
 չուվաչ. - չուվաչերեն

պահլ. – պահլավերեն
 պհլ. – տե՛ս պահլ.
 պորտ. – պորտուգալերեն
 պրով. – պրովանսալ
 պրս. – պարսկերեն

ռ. – ռուսերեն
 ռոման. – ռոմանական
 ռումին. – ռումիներեն
 ռուս. – ռուսերեն

սանս., սնս. – սանսկրիտ
 սեմ. – սեմական
 սերբ. – սերբերեն
 սլ. – սլավոն(երեն), սլավոնական
 սլավ. – »
 սլով(են). – սլովեններեն
 սլովակ. – սլովակերեն

**բ. ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐ, ԵՆԹԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐ
 ԵՎ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐ**

Ասլ. – Ասլանբեզ
 Ատ(ափ). – Ատափազար
 Արբ. – Արարկիր
 Արդ. – Արդվին

Եվդ. – Եվդոկիա
 Երև. – Երևան

Թավր. – Թավրիզ
 Թբ. – Թբիլիսի
 Թեհ. – Թեհրան

Խրբ. – Խարբերդ

Կր. – Կարին

Հճ. – Հաճին
 Հճչ. – Հաճչեն
 Հունգ. – Հունգարահայ

Ղր. – Ղրիմ
 Ղրբ. – Ղարաբաղ

սկանդ. – սկանդինավյան
 սնս. – տե՛ս սանս.
 սվան. – սվաներեն
 սուս. – »
 սուսեր. – սուսերերեն

Վր., վրաց – վրացերեն

տճկ. – տաճկերեն

ուրբիս. – ուրբիսերեն
 ուզբեկ. – ուզբեկերեն

օսմ(ան). – օսմաներեն

բրդ. – բրդերեն

ֆինն. – ֆիններեն
 ֆր., ֆրանս. – ֆրանսերեն

Մղ. – Մեղրի
 Մչ. – Մուշ
 Մրդ. – Մարաղա

Ննխ. – Նոր Նախիջևան

Շմ. – Շամախի
 Շմչ. – Շամչաղին

Պլ. }
 Պոլ. } – Պոլիս

Սեբ. – Սեբաստիա
 Սչ. – Սուչավա
 Սվեդ. – Սվեդիա

Վն. – Վան

Ուրմ. – Ուրմիա

գ. ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԻ ՀՂՈՒՄՆԵՐ

Առաջարկվող հատորի օրինակների աղբյուրների համառոտագրությունները հիմնականում նույնանուն են Արմատականի հղումների հետ: Այդ պատճառով գրական հին աղբյուրների համառոտագրությունների ցանկում աղբյուրների մատենագիտական լիակատար բնութագրում չի տրվում՝ հետաքրքրվողներին խորհուրդ տալով օգտվել «Հայերեն արմատական բառարանի» առաջին հատորի սկզբում զբաղեցնող ցանկերից:

Արևելահայերեն գեղարվեստական գրականության օրինակները քաղված են երեք հիմնական աղբյուրներից՝ Հ. Սիրաս, Ջրված օրենք («Անահիտ» վեպի նախնական անվանումը), Ծիրվանդաղև, Երկերի լիակատար ժողովածու, Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք՝ վանումը, Ծիրվանդաղև, Երկերի լիակատար ժողովածու, Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք՝ հիմնականում ցուցադրելու համար լեզվական շեղումները: Այս աղբյուրների համառոտագրությունները համատեքստից հասկանալի են ընթերցողին, այդ պատճառով ցուցադրում չեն ընդգրկվում:

Ազաթ. – Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց
 Անկ. գիրք առաք. – Անկանոն գիրք առաքելականք
 Առաք. – Առաքել վարդապետի Դավրիժեցոյ Պատմութիւն...
 Արմ. – Արմատական բառարան
 Բուզ. – Պատմութիւն Բուզանդ Փաւստոսի
 Եզն. – Եզնկայ Կողբացոյ... Եղծ աղանդոց
 Եզն. խրատ. – Եզնկայ վարդապետի Խրատք...
 Եփր. մատ. – Ս. Եփրեմի մատենագրութիւնք՝ (ծն. ևլ են)
 Եւս. պտմ. – Եւսեբիոսի Կեսարացոյ Պատմութիւն եկեղեցոյ...
 Քր. – Եսերի Պամփիլիայ Կեսարացոյ, Ժամանակականք (Քրոնիկան)

Թր. քեր. } – Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի...
 Թրակ. քեր. }
 Իգնատ Ղկ. – Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին Ղուկասու՝ Իգնատիոսի վարդապետի
 Խոր. – Մ. Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց...
 Կոր. – Կորին վարդապետի Պատմութիւն Ս. Մեսրոբայ
 Մանդ. սիր. – Յովհան Մանդակունի, Յաղագս սիրոյ...
 Մխ. բժշկ., Հեր. – Մխիթարայ բժշկապետի Հերացոյ Ջերմանց Մխիթարութիւն
 Մտթ. ևագր. – Մատթէոս վարդապետի ... Գիրք ութն խորհրդոց...
 ՆՀԲ. – Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի

Նչ. }
 Եզեկ. } – Եսայի վրդ ... Նչեցոյ ... Մեկնութիւն ...
 Ոսկ. – Ոսկերբերան
 Ոսկ. (պող.) – Յովհաննու Ոսկերբերանի Մեկնութիւն թղթոցն Պօղոսի...
 Պղատ. տրմ. – Պղատոնի Տրամախօսութիւնք
 տիմ. – Պղատոնի առ Տիմէոս ...
 տրմ. օրին. – Պղատոնի օրինաց և օրէնսդրութեանց...

ՍԳր. – Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանաց
 Ծն. – Ծնունդք
 Ել. – Ելք
 Թգ. թագ. – Գիրք թագաւորութեանց...
 Ա. բ. եզր. – Եզր. գիրք ա. բ.

- Առակք – Առակք Սողոմոնի
 Աղ (մ.) – Գիրք սաղմոսաց Դաւթի
 Ժղ. ժող. – ժողովող
 Երգ. – Երգ երգոց
 Ես. – Մարգարէութիւն Եսայայ
 Հո. – Թուղթ Պողոսի առաքելոյ առ Հովմայեցիս
 Յովել – Մարգարէութիւն Յովելայ
 Միք. – Մարգարէութիւն Միքիայ
 Մտթ. – Աւետարան ըստ Մատթէոսի
 Մրկ. – Աւետարան ըստ Մարկոսի
 Ղուկ. }
 Ղկ. } – Ավետարան ըստ Ղուկասու
 ՅՀ. – Աւետարան ըստ Յովհաննու
 Գծ. գործ. – Գործք առաքելոց
 Կոր. ա. բ. – Թուղթ Պողոսի առ Կորնթացիս
 Եփես. – Թուղթ Պողոսի առ Եփեսացիս
 Թես. ա. բ. – Թուղթ Պողոսի առ Տիմոթէոս
 Տիմ. – Թուղթ Պողոսի առ Տիմոթէոս
 Սերբր. – Սերբրիանոսի Եմեսացոյ ճառք
 Սեր. – Պատմութիւն Սերէոսի եպիսկոպոսի
-
- Վրք. Հց. – Վարք սրբոց Հարանց...
 Փարպ. – Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց
 Փիլ. – Փիլոնի Հեբրայեցոյ ճառք
 Փիլ. սամփս. – Փիլոնի առանց պատրաստութեան ի Սամփսովն

դ. ԱՅԼՔ

- անձ. բառ. – Անձնանունների բառարան
 աշխ. – աշխարհաբար
 արք. – արքեպիսկոպոս
 բաց. }
 բց. } – բացառական (Հոլով)
 բնձ. – բնաձայնութիւն, -ական
 գավ. }
 գվո. } – գավառական
 գիտ. աշխ. – գիտական աշխատութիւններ
 գործ. }
 գրծ. } – գործիական (Հոլով)
 եծ. – երկերի ժողովածու
 եպս. – եպիսկոպոս
 եր. լիակ. ժող. – երկերի լիակատար ժողովածու
 երկ. – երկեր
 երկաս. – երկասիրութիւններ
 ընկ. – ընկեր
 թրգմ. – թարգմանութիւն, -ական
 ժող. – ժողովրդական

- ինչ. – ինչպես
 Ծան. – ծանոթագրութիւն
 Հարգ. – Հարգական
 Հ. }
 Հտ. } – Հատոր
 Հգ., տե՛ս Հոգ
 Հմմտ. – Համեմատել, -ի՛ր
 Հյց. – Հայցական (Հոլով)
 Հոգ. – Հոգնակի
 Հրմ. – Հրամայական
 Հրտր. – Հրատարակութիւն, Հրատարակված (է) են
 ներգ. – ներգոյական (Հոլով)
 նխ. – նախապես
 նշանակ. – նշանակութիւն, -թյամբ, նշանակում է են
 պատմ. – պատմական (Հոլով)
 պետ. Հմլս./Համ. – պետհամալսարան
 սեռ. – սեռական (Հոլով)
 վրդ. – վարդապետ
 տպ. – տպագրութիւն, -գրված
 տր. – տրական (Հոլով)
 փխբ. – փոխաբերութիւն, -աբար
 օր. – օրինակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հրաչյա Աճառյանի «Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի» մենագրության
«Իմաստարանություն, Բառաքնություն, Շարահյուսություն» հատորը 5

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 9

Իմաստ 11

Բառի իմաստը 13

Իմաստի փոփոխություն 14

 Իմաստի տարտամություն 15

 Սխալ իմաստ 16

Բազմիմաստություն և համանմանություն 18

Բառերի նախանշանակությունը 20

Բառի [արտաքին ձևի] և իմաստի հարաբերությունը 21

Իմաստի փոփոխության ժամանակը 26

Հակառակ իմաստ 27

Բառերի իմաստի փոփոխություն նյութականից վերացական 29

Մասնավոր և ընդհանուր փոփոխություն 30

[Անպայմանականը և պայմանականը] 31

Իմաստի հարաբերականությունը 33

Նոր իմաստի տարածումը 35

Իմաստի փոփոխության պայմանները 35

Իմաստի փոփոխության դասակարգությունը 36

Նմանողությունը անվանում 39

Սեռը դառնում է տեսակ 40

Տեսակից տեսակ 40

Տեսակը դառնում է սեռ 40

Բառի իմաստի [փոխվելը տեղափոխությամբ] 41

Մասնավորից ընդհանուր 41

Ընդհանուրից մասնավոր 43

Իմաստի մեջ զգայնությունը 44

 Քաղաքավարական բացատրություն կամ պարկեշտարանություն 47

Իմաստի մեղմություն 47

Հեզնանք 48

Դրականը բացասական 48

Սաստկություն 49

Գզվական բառեր 50

Իմաստի բարձրացում կամ ազնվացում 50

Նախատական կամ արհամարհական լեզու 51

Ստորացում կամ հոսեցում 51

Նշանակության աստիճաններ 54

Տարանջացում 54

 Սխալ թարգմանություն 55

Փոխաբերություն 55

MÉTonymie [փոխանունություն], SYNECDOQUE 57

Մասը ամբողջի տեղ 57

Պարունակողը պարունակյալի տեղ	58
ELLIPSE [կրճատում, զեղչում]	59
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ	61
Մուտք	63
Արմատ	63
Անպարկեչտ և պարկեչտ բառեր	66
Ժողովրդական բառեր	68
Նախատական բառեր	68
Արգելված բառեր	69
ARGOT	71
Ծածկալեզու	73
Ծածկալեզվի ձևեր	73
Ծածկալեզուներ	74
Սրախոսություն	76
Կատակ	78
Կատակով բառեր	79
Բնաձայն բառեր	79
Մանկական բառեր	80
SUBSTRAT	90
Գավառական բառեր	90
Ժողովրդական խոսքեր	91
Առած	93
Ասացվածք	95
Հոմանիչներ	100
Հոմանիչների չարքեր	101
Համանուն	101
Փոխառյալ բառեր	101
Միջազգային բառեր	103
Նորակերտ բառեր	104
Բարդ բառ	106
Մասունք բանի փոխանակություն	107
Մարդու անունից բառ	108
Տեղանունից բառ	109
Բացարձակ և հարաբերական, պայմանական	111
Լեզվի կապը տրամաբանության հետ	115
Սեռ և տեսակ բառի մեջ	117
Բառի հորինման պատմությունը	121
Բառերի հաճախականությունը	124
Բառերի անհատականությունը	132
Բառը նախադասության մեջ	140
Իրականության երեք ձևերը	141
Անհատական բառապաշար	141
Լեզվի հիմքը նյութական է	143
Նախ գաղափար, հետո բառ	143
Բառերի կյանքը	145
Բառերի մրցում	145
Բառերի ջնջումը [մահը]	146

[Տեղաշարժեր բառապաշարում]	149
Արմատների կորուստը	151
Բառերի կորուստը	153
Անվան փոփոխում	154
[Բառ և մասնիկ]	155
Միջամասնիկ	161
Նախդիր և բայ	163
Նախամասնիկ	163
Ածանցում	166
Գոյականից կամ ածականից կազմված ածանցները	167
Մասնիկները [Հին Հայերենում]	168
[Փաղաքական, նվազական և առավելական մասնիկներ]	170
ՀԱՎԵՎԱԾ	179
Դիտարկումներ առանձին ածանցների վերաբերյալ	179
-ագին	179
-ած	179
-ական, -կան	179
-ակ, -իկ, -ուկ, տե՛ս [փաղաքական, նվազական և առավելական մասնիկներ]	180
-ակն	180
-աղ	180
-ային	180
ան-	181
-անի	181
-անոց, -ոց	182
ապ-	182
-ավ, -ով, -իվ	182
-ավոր	183
-ար	183
-արան	183
-ացի, -եցի, -ցի	185
-եղ	185
-եղեն	185
-ենի	185
-ել (և)	185
-երեն	186
-եցի, տե՛ս -ացի	186
-եք	186
ընդ-	186
-ի	186
-իկ, տե՛ս -ակ	186
-ին	186
-իչ	187
-իվ, տե՛ս -ավ	187
-կան, տե՛ս -ական	187
-ճան	187
-յա	187
-յան	187

-յուն	187
-չի	187
-ո	187
-ով, տե՛ս -ավ	187
-ովին	187
-ոտ	188
-որդ	188
-ոց	188
-որ	188
-չյա	188
-ված	188
տ-	188
-ցի, տե՛ս -ացի	189
-ու	189
-ություն	189
-ուկ, տե՛ս -ակ	190
-ուհի	190
-ումն	190
-ույն	190
-ուն	190
-ունի	191
-ուստ	191
Թրք. փոխառյալ մասնիկներ	191
ՇԱՐԱՀՑՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	193
Նախադասության կազմը	195
Չեղյալ նախադասություն	197
Անվանական նախադասություն	199
[Բայական նախադասություն]	200
Անկապ նախադասություն	204
Համադիր և անհամադիր նախադասություններ	205
Անկանոն նախադասություններ	206
Կիսատ նախադասություն	208
Անհարիր նախադասություն	208
Միջանկյալ նախադասություն	208
Հարաբերական նախադասություններ	208
Երկրորդական և Հարաբերական նախադասություններ	212
Ստորադասական նախադասություն	215
Բացասական նախադասություն	215
Հարցական նախադասություն	217
Շարադասություն (բառերի շարքը)	219
Համաձայնություն	223
Բառանջատ	225
Բառերի շարքը	225
Նախադասությունների շարք	228
Դեմքի փոփոխություն	228
Բառերի տեղը և Համաձայնությունը	229
Տոնի գործածությունը	230

CATACHRÈSE	232
ELLIPSE (ղեղչում, բացթողում)	232
[Նախադասության անդամներ]	233
Ենթակա	233
Սեռի խնդիր	236
Բնության խնդիր	236
Հատկացուցիչ	237
Բացահայտիչ-բացահայտյալ	238
Ստորոգելի	239
Հոլովներ	239
Ուղղական	239
Սեռական	241
Տրական	242
Հայցական	244
Տրական և Հայցական	244
Ներգոյական	244
Կոչական Հոլով	244
Հոլովների գործածությունը	245
[Ուղղական]	245
Սեռական	246
Տրական	248
Հայցական	249
Բացառական	251
Գործիական	253
Գործիականը դանաղան նախդիրներով	255
Ներգոյական	255
Հոլովական ձգողությունը	256
Քիվ	261
Հոգնակի	261
Հոգնակի-եղակի	263
Ածական	263
Ածականը գոյականի հետ	264
Ածականի տեղը	264
Ածականը գոյական	265
Ածականի տեղը գոյական	266
Ածականի Համաձայնությունը գոյականի հետ	267
Ածականի աստիճանները	268
Գերադրական	268
Գոյականն իբրև ածական	269
Ածականի Համաձայնությունը	269
Ածականի խնդիրը	270
Գոյական և ածական	270
Հոդ	271
Մի անորոշ Հոդ	272
Մի անորոշ Հոդ	278
Թվական	278
Դասական թվական	278
Միւս (մյուս)	279

Մի	279
Թվականի տեղը	279
Թվականի Հոգնակին	281
Մասնավոր պարագաներ	281
Թվականի Համաձայնությունը	282
Հարաբերական	282
Որ	283
Որ-ի սխալ գործածություն	283
Հարաբերականի տեղը	283
Անորոշ անուններ	285
Անորոշ-ամեն	285
Կես	285
Անորոշ ածանց	287
Ուրիշ և միս	287
Անորոշ	287
Ոմն	288
Իմն	288
Կէսք	288
Միս և ուրիշ	288
Դերանուն	289
Անձնական դերանուն	290
Դերանվան տեղը	291
Ցուցական և ստացական	291
Ս, Դ, Ն	293
Ցուցական	294
Բայ	294
Ժամանակների փոխանակություն	294
Էական բայ	295
Ապառնի	296
[Պիտի]	297
[Հաստատական և բացասական]	297
[Բայի ժամանակները]	298
Բայի տեղը	298
[Հարակատար և ապառնի]	298
Ժամանակի սխալ	299
Բացասական բայ	300
[Ներկա՝ ապառնիի փոխարեն]	300
Եղանակները Հայերենում	300
Կատարյալ և գերակատար	301
Ստորադասական	302
[Ստորադասական և ապառնի]	303
[Բայական դարձվածներ]	305
Բարդ ձևեր	306
Բայը իր խնդրով	307
Ներգործական և կրավորական	308
Հարցական	308
Ստորադասական անցյալ	309

Հրամայական	309
Արգելական	311
Գերակատար	311
Կատարյալ	312
Անկատար	312
Պատմական ներկա	312
Անսովոր	312
Հոլովյալ բայ	313
Դերբայ	313
Աներևույթ	315
Անցյալ դերբայ	317
[Դերբայների գործածությունը]	321
Գոյական	321
Ածական [-թվական]	322
Դերանուն	323
Նախադրություն	325
Բարդություն և այլն	326
Մակբայ և այլն	327
Շաղկապ	327
Ձայնարկություն	327
Հոդ	328
Երկինաստ խոսքեր	329
Բառերու շարքը	329
Շեշտ և այլն	331
Ցանկեր	333
Լեզուներ	336
Հայերեն բարբառներ և խոսվածքներ	337
Համառոտագրություններ	337
ա. Լեզուներ	338
բ. Հայերեն բարբառներ, ենթաբարբառներ և խոսվածքներ	339
գ. Օրինակների Հղումներ	340
դ. Այլք	343
Բովանդակություն	343

ՀՐԱԶՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆ

ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

Տեխնիկական խմբագիր՝ **Վ. Զ. Բոլոյան**

Կազմի ձևավորում՝ **Գ. Վ. Մարիկյան**

Համակարգչային շարվածքը
և ձևավորումը՝ **Թ. Շ. Վարդանյան**

Սրբագրիչ՝ **Վ. Վ. Դեբձյան**

Ստորագրված է տպագրության՝ 31.10.05. թ.: Չափսը՝ 70x100 ¹/₁₆
Թուղթ՝ օֆսետ: Տպագրություն՝ օֆսետ:
Հրատ.՝ 25.0 մամուլ, տպագր. 22.0 մամուլ=28.6 պայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 300: Պատվեր՝ 50-1:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Աբովյան 52

Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ
Երևանի համալսարանի հրատարակչությունը լույս է
ընծայել հետևյալ գրքերը

1. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Սելիք-Բախշյան, Գ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:
2. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Սելիք-Բախշյան, Գ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:
3. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Սելիք-Բախշյան, Գ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռքբերված նվաճումների համար»):
4. **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Վ. Վարդանյանը), 2000 թ.:
5. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:
6. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայերենի հոլովները, 2000 թ.:
7. Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությամբ ակադեմիկոս Հրանտ Թամրազյանի, Եր., 2001 թ.:
8. Շարական (ժողովածու) - Աշխարհաբարի վերածեցին **Ա. Մադոյանը և Գ. Մադոյանը**, 2001 թ.:
9. **Հրաչյա Միրզոյան** - Հովհաննես Մրցուզ Ջուղայեցի, 2001 թ.:
10. **Ուրբեմ Ղազարյան** - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:
11. **Բարկեն Հարությունյան** - Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:
12. **Վարդան Արևելցի** - Տիեզերական պատմություն, (աշխարհաբարի վերածեց Գ. Թոնունյանը), 2001 թ.:
13. **Գևորգ Մադոյան** - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:
14. **Գևորգ Արզարյան** - Հայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:
15. **Փայլակ Անթապյան** - Հովհաննես սարկավազ Իմաստասեր, 2001 թ.:
16. **Յոզեֆ Կարստ** - Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, 2001 թ.:
17. **Ռաֆայել Մաթևոսյան** - Կուբան ասպազայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:
18. **Խաչիկ Բաղիկյան** - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:
19. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:
20. **Էդուարդ Աղայան** - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:
21. **Արտակ Մովսիսյան** - Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:
22. **Հրաչյա Աճառյան** - Զննություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:
23. **Պիոն Հակոբյան** - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:

24. **Աշոտ Սուքիասյան** - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:
25. **Երջանիկ Պևրոզյան** - Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Շարժութարան), 2003 թ.:
26. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայերենի քերականություն, առաջին մաս, Հայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:
27. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:
28. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայոց լեզվի քերականություն (Ձևաբանություն) 2004 թ.:
29. **Ռամազ Գորգածե** - Հայերեն-վրացերեն զրուցարան, 2004 թ.:
30. «Ժուռնալ Ազիատիկ» հանդեսի հայագիտական նյութերի ծանոթագրված մատենագիտություն, 2004 թ. (ռուսերեն):
31. **Հրաչյա Աճառյան** - Հայոց պատմություն, հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, 2004 թ.:
32. **Ցովհաննես Սարկաևազ Իմաստասեր** - Լուծմունք «Սահմանաց գրոց», 2004 թ.:
33. **Սանդրո Սարդարյան** - Հայաստանը քաղաքակրթության օրրան, 2004 թ.:
34. **Կարեն Իզրաշեան** - Աւարայրի ճակատամարտից դեպի Նուարսակի պայմանադրութիւնը, 2005 թ.:
35. **Հարություն Դելլալյան** - Ժողովածու, 2005 թ.:
36. **Բախտիար Հովակիմյան** - Հայոց ծածկանունների բառարան, 2005 թ.:
37. **Գառնիկ Անանյան** - Ակնարկներ հայոց հին և միջնադարյան հրապարակախոսության, 2005 թ.:
38. **Վահան Տեր-Ղևոնդյան** – Կիլիկյան Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները (1145-1226 թթ.), 2005 թ. (ֆրանսերեն):
39. **Գառնիկ Ստեփանյան** – Երզնկա (Հնագույն դարերից մինչև մեր օրերը), 2005 թ.:
40. **Հրաչյա Աճառյան** – Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (Համեմատությամբ 562 լեզուների / Իմաստաբանություն. Բառաքնություն. Շարահյուսություն), 2005 թ.: